

**ЗАПОРІЗЬКИЙ ТА ЧЕРНІГІВСЬКИЙ МІСЦЕВІ ОСЕРЕДКИ
ГО «ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА»
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ» ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

**НАУКОВІ ЧИТАННЯ
ПРИСВЯЧЕНІ ПАМ'ЯТІ
ПРОФЕСОРА
Т.А. ДЕНИСОВОЇ
ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ**

Класичний приватний університет
Запоріжжя 2022

УДК 343
ББК 67
Н 34

Редакційна колегія:

Огаренко В. М., д.держ.упр., професор, ректор Класичного приватного університету;

Абакумова Ю. В., д.ю.н., професор, директор Інституту економіки і права Класичного приватного університету;

Литвинов О. М., д.ю.н., професор, завідувач кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ;

Денисов С. Ф., д.ю.н., професор, професор кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ;

Леоненко Т. Є., д.ю.н., професор, завідувач кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права Національного університету «Запорізька політехніка»;

Пальченкова В. М., д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка»;

Рябчинська О. П., д.ю.н., професор, завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Класичного приватного університету;

Шеремет О. С., д.ю.н., доцент, ректор Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

**Н 34 НАУКОВІ ЧИТАННЯ, ПРИСВЯЧЕНІ ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА
Т. А. ДЕНИСОВОЇ** : збірник матеріалів, м. Запоріжжя, 10 березня
2022 р. Класичний приватний університет. Запоріжжя : КПУ, 2022.
480 с.

У збірнику опубліковано матеріали Наукових читань, присвячених пам'яті професора Т. А. Денисової, які відбулися 10 березня 2022 р.

Для науковців, працівників правоохоронних органів, правників, аспірантів, здобувачів закладів вищої освіти.

За достовірність наукового матеріалу відповідають автори публікацій та їх наукові керівники.

**УДК 343
ББК 67**

ВІД РЕДКОЛЕГІЇ

Наукові читання, присвячені пам'яті та науковій спадщині видатної вченої – доктора юридичних наук, професора Тетяни Андріївни Денисової, відбулися 10 березня 2022 року вперше.

Найпродуктивніші роки її педагогічної, творчої та наукової діяльності пройшли в Запорізькому краї. Тетяна Андріївна стояла біля витоків юридичної освіти в Південному регіоні України, була секретарем вченої ради Запорізького юридичного інституту МВС України, деканом юридичного факультету Запорізького національно університету, директором інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету.

Основними напрямками її наукової діяльності став розвиток учення про покарання, зокрема розкриття його феномену в кримінально-правовому, кримінально-виконавчому та кримінологічному вимірах. Професор Т. А. Денисова є авторкою та співавторкою понад 360 праць, серед яких чимало монографій, навчальних посібників та підручників. Учена створила наукову школу й доклала багато зусиль для підготовки висококваліфікованих науковців та юристів-практиків. Під її керівництвом захищені 4 докторські та 29 кандидатських дисертацій.

Тетяна Андріївна Денисова є авторкою низки монографій, присвячених дослідженню заходів кримінально-правового впливу й кримінально-правових санкцій зокрема; правових основ виправлення та ресоціалізації осіб, засуджених до позбавлення волі; покаранню та його карально-виправному впливу на засуджених, колишніх співробітників правоохоронних органів; груп негативної спрямованості в місцях позбавлення волі. Активно брала участь у вирішенні наукових проблем, пов'язаних з торгівлею жінками та дітьми з метою їх сексуальної експлуатації й використання в порнобізнесі; розробкою та реалізацією програм боротьби зі злочинністю; пропагувала ідеї відновного правосуддя.

Тетяна Андріївна мала ще багато наукових планів, прагнула розвивати власні ідеї в контексті реформування кримінального законодавства, яким, на жаль, не судилося реалізуватися.

Усвідомлюючи цінність і перспективність наукової спадщини вченої для сучасного розвитку кримінально-правової, кримінально-виконавчої політики та політики запобігання злочинності, прагнучи надати їй подальшого наукового життя, вирішено започаткувати цей науковий захід і зробити його щорічним.

Організаторами заходу виступили громадські організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права» та Кримінологічна асоціація України, активним членом яких була Тетяна Андріївна Денисова, а також заклади вищої освіти, у яких у різні роки вона працювала або сприяла становленню наукового потенціалу.

Продовжуючи традиції Т. А. Денисової та керуючись її незмінними гаслами: «Милосердя, справедливість, професіоналізм», «Коли ми живі нас не подолати, а якщо нас не подолати – значить ми будемо жити», – пропонуємо до вашої уваги матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвячені пам'яті нашої видатної землячки, колежанки, учительки, подруги.

ЗМІСТ

НАУКОВА СПАДЩИНА ПРОФЕСОРА Т. А. ДЕНИСОВОЇ (ЖИТТЯ, ТВОРЧИЙ ШЛЯХ, НАСТУПНІСТЬ НАУКОВИХ ІДЕЙ)

<i>Бабенко А. М.</i> ТЕТЯНА АНДРІЇВНА ДЕНИСОВА: СПОГАДИ ТА РОЗДУМИ ПРО ВЧИТЕЛЯ	17
<i>Голіна В. В., Шрамко С. С.</i> ДОРОГІЙ ТЕТЯНІ АНДРІЇВНІ ДЕНИСОВІЙ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ.....	19
<i>Демидова Л. М.</i> ПРОФЕСОР ТЕТЯНА АНДРІЇВНА ДЕНИСОВА: ОСОБИСТІСЬ, УЧЕНА, ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА.....	22
<i>Іваненко А. О., Грищенко О. П.</i> РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПРАКТИКИ В НАУКОВИХ ПРАЦЯХ Т. А. ДЕНИСОВОЇ.....	26
<i>Кардаш К. С.</i> ПАМ'ЯТІ ТЕТЯНИ АНДРІЇВНИ ДЕНИСОВОЇ	29
<i>Ковалёв М. Н., Колесников С. Д.</i> ВКЛАД Т. А. ДЕНИСОВОЙ В ПОДГОТОВКУ ЮРИСТОВ В РЕСПУБЛІКЕ БЕЛАРУСЬ	30
<i>Корнякова Т. В.</i> НАУКОВА СПАДЩИНА ПРОФЕСОРА Т. А. ДЕНИСОВОЇ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА НАУКОВІ ІДЕЇ	33
<i>Куликова К. С.</i> ТЕТЯНА АНДРІЇВНА ДЕНИСОВА – ВТІЛЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ, МУДРОСТІ, ДИПЛОМАТИЧНОСТІ	36
<i>Лантінов Я. О.</i> ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ «КОЕФІЦІЄНТА ДЕНИСОВОЇ» В РАЦІОНАЛЬНІЙ ПЕНАЛІЗАЦІЇ	38
<i>Пальченкова В. М.</i> МАЄМО ПРАВО КАРАТИ, АЛЕ НЕ МАЄМО ПРАВА НЕНАВИДІТИ (ФІЛОСОФІЯ ФУНКЦІЙ ПОКАРАННЯ В ПРАЦЯХ Т. А. ДЕНИСОВОЇ)	40
<i>Пащенко О. О.</i> ПОЛІТИКА БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ЇЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА СКЛАДОВА В ПРАЦЯХ Т. А. ДЕНИСОВОЇ.....	43
<i>Радутний О. Е.</i> СЛОВО ПРО Т. А. ДЕНИСОВУ	45

<i>Рябчинська О. П.</i> ЩОДО ДИСКУСІЇ З ПРИВОДУ КОМПЕНСАЦІЇ ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПРУШЕННЯМ ШКОДИ ЯК ЗАХОДУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ	47
<i>Тучков С. С.</i> ІНСТИТУТ ПОКАРАННЯ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРОФЕСОРА Т. А. ДЕНИСОВОЇ	50
<i>Хряпінський П. В.</i> НАУКОВА СПАДЩИНА ПРОФЕСОРА Т. ДЕНИСОВОЇ ЩОДО ЗАОХОЧЕННЯ ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ	53
<i>Шеремет О. С., Єфремова О. П.</i> ПОКАРАННЯ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В НАУКОВИХ РОЗВІДКАХ ПРОФЕСОРА Т. А. ДЕНИСОВОЇ.....	57
<i>Юзікова Н. С.</i> ДЕНИСОВА ТЕТЯНА АНДРІЇВНА – БЕЗКІНЕЧНИЙ «РАДІУС» ДІЙ (СПОГАДИ-РЕЦЕНЗІЯ)	59
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПОЛІТИКИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	
<i>Krasnozhon Leonid</i> ECONOMIC FREEDOM AND ECONOMIC LIBERALISM IN POST-SOVIET UKRAINE	64
<i>Акімов М. О.</i> ПРО НЕДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ СУМЛІННОГО ВИКОНАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ПРОЄКТІ КК УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ДЕЯКИХ СТАТЕЙ РОЗДІЛУ 4.4 ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ) ..	66
<i>Андрушко А. В.</i> ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ДЕРЖАВ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ.....	69
<i>Багіров С. Р.</i> КРИТИКА КОНСТРУКЦІЇ СКЛАДНОЇ ВИНИ В НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	73
<i>Баєва Л. В.</i> ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ	76
<i>Балобанова Д. О.</i> ІДЕОЛОГІЯ – ДЕТЕРМІНАНТ ДИНАМІКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.....	79

<i>Басиста І. В.</i>	
ЧИ ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ СУД РОЗ'ЯСНИТИ ОСОБІ ТЕ, ЩО НА МОМЕНТ АПЕЛЯЦІЙНОГО РОЗГЛЯДУ ЗАКІНЧИЛИСЬ СТРОКИ ДАВНОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ЦЬОЇ ОСОБИ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ? .. 83	83
<i>Батиргарєєва В. С.</i>	
ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ ПРАВОВОЇ ПЛАТФОРМИ ДЛЯ ЗАХИСТУ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУСПІЛЬСТВА 86	86
<i>Беспаль О. Л.</i>	
ВЗАЄМОДІЯ РЕЛІГІЙНИХ СПІЛЬНОТ У ЗАПОБІГАННІ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ 89	89
<i>Бостан С. К.</i>	
ЖЕНЕВСЬКІ КОНВЕНЦІЇ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ 91	91
<i>Бочелюк В. Й., Панов М. С.</i>	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ 95	95
<i>Бусол О. Ю.</i>	
ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ПРОТИПРАВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ З КОРУПЦІЙНИМИ ЗВ'ЯЗКАМИ У СФЕРІ ВИДОБУТКУ БУРШТИНУ 98	98
<i>Василюк І. М., Гарасим П. С.</i>	
ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ ПРЕВЕНТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ГУМАННЕ СТАВЛЕННЯ ТА ПОВАГУ ЇХ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ 101	101
<i>Вереша Р. В.</i>	
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 103	103
<i>Габунія М. Т.</i>	
ПОНЯТТЯ РЕЛІГІОЗНОГО ФАНАТИЗМА 105	105
<i>Гамбург Л. С.</i>	
ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ОСІБ, ЯКІ СТРАЖДАЮТЬ НА ПСИХІЧНІ РОЗЛАДИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА ЗАСТОСУВАННЯ..... 108	108
<i>Голіна В. В.</i>	
ПОКАРАННЯ ЯК ЄДНІСТЬ ПРИМУШУВАННЯ ТА ПЕРЕКОНАННЯ..... 111	111
<i>Гороховська О. В.</i>	
ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОЧАТКУ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ В НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ХХ–ХХІ СТ..... 115	115
<i>Градецький А. В.</i>	
РЕЛІГІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ 118	118

<i>Гуторова Н. О.</i> МЕТА ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ДОСЯГНЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПОСЯГАНЬ НА ПУБЛІЧНЕ ЗДОРОВ'Я)	121
<i>Дёменко С. В.</i> ЕВРОПЕИЗАЦІЯ КАК ОСНОВА УГОЛОВНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТЕ ПРОЕКТА УК УКРАЇНИ	125
<i>Денисов С. Ф., Заїка Д. Є.</i> ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ УКРАЇНИ	128
<i>Денисов С. Ф., Коваленко Н. О.</i> АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ, ПЕРЕДБАЧЕНІ СТ. 297 КК УКРАЇНИ	131
<i>Джужжа О. М., Тичина Д. М.</i> ВІКТИМОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ	135
<i>Дмитрук М. М.</i> ВІДМІННІСТЬ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 171 КК УКРАЇНИ ТА СТ. 212-3 КУПАП (У КОНТЕКСТІ «ВІДМОВИ У ДОСТУПІ ДО ІНФОРМАЦІЇ»)	138
<i>Дрижак Я. І., Лазаренко А. М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ВИБУХОТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	141
<i>Др'юмін В. М.</i> КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ПОКАРАННЯ: «КОРЕЛЯЦІЯ НЕВІДПОВІДНОСТІ»	143
<i>Дудоров О. О., Каменський Д. В.</i> ПОСЯГАННЯ НА ОБ'ЄКТИ ТВАРИННОГО СВІТУ В ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПЕРШИЙ ПОГЛЯД НА ПРОПОНОВАНІ НОВЕЛИ	146
<i>Дунаєва Т. Є.</i> СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ, ЩО ЗУМОВЛЮЮТЬ СЛУЖБОВУ НЕДБАЛІСТЬ	152
<i>Єрмоленко Д. О.</i> ФУНКЦІЇ ПОКАРАННЯ В МУСУЛЬМАНСЬКОМУ ПРАВІ	153
<i>Житний О. О., Терпелюк Є. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО СТАВЛЕННЯ ОСОБИ ДО ОБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК ЗЛОЧИНУ ЗА МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ	155

<i>Забуга Ю. Ю.</i> ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ЗАСУДЖЕНИМИ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ПРОБАЦІЙНИХ ПРОГРАМ НА ПІДСТАВІ ПОЛОЖЕНЬ КК УКРАЇНИ.....	157
<i>Захаренко Н. В.</i> ПРОБЛЕМИ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	161
<i>Зернова О. С.</i> ДО ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВИКРАДЕННЯ ДИТИНИ ОДНИМ ІЗ БАТЬКІВ.....	164
<i>Іваньков І. В., Іваньков О. І.</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ	167
<i>Іщенко Т. В.</i> ПРОФІЛАКТИЧНІ ДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ	170
<i>Карпенко М. І.</i> ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЩОДО ПОКАРАННЯ ЗА ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В ПРОЄКТІ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ...	173
<i>Катеринчук К. В.</i> ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ «СТРАЖДАННЯ» В ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	176
<i>Кернякевич-Танасійчук Ю. В.</i> ЩЕ РАЗ ДО ПИТАННЯ ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ	178
<i>Кікалішівілі М. В.</i> КОРУПЦІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ.....	179
<i>Книженко О. О.</i> ПРО ГРУБЕ ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ	183
<i>Коваленко В. В.</i> ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ СИСТЕМ ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ....	186
<i>Козаченко О. В., Мусиченко О. М.</i> СТАДІЇ ТА ЕТАПИ РЕАЛІЗАЦІЇ (ФУНКЦІОНУВАННЯ) КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	189
<i>Колб О. Г., Годлевська-Коновалова А. В.</i> «АВТО-ФАНТОМИ» НА ДОРОГАХ «ТОПЧУТЬ» КОНСТИТУЦІЮ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА.....	193

<i>Колб Р. О., Дучимінська Л. М.</i> ПРО ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	195
<i>Колодяжний М. Г.</i> ЗАПОБІГАННЯ АВТОТРАНСПОРТНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ Т. А. ДЕНИСОВОЇ.....	198
<i>Коломієць Н. В.</i> ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВІКТИМНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У УЧАСНИХ УМОВАХ	202
<i>Конопельський В. Я., Кушнарєва О. Б.</i> ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА ТЛІ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ.....	205
<i>Копотун І. М., Рудик М. М.</i> НОРМАТИВНО-ПРАВОВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	208
<i>Крайник Г. С., Левчук О. М.</i> ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗМІСТУ СТ. 209 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ «ЛЕГАЛІЗАЦІЯ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ».....	210
<i>Крижановська О. В.</i> ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО РАБСТВА ТА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ	213
<i>Кулик К. Д.</i> ДО ПИТАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО МОНІТОРИНГУ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ	216
<i>Леоненко Т. Є., Леоненко М. І.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ МОТИВУ РЕЛІГІЙНОЇ НЕНАВИСТІ АБО ВОРОЖНЕЧІ ПРИ ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	219
<i>Леонов Б. Д.</i> ДО ПОНЯТТЯ «КІБЕРТЕРОРИЗМ»: ДИСКУСІЯ ТРИВАЄ	223
<i>Литвинов О. М., Гладкова Є. О.</i> СИНЕРГІЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ	226
<i>Лихова С. Я.</i> ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	229
<i>Лукашевич С. Ю., Салаєва К. А.</i> ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	232
<i>Максименко А. І.</i> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СУБ'ЄКТІВ «ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ».....	236

<i>Марисюк К. Б.</i> РОЛЬ ЗМІ В БОРОТБІ З КОРУПЦІЄЮ.....	238
<i>Медицький І. Б.</i> ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	241
<i>Мисливий В. А.</i> ЗАПОБІГАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИМ ДЕЛІКТАМ НА БЕЗПІЛТНОМУ АВТОТРАНСПОРТІ.....	244
<i>Михайліченко Т. О.</i> ПІДСТАВИ ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ.....	247
<i>Мовчан Р. О.</i> ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЙ ОСІБ, ЯКІ НАДАЮТЬ ДОСТУП ДО НЕЗАКОННИХ АЗАРТНИХ ІГОР (СТ. 203-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)	251
<i>Мозоль С. А.</i> ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ НА ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	254
<i>Надієнко О. І.</i> ПРАВОВА ПРИРОДА ТА НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ.....	258
<i>Назаренко П. Г.</i> ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....	261
<i>Напиральська О. І.</i> ФОРМУВАННЯ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ ПІД ВПЛИВОМ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ – ІНТЕРНЕТУ	264
<i>Ніщимна С. О.</i> ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ.....	266
<i>Новіков О. В.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО «ГЕОГРАФІЮ» ПЕРЕВИЩЕННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ ОБМЕЖЕНЬ ШВИДКОСТІ РУХУ, ПРОЇЗД НА ЗАБОРОННИЙ СИГНАЛ РЕГУЛЮВАННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ПОРУШЕННЯ ІНШИХ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ.....	269
<i>Новікова К. А.</i> ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ.....	271
<i>Новосад Ю. О., Ковальчук В. С.</i> ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ ЗАСУДЖЕНИМИ	275

<i>Околіт О. В.</i> «СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ», «СУБ'ЄКТ ПІДВИЩЕНОГО ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ», «ВОР В ЗАКОНІ»: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ	277
<i>Орлов Ю. В.</i> ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР ЗЛОЧИННОСТІ: РОЗКРИВАЮЧИ ГУМАНІСТИЧНІ УСТАНОВКИ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ТЕТЯНИ АНДРІЇВНИ ДЕНИСОВОЇ	279
<i>Орловська Н. А.</i> ГУМАНІСТИЧНИЙ ВИМІР КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ (ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛИХ)	283
<i>Павликівський В. І.</i> КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ	286
<i>Палюх Л. М.</i> ПЕРСПЕКТИВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ЩОДО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ.....	288
<i>Паршин Ю. І.</i> ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ТІНЬОВИХ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ.....	291
<i>Петков В. П., Петков С. В.</i> НОВЕЛА «КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ» В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ	293
<i>Політова А. С.</i> ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАХОПЛЕННЯ ЗАРУЧНИКІВ У ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	299
<i>Пузирьов М. С., Черниш В. В.</i> ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЮ ПОВНОВАЖЕННЯМИ ОСОБАМИ, ЯКІ НАДАЮТЬ ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ	302
<i>Романов М. В.</i> СТРАТЕГІЯ РЕФОРМУВАННЯ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ В'ЯЗНІВ	305
<i>Савінова Н. А., Варинський В. О.</i> ДВА ЕПІЗОДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ МАЙБУТНЬОГО: ФУТУРИСТИЧНИЙ ПРОГНОЗ	308
<i>Савченко А. В.</i> ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ.....	312

<i>Салімонов І. М.</i> ВИЗНАЧЕННЯ ГОЛОВНОГО КОМІТЕТУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ЩОДО РОЗГЛЯДУ ЗМІН ДО ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ ТА ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	315
<i>Саміло Г. О.</i> ПРАВА ЛЮДИНИ В СУЧАСНОМУ КИТАЇ.....	318
<i>Самойлова О. М.</i> ЩОДО РОЛІ АВТОШКІЛ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ	322
<i>Свириденко Н. М.</i> ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ ЯК ТЕОРЕТИЧНОЇ ОСНОВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	324
<i>Свірін М. О.</i> АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ Й ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ В УКРАЇНІ	327
<i>Свояк Д. В.</i> ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ «ПРОМІЖНОГО» ПОКАРАННЯ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ СТ. 69 КК УКРАЇНИ	330
<i>Сметаніна Н. В.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ПРО ШКОДУ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ДЛЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У 2021 РОЦІ.....	334
<i>Сокальська О. В.</i> ПЕНСИЛЬВАНІЯ VS НЬЮ-ЙОРК: ЯК ЗАРОДЖУВАЛАСЯ СИСТЕМА СУВОРОГО ОДИНОЧНОГО УВ'ЯЗНЕННЯ	336
<i>Сокур Т. А.</i> ВІДМЕЖУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 227 КК, ВІД СТ. 204 КК.....	340
<i>Степанюк А. Ф.</i> ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЗАСУДЖЕНИХ: ВІД ВИКОНАННЯ ВИРОКУ ДО ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ	343
<i>Стрельцов Є. Л.</i> КРИМІНОЛОГІЯ ТА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: НЕОБХІДНІСТЬ СПІВПРАЦІ.....	346
<i>Ступник Я. В.</i> ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ	350

<i>Тимчук О. Л.</i> КРИМІНОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ Е. ДЮРКГЕЙМА	354
<i>Титаренко О. О.</i> ІНТЕРЕСИ ДЕРЖАВИ ТА ІНТЕРЕСИ СУСПІЛЬСТВА ЯК ОЗНАКА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ В ПРОЄКТІ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕНОСТІ) ...	356
<i>Тимофєєва Л. Ю.</i> ПРОБЛЕМИ ДОМАГАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	360
<i>Торбєєв М. О.</i> СПІЛЬНІ ОЗНАКИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «ДІЇ, СПРЯМОВАНІ НА НАСИЛЬНИЦЬКУ ЗМІНУ ЧИ ПОВАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ АБО НА ЗАХОПЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ» ТА «ПОСЯГАННЯ НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ ЦІЛІСНІСТЬ І НЕДОТОРКАНИСТЬ УКРАЇНИ».....	364
<i>Феняк О. Р., Філей Ю. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА НЕЗАКІНЧЕНИЙ ЗЛОЧИН У ПРОЄКТІ КК УКРАЇНИ.....	366
<i>Фіалка М. І.</i> ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ ІСНУВАННЯ.....	368
<i>Фрис П. Л.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ОСНОВНІ ЗАСАДИ (ПРИНЦИПИ) СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ	371
<i>Харитонова О. В.</i> ВИКЛИКИ ВЕРХОВЕНСТВУ ПРАВА У ПРОЄКТІ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ДОВІЧНОГО УВ'ЯЗНЕННЯ)	376
<i>Харченко В. Б.</i> ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА АНАЛОГІЄЮ: ЗАБОРОНЕНО ЧИ ВСЕ Ж ТАКИ ДОПУСТИМЕ?	380
<i>Храмцов О. М.</i> ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ НАЛЕЖНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПСИХІЧНУ НЕДОТОРКАНИСТЬ	384
<i>Христич І. О.</i> АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ	387
<i>Царюк С. В.</i> СОЦІАЛЬНО-ПРОВИВИЙ ЗАХИСТ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ЯК ОДИН З ОСНОВИХ ЗАСОБІВ ЇХ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ	389

<i>Черевко К. О.</i> ЩОДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МОМЕНТУ ВИНИКНЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ОСОБИ НА ЖИТТЯ.....	391
<i>Черкашин І. І., Філей Ю. В.</i> КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАПОБІГАННЯ ПРИВЛАСНЕННЮ, РОЗТРАТІ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЮ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ	394
<i>Чорнозуб Л. В., Анакіна Т. М.</i> ЩОДО ПОНЯТТЯ «ЄВРОЗЛОЧИН».....	397
<i>Шепітько М. В.</i> ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ ТА ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ	400
<i>Шиян Д. С., Шиян О. Ю.</i> ВІДМЕЖУВАННЯ НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ВІД ШАХРАЙСТВА З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ.....	404
<i>Шмаленя С. В.</i> КООРДИНАЦІЯ ПРОКУРОРОМ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ШЛЯХОМ СТВОРЕННЯ МІЖВІДОМЧОЇ РОБОЧОЇ ГРУПИ	408
<i>Шрамко С. С.</i> ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ГРОМАДСЬКОГО ЗАПОБІЖНОГО ВПЛИВУ НА ЗЛОЧИННІСТЬ	411
<i>Шульга А. М.</i> РОЗДУМИ ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ	413
<i>Юнацький О. В.</i> ФОРМИ ТА МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИЙ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ	416
<i>Яковець І. С.</i> ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО Й СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ І УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ.....	419
<i>Ярешко О. В.</i> ЮРИДИЧНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА.....	422
<i>Яценко А. М.</i> ЩОДО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ПОТЕРПІЛОМУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ТА ПРИВАТНО-ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ.....	425

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА
В ПРАЦЯХ АСПРАНТІВ І СТУДЕНТІВ**

- Бабак М. А.*
ОСОБЛИВОСТІ РЕЖИМУ ВІДБУВАННЯ У ВИПРАВНИХ
АРЕШТАНТСЬКИХ РОТАХ ЦИВІЛЬНОГО ВІДОМСТВА..... 429
- Барбарош Л. М.*
ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ
КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В ДОМАШНІЙ СФЕРІ..... 432
- Бартош І. І.*
ПРО ПРИВОДИ ДЛЯ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЗЛОВЖИВАНЬ
НА ОПТОВИХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКАХ
(СТАТТІ 222-2 ТА 232-3 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ) 435
- Басалюк Н. В.*
ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД
І ОГЛЯД ВІТЧИЗНЯНИХ ЗАКОНОДАВЧИХ НОВЕЛ..... 438
- Безсонов Ю. К.*
ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ
В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ) 442
- Біланчук Р. В.*
ДО ПИТАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ НАСИЛЬНИЦЬКИХ
СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЯНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОСОБАМИ, ЯКІ
НЕ ДОСЯГЛИ ВІКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, В УКРАЇНІ... 444
- Браташ Я. М.*
АНАЛІЗ НАУКОВОЇ СТАТТІ «ПОКАРАННЯ
В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ»..... 446
- Винник О. О.*
ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ФУНКЦІЙ ПОКАРАННЯ
В ПРАЦЯХ Т. А. ДЕНИСОВОЇ..... 448
- Колоша А. О.*
ПОКАРАННЯ ЯК ЗАСІБ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ 450
- Коновалова І. О.*
ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ
ЕЛЕКТРОННОМУ ТОРГОВЕЛЬНОМУ ШАХРАЙСТВУ 452
- Костишева І. В.*
ПОСИЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ
(В КОНТЕКСТІ ЗУ № 1684-ІХ ВІД 15.07.2021)..... 455

<i>Маміна О. В.</i> СВІТОГЛЯДНА КОМПОНЕНТА ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ НЕНАЛЕЖНОМУ ВИКОНАННЮ ПРОФЕСІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ МЕДИЧНИМ АБО ФАРМАЦЕВТИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ.....	458
<i>Мацюк О. Л.</i> ЗАСТОСУВАННЯ КАТУВАНЬ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ	460
<i>Нікітін А. О.</i> ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЙ ОСОБИ ЗА Ч. 1 СТ. 255-1 КК УКРАЇНИ.....	461
<i>Пулик В. М.</i> КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВИХ ОРГАНІВ ВІД ВТРУЧАННЯ: ДОСВІД ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ	464
<i>Ткаченко А. С.</i> «ВІКНА ЖИТТЯ» – НАЙЕФЕКТИВНІШИЙ СПОСІБ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕЗАКОННИХ АБОРТІВ ТА СКОЄННЯ ВБИВСТВ МАТЕРЯМИ СВОЇХ НОВОНАРОДЖЕНИХ ДІТЕЙ	467
<i>Ферьєва Н. П.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОГРОЗУ АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО НАЧАЛЬНИКА	470
<i>Шевченко Н. С.</i> ЛАТЕНТНІСТЬ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАБРУДНЕННЯМ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ	473
<i>Щербіна М. Г.</i> ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У ВИДІ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ АБО ОБІГУ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ.....	476

**НАУКОВА СПАДЩИНА ПРОФЕСОРА
Т. А. ДЕНИСОВОЇ
(ЖИТТЯ, ТВОРЧИЙ ШЛЯХ,
НАСТУПНІСТЬ НАУКОВИХ ІДЕЙ)**

Бабенко А. М.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін,
Одеський державний університет внутрішніх справ

**ТЕТЯНА АНДРІЇВНА ДЕНИСОВА: СПОГАДИ
ТА РОЗДУМИ ПРО ВЧИТЕЛЯ**

Щороку все більше розумію, що у своєму житті мені дуже пощастило з талановитими Вчителями – Людьми з великої літери. Зустріти гарного вчителя – великий подарунок долі. Так, мені довелося навчатися в одного з найкращих професіоналів. Свого часу на одному з наукових заходів доля звела мене з доктором юридичних наук, професором, заслуженим юристом України Тетяною Андріївною Денисовою. Тоді вона була ще кандидатом юридичних наук, але вже досвідченою юристкою і відомою вченою.

Поступово в мене сформувалося міцне переконання, що в житті нічого не трапляється випадково. Якщо з кимось зустрічаєшся, то на це воля Всевишнього. Інколи наші знайомства, зустрічі та бесіди можуть кардинально змінювати наш уклад і навіть подальший життєвий шлях. Дуже часто наша доля залежить від окремих, здавалося б, не пов'язаних між собою подій та доброї волі інших людей. Ці твердження міцно увійшли в мої думки, оскільки вони підтверджені власним досвідом. Приємні спогади пов'язані з однією із численних конференцій, яка відбулася восени 2013 р. у місті Казань. Туди приїхала зі своєю ученицею Тетяна Андріївна Денисова. До цього із Тетяною Андріївною ми зустрічалися на конференціях і наукових заходах, де спілкувалися та обговорювали в основному різні наукові проблеми. Раніше я її знав більше як відому вчену з багатим практичним досвідом. Але у вказаному році мені довелося побачити її і як цікаву Людину з великої літери. Тетяна Андріївна, як завжди, дуже цікаво виступила. Ми обговорили окремі проблеми злочинності й після офіційних заходів вирішили погуляти містом та поспілкуватися. Прогулялися парком та вулицями старовинної Казані, дуже багато говорили. Була золота осінь, гарний настрій і чудова нагода для бесіди. Під час прогулянки мене вразив кругозір і обізнаність справжньої професорки. Здавалося, що Тетяна Андріївна знає все. І важко пригадати тему, яку би ми не обговорювали. Ми говорили й про історію, і про талановитих учених минулого, і про роль особистості в державотворенні, і ще про багато іншого. І все було цікаво. Професор Т. А. Денисова виявилася чудовим співрозмовником. Ми зайшли до місцевого храму. Так я дізнався, що Тетяна Андріївна дуже віруюча людина. Ми поставили свічки за здоров'я рідних та близьких, згадали померлих і продовжили прогулянку.

У ході бесіди Тетяна Андріївна зацікавилась темою моєї докторської роботи. І я з великим задоволенням розповів їй про дослідницьку методику та про отримані результати. У ході бесіди Т. А. Денисова дала низку цікавих та цінних порад, покритикувала мене за те, що я намагаюся вирішити надзвичайно багато проблем і виходжу за межі об'єкта дослідження. Це, на її думку, віддаляє строки потенційного захисту й розмиває цінність уже отриманих результатів. Вона взяла з мене обіцянку ознайомити її з уже опублікованими результатами, що я й зробив після приїзду додому.

Тоді я ще навіть не підозрював, яку важливу роль відіграє в моєму житті Тетяна Андріївна всього через декілька місяців. Почалася темна смуга в житті багатьох людей, у моєму також. У грудні 2013 р. передчасно помер мій перший науковий консультант Олександр Григорович Кальман... Почалися події на Донбасі... Різні події... Нескінченні переїзди з родиною... Не до науки. Поступово я зрозумів, що за таких обставин завершення докторської роботи є неможливим. Між тим, усе склалося інакше. У телефонній розмові з Тетяною Андріївною Денисовою я отримав підтримку, про яку навіть не міг і мріяти. Тетяна Андріївна говорила коротко і була дуже серйозною. Вона сказала, що попрацювала з моїми матеріалами. Від Володимира Івановича Женунтія знає про мою ситуацію й погоджується стати моїм новим науковим консультантом. Незважаючи ні на що, я зобов'язався завершити дослідження.

Так все й сталося. Довелося зібрати в кулак усі сили і волю. Я зрозумів, що не один і несучу потрібну відповідальність за результати дослідження. Безсонні ночі... Стоси написаних та роздрукованих аркушів... Обговорення... Серйозні розмови... Прийняття складних рішень... Слушна критика Тетяни Андріївни та інших учених... Материнська турбота Тетяни Андріївни... Робота над зауваженнями й порадами рецензентів, опонентів і небайдужих учених... Багато роботи... Нескінченні поїздки... Захист докторської роботи...

Тепер я розумію, що саме вимогливість і принциповість Тетяни Андріївни допомогли істотно підвищити якість моєї роботи, правильно зорганізувати свій робочий час, а мудрі поради та материнська підтримка Тетяни Андріївни істотно збагатили результати дослідження, дали змогу по-новому подивитися на коло й рівень вирішуваних наукових завдань. Саме завдяки їй у мене відкрилися нові можливості та окреслилися надії на майбутнє.

Сьогодні я з упевненістю можу сказати, що наша Вчителька **Тетяна Андріївна Денисова** – щира й добра людина, справжня християнка, талановита й вимоглива керівниця. Вона завжди об'єднувала навколо себе гарних Людей. Немало часу вона проводила в бесідах з учнями, а тим, хто потребував допомоги, завжди надавала її. Людям, які зазнавали лиха чи горя, Тетяна Андріївна віддавала останнє. Друзів та учнів вона обирала за душею та серцем – щирим і добрим. Як же Вас сьогодні не вистачає... Минув рік, як Ви від нас пішли, а біль втрати не стала меншою. Ніколи не забуду Вашої турботи і Ваших слів про те, що справжній учений має бути не лише розумним і обізнаним, а перш за все Людиною й мати високі моральні якості, своєю

поведінкою та прикладом надихати інших на творчі й наукові пошуки. Своїми добрими справами, своїм словом та прикладом Тетяна Андріївна Денисова викладала найважливішу у світі науку – як бути Людиною. Тетяна Андріївна назавжди залишиться в нашій пам'яті та в наших серцях!!!

Голіна В. В.

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Шрамко С. С.

кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДОРОГІЙ ТЕТЯНІ АНДРІЇВНІ ДЕНИСОВІЙ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

Коли ми відкриваємо монографію Тетяни Андріївни Денисової «Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз» (2007), то бачимо до неї передмову, в якій авторка висловлює подяку за допомогу в роботі науковцям і практичним працівникам, які займаються проблемами визначення, призначення та виконання покарань. Особливо теплі слова вдячності Тетяна Андріївна знайшла для свого наукового консультанта, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Інни Костянтинівни Туркевич. Хочеться процитувати ці душевно щирі і глибоко змістовні слова: «За довгі роки співпраці ця прекрасна людина стала для мене не тільки науковим консультантом, радником, а й старшим другом... Важко висловити біль утрати, що затьмарила світ, але, знаючи, як Інна Костянтинівна чекала видання цієї монографії, маю надію, що виправдала її сподівання. Коли від нас йдуть дорогі люди, все одно частка їх душі залишається з нами. Саме тому з вдячністю за неоціненну підтримку в науці й житті присвячую цю книгу своєму науковому консультантові Туркевич Інні Костянтинівні» [1]. Ці зігріти теплом і любов'ю слова можна присвятити й Тетяні Андріївні – яскравій творчій особистості, людині, відданій науці, чутливій до новітніх проблем, які виникають у сфері кримінального, кримінально-виконавчого права і кримінології. Безсумнівно, у розвиток усіх цих наук вона зробила свій неоціненний внесок.

Людська пам'ять, на жаль, не здатна охопити й надовго зберегти послідовність і зміст подій, які відбувалися протягом більше ніж 20 років знайомства з подружжям Денисових – Тетяни Андріївни та Сергія Федоровича – нині відомого вченого, доктора юридичних наук, професора, полковника міліції у відставці, професора кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6 Харківського національного університету внутріш-

ніх справ. Однак окремі епізоди спілкування і співпраці з подружжям Денисових дуже добре запам'яталися, і, говорячи словами поета, «словно виплыли годы из мрака».

Запоріжжя, 2000 рік. Тетяна Андріївна – декан юридичного факультету Запорізького державного університету – організатор і душа науково-практичної конференції, присвяченої питанням удосконалення практики боротьби зі злочинністю і її окремим проявам. На цій конференції були присутні молоді кандидати юридичних наук, доценти, у майбутньому доктори юридичних наук, професори Олександр Володимирович Негодченко, Володимир Андрійович Мисливий, Сергій Федорович Денисов, представник Франції з гуманітарних проблем П'єр Турньє та багато інших відомих науковців і практиків.

Конференція пройшла на високому теоретико-прикладному рівні. Запам'яталася, так би мовити, «кода цієї наукової симфонії». Для учасників цього наукового заходу була організована екскурсія на о. Хортиця – фортецю запорозьких козаків. Спілкування з нащадками славетних лицарів захисту рідного краю та інших держав від темної пошесті відбувалася з підвищеним почуттям духовної єдності з історичним минулим нашої Батьківщини, патріотизмом і гордістю за свій народ. Пригощали нас козацькою кашею, демонстрували прийоми козацької відваги, палили з гармат, лунали величні промови й тости. А в центрі уваги була наша молода, красива, красномовна, доброзичлива й гостинна пані – Тетяна Андріївна Денисова. Згадка про цю подію – наче еліксир молодості.

Подальші роки були насичені зустрічами на науково-практичних конференціях, захистах дисертацій, на деяких з них професор Тетяна Андріївна Денисова виступала офіційним опонентом, а на деяких була членом спеціалізованої вченої ради.

Коли я дивився на Тетяну Андріївну, мені здавалося, що я бачу її сяючу ауру прекрасної людини, талановитої колеги, видатного вченого. Вічна їй пам'ять. (*В. В. Голіна*)

Шість років тому, у 2016 р., побачила світ книга «Шлях у науку: розповідь про вчителя», у якій зібрані спогади науковців про вчителів, колег, друзів, їх життєвий шлях, наукові здобутки та особисті якості. Створення цього видання було ініційовано Тетяною Андріївною як подарунок на свій же ювілей, а насправді виявилось, що це дарунок науковій спільноті, пам'ятна ода тим, перед чією мудрістю схилялися та кого цінували, тим, хто залишив помітний слід у житті автора, а також вдячність тим, хто зараз є наставником, учителем, дорогим другом і колегою. Такою була Тетяна Андріївна – віддавала людям крихітку себе, надихала на перемоги, наповнювала сенсом і світлом оточення.

Вона була з тих, хто любить життя, любить людей і дає їм тисячі шансів для успішного майбутнього. Мудра, відповідальна, послідовна, завжди дасть слушну пораду й підтримає – саме такою вона назавжди залишиться в пам'яті своїх рідних, друзів і колег. Тетяна Андріївна була переконана, що найстрашнішою в житті є байдужість, і навчала молоде покоління правників

цієї істини. Дотримуючись своїх переконань, вона ніколи не залишалася осторонь питань, які вважала дійсно важливими, а тому вела активну громадську діяльність. Саме по лінії громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права» я найбільше стикалася з нею. Член Президії Асоціації, її душа і, без перебільшення, ідейний натхненник. Тетяна Андріївна задавала тон співтовариству, вірила в силу об'єднання фахівців і на особистому прикладі демонструвала це. Про те, що вона жила наукою, працювала на благо України, прагнула справедливого ставлення до всіх членів суспільства, свідчать її численні публікації, виступи на наукових заходах, десятки проведених семінарів із практичними працівниками (суддями, прокурорами, слідчими). Вона чи не з перших науковців-криміналістів, хто взявся розтлумачувати норми КПК України 2012 р. та проводити тренінги для слідчих.

Тетяна Андріївна помітно виділялася серед наукової спільноти своєю манерою поведінки, благородством, особливим ставленням до людей. Для мене вона поставала в образі справжньої аристократки: від жестів до спілкування. У Харкові ми зустрічалися три-чотири рази на рік, а то й більше, залежало від захистів дисертації, на яких вона виступала офіційним опонентом. В один із своїх приїздів на жовтневе засідання Президії ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права» вона подарувала мені розкішний букет із білих троянд від сім'ї Денисових. Це було дивно для мене, я до такої уваги не звикла. Ви лише уявіть, професорка вручає квіти на очах інших поважних професорів, просто щоб висловити добре ставлення, подякувати за допомогу та подарувати гарний настрій.

Наскільки я знаю, вона була завзятим працелюбом, іноді навіть замишлювалася, звідки стільки енергії та часу? А вистачало і сил, і натхнення, і часу для справи, яку любила та якою жила. Тетяна Андріївна багато що встигла, і взагалі не марнувала такий дорогоцінний час, а заповнювала по дорожжям, зустрічами, роботою зі студентами, курсантами та молодими вченими.

Якраз такою й була її остання осінь. У жовтні 2020 р. вона виступала офіційним опонентом на захисті докторської роботи в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, а потім завітала до НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Тетяна Андріївна розповіла про найближчі плани поїхати з лекціями до Республіки Білорусь, а для уточнення, лише тиждень тому вона повернулася з Казахстану, де так само викладала студентам. Ми обговорювали заплановану в Інституті конференцію з питань штучного інтелекту та впровадження високих технологій у діяльність служби пробації. Тетяні Андріївні була цікава ця тема, дізнавшись, що буде онлайн-підключення, запропонувала запросити до участі й білоруських колег. Піднесена та натхнена новими ідеями, далекоглядними планами на майбутнє та маючи на руках як член конкурсної комісії Конкурсу малих грантів вісім наукових робіт молодих учених на рецензу-

вання, вона покрокувала далі. Далі жити, працювати, любити, творити, допомагати. Мені залишила коробку з тістечками макарон, шлейф парфумів, посмішку й віру в добро. (С. С. Шрамко)

Говорячи про наукову складову діяльності доктора юридичних наук, професора Тетяни Андріївни Денисової, зазначимо, що вона дотримувалася гуманістичних поглядів у питаннях призначення, виконання й відбування покарання. Її праці у своїй більшості присвячені проблемам конструювання кримінально-правових санкцій та застосування покарання, вона транслиувала ідею щодо обмеження кримінальної репресії шляхом зменшення карального змісту покарання. Лише одна теза у висновках до монографії «Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз» (2007) яскраво демонструє спрямованість її наукових розвідок: «Знайти та покарати злочинця – це лише початок справи. Знайти причини та умови вчинення злочину – це півсправи. Запобігти вчиненню злочинів та виховати правову культуру і високоморальне суспільство (починаючи з себе) – це та справа, на яку мають бути зорієнтовані держава й громадяни, яка стане запорукою їх успіху в протидії злочинності» [1].

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2007. 288 с.

Демидова Л. М.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права № 1,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;
головний науковий співробітник-керівник наукових робіт,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;
заступник голови ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права», м. Харків

ПРОФЕСОР ТЕТЯНА АНДРІЇВНА ДЕНИСОВА: ОСОБИСТІСЬ, УЧЕНА, ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА

Десятого березня народилася Тетяна Андріївна Денисова – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член президії громадського об'єднання «Всеукраїнська асоціація кримінального права», яка мала великий практичний досвід, зокрема науково-педагогічний. Це жінка-вчений, яку шанують в Україні, Республіці Білорусі, Польщі та багатьох інших країнах. На превеликий жаль, 7 лютого минулого року професор Тетяна Андріївна Денисова залишила цей світ. І вже стає доброю традицією те, що суспільство, колеги, друзі, учні не тільки пам'ятають її в своїх серцях, а й присвячують їй наукові заходи та публікації [2, с. 2, 12, 381; 3 та ін.], висловлюючи подяку й шанування [4].

Життя Тетяни Андріївни – це унікальний приклад випробувань, наполегливої праці, творчості, перемоги, наукових звершень найкращої представниці нашої країни. Серед науковців добре відома її дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата юридичних наук за темою «Особливості кара-

льно-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудовах установах», збагачена глибокими теоретичними знаннями й майже двадцятирічним досвідом практичної роботи в установі, де відбували покарання жінки. Це жінки, які були особливо небезпечними рецидивістами, а також інші неодноразово судимі особи жіночої статі. І Тетяна Андріївна, працюючи начальником загону, заступником і виконувачем обов'язки начальника установи, де відбували покарання у виді позбавлення волі такі засуджені, підготувала дисертацію зі справжнім знанням справи. Ця праця є зразком поєднання теоретичних знань, вивіреної емпіричної основи й практичної спрямованості. Під час блискучого захисту вона відстоювала права засуджених на увагу з боку адміністрації установ, необхідність практичного забезпечення реалізації їх законних прав, інших заходів ефективного впливу на них з урахуванням особливостей їх сприйняття призначеного покарання та мети його виконання.

Наступним зірковим науковим кроком уже відомого правника-дослідника була понад десятирічна напружена й творча робота за темою «Кримінальне покарання та реалізація його функцій» із розробкою доктринальної концепції юридичної природи, поняття, ознак, мети та функцій кримінального покарання. Яскравою ідеєю докторської дисертації, яка віддзеркалюється в усьому змісті її дослідження, є її спрямованість на впровадження в Україні найкращої моделі побудови правової держави, де метою покарання є повернення засудженого до суспільства з поновленими його особистими корисними рисами, а також запобігання вчиненню нових злочинів як такими, так і іншими особами. Дисертацію Тетяни Андріївни відрізняє від багатьох інших наукових робіт такого виду високий рівень апробації на понад 50 наукових заходах (симпозіумах, конференціях, семінарах, круглих столах), із висвітлюванням дисертаційних гіпотез, роздумів, здобутків авторки в понад 70 наукових працях, оприлюднених як в Україні, так і за кордоном, серед яких п'ять монографій, чотири навчальних посібники, декілька підручників.

Положення докторської дисертації Т. А. Денисової цитують у багатьох наукових працях, зокрема, моїх і моїх учнів. Я наведу лише один із багатьох прикладів нашого ставлення до наукових результатів діяльності відомої вченої. У монографії «Кримінально-правова охорона національної безпеки України: кримінальна відповідальність за ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації», оприлюдненої в 2019 р., ми обґрунтували фундаментальність (базовість) дефініції поняття «покарання», автором якої є Тетяна Андріївна і яка була сформульована в її докторській дисертації, успішно захищеній у 2010 р. [4, с. 208]. З віддзеркаленням принципу римського права *nulla poena sine lege* («немає покарання без закону») нею визначено: «Покарання є заходом примусу, яке застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаною винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого, слугує відновленню

особистості з правослухняною поведінкою» [5]. У цьому формулюванні зафіксоване авторське ставлення до дискусійного питання кримінального права, що є покаранням. З онтологічним підходом та із запровадженням продуманого іншого методологічного інструментарію вчена спочатку з'ясувала природу покарання та його сутність і вже далі навела обґрунтовану його дефініцію. Запропоноване визначення відповідає головним функціям покарання, його меті стосовно винної особи. Відновлення особистості дійсно є метою обмежувальних заходів у правовій, демократичній країні.

Наукова діяльність професорки Тетяни Андріївни Денисової є зразком відповідального ставлення вченого до себе й до результатів своєї наукової творчості, незалежно від місця її роботи та професійних напрямків. Її науково-педагогічна й адміністративна діяльність відбувалася в декількох вищих навчальних закладах, де вона успішно працювала, реалізуючи й поглиблюючи свої видатні здібності й уміння: Запорізькому юридичному інституті МВС України (пройдений шлях від старшого викладача/доцента до вченого секретаря), Запорізькому державному університеті (від завідувача кафедри кримінального права та правосуддя до декана юридичного факультету), Гуманітарному університеті «Запорізький інститут державного і муніципального управління» (нині – Класичний приватний університет) (від декана юридичного факультету до проректора з навчально-педагогічної роботи та директора Інституту права цього університету) та Академії Державної пенітенціарної служби. Моральність кожного кроку в житті цієї видатної жінки, високий рівень професійної майстерності, творчості, креативного мислення, людяність завжди й у всьому – славетні її риси, які разом з іншими особистими зразковими якостями Тетяни Андріївни здобули справжній авторитет, повагу серед колег, друзів, учнів, студентів, курсантів та всіх інших осіб, хто її знав особисто або був ознайомлений з її працями чи якимось іншим чином чув про цю особливу видатну жінку-вченого.

І не випадково, що саме Тетяні Андріївни Денисовій вдалося отримати особисту згоду від академіка Національної академії правових наук України, професора Володимира Володимировича Сташиса на присвоєння його ім'я Інституту права Класичного приватного університету, успішним директором якого багато років була професор Т. А. Денисова. Володимир Володимирович є моїм Учителем, і я добре знаю, наскільки критично він ставився до таких подій щодо присвоєння свого ім'я, але він не міг відмовити Тетяні Андріївни. Така жінка – учена-криміналістка від Бога могла дійти до серця кожного, аргументуючи свою пропозицію, прохання, рекомендацію, пораду, будь-яку іншу промову так, що відмовити їй було неможливо, а дискутувати – дуже цікаво з отриманням задоволення від глибини її знань, мудрості й мистецтва спілкування. Це особливий дар щирої, високоінтелектуальної, інтелігентної людини, який відчували ми всі, хто мав честь бути поряд з Тетяною Андріївною в науці й у цілому в житті.

Тетяною Андріївною створена методологічна, теоретико-практична скарбниця, яка є вагомим професійним внеском до розвитку міжнародних і національних правових доктрин із цікавим збереженням фундаментальних положень

науки кримінального права, що пройшли перевірку часом. Результати наукових розвідок дослідниці, її роздумів висвітлюються в понад 300 наукових публікаціях (монографіях, науково-практичних коментарях, підручниках, посібниках, енциклопедіях тощо). Вона є співавтором унікальної колективної монографії міжнародного рівня, до авторського колективу якої входять провідні криміналісти з багатьох країн світу: Польщі, США, Німеччини, Франції, Китаю, Росії, Білорусії тощо. Монографія «Current problems of the penal law and criminology. Aktuelle Probleme des Strafrechts und der Kriminologi» оприлюднена наприкінці 2019 р. двома мовами: англійською й німецькою – і є в багатьох відомих бібліотеках світу. За особистим запрошенням головних редакторів видання професорів Emil W. Pływaczewski та Ewa M. Guzik-Makaruk ми представляли Україну вдвох разом з професором Денисовою Тетяною Андріївною, яка підготувала свою видатну працю за темою «Preventive function of punishment and its implementation in the institutions of the criminal and executive system of Ukraine» [6, с. 49–62].

У площині наукових інтересів Т. А. Денисової завжди були найактуальніші питання, при цьому вона була чудовим організатором наукових заходів, на яких створювала майданчики для плідної наукової дискусії, що завжди проходили в дусі відповідальності за сьогодення й майбутнє, поваги до історії, колективної творчості з натхненням.

Ідеї Тетяни Андріївни впроваджені в справах її учнів, яких вона підготувала як чудову наукову команду. Серед них п'ять докторів юридичних наук й майже тридцять кандидатів юридичних наук. Крім того, вона відкрила науковий шлях для багатьох молодих талантів з України та інших країн.

Пам'ять про професора Тетяну Андріївну Денисову залишиться в наших серцях, а її наукові здобутки справедливо визнаються науковою скарбницею національного та світового масштабів, яка сприятиме досягненню миру й спокою в Україні та світі.

Список використаної літератури

1. Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації : зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квіт. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2021. 464 с.

2. Демидова Л. М., Попович О. С. Кримінально-правова охорона національної безпеки України: терористичний акт : монографія / за заг. ред. Л. М. Демидової. Харків : Право, 2021. 400 с.

3. Новітні кримінально-правові дослідження – 2021 : альманах наук. пр. / за ред. проф. Є. Л. Стрельцова, проф. О. В. Козаченка, phd О. М. Мусиченка. Миколаїв : МП НУ ОЮУА, 2021. 262 с.

4. Демидова Л. М., Назарчук В. В. Кримінально-правова охорона національної безпеки України: кримінальна відповідальність за ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації : монографія / за заг. ред. Л. М. Демидової. Харків : Право, 2019. 400 с.

5. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Запоріжжя, 2010. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?P=1996> (дата звернення: 12.02.2022).

6. Current problems of the penal law and criminology. Aktuelle Probleme des Strafrechts und der Kriminologi : collective monograph. Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2019. 874 p.

Іваненко А. О.

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри права, філософії та політології,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

Грищенко О. П.

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри права, філософії та політології,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПРАКТИКИ В НАУКОВИХ ПРАЦЯХ Т. А. ДЕНИСОВОЇ

Дослідження та аналіз процесу виконання й відбування покарання вказує на відсутність узгодженості між кримінально-правовою і кримінально-виконавчою політикою. Як зауважує вітчизняна видатна вчена Т. Денисова, «нестійкість теоретичних підходів до законотворчості, проблеми у порядку функціонування кримінально-виконавчої системи неминуче призводять до ускладнень процесу виконання та відбування покарань» [1, с. 8]. Важливими є й проблеми, «пов'язані із недофінансуванням системи, особливо виправних та виховних колоній, їхнім медичним забезпеченням» [1, с. 8]. Особливої уваги заслуговують проблеми соціального захисту персоналу виправних колоній.

На сучасному етапі, як констатує Т. Денисова, реформування кримінально-виконавчої політики дасть змогу отримати новий імпульс для оновлення кримінально-виконавчої системи, у т. ч. «завдяки досягненням науки, формуванню й упорядкуванню діяльності системи, заповненню існуючих прогалів у законодавстві і практиці його застосування» [1, с. 8].

У своїх наукових розвідках учена доводить, що сучасна злочинність викликає неабияке занепокоєння в суспільстві, оскільки від стабільності в державі, дотримання рівня законності, правових норм залежить безпека кожного громадянина. «Відтак, політика держави у кримінально-правовій та кримінально-виконавчій сферах потребує особливої уваги. Треба зазначити, що особливе місце в цій системі займають законодавчі акти, важливість й та необхідність яких щодо захисту прав і свобод людини й громадянина є безспірною» [1, с. 11]. Погоджуємося з такою думкою Т. Денисової.

Водночас Т. Денисова зауважує, що кардинальною є проблема розробки методологічних основ побудови та застосування кримінально-правових санкцій, що викликана потребами практики, тими труднощами, які часто виникають під час призначення покарання. Часта невдоволеність ефективністю кримінально-правових механізмів, особливо покарання, підштовхує до скорочення кримінально-правових заборон. «Спроба змінити політику щодо кримінально-правових санкцій видається перспективною справою, хоча й доволі нелегкою» [1, с. 12]. У новому Кримінальному кодексі України при побудові й застосуванні кримінально-правових санкцій «треба враховувати не тільки результати, яких досягає держава в протидії злочинності, а й те, наскільки вони відповідають гуманістичним поглядам суспільства на

сучасному етапі. Варто підтримати позицію науковців, за якою гуманізація системи призначення покарання в Україні є доцільною стосовно не всіх осіб» [1, с. 12]. Важливою, на нашу думку, є теза видатної вченої, що «кримінальним законом будуть передбачені й інші, альтернативні види, а також вказані підстави звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання, звільнення від кримінального покарання з випробуванням» [1, с. 12]. Упровадження альтернатив у своїй більшості продиктоване неприйнятними умовами виконання покарань, котрі перебувають на межі катування та жорстокого поводження із засудженими [1, с. 12].

Як стверджує вчена, «необхідний виважений підхід до процесу реформування кримінально-виконавчої системи, узгодженості кримінально-виконавчої політики з кримінально-правовою, у тому числі у сфері законодавчого забезпечення» [2, с. 110].

Відтак, ще раз постає питання про необхідність кропіткої праці щодо збалансованості Кримінального кодексу та Кримінально-виконавчого кодексу України. Виконання покарань є важливим завданням ДКВС. Саме тому, констатує Т. Денисова, потрібні «зміни до кримінального законодавства», а це неодмінно потягне кардинальні зміни Кримінально-виконавчого кодексу України. Вчена підсумовує, що «необхідно вести мову не про його оновлення, шляхом внесення змін та доповнень, а про модернізацію з повним переформатуванням» [2, с. 112]. Модернізація (англ. modern – сучасний, передовий) – це оновлення Кримінально-виконавчого кодексу шляхом приведення його сутності та змісту у відповідність з новими потребами, що виникнуть із нового кримінального законодавства. У цей час постане низка першочергових завдань та пошук шляхів вирішення. Адже складно буде виконати закон, коли немає чіткого визначення порядку й умов його виконання. Як слушно зауважує Т. Денисова, упровадження в практичну площину політики «потребує значного ресурсного забезпечення: ідеологічного, правового, організаційного, матеріально-технічного» [2, с. 112]. У наш час є проблеми, котрі виникають у зв'язку з модернізацією кримінально-виконавчої політики в частині забезпечення безпеки засуджених, у т. ч. запобігання злочинам. Як стверджує вчена, «запобігання злочинам у місцях позбавлення волі необхідно розглядати у таких напрямках: 1) запобігання вчиненню правопорушень з боку засуджених; 2) запобігання вчиненню нових злочинів засудженими; 3) загальна превенція, запобігання вчиненню нових злочинів іншими особами (у т. ч. щодо персоналу та самим персоналом). Ще одне питання, котре варте особливої уваги – це проблеми, пов'язані із виправленням та ресоціалізацією засуджених (мета покарання)» [2, с. 112]. Саме тому в новому Кримінальному кодексі України необхідно вишукати сучасний підхід до окреслення можливих цілей покарання. На думку Т. Денисової, «повному треба розглядати ідеї каяття, як можливість виправлення, каяття за вчинені суспільно небезпечні діяння, духовне відродження, можливість заслужити прощення у Бога, в сім'ї, у близьких людей і, взагалі, в житті суспільства» [2, с. 112].

Натепер система виконання покарань перебуває в незадовільному стані через її хронічне недофінансування, відсутність постійної допомоги з боку суспільства та держави. Вирішуючи питання щодо утримання засуджених, їхньої безпеки, варто не забути й про персонал. Оскільки праця в системі виконання покарань не є престижною, але має суспільне значення, бажано сформулювати систему стимулювання такої діяльності.

Вчена погоджується з твердженням Дж. Мак-Мануса, що «вправне спорядження, належний відпочинок, належна тривалість відпустки, достатня кількість програм професійної підготовки персоналу і звичайно ж система внутрішнього розгляду скарг, які можуть виникати у ваших підлеглих – це вимоги, які необхідні для забезпечення належної роботи персоналу, а отже, поваги прав в'язнів» [3, с. 5–6]. На її думку, соціальний захист персоналу виправних колоній – важлива складова підготовки до ефективної роботи [3, с. 5–6].

Необхідно говорити не про престиж, а про соціальну значущість професії. Таким чином, цілком зрозумілими будуть розробка та впровадження механізму захисту прав, свобод, честі й гідності персоналу, їхньої ділової репутації.

Отже, вивчення наукових праць Т. Денисової дало змогу зробити такі висновки:

1. Необхідно мінімізувати шкідливі наслідки покарання.
2. Удосконалення кримінально-виконавчої політики в питаннях виконання й ефективності покарань, додержання законності, недопущення випадків катувань та жорстокого поводження із засудженими, застосування альтернативних позбавленню волі видів покарань украй потрібне.
3. Важливо поступово нарощувати розумну альтернативу установам виконання покарань у виді позбавлення волі, а саме зміцнення органів пробації.
4. Існує потреба переосмислення підходів до каральної політики держави у вигляді обмеження на законодавчому рівні застосування такого виду покарання, як тривале позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі. Має діяти принцип невідворотності покарання.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Пошук відповідей на амбітні програми реформування кримінально-виконавчої системи України: від законодавства до кадрового забезпечення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1(11). С. 8–19.
2. Денисова Т. А. Визначення ефективності виправного впливу на осіб, засуджених до позбавлення волі. *Право України*. 2019. № 7. С. 108–125.
3. Мак-Манус Дж. Роль персоналу у забезпеченні прав людини у в'язниці. *Аспект* : інформаційний бюлетень. 2003. № 2(10). С. 5–9.

Кардаш К. С.

помічник приватного нотаріуса, м. Запоріжжя

ПАМ'ЯТІ ТЕТЯНИ АНДРІЇВНИ ДЕНИСОВОЇ

Наука не розвивається сама – її творять і розвивають особистості, які прагнуть покращити життя суспільства, які гуртують навколо себе однодумців, які своїми поглядами, ідеями та працею змінюють цей світ. Завдяки зусиллям таких науковців поступово почали зникати білі плями в юриспруденції.

Одним з таких дослідників і науковців була Тетяна Андріївна Денисова, яка присвятила своє життя кримінальному праву. І це не випадково, бо положення кримінального права стосуються найбільш цінного, що є в людини, – її свободи, честі, гідності та безпеки. Вона розуміла, наскільки важливо в сучасному світі їх дотримання, забезпечення та захист.

Особливу увагу в свої наукових дослідженнях Тетяна Андріївна приділила темі покарання в кримінальному праві. Саме на цю тему вона захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: «Кримінальне покарання та реалізація його функцій». Тетяна Андріївна розуміла, що саме покаранню належить визначна роль у запобіганні злочинам та боротьбі зі злочинністю.

Вона слушно зауважила: «За спрямованістю застосування покарання є останнім запобіжним заходом у системі протидії злочинності, оскільки воно призначається за фактом вчинення злочину, після розслідування та судового розгляду справи. Але, незважаючи на останнє місце в ланці заходів запобігання злочинам, цілком справедливо покарання розглядається як один з важливіших засобів боротьби зі злочинністю, передусім в аспекті забезпечення невідворотності покарання, захисту прав, свобод та інтересів людини...»¹.

Хочеться звернути увагу на те, що ця велика, складна тема була обрана не випадково: це можна пов'язати з тим, що зі злочинністю вона стикалася в професійному житті – не лише як науковець-теоретик, а і як практик.

Протягом 1974–1999 рр. Тетяна Андріївна працювала в органах внутрішніх справ та вийшла у відставку у званні полковника міліції. З того часу вона присвятила своє життя науці та викладацькій діяльності. Проте боротьба зі злочинністю для неї не припинилась, вона просто набула іншої форми. Вона змогла зосередити свій практичний досвід у науковій та дослідницькій діяльності.

За своє життя Тетяна Андріївна здобула багато звань: доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України. Вона має численні нагороди та відзнаки. Усе це є підтвердженням того факту, що вона була професіоналом своєї справи. Варто сказати й про те, про що ці звання сказати не

---

¹ Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 410.

можуть. Але можуть люди, які оточували її. Про те, що вона також була душевною, доброю й чуйною людиною, талановитою та суворою, але справедливою викладачкою, до якої хотілося йти на лекції, яка вміє доступно донести інформацію до студентів, зацікавити та заохотити їх. Своїм прикладом вона надихала інших: колег, друзів, учнів. Тетяна Андріївна завжди казала, що справжній учений має бути не лише розумним і обізнаним, а перш за все Людиною й мати високі моральні якості.

І саме такою вона й була – Людиною з великої літери, яка до останнього дня віддавала себе науковій, викладацькій та творчій діяльності.

Її ім'я, безперечно, посяде помітне місце в історії української юридичної науки, а пам'ять про неї назавжди залишиться в наших серцях.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 409–423.

2. Денисова Т. А. Кримінальне покарання: жорстокість чи необхідність? *Держава та регіони. Серія: Право*. 2001. № 1. С. 102–105.

3. Шлях у науку: розповідь про вчителя / уклад.: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. П. Рябчинська ; відп. ред. Т. А. Денисова. Запоріжжя : Просвіта, 2016. 254 с.

Ковалёв М. Н.

кандидат экономических наук, доцент,
заведующий кафедрой правоведения и социально-гуманитарных дисциплин,
Гомельский филиал Международного университета «МИТСО»,
г. Гомель, Республика Беларусь

Колесников С. Д.

кандидат экономических наук, доцент,
профессор кафедры правоведения и социально-гуманитарных дисциплин,
Гомельский филиал Международного университета «МИТСО»,
г. Гомель, Республика Беларусь

ВКЛАД Т. А. ДЕНИСОВОЙ В ПОДГОТОВКУ ЮРИСТОВ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Профессор Т. А. Денисова работала в Гомеле в учреждении образования Федерации профсоюзов Беларуси «Международный университет «МИТСО» со 2 сентября 2019 г.

Обладая большими организаторскими способностями и огромным научным потенциалом, она внесла неопределимый вклад в подготовку специалистов с высшим образованием по специальности «Правоведение» (I ступень) и по специальности «Юриспруденция» (II ступень получения высшего образования). Татьяна Андреевна Денисова – была ведущим специалистом основных учебных дисциплин: «Уголовное право. Общая часть», «Криминология», «Квалификация преступлений» и специального курса магистерской подготовки «Актуальные проблемы уголовного права».

Память о профессоре Т. А. Денисовой сохранится в сердцах коллег по образовательной деятельности, а также в документах кафедры. При анализе официального «Отчета о научно-исследовательской и инновационной деятельности кафедры правоведения и социально-гуманитарных дисциплин

Гомельского филиала Международного университета «МИТСО» за 2020 г. становится очевидным международный масштаб и высочайший уровень научной квалификации Татьяны Андреевны в области теории уголовного и уголовно-исполнительного права.

За короткий период времени с участием Т. А. Денисовой были подготовлены монографии:

1) «Аналитико-правовой обзор уголовно-исполнительного законодательства Украины и практики его реализации об исполнении уголовных наказаний и иных альтернативных наказанию уголовных санкций (иных альтернативных наказанию мер уголовной ответственности). Аналитический обзор современного состояния уголовно-исполнительного законодательства государств, граничащих с Республикой Беларусь» [1];

2) «Уголовно-исполнительное обеспечение исполнения наказаний в виде лишения свободы: теоретические и прикладные проблемы» [2].

Коллективом авторов подготовлены справочник «Тюремное население стран мира» [3] и учебник «Кримінальне право України. Особлива частина» [4].

Участие Т. А. Денисовой в подготовке таких фундаментальных трудов в соавторстве подтверждает ее умение работать в команде.

Разнообразие научных интересов Т. А. Денисовой проявилось в подготовке публикаций в авторитетных изданиях в разных странах мира [5; 6; 7; 8; 9; 10], в том числе индексируемых наукометрической базой данных SCOPUS [7; 8].

А вот неполный перечень ее докладов, подготовленных в 2020 г. для участия в международных научных конференциях:

- «Уголовное законодательство Украины: в ожидании перемен»;
- «Познание киберпреступности: начальная точка отсчета»;
- «Конгрессы ООН о роли гражданского общества в предупреждении рецидивной и пенитенциарной преступности»;
- «Нігілізм та зневіра як прояви детермінації злочинності в умовах пандемії»;
- «Відлуння середньовіччя на фоні коронавірусної інфекції COVID-19»;
- «Соціальний патронаж і профілактика рецидиву злочини»;
- «Традиційні підходи до розуміння покарання, його функцій і цілей та доцільності врахування у умовах реформування кримінального законодавства».

Совместно с белорусскими коллегами Т. А. Денисовой подготовлено учебное пособие «Маркетинговое право» [11], которое издано с грифом Министерства образования Республики Беларусь.

Нельзя не отметить также человеческие качества Татьяны Андреевны: скромность, интеллигентность, корректное и уважительное отношение к коллегам. Она пользовалась в коллективе огромным уважением и авторитетом. Память о Т. А. Денисовой как ученом и человеке надолго сохранится у ее коллег в Гомеле.

Список использованной литературы

1. Аналитико-правовой обзор уголовно-исполнительного законодательства Украины и практики его реализации об исполнении уголовных наказаний и иных альтернативных наказанию уголовных санкций (иных альтернативных мер уголовной ответственности). Аналитический обзор современного состояния уголовно-исполнительного законодательства государств, граничащих с Республикой Беларусь : коллект. монография / Т. А. Денисова, С. Ф. Денисов. Минск : Научно-практический центр Генеральной прокуратуры Республики Беларусь, 2020.
2. Денисова Т. А., Павлов В. Г. Уголовно-исполнительное обеспечение исполнения наказаний в виде лишения свободы: теоретические и прикладные проблемы : монография. Чернигов : Десна Полиграф, 2020. 376 с.
3. Тюремное население стран мира : справочник / сост.: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, А. Н. Литвинов, А. Я. Шишова, А. Л. Тимчук. Харьков : Панов : Криминологическая ассоциация Украины, 2020. 474 с.
4. Денисова Т. А. Розділ 19: Злочини проти правосуддя. *Кримінальне право України. Особлива частина* : підручник / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Право, 2020. С. 555–605.
5. Денисова Т. А. Сбалансированность между преступлением и наказанием или неоправданная репрессия? *Юридическая наука, законодательство и правоприменительная практика: закономерности и тенденции развития* : сб. науч. ст. : в 2 ч. / ГРГУ им. Я. Купалы ; редкол.: С. Е. Чебуранова (гл. ред.) и др. Гродно : ГРГУ им. Я. Купалы, 2020. Ч. 2. С. 15–20.
6. Денисова Т. А. Пошук відповідей на амбітні програми реформування кримінально-виконавчої системи України: від законодавства до кадрового забезпечення. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1 (11). С. 8–19.
7. Denysova T. A., Koruts U. Z., Petkov V. P., Nazymko E. S., Oliinyk U. M. Formation of Lifelong Learning Competences in the Process of Professional Training of Future Lawyers. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. 2020. № 4. Vol. 19. P. 130–149.
8. Denysova T. A., Bocheliuk V. Y., Denysov S. F., Palchenkova V. M., Panov N. S. Psychological and legal problems of ensuring human rights. *Rivista Di Studi Sulla Sostenibilita*. 2020. № 1. P. 235–243.
9. Денисова Т. А. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді позбавлення волі на певний строк: історія, сьогодення та майбутнє. *Вісник Криминологічної асоціації України*. 2020. № 1. С. 167–175.
10. Денисова Т. А. Правовий нігілізм і його вплив на злочинність в Україні. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2020* : альманах наук. пр. / за ред. професора О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко. Миколаїв : Миколаїв. ін-т права Нац. ун-ту «Одеська юридична академія», 2020. С. 12–19.
11. Маркетинговое право : практикум : учеб. пособ. / Н. В. Немогай, С. Д. Колесников, Т. А. Денисова, Л. А. Козыревская. Минск : РИВШ, 2021. 186 с.

Корнякова Т. В.

доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри адміністративного та кримінального права,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

НАУКОВА СПАДЩИНА ПРОФЕСОРА Т. А. ДЕНИСОВОЇ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА НАУКОВІ ІДЕЇ

*Життя кожного з нас, це своєрідний конструктор.
Ми збираємо та складаємо його з різних елементів,
Проте основою залишається наша базова модель,
Ведучий вектор, який є у кожного.*

Дорога моя Тетяно Андріївно! Звертаюсь до Вас, відчуваючи навіть фізичну Вашу присутність. Ми з Вами багато років були разом. Навіть відносини наші назвати дружніми не буде повністю правильним. Більше ми були однодумцями. Ми однаково відчували сучасні проблеми, розуміли й пам'ятали історію. Нам було легко та приємно спілкуватись. Ми це й робили при кожній можливості. Де б ми не зустрічалися, обов'язково знаходили можливість поговорити наодинці. Як Вас наразі не вистачає! Тепер розумію, що Ви дивилися далеко в майбутнє та прогнозували всі процеси, які торкнулися нашого суспільства. Ви завжди надавали їм кримінологічні характеристики. Ви були видатною вченою, обізнаною людиною. Але почну з моменту нашого знайомства.

Був весняний день 2005 р., якому тепла й сяйва додав телефонний дзвінок від улюбленого Володимира Володимировича Сташиса, мого шанованого Вчителя, чому я надзвичайно зраділа! Я завжди раділа, коли він приїжджав до Києва. Це була можливість не лише спілкування з Учителем, але й можливість познайомитись із цікавими особистостями, бо він зазвичай зустрічався з людьми видатними. Усі його учні й друзі знали, що для В. В. Сташиса фактично не існувало посад, які, до речі, Він не дуже визнавав, бо Сам був видатною людиною. Він визнавав особистості, просто звичайних людей, які за рівнем своєї освіченості, громадянської свідомості, волевими якостями були видатними. А також полюбляв таких людей знайомити між собою. Приїхавши на зустріч в український ресторанчик я побачила Володимира Володимировича в компанії статної й красивої жінки. Виявилось, що це була вчена – доктор юридичних наук Тетяна Андріївна. Та ця жінка зацікавила мені також тим, що багато років працювала у виправній системі та мала величезний практичний досвід, який у подальшому впроваджувала в наукові розробки! Володимир Володимирович посміхався, ось ви дві Тетяни, схожі за характером, фахові, подружіться. Так воно й вийшло йти по життю разом з легкої руки видатної особистості.

Згодом Тетяна Андріївна виявила бажання виступити на нашому прокурорському семінарі з питань додержання природоохоронного законодавства. Вона була здивована великим обсягом роботи прокурорів, які виявляли природоохоронні злочини та поновлювали права людей жити в безпечному

довкіллі. Вона послухала наших слідчих, прокурорів, керівників і представників органів державного екологічного контролю. Потім і сама попросила слова й надала кримінально-правовий аналіз злочинам в екологічній сфері. Слухаючи її, зрозуміла, що в таких важливих питаннях, як екологічний нагляд, обов'язково потрібно наукове супроводження. І навпаки, дуже важливий зворотний зв'язок: наука має постійно підкріплюватися практичними впровадженнями.

Особливу роль відіграла Тетяна Андріївна й у моєму особистому житті. Спілкуючись з нею, зрозуміла необхідність посилити свої практичні надбання науковими дослідженнями, що й привело мене тоді в науку. Цю ідею підтримали Володимир Володимирович Сташис і Василь Якович Тацій та затвердили мені тему докторської роботи, яка стосувалася здійснення прокурорського нагляду за додержанням природоохоронного законодавства. Маючи за плечима результати тисяч перевірок, зокрема в Чорнобильській зоні, незаконного використання земельних ресурсів, забруднень атмосферного повітря, водного фонду, корисних копалин, бракон'єрства тваринного світу, розміщення відходів, ввозу в Україну недоброякісних продуктів харчування, незаконного будівництва у природоохоронних зонах, паводків у Карпатах і багатьох інших проблем довкілля, які порушували права людей на безпечне екологічне проживання, тоді я із задоволенням узялась за переклад цих практичних надбань у площину кримінологічних наукових досліджень.

Тетяна Андріївна одразу відгукнулась і запропонувала бути моїм першим опонентом на захисті, а також, що найголовніше, свою дружню допомогу. Один раз я запросила її до себе на вихідний день, щоб прочитати мої нові наукові дослідження. Ми просиділи і день, і ніч. Усе працювали. Мріяли про безпечне майбутнє для України. Говорили про те, що нашій державі варто посилити екологічні пропускні пункти, що необхідно укріпити лівий берег ріки Прип'ять у Чорнобильській зоні, ліквідувати несанкціоновані сміттєзвалища, на кожному підприємстві налагодити діяльність екологічних служб, побудувати сучасні сміттєпереробні заводи! А головне – виховувати в дітях та взагалі в молодого покоління екологічну свідомість, задіявши всі державні інституції. Мій захист відбувся через декілька років! Проте на той час були зруйновані екологічні інституції держави, знищені природоохоронні прокуратури! Ми знову сиділи цілу ніч у готелі нашої Академії в Харкові й бідкувались, як усе змінилось, проте не на краще для нашого народу! На превеликий жаль, уже не було з нами й нашого любимого В. В. Сташиса, і ми з нею тоді подумали, що Він, той, який брав Рейхстаг, вивчив та виховав багато поколінь відомих юристів, не пережив би такого зруйнування державних інституцій.

Хочеться висвітлити й моє бачення її як жінки. Для неї був внутрішній заклик, який би я охарактеризувала так: «Хочу! Можу! Треба!». А якщо так, то збери свої внутрішні можливості й дій. Якось Тетяна Андріївна поділилась зі мною моментом свого життя, коли вона опинилася перед прийняттям важливого рішення. Просто настав час зупинитися, подумати про себе та

привести своє життя у відповідність зі своїми мріями й бажаннями. Прокласти подальший шлях свого життя відповідно до ситуації, мобілізувати свої сильні сторони та не боятися приймати рішення. Тетяна Андріївна не належала до жінок, які не задоволені своїм життям. Вона зробила блискучу кар'єру, проте хотіла зайнятись новою справою, новими науковими пошуками.

Що об'єднувало мене з нею? Саме те, що об'єднує жінок, які завжди щасливі. Ми були однакові в тому, що можна назвати авторитарністю й разом з тим гуманістичністю. Ми вміли бути послідовними у своїх принципах і намірах, дарувати тепло близькому оточенню, при цьому додержуватися своїх принципів. Я чула, як Тетяна Андріївна у своєму виступі, звертаючись до молодого вченого, сказала, на мій погляд, геніальну фразу: «У Вас, безумовно, є талант, але не вистачає знань і навичок, щоб його реалізувати. Ви на початковому шляху наукових досліджень, але Вам необхідно по-іншому подивитись на свої погляди, знайти свій творчий підйом. У Вас зросте впевненість та з'являться нові стимули для саморозвитку».

Творча людина може бути складною у спілкуванні. Але в Тетяні Андріївній поруч з внутрішньою реалізацією було завжди комфортним зовнішнє висвітлення. Вона була вразливою, особливо щодо якихось невдач. Але дотримувалася свого внутрішнього регламенту, знала, які рішення приймати в тих чи інших обставинах. У неї завжди були альтернативи. Вона могла звернутися по пораду з будь-якого питання й щиро давала поради сама.

Вона керувалась своїми особистими методами, які були перевірені життям. Разом з тим ніколи не лякалась їх удосконалювати. Тетяна Андріївна була чесною із собою. Від неї не очікували неприємностей. Щороку вона пропонувала нові відкриття. У неї була своя модель життя, свої життєві ситуації. Я б назвала ці моделі життям творчості, життям мрій, життям боротьби. Тетяні Андріївній не потрібні були зовнішні стимули, мотивації, заохочення, компенсації. Вона ставила мету й працювала над її реалізацією, глибокуючись на своїх особистих внутрішніх мотиваціях. Вона ніколи не звертала уваги, як до цього ставиться оточення. Мені здається, що єдиним винятком був Сергій Федорович – її чоловік. Вона кохала його безмежно. Могла довго про нього розповідати із захопленням. Це було її особисте внутрішнє щастя, дуєт двох спільних сердець. Навіть поза очі називала його на ім'я та по батькові, ніколи не ображала, говорила з великою повагою. Користуючись можливістю, висловлюю Вам, шановний Сергію Федоровичу, велике співчуття. Я розумію, як Вам боляче. Так боляче було б і їй. Вона дуже Вас кохала!

Протягом усіх років ми зустрічалися з Тетяною Андріївною на наукових конференціях, засіданнях учених наукових рад, завжди раділи нашим зустрічам! І вона, і я були в постійній боротьбі, тому звіряли наші компаси. Надавали поради одна одній! Мріяли разом про світле майбутнє для нашого народу!

Для мене звістка про її передчасну смерть була просто шоком. Я не можу й досі повірити, що цієї яскравої, активної, доброзичливої людини з

нами немає! Я їй досі, коли бачу Сергія Федоровича, її кохану половину, хочу спитати, як Тетяна Андріївна, або передати їй вітання! Потім зупиняю себе. А сама думаю, що раз такі відчуття, вона десь серед нас, Тетяна Андріївна живе в наших серцях! Вона живе в наших спогадах! Її поради й результати наукових досліджень актуальні для наших аспірантів! Для всіх нас! Вона з нами, серед нас!

І на завершення. Беру в руки наші спільні фото. Ось ми молодші, ось старші! І говорю їй, дорога моя, пишу Вашій пам'яті, а розмовляю з Вами! Ви зі мною поруч! Ви з нами...

Куликова К. С.

м. Одеса

ТЕТЯНА АНДРІЇВНА ДЕНИСОВА – ВТІЛЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ, МУДРОСТІ, ДИПЛОМАТИЧНОСТІ

Кожна людина приходить у життя, щоб пройти з нами певний шлях та чомусь навчити. Одні люди проходять повз життя, не залишивши жодного спомину, інші – залишаються в серці назавжди. Людиною, яка назавжди лишається в моєму серці, є Тетяна Андріївна.

Уперше я зустрілася з нею, коли була студенткою юридичного факультету на той час Запорізького інституту державного та муніципального управління. Варто зазначити, завдяки Тетяні Андріївні згодом юридичний факультет перетворився на Інститут права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету. Тетяна Андріївна не викладала на нашому потоці, тож ближче я познайомилася з нею, коли вступила до аспірантури.

Згадую, як уперше прийшла на прийом до неї як методист навчально-методичного відділу. Ще нещодавно будучи молодою студенткою, я побоювалася Тетяну Андріївну. Однак питання по роботі потрібно було вирішити, тож я прийшла до її кабінету з метою пояснення ситуації та вирішення питання. Тоді вперше пізнала Тетяну Андріївну як керівника. Уважно вислухавши, вона ухвалила один із шляхів вирішення проблеми, при цьому залишаючись спокійною, доброзичливою. Можливо, з того часу, я склала для себе образ, яким має бути справжній керівник та лідер.

З наступного навчального року мені випала нагода працювати під керівництвом Тетяни Андріївни упродовж чотирьох років, навчаючись в аспірантурі й працюючи на посаді викладача кафедри кримінального права та як методиста навчально-методичного відділу. Я вдячна долі за той час, адже Тетяна Андріївна відіграла в моєму житті важливу роль.

Щодня заходячи до кабінету зі словами «Доброго ранку!», Тетяна Андріївна була усміхненою, я навіть не можу пригадати момент, щоб вона перебувала не в доброму гуморі. Її оптимізм та життєрадісність згадуються з теплотою, нагадуючи: як би не було важко в житті – потрібно усміхатися долі.

У хвилини, коли мені важко, коли необхідно пройти якийсь певний життєвий період, я згадую її слова: «Важко. А що робити?» Дійсно, якщо

життя привносить певні уроки, залишається тільки набратися сил і здолати цей етап.

Мене особисто надихала працездатність Тетяни Андріївни. Вона встигала керувати інститутом, писати наукові статті, підручники та монографії, читати лекції, їздити на конференції та вчені ради, виступати опонентом на захистах дисертацій. Вона завжди вражала своєю проактивністю та ідеями. Окрім того, що вона неодноразово була ініціатором проведення конференцій, круглих столів, семінарів та завжди збирала науковців для обміну досвідом та спілкування, одним з незабутніх, як на мене, моментів є видання за ініціативою та під керівництвом Тетяни Андріївни збірника «Шлях у науку: розповідь про вчителя». Відтоді в мене укорінилася думка та впевненість, що Великі люди обговорюють ідеї, більше того, на прикладі Тетяни Андріївни, знаю, що вони втілюють їх у життя.

Коли думаю про Тетяну Андріївну, у голові починають лунати слова пісні І. Талькова:

Поэты не рождаются случайно,
Они летят на землю с высоты,
Их жизнь окружена глубокой тайной,
Хотя они открыты и просты.
Глаза таких божественных посланцев
Всегда печальны и верны мечте,
И в хаосе проблем их души вечно светят тем
Мирам, что заблудились в темноте.

Тетяна Андріївна не була поетом, але її постать для мене назавжди залишиться у спогадах доброю, відкритою та водночас таємною. У неї були свої мрії, біль, моменти щастя, переживання, та вона ніколи не навантажувала інших людей ними, залишаючись для оточення доброю, щирою, великодушною. Вона була Мамою для багатьох, людиною, у якої завжди можна було спитати поради.

Якось її зацікавили курси вивчення іноземної мови, які я пройшла. Тетяна Андріївна просила детально розповісти про навчання та планувала також їх відвідати. На жаль, не встигла. Проте досі її бажання до пізнання нового, саморозвитку та вдосконалення я сприймаю як мотивацію для себе. Ніколи не пізно навчатися нового.

Тетяна Андріївна – це втілення професіоналізму, мудрості, терпіння, дипломатичності, сили духу й материнської турботливості щодо колективу та студентства.

Для мене вона завжди є Вчителем з великої літери, людиною, яка пройшла довгий насичений життєвий шлях, здобувши звання заслуженого юриста України, доктора наук, професора та залишаючись неймовірною жінкою, яка своєю турботою та добром впливала на долі своїх учнів, відкриваючи їм шлях не тільки у науку, а й у життя.

На жаль, люди йдуть з життя, це боляче, і ми не можемо вплинути на це, але ми можемо берегти в серці пам'ять про них та шанувати. Я дякую долі, що Тетяна Андріївна багато чого навчила мене!

Лантінов Я. О.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ «КОЕФІЦІЄНТА ДЕНИСОВОЇ» В РАЦІОНАЛЬНІЙ ПЕНАЛІЗАЦІЇ

Наукове забезпечення політики протидії злочинності та кримінально-правової охорони зазвичай має продукувати концепти й конструкти з додержанням відповідних принципів та загальносуспільних цінностей. Як відомо, волею законодавчого органу в ст. 1 Конституції України наголошується на приналежності країни до держав, до комплексу ознак яких входить «демократична» та «правова», а також у ст. 8 проголошено принцип верховенства права. Якщо ці положення не є суто декларативними, то вони задають загальносуспільні, зокрема й загальноправові, принципи, критерії та цінності. Отже, варто визнати, що і пеналізація як складова кримінально-правового нормування має визначатися принципами демократизму та верховенства права, а за мету мати забезпечення прав людини та громадянина, а також публічних порядку та безпеки, встановлених на таких принципах для досягнення заявленої мети.

Далі пеналізація як діяльність полягає в нормативній детермінації покарання. Це відбувається через встановлення «тяжкості кримінального правопорушення», а те, у свою чергу, через встановлення відповідності результатів пеналізаційного розрахунку (у вигляді комбінації видів покарання та їх меж, які відповідають принципам, критеріям та цінностям пеналізації) результату криміналізаційної перевірки (у вигляді складу кримінального правопорушення, утвореного на основі вчення про склад злочинів). При цьому пеналізаційний розрахунок як напрям нормування полягає у використанні видів покарання, сутність яких та межі вказано в Загальній частині КК, та комбінуванні з них наборів, які, крім відповідності «суспільній небезпечності», здатні забезпечити можливість індивідуалізувати покарання (призначення покарання з урахуванням властивостей особистості підсудних і пов'язаними з ними обставинами) та досягати інших формальних і неформальних цілей покарання, а також забезпечити кримінально-правову охорону терміном «тяжкість кримінального правопорушення».

Отже, специфічними критеріями пеналізації виступають:

- а) участь у забезпеченні кримінально-правової охорони терміном «тяжкість кримінального правопорушення» та визначення частини його змісту, шляхом детермінування покарання за вид кримінальних правопорушень;
- б) забезпечення можливості індивідуалізувати покарання;
- в) демонстрація втілення «принципу справедливості» та забезпечення досягнення інших формальних та неформальних цілей покарання.

У продовження можна зауважити, що проблема забезпечення можливості індивідуалізації є окремим випадком проблеми підбору адекватного покарання. Спектр можливих її принципівих рішень полягає між двома екстремумами – повністю залишити на розсуд суду або жорстко запрограмувати можливі альтернативи. Результат залежить від щільності регламентації.

Як відомо, положення чинного КК спрямовані на обмеження судового розсуду питанням індивідуалізації покарання, тобто для визначення з урахуванням персональних властивостей покарання, з числа передбачених у санкції статті Особливої частини, необхідного й достатнього для досягнення виправлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та запобігання новим кримінальним правопорушенням. Отже, забезпечити суд таким вибором і є одним із завдань пеналізаційного розрахунку.

У теорії кримінального права присутні пропозиції щодо забезпечення діапазону покарань, достатнього для забезпечення індивідуалізації покарання як складової результативного правозастосування (звісно, є і пропозиції щодо розширення судової дискреції, і пропозиції щодо повного її усунення, проте їх втілення потребує зміни принципів вітчизняного кримінального права, а отже, і дискусія перебуває за межами питання, що викладається в цій публікації). Отже, у працях, присвячених проблематиці диференціації кримінальної відповідальності, наголошено на передбаченні в санкції статті Особливої частини КК принаймні двох основних видів покарань, що є мінімальною кількістю, яка взагалі припускає наявність вибору серед основних видів покарань. Для забезпечення наявності вибору щодо застосування додаткового покарання достатньо передбачити навіть один такий вид, оскільки це дає вже альтернативу – застосовувати додаткове покарання чи ні [2, с. 151].

Ще одне питання про межі судової дискреції при призначенні покарання полягає в діапазоні вибору розміру для тих видів покарань, що є обчислюваними (строковими чи майновими). Загальна рамка прийняття такого рішення задається положеннями Загальної частини КК, у яких, з одного боку, задається мінімальна та максимальна межі виду покарання (там, де це можливо), а з іншого – приписується судді обмежитися тими видами та межами покарання, що передбачені в санкції статті Особливої частини. Назвемо це «принципом обмеження санкційної дискреції», який визнаємо складовою принципу диференціації кримінальної відповідальності. Саму ж діяльність охарактеризуємо, як «порціонування покарання».

Отже, проблемне питання має такий зміст: який проміжок між максимумом і мінімумом покарання задовольнить потребу забезпечення індивідуалізації покарання та водночас збереже відповідність принципу «обмеження санкційної дискреції»? Іншими словами, як порціонувати вид покарання так, щоб результат його призначення відповів цілям покарання. Уявляється, що для відповіді на це питання доцільно використовувати «коефіцієнт Денисової», тобто запровадити правило пропорційності покарання у вигляді рівновіддалення його меж від медіани покарання приблизно в 1,2 разу [1, с. 151].

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія. Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2007. 340 с.
2. Лантінов Я. О. Щодо теоретичних основ пеналізаційного розрахунку, як складової наукового обґрунтування вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти основ громадянського суспільства в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право.* 2014. № 1106. Вип. 17. С. 161–165.

Пальченкова В. М.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права,
Національний університет «Запорізька політехніка»

МАЄМО ПРАВО КАРАТИ, АЛЕ НЕ МАЄМО ПРАВА НЕНАВИДІТИ (ФІЛОСОФІЯ ФУНКЦІЙ ПОКАРАННЯ В ПРАЦЯХ Т. А. ДЕНИСОВОЇ)

Кредо Тетяни Андріївни «Милосердя. Правосуддя. Професіоналізм» впливало як на її приватне, так і наукове життя, хоча, мабуть, ці сфери були невід'ємними складовими існування та ніколи не відокремлювалися одна від іншої, а тісно перепліталися в повсякденні. Колеги та учні ставали рідними й близьким людьми, за світосприйняттям, які йшли потім поряд усе життя. Досягнення учнів сприймалися як особисті перемоги, зв'язки з колишніми колегами-друзями ніколи не переривалися, учителі завжди вшановувалися та підтримувалися.

До кола професійних науковців Тетяна Андріївна приєдналася вже у свідомому віці, маючи за плечима значний багаж практичної роботи в установах по виконанню покарань у виді позбавлення волі. Мабуть, усе ж такі закони діалектики діють, кількісні показники, здійснення добрих справ в установах виконання покарань переросли в нову якість, прагнення щось змінити на новому рівні, не для однієї окремої людини, а для тих, хто внаслідок різних життєвих обставин опинився за ґратами.

З одного боку, Т. А. Денисова чітко усвідомлювала, що інститут покарання існував, існує і, на превеликий жаль, існуватиме стільки, скільки існуватимуть людство та суспільство. За певних умов змінювалась лише інтенсивність застосування тих чи інших видів покарання, але жодні зміни в суспільстві (політичні, виникнення та зникнення держав з політичної карти світу, економічні, перехід від одного типу господарювання до іншого, культурні, пов'язані з переходом до інших цивілізаційних цінностей та інші) не можуть скасувати потреби в цьому інституті кримінального права. Тому часто наводила слова професора М. Й. Коржанського, що «історичний та культурний рівень розвитку сучасного суспільства такий, що воно не може обійтися без покарання» [1, с. 283]. З іншого боку, розуміла, що покарання вимагає чіткого обґрунтування й повинно бути виправданим. Якби покарання не було «покаранням», то суперечило б і розходилося з моральними принципами суспільства, тому що воно передбачає застосування до інших людей таких дій, які є зазвичай порушенням етичних норм. Адже в повсякденному житті вважається недопустимим позбавити людину волі, забрати в неї гроші або позбавити життя, але ж держава ув'язнює злочинців, застосовує штрафи для правопорушників, а в деяких країнах зберігається смертна кара, отже, «покарання – це теж насильство, зло, яке суспільство змушено застосовувати, щоб зупинити злочинця» [2, с. 104]. Ми перебуваємо ніби в зачарованому колі насильства: агресія, жорстокість, що виходить від злочинця, провокує державу на адекватний крок, жорстоке поводження з ним. Тенденції всього цивілізованого світу

до гуманізації покарання затверджують нову модель відносин суспільства зі злочинністю, завдяки якій держава повинна обмежити власну жорстокість і нарешті розірвати коло насильства [3, с. 92].

Т. А. Денисова вважала, що відповіді на болючі питання, пов'язані із застосуванням покарання, містяться в розумінні його функцій, які є вихідними основами призначення та важливою гарантією забезпечення адекватності покарання. Саме функції перетворюють на реальність об'єктивні можливості того чи іншого виду покарання. Із цією метою нею була побудована злагоджена, ієрархічна система функцій як засобів реалізації можливостей покарання: спеціальні, куди входять найближчі й проміжні, та загальні, або основні. Механізм розгортання найближчих функцій становить зміст середніх (проміжних) функцій. Віддаленими вважаються такі загальні функції, як захисна, виховна, компенсаційна, ресоціалізація, соціального контролю, за допомогою яких досягаються основні цілі покарання. Однією з важливих рис моральної філософії функцій покарання є те, що Т. А. Денисова однією з перших звернула увагу не лише на права тих, хто скоїв злочин, а й на права потерпілої сторони (компенсаційна функція покарання).

Стосовно соціально-філософського обґрунтування ідеї про доцільність інституту покарання Т. А. Денисова зараховувала себе до представників нон-консеквенціалістської, або ретрибутивістської, доктрини покарання [4, с. 24]. Цей підхід у найбільш яскравій формі виявляється в тезі про те, що винний, і тільки винний, заслуговує на покарання, що покарання може бути виправдане лише в тому випадку, якщо воно піддає винного стражданням, на які той заслуговує. Послідовно відстоювала ідею представників позитивного ретрибутивізму, які вважають, що винного необхідно карати завжди, а суворість кари повинна повною мірою відповідати тяжкості скоєного.

Разом з тим, наслідуючи принципи І. Канта, вважала незалежність і свободу особи базовими цінностями та здобуттям сучасного суспільства. Виходячи із цієї точки зору, доводила, що систему покарань можна виправдати, лише демонструючи, що примус супроводжується належною повагою до порушника як розумного, суверенного та незалежного суб'єкта суспільних відносин. Т. А. Денисова неодноразово підкреслювала, що «режим відбування покарання повинен суворо регламентуватися нормами закону і не може нагромаджуватись штучно створеними жорстокими умовами, обмеженням в правах і іншими діями» [5, с. 129]. А в механізмі забезпечення законності при винесенні вироку важливим є пошук оптимального балансу у використанні методів переконання, заохочення та примусу [2, с. 103].

Найбільш серйозним завданням філософії Т. А. Денисової у цьому сенсі є не відмова від покарання взагалі, а прагнення піддати потужний каральний апарат, насамперед, держави постійному нормативному контролю та критиці, шляхом формування цінностей, на основі яких можна було б судити про ефективність цього апарату й переосмислення його понятійного апарату (бази), зокрема функцій.

Останніми роками дуже гострими були дискусії, що піддавали сумніву право держави й суспільства в цілому впливати на злочинця за допомогою морального осуду або освіти правопорушника, так само, як і за допомогою перевиховання конкретних злочинців та їх соціальної реабілітації. Т. А. Денисова була активним учасником таких дискусій з 1995 р. Вона взяла участь 187 наукових заходах, у тому числі за межами нашої держави. Якщо підрахувати, то це приблизно 8 конференцій на рік. А хто особисто знайомий з Тетяною Андріївною, той знає, що це була не формальна участь, іноді тези виступу були значно меншими за обсягом та своїм змістом, ніж виступ. Постійно Т. А. Денисова відстоювала та пропагувала ідею про те, що основною базою виправдання інституту покарання повинні стати емпіричні дані про наслідки впливу покарання та про можливі його альтернативи [6]. А при призначенні покарання пропонувала застосовувати етичні принципи.

Не даремно в одній зі своїх статей Т. А. Денисова робить висновок, що держава має право карати, але вона не має права ставити своїх громадян в таке становище, що провокує, або навіть підштовхує до злочинної діяльності, не тільки осіб, які мають судимість, не стали на шлях виправлення, мають наміри і в подальшому скоювати злочини, а й найбільш вразливі прошарки населення, армія яких щороку поповнюється. Саме тому необхідно вжити термінових заходів до покращення економічного та соціального становища суспільства, підняття життєвого рівня населення, відродження моральності. І ставить важливі запитання. Чи спроможна сучасна держава протистояти злочинності ліберальними заходами, надаючи прерогативу покаранню у виді покарання позбавлення волі, чи має сатисфакцію від того держава, суспільство, потерпілий та особа, що вчинила злочин? Чи цілком виконує покарання свої функції й досягає мети в широкому розумінні? Чи правильно, що чим вищий рівень злочинності, тим більше повинно бути засуджених до позбавлення волі, і які тут допустимі пропорції? Що дає досвід перебування в місцях позбавлення волі? Чому людина не сприймає волю як невід'ємну цінність? Ці та багато інших запитань повинно ставити перед собою суспільство, перш ніж застосовувати найсуворіший вид покарання, а відповідати на ці запитання учням та послідовникам.

Список використаної літератури

1. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина загальна : курс лекцій. Київ : Наукова думка та Українська видавнича група, 1996. 336 с.
2. Денисова Т. А. Кримінальне покарання: жорстокість чи необхідність? *Держава та регіони. Серія: Право.* 2001. № 1. С. 103–106.
3. Денисова Т. А. *Culpaе роена par esto.* *Держава та регіони. Серія: Право.* 2005. № 1. С. 91–96.
4. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 41 с.
5. Принцип Денисова Т. А. соціальної справедливості: проблеми практиків. *Матеріали засідань міжнародного «круглого столу», присвяченого пам'яті професора К. Г. Федорова (12 травня 2000 р.).* Запоріжжя : ЗДУ, 2000. С. 127–134.
6. Денисова Т. Молюся за вас щоденно. Донецьк : Донецький Меморіал, 2005. 20 с.

Пащенко О. О.

доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ПОЛІТИКА БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ЇЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА СКЛАДОВА В ПРАЦЯХ Т. А. ДЕНИСОВОЇ

Державна програма боротьби зі злочинністю передбачає комплекс невідкладних заходів, спрямованих на зниження рівня злочинних проявів та усунення причин і умов злочинної діяльності на різних етапах її розвитку. Але, незважаючи на те, що боротьба зі злочинністю визнається державою як одне з важливих, пріоритетних завдань, що постають перед суспільством, принципового вирішення щодо шляхів реалізації програми остаточно не знайдено [1, с. 119].

Характеризуючи криміногенну ситуацію в Україні на межі тисячоліть, Тетяна Андріївна зазначала, що невпинно зростають корисливо-насильницькі злочини, а для вчинення насильницьких злочинів характерні, як правило, особлива зухвалість, жорстокість та зневага до особи. Під страхом зростання злочинності серед населення поширюється думка про необхідність посилення покарань навіть за злочини, що не становлять значної суспільної небезпеки, про застосування тривалих термінів покарання, особливо у виді позбавлення волі. Водночас, робить висновок Т. А. Денисова, політика боротьби зі злочинністю повинна керуватися не жорстокістю, а гуманістичними традиціями, що є результатом історичного розвитку сучасного суспільства багатьох країн світу [1, с. 120]. Вона наголошує, що політика держави у сфері застосування кримінальних покарань (частіше її називають кримінальною політикою) охоплює кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та профілактичну складові, які спрямовані на протидію суспільно небезпечним діям [2, с. 261, 262]. В іншій науковій публікації Тетяна Андріївна зауважувала, що кримінальна політика – багатопланове поняття, і визначала його як вироблену органами держави та суспільством (партіями, науковими установами, об'єднаннями тощо) систему відповідних правових, політичних, економічних, соціальних заходів, що відображають стратегію й тактику протидії злочинності на сучасному етапі. Вона включає в себе кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та запобіжну складові, які спрямовані на протидію суспільно небезпечним діям. Згідно з вимогами кримінальної політики, продовжує науковець, формується мета покарання, коло кримінально караних діянь, встановлюються вид і розмір санкцій, порядок застосування кримінальних покарань. Відповідно до цього, завданнями кримінальної політики сьогодення повинні стати: визначення мети кримінального покарання, вибір найбільш суспільно небезпечних діянь, які підпадали б під ознаки складу

тих чи інших злочинів, за які призначається кримінальне покарання, застосування принципу економії репресії та подальше впровадження санкцій, не пов'язаних із позбавленням волі. Неможливо будувати нове суспільство, що базується на демократичних цінностях, підсумовує Т. А. Денисова, й одночасно проводити репресивну політику [3, с. 7].

Виступаючи на другому Львівському форумі кримінальної юстиції, Тетяна Андріївна Денисова звернула увагу на те, що в КК України та інших законодавчих актах відсутнє визначення «попередження злочинності», натомість законодавчо вживаними є «запобігання злочинам» (ч. 1 ст. 1 КК, ч. 2 ст. 50 КК), а на теоретичному рівні вживаються, зокрема, словосполучення «запобігання злочинності», «боротьба зі злочинністю», «протидія злочинності» [4, с. 73]. Логічно припустити, що саме тому правник у своїх наукових публікаціях говорить не про «політику у сфері боротьби зі злочинністю» (як це робить більшість інших дослідників), а про «політику держави у сфері застосування кримінальних покарань», що є неоціненним внеском Т. А. Денисової в пошуках підходів до розв'язання окресленої наукової проблеми.

Завданнями політики держави у сфері застосування кримінальних покарань сьогодення, зауважувала Тетяна Андріївна, мають стати: вибір найбільш суспільно небезпечних діянь, які підпадали б під ознаки складу тих чи інших злочинів, за які призначається кримінальне покарання; вибір найбільш оптимально побудованих санкцій, які б відповідали ступеню суспільної небезпеки вчиненого злочину та особистості злочинця; застосування принципу економії репресії й подальше впровадження санкцій, не пов'язаних із позбавленням волі. Неможливо будувати нове суспільство, що базується на демократичних цінностях, і водночас проводити репресивну політику. Але зовсім відмовитися від кримінальних покарань суспільство не може, хоча воно повинно розуміти, що це не є основним засобом у запобіганні злочинності. До речі, відзначала дослідниця, у більшості країн світу основних покарань два – штраф та позбавлення волі [2, с. 262]. Це спостереження Тетяни Андріївни, зроблене ще 2010 р., віддзеркалюється в проєкті нового Кримінального кодексу України (ст. 3.1.2) [5].

У безпосередньому зв'язку з кримінальною та кримінально-виконавчою політикою, яка впливає на систему моральних цінностей, перебувають призначення, виконання та відбування покарання [6, с. 266]. Теоретичне осмислення покарання пов'язано передусім з дослідженнями його значення у вираженні, правовому закріпленні та реалізації політики держави у сфері застосування кримінального покарання, що систематизує зв'язки покарання та всієї системи чинного законодавства [7, с. 289]. У підрозділі 2.3 «Кримінально-виконавчі функції покарання» своєї докторської роботи «Кримінальне покарання та реалізація його функцій» Т. А. Денисова поділяє погляди М. П. Мелентьєва, Й. С. Ноя і В. М. Трубнікова про те, що функції кримінально-виконавчого права впливають із суті покарання, мають підлеглий характер стосовно певних цілей і що кожна з них для досягнення поставленої мети вирішує певне завдання. Нею визначаються такі кримінально- вико-

навчі функції покарання, як: каральна, охоронювальна, виправна й запобіжна [8, с. 15]. Ці функції показують шляхи досягнення цілей, поставлених перед покаранням, підтверджують пріоритетність соціально-відновлювальної й запобіжної функцій покарання, окреслюють напрями реформування кримінально-виконавчої системи [8, с. 16].

Тетяна Андріївна Денисова – правознавець із широким колом наукових інтересів. Ця публікація присвячена лише одному з аспектів її значної наукової спадщини.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Нові підходи боротьби зі злочинністю: зарубіжний досвід. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2000. Спец. вип. С. 119–122.

2. Денисова Т. Основні тенденції діяльності держави у сфері застосування кримінальних покарань. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. Вип. 50. С. 260–267.

3. Денисова Т. А. Корегування мети покарання як крок до гуманізації кримінальної політики. *Адвокат*. 2006. № 8. С. 7–10.

4. Денисова Т. А. Маленькі ремарки до масштабної реформи кримінально-виконавчої системи. *Правова реформа у сфері кримінальної юстиції: ключові параметри та прогноз подальшого розвитку* : II Львів. форум кримінал. юстиц. : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 23–24 верес. 2016 р.). Київ : ВАІТЕ, 2016. С. 71–76.

5. Текст проекту нового Кримінального кодексу України: станом на 14.02.2021. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 08.02.2022).

6. Денисова Т. А. Громадянське суспільство повинно прагнути зменшення кримінальної репресії. Від громадянського суспільства до правової держави : тези III Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 24 квіт. 2008 р.). Харків : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2008. С. 266–268.

7. Денисова Т. А. Феномен покарання. *Шлях до кримінології. Пам'яті Анатолія Петровича Закалюка* : зб. матеріалів. Київ ; Запоріжжя : Нац. акад. правов. наук Укр., 2010. С. 88–96.

8. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 40 с.

Радутний О. Е.

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права № 1,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

СЛОВО ПРО Т. А. ДЕНИСОВУ

На шляху свого життя ми зустрічаємо певну кількість впливових і видатних людей. Втім, не про кожного з них залишаються особисті враження чи спогади, адже знайомство може бути суто офіційним, поверховим, на певній більш або менш значній соціальній дистанції. В інших випадках кола спілкування можуть зближуватися саме до тієї відстані, коли починається особиста історія.

Навіть усередині нашого університету, у якому викладаю й займаюся науковою діяльністю більше ніж двадцять п'ять років, не про кожного колегу або колежанку в мене є щось на персональну згадку, окрім загальних

відомостей. Так само свого часу більшість висловиться й про мене та продовжить ходу свого життя далі, тож це не є сумним, але об'єктивним, як і більшість безсторонніх явищ у природі та Всесвіті.

За висловом, який закріпився за Хілоном зі Спарти (VI ст. до н. е.) через посилення Діогена Лаертського (III ст. н. е.), про тих, хто пішов, або добре, або нічого, крім правди (більш відомий латиною *De mortuis aut bene, aut nihil nisi verum*). Втім, про Тетяну Андріївну Денисову в мене є добре і правдиве слово. До нього мене не примушують ані обставини, ані люди, проте тільки повага.

Мій спогад теплий і досі здивований. Останнє пов'язане з тим, що просто не може бути такої доброї та відкритої людини, коли мимоволі спадає на думку, що ось-ось ця ілюзія зникне. Як-то кажуть, не дозволяй деякими гарним людям змінити твоє уявлення про все людство. Але Тетяна Андріївна жодного разу так і не схибилла, чим змінила один з моїх стереотипів та підкріпила переконаність в існуванні магії й світла, яке може виходити від конкретної людини.

Уперше я познайомився з нею заочно, коли вона переконала мене в телефонній розмові відкинути безпідставні вагання та взяти участь у розповіді про свого вчителя («Шлях у науку: розповідь про вчителя», відповідальний редактор професор Денисова Т. А.).

Надалі ми зустрічалися на численних наукових заходах. Щоразу спостерігав за її добрим ставленням до всіх, неодноразово чув розповіді про її майже ідеального чоловіка Сергія Федоровича Денисова, що теж надалі підтвердилося вже в особистому з ним знайомстві. Бажаю йому імунітету від усього та в міцності духу триматися за світлий образ Тетяни Андріївни.

Іншого разу вона запросила мене на конференцію до себе в заклад в Чернігів, і я, чесно кажучи, заздалегідь спланував відмовитися через звичайну рутину, доки вона особисто не зателефонувала та дуже м'яко запросила такими словами, що не згодитися не була би в силах жодна людина. Завдяки цьому я мав нагоду вперше познайомитися із чарівним містом, доброзичливим трудовим колективом та виступити з темою доповіді, яка виявилася занадто раптовою й несподіваною в тих стінах, але була сприйнята уважно та з повагою до академічної свободи.

Якраз цей широкий науковий діапазон Тетяни Андріївни й став тим підґрунтям, щоб вислухати кожного та почути всіх.

Звісно, ми не можемо бути такими, як Тетяна Андріївна Денисова, бо всі різні, але рівнятися на неї й шанувати її світлу пам'ять маємо честь. Тож, коли з нагоди мене питають, чи є в мене історія про Тетяну Андріївну та теплі слова про неї, то в мене є схвальна відповідь, адже насправді таких людей потрібно цінувати за життя, незважаючи на аберацію близькості, яка не дає можливості побачити в сучаснику історичну постать величчю особистості, а після їх уходу згадувати з теплотою та наводити в приклад іншим.

Список використаної літератури

1. Шлях у науку: розповідь про вчителя / уклад.: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. П. Рябчинська ; відп. ред. Т. А. Денисова. Запоріжжя : Просвіта, 2016. 254 с.

Рябчинська О. П.

доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри кримінального права, процесу та криміналістики,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ЩОДО ДИСКУСІЇ З ПРИВОДУ КОМПЕНСАЦІЇ ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПРУШЕННЯМ ШКОДИ ЯК ЗАХОДУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

Сучасні трансформаційні процеси в Україні, які сформували нові виклики щодо адекватної кримінально-правової охорони держави, суспільства та громадян і стали поштовхом до процесу реформування кримінального законодавства України, актуалізуються ще більше в сучасних умовах соціально-політичного становища країни. На порядку денному постають усе нові й нові питання, що потребують адекватного кримінально-правового реагування.

У науковій спільноті відбуваються жваві дискусії з приводу представлених розробниками нового КК України положень, активною учасницею яких, безумовно, була би й Т. А. Денисова. У зв'язку із цим вважаю доцільним висвітлити ту наукову дискусію, яка розгорнулася з приводу захисту окремих положень її докторської дисертації, які багато в чому перегукуються із сучасними тенденціями реформування кримінального законодавства.

Чи не найбільшу полеміку серед науковців викликала пропозиція Т. А. Денисової зарахувати до загальносоціальних функцій покарання так звану компенсаційну, або захисну, функцію та доповнити систему покарань таким новим видом, як відшкодування заподіяної злочином шкоди. Зокрема, Т. А. Денисова спробувала обґрунтувати необхідність включення відшкодування шкоди до елементів покарання, оскільки потерпіла особа також є суб'єктом кримінальних правовідносин. Наявність шкоди та характер останньої, на її думку, впливають на вид і міру кримінальної відповідальності, тому відшкодування шкоди можна розглядати як елемент цієї відповідальності. Включення відшкодування шкоди до елементів покарання мало би підвищити рівень захисту інтересів потерпілих, позаяк це позбавить їх особисто необхідності вживати заходів щодо судового захисту своїх порушених цивільних прав. Зважаючи на це, вчена запропонувала розширити перелік загальносоціальних функцій покарання за рахунок компенсаційної функції (захисної, реституція), спрямованої на захист потерпілого, відновлення його прав та відшкодування шкоди, завданої злочином. Для реалізації цієї пропозиції було запропоновано новий вид покарання та розроблено відповідну редакцію ст. 53-1 КК України «Примусове відшкодування заподіяної злочином шкоди» в такому вигляді:

Стаття 53¹. Примусове відшкодування заподіяної злочином шкоди

1. Примусове відшкодування заподіяної злочином шкоди є грошовою компенсацією, що накладається судом у трикратному розмірі щодо спричиненої злочином шкоди.

2. Дві частини відшкодованої шкоди стягується на користь потерпілої особи, одна частина стягується на користь держави.

3. Примусове відшкодування заподіяної злочином шкоди призначається як основне покарання до осіб, які вперше вчинили умисні злочини невеликої або середньої тяжкості, до інших осіб призначається як додаткове.

4. У разі неможливості відшкодування заподіяної злочином шкоди суд може замінити несплачену суму натуральним еквівалентом з урахуванням майнового стану винного або покаранням у виді громадських робіт із розрахунку: десять годин громадських робіт за один встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за чотири встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років [1, с. 8, 15, 23–24].

З приводу цих пропозицій науковиці у відгуках на дисертацію були висловлені такі застереження:

– це суперечить основним засадам вітчизняної правової науки в частині різної правової регламентації кримінально-правових та цивільно-правових відносин, що виникають унаслідок заподіяння шкоди (Н. О. Гуторова);

– у цивільному законодавстві є самостійна підстава виникнення зобов'язань – зобов'язання, що виникають із заподіяння шкоди, які в більшості випадків мають матеріальний (грошовий) зміст щодо їх виконання й доповнення чинного КК таким видом покарання, як примусове відшкодування заподіяної злочином шкоди, означає включення елементів цивільного права в кримінальне законодавство, що зовсім непотрібно. Оскільки це питання вже врегульовано в межах кримінального процесуального законодавства (визнання цивільним позивачем, розгляд цивільного позову поряд з кримінальною справою) (В. І. Тютюгін);

– покарання, відповідно до чинного законодавства, можна застосувати лише щодо винного у вчиненні злочину. Натомість відшкодування збитків (усунення шкоди) може здійснюватися не лише самим винним, а й іншими особами. До того ж рекомендація стосовно законодавчого запровадження положення про те, що відшкодування шкоди є обов'язковим елементом покарання, не враховує ситуації, за якої постраждалий не бажає такого відшкодування, не приймає його (наприклад, через прощення кривдника, жаль до його дітей, матеріальне забезпечення яких у протилежному разі буде гіршим, із релігійних переконань) (В. І. Навроцький);

– така пропозиція не узгоджується з публічно-правовим характером кримінального права як галузі права, не враховує й того, що кримінальна відповідальність – це публічно-правовий вид штрафної, а не компенсаційної відповідальності перед публічною владою (державою), а не перед потерпілим, а відтак таке відшкодування має здійснюватися в межах цивільно-правових відносин на підставі цивільного законодавства і не повинно пов'язуватися з фактом призначення покарання винному та видом призначеного покарання (В. І. Борисов, Ю. А. Пономаренко).

Критично відреагували на цю пропозицію й П. П. Андрушко, А. М. Бойко, А. В. Савченко, Н. М. Ярмиш та ін. Натомість М. І. Карпенко,

І. П. Козаченко, Ю. В. Нікітін пропозицію доповнення ст. 52 КК таким видом покарання, як «примусове відшкодування заподіяної злочином шкоди», сприйняли позитивно завдяки можливості розширення кола покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, що сприятиме більш ефективному відшкодуванню матеріальної шкоди, заподіяної вчиненим злочином.

Підтримуючи авторку в прагненні максимально забезпечити права та інтереси потерпілих, Н. О. Гуторова запропонувала розглядати невиконання обов'язку відшкодування заподіяної шкоди (можливо, і з відповідною індексацією) як обставини, що перешкоджатиме успішному проходженню пробації.

Водночас у проєкті нового КК України¹ є Розділ 3.7 «Реституція та компенсація» з відповідною ст. 3.7.1 «Реституція та компенсація». Згідно зі змістом цієї статті, компенсацією є обов'язкове грошове відшкодування спричиненої кримінальним правопорушенням шкоди у повному обсязі, яке має бути сплачено особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, внаслідок якого порушене особисте право потерпілої особи та/або спричинена шкода потерпілій особі, територіальній громаді, державі.

Добровільне здійснення особою реституції та/або компенсації враховується відповідно до положень цього Кодексу під час визначення засобів кримінальної відповідальності. Якщо ж особа до моменту постановлення вироку не здійснила реституцію та/або компенсацію, суд зобов'язує її відшкодувати (компенсувати) спричинену кримінальним правопорушенням шкоду у півторакратному розмірі, а у разі вчинення кримінального правопорушення з корисливою метою – у двократному розмірі.

У разі неможливості здійснення компенсації щодо особи, визнаної винною у вчиненні умисного насильницького кримінального правопорушення, спричинена шкода компенсується державою за рахунок Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим у випадках та в порядку, передбачених законом.

У зв'язку із цим виникає питання: чи не є по суті така постановка питання (примусове відшкодування завданої злочином шкоди – компенсація) включенням елементів цивільного права у кримінальне право в проєкті КК України. Видається, що всі застереження висловлені науковцями щодо нецільності визнання примусового відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди як виду покарання, запропонованого Т. А. Денисовою, цілком мають стосуватися й цієї новели КК України, навіть якщо примусове відшкодування шкоди або ж компенсацію пропонується визнавати не покаранням, а іншим кримінально-правовим засобом, що не є засобом кримінальної відповідальності.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Функції кримінального покарання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2010. 40 с.

---

¹ Станом на 18.02.2022.

Тучков С. С.

кандидат юридичних наук,
суддя Комунарського районного суду міста Запоріжжя

ІНСТИТУТ ПОКАРАННЯ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРОФЕСОРА Т. А. ДЕНИСОВОЇ

Творчий шлях науковця можна простежити крізь бібліографічну призму його наукових публікацій. Чисельність публікацій Т. А. Денисової не дозволяє з упевненістю визначити їх кількісний вимір. Спілкування з її колегами-однодумцями, аналіз бібліографічних довідників дає підстави зробити висновок, що їх понад 150. І це лише публікації власних досліджень, без урахування рецензій, програм, методичних рекомендацій тощо.

Наукові інтереси вченої були досить різноплановими. Це і дослідження питань протидії торгівлі людьми [1], і питання правового статусу засуджених осіб, зокрема, у частині режиму їх утримання, гарантування виборчих прав, їх соціальної адаптації після відбуття покарання [2]. Приділена увага й питанням удосконалення юридичної освіти [3].

Окрім широкої предметності досліджень вражає і їх географія. Так, окрім публікацій у вітчизняних виданнях, основні наукові погляди висвітлені на сторінках видань як близького, так і далекого зарубіжжя. Написання цих творів саме іноземною мовою дало змогу довести наукові сили Тетяни Андріївни саме до носіїв мов зарубіжних країн [4].

Аналіз наукових праць Тетяни Андріївни свідчить, що чимало її праць спрямовано на розвиток інституту покарання за законодавством України. Багато наукових статей, монографій, виступів на конференціях було присвячено саме цій проблематиці. Цей інститут був досліджений у кримінально-правовому [5], кримінологічному [6] та кримінально-виконавчому [7] аспектах. Спробуємо виокремити етапи таких наукових прагнень.

1. Творчий шлях наукових досліджень інституту покарання крізь бібліографічну призму починається з написання безлічі наукових статей у періодичних виданнях. Багато публікацій присвячено дослідженню мети покарання [8]. У них науковиця наголошувала на першочерговості виправлення засуджених, сприяння саме можливості їх повернення до «звичайного» життя після відбуття покарання. У роки студентства, при викладанні дисципліни «Кримінальне право. Загальна частина» Тетяна Андріївна неодноразово нам повторювала, що мета покарання – передусім не кара злочинця, а його перевиховання. У боротьбі зі злочинністю найперше місце посідає не суворість покарання, а його невідворотність. Тим самим вона реформувала наше молоде уявлення студентів про покарання, яке чим суворіше, тим краще, як таких, що вважали допустимими крайні прояви принципу таліону, на першочерговості саме виховної функції покарання.

Системний підхід до розробки концепції «відновлювального правосуддя» знаходимо в багатьох публікаціях [9]. Так, наголошено, що на зміну каральному правосуддю повинна прийти кримінальна юстиція нового типу,

а саме відновлювальне правосуддя: коли не застосовуються суворі покарання за незначні правопорушення, як-то дрібні крадіжки, коли гарантуються права потерпілих, коли замість каральних санкцій застосовуються альтернативні методи кримінально-правового реагування, засновані на компромісі безпосередньо злочинця й потерпілого. Пропагування цих положень простежується в публікаціях з початку 2000-х рр. Незважаючи на беззаперечність прогресивності запропонованої концепції, у найближчому минулому маємо випадки призначення покарання у виді позбавлення волі за доволі незначні кримінальні правопорушення. Це пов'язано, передусім, із недосконалістю законодавчого механізму призначення покарання та вадами конструювання санкцій окремих норм. Маємо так званий «Закон Савченко», прийняття якого жодним чином не узгоджується з презумцією гарантування прав потерпілих. Однак варто навести й позитивні приклади відновлювального правосуддя. Так, з 2013 р., згідно з нормами Кримінального процесуального кодексу України, допускається постановлення вироку на підставі угоди між обвинуваченим і потерпілим, де суд лише констатує закріплені в угоді умови й перевіряє її на дотримання законодавчих вимог.

2. Проблематика інституту покарання за законодавством України, висвітлена в наукових статтях Т. А. Денисової, у подальшому знайшла своє відображення в більш фундаментальних наукових працях – монографіях. Варто виділити дві основних з них. Це «Функции уголовного наказания», видана у 2004 р. у Харкові, та «Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз», видана у 2007 р. у Запоріжжі [10]. Ці праці є досить об'ємними й ґрунтовними. Окремі із запропонованих у них правоположень випереджали час і в подальшому були враховані при вдосконаленні законодавства у сфері виконання покарань, гуманізації кримінального законодавства в частині зміни санкцій кримінального закону в бік застосування саме майнових кримінально-правових санкцій, можливості досягнення компромісу між потерпілим і злочинцем тощо. У першій монографії покарання подано як складову більш складних систем правових і соціальних явищ (соціальні норми, у тому числі норми моралі, галузі права, передусім кримінальне, кримінально процесуальне й кримінально-виконавче), вміщує їх особливості і водночас певним чином впливає на них. З урахуванням цього в роботі розглянуто актуальні філософські вчення про функції покарання, проведено аналіз кримінально-правових і кримінально-виконавчих функцій покарання, визначено ефективність функцій покарання у виді позбавлення волі через дослідження питань постпенітенціарного попередження вчинення злочинів та вдосконалення організації процесу соціальної адаптації й ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

У другій монографії досліджено феномен покарання у філософському та юридичному аспектах, відповідність законодавства у сфері протидії злочинності теоретичним положенням про функції покарання, запропоновано нові ідеї щодо кримінального покарання з рахуванням принципів гуманіза-

ції, адекватності, справедливості, багато уваги приділено питанням включення відшкодування шкоди потерпілому до елементів покарання, винесено на обговорення концепцію вдосконалення системи кримінальних покарань.

3. Результатом багаторічної праці з дослідження проблематики інституту покарання було написання дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Кримінальне покарання та реалізація його функцій» і її захист у 2011 р. У цій роботі була сформульована концепція кримінального покарання на основі вивчення відповідних його функцій. Вона починається з дослідження загальних питань ролі покарання в системі боротьби із злочинністю, і від теоретичних питань з відповідними обґрунтованими висновками переходить до вдосконалення законодавства й діяльності установ виконання покарань. Уся робота просякнута ідеєю застосування відновлювального правосуддя, розширення альтернатив позбавлення волі на певний строк та довічному позбавленню волі. У цьому аспекті заслуговує на увагу пропозиція щодо доповнення кримінального закону ст. 53-1 «Примусове відшкодування заподіяної злочином шкоди» [11, с. 26].

4. Закріплення багаторічного наукового досвіду в розробці інституту покарання відбулося при коментуванні відповідних понять у Великій українській юридичній енциклопедії. Було надано аналіз понять «обставини, які обтяжують покарання», «обставини, які пом'якшують покарання», «покарання, його поняття та мета», «призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті» [12].

Після блискучого захисту дисертаційної роботи Т. А. Денисова продовжувала вивчення питань покарання до трагічних подій початку 2021 р. Запропоновані нею підходи до розуміння питань, пов'язаних з інститутом покарання, беззаперечно, стануть у нагоді науковцям під час подальших досліджень у цій сфері, а законотворцям – при вдосконаленні відповідних норм кримінального закону.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Торговля женщинами и детьми с целью их сексуальной эксплуатации: криминологический аспект. *Правові проблеми боротьби зі злочинністю. Книга перша*. Харків, 2002. С. 5–25; Денисова Т. А. Торгівля жінками й організована злочинність. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2003. № 2. С. 33–37.

2. Денисова Т. Ще раз про виправлення засуджених. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2004. Вип. 39. С. 587–594; Денисова Т. А. Виправлення та ресоціалізація засуджених: міф чи реальність. *Юридичний вісник України*. 2006. 15–21 лип.

3. Денисова Т. А. Проблемні питання проведення занять та оцінки знань з фундаментальних юридичних дисциплін. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2001. № 3. С. 61–66.

4. Denisova T. A. Trafficking in Women and Children for Sexual Exploitation. *Trends in Organized Crime*. 2001. Vol. 6. № 3–4. P. 30–36; Denisova T. A. The Impact of Society on the reform of execution of penalties in Ukraine. *Соціологія. Мисль и Действие*. Вільнюс : Інститут права. 2006. № 1. С. 18–21; Denysova T. A. Preventive function of punishment and its implementation in the institutions of the criminal and executive system of Ukraine. *Current Problems of the Penal Law and Criminology* : monograph. Warszawa : С. Н. Beck, 2019. P. 63–76.

5. Денисова Т. А. Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького ун-ту управління та права*. 2006.

№ 1. С. 222–227; Денисова Т. А. Сутність та зміст кримінального покарання. *Вісник Львівського юридичного інституту МВС України*. 2004. № 2. С. 109–119.

6. Денисова Т. А. Кримінологічне обґрунтування системи кримінальних покарань. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2005. № 3. С. 97–103; Денисова Т. А. Особливості розробки та реалізації програм боротьби із злочинністю за кордоном. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1998. № 2. С. 111–116.

7. Денисова Т. А. Дистанційна освіта: можливість здійснити виправний вплив на засуджених та реалізація права на освіту. *Право і суспільство*. 2008. № 1. С. 6–9.

8. Денисова Т. А. Кримінальне покарання: жорстокість чи необхідність? *Держава та регіони. Серія: Право*. 2001. № 1. С. 103–106; Денисова Т. А. Ретроспективний погляд на ідеї про мету покарання. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2012. № 4. С. 9–16; Денисова Т. А. Надмірна суворість покарання як перешкода розвитку демократичних засад у суспільстві. *Вісник прокуратури*. 2008. № 5. С. 94–101.

9. Денисова Т. А. Корегування мети покарання як крок до гуманізації кримінальної політики. *Адвокат*. 2006. № 8. С. 7–10.

10. Денисова Т. А. Функції уголовного покарання: монографія. Харків: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. 324 с.; Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз: монографія. Запоріжжя: Класич. приват. ун-т, 2007. 340 с.

11. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2010. 41 с.

12. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. Т. 17: Кримінальне право. С. 634–637, 709–713, 798–800.

Хряпінський П. В.

доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри публічного права,
НТУ «Дніпровська політехніка»

НАУКОВА СПАДЩИНА ПРОФЕСОРА Т. ДЕНИСОВОЇ ЩОДО ЗАОХОЧЕННЯ ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ

Наукова спадщина професора Т. А. Денисової полягає насамперед у системному та всебічному дослідженні кримінального покарання, його змісту й функцій. Вона вважала кримінальне покарання своєрідним соціальним феноменом, який щонайменше має філософські, правові, соціально-психологічні та інші аспекти. На підставі такого розуміння визначала, що в основу феномену покарання покладено його дуалістичний характер. З одного боку, покарання передбачає кару та відплату за вчинений злочин, а з іншого – виправлення засудженого, запобігання вчиненню ним нових злочинів і соціальне відновлення його особистості. «Історія свідчить, – писала Т. А. Денисова, – що прагнення підвищити ефективність протидії злочинам лише за допомогою кримінально-правових репресій є помилковим підходом у здійсненні запобіжної діяльності держави, оскільки жодні заходи не призведуть до бажаного результату без суттєвої гармонізації суспільних відносин. Водночас стимулювання позитивної поведінки можливе лише за допомогою не тільки покарання, а й заохочення, а також їх гармонійного поєднання. Але при цьому виявилось, що, попри надії держави та суспільства, покарання,

особливо у виді позбавлення волі на певний строк, має обмежені можливості у сфері постпенітенціарної корекції поведінки» [1, с. 110].

Заохочення позитивної пенітенціарної поведінки осіб при призначенні та відбуванні покарання, як відомо, здійснюється шляхом звільнення від призначеного покарання чи його пом'якшення та звільнення від подальшого відбування покарання чи його заміни більш м'яким. Специфіка цього різновиду заохочення полягає в спрямованості на виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (ч. 2 ст. 50 чинного Кримінального кодексу України – далі КК). Відтак, заохочувальні норми покликані разом із заборонними нормами КК сприяти реалізації цілей покарання з виправлення засуджених, загальної та спеціальної превенції. Сфера дії заохочувальних приписів поширюється на правомірну, суспільно корисну поведінку засуджених з моменту призначення покарання впродовж усього часу реального його відбування (виконання). Як позитивні наслідки застосування позначеного різновиду заохочення передбачено зміну правового статусу засудженого, що безпосередньо відображається в постанові суду.

У працях професора Т. А. Денисової досліджено основні проблемні питання щодо визначення мети покарання, особливо стосовно виправлення засуджених. Зроблено акцент на тому, що при виконанні покарання всі цілі покарання, незважаючи на їхню відносну самостійність, тісно пов'язані між собою. Але така єдність не виключає певних або пріоритету однієї мети над іншою. Ці зміни можуть бути викликані станом злочинності, новими тенденціями в карній політиці та законодавстві, трансформаціями в соціальному та економічному житті суспільства. На кожному етапі виконання та відбування покарання ставлять певні завдання та проміжні цілі, які й слугують досягненню кінцевих цілей покарання. Учена запропонувала власне визначення кінцевих цілей покарання, а саме: виправлення та ресоціалізація засуджених, реституція, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [2, с. 14].

Як бачимо, проблематиці заохочувальних кримінально-правових норм щодо виправлення засуджених професор Т. А. Денисова приділяла особливу увагу. Під звільненням від призначеного покарання здебільшого розуміють передбачені в КК випадки незастосування судом до особи, винної у вчиненні злочину, покарання в разі бездоганної поведінки, сумлінного ставлення до праці, що в цілому свідчить про втрату нею суспільної небезпеки на момент постановлення вироку та не потребує реального застосування покарання. Законодавець ставить у пряму залежність позитивну пенітенціарну поведінку засудженого з можливістю зняття або пом'якшення кримінально-правового обтяження. Звільнення від призначеного покарання чи його пом'якшення, на відміну від звільнення від кримінальної відповідальності, застосовують лише до вже засуджених осіб. Аналіз кримінально-правових приписів дає підстави виділити такі види звільнення від призначеного покарання та його пом'якшення, що стимулюють соціально корисну поведінку засудженого: 1) у зв'язку з втратою особою суспільної небезпеки (ч. 4 ст. 74

КК); 2) у зв'язку з випробуванням, у тому числі неповнолітніх (ст. 75, 104 КК); 3) неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97, 105 КК); 4) пом'якшення покарання за наявності: з'явлення із зізнанням, щирого каяття або активного сприяння розкриттю злочину; добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності; виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднаного з вчиненням злочину у випадках, передбачених КК (п. 1, 2, 8, 9 ч. 1 ст. 66 КК); 5) пом'якшення покарання нижче від найнижчої межі або перехід до більш м'якого виду покарання, коли обставини, передбачені п. 1, 2, 8, 9 ч. 1 ст. 66 КК, входять до сукупності тих, що пом'якшують покарання (ч. 1 ст. 69 КК).

Звільнення від відбування покарання з випробуванням має умовний характер. Результативність цього різновиду звільнення перебуває під впливом як позитивного стимулювання у вигляді заохочення та повного усунення кримінально-правових наслідків злочину, так і правових обмежень у вигляді загрози застосування призначеного покарання, якщо засуджений не виконує покладених на нього обов'язки або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення (ч. 2 ст. 78 КК). Отже, передусім варто зазначити, що сам факт звільнення від призначеного покарання, відповідно до ст. 75 КК, не є актом заохочення. Застосування реального заохочення здійснюється після закінчення іспитового строку, якщо засуджений виконав покладені на нього обов'язки (ч. 1 ст. 76 КК) та не вчинив нового злочину, тобто довів можливість свого виправлення без відбування покарання.

Звільнення від подальшого відбування покарання чи заміни покарання більш м'яким застосовується до засуджених, які сумлінною поведінкою і ставленням до праці довели чи стали на путь виправлення. Ця можливість виникає не раніше від фактичного відбуття визначеної частки призначеного покарання та полягає в: умовно-достроковому звільненні, у тому числі неповнолітніх (ст. 81, 107 КК); заміні невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК). Аналізоване заохочення має остаточний характер. Передумовами його застосування є: 1) відбування покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі (ч. 1 ст. 81 КК); 2) фактичне відбуття засудженим від половини до трьох чвертей покарання, призначеного судом у залежності від умисного чи необережного характеру та ступеня тяжкості вчиненого злочину, а також попереднього умовно-дострокового звільнення особи (ч. 2 ст. 81 КК). Правовою підставою застосування цього різновиду звільнення від відбування покарання є доведеність засудженим свого виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці. Так, сумлінна поведінка виражається в додержанні засудженим встановленого режиму утримання, участі в громадянському житті виправного закладу, підтриманні в ньому правил внутрішнього

розпорядку, підвищенні загальноосвітнього рівня, усвідомленні своєї провини, повному чи частковому відшкодуванні заподіяної шкоди тощо. Зазначають, що сумлінна поведінка засудженого – це не просто добра, а саме зразкова поведінка, яка має стабільний і незмінний характер. Ставлення до праці характеризують за виконанням виробничих завдань, надбанням спеціальності, підвищенням кваліфікації. Крім того, під час оцінювання ставлення до праці враховують старанність, дотримання правил безпеки та санітарії, бережливе поводження з обладнанням тощо. Заохочення у вигляді заміни невідбутої частини покарання більш м'яким є менш вибагливим щодо передумов та підстав застосування. Достатньо вказати, що підставою застосування визнається не доведення, а тільки паростки виправлення – «якщо засуджений став на шлях виправлення» (ч. 3 ст. 82 КК) та можливість застосування до осіб, яким покарання замінене більш м'яким, умовно-дostroкового звільнення за правилами, передбаченими ст. 81 КК (ч. 5 ст. 82 КК). Близьким за змістом до заохочення в період відбування покарання є дострокове зняття судимості, що ґрунтовно пов'язується з позитивною поступенітарною поведінкою особи, яка повністю чи частково відбула призначене покарання. Так, кримінальний закон вимагає, щоб «особа після відбуття покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення» (ч. 1 ст. 91 КК). Привілейованим різновидом цієї норми є ч. 3 ст. 108 КК, яка вдвічі зменшує строки дострокового зняття судимості для осіб, що вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини у віці до вісімнадцяти років. Підставою дострокового зняття судимості є доведення особою свого виправлення зразковою поведінкою й сумлінним ставленням до праці в поступенітарний період. Професор Т. А. Денисова вказувала, що для цього періоду необхідно отримати таку інформацію про особу, яка свідчила б саме про її успішну реінтеграцію та ресоціалізацію [3, с. 243].

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Визначення ефективності виправного впливу на осіб, засуджених до позбавлення волі. *Право України*. 2019. № 7. С. 108–124.
2. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 41 с.
3. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія. Запоріжжя, 2007. 340 с.

Шеремет О. С.

доктор юридичних наук, доцент,
ректор,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

Єфремова О. П.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права, філософії та політології,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

ПОКАРАННЯ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В НАУКОВИХ РОЗВІДКАХ ПРОФЕСОРА Т. А. ДЕНИСОВОЇ

Наукова спадщина школи професора Т. А. Денисової спрямована на сферу кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології. Вивчення порядку застосування покарань є одним з основних напрямів політики держави в питаннях призначення, виконання й ефективності покарань, функцій покарання. «Суспільство захищає себе шляхом застосування суворих кримінально-правових санкцій щодо особи, яка вчинила злочин. Беручи до уваги значне посилення злочинності не тільки у масштабах нашої країни, а й у транснаціональному вимірі, усунення колізій, прогалин та вирішення інших проблем політики України у сфері реалізації покарань є особливо актуальним завданням» [1, с. 336]. Маємо констатувати, що при створенні нового кримінального закону України необхідно не лише визначити коло кримінально караних діянь, але й, на думку професора Т. Денисової, «обґрунтувати підходи до диференціації й індивідуалізації покарань, реалізувати повною мірою принцип економії кримінально-правової репресії. У процесі формування Кримінального кодексу України (далі КК) необхідно враховувати пропозиції про призначення покарання шляхом його раціоналізації, що передбачає як гуманізацію законодавства, так і посилення відповідальності за вчинення окремих злочинів» [1, с. 337]. Вітчизняні науковці стверджують, що гуманізація системи призначення покарання в Україні є доцільною лише щодо осіб, яких раніше не було засуджено за вчинення умисних злочинних діянь, і навпаки, щодо деяких категорій осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини, необхідно посилювати кримінальну репресію, що є актуальною проблемою натеper в Україні.

Видатна вітчизняна вчена, юристка, Т. Денисова в своїх наукових розвідках завжди наголошувала, що «норми КВК виконують, так би мовити, допоміжну роль у реалізації інституту покарання, визначену в матеріальному праві». Як постійно наголошують більшість науковців, «кримінальне право, як і кримінальне законодавство, є базовим відносно кримінально-виконавчого, а визначення у КК поняття, завдань, мети та видів покарань мають вирішальне значення для КВК» [2, с. 209].

Учена робила акцент на превентивному характері закону. Доводила: «Ефективність превентивних можливостей кримінального та кримінально-виконавчого законів постійно підкреслюється законодавцем, науковцями та практиками. У процесі підготовки та прийняття нових КК та КВК України

необхідно звернути увагу на вживану термінологію й правильне тлумачення норм закону» [2, с. 213]. Також реалізацію покарань за кримінальні проступки відома вітчизняна юристка Т. Денисова поділяла на «суспільно небезпечні діяння на злочини та кримінальні проступки» [2, с. 215].

Обґрунтовуючи реалізацію кримінальної відповідальності юридичних осіб, професор Т. Денисова зазначала, що «інститут відповідальності юридичних осіб уведений в кримінальне законодавство у 2013 р. з подальшими змінами у 2014 р. та 2015 р. і внесенням до КК України р. XIV-1 “Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб” є необхідною складовою кримінального законодавства» [5].

У ст. 96-6 КК України «Види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб» вказано, які основні та додаткові «заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до юридичних осіб, а саме: 1) штраф; 2) конфіскація майна; 3) ліквідація. У ч. 2 цієї статті уточнено, що при «...застосуванні заходів кримінально-правового характеру юридична особа зобов’язана відшкодувати нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою» [4]. Виправлення та ресоціалізацію засуджених як мету покарання Т. Денисова вважала мало досяжними за умов жорсткої ізоляції засудженого від суспільства. Також вчена розглядала нові «ідеї каяття як можливість виправлення, каяття за вчинені суспільно небезпечні діяння, духовне відродження, можливість заслужити прощення у Бога, у сім’ї, у близьких людей і, взагалі, у житті суспільства» [3]. Погоджуємося з думкою видатної вченої: «Коли держава в особі суду виносить вирок до певного покарання, вона передусім має на меті через певні обмеження і позбавлення покарати особу за вчинення суспільно небезпечного діяння, поновивши в такий спосіб стан справедливості стосовно потерпілої особи. Примус до виконання спеціальних обов’язків, примус зазнати певних обмежень та позбавлень є змістом будь-якого заходу кримінально-правового характеру, будь-якої форми кримінальної відповідальності, у тому числі покарання» [3, с. 409].

На думку Т. Денисової, ураховуючи загальні тенденції у практиці застосування кримінальних покарань, більш перспективним вбачається комплексне застосування засад педагогіки, психології, криминології, соціології для стимулювання правомірної поведінки засуджених. Тактичними, допоміжними кроками можуть стати загальноосвітнє та професійно-технічне навчання. Стимулювання засуджених до правомірної поведінки і некримінального життя в суспільстві після звільнення від кримінального покарання має бути основою при застосуванні виправного впливу на засуджених. Засуджений не повинен відчувати себе вигнанцем.

Т. Денисова поділяла погляди вітчизняних та зарубіжних науковців, які вважають, що «необхідно так побудувати покарання, щоб кожен його вид переслідував головну мету – повернення суспільству не злочинця, а соціально відновленої особистості» [3, с. 412].

Дослідивши наукові розвідки видатної української вченої, професора, юристки Т. Денисової щодо покарань у системі кримінального та кримінально-виконавчого права, маємо підсумувати:

1. Покарання як специфічна, особлива форма державного примусу ставить перед собою виправну мету, завдяки якій справляється психологічний та виховний вплив на конкретного засудженого.

2. Покарання є одним з інструментів управління процесом соціальної реадaptaції злочинця до умов життя суспільства.

3. Спрямування покарання в наукових розвідках розглядається як концентрація в суспільстві ідей, інтересів, поглядів, що сприятимуть кінцевим цілям покарання, зокрема, виправленню та ресоціалізації засуджених.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Покарання та його виконання крізь призму механізму впровадження нового кримінального законодавства. *Концептуальні засади нової редакції кримінального кодексу України*: матеріали міжнар. наук. конф. (Харків, 17–19 жовтня 2019 р.). Харків, 2019. С. 337–341.

2. Денисова Т. А. Кримінальне покарання: завдання і функції, практика застосування. *Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5 т. / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2008. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. С. 208–219.

3. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 409–423.

4. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України ВВР*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.02.2022).

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України в редакції від 26.04.2015 № 314-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18> (дата звернення 17.02.2022).

Юзікова Н. С.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ДЕНИСОВА ТЕТЯНА АНДРІЇВНА – БЕЗКІНЕЧНИЙ «РАДІУС» ДІЙ (СПОГАДИ-РЕЦЕНЗІЯ)

*Легше запалити маленьку свічку,
ніж проклинати темряву.*

Конфуцій (551 р. до н. е. – 479 р. до н. е.)

Такої наукової форми, як спогади-рецензія, немає, але й людина, якій це присвячено, – Денисова Тетяна Андріївна – надзвичайна! Отримавши запрошення на конференцію, присвячену пам'яті Т. А. Денисової, мені захотілось написати про неї як друга, науковця та чарівну жінку. Для того, щоб молодь, яка не була знайомою з Тетяною Андріївною, могла не лише навчатись і вивчати її творчу спадщину, а й уявляти, що це була за ЛЮДИНА!

У кожної людини є власний «радіус» дій. Одні ефективно працюють з двома, трьома особами, інші одночасно взаємодіють з великою кількістю

людей. На мій погляд, Тетяна Андріївна – це безкінечний «радіус» дій, цікавих ідей і креативних рішень.

У своєму житті ми зустрічаємо різних людей. Про кожного можна скласти певне враження. Одні викликають негативні емоції, а інші, навпаки, довіру, симпатію та бажання продовжити спілкування. Особисто для мене Тетяна Андріївна – це чарівна посмішка, приємний голос, а головне – готовність у будь-яку мить прийти на допомогу. Це активна жінка, з появою якої всі навколо захоплюються й заряджаються її енергією, справою, ідеями.

Мене з Денисовою Тетяною Андріївною познайомила Кримінологічна асоціація України¹. Це відбулось у Києві в травні 1998 р. під час установчої конференції, на якій було створено громадське наукове об'єднання Кримінологічна асоціація України. Ми зустрілись у холі Палацу, де проходила конференція, під час реєстрації. Я звернула увагу на чарівну й доброзичливу посмішку Тетяни Андріївни. Під час перерви нас запросили до їдальні, де за номерами біло здійснено розсадку гостей. Я опинилась за одним столиком із Тетяною Андріївною Денисовою та Оленою Григорівною Фроловою. Ми представляли навчальні заклади Дніпра, Запоріжжя та Донецька. Тетяна Андріївна одразу запропонувала: «Дівчата, давайте знайомитись». Ми представились, обмінялись контактами, почалось жваве наукове обговорення проблемних питань, що були анонсовані на конференції. Так я зустріла наукового друга на багато років. Під час конференції відбулась одна цікава подія. Доповідь про стан боротьби зі злочинністю у вигляді насиченої цифрами, фактами, прикладами презентації виголошував Міністр внутрішніх справ України Ю. Ф. Кравченко. Через 10 хвилин його доповіді в залі гасне світло, а відповідно вимикаються монітори, екран. У повній темряві та тиші лунає голос: «Все, доповіді не буде...» Але Ю. Ф. Кравченко за декілька хвилин гучним голосом продовжує свою доповідь. Сорок хвилин у повній темряві ми слухали дані, приклади, проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення. Було цікаво слухати. Далі ввімкнулося світло, було багато доповідачів, але мало хто так вразив своїм виступом. Оголосили перерву, ми з Т. А. Денисовою та О. Г. Фроловою виходимо в хол, обговорюємо виступ міністра, і виникає думка щодо отримання такого безцінного для науковця матеріалу. Цінність статистичного матеріалу такого рівня зрозуміють ті науковці, які в 1990-х рр. проводили свої дослідження. «Цей статистичний презентаційний матеріал буде дуже корисним не лише для нас, а він буде у пригоді нашим викладачам, студентам, адже в них не було можливості почути доповідь міністра», – підсумовує наші з О. Г. Фроловою роздуми Тетяна Андріївна. Ми підходимо до помічника, який здійснював демонстрацію, з проханням отримати доповідь Ю. Ф. Кравченка, але помічник без дозволу не може нічого віддати. Не вагаючись, Тетяна Андріївна підходить до міністра і звертається з проханням щодо презентації. Отримує згоду, але

---

¹ Асоціація була утворена у травні 1998 р. На установчій конференції було обрано правління Кримінологічної асоціації України у складі О. М. Бандурки, І. М. Даньшина, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, С. В. Ківалова, Я. Ю. Кондратьєва, О. М. Литвака та І. К. Туркевич. Президентом обрано Міністра внутрішніх справ України Ю. Ф. Кравченка.

цього недостатньо, адже інформація може бути перекинута на дискету¹. І що ви думаєте, Тетяна Андріївна не тільки чарівна та розумна, а й передбачлива жінка. Саме в її сумочці знайшлась дискета, на якій були вже записані матеріали з бібліотеки ім. В. І. Вернадського. Але вона ними пожертвувала, тому що презентація була дуже великою й потребувала вільної від інформації дискети. Так, завдяки розуму, чарівності, кмітливості й людяності Т. А. Денисової ми отримали цікавий матеріал для дослідження. Не випадково як епіграф обрано слова Конфуція: *«Легше запалити маленьку свічку, ніж прокласти темряву»*. Саме таким шляхом рухалась Денисова Тетяна Андріївна по життю. При цьому «свічку» (а інколи, це був цілий факел!) вона запалювала, не тільки осяюючи свій шлях, а й своїх учнів, друзів, рідних.

У лютому 2010 р. в Харківському національному університеті внутрішніх справ відбулись загальні збори Кримінологічної асоціації України, де Т. А. Денисову було обрано членом правління. Вона була сповнена наукових ідей, законодавчих та практичних змін, а головне – шляхів їх реалізації.

Хочеться згадати візит до Чернігова до родини Денисових. Перед захистом дисертації я завітала до Чернігова за відгуком свого опонента Сергія Федоровича Денисова. З дороги мене перш за все пригостили смачним борщем. Ми сиділи за столом, згадували Запоріжжя, конференції в Харкові, засідання Кримінологічної асоціації в Києві та Координаційного бюро в Академії правових наук на П. Орлика, де після урочистостей можна було почути українські пісні в чудовому виконанні академіка Анатолія Петровича Закалюка та професора Тетяни Андріївни Денисової. Коли вони співали дуетом, це зачаровувало всіх присутніх. Це наукові зустрічі в Одесі, де ми мали можливість наукового спілкування з професором Азалією Іванівною Долговою та іншими представниками зарубіжних кримінологічних шкіл. Але вразило мене інше. На плиті до святкового столу готувався холодець з півника та курки. Господиням до уваги! Рецепт холодцю від Тетяни Андріївни. Порізати на шматочки курку, півника, помити. Поставити варити, після закипання, зняти шуму, і на маленькому вогні варити 15–20 хвилин, додати цілими моркву та цибулю. Після того, як бульйон охолоне, сховати в холодильник, на ранок з поверхні зняти курячий жир. І знову поставити на вогонь, після закипання на маленькому вогні проварити 15–20 хвилин. І так ще раз повторити на 3-й день, додати солі, перця та лаврове листя. Потім холодець розлити по скляних формах, на дно покласти м'ясо. Холодець виходить прозорий і смачний, м'ясо не переварене.

У родині Денисових вражає бібліотека. Монографії, підручники, посібники, словники, які систематизовані за різними галузями. Підбірці авторефератів на здобуття наукових ступенів, розміщених у декількох шафах, можуть позаздрити бібліотеки навчальних закладів. І це не просто науковий доробок у друкарському форматі. Для родини Денисових – це ціла історія.

---

¹ Дискета – портативний носій інформації, який використовується для багаторазового запису та зберігання даних, що являє собою поміщений у захисний пластиковий корпус гнучкий магнітний диск, покритий феромагнітним шаром.

Автореферати були надані родині учнями, друзями, колегами, просто надходили поштою для отримання відгуку від відомих науковців. Сергій Федорович і Тетяна Андріївна із захопленням розповідали про своїх учнів та друзів, згадували різні історії, що супроводжують шлях науковця до захисту. Час у родині Денисових проминув швидко, мені потрібно було поспішати на потяг. Уже у коридорі, Тетяна Андріївна запитала: «А у вас є наша Кримінологія?» «Ні», – відповіла. «То маєте подарунок ... і не тільки у власну бібліотеку, а й для факультету». Навчальний посібник «Кримінологія» з дарчим підписом авторів я передала до бібліотеки Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. І я отримала цей навчальний посібник, який і хотіла прорецензувати.

Підручник, посібник та інші навчальні матеріали залишаються надійним підґрунтям у сфері правової освіти, навіть після того, як автор іде із життя. Після смерті Тетяни Андріївни Денисової, якої не стало в січні 2021 р., залишилась наукова школа, навчальна база: монографії, підручники, словники-довідники та багато інших науково-практичних праць.

Рецензія

На навчальний посібник «Кримінологія. Загальна частина. Альбом схем»

Автори: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик, О. С. Шеремет
(Чернігів, 2015. 658 с.)

Вже давно стала аксіомою теза про те, що від результативності запобігання злочинності залежать і основні параметри кримінологічної ситуації у країні в цілому, і рівень захищеності та безпеки в суспільстві.

Якісно новий рівень підготовки спеціалістів з вищою юридичною освітою за спеціальністю 081 Право. Цьому великою мірою сприяє вивчення такої дисципліни, як «Кримінологія». Незважаючи на значну кількість наукових праць різного рівня та обсягу в бібліотеках та мережі Інтернет, питання якісної навчальної, науково-дослідної та довідкової літератури для підготовки майбутніх правників є актуальним. Серед значного наукового різноманіття хочу особливо виокремити навчальний посібник «Кримінологія».

Кримінологія відіграє провідну роль у національній системі галузей права та посідає ключове місце в забезпеченні реалізації державної політики запобігання й протидії злочинності, плануванні та формуванні стратегії безпечного розвитку суспільства. Поглиблене засвоєння норм та інститутів кримінології передбачає вивчення сучасних теоретичних концепцій, дискусійних положень науки, критичне осмислення проблемних питань, розвиток самостійного правового мислення, що допоможе студентам, аспірантам, науковцям, практикам правильно зорієнтуватися в нормативному матеріалі, проаналізувати та засвоїти необхідний обсяг інформації.

Саме в цьому напрямі авторами у вигляді схем подано основні положення кримінологічної науки. Схематизовано представлено наукову базу, загальну історію науки, сучасні проблеми й тенденції розвитку зарубіжної кримінології, поняття та зміст кримінології, учення про злочинність, учення

про детермінанти, теорію запобігання злочинності, кримінальну віктимологію, механізм суїцидальної поведінки, основи кримінологічного прогнозування та планування, засади кримінологічної політики.

Такий підхід дає можливість опанувати значний за обсягом матеріал кримінологічного спрямування, що є важливою умовою ефективного його використання в навчальній, науковій, правоохоронній та правозастосовчій діяльності. У цьому контексті систематизовано знання, що сприятиме виробленню навичок аналізу норм і інститутів кримінології, визначенню сучасних тенденцій злочинності, пошуку прийнятних практик застосування законодавства України, кваліфікованого застосування їх у подальшій практичній діяльності.

Значною мірою у процесі вивчення дисципліни допомагає література, яка в навчальному посібнику подана до кожного розділу.

Окремо варто виділити розміщені в додатку Етичний кодекс вченого України та проєкт Професійного кодексу кримінолога.

Для науковців становить інтерес тематика наукових досліджень з проблем кримінології на перше десятиріччя XXI ст. Тематика була розроблена Кримінологічним бюро з проблем кримінології Академії правових наук України. Цінними є статистичні дані щодо кримінальних правопорушень, вчинених окремими категоріями осіб.

Вважаю, що навчальний посібник «Кримінологія (Загальна частина)» робить вагомий внесок у опанування теоретичних і практичних положень кримінологічної науки та їх ефективне використання в правоохоронній і правозастосовчій діяльності. Він розрахований на студентів, аспірантів, науковців, державних службовців, представників громадських інституцій та окремих громадян, яким небайдуже майбутнє України.

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ
АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ
ПОЛІТИКИ ТА ПОЛІТИКИ
ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ
В УКРАЇНІ**

Krasnozhon Leonid

Associate Professor of Economics,
Loyola University New Orleans

**ECONOMIC FREEDOM AND ECONOMIC LIBERALISM
IN POST-SOVIET UKRAINE**

Since the early 1990s, Ukraine has remained a society with low level of political freedom and low level of economic freedom despite market-oriented and democracy-building reforms. The Hayek-Friedman hypothesis states that countries with high levels of political freedom must also have high levels of economic freedom (Lawson and Clark, 2010). In other words, economic freedom is a necessary condition for political freedom. In Ukraine, economic freedom has hit rock bottom in the world rankings and it has remained there for years (Bunyk and Krasnozhon, 2018). Similarly, level of political freedom in Ukraine has remained low. While other post-socialist countries like the Czech Republic, Poland, and Georgia have more successfully formed and maintained market economies and liberal democracies, Ukraine has gone from one political crisis to another.

Structural explanation of political development offers a combination of conditions necessary for democratic consolidation, including quality of political institutions, effectiveness of civil society, legal origins, globalization, modernization, and structure of economy (Krasnozhon, 2013). However, the structural approach ignores that social arrangements like culture are also necessary conditions for democratization (Boettke, 2001). In Ukraine, social experience with socialist legal origins shapes less favorable institutional environment for democratic consolidation as compared to society with non-socialist legal traditions because the socialist legal traditions ignore such democratic norms as respect for the rule of law, protection of individual rights, accountability of government, respect for the tolerance and pluralism in society (Krasnozhon, 2013).

Economic freedom, however, promotes these important democratic norms. A country with high level of economic freedom must have a local knowledge that is favorable towards democracy. The local knowledge includes skills, norms, conventions, and culture shaped by individual experience (Hayek, 1945). Thus, this paper examines public attitudes towards economic liberalism, which rests on rule of law, limited government, regulatory efficiency, and open market economy, and

its presence in public discourse, government, and academia in Ukraine. I argue that, in Ukraine, economic liberalism is not a prevailing system of beliefs about social relations.

Ukraine is one of very few post-socialist economies which has not recovered since the supply-side recession that followed the end of socialism. Ukraine's GDP per capita (PPP) decreased from \$9,564 in 1991 to \$7,668 in 2016 (World Bank, 2017). Public opinion surveys illustrate the negative social experience with market-oriented reforms. Public opinion polls demonstrate that government institutions and market reforms receive the lowest approval rating (Subtelny, 2009). Renationalization receives support of 43 percent of Ukrainians (Denisova et al., 2009). Between 1992 and 2006, public approval of land privatization dropped from 65 percent to 25 percent and public support of liberalization of the market in agricultural land decreased from 39 percent to 21 percent (Panina, 2006). In 2005, another public opinion survey showed that 60 percent of Ukrainians strongly disagreed with the large-scale privatization (Paskhaver and Verkhovodova, 2006). According to the World Values Survey (2020), only 19 percent of Ukrainians agree that private ownership of business should be increased as compared to 60 percent of Americans.

Next, economic liberalism has very few voices in public discourse, government, and in academia. The most influential liberal thinkers today are representatives of the old generation of liberals who introduced market reforms in the 1990s: Oleksandr Paskhaver (b. 1945), Viktor Pynzenyk (b. 1954), and Volodymyr Lanovyi (b. 1952). These economists agree that privatization has been mainly a rent-seeking process rather than a wealth-creating reform. Privatization requires the rule of law, contract enforcement, and antitrust regulations to foster competition and efficiency. In the absence of market-oriented institutions, privatization creates cronyism and oligarchy that stifles competition and undermines the culture of economic liberalism.

In Ukraine, privatization transferred the «commanding heights» of the economy – steel, coal, heavy machinery, etc. – to oligarchs and subsequently disrupted democratization (Paskhaver and Verkhovodova, 2006). In Ukraine, ex-Soviet bureaucrats who had been de facto owners of public enterprises embezzled management rights to gain control rights. Soviet Ukraine had been one of four top steel producers in the world. In the 2000s, steel products constituted about 40 percent of Ukraine's total exports. In 2002, about 300 of the mps in the 450-member legislature had personal wealth equivalent to a U.S-dollar millionaire (Subtelny, 2009).

Thus, the classical-liberal dilemma of political economy can be formulated as the task of designing and establishing a constitutional contract that empowers legal state capacity (law and order enforcement, provision of public goods) and constrains fiscal state capacity (tax collection and redistribution). Paskhaver (2003) argues that post-Soviet countries skipped an essential stage of social contract that would establish rules of the game from «behind a veil of ignorance». In Ukraine, the government did not use democracy-building and market-oriented institutional mechanisms such as restitution of private property expropriated by the Communist regime or lustration of ex-Soviet bureaucrats. Pynzenyk (2011: 54–57) writes that Ukrainian reformers

have failed to constrain government embezzlement and to empower the state to provide public goods such as national defense, infrastructure, welfare system, and environmental protection. The state and the citizenry entered a social contract of *noncompliance* with the rule of law (Paskhaver and Verkhovodova, 2006: 312).

References

1. Boettke P. J. Calculation and coordination. PAGE. London : Routledge, 2001.
2. Bunyk M., Krasnozhon L. Economic Liberalism in Ukraine. *Econ Journal Watch*. 2018. № 15(1). P. 83–104.
3. Denisova M., Frye T. E., Zhuravskaya E. Who Wants to Revise Privatization? The Complementarity of Market Skills and Institutions. *American Political Science Review*. 2009. № 103 (2). P. 284–304.
4. Hayek F. A. The use of knowledge in society. *American Economic Review*. 1945. № 35(4). P. 519–530.
5. Krasnozhon L. Institutional Stickiness of Democracy in Post-Socialist States: Can Prevailing Culture Explain It? *The Review of Austrian Economics*. 2013. № 26(2). P. 221–237.
6. Lawson R., Clark J. R. Examining the Hayek–Friedman hypothesis on economic and political freedom. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 2010. № 74 (3). P. 230–239.
7. Panina N. *Ukrains'ke Sypil'stvo 1992–2006: Sociologichny Monitoring [Ukrainian Society 1992–2006: Sociological Monitoring]*. Kyiv, Ukraine : Sophia Press, 2006.
8. Paskhaver O. Ukrainian Reform or Nobody Loves Privatization. *Sociologia: Teoria, Metody ta Marketing*. 2003. Vol. 4.
9. Paskhaver O., Verkhovodova L. Privatization Before and After the Orange Revolution. Case Studies and Analyses 319. Kyiv : Center for Economic Development, 2006. P. 288–317.
10. Pynzenyk V. Man and State. *Liberal Discourse Mass Media* / ed. V. F. Ivanov. Kyiv : Akademia Ukrainskoy Pressy, 2011. P. 47–61.
11. Subtelny O. *The History of Ukraine*. 4th ed. Toronto : University of Toronto Press, 2009.
12. World Bank. 2017. World Development Indicators: Ukraine, Country Profile. URL: <https://data.worldbank.org/country/ukraine?View=chart> (date of request: 10.03.2022).
13. World Values Survey. 2020. World Values Survey Wave 7. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/wvsonline.jsp> (date of request: 10.03.2022).

Акімов М. О.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ

ПРО НЕДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ СУМЛІННОГО ВИКОНАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ПРОЄКТІ КК УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ДЕЯКИХ СТАТЕЙ РОЗДІЛУ 4.4 ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ)

Робоча група з питань розвитку кримінального права поступово завершує створення проєкту Кримінального кодексу (далі – КК) України [1]. Вітчизняне законодавство про кримінальну відповідальність має, за задумом розробників, зазнати суттєвих змін. Розробка нового кодифікованого акта – це й можливість втілити в законі новітні тенденції та концептуальні засади, що їх визначає наука кримінального права, і шанс виправити недоліки та заповнити прогалини, виявлені практикою застосування чинного КК України [2]. Але не менш важливо уникнути нових сумнівних та неоднозначних

положень, зокрема тих, які впливають із новел, що їх передбачено запровадити. Вважаємо за доцільне висловити із цього приводу деякі міркування.

Проектом КК України вперше в історії вітчизняного кримінального права передбачено його принципи (і, згідно зі ст. 1.2.9, його мають застосовувати відповідно до них). Одним із таких принципів є сумлінне виконання міжнародних зобов'язань (ч. 1 ст. 1.2.8): КК України має відповідати чинним міжнародним договорам, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. У такий спосіб розробники проекту відтворили положення ч. 5 ст. 3 чинного КК України: «Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України». Розглянемо, наскільки відповідає проєкт КК України цьому принципу, на прикладі статей розділу 4.4 «Злочини проти особистої свободи і гідності людини» Особливої частини.

Згаданий розділ містить серед інших норми, що встановлюють відповідальність за захоплення заручників (ст. 4.4.5 «Позбавлення особистої свободи людини»). Зазначене діяння криміналізоване на виконання міжнародно-правових зобов'язань, взятих на себе нашою державою. Тому було б природно очікувати, що формулювання відповідної кримінально-правової норми, імплементованої до вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність, буде аналогічним до положень певного міжнародно-правового акта (у цьому випадку – Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 р. [3]) чи матиме мінімальні відмінності від нього.

Проте, якщо в чинному КК України це дійсно має місце, проєкт нового КК України суттєво відрізняється. Перш за все в частини криміналізації захоплення заручників – проєкт не містить окремої статті про це кримінальне правопорушення. Натомість ст. 4.4.5 передбачає позбавлення особистої свободи людини (у спосіб затримання чи арешту без передбачених законом підстав, захоплення або позбавлення свободи в будь-якій іншій формі) як злочин 3 ступеня, а п. 3 ст. 4.4.4 встановлює, що вчинення діяння, передбаченого ст. 4.4.5, у поєднанні з примушуванням органу державної влади, органу місцевого самоврядування, міжнародної організації чи представництва іноземної держави, фізичної чи юридичної особи вчинити дію або утриматися від вчинення дії як умови звільнення захопленого заручника, підвищує тяжкість злочину на один ступінь.

Іншими словами, розробники проєкту КК України штучно розділили норму про захоплення заручників, що її містить чинний і містив попередній КК України, на дві. Відтак кримінально-правову кваліфікацію потрібно буде завжди здійснювати за вказаними вище двома статтями (за відсутності інших обставин, що обтяжують чи пом'якшують покарання). Це означатиме штучне утворення ідеальної сукупності (а, згідно із ч. 1 ст. 2.9.4 проєкту КК України, кожне із кримінальних правопорушень, що утворює сукупність, кваліфікується окремо) і зайві непотрібні складнощі в правозастосуванні.

Крім цього, ст. 4.4.1 «Значення термінів, вжитих у цьому Розділі» закріплює, що заручник – це людина, позбавлена особистої свободи з метою

змусити орган державної влади, орган місцевого самоврядування, міжнародну організацію чи представництво іноземної держави, фізичну чи юридичну особу вчинити певну дію або утриматися від вчинення певної дії. Отже, розробники проєкту КК України вирішили визначити це поняття, хоча вітчизняне законодавство вже містить таке визначення. Ст. 1 Закону України від 20 березня 2003 р. № 638-IV «Про боротьбу з тероризмом» встановлює, що заручник – це фізична особа, яка захоплена і (або) утримується з метою спонукання державного органу, підприємства, установи чи організації або окремих осіб здійснити якусь дію або утриматися від здійснення якоїсь дії як умови звільнення особи, що захоплена і (або) утримується [4].

Природно, що жодних перешкод на шляху використання останнього визначення в кримінально-правовій кваліфікації немає. Більше того, воно цілком адекватно відображає основні ознаки заручника як потерпілої особи, визначені згаданим вище міжнародно-правовим актом. Відповідно, виникає питання про доцільність і необхідність законодавчого закріплення двох дуже подібних (проте не тотожних) понять та про дотримання при цьому правил юридичної техніки й основних вимог правничої термінології.

Саме ж визначення поняття «заручник», запропоноване розробниками проєкту КК України, є вельми дискусійним, містить далеко не безспірний перелік адресатів погроз при вчиненні цього посягання. Як, наприклад, кваліфікувати дії особи, яка висуває вимоги, з якими пов'язане звільнення заручника, на адресу не представництва іноземної держави, а безпосередньо до іноземної держави (при тому, що «іноземна держава» відсутня в переліку адресатів погроз, закріпленому в п. 3 ст. 4.4.4 проєкту КК України)? Чим обґрунтована заміна поняття «спонукання» (що містив попередній і містить чинний КК України, а також Закону України «Про боротьбу з тероризмом») на поняття «примушування»? І цей перелік питань до новел, що розглядаються, можна продовжити.

Підбиваючи підсумки, маємо наголосити, що при розробці проєкту КК України Робочій групі з питань розвитку кримінального права варто приділити особливу увагу недопущенню включення до тексту положень, які суперечать іншим, ustalеним та успадкованим від попередніх редакцій закону про кримінальну відповідальність, а надто новелам, які вперше закріплюються нормативно.

Список використаної літератури

1. Проєкт Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 18 січня 2022 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/01/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-01-2022.pdf> (дата звернення: 20.02.2022).

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2314-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.02.2022).

3. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників : прийнята 17 грудня 1979 р. резолюцією 34/146 Генеральної Асамблеї ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_087#Text (дата звернення: 20.02.2022).

4. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 20.02.2022).

Андрушко А. В.

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та процесу,
Ужгородський національний університет

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ДЕРЖАВ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Дослідження особливостей відповідальності за насильницьке зникнення за кримінальним законодавством держав Латинської Америки становить інтерес передусім з огляду на те, що сам термін «насильницьке зникнення» виник у результаті подій 60–70-х рр. минулого століття, коли латиноамериканські диктаторські режими вдавалися до практики, яка згодом дістала відповідну назву.

Вивчення кримінального законодавства держав Латинської Америки засвідчило, що кримінально-правові заборони насильницького зникнення на сьогодні є в законодавстві Аргентини (ст. 142 ter), Болівії (ст. 91), Венесуели (ст. 180.A), Гватемали (ст. 201 ter), Гондурасу (ст. 140–142), Колумбії (ст. 165–167), Нікарагуа (ст. 488), Панами (ст. 152, 153), Парагваю (ст. 236), Перу (ст. 320) і Сальвадору (ст. 364–366).

Місце насильницького зникнення в системі Особливої частини кримінальних законів держав Латинської Америки визначають по-різному. У кримінальних кодексах Аргентини, Болівії, Венесуели, Гватемали, Колумбії і Панами вказане діяння визнано злочином проти особистої свободи. Водночас болівійський (ст. 81) та панамський (ст. 441) законодавці вказують, що насильницьке зникнення може бути визнано злочином проти людяності в разі, якщо вчинятиметься в контексті широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. У кримінальному законодавстві Гондурасу, Нікарагуа, Перу і Сальвадору розглядуване діяння визнається злочином проти людяності. Парагвайський законодавець насильницьке зникнення визнав діянням проти безпеки співіснування людей. У КК Мексики статті про відповідальність за насильницьке зникнення (ст. 215-A–215-D) донедавна були розміщені в главі про корупційні злочини, однак 17 листопада 2017 р. з мексиканського кримінального закону вони були виключені.

Деякі законодавці держав Латинської Америки (Аргентини, Гватемали, Гондурасу, Панами і Парагваю) підкреслили, що потерпілими від аналізованого посягання можуть бути як одна особа, так і декілька.

У ст. 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень вказано, що насильницьким зникненням вважається арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, внаслідок чого цю особу залишено без захисту закону. У своїй більшості законодавці держав Латинської Америки (зокрема Аргентини, Болівії,

Гондурасу, Колумбії, Панами, Парагваю) дослівно або ж майже дослівно відтворили конвенційне визначення насильницького зникнення в національних кримінальних законах. Водночас здійснений порівняльно-правовий аналіз засвідчив також існування певних відмінностей, що мають місце при формулюванні відповідних кримінально-правових заборон. Так, описуючи об'єктивну сторону розглядуваного посягання, окремі законодавці (Аргентини, Венесуели, Гватемали, Гондурасу, Колумбії, Панами, Перу) не перераховували наведених у конвенції форм позбавлення волі, а обмежились вказівкою на те, що позбавлення свободи можливе в будь-якій формі. Нікарагуанський та сальвадорський законодавці вказали, що насильницьким зникненням є законне або незаконне затримання особи, натомість венесуельський законодавець – лише незаконне позбавлення свободи.

Невід'ємною ознакою насильницького зникнення є подальша відмова визнати факт позбавлення волі людини або приховування даних про долю такої людини чи місце її перебування. Водночас у кримінальних кодексах Нікарагуа і Сальвадору сказано лише про непояснення причин затримання особи. Перуанський законодавець узагалі не згадує про зазначену вище ознаку аналізованого діяння, вказуючи натомість, що кримінально караним є позбавлення свободи, наказ виконати дії чи виконання дій, що призводять до належним чином доведеного зникнення особи.

Одні законодавці держав Латинської Америки (Болівії, Венесуели, Гондурасу, Колумбії, Панами, Парагваю) вказали на такий конвенційний наслідок насильницького зникнення, як залишення потерпілої особи без захисту закону, інші (Аргентини, Гватемали, Нікарагуа, Перу, Сальвадору) – не зробили цього. Якщо колумбійський та парагвайський законодавці обмежились вказівкою на залишення особи без захисту закону, то законодавці Болівії, Венесуели, Гондурасу і Панами зробили додаткові уточнення. Так, у ст. 91 КК Болівії, ст. 140 КК Гондурасу та ст. 152 КК Панами конкретизовано, що наслідком розглядуваного діяння є унеможливлення або ж ускладнення використання правових засобів та відповідних процесуальних гарантій, у ст. 180.А КК Венесуели – унеможливлення реалізації конституційних та законних прав і гарантій. Венесуельський та гватемальський законодавці вважали за необхідне вказати на момент закінчення аналізованого посягання. Так, у ст. 180.А КК Венесуели зазначено, що насильницьке зникнення вважатиметься вчинюваним доти, доки не буде встановлено місцезнаходження зниклої особи, у ст. 201 ter КК Гватемали – доки потерпіла особа не буде звільнена.

Вище зазначалося, що відповідно до конвенційного визначення насильницького зникнення його суб'єктами визнаються представники держави чи особи або групи осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави. Формулюючи диспозиції відповідних кримінально-правових заборон, законодавці держав Латинської Америки здебільшого відтворили вказане положення конвенції. Водночас є й винятки. Так, у ст. 320 КК Перу суб'єктом насильницького зникнення визнано будь-яку посадову особу чи

державного службовця. Венесуельський та гватемальський законодавці вказали, що зазначене діяння можуть вчиняти також учасники груп чи банд, організованих з терористичними, повстанськими чи диверсійними цілями, котрі викрадають людину.

Обов'язковою ознакою насильницького зникнення у ст. 201 ter КК Гватемали визнано позбавлення однієї чи кількох осіб свободи з політичних мотивів при подальшій відмові визнати факт позбавлення свободи або в разі приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи. Водночас у цій же статті зазначено, що злочин насильницького зникнення матиме місце й у разі відсутності політичних мотивів, за умови, що це діяння вчинене представниками органів держбезпеки під час виконання ними своїх службових обов'язків, коли вони діяли свавільно або зі зловживанням чи перевищенням влади.

Одні законодавці держав Латинської Америки (Болівії, Нікарагуа, Парагваю) не диференціюють кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення, другі (Гватемали, Перу) – виокремлюють лише обставини, які обтяжують відповідальність за вказане діяння, треті (Венесуели, Панами, Сальвадору) – виділяють тільки обставини, які пом'якшують відповідальність за насильницьке зникнення, четверті (Аргентини, Гондурасу, Колумбії) – виокремлюють і кваліфікуючі, і привілеюючі ознаки розглядуваного посягання.

Законодавці Аргентини, Гондурасу, Колумбії та Перу встановили посилену відповідальність за насильницьке зникнення особи, котрій не виповнилося 18 років, особи похилого віку (у КК Колумбії і КК Перу – старше 60 років, у КК Аргентини – понад 70 років), вагітної жінки чи інваліда. Обставиною, що обтяжує кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення, гватемальський та колумбійський законодавці визнали спричинення вказаним діянням тяжких тілесних ушкоджень, серйозної психічної травми або ж смерть потерпілої особи. Смерть зниклої особи кваліфікуючою ознакою визнав також аргентинський законодавець. У КК Аргентини передбачено таку обставину, що обтяжує насильницьке зникнення, як народження жінкою в цей період дитини. Законодавець Гондурасу посилив відповідальність за позбавлення зниклого свободи, яке тривало понад 72 години. Колумбійський законодавець обставинами, що обтяжують насильницьке зникнення, визнав вчинення вказаного діяння щодо державних службовців, комунікаторів, правозахисників, претендентів на виборні посади, керівників чи членів профспілкової, політичної або релігійної організації, мирового судді чи щодо будь-якої іншої особи у зв'язку з її поглядами або політичними переконаннями чи з причин, що передбачають будь-яку форму дискримінації або нетерпимості; вчинення його щодо близьких родичів зазначених вище осіб; вчинення розглядуваного діяння з використанням державних активів; вчинення будь-яких дій щодо трупа потерпілого з метою уникнути подальшого впізнання зниклої особи; піддавання потерпілого жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню, якщо така поведінка не становить іншого злочину, тощо.

Обставинами, які пом'якшують кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення, більшість законодавців держав Латинської Америки (Аргентини, Венесуели, Гондурасу, Колумбії, Панами) визнає добровільне звільнення потерпілої особи або ж надання відомостей про її місцезнаходження за умови, що винний не завдав шкоди здоров'ю цієї особи. Сальвадорський законодавець менш суворі покарання передбачив за вчинення аналізованих дій особою, яка отримала наказ чи вказівку від представника держави або особи, що діяла з дозволу, за підтримки чи за згодою держави.

Здійснений порівняльно-правовий аналіз засвідчив, що законодавці держав Латинської Америки зазвичай передбачають за насильницьке зникнення суворі покарання. Так, у КК Аргентини за цей злочин передбачено ув'язнення на строк від 10 до 25 років, у КК Болівії – від 25 до 30 років, у КК Венесуели – від 15 до 25 років, у КК Гватемали – від 25 до 40 років, у КК Гондурасу – від 15 до 20 років, у КК Колумбії – від 320 до 540 місяців, у КК Нікарагуа – від 4 до 8 років, у КК Панами – від 15 до 20 років, у КК Сальвадору – від 4 до 8 років, у КК Парагваю – на строк понад 5 років, у КК Перу – на строк понад 15 років. Окрім ув'язнення, законодавці деяких із вказаних держав передбачають й інші види покарань. Так, позбавлення права обіймати державні посади в разі вчинення аналізованого посягання загрожує за законодавством Аргентини (безстрокове), Гондурасу (на строк від 20 до 25 років), Колумбії (на строк від 160 до 360 місяців), Нікарагуа (на строк від 6 до 10 років), Перу, Сальвадору (на строк від 4 до 8 років). Крім того, законодавець Гондурасу за вчинення насильницького зникнення передбачив покарання у виді позбавлення громадянства, а законодавець Колумбії – у виді штрафу в сумі від 1333,33 до 4500 мінімальних розмірів заробітної плати.

За кваліфіковані види насильницького зникнення аргентинський законодавець передбачив покарання у виді довічного ув'язнення, гватемальський – у виді смертної кари, колумбійський – у виді ув'язнення на строк від 480 до 600 місяців, штрафу у розмірі від 2666,66 до 7500 мінімальних розмірів заробітної плати та позбавлення права здійснювати державні функції на строк від 240 до 360 місяців, перуанський – у виді ув'язнення на строк від 30 до 35 років і позбавлення права виконувати державні функції. Законодавець Гондурасу встановив, що за кваліфіковані види розглядуваного діяння термін ув'язнення збільшується на третину.

За привілейовані види насильницького зникнення законодавці держав Латинської Америки передбачають значно м'якші покарання. Наприклад, у КК Гондурасу вказано, що покарання за таке посягання зменшується на третину, у КК Панами – з половини до двох третин або з третини до половини (залежно від строку, протягом якого винний надав відомості про місцезнаходження потерпілої особи), у КК Колумбії – з половини до п'яти шостих, або з третини до половини, або до однієї восьмої частини (залежно від строку, протягом якого винний надав відомості про місцезнаходження по-

терпілої особи). За відповідне діяння венесуельський законодавець приписує карати ув'язненням на строк від 12 до 18 років, а сальвадорський – на строк від 3 до 6 років.

Зазначимо також, що, відповідно до ст. 180.А КК Венесуели, винні у вчиненні насильницького зникнення особи не можуть претендувати на помилування чи амністію.

Список використаної літератури

1. Código Penal de la República Argentina. URL: <http://servicios.infoleg.gob.ar/infoleginternet/anexos/15000-19999/16546/texact.htm> (дата звернення: 10.03.2022).

2. Código Penal del Estado Plurinacional de Bolivia. URL: <https://www.lexivox.org/norms/BO-L-N1005.html#idp5691872> (дата звернення: 10.03.2022).

3. Código Penal de la República Bolivariana de Venezuela. URL: <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/SERIAL/65706/53561/F1608563985/VEN65706.pdf> (дата звернення: 10.03.2022).

4. Código Penal de la República de Guatemala. URL: https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/GTM_codigo_penal.pdf (дата звернення: 10.03.2022).

5. Código Penal de Honduras. URL: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/HND/INT_CCPR_FCO_HND_32137_S.pdf (дата звернення: 10.03.2022).

6. Código Penal de la República de Colombia. URL: https://oig.cepal.org/sites/default/files/2000_codigopenal_colombia.pdf (дата звернення: 10.03.2022).

7. Código Penal Federal de México. URL: <https://mexico.justia.com/federales/codigos/codigo-penal-federal/libro-segundo/titulo-decimo/capitulo-iii-bis/> (дата звернення: 10.03.2022).

8. Código Penal de la República de Nicaragua. URL: https://www.poderjudicial.gob.ni/rjupload/noticia_reciente/CP_641.pdf (дата звернення: 10.03.2022).

9. Código Penal de la República de Panamá. URL: <https://ministeriopublico.gob.pa/wp-content/uploads/2016/09/codigo-penal-2016.pdf> (дата звернення: 10.03.2022).

10. Código Penal de la República del Paraguay. URL: https://www.pj.gov.py/ebook/libros_files/Coleccion_de_Derecho_Penal_tomoi.pdf (див. також: <https://www.bacn.gov.py/leyes-paraguayas/3103/ley-n-4614-modifica-los-articulos-236-y-309-de-la-ley-n-116097-codigo-penal>) (дата звернення: 10.03.2022).

11. Código Penal de la República del Perú. URL: <https://lpderecho.pe/codigo-penal-peruano-actualizado/> (дата звернення: 10.03.2022).

12. Código Penal de la República de El Salvador. URL: https://www.oas.org/dil/esp/Codigo_Penal_El_Salvador.pdf (дата звернення: 10.03.2022).

Багіров С. Р.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального та кримінального процесуального права,
Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ

КРИТИКА КОНСТРУКЦІЇ СКЛАДНОЇ ВИНИ В НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Критика конструкції складної вини спрямована за двома основними напрямками: по-перше, заперечується умисел у психічному ставленні суб'єкта до адміністративного чи дисциплінарного правопорушення в складах посадових, автотранспортних та інших подібних злочинів; по-друге,

критикується обґрунтованість самої законодавчої конструкції складу злочину, в якому поєднуються умисел і необережність.

Одним з перших заперечив конструкцію змішаної вини щодо складів посадових злочинів О. Б. Сахаров. Думка цього науковця полягала в тому, що «складний, але єдиний психічний процес, який утворює зміст тієї чи іншої форми вини, у прихильників змішаної вини штучно розірваний на дві частини, кожній з яких надано самостійне значення. Унаслідок цього неминуче відбулася підміна понять, і свідоме виконання певних дій опинилося перетвореним в умисне вчинення злочину» [9, с. 114].

Цей підхід підтримала Н. Ф. Кузнецова, зазначивши: «Твердження про подвійну вини в межах одного складу, на наш погляд, є штучними і на практиці здатні внести плутанину в кваліфікацію злочинів. Справді, чи є мислимим необережно завдати умисну шкоду чи, навпаки, умисно завдати необережну шкоду? Достатньо лише поставити таке питання, як стає очевидною його недоладність. Злочини можуть бути або умисними, або необережними» [2, с. 92].

Знаного українського дослідника посадових злочинів проф. О. Я. Светлова теж можна вважати опонентом конструкції змішаної вини. Науковець, підтримуючи позицію О. Б. Сахарова, зазначав: «Прихильники змішаної форми вини не розрізняють поняття, які близько торкаються, проте не є ідентичними – поняття свідомості (тобто психічного усвідомлення своїх дій, з'ясування їх фактичної сторони) та умисел (виключно правове поняття, котре включає в себе розуміння суспільної небезпеки діяння, передбачення його шкідливих наслідків і бажання чи свідоме припущення їх настання). Особа може свідомо вчинити ті чи інші дії, котрі не будуть охоплюватися поняттям умислу в його правовому значенні» [10, с. 68]. Ця сама думка була викладена О. Я. Светловим у співавторстві з В. Кузнецовим дещо раніше в науковій статті, датованій 1972 р. [1, с. 69–71].

Послідовним і непримиреним критиком концепції складної вини та створених на її підставі кримінально-правових норм був В. В. Лук'янов. Науковець зазначав: «...з точки зору здорового глузду комбінована з умислу та необережності, тобто умисно-неумисна, вина видається цілком безглуздою, аналогічною теплomu холоду або м'якій тверді. Мислячій людині складно собі уявити, яким чином умисні дії можуть дати наслідки через необережність» [3, с. 54]. Як бачимо, тут науковець застосовує аргументацію, яка апелює до логіки і є подібною до тієї, що висловлювала свого часу Н. Ф. Кузнецова в згаданій праці.

Окрім цього, В. В. Лук'янов стверджував: «“Подвійну” вини прихильники цієї концепції виявили й у деяких злочинах, не пов'язаних з посяганням на громадську безпеку. Вони вважають, що виявлені ними в одній статті два склади злочинів можна “ніби” злити в один склад. Але “ніби” – це не науковий підхід до розв'язання проблеми» [5, с. 30].

На нашу думку, у працях В. В. Лук'янова критичний підхід до концепції «подвоєння» вини має істотну перевагу над конструктивною частиною.

Спроби науковця обґрунтувати відсутність подвійної вини у складі заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, що спричинило смерть потерпілого (ч. 4 ст. 111 КК РФ), видаються не доведеними до логічного завершення [5, с. 30]. Тим не менше В. В. Лук'янов виступив з пропозицією виключення ст. 27 з КК РФ: «Ст. 27 КК про злочини з двома формами вини не розв'язує проблему, а слугує лише наукоподібним прикриттям неможливості її розв'язати. Статтю з тексту Кримінального кодексу доцільно виключити, щоб вона не вносила плутанини у встановлення суб'єктивної сторони значної частини складів злочинів і не перекривала шлях пошуку повноцінного розв'язання проблеми» [4, с. 59]. Водночас конкретних і прийнятних пропозицій щодо розв'язання цієї проблеми В. В. Лук'янов не висуває.

У теоретичній аргументації трохи далі просунувся інший критик кримінально-правових норм зі складною виною – російський науковець В. І. Ткаченко. На його думку, включення до кримінального закону спеціальної статті (ст. 27 КК РФ), що застосовується лише до складних складених злочинів, яких учений нараховує лише дванадцять, навряд чи є принципово правильним, позаяк усі інститути Загальної частини КК повинні мати загальний, а не вибірковий характер. Для розв'язання проблеми В. І. Ткаченко пропонує таке рішення: «Відмова від виокремлення в особливу групу складних складів злочинів за ознакою наявності двох наслідків і вини за кожен з них і повернення до оцінки таких діянь за правилами ч. 2 ст. 17 КК¹ усуне суперечності між Загальною та Особливою частинами КК» [11, с. 62].

На нашу думку, достатньо принципову, теоретично та емпірично обґрунтовану критику концепції злочинів з двома формами вини здійснено в працях російської вченої Н. А. Нікітіної [6; 7; 8]. У дисертації авторка розглядає такі проблеми, що викликає законодавча конструкція злочину, вчиненого з двома формами вини: 1) правомірність визнання злочинів з двома формами вини, утворених сукупністю умисного й необережного злочинів, у цілому умисними діяннями (визнано неправомірним, оскільки призводить до парадоксальної ситуації – необережно завданий наслідок переводить умисний злочин у більш тяжку категорію, що унеможливорює застосування низки правових наслідків, якби злочини розглядалися окремо в межах теорії ідеальної сукупності злочинів); 2) визначення віку притягнення до кримінальної відповідальності за злочини з двома формами вини, утворені сукупністю умисного й необережного злочинів (лишається проблема притягнення особи у віці від 14 до 16 років за необережно завданий наслідок); 3) наявність стадій злочинної діяльності в злочинах з двома формами вини (без застосування ідеальної сукупності неможливо розв'язати ситуацію, коли умисний злочин не доведено до кінця, а необережно завданий результат настав); 4) можливість співучасті в злочинах з двома формами вини (співучасть у злочині з двома формами вини суперечить визнаному принци-

---

¹ Йдеться про положення КК РФ щодо ідеальної сукупності злочинів: «Сукупністю злочинів визнається й одна дія (бездіяльність), що містить ознаки злочинів, передбачених двома і більше статтями цього Кодексу».

повому положенню, згідно з яким співучасть неможлива в злочинах, де наслідки завдаються через необережність); 5) призначення покарання за злочини з двома формами вини (проблему утворює дисбаланс санкцій за злочини з двома формами вини і сукупність санкцій окремих злочинів, які його утворюють) [8, с. 18–25].

Результати досліджень Н. А. Нікітіної переконують у тому, що під час конкуренції концепцій *culpa dolo determinata* та ідеальної сукупності злочинів саме остання дає змогу правильного вирішення низки важливих кримінально-правових питань.

На підставі викладеного варто підтримати підхід Робочої групи з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України, згідно з яким Загальна частина проекту КК України не міститиме статей про складну вини.

Список використаної літератури

1. Кузнецов В., Светлов О. Концепція змішаної форми вини. *Радянське право*. 1972. № 5. С. 69–71.
2. Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. Москва : Госуд. изд-во юрид. лит., 1958. 217 с.
3. Лукьянов В. В. «Двойная» вина – свидетельство отставания юридической науки от требований технического прогресса. *Государство и право*. 1994. № 12. С. 53–64.
4. Лукьянов В. Исключить из УК статью об ответственности за преступления с двумя формами вини. *Российская юстиция*. 2002. № 3. С. 58–59.
5. Лукьянов В. Технический прогресс и уголовное законодательство. *Российская юстиция*. 1999. № 10. С. 29–30.
6. Никитина Н. А. Преступления с двумя формами вини и действующее законодательство. *Изв. вузов. Правоведение*. 2004. № 5. С. 127–132.
7. Никитина Н. А. Развитие понятия преступления с двумя формами вини. *Изв. вузов. Правоведение*. 2007. № 4. С. 101–107.
8. Никитина Н. А. Преступления с двумя формами вини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2011. 25 с.
9. Сахаров А. Б. Ответственность за должностные преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госуд. изд-во юрид. лит., 1956. 211 с.
10. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления. Киев : Наукова думка, 1978. 303 с.
11. Ткаченко В. И. Преступления с двойной формой вини. *Законодательство*. 1998. № 5. С. 61–62.

Баєва Л. В.

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та трудового права,
Національний університет «Запорізька політехніка»

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Проблема протидії злочинності й суб'єкти, що здійснюють указану діяльність, постає досить гостро в умовах трансформаційних процесів і постійних реформ як Національної поліції зокрема, так і інших органів охорони правопорядку загалом. Ще більшої гостроти набуває вказана тематика в

умовах стійкого зростання рівня злочинності в усіх регіонах України, оскільки ця категорія діянь і змушує всі правоохоронні органи посилювати практику протидії злочинності.

Ідея зв'язку права, справедливості, законності й запобігання злочинності набуває розвитку в працях мислителів і просвітителів XVIII–XIX ст.: Т. Мора, Ж.-Ж. Руссо, Т. Кампанелли, Ж. Мельє, І. Бенґама, Ш. Монтеск'є, Вольтера, Ч. Беккарія, К. Сен-Сімона, Ш. Фур'є, Р. Оуена та ін. Тоді ж у науці виникло й усталилось положення про правову державу, в якій право є потужним регулятором суспільних відносин і засобом вирішення суспільних конфліктів [1, с. 15].

Ідеї боротьби зі злочинністю переважно шляхом запобігання їй збагатилися новим змістом завдяки науковим працям зарубіжних і вітчизняних учених XIX–XX ст., у яких закладено філософські, соціологічні, моральні, психологічні, соціальні, антропологічні, організаційно-управлінські, економічні та інші основи запобігання злочинності та окремим її проявам.

З метою забезпечення ефективності запобігання вчиненню кримінальних правопорушень створені спеціалізовані органи та організації для охорони прав і свобод людини і громадянина від будь-якого порушення.

Під правоохоронними органами, з позиції трактування закону, потрібно розуміти органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку в Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [2].

Незважаючи на значну кількість наукових праць та досліджень окресленої тематики, усталений доктринальний підхід до розуміння сутності й поняття правоохоронних органів, який дав би змогу визначити систему правоохоронних органів і встановити їх місце в системі органів держави, в юридичній літературі відсутній. Немає єдності у використанні цього поняття й у нормативних актах.

Для правоохоронних органів характерні такі ознаки: є органами державної влади (державно-владний характер діяльності правоохоронного органу); наявність повноваження на застосування засобів державного примусу; виконання спеціальних повноважень із реалізації правоохоронної функції держави як мета й основний напрям діяльності, що здійснюється на професійній основі; необхідність спеціального матеріально-технічного та кадрового забезпечення діяльності (зброя, спецзасоби, криміналістична техніка тощо); спеціальні вимоги та обмеження щодо кадрового складу, особливий порядок добору й проходження служби, відповідальність, додаткові гарантії діяльності) [3, с. 115].

О. М. Бандурка і Л. М. Давиденко розподіляють суб'єктів запобігання злочинності за такими напрямками: 1) суб'єкти, які визначають основні напрями, завдання, форми та методи протидії злочинності в країні; 2) суб'єкти, які здійснюють інформаційно-аналітичне забезпечення протидії

злочинності; 3) суб'єкти, які виявляють криміногенні фактори й сигналізують про них; 4) суб'єкти, які безпосередньо реалізують заходи щодо реагування на окремі злочини, а також заходи щодо послаблення або нейтралізації криміногенних факторів, зокрема щодо корекції особистісних деформацій та усунення обставин, що їх сформували [4, с. 100].

За типом діяльності із запобігання злочинності можна виділити таких суб'єктів, які: 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання; 2) здійснюють безпосереднє управління й координацію окремими напрямами та учасниками запобігання злочинності; 3) виявляють та пізнають об'єкт запобіжного впливу та інформують про них інших суб'єктів; 4) виконують запобіжні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи; 5) реалізують заходи щодо запобігання й припинення злочинів і злочинності. Класифікуючи суб'єкти, потрібно враховувати: по-перше, усі вони відрізняються один від одного, але функціонують не ізольовано, а у взаємозв'язку, тим більше, що існує їх своєрідна ієрархія; по-друге, кожний суб'єкт наділений певними повноваженнями.

Необхідним під час розгляду цього питання є визначення поняття «протидія злочинності», але проблематичним і дискусійним у кримінології є визначення заходів щодо недопущення вчинення злочинів. Так, В. Голіна зауважує, що в кримінологічній літературі для визначення заходів щодо недопущення вчинення злочинів застосовують без достатніх підстав різні терміни: «попередження», «запобігання», «припинення», «профілактика», «рання профілактика», «спеціальне попередження», «спеціально-кримінологічне попередження» тощо [5].

А. Блага та Л. Богатирьов розглядають протидію злочинності як особливий комплексний, багаторівневий об'єкт соціального управління, який становить різноманітна за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів, установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально толерантного рівня [6].

Водночас, на думку В. Куца, протидія злочинності – це складне соціально-правове явище й поняття про нього, в якому відображаються теорія та практика специфічної соціально-управлінської діяльності й суспільних і приватних ініціатив, а також кримінально-юстиційних зусиль, спрямованих на перешкоджання вчиненню кримінальних правопорушень і реагування на їх учинення [7].

Отже, запобіганням злочинності належить уважати комплексну діяльність низка уповноважених суб'єктів, що полягає в недопущенні, протидії, відверненні та застереженні вчинення злочинів і зниженні інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях.

Узагальнивши зазначене вище, можна зробити такі висновки: 1) запобігання злочинності – перспективний напрям протидії злочинності; 2) основою системи запобігання злочинності є правова держава; 3) запобігання злочинності розуміють як єдність загальносоціальних і спеціальних видів діяльності держави та суспільства; 4) обов’язковість участі громадськості в запобіганні злочинності; 5) мета системи запобігання злочинності – істотне зниження кількісних і позитивні зміни якісних показників злочинності в Україні; 6) ресурсне забезпечення запобігання злочинності; 7) моніторинг злочинності й ефективності заходів запобігання їй.

Отже, запобігання злочинності – це соціальна політика держави, спрямована на подолання криміногенно небезпечних суперечностей у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення й поступового витиснення (так зване загальносоціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню та реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання).

Список використаної літератури

1. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
2. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-ХІІ. Дата оновлення: 28.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#top> (дата звернення: 16.02.2022).
3. Хамула П. І. Правоохоронні органи в системі органів державної влади : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2015. 235 с.
4. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков : Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. 368 с.
5. Роль суду у протидії злочинності. Суб’єкти протидії злочинності: поняття, система, характеристика. Протидія злочинності: поняття, система, класифікація заходів. URL: https://studopedia.com/Ua/1_66350_protidiya-zlochinnosti-ponyattya-sistema-klasifikatsiya-zahodiv.html (дата звернення: 16.02.2022).
6. Кримінологія. Загальна частина : навч. посіб. / кол. авторів А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, Л. М. Давиденко та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид. ХНУВС, 2010. 280 с.
7. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4 (12). С. 103–112.

Балобанова Д. О.

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права і кримінології,
Львівський державний університет внутрішніх справ

*Світлій пам’яті Тетяни Андріївни Денисової
із вдячністю за рецензування монографії...*

ІДЕОЛОГІЯ – ДЕТЕРМІНАНТ ДИНАМІКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Багато вчених звертають увагу на необхідність побудови та дослідження кримінально-правової політики поза ідеологічним тиском, який протягом тривалого часу нашої історії здійснювався на суспільні науки. Однак, як абсолютно правильно зауважує професор П. Л. Фріс, цілком заперечу-

вати вплив ідеології на кримінально-правову політику є науково некоректним і помилковим. Важливо вирішити: «яка це ідеологія, як співвідноситься вона з інтересами соціуму і чиї інтереси представляє» [1, с. 6].

Питання в тому, що сучасна європейська або глобальна світова ініціатива відповідної кримінально-правової політики надає державі форми, а зміст цієї форми, у разі ратифікації відповідної угоди, законодавець має заповнювати сам, з урахуванням наступності та узгодженості. І на цьому етапі важливо оцінювати те, що застарілі наповнення, ті, що фактично не відповідають світовим трендам прав людини, справедливості й верховенства права, навіть у разі імплементації запропонованих міжнародними договорами форм, зберігатимуть ідеологеми, котрі гальмуватимуть розвиток кримінального права.

Суспільство, в якому діє сучасне кримінальне право, зокрема в Україні, уже позбавилось низки радянських ідеологем і перебуває в іншому форматі, до якого призвели соціальні зміни самого суспільства.

У 2010 р. В. О. Туляков зазначав, що «...сучасне кримінальне право розглядається як необхідний інструмент забезпечення суспільної і національної безпеки, гарант суспільного спокою, який специфічними засобами регулює антисоціальну активність суб'єктів злочину. Причому у більшості воно базується на сукупності *деідеологізованих* (курсив наш. – Д. Б.) ідей, втілених у відповідній культурним традиціям кодифікації» [2, с. 257].

Однак ідеологія кримінального права, тим не менше, здійснює свій тиск на кримінальне право, адже вона змушена змінюватися під впливом трансформаційних соціальних процесів, у тому числі тих, що реалізуються на всезагальному (глобальному) рівні, відбиваючись на кожному окремому національному утворенні.

П. Л. Фріс зауважує, що кримінально-правова ідеологія являє собою (в узагальненому вигляді) «...систему концептуально оформлених поглядів та ідей, що виражає інтереси різних верств суспільства, соціальних класів і груп та в якій усвідомлюються й оцінюються відносини до кримінального права, практики його застосування, що або санкціонують пануючі в суспільстві підходи до структурування кримінально-правових заборон (консервативна кримінально-правова ідеологія), або обґрунтовують необхідність їх зміни (радикальні, революційні кримінально-правові ідеології)» [3, с. 115].

Досліджуючи ідеологію кримінального права, Ю. Ю. Коломієць доходить висновку про те, що «кримінально-правова ідеологія відіграє провідну, визначальну роль стосовно кримінального права і законодавства» [4, с. 406–407], і водночас характеризує її як систему «...світоглядних ідей про сутність за зміст охоронної функції кримінального права, а також про механізм її реалізації через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та соціальних інститутів, що впливають на суспільну й індивідуальну свідомість та підсвідомість людей» [4, с. 156]. Тож, на думку цитованої авторки, фактично ідеологія впливає на кримінальне право та законодавство й ретранслює на них охоронну функцію кримінального права та механізми її реалізації.

Але ж ідеологія існує в суспільстві, яке сьогодні є відкритим, і навряд чи ідеологія може повною мірою бути одностороннім вектором від влади до суспільства, що ретранслює виключно охоронну функцію, коли кримінальне право має виконувати ще і якнайменше регулятивну та превентивну функції.

Виключно охоронна функція кримінального права не утворює позитивного впливу на суспільну свідомість і людську підсвідомість, а скоріше, викликає відторгнення й агресію. Крім того, як відомо, «розвиток потребує використання гуманістичних елементів кримінально-правової регуляції» [5, с. 93], тож, напевно, про виключно охоронну функцію як напрямну кримінального права сьогодні говорити не можна.

Більше того, декларування ідеології та відсутність наповнення права посланнями ідеологом також руйнує такі задекларовані ідеї, адже в суспільстві, де кримінальне право ідеологізовано «рівністю перед законом», а при цьому існують особи, які можуть уникати кримінальної відповідальності, вчинивши кримінальні правопорушення, така ідеологія нівелюється.

Водночас сучасна ідеологія кримінального права, безумовно, не лише впливає, а й сама формується на базі уявлень та очікувань соціуму, і в умовах відкритого суспільства все більше й більше базується на загальносвітових вимогах справедливості, гуманізму, верховенства права та дотримання прав людини.

О. В. Грищук і Х. Б. Соломчак визначають такі сучасні маркери позитивної відповідальності: 1) почуття поваги до права; 2) почуття толерантності; 3) почуття гуманності; 4) почуття законності; 5) почуття совісті; 6) почуття честі; 7) почуття власної гідності [6, с. 186–191]. Напевно, що такі маркери мають включатися в розуміння ідеології кримінального права, адже саме вона визначає, як утворюються послання кримінального права, що вони несуть людині та суспільству.

Ідеологія кримінального права зумовлює парадигму динаміки кримінального права на кожному етапі. У разі виникнення нових викликів вона визначає, які саме напрями розвитку чи спокою кримінального права актуальні й важливі для того чи іншого суспільства. Ідеологія безпосередньо належить волі державної влади, і від того, наскільки державна влада демократична чи авторитарна, внутрішньо- чи зовнішньоорієнтована, залежить і наповнення ідеології кримінального права.

Міцність правової платформи залежить від усталених громадської правосвідомості та моральних цінностей, що укорінюються тисячоліттями і є незмінними [7, с. 141]. І саме ці феномени формують ідеологію, впливають на неї, змінюють і трансформують. Аналогічно, вони ж впливають і на динаміку кримінального права, змінюючи його під систему настанов, цінностей і принципів суспільства, в якому воно діє.

Отже, ідеологія кримінального права як на світовому, так і на національному рівні, належить до детермінантів динаміки кримінального права, адже через зміну ідеологем, залежно від масштабів і рівнів змін ідеології, зміни відчувають і доктрина, і кримінально-правова політика, і законотворчість, і, відповідно, правозастосування.

Зміна формацій, нова система цінностей, зміни ідеологем тягнуть і зміну соціальної взаємодії, яка також є детермінантом динаміки кримінального права.

Як зазначає П. Л. Фріс, «...у сучасній Україні фактично не сформульована національна правова ідеологія в цілому і кримінально-правова ідеологія зокрема» [8, с. 120]. Це, своєю чергою, призводить до негативного впливу на розбудову правової держави, формування правової бази, а звідси, на функціонування суспільства, передусім правової сфери життєдіяльності. У цілому зазначене призводить до численних правопорушень, ігнорування правових приписів [9, с. 65–66].

Ідеологія українського кримінального права сьогодні декларативно описана в Конституції, а основна мета кримінального права викладена в ст. 1 КК України. Але напевно, що це неповна картина ідеологічної палітри сьогоденного кримінального права, а своєрідна констатація тієї ідеології, яка була стрижневою при підготовці КК 2001 р.

Нові умови існування кримінального права вимагають урахування при його динаміці нової ідеології кримінального права, яка має бути створена з урахуванням сучасних умов буття суспільства, соціальних очікувань і відображена через волю законодавця.

Список використаної літератури

1. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2021. 390 с.
2. Туляков В. О. Моральна адекватність кримінально-правової заборони. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 257–261.
3. Фріс П. Л. Ідеологія кримінального права й кримінально-правова політика. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 10–11 жовтня 2013 р. Харків, 2013. С. 113–117.
4. Коломієць Ю. Ю. Кримінально-правова ідеологія: філософсько-правове дослідження : монографія. Арциз : ФОП Петров О. С., 2019. 467 с.
5. Туляков В. О. Тенденції кримінальної політики України та деякі інститути сучасного законодавства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 92–102.
6. Грищук О. В., Соломчак Х. Б. Позитивна правова відповідальність людини : детермінаційні аспекти : монографія. Хмельницький, 2016. 348 с.
7. Денисов С. Ф., Денисова Т. А. Мораль, правова ідеологія, кримінальний закон та сучасна дійсність. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 жовтня 2018 р. Харків, 2018. С. 138–142.
8. Фріс П. Л. Міфи у кримінально-правовій політиці та ефективність кримінального законодавства. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 жовтня 2018 р. Харків, 2018. С. 119–123.
9. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики та кримінальне законодавство. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 8–9 жовтня 2015 р. Харків, 2015. С. 65–69.

Басиста І. В.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Львівський державний університет внутрішніх справ

ЧИ ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ СУД РОЗ'ЯСНИТИ ОСОБІ ТЕ, ЩО НА МОМЕНТ АПЕЛЯЦІЙНОГО РОЗГЛЯДУ ЗАКІНЧИЛИСЬ СТРОКИ ДАВНОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ЦІЄЇ ОСОБИ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ?

Розпочинаючи розгляд цього питання, варто констатувати, що підстави для закриття кримінального провадження наведені в ст. 284 КПК України. Виходячи з того, що вимоги ст. 284 КПК України стосуються різних стадій кримінального провадження (зокрема, як досудового розслідування, так і судових стадій), різних представників сторони обвинувачення (слідчого, прокурора), слідчого судді, а також трьох судових інстанцій, які уповноважені приймати рішення про закриття кримінального провадження, в окремих частинах цієї статті унормовано процесуальний порядок такої діяльності, повноваження на її здійснення за окремими пунктами ч. 1 ст. 284 КПК України, види процесуальних рішень за процесуальною формою тощо [1; 2, с. 212–221].

Низка інших статей КПК України мають відсилочний характер щодо ст. 284 КПК України, що, як видається, є логічно та відповідає загальним засадам юридичної техніки [1; 2, с. 212–221; 3; 4, с. 108–121]. Варто підкреслити, що виключно судом, серед іншого, закривається кримінальне провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності (п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України) у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 285 КПК України). Частиною 2 ст. 285 КПК України передбачено: «...Особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення» [5].

Із такого формулювання та із вищевикладеного, як і з інших положень КПК України, які унормовують процесуальну діяльність на судових стадіях, випливає, що можливість ставити питання про звільнення від кримінальної відповідальності наявна, як щодо підозрюваного, так і щодо обвинуваченого, як на досудовому розслідуванні, так і в судових стадіях, оскільки процесуального статусу обвинуваченого особа набуває, коли обвинувальний акт щодо неї переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК [5].

Звісно, виходячи з формулювання ч. 2 ст. 284 КПК України, на досудовому розслідуванні ні слідчий, ні прокурор не мають повноважень власним процесуальним рішенням закрити кримінальне провадження із цієї підстави, адже логічно, що це прерогатива суду, котрий, за наявності підстав закриває кримінальне провадження у зв'язку зі звільненням особи від кри-

мінальної відповідальності. При цьому в перебігу досудового розслідування, приймають інші важливі в цій царині процесуальні рішення, а саме формулюється підозра в процесуальному документі – повідомленні про підозру та здійснюється безпосередньо повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення в спосіб, який передбачений у КПК України. Важливим у руслі задекларованої проблематики є те, що на цьому етапі процесуальної діяльності має місце початковий момент притягнення особи до кримінальної відповідальності, адже, згідно з п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України, під притягненням до кримінальної відповідальності варто розуміти «...стадію кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення» [5]. Крім того, на прокурора покладено обов'язок у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру, звісно зібравши відповідну сукупність доказів та маючи належні підстави, прийняти одне з кінцевих для цієї стадії процесуальних рішень, якими, серед інших, є й такі два, як звернення до суду з обвинувальним актом або ж із клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч. 1–2 ст. 283 КПК України) [5].

Тобто, завершуючи першу стадію кримінального провадження – досудове розслідування, прокурор має право ставити перед судом питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. При цьому випадки завершення досудового розслідування, серед іншого, й обвинувальним актом, а не лише процесуальним рішенням у вигляді клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, передбачають подальшу можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності в судових стадіях.

Виходячи з усього наведеного, очевидним є й те, що вимога законодавця про роз'яснення права на таке звільнення особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності в разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій (ч. 2 ст. 285 КПК України), стосується не лише суб'єктів, які уповноважені на провадження досудового розслідування, а й суду першої та апеляційної інстанції в тому числі. Відрадно, що, незважаючи на те, що опонентів такої позиції є достатньо, і це простежується передусім у значній кількості судових рішень, усе ж таки об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду в постанові від 6 грудня 2021 р. у справі № 521/8873/18 (провадження № 51-413кмо21) визнала, що імперативний обов'язок звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності покладено на суд, а не на підозрюваного, обвинуваченого чи захист, які мають право заявити відповідне клопотання. Суди першої та апеляційної інстанцій мають обов'язок відповідно до положень ст. 285 КПК роз'яснити особі, що на момент судового розгляду чи апеляційного перегляду закінчились строки давності притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності, що є правовою підставою, передбаченою ст. 49 КК, для звільнення особи від кримінальної відповідальності у по-

рядку, передбаченому КПК, і таке звільнення є підставою для закриття кримінального провадження на підставі п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК, а також право заперечувати проти закриття кримінального провадження із цієї підстави [6]. Єдине, що викликає в нас застереження, то це оперування судьями об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду в постанові від 6 грудня 2021 р. у справі № 521/8873/18 (провадження № 51-413кмо21) виключно термінологією на кшталт «особа, яка притягується до кримінальної відповідальності» в контексті вже зазначеного обов'язку суддів відповідно до положень ст. 285 КПК. Як видається, у цьому випадку варто розділити різні судові ситуації, а саме: 1) коли вирок суду ще не постановлено, судовий розгляд триває й з'ясовуються підстави для звільнення від кримінальної відповідальності в провадженні, котре завершилося процесуальним рішенням у вигляді обвинувального акту; 2) постановлено судом вирок, але він ще не набрав законної сили й з'ясовуються підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) рішення оскаржено в касаційну інстанцію, котра й з'ясувала, що на момент судового провадження (у першій інстанції чи в апеляції) уже були підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Очевидно, що цим питанням варто в подальшому приділити увагу, як у процесі наукових розвідок, так і при формулюванні власних висновків Верховним Судом.

Список використаної літератури

1. Науковий висновок члена НКР при Верховному Суді Ірини Басистої з питань застосування положень статті 440 КПК України і пункту 5 частини 1 статті 284 КПК України у їх взаємозв'язку з положеннями статей 42 і 43 КПК України, зокрема, застосування вказаних норм кримінального процесуального закону у випадку смерті засудженого (виправданого) до завершення розгляду Верховним Судом касаційної скарги (на виконання звернення від судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Мазура Миколи Вікторовича). 8.01.2019. 17 с.

2. Басиста І. В. Застосування положень статті 440 КПК України і пункту 5 частини 1 статті 284 КПК України у випадку смерті засудженого, виправданого до завершення розгляду касаційної скарги. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія юридична*. 2019. Вип. 68. С. 212–221.

3. Науковий висновок члена НКР при Верховному Суді Ірини Басистої щодо застосування пункту 4 частини 1 статті 284 КПК України при невизнанні вини обвинуваченим чи ухвалення виправдувального вироку (на виконання звернення від судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Олени Володимирівни Святської) від 21 листопада 2019 року. 19 с.

4. Басиста І. В. Закриття кримінального провадження на підставі набуття чинності законом, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою: окремі проблеми. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія юридична*. 2020. Вип. 71. С. 108–121.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. У редакції від 5.01.2022. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8> (дата звернення: 10.02.2022).

6. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 6 грудня 2021 року у справі № 521/8873/18 (провадження № 51-413кмо21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829954> (дата звернення: 10.02.2022).

Батиргарєєва В. С.

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник Державної наукової установи
«Інститут інформації, безпеки і права» НАПрН України,
директор НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ ПРАВОВОЇ ПЛАТФОРМИ ДЛЯ ЗАХИСТУ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУСПІЛЬСТВА

1. Новою парадигмою нашого життя сьогодні є панування «цифри», або іншими словами, віртуальної реальності, буття якої забезпечується розвитком інформаційно-комп'ютерних технологій у широкому значенні слова (що присутні так чи інакше в структурі функціонування й застосування всіх інших технологій сучасності) та дедалі все більшим поширенням цифрової трансформації суспільства. Отже, без застосування інформаційно-комп'ютерних технологій не можна говорити про подібну трансформацію суспільства, яка впливає, напевно, на будь-яку сферу життєдіяльності суспільства та метою якої є створення суспільства саме інформаційного. При цьому властивістю зазначеного феномена є те, що відповідні процеси відбуваються майже стихійно. Однією з ознак цієї стихійності є те, що соціальне, зокрема правове, регулювання не встигає за цифровою трансформацією. Водночас унаслідок значних темпів, що притаманні трансформації інформаційного простору, у цій площині виникають усе нові й нові нагальні завдання, від успішного розв'язання яких залежить і успіх перетворення «звичайного» доцифрового формату цього простору на нову модель – цифрову. Так само не можна не зазначити, що в Україні, окрім, так би мовити, уже відомих і «традиційних» викликів, інформаційний простір «обтяжений» ще й проявами гібридної війни, яка ведеться проти України. Наявність у сучасному світі необмеженої кількості загроз і ризиків для інформаційного простору і відповідно для самого процесу цифрової трансформації суспільства, без якої сьогодні неможливо уявити функціонування цього простору, потребує від держави активних дій щодо забезпечення цієї сфери. Недавні в проєкті Цифрової адженди України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020) було наголошено, що «цифровізація» України має супроводжуватися підвищенням довіри і безпеки при використанні інформаційно-комунікаційних технологій [1].

2. Хоча й із запізненням, але соціум, врешті-решт, замислився над проблемами забезпечення нового формату свого життя за допомогою правових засобів та підвищення їх ефективності. Розуміючи глобальність явища, яким є інформаційний простір, та масштабність тих ризиків і загроз, що супроводжують цей процес, в останні 20 років спостерігається активність у нормопроектній площині як окремих держав, так і світової спільноти в цілому.

На наш погляд, варто розмежовувати правові засоби забезпечення процесу цифрових трансформацій як такого, метою якого є впорядкування інформаційних відносин між суб'єктами цього простору, та правові засоби захисту трансформацій, про які йдеться. Отже, на теперішній час правові засоби забезпечення в Україні процесу цифрових трансформацій у цілому

представлені: а) положеннями державних документів концептуально-стратегічного характеру, які відбивають національні інтереси України в інформаційній сфері як такої та у зв'язку з пришвидшенням процесів диджиталізації нашого суспільства, а так само завдання, що постають через необхідність забезпечення відповідної сфери, виходячи з динаміки сучасних загроз і ризиків для останньої; б) положеннями регулятивного законодавства, спрямованого на розвиток інформаційної сфери в цілому; в) охоронними нормами адміністративного та кримінально-правового характеру; г) міжнародними стандартами.

У свою чергу, правова платформа саме захисту цифрових трансформацій нашого суспільства представлена насамперед положеннями відповідних законодавчих актів, у тому числі охоронних галузей права, тобто адміністративного та кримінального права, а так само документами засадничого характеру, тобто тими, що визначають доктринально-стратегічні підходи до забезпечення аналізованої сфери життєдіяльності суспільства. Неабияке значення мають і деякі міжнародні стандарти.

3. За обсягом нормативно-правової бази й кількістю практичних заходів, що сьогодні вживають у нашій країні у сфері захисту цифрових трансформацій, навряд чи будь-яка країна пострадянського простору випереджає Україну. Це підтверджується тим, що натеper прийнято і діє (або діяло) низка документів концептуально-стратегічного характеру, в яких чільне місце відведено саме захисту цифрових трансформацій суспільства [2–7].

4. Аналіз законодавства про адміністративні правопорушення дозволяє констатувати, що арсенал адміністративно-правових засобів протидії правопорушенням у сфері цифрових трансформацій на сьогодні є достатньо обмеженим (ст. 163-14 «Порушення порядку здійснення операцій з електронними грошима», ст. 163-15 «Порушення порядку проведення готівкових розрахунків та розрахунків з використанням електронних платіжних засобів за товари (послуги)» та деякі інші), адже весь «захисний» упор робиться на можливості кримінального права. Особливістю нинішньої моделі захисту інформаційних відносин засобами кримінального права є те, що відповідні норми містяться в різних розділах Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність» [8, с. 112]. Так би мовити, традиційними прикладами порушення законодавства в інформаційному просторі є комп'ютерні злочини, відповідальність за які встановлено в розділі XVI Особливої частини КК. Водночас цифрова трансформація суспільства може нести загрози правам та інтересам окремих громадян, які забезпечуються від кримінальних правопорушень нормами розділу V («Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина») Особливої частини КК. Ідеться, наприклад, про внесення неправдивих відомостей або будь-яке втручання у роботу баз даних державних реєстрів (ст. 158 КК), порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 162 КК), та ін. Із процесами цифрових трансформацій можуть бути пов'язані загрози громадській безпеці та основам

національної безпеки, на чому наголошено вище, господарській діяльності країни, моральності суспільства тощо. Навіть погроза вбивством та доведення до самогубства можуть здійснюватися шляхом використання досягнень інформаційно-комунікаційних технологій.

5. У зв'язку із цим не можна не зазначити про деякі проблеми кримінально-правового захисту суспільних відносин, що породжені процесами цифрових трансформацій. По-перше, інформація, будучи одним із найпоширеніших предметів суспільних відносин, досі не отримала достатнього осмислення як певної ознаки складу злочину. Причому йдеться не про будь-яку інформацію, що циркулює в просторі, а лише про ту її частину, що пов'язана з кіберпростором як таким. Щоб підвищити ефективність кримінально-правового захисту цифрових трансформацій, потрібно відійти в розумінні предмета злочину від його «матеріальності», котру традиційно пов'язують з належністю цієї категорії виключно до будь-яких матеріальних субстанцій.

По-друге, застосовують різні підходи до класифікації злочинів, що посягають на відповідні відносини. Однак зазначена проблема має як теоретичний, так і прагматичний характер, оскільки від ставлення до градації правопорушень, що виявляються негативними наслідками процесу цифрових трансформацій суспільства, залежить структура майбутнього законодавства про кримінальну відповідальність. Здається, певне уявлення про класифікацію цих правопорушень дає Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність 2001 р., що вирізняє чотири різновиди кримінальних правопорушень: 1) правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (незаконний доступ, нелегальне перехоплення, втручання в дані та втручання в систему); 2) правопорушення, пов'язані з комп'ютерами (підробка та шахрайство, пов'язані з комп'ютерами); 3) правопорушення, пов'язані зі змістом (дитяча порнографія); 4) правопорушення, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав [9].

По-третє, у майбутньому зазнають змін способи реалізації положень деяких інститутів кримінального права. Так, наприклад, уже сьогодні викликає неабиякий інтерес відповідь на запитання: чи можна сплати, наприклад, штраф віртуальною валютою або чи можна конфіскувати в особи витвори цифрового мистецтва, NFT-токени, що використовуються кількома цифровими платформами для підтвердження факту володіння цифровими активами та права на їх використання, та ін.?

По-четверте, у світлі цифрових трансформацій потрібно починати замислюватися з приводу диджиталізації процесу відправлення правосуддя, окремі елементи якої вже сьогодні впроваджені в нас у країні.

6. Що ж стосується міжнародних стандартів цифрових трансформацій суспільного життя, які відіграють неабияку роль у цьому процесі, то зауважимо, що міжнародні інституції опікуються ходом цифрових трансформацій достатньою мірою – приймають правові документи, готують аналітику, проводять науково-практичні форуми, надають грантову підтримку національним дослідницьким школам і громадським організаціям.

Список використаної літератури

1. Цифрової адженди України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020). URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 12.02.2022).
2. Стратегія національної безпеки України : затв. Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007. *Офіційний вісник України*. 2007. № 11. Ст. 389.
3. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» в ред. Указу Президента України від 8 червня 2012 р. № 389/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text> (дата звернення: 12.02.2022).
4. Стратегія національної безпеки України : затв. Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070> (дата звернення: 12.02.2022).
5. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» : затв. Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 12.02.2022).
6. Стратегія кібербезпеки України : затв. Указом Президента України від 15 березня 2016 р. № 96-2016. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/962016-19836> (дата звернення: 12.02.2022).
7. Доктрина інформаційної безпеки України : затв. Указом Президента України від 8 липня 2009 р. № 514/2009. *Офіційний вісник України*. 2009. № 52. Ст. 1783.
8. Батиргареева В. С. Щодо концептуальної моделі захисту інформаційного простору України засобами кримінального права. *Інформація і право*. 2020. № 1 (32). С. 110–119.
9. Конвенція про кіберзлочинність 2001 р. : ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність» № 2824-IV від 07.09.2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 5–6. Ст. 71.

Беспаль О. Л.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного та кримінального права,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ВЗАЄМОДІЯ РЕЛІГІЙНИХ СПІЛЬНОТ У ЗАПОБІГАННІ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Проблема домашнього насильства не втрачає своєї актуальності. Заступниця міністра внутрішніх справ України повідомила, що у 2021 р. до поліції про домашнє насильство заявили на 56% більше громадян, ніж у 2020 р. При цьому складено на 10% більше адмінпротоколів, винесено на 19% більше термінових заборонних приписів стосовно кривдників, на 11% збільшилася кількість кривдників, які перебувають на обліку [1].

У результаті просвітницької та профілактичної діяльності, спрямованої на інформування соціуму про домашнє насильство, його наслідки, відповідальність тощо, стереотипне ставлення до такої проблеми дещо змінилось, і багато осіб перестали толерувати йому. Тому важливо й надалі продовжувати відповідну роботу за різними векторами, оскільки це допоможе запобігти новим випадкам даного насильства.

Одним із таких напрямів запобігання є взаємодія з релігійними організаціями. Великий вплив на свідомість, світогляд, морально-культурні засади та в цілому на поведінку особи справляє релігія. Із цього приводу А. М. Бабенко слушно зауважив, що релігія є специфічною формою суспільної свідомості,

яка формує духовну культуру особистості, її духовний світ і світогляд, продукує особливе ставлення до суспільства і права, є вагомим фактором зниження рівня криміногенних проявів. А отже, вона має значний потенціал профілактичного впливу на злочинність [2, с. 292]. У ході свого наукового дослідження вчений зробив висновок, що віруючі громадяни, порівняно з атеїстами, демонструють помітно вищий рівень поваги до закону. Так, населення західних регіонів демонструє вищий, порівняно із жителями інших регіонів, ступінь толерантності, терпимості до оточення та довіри до церкви, а значить, більшою мірою виконує установки щодо законослухняності [2, с. 291].

Дійсно, більшість релігій засуджують насильство та пропагують терпимість, співчуття, милосердя, що в результаті надасть змогу сформувати у свідомості особи такі моральні устої, які зможуть допомогти їй у подоланні духовної кризи, вирішенні міжособистісних і групових конфліктів, а також життєвих проблем [3, с. 183–184].

Нині деякі релігійні організації долучаються до просвітницької діяльності з метою запобігання домашньому насильству. Так, у грудні 2020 р. відбулась дискусія на тему «Взаємодія релігійних і правозахисних співтовариств у протидії домашньому насильству в Україні». Як повідомив голова правління Інституту релігійної свободи О. Заєць, за ініціативою Інституту релігійної свободи та за підтримки Всеукраїнської ради церков, релігійних організацій і Посольства Канади було створено профільну міжконфесійну Робочу групу з протидії домашньому насильству та розпочато спільну просвітницьку кампанію «Зупини насильство!» за допомогою тематичного вебсайту family.org.ua і соціальних мереж. За словами представника Головуючого у Всеукраїнській раді церков і релігійних організацій архієпископа Євстратія, релігійні організації можуть вести не лише просвітницьку, а й душпастирську роботу з кривдниками задля зміни їхньої поведінки та зцілення стосунків там, де це можливо [4].

Крім того, 1 червня 2021 р. відбулась нарада з питань протидії домашньому насильству, де обговорювали питання практичної взаємодії не лише між церквами та релігійними спільнотами, а також і Міністерством соціальної політики України. Присутні серед іншого обговорили напрями практичної взаємодії, де можна об'єднати зусилля держави, церков і релігійних організацій для підтримки жертв насильства, у тому числі в умовах подолання соціально-економічних наслідків пандемії COVID-19 [5].

Таку співпрацю потрібно визнати позитивною ініціативою в напрямі запобігання й протидії домашньому насильству, однак трапляються випадки, коли через релігійні переконання батьків завдається шкода дітям. Так, у липні 2021 р. завдяки засобам масової інформації стало відомо про доведення батьком свого сина до важкого стану, а саме в м. Одеса батько морив голодом сина, у свої 16 років юнак зростом 180 см важив 30 кілограмів. Психічний розлад сина лікував так званими духовними практиками. Батько розповів, що в сина з дитинства психічні розлади. До медиків не зверталися. Вирішили шукати спасіння в церкві. За вказівками настоятеля одного із чоловічих монастирів 11 років тримали хлопця на суворому посту. Священнослужитель сказав, ніякого м'яса, молочного і ніяких лікарів. Якщо духовна

боротьба, вона повинна бути духовною боротьбою. На сполох батько забив лише тоді, коли хлопець уже не міг пити. До того ж у юнака виявили численні садна. Їх він отримав від так званого цілющого лікування [6].

У цьому випадку подібні рекомендації, які мають уже кримінально-правовий, а не «духовний» характер, ледь не призвели до смерті дитини. Тому представникам релігійних спільнот потрібно надзвичайно обережно та з розумінням великої відповідальності давати такі поради.

Отже, з метою запобігання домашньому насильству, у тому числі й щодо дітей, необхідно активно залучати релігійні громади, які поширюватимуть ідеологію ненасильницького виховання дітей, мудрого вирішення конфліктних ситуацій у сім'ї, а також терпимого та виваженого ставлення як до дітей та різних проявів їхньої поведінки, так і до інших членів родини. Цю інформацію можна доносити не лише в усній формі на богослужіннях, проповідях тощо, а й поширювати за допомогою листівок, буклетів, електронних носіїв, наприклад, CD-дисків, за допомогою інтернет-ресурсів тощо.

Список використаної літератури

1. Катерина Павліченко: у 2021 році до поліції про домашнє насильство заявили на 56% більше громадян. *Сайт Національної поліції України*. 13.01.2022. URL: <https://mvs.gov.ua/press-center/news/katerina-pavlicenko-u-2021-roci-do-policiyi-pro-domasnje-nasilstvo-zayavili-na-56-bilse-gromadyan> (дата звернення: 12.01.2022).

2. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 515 с.

3. Беспаль О. Л. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2019. 294 с.

4. Релігійні діячі та правозахисники готові разом боротися з домашнім насильством (10.12.2020 р.) URL: <https://censor.net/ua/n3236250><https://censor.net/ua/n3236250> (дата звернення: 12.01.2022).

5. Мінсоцполітики і церкви разом протидіятимуть домашньому насильству. 01.06.2021. URL: <https://irs.in.ua/p/9> (дата звернення: 12.01.2022).

6. Федотова Д. «Батьюшка сказав». В Одесі релігійний чоловік ледь не заморив голодом власного сина. *Сайт «СЕГОДНЯ.ua»*. 22.07.2021. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/batyushka-skazal-v-odesse-religioznyy-chelovek-edva-ne-zamoril-golodom-sobstvenno-go-syna-1564876.html> (дата звернення: 12.01.2022).

Бостан С. К.

доктор юридичних наук, професор,
Національний університет «Запорізька політехніка»

ЖЕНЕВСЬКІ КОНВЕНЦІЇ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

У липні цього року ми відзначаємо тридцять річницю одного з найважливіших документів Ради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) – Гельсінської декларації 1992 р. «Виклик часу перемін». Для нашої країни це має особливе значення, адже закріплені в ній положення тоді не тільки не втратили, але набули ще більшої актуальності. Зокрема, у п. 13 цієї Декларації зазначено, що «за останні десятиліття в регіоні НБСЄ знову розгортаються воєнні дії. Виникають нові збройні конфлікти, і в широких масштабах

застосовується сила в ім'я встановлення панування й досягнення територіальної експансії. Від часів Другої світової війни історія ще не знала таких людських жертв і страждань людей...» [1].

Ці слова повною мірою підходять до нинішнього Донбасу, де за вісім років військових дій (14 квітня 2014 р. – 31 січня 2021 р.), за підрахунками Управління верховного комісара ООН, загальна кількість людських втрат, пов'язаних з конфліктом в Україні, становить 42 000–44 000 осіб, з них: загиблих – 13 100–13 300 та поранених – 29 500–33 500 [2]. Ця кількість жертв війни ще раз свідчить, що вся історія нашого, ще не досить досконалого суспільства, є переплетінням двох тенденцій розвитку людства: з одного боку, культу військової сили, а з іншого – прагнення приборкати насильство, пом'якшити лиха і страждання людей у военний час.

Розуміючи те, що світ ще не готовий цілком відмовитися від «з'ясування стосунків» шляхом збройної сили, прогресивна частина суспільства прагнула ставити війну та її наслідки хоча б у певні правові рамки. Процес правового закріплення прав людини в специфічних умовах збройних конфліктів, приведення в систему норм, спрямованих на захист жертв війни, розпочався понад 150 років тому, коли женевський публіцист та громадський діяч Жан Анрі Дюнан (1828–1910 рр.) почав «свій рух» до створення так званого Женевського (гуманітарного) права. Спонукальним мотивом до цього стала французько-австрійська війна кінця 50-х рр. XIX ст., зокрема, наслідки битви при Сольферино (24 червня 1859 р., Італія), безпосереднім очевидцем якої він був. Приголомшений побаченим він досить натуралістично виклав це в своїй книзі «Спогади про битву при Сольферино» (1862 р.) [3].

З її появою починається поетапний процес становлення комплексу норм щодо захисту постраждалих, насамперед, поранених і медичного персоналу на полі бою. На початковому етапі Дюнан намагався «охопити» своєю ідеєю «маси», відправляючи свою книгу відомим політичним і громадським діячам того часу, зокрема, провідним монархам Європи. Листи-відповіді, що надходили на його адресу, свідчили про небайдужість європейців до зазначеної проблеми. Серед них голова Женевського «Благодійного товариства заохочення громадського блага» адвокат Гюстав Муаньє, який після зустрічі з Дюнаном вирішив створити на базі очолюваного ним товариства комісію для вивчення питання про можливість формування підрозділу медиків-добровольців для надання допомоги пораненим солдатам під час військових дій. Результатом її роботи стало створення 17 лютого 1863 р. Міжнародного комітету допомоги пораненим з п'яти осіб – Женевського «Комітету п'яти». До нього, окрім Муаньє і Дюнана, увійшли такі неординарні особистості, як відставний генерал Гійом-Анрі Дюфур, військовий хірург Люї Аппія і лікар Теодор Давид Ежен Монуар. Головою комітету було обрано генерала Дюфура, а секретарем – Дюнана.

Наступний етап охоплює час, коли ініціатива створення такої організації виходить за межі Женеви – на міжнародний рівень. Прагнення членів комітету певним чином регулювати процес надання допомоги пораненим і цивільному населенню під час війни навели їх на думку, що ці питання могли б бути вирішені на конференції представників держав. Така конференція була

ними підготовлена та відбулася в Женеві 8–22 серпня 1864 р., де посланці 12 європейських держав підписали документ «Конвенція про поліпшення долі поранених військових на полі бою» (*Convention pour l'amélioration du sort des militaires blessés dans les armées en campagne*), який увійшов в історію міжнародного публічного права як Перша Женевська конвенція 1864 р. [4].

Женевська Конвенція 1864 р. була невеликим за обсягом документом – усього 10 статей. У ній, зокрема, закріплювалося, що військові санітарні поправки і шпиталі мають бути визнані нейтральними: їм мають бути надані захист і повага (ст. 1); нейтральність поширювалася також на персонал шпиталів і медичних пунктів, квартирмейстерів, медичних, адміністративних і транспортних служб, армійських священників, що виконують свої обов'язки (ст. 2); повага також мала би бути надана мирному населенню, яке прийшло на допомогу пораненим (ст. 5); пораненим і хворим воїнам необхідно було забезпечити відхід, незалежно від того, на чиєму боці вони воювали (ст. 6).

Пізнавальними знаками шпиталів, медичних пунктів, груп евакуації й медперсоналу визначалися прапор і пов'язка із червоним хрестом на білому фоні (ст. 7), яка потім стала емблемою Міжнародної організації Червоного Хреста – організації що виникла на основі вищезазначеного «Комітету п'яти» в 1876 р. Наступні статті свідчили про те, що виконання норм Конвенції покладалося на головних командирів армій, що воюють (ст. 8), стаття 9 «запрошувала» інші держави приєднатися до Конвенції. Таким чином, уперше в історії держави, за словами Жана Пікте, прийняли офіційний постійно чинний міжнародний документ, що містив обмеження їх потужності в інтересах окремих людей і людності, уперше війна відступила перед законом [5].

У наступному було прийнято ще три таких Женевських конвенцій: друга – після російсько-японської війни, у 1906 р. (32 статті), третя – після Першої світової війни, у 1929 р. (39 статей); четверта – після Другої світової війни, у 1949 р. (429 статей та ще 128 статей Двох додаткових протоколів 1977 р. та 17 статей Третього додаткового протоколу 2005 р.). Усі вони разом, усього 557 статей, стали джерельною базою женевського права, або ж міжнародного гуманітарного права, яке регламентує права людини в умовах збройних конфліктів. Оскільки на сьогодні це величезний за змістом правовий матеріал, який важкий для засвоєння не тільки простим громадянам, як правило, жертвам тих чи інших військових конфліктів, а й самим військовим (комбатантам), то в сучасному міжнародному гуманітарному праві сформульовано сім основних положень, знання яких є на «порядку денному» сьогодення.

1. Особи, що поранені, а також особи, які безпосередньо не беруть участі у військових діях, особливо цивільне населення, мають право на повагу до їхнього життя, а також на фізичну та психічну недоторканність. За всіх обставин вони повинні користуватися захистом і гуманним піклуванням без будь-якої різниці несприятливого характеру.

2. Забороняється вбивати або завдавати каліцтва супротивнику, який здається в полон або припинив брати участь у військових діях.

3. Поранених та хворих потрібно підбирати, їм має бути надана допомога стороною в конфлікті, під владою якої вони опинилися. Медичний персонал, медичні установи, транспортні засоби та матеріали також перебувають під захистом. Знаком такого захисту, що мають шанувати всі сторони конфлікту, є емблема червоного хреста (або червоного півмісяця).

4. Полонені учасники бойових дій (комбатанти) та цивільні особи, які перебувають під владою противника, мають право на повагу до їхнього життя, гідності, особистих прав і переконань. Вони мають бути захищені від будь-яких актів насильства та репресалій, а також мають право на листування зі своїми сім'ями й отримання допомоги з їх боку.

5. Кожен має право на основні судові гарантії. Ніхто не несе відповідальності за дії, яких він не робив. Ніхто не може зазнавати тортур, тілесних покарань, жорстокого чи принизливого поводження.

6. Право сторін у конфлікті та їх збройних сил обирати методи та засоби ведення війни не є необмеженим. Заборонено застосовувати зброю та методи ведення воєнних дій, здатні заподіяти зайві руйнування чи надмірні страждання.

7. Сторони в конфлікті повинні завжди проводити різницю між цивільним населенням та комбатантами, щоб щадити цивільне населення та цивільні об'єкти. Не можна нападати ні на цивільне населення в цілому, ні на окремих цивільних осіб. Напад може бути спрямований лише проти військових об'єктів.

Таким чином, Женевські конвенції, що були певним відгуком на «бурхливі» військові катаклізми минулих двох століть, коли у світі домінувало право «сильного» при вирішенні зокрема територіальних питань, зробили свій внесок у «пом'якшення» наслідків війни. Була надія на те, що в XXI ст. не виникне потреба в застосуванні норм міжнародного гуманітарного права, але ці сподівання, на жаль, не виправдалися. Більше того, події останніх днів, коли існує реальна загроза поновлення «гарячої» фази війни з боку Росії, показують, що написані й затверджені цивілізованим міжнародним співтовариством правила ведення війни та захист прав людей в умовах останньої є як ніколи актуальними, адже в ситуації, що склалася, вони мають не тільки пізнавальне, а й безпосередньо практичне значення.

Список використаної літератури

1. Декларація Гельсінської зустрічі на найвищому рівні. Гельсінський документ 1992 року «Виклик часу перемін». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_115 (дата звернення: 01.02.2022).

2. Зведені дані у звіті Верховного комісара ООН з прав людини. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-kst-gertv-boyovyh-donbas/31110937.html> (дата звернення: 01.02.2022).

3. Henry D. Un souvenir de Solferino. Geneve, 1862. 115 p. URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1060754/f6.image> (дата звернення: 01.02.2022).

4. Convenția de la Geneva (1864) URL https://ro.wikipedia.org/wiki/Conven%C8%9Bia_de_la_Geneva_%281864%29 (дата звернення: 01.02.2022).

5. Pictet J. S. Droit international humanitaire. Université de Genève Faculté de droit. 1976. 258 p.

Бочелюк В. Й.

доктор психологічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України,
професор кафедри соціальної роботи та психології,
Національний університет «Запорізька політехніка»

Панов М. С.

доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри спеціальної освіти та психології,
КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» ЗОР,
м. Запоріжжя

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ

На нашу думку, у кримінальній субкультурі варто виділити такі основні різновиди:

1. Загальна кримінальна субкультура, яка містить у собі базові викривлені ціннісні орієнтації правопорушників, вироблені в ході багаторічної злочинної діяльності, на яких ґрунтуються всі інші різновиди кримінальної субкультури. Це відмова від співпраці з правоохоронними органами, недонесення на «своїх», злочинські закони тощо.

2. Тюремна кримінальна субкультура, що панує в місцях позбавлення волі, – сфера найглибшої архаїки, очищений від будь-яких цивілізаційних нашарувань кістяк архаїчної культури [1] закритих виправних установ. А. П. Закалюк визначив тюремну субкультуру як сукупність норм, правил, заборон, традицій, обов'язкових як для всіх засуджених, ув'язнених тощо, так і між групами засуджених, ув'язнених; він визначив механізми розв'язання конфліктів як між окремими особами, так і між групами.

3. Адаптивна кримінальна субкультура панує серед осіб, які раніше відбули покарання у вигляді позбавлення волі, звільнені, але продовжують дотримуватися тюремних і злочинських традицій та звичаїв.

4. Місцева кримінальна субкультура, що є домінантною в мікрогрупах за місцем проживання. Більшою мірою цей різновид є поширеним серед неповнолітніх і молоді.

5. Етнічна кримінальна субкультура, властива злочинним співтовариствам, утвореним за національною ознакою. У цьому різновиді кримінальної субкультури носії керуються у своїх взаєминах національними традиціями і звичаями, а вже потім – кримінальними, або відбувається інтерпретація традицій і звичаїв кримінальної субкультури з урахуванням національних.

6. Кримінальна субкультура організованої злочинності. Наявність особливої кримінальної субкультури є основною ознакою організованої злочинності. Специфіка цієї субкультури полягає в тому, що за допомогою неї лідери здійснюють контроль за поведінкою членів організованих злочинних груп, організацій і співтовариств, справляють каральний вплив на них за певні провини у вигляді санкцій.

7. Субкультура злочинних співтовариств, сформованих на релігійному, культовому ґрунті (вакхабізм, сатанізм). Особливість цієї субкультури полягає в тому, що її носії відкрито не визнають свої дії протиправними, виправдуючи їх служінням культу. Як показують дослідження і спостереження, лідери цих співтовариств найчастіше були раніше судимі.

Таким чином, кримінальна субкультура є явищем, що виступає складовою асоціальної субкультури, різновидом контркультури, спрямованість якої сформована на основі норм, що склалися в кримінально-правовій сфері поза офіційним урегулюванням, і яка передбачає особливий спосіб життя, відносин, поведінки, які пов'язані з порушенням кримінально-правових та інших загальноновизнаних соціальних норм.

Кримінальна субкультура (як і культура взагалі) складається з таких елементів:

А. Ідеологія. Як відомо, злочинців відрізняють від законослухняних громадян, насамперед, ціннісні орієнтації, інтереси, погляди, установки [1, с. 15]. Таким чином, кримінальна ідеологія стосовно субкультури молоді – це система понять і уявлень, що сформувалася в груповій свідомості молодих злочинців, та їх «філософія», що виправдовує й заохочує злочинний спосіб життя та вчинення злочинів, усуває психологічні й моральні бар'єри, які людині потрібно перебороти, щоб скоїти злочин.

Б. Комуникативні атрибути (клички, татуювання, жаргон).

Б.1. Через клички багато в чому визначаються особливості взаємин у середовищі молодих правопорушників. Здебільшого в носіїв кримінальної субкультури в основі кличок скорочені прізвища й імена, фізичні та психічні недоліки, особистісні особливості й риси характеру. Однак у кличках можуть відображатися також статус у злочинній групі, соціально-регіональне походження, тобто вони виступають засобом деперсоналізації особистості. Клички виконують у кримінальному світі кілька взаємозалежних функцій: замінюють прізвище (функція позначення); є засобом стигмації (від грец. stigma – клеймо); закріплюють статус особистості в груповій ієрархії; слугують вербальним засобом деперсоналізації (шляхом наділення людини неблагозвучними й образливими кличками); слугують вербальним засобом персоналізації особистості (шляхом наділення «верхів» милозвучними «почесними» кличками).

Б.2. Татуювання. Татуювання виконує інформаційно-сигналізуючу роль, виступаючи ніби «посвідченням особи», і має значне поширення в середовищі правопорушників. Виконуючи роль засобу спілкування, татуювання, так само, як і клички, визначають способи взаємин у середовищі правопорушників, стратегію їх поводження одне з одним. Особи, що стоять на вищих щаблях групової ієрархії злочинного світу, мають милозвучні клички («кликухи») і відповідні татуювання, а «низи» – менш милозвучні, частіше образливі клички й татуювання-мітки.

Б.3. Жаргон, арго (кримінальна мова). Мова є основою будь-якої культури, у тому числі й кримінальної. Її можна визначити як систему комунікації, здійснювану за допомогою звуків і символів, значення яких є умов-

ними, але вони мають певну структуру. Вона дає змогу людині орієнтуватися в навколишньому світі. Мова кримінального співтовариства – жаргон – є однією з яскравих характеристик цієї мови. Корені жаргону сягають мови мандрівних торговців-офенів. Для бесіди між собою під час здійснення «шахрайських операцій» офени придумали свою офенську мову. На основі цієї мови злочинці виробили свою вигадану малослівну байкову мову столичних злодіїв, мазуриків і кишенькових злодіїв.

У цій мові значна частина слів була вигаданою, частина – запозиченою з офенської, частина – переінакшеною з інших мов (наприклад, «ходити по музиці» – говорити байковою мовою, «стуканці», «веснухи» – годинник тощо). Жаргон є поліфункціональним явищем. Його небезпечність полягає в тому, що він є носієм і акумулятором асоціальної субкультури й поруч з комунікативною функцією виконує також сигнальну (впізнання «своїх») і функцію самоствердження особистості в групі. Жаргон часто виступає своєрідною заявкою на належність до злочинного світу, що є особливо характерним для молоді.

Б.4. Норми поведінки. Цей елемент субкультури регулює поведінку людей відповідно до цінностей визначеної культури. Екстернальна субкультура злочинців акумулює в собі специфічні норми й символіку. Якщо основна культура – це ті норми та цінності, що становлять основу впорядкованості життя суспільства, то екстернальну формують особливі умови й обставини. Наприклад, «поведінка ув'язнених у в'язниці є, насамперед, продуктом специфічних тюремних умов». Структура міжособистісних відносин засуджених (ув'язнених) врегульована складною системою неформальних норм – «еталонів поведінки», які мають вигляд припису, який диктує, що члени групи мають робити, якої поведінки від них очікують за цих обставин.

Б.5. Цінності. Цінності є загальноприйнятими переконаннями щодо цілей, до яких людина має прагнути. Вони становлять основу поведінкових принципів. Під цінностями розуміють матеріальні та ідеальні об'єкти, що здатні задовольнити які-небудь потреби людини, класу, суспільства, служити їх інтересам і цілям. Цінності кримінальної субкультури впливають на формування особистості членів мікрогрупи. До ціннісних орієнтацій включаються уявлення про загальні, перспективні й конкретні цілі життя, про те, заради чого людина живе, засоби та способи досягнення цілей. Ціннісні орієнтації, таким чином, розуміють як сенс життя, що реалізується в практичній діяльності. Саме наявність негативних орієнтацій на цінності-засоби визначає реальну злочинну поведінку молодих рецидивістів.

Отже, для кримінальної субкультури характерні багато рис, ідеологія, поведінкові елементи, які наявні й у кримінальній субкультурі дорослих, що свідчить про їх органічний взаємозв'язок, а також про те, що кримінальна субкультура молоді виростає з кримінальної субкультури дорослих.

У кримінальній субкультурі виділяють такі особливості: колективно-групову ксенофобію й понаднормативну агресію, що виражається в погранні прав особистості, у жорсткому та цинічному ставленні до «чужих», слабких і беззахисних; відсутність жалю як почуття й морально-етичної установки щодо людей, у тому числі «своїх», заперечення альтруїзму з неогоїстичних

міркувань, зоологічний індивідуалізм; сповідування моралі подвійних стандартів, що знаходить свій вираз у вигляді нечесності й лукавства в ставленні до «чужих»; паразитизм, експлуатація «низів», моральне та фізичне знущання над ними; експлуатативність, знецінення результатів людської праці, що виражається у вандалізмі й деструктивному ставленні до об'єктів матеріальної культури; неповага до права власності, що виражається в нерозумінні кордонів між «моїм», «твоїм» і «нашим» і знаходить своє подальше продовження й відтворення в крадіжках та різних формах розкрадання; цинічне ставлення до жінки (сексизм, порнолатрія і порнофілія), статева розбещеність і полігамна статева мораль; інстинктивізм й асоціальна поведінка як продовження зоологічного індивідуалізму.

Список використаної літератури

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

Бусол О. Ю.

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник відділу дослідження проблем протидії
корупції та загрозам економічній безпеці,
Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою
злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, м. Київ

ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ПРОТИПРАВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ З КОРУПЦІЙНИМИ ЗВ'ЯЗКАМИ У СФЕРІ ВИДОБУТКУ БУРШТИНУ

Бурштин – це скам'яніла смола хвойних дерев, яка є цінною породою. Значне зростання світових цін на бурштин та, відповідно, збільшення попиту на нього за останні десять років майже у 10 разів у низці зарубіжних держав, особливо в Східній Азії та на Близькому Сході, спонукало організовані злочинні угруповання в Україні в цій сфері до активних дій. Цьому сприяє, порівняно з умовами видобутку бурштин у інших державах, невелика глибина залягання бурштин (для його покладів в Україні характерне найменш глибоке у світі залягання продуктивних горизонтів – від 2 до 10 м від денної поверхні [1, с. 45]); низька собівартість виготовлення знарядь видобування бурштин; нескладна технологія видобування бурштин; до чверті сирцю є придатним до обробки з ювелірною метою; високі ціни на бурштин на чорному ринку. Так, за один кг бурштин оптова ціна старателів перекупникам становить 3200–3700 дол. США/кг, оптова ціна перекупників покупцям у Польщі – 3400–4200 дол. США/кг. При цьому легальна ціна українського бурштин в Польщі – 3650–5500 дол. США/кг. Загалом тіньовий обіг нелегального ринку корисних копалин у світі – близько 110 млрд дол. США на рік. За даними контртерористичного управління ООН, понад 40% внутрішніх збройних конфліктів у світі виникають на тлі боротьби за природні ресурси. Прикладами є терористичні організації Аль-

Каїда, Ісламська держава, таліби та повстанські групи в Демократичній Республіці Конго, які фінансуються з доходів, отриманих унаслідок незаконного видобутку корисних копалин. Тож експлуатація природних ресурсів, таких як золото, алмази, нафта, мінерали, вугілля, бурштин зокрема, є суттєвою, чи не основною, статтею фінансування бойовиків, які беруть участь у збройних конфліктах. Основні запаси бурштину України зосереджені на території Рівненської, Житомирської та Волинської областей. У польському місті Гданьску – світовій столиці бурштину – українські порушники закону підписують договори на мільйонні поставки бурштину, основними покупцями якого є китайські бізнесмени. При цьому обом сторонам вигідна контрабанда бурштину з причини ухиляння ними від величезних податків. Нелегальний видобуток бурштину входить до топ-десятки найбільш прибуткових і рентабельних кримінальних бізнесів в Україні. Обсяги «чорного ринку» бурштину оцінюють у третину млрд дол. США.

Організовані злочинні групи, які повністю забезпечують функціонування нелегального видобутку бурштину, мають стійкі корупційні зв'язки з недоброчесними державними службовцями в правоохоронних органах, прикордонній службі, митниці тощо. Ті ж самі організовані групи часто паралельно задіяні в іншому злочинному бізнесі з транскордонними зв'язками. Специфічним видом організованого злочинного бізнесу є нелегальне видобування в західних областях України та контрабандне вивезення за межі держави бурштину.

Контрабанда бурштину з України здійснюється до пунктів призначення (іноземних замовників) через автомобільні пункти пропуску на українському кордоні з державами ЄС, міжнародні аеропорти, залізничні перепускні пункти на кордоні з Республікою Білорусь. У цих схемах беруть участь цивільні мешканці та посадовці західних областей України. За даними місцевої влади бурштинових регіонів, кількість старателів у тисячі разів перевищує кількість правоохоронців, що є однією з проблем у протидії незаконному промислу.

Проблема виявлення державних службовців вищого рівня, причетних до корупційних схем у сфері нелегального видобутку корисних копалин, серед яких і бурштин, є складною, адже цьому заважає недосконале законодавство, зокрема відсутність обліку видобутого бурштинового каменю, а також брак перевірок суб'єктів господарювання в цій сфері контролюючими органами. Відсутність нормативно-правового регулювання, загальної державної концепції та єдиної уніфікованої методики виявлення, документування та припинення протиправної діяльності ОЗГ з корупційними зв'язками у сфері видобутку бурштину підтверджує тезу щодо причетності до цих злочинів суб'єктів, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань. Наприклад, серед методів, які використовують народні депутати України при здійсненні зазначених злочинів, найбільш поширеними є:

– внесення до Верховної Ради України проектів законів, спрямованих на запровадження пільгових умов для здійснення діяльності з видобутку бурштину (у частині оподаткування діяльності з видобутку, а також із звільнення від оподаткування з ввезення на територію України обладнання для промислового видобутку бурштину);

– вплив на прийняття посадовими особами природоохоронних організацій (Держлісагентства України, Держгеокадастру України, Державної служби геології та надр України тощо), а також посадових осіб органів прокуратури та суду, органів місцевого самоврядування, потрібних рішень, погоджень, наказів, дозволів.

Разом з тим, правоохоронні органи в Україні мають значний практичний досвід із використання осіб, залучених до конфіденційного співробітництва, при розкритті протиправної діяльності організованих злочинних угруповань. Оперативне впровадження співробітників правоохоронних органів у злочинне середовище активно використовує кримінальна та податкова поліція зарубіжних держав для виявлення та розкриття тяжких злочинів, коли інші оперативно-розшукові заходи не забезпечують досягнення необхідного результату. Проведення таємних операцій, під якими мають на увазі діяльність поліцейських, які тривалий час видають себе за цивільних осіб, вважається ефективним методом у протидії організованій злочинності та політичній корупції у сфері економіки. Офіцери особливого призначення та інформатори – цивільні особи можуть діяти в злочинному середовищі в складі спеціально створюваних для цього юридичних осіб. У такій розвідувальній роботі використовують і добровільну допомогу громадян, яка має конфіденційний характер.

В Україні, як і в інших державах, використовують такий спосіб розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, як оперативне введення діючого співробітника правоохоронних органів до злочинного середовища на виконання спеціального завдання згідно з положеннями ст. 272 КПК України [2].

Крім активних дій правоохоронних органів з виявлення зазначених злочинів та їх припинення, Україні потрібна Концепція функціонування підприємств із розробки родовищ бурштину, яка б урахувала врегулювання криміногенної ситуації. Необхідна комплексна робота всієї правоохоронної системи, органів місцевої влади щодо запобігання та протидії злочинності, яка виникла в результаті незаконної діяльності у сфері видобутку бурштину. Проста легалізація бурштинового бізнесу, якщо в результаті бурштиновий ринок буде поділений між декількома компаніями, наближеними до політиків і олігархів, не дасть потрібного Україні ефекту, адже протистояння добувачів, координаторів, скупників, реалізаторів і влади залишиться. Тож виходом із такого становища буде створення конкурентного ринку за участю нинішніх нелегальних добувачів бурштину.

Виявлення та припинення дій суб'єктів, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань, за корупційними схемами, у ланцюгу «видобуток-експорт» бурштинового каменю, є головним завданням сьогодення в Україні.

Список використаної літератури

1. Мацуї В. М., Науменко У. З., Александров О. Л., Кузьманенко Г. О. Проблеми бурштинового Полісся України, пов'язані з освоєнням розсипів бурштину-сукциніту. *Вісник НАН України*. 2019. № 11. С. 45–52.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 14.01.2022).

Василюк І. М.

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та фінансів, адвокат,
Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна»

Гарасим П. С.

кандидат юридичних наук, докторант,
Національний університет «Львівська політехніка»

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ ПРЕВЕНТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ГУМАННЕ СТАВЛЕННЯ ТА ПОВАГУ ЇХ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ

Як свідчить практика, основним суб'єктом порушення права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності є, як правило, персонал установ виконання покарань (УВП). Саме тому запобігання таким діям або бездіяльності, що призводять до зазначених порушень, потрібно розпочинати з розуміння останніми змісту вказаного права засуджених та розробляти у зв'язку з тим превентивні механізми щодо його забезпечення. При цьому ключовою проблемою в цьому контексті можна назвати «ментальність персоналу», бо прийнятий у відповідній УВП серед цих осіб спосіб мислення належить до основних перешкод на шляху введення оновлень та прогресивних змін з окресленої проблематики [1, с. 162]. Такі новації саме через ментальність персоналу УВП доволі часто визнаються як зайве нагромадження в «стрункій існуючій моделі» відповідної діяльності. Виходячи із цього, як свідчить кримінально-виконавча практика, подекуди виникають сумніви в доцільності та корисності нового стратегічного бачення напрямів розбудови відповідної системи (у цьому випадку – сфери виконання покарань), позаяк закритість та негативне сприйняття її, а також відсутність належного громадського контролю не дозволяють здійснити ту саму вертикальну інтеграцію від стратегічних цілей до оперативних дій, на створення яких і спрямована оптимізація, зокрема процесу виконання-відбування покарань.

Як видається, з урахуванням вищевикладеного, варто констатувати, що робота з персоналом УВП, якщо її результатом має стати неухильне дотримання права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності, повинна бути значно ширшою. Більше того, при здійсненні громадського контролю професіоналізм персоналу УВП необхідно оцінювати не з позиції складених заліків при атестації, а передусім з огляду на людські характеристики цих осіб, їх відданість справі. Звісно, внутрішнє ставлення, що виявляється в поведінці персоналу УВП, не завжди можна визначити напевно. Для цього його потрібно оцінювати й у явному, і в потаємному змісті, що, на жаль, неможливо в сьогоденні через відсутність таких методик вивчення особи [2, с. 135]. При цьому зауважимо, що деякі напрацювання із цього приводу на доктринальному рівні реалізовано, що, без сумніву, варто враховувати при здійсненні громадського контролю

у сфері виконання покарань. Так, О. Г. Колб переконаний, що потрібно розробити спеціальну розгалужену програму щодо реабілітації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, яка має бути спрямована не лише на нейтралізацію чи ліквідацію детермінант, що зумовлюють їх професійну деформацію, а також вчинення цими особами кримінальних та інших правопорушень, а й таку, що буде сприяти більш ефективному виконанню ними своїх службових обов'язків [3, с. 18].

У свою чергу, А. О. Галай до пріоритетних напрямів удосконалення організаційно-правових засад функціонування персоналу УВП зараховує: формування та нормативне закріплення науково обґрунтованих цілей діяльності; системне формування та регламентацію завдань і функцій персоналу та відповідних їм соціальних ролей; створення належних умов професійної праці; формування й нормативне закріплення системи гарантій ефективної діяльності персоналу установ виконання покарання; підвищення мотиваційної сфери діяльності залежно від реалізації своїх завдань [4, с. 15].

Ще більш категоричним у цьому контексті є висновок І. С. Яковець, яка переконана, що наразі назріла необхідність: зміни кадрової політики (перехід від декларацій та закликів до конкретних активних дій); створення нової моделі підбору та керування кадрами з наданням переваг досвіду й знанням, а не політичній належності та близькості до певних кіл або осіб [5, с. 172].

Поряд із цим, очевидно із цього приводу є й інша позиція науковців, а саме: основу зазначеної та в цілому державної політики у сфері виконання покарань та пробації України має становити якісний та комплексний громадський контроль за діяльністю персоналу УВП, зокрема й щодо забезпечення цими особами права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності [6, с. 223–230].

Список використаної літератури

1. Василюк І. М. Право засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя : КПУ, 2017. 233 с.
2. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2006. 244 с.
3. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 32 с.
4. Галай А. О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ : НАВСУ, 2003. 20 с.
5. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : монографія. Харків : Право, 2013. 392 с.
6. Колб О. Г., Махніцький О. І. Зміст громадського контролю у сфері виконання покарань України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3 (9). С. 223–230.

Вереша Р. В.

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
завідувач кафедри кримінального та адміністративного права,
Академія адвокатури України

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Однією з негативних реалій сучасності є певне підвищення кримінальної активності суспільства, що, у свою чергу, слугує каталізатором для зростання кримінально протиправної діяльності в цілому.

Феномен кримінально протиправної діяльності традиційно потребує системного, ґрунтовного наукового осмислення, а також запровадження певних систем протидій як на національному, так і на міжнародному рівнях. У межах такої діяльності особливу увагу варто приділити концептуалізації знань щодо природи кримінально протиправної діяльності. Складність вивчення цього питання полягає в тому, що кримінально протиправна діяльність може виступати як предмет дослідження багатьох наукових дисциплін, таких як: соціологія, соціальна психологія, криминологія, юриспруденція, етика, філософія права, соціальна філософія, антропологія. Різні визначення кримінально протиправної діяльності, з одного боку, розкривають певні грані цього феномена, з іншого – вимагають спеціального теоретичного дослідження, здатного проаналізувати погляди на його сутність.

Поняття кримінально протиправної діяльності в цілому та кримінального правопорушення зокрема є універсальними та фундаментальними, які перебувають в основі змісту кримінальних і криминологічних понять.

Визначення поняття кримінального правопорушення містить кримінальне законодавство таких держав, як: Республіка Білорусь, Республіка Вірменія, Республіка Молдова, Італія, Україна. Однак, варто зауважити, що кримінальні кодекси деяких зарубіжних держав узагалі не містять визначення поняття кримінального правопорушення, наприклад, в Албанії, Данії, Франції, Швейцарії.

Незважаючи на те, що кожна держава має своє кримінальне законодавство, яке відображає притаманні їй історико-національні та правові традиції, все ж таки існує основа, яка є спільною для кримінального законодавства різних держав. Спільним для правової системи іноземних держав є те, що кримінальне законодавство в більшості випадків ґрунтується на загальноновизнаних кримінально-правових принципах.

Найбільш поширеними є такі принципи:

– «*nullum crimen sine lege*» – «немає кримінального правопорушення без вказівки на те в законі», його ще називають принципом законності – цей принцип відображений у більшості міжнародно-правових актів про права людини, конституціях та кримінальних кодексах іноземних держав. Так, наприклад ст. 7 Конвенції про захист прав та основоположних свобод передбачає, що нікого не може бути визнано винуватим у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності,

яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання, ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення. Абзац 1 Кримінального кодексу Німеччини також проголошує принцип законності, а саме: «Діяння може каратися тільки в тому випадку, якщо його караність була визначена законом до його вчинення»;

– «*ne bis in idem*» – «не можна карати двічі за одне й те саме діяння», або принцип недопустимості подвійного інкримінування, – цей принцип був юридично закріплений у таких міжнародно-правових актах: Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.); Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.); Хартії Європейського Союзу про основні права (2000 р.). Прикладом закріплення принципу недопустимості подвійного інкримінування у кримінальному законодавстві іноземних держав може слугувати Кримінально-процесуальний кодекс Франції, а саме: ст. 368 передбачає, що жодна особа, яка відбула покарання, не може бути знову піддана кримінальному переслідуванню за вчинення того ж діяння, навіть якщо її дії мають іншу кваліфікацію;

– «*praesumptio de innocentia*» – принцип презумпції невинуватості зафіксований у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.), зокрема в п. 2 ст. 14 : кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинуватим, поки винуватість його не буде доведена згідно із законом. Аналогічне визначення принципу містить і п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.).

У статтях Кримінально-процесуального кодексу ФРН принцип презумпції невинуватості не відображений як окрема правова норма. Однак, у кримінальному процесі все ж таки він діє, оскільки ФРН 1952 р. ратифікувала Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод (1950 р.).

Спільність загальновизнаних правових принципів у законотворчості різних держав цим, звичайно, не обмежується. Що ж стосується відмінностей, то вони яскраво виявляються в понятійній системі кримінального законодавства та в кримінально-правових доктринах іноземних держав.

Так, найбільш неоднозначним є кримінальне законодавство Англії, а також інших держав англо-американської правової системи. Для кримінального права Англії, як і запозичених у неї кримінально-правових норм США, характерна відсутність єдиного нормативного (зафіксованого в нормативних актах) визначення поняття кримінального правопорушення. Унаслідок того, що англійське кримінальне законодавство є некодифікованим, відсутній і вичерпний перелік кримінально протиправних діянь. Визначення поняття кримінального правопорушення, як правило, розкривається в кримінально-правових доктринах. Так, в англо-американській доктрині, кримінальне правопорушення характеризується наявністю двох ознак, які позначалися латиною, а саме: *actus reus* – дія або бездіяльність, яка заподіяла певну

шкоду або створила загрозу для її заподіяння, та *mens rea* – психічне ставлення особи до вчиненого нею кримінального правопорушення.

У чинному Кримінальному кодексі Франції поняття кримінального правопорушення відсутнє. Визначення поняття кримінального правопорушення надане в кримінально-правових доктринах Франції, під яким розуміється будь-яка дія або бездіяльність, яку суспільство забороняє під загрозою кримінальної санкції, або як порушення фундаментальних групових норм [1, с. 276].

Відповідно до Кримінального кодексу Німеччини, кримінально протиправні дії можуть бути виражені як у формі кримінального правопорушення, так і у формі проступку. В основу такого поділу було покладено формальну ознаку, а саме мінімальний розмір покарання. Так, відповідно до абз. 12 Кримінального кодексу Німеччини, кримінальне правопорушення – це протиправне діяння, за скоєння якого як мінімальне покарання передбачена відповідальність у виді позбавлення волі на строк від одного року й більше. У свою чергу, проступок – протиправне діяння, за скоєння якого як мінімальне покарання передбачена відповідальність у виді позбавлення волі на більш короткий термін або накладення грошового штрафу. У кримінально-правовій доктрині Німеччини кримінально караним є діяння протиправне, винне та таке, що відповідає ознакам складу кримінального правопорушення.

Отже, аналіз загальноправових традицій західноєвропейського та англо-американського правотворення свідчить про те, що при всіх національних особливостях, загальним для них є визнання та наслідування загально-визнаних кримінально-правових принципів.

Список використаної літератури

1. Федотова Г. В. Правове регулювання інституту кримінального проступку у Франції, Німеччині та Великобританії. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 275–290.

Габунія М. Т.

доктор права,
Грузинский технический университет

ПОНЯТИЕ РЕЛИГИОЗНОГО ФАНАТИЗМА

Религия – сложный социальный феномен, который может быть и является мощным барьером, стоящим на пути возникновения и распространения социального зла и преступности. Религия может выступать не только как положительное явление. В некоторых случаях в конкретных жизненных ситуациях, в которых оказываются люди и которые влияют на их сознание, чувства, волю, личность принимает решение о совершении преступления. На такое решение может повлиять конкретная криминогенная ситуация, которая воздействует на сознание человека и его решение о совершении преступления (проблемные ситуации, конфликтные ситуации и др.). Это может быть связано, например, с тем, что личность может воспринимать религию как приоритетную ценность над другими. Но совершение преступления воз-

можно лишь в случае восприятия личностью своей природы как божественной с искаженным представлением о понятии «духовного» и с неправильной оценкой ценностей.

Если в представлении лица религия претендует на абсолютную истину, она становится или высоконравственной личностью, или преступником. В некоторых случаях – религиозным фанатиком. В данном случае необходимо проанализировать такое понятие, как религиозный фанатизм.

Религиозный фанатизм – страстное выражение нетерпеливости исповедования определенных верований, которые по своей сути носят субъективный характер, отличаются искренним убеждением в абсолютной истинности принципов той или иной религии, стойкой верностью и способностью пожертвовать собственной жизнью и жизнью других ради верований. Религиозно-фанатичные проявления могут иметь место в любой религии или конфессии. Религиозный фанатизм каждого верующего формируется под влиянием различных факторов и проходит ряд этапов, причем на каждом из них внешние проявления имеют свою специфику. Внешние условия, как правило, не рожают мотивов фанатичного поведения верующих. Для этого они должны пройти через его сознание, веру, психику.

Религиозный фанатизм не рождается во время того, как индивид принимает решение действовать определенным образом, защищая свои верования противоправными и антиобщественными средствами, он рождается в период развития личности верующего, формирования его потребностей, мотиваций, стереотипов мышления и поведения, памяти, знаний и представлений. Таким образом, религиозный фанатизм – явление социально-психологическое. Фанатизм всегда разделяет мир и человечество на две части, на два враждебных лагеря. Фанатизм не позволяет существовать различным идеям и мировоззрениям, для него не существует многообразия мира. Все, что отличается от мышления фанатика, – враждебно. В таких случаях недостаточно простого социально-правового воздействия на таких лиц, должна быть разработана специальная программа, которая будет влиять на сознание лиц, склонных к религиозному фанатизму.

Психология фанатика-одиночки отличается от психологии фанатика – члена тоталитарной секты. Это связано с тем, что такая среда становится криминогенным фактором, когда отдельные лица или группы лиц на почве религиозности образуют собственную антисоциальную и криминальную религиозную культуру. Общественно опасным последствием таких преобразований является возникновение религиозной преступности, т. е. преступлений, совершаемых в процессе или в связи с вероисповеданием. В этом случае религиозная преступность – это общесоциальное, общественно опасное явление, основанием которого является противоречие общественного бытия с религией и духовным сознанием, что проявляется в совокупности однородных преступлений, совершаемых в этой сфере. В данном случае внимание должно уделяться такому явлению, как криминальная субкультура – особая сфера культуры, целостное суверенное образование внутри господствующей культуры, которое отличается собственным целостным

строем, обычаями, нормами. Представители или так называемые носители субкультуры заинтересованы в том, чтобы сохранить собственные законы, по которым они живут, и противопоставить их господствующей культуре, которую они воспринимают как «чужую». В современном мире примером такой субкультуры можно считать религиозные секты. Эти культовые объединения нередко называются авторитарными, во главе сект обычно стоят харизматические лидеры, представляющие себя пророками или даже божествами. Во многих сектах господствуют единомыслие и самая строгая дисциплина, дух свободного общества здесь часто потерян. Однако, несмотря на жесткие меры, применяемые к адептам «новых религий», многолетняя работа с культовыми объединениями не дала ощутимых результатов. Напротив, она нередко вызывает эффект бумеранга: сторонники эксцентрических верований предстают жертвами, мучениками, страдальцами. Догматичность религии поддерживается и закрепляется церковью, которая требует от верующих строгого подчинения ее канонам. Религиозный культ, в свою очередь, вырабатывает у верующих определенные стереотипы сознания и поведения. В любых общественно-экономических формациях религия становится важным средством освящения существующих социальных порядков. С этой целью она активно используется государством, господствующими слоями.

Большое влияние на возникновение мотива совершить преступление имеет участие лица в религиозных группировках, которые пропагандируют религиозную ненависть и вражду. Пребывание в таких группах формирует потребность согласования своих действий и поступков с действиями и поступками других, подчинения своих интересов интересам большинства. Угнетение ощущения собственной значимости, участие в противоправных действиях вызывают у личности желание повысить свой статус в группе и может быть причиной или мотивом совершения преступления.

Существуют сдерживающие факторы, которые выполняют функцию своеобразных «тормозов», препятствующих немедленной реализации возникших побуждений. Эти сдерживающие факторы могут быть внешними, и тогда на первом месте закономерной будет их принудительная сила, заставляющая индивида независимо от его субъективного желания действовать так, а не иначе. Такими факторами могут быть различные социальные нормы, деятельность государственных органов и общественных организаций, общественное мнение и т. д. Но любая личность, в том числе и преступник, действует не только и не столько под влиянием внешней принудительной силы, сколько в результате сознательно принятого решения, которое соответствует ранее сформированным взглядам, представлениям, оценкам. Деяние субъекта всегда является выражением определенных внутренних черт его духовного мира, сформировавшегося под влиянием внешних факторов. Возникновение и реализация мотивов преступной деятельности в значительной степени зависит от того, совершено преступление в одиночку или группой. Это обстоятельство накладывает существенный отпечаток не

только на побуждение субъекта, но и на проявление социальных детерминантов преступности, на оценку конфликтной ситуации, на решимость совершить преступление, на само преступление и его последствия.

Список используемой литературы

1. Бочелюк В. Й., Денисова Т. А. Кримінально-виконавча психологія. Київ : Істина, 2008. 327 с.
2. Узнадзе Д. Н. Общая психология. Тбилиси, 1964. 636 с.

Гамбург Л. С.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної медицини, громадського здоров'я,
медичного та фармацевтичного права,
Запорізький державний медичний університет

ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ОСІБ, ЯКІ СТРАЖДАЮТЬ НА ПСИХІЧНІ РОЗЛАДИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА ЗАСТОСУВАННЯ

Законодавче забезпечення прав осіб, які страждають на психічний розлад та отримують психіатричну допомогу, докладно описано в ст. 25 Закону України «Про психіатричну допомогу». Вони мають права та свободи громадян, передбачені Конституцією України та законами України, а відповідні обмеження суворо регламентовані законодавством. Ці особи можуть піклуватися про захист своїх прав і свобод особисто або через своїх представників у порядку, встановленому Цивільним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України та іншими законами України.

Нормативні положення чітко визначають права осіб, яким надається психіатрична допомога, включаючи їхнє перебування в психіатричному закладі. Рішення про обмеження прав пацієнта при наданні йому психіатричної допомоги фіксується в медичній документації із зазначенням терміну його дії й може бути оскаржене в суді.

Але поряд із турботою про психічне здоров'я суспільство потребує забезпечення належного захисту від суспільно небезпечних діянь психічно хворих. За даними судових психіатрів, більшість тяжких таких діянь (вбивства, тяжкі тілесні ушкодження) вчиняється під час короточасних психотичних розладів психічної діяльності. Найчастіше серед таких розладів, під час яких особи здійснюють суспільно небезпечні дії та щодо яких вони визнаються неосудними, є сутінкові потьмарення свідомості органічного генезу та гострі алкогольні психози [1, с. 172].

У Міжнародній класифікації хвороб (МКБ-10, МКБ-11) тимчасовий розлад психічної діяльності не виділено як самостійну нозологічну одиницю. Водночас у судово-психіатричній практиці та в кримінальному законодавстві воно використовується в складанні формули неосудності відповідно до ст. 19 Кримінального кодексу України (КК України). Згідно із ч. 2 ст. 19 КК України, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час скоєння суспільно небезпечного діяння перебувала в стані неосудності,

тобто не могла усвідомлювати свого діяння або керувати ним унаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства чи іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можна застосовувати примусові заходи медичного характеру.

Факт встановлення неосудності особи перебуває лише в компетенції суду та стосується лише конкретних суспільно небезпечних діянь. Викладені в ч. 2 ст. 19 КК України критерії неосудності становлять формулу неосудності й включають медико-біологічну та юридико-психологічну складові. Однією з ознак медико-біологічного критерію є наявність в особі тимчасового розладу психічної діяльності, під яким законодавець розуміє широкий спектр психічних розладів з різною тривалістю, що закінчуються одужанням. Головною ознакою тимчасових розладів психічної діяльності є тимчасовий характер і повне повернення клінічних проявів. Юридичний критерій формули неосудності включає дві ознаки: інтелектуальну (нездатність особистості усвідомлювати свої дії або бездіяльність) і вольову (нездатність управляти ними). Для наявності юридичного критерію достатньо однієї з них.

КК України визначає, що для встановлення судом у особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння під час тимчасового розладу психічної діяльності, стану неосудності, необхідно в процесуальному порядку: довести факт скоєння діяння, що містить ознаки злочину, передбачені ст. 11 КК України; встановити факт його здійснення саме цією особою; встановити психічний розлад у особистості при скоєнні суспільно небезпечного діяння, включаючи й тимчасовий розлад психічної діяльності.

Вчинення діяння у стані неосудності виключає кримінальну відповідальність особи, до якої можуть бути застосовані лише примусові заходи медичного характеру (ст. 19, 92–95 КК України, ст. 416–424 Кримінального процесуального кодексу України (КПК) України)). Вони не є покаранням і не означають судимості, бо мають принципово інші мету та методи. Відповідно до ст. 92 КК України, п. 2 коментаря ст. 92 КК України [2], за своєю суттю примусові заходи медичного характеру є державним примусом у вигляді різноманітних лікувально-реабілітаційних заходів, що призначаються судом у межах кримінального процесу з лікувальною та захисною метою. Тому примусові заходи медичного характеру по суті є превентивними заходами громадського захисту від проявів суспільно небезпечної поведінки осіб, які страждають на психічні розлади.

У п. 3 Коментаря ст. 92 КК України зазначено, що застосування примусових заходів медичного характеру не обов'язкове, є правом суду і можливе лише у випадку перебування особи у стані, небезпечному для себе чи інших (п. 1, 2 коментаря ст. 416 КПК України) [3]. Водночас, відповідно до п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру» № 2 від 19.03.1982, п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 04.06.1993 та п. 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від

30.06.2005, а також п. 3 коментаря до ст. 92 КК України, п. 9 коментаря до ст. 416 КПК України [2; 3], застосування примусових заходів медичного характеру до осіб із тимчасовими розладами психічної діяльності відповідно до чинного законодавства є незаконним.

У змінах до Закону України «Про психіатричну допомогу», внесених у 2017 р., змінено процедуру госпіталізації недієздатних осіб. Згідно з рішенням Конституційного Суду України у справі № 1-1/2016 від 01.06.2016, порядок госпіталізації недієздатної особи за згодою опікуна було визнано неконституційним. Наразі госпіталізація недієздатної особи здійснюється на підставі рішення суду. Відповідно до змін ст. 13 Закону України «Про психіатричну допомогу», введених у дію 10.06.2018, недієздатна особа може бути госпіталізована за її згодою, або у разі неможливості отримання такої згоди – за рішенням органу опіки та піклування, яке приймається не пізніше 24 годин з моменту звернення до цього органу законного представника зазначеної особи і може бути оскаржено до суду [4; 5].

Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 31.08.2017 № 992 затверджено нові Правила застосування примусових заходів медичного характеру у спеціальному закладі щодо надання психіатричної допомоги. Цей наказ визначає права та обов'язки осіб, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру, передбачає розробку індивідуальних планів соціальної та психологічної реабілітації пацієнтів, регламентує соціально-побутові умови перебування пацієнтів у закладах з надання психіатричної допомоги.

Перспективи вдосконалення правового статусу осіб, які страждають на психічні захворювання, та правового регулювання надання їм психіатричної медичної допомоги визначені в схваленій Кабінетом Міністрів України Концепції розвитку охорони психічного здоров'я на період до 2030 р., в якій пропонується зменшення дискримінації та порушень прав людей з проблемами психічного здоров'я відповідно до положень міжнародно-правових актів про права людини, виконання програм підтримки працевлаштування осіб з психічними та інтелектуальними порушеннями, соціальної інтеграції, здобуття освіти, залучення пацієнтів та їх сімей, а також громадських об'єднань, які здійснюють захист прав пацієнтів, до планування та виконання програм у сфері охорони психічного здоров'я, упровадження ефективного механізму здійснення контролю за дотриманням прав людини при наданні допомоги людям з проблемами психічного здоров'я та механізму притягнення до відповідальності за дії, що мають ознаки дискримінації за ознакою психічного здоров'я. Протидія стигматизації, подолання соціальної ізоляції осіб з психічними та інтелектуальними порушеннями здійснюватиметься шляхом їх включення до соціальних товариств, забезпечення підтримки їх проживання на рівні територіальної громади, соціального супроводу під час працевлаштування, удосконалення системи надання реабілітаційних та соціальних послуг.

Нормативна регламентація психіатричної допомоги в Україні прогресує в напрямках соціалізації та гуманізації. Водночас залишаються недосконалими механізми реалізації деяких законів щодо захисту прав осіб з психічними розладами та забезпечення громадської безпеки від суспільно небезпечних діянь осіб із тимчасовими розладами психіки. Застосування примусових заходів медичного характеру до таких осіб вимагає обліку не лише психічного стану особистості, тяжкості скоєного діяння, а й соціальних чинників і особистісних установок у кожному конкретному випадку.

Список використаної літератури

1. Мельник А. В. До проблеми правового регулювання психіатричної допомоги. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. 17–18.04.2008. Львів, 2008. С. 72–78. URL: http://medicallaw.org.ua/uploads/media//02_172_01.pdf (дата звернення: 12.01.2022).

2. Кримінальний кодекс. Науково-практичний коментар: у 2 т. / під заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., дод. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 376 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків: Одиссей, 2013. 1104 с.

4. Рішення від 30.07.2021 № 643/13937/21. Московський районний суд м. Харкова. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98767211> (дата звернення: 12.01.2022).

5. Ухвала від 26.02.2021 № 336/1217/21. Шевченківський районний суд м. Запоріжжя. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/95188398> (дата звернення: 12.01.2022).

Голіна В. В.

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ПОКАРАННЯ ЯК ЄДНІСТЬ ПРИМУШУВАННЯ ТА ПЕРЕКОНАННЯ

1. Актуальність наукової розробки фундаментальної проблеми визначення карності кримінальних правопорушень зумовлена практичною необхідністю вдосконалення норм чинного й наступного кримінального законодавства з метою підвищення ефективності засобів кримінально-правового впливу на злочинність, серед яких головну роль повинно відігравати покарання, сучасне уявлення про його поняття, сутність, зміст, цілі, внутрішні структурні елементи, розмірність покарання суспільно небезпечному діянню, мірило самої карності та багато інших, не менш важливих питань. Практика реалізації державної політики у сфері боротьби зі злочинністю свідчить про те, що запобіжний рівень кримінально-правових засобів суттєво підвищується при скоординованій дії комплексних заходів і засобів, зокрема, кримінально-правового, кримінально-процесуального, кримінологічного та кримінально-виконавчого характеру. Це стосується й потенціалу інституту покарання.

2. Саме цим питанням окресленої проблеми присвячені праці відомого вченого, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Тетяни Андріївни Денисової, зокрема: «Функції уголовного покарання» (2004), «Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз» (2007), «Кримінальне покарання та функції його призначення і виконання за законодавством України» (2004) та ін. У цих працях проведено системне дослідження кримінального покарання, його розуміння й сучасного призначення. Особливу увагу авторка приділила меті, завданням і функціям покарання. Вона підкреслює, що покарання було і залишається своєрідною реакцією держави на прояви кримінальних правопорушень. Але ця реакція у вигляді структурного набору каральних елементів повинна не лише передбачати репресивні функції, а й справляти психологічний та виховний вплив на конкретного засудженого, його середовище, окремі групи населення з нестабільною чи протиправною поведінкою. Покарання також постає як один з інструментів управління процесом соціальної реабілітації злочинця до умов життя в суспільстві. На кожному етапі розвитку цивілізації покарання має свої особливі ознаки, які в подальшому формують його цілі, а відповідно й систему та види покарань за конкретні суспільно небезпечні діяння. Учена робить далекоглядний висновок, що суспільство не повинно обманювати себе тим, що таке покарання, як позбавлення волі, виправляє злочинця, особливо з огляду на ту кримінально-виконавчу систему, яка існує в Україні. Вибір покарання – це доленосний для злочинця й суспільства акт правосуддя, мірило справедливості соціальної, а не помста потерпілого. Політику держави потрібно спрямовувати (а це тривалий строк) на переконання суспільства в недоцільності й шкідливості нинішніх підходів [1, с. 64; 251]. Виходячи з викладених ідей, авторка запропонувала нову редакцію ст. 50 КК України, а саме: покарання є карою (заходом примусу), що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті виправлення та ресоціалізацію засудженого, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Цілям покарання відповідають загальні та кримінально-правові і кримінально-виконавчі функції. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань засудженому або принизити його людську гідність [1, с. 105–106]. Порівняємо це визначення покарання і його цілі з іншими національними його визначеннями в минулому й проекті майбутнього кримінального законодавства.

Відповідно до ст. 22 КК України 1960 р., покарання не тільки є карою за вчинений злочин, але й має на меті виправлення та перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поважання правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [2]. У цьому тексті закону немає визначення покарання, а констатовано його цілі, серед яких карі відведено роль способу досягнення більш важливих цілей. Згідно зі ст. 50 КК України

2001 р., 1) покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого; 2) покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Стаття 3.1.1 «Поняття покарання та його мета» проекту нового Кримінального кодексу України, положення якого обговорює український (і не тільки) соціум, встановлює: покарання є примусове обмеження в реалізації прав і свобод людини, що застосовується на підставі цього Кодексу до особи, засудженої обвинувальним вироком суду за вчинення кримінального правопорушення. Покарання має на меті кару, запобігання кримінальним правопорушенням засудженої особи й спонукання до правослухняної поведінки. Припис про те, що покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність, відсутній.

Визначення покарання як різновиду заходів державного примусу не рівноцінне його визначенню як кари. Примус – це застосування сили щодо когось для його підкорення, досягнення своїх цілей тощо. Воно не містить у собі, як висловився Ч. Беккарія, «чуттєві спонукання» («чувственныя побуждения») [3, с. 89], моральні переживання, «пробудження в засудженого “голосу совісті” як морального почуття, каяття за безчесне життя в минулому, за те горе, яке скоєні злочини спричинили і самому засудженому, і іншими людям...» [4, с. 5–6]. Якщо без емоцій, то сутність кримінального покарання становить усе ж таки відплата, кара. Саме відплатна сутність відрізняє кримінальне покарання від, наприклад, релігійної або побутової фляґеляції (батожіння), самокатування, шмагання дітей заради педагогічних цілей, екзорцизм (вигнання біса), садизм, нанесення собі побоїв і ран при здійсненні різних жорстоких обрядів тощо. Модель відплати, кари як спосіб первісного реагування на суспільно небезпечні діяння віддзеркалювала ідеї природної рівності, колективної солідарності і справедливості. «Під карою як однією з цілей покарання, – писала Т. А. Денисова, ми розуміємо заподіяння страждань і втрат винному, а тому цілком підтримуємо тезу про кару в здійсненні правопорушення, за його здійснення і відповідно до нього, для досягнення інших цілей покарання» [1, с. 86]. Карність покарання може бути як фізична, так і психічна, і реалізується режимом його відбуття. Зміст кари виражається в режимі [5, с. 58; 6, с. 16–17]. Режим у виправних і виховних колоніях – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; роздільне тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених (ст. 102 Кримінально-виконавчого кодексу України). Варто додати, що обсяг карності покарання багато в чому залежить і від наявності неофіцій-

них норм, що спираються на так званий «тюремний закон» – комплекс неписаних правил, норм, санкцій для засуджених. Їх зміст виражається в специфічній системі дозволів і обмежень, заборон. Від цих тюремних, так званих неписаних, «правил» і «традицій» відійти практично неможливо. Особи, яких утримують під вартою, або засуджені вперше, як правило, проходять у місцях позбавлення волі перевірку насильством. Вони мусять на нього адекватно реагувати, навіть вчиняючи кримінальні правопорушення. Якщо ж протидії з їхнього боку не буде, то таким затриманим або засудженим загрожує перспектива й надалі залишатися об'єктом знущань і насилля, – так вважала вчена з практичним досвідом Т. А. Денисова [1, с. 201–202]. Карність покарання також посилюється від, так би мовити, каральних «додатків», як-от: додаткові до основного покарання; рецидив кримінальних правопорушень; обмеження звільнення від кримінальної відповідальності за окремі але розповсюджені види злочинів (ст. 45–48 КК); обставини, які обтяжують покарання (ст. 67 КК); посилення підстав умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК) і заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК); амністії та помилування (ст. 86, 87 КК); судимість і умови її погашення і зняття (ст. 88–91 КК); обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство (ст. 91-1 КК), і відповідальність за їх невиконання або ухилення від них (ст. 390-1 КК); примусове лікування (ст. 96 КК); спеціальна конфіскація (ст. 96-1 КК); застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї (ст. 106 КВК) та ін. По суті, ці та інші карні елементи покарання є засобами залякування засуджених і одночасно пересторогою для потенційних правопорушників. Ю. А. Пономаренко, розробляючи загальну теорію визначення карності кримінальних правопорушень, зауважує, що кримінальна відповідальність досягає мети запобігання новим кримінальним правопорушенням своїм специфічним шляхом – «формуванням у особи остраху (побоювання) перед тими обмеженнями в реалізації її прав і свобод, у яких вона полягає. Формування у особи такого відчуття через відбуття (зазнавання, перетерплювання) нею обмежень у реалізації її прав і свобод, стає самостійною й унікальною метою кримінальної відповідальності» [7, с. 155]. Отже, покаранню властива кара як відплата винному, так і повчання іншим, тобто вона поєднує покарання з виправним впливом (ст. 5 КВК). Принцип або мета виправлення винної особи (мета, що далеко не завжди в сучасних умовах досяжна) відрізняє кару від свавілля, від кого б вона не виходила, і потребує відповідності між злочинами й покараннями. Саме на це особливу увагу звертав ще у XVII ст. Ч. Беккарія: «... повинна бути розмірність між злочинами і покараннями» [3, с. 95–96]. А це означає, що крайнощі карності неприпустимі й шкідливі, хоча XX і XXI ст., на жаль, надають можливість ще не раз переконатися, що далеко нам до гуманних ідеалів, наскільки глибоко занурені в нас давні пристрасті, страхіття і жахливість. Ось чому Т. А. Денисова з почуттям відповідальності застерігає, що карність правопорушення й правопорушника не повинна переходити певні межі, щоби не

покарати в подальшому себе та не стати заручником криміналізації окремого регіону чи держави. Варто пам'ятати, що надмірна карність може призвести лише до збільшення рецидиву, посилення агресії, жорстокості та криміналізації суспільства, а тому цілком очевидно є правильність відмови від смертної кари та застосування як винятку позбавлення волі на тривалий строк і довічного позбавлення волі [1, с. 250–251]. Ми поділяємо ці її думки та ствердження.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2007. 288 с.
2. Кодекси України № 2. 1999. Кримінальний кодекс України. Український Інформаційно-правовий центр. Київ, 1999. 231 с.
3. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / сост. и предисл. В. С. Овчинского. Москва : ИНФРА-М, 2008. 184 с.
4. Радов Г. Пенітенціарна ідея: Думки на тему. Київ : МП «Леся», 1997. 288 с.
5. Стручков Н. А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью. Саратов, 1978. 288 с.
6. Шмаров И. В. Основные проблемы изучения и повышения эффективности деятельности исправительно-трудовых учреждений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.08. Москва, 1970.
7. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення карності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.

Гороховська О. В.

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії, історії держави і права та міжнародного права,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОЧАТКУ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ В НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ХХ–ХХІ СТ.

Питання про визначення початку життя людини неодноразово викликало жваві дискусії й вирішувалося в кримінально-правовій теорії неоднаково. У юридичній літературі немає єдиної думки щодо раціональної межі, яка б цілком відповідала фізіологічним ознакам виникнення життя й одночасно була б прийнятною для вирішення юридичного питання про те, чи було в конкретному випадку вбивство живої людини або ж мало місце умертвіння плоду (аборт).

Деякі автори початковим моментом життя людини визнають початок дихання або повне відділення дитини від утроби матері. Так, ще в 1924 р. М. М. Гродзинський зазначав: «...якщо дитина вже почала дихати, або хоча б вона ще не почала дихати, але цілком відокремилася від утроби матері, вона являє собою людську істоту» [2, с. 4]. Інші вважають, що початковим моментом життя людини є момент появи будь-якої частини тіла дитини з утроби матері, наприклад, початок людського життя визначається з моменту відділення дитини в процесі природних пологів від порожнини материнського тіла [7, с. 6; 12, с. 59].

З такою позицією важко погодитися, оскільки медичній практиці відомі випадки, особливо при пологах поза стаціонарними лікувальними закладами, коли народжена дитина вже дихала, кричала, але була ще з'єднана з матір'ю пуповиною. Можливі також випадки, коли немовля після виходу з утроби матері через певні аномалії якийсь час не дихає. Отже, не можна пов'язувати хоча б умовно початок людського життя із чисто механічною ознакою – відділенням дитини від утроби матері, а також із винятковою ознакою – вдихом дитини.

О. М. Попов висуває позицію, згідно з якою початком життя людини практично є момент зачаття. У всякому разі, як вважає автор, кримінально-правова охорона життя людини повинна починатись, коли дитина готова продовжити життя поза утробою матері [10, с. 201; 11, с. 27].

Деякі автори, спираючись на положення Інструкції визначення критеріїв живонародженості, мертвонародженості та перинатального періоду, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19.02.1996 № 31 [4], доходять висновку про те, що «початковим моментом життя людини вважається момент, коли констатується повне вигнання чи витяг продукту зачаття з організму вагітної, тобто коли плід відокремився від утроби матері без пуповини, що не перерізана, і плід дихає чи має серцебиття, пульсацію пуповини або довільні рухи мускулатури» [6, с. 19]. При цьому не враховується, що згадана інструкція розрахована на медичних працівників, які приймають пологи і можуть спостерігати процес народження людини і бачити, чи подає плід, що відокремився, ознаки життя. Для кримінального права має значення не момент, коли стало зрозуміло, що плід живий, а момент, з якого варто вважати плід, що народжується, людиною (живою чи мертвою). Визначення цього моменту важливо для вирішення питання про те, з якого часу життя людини підлягає охороні нормами Кримінального кодексу, що передбачають відповідальність за заподіяння смерті людині.

За критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я, яких дотримуються й наші лікарі, дитиною (а не плодом) вважається людська істота, що народилася з вагою не менш 500 г і «у віці» понад 22 тижні гістації (не раніше 23 тижнів вагітності). Крім цього, для подальших реанімаційних заходів і доглядання такої дитини мають значення й інші показники її стану: наявність серцебиття, дихання, стан шкіри тощо.

Не можна погодитися також з тими вченими, які ототожнюють початок кримінально-правової охорони життя людини з початковим моментом позаутробного життя дитини й пов'язують останній з першим вдихом немовляти після народження, про що зазвичай свідчить його перший крик.

Акушерській практиці відомі численні випадки, коли першого вдиху й крику дитини після її народження не трапилось через затримку легеневого дихання з різних причин. У такій ситуації медики зобов'язані провести реанімаційні заходи, а їх бездіяльність тягне кримінальну відповідальність за умисне чи необережне позбавлення життя. Крім цього, якщо додержуватися цієї точки зору, виникає запитання: як кваліфікувати дії медичного праців-

ника, який перед проведенням реанімаційних заходів випадково упустив дитину, що ще не почала дихати? Отже, можна дійти висновку: коли дитина ще не дихає, то її життя не є об'єктом кримінально-правової охорони, відповідно, дії медичного працівника визнаються кримінально каранними. Неприпустимо змішувати різні категорії: початковий момент життя й живородіння плоду. Крім того, підзаконні відомчі акти у сфері охорони здоров'я не можуть виконувати функцію «останнього аргументу» в спорі, предметом якого є проблема кримінального права.

Утім більшість криміналістів умовним початком життя людини визнають початок фізіологічних пологів, самий процес народження. Позбавлення життя дитини, що виявилася поза утробою матері в результаті передчасних, штучних пологів або нещасного випадку, також утворює склад необережного вбивства. Так, «початок фізіологічних пологів свідчить про те, що плід набув усіх необхідних якостей для позаутробного життя, про що свідчать об'єктивні дані (початок пологів)» [3, с. 14]. На підтвердження цього наведемо слова А. А. Піонтковського: «Найбільш правильним буде охороняти кримінальним законом життя людини вже в самому процесі народження» [9, с. 52].

Ця точка зору видається й нам найбільш правильною, тому що дає змогу забезпечити всебічну, повну охорону життя людини. При цьому варто враховувати фізіологічний (спроможність людини до позаутробного життя) і психологічний моменти (психічний стан матері в момент пологів зовсім інший, ніж до них).

Таким чином, життя людини пов'язують з моментом початку процесу народження. Початковим моментом самого процесу пологів, достатнім для констатації факту початку життя дитини, варто вважати прорізування голівки дитини, що виходить з організму матері. Відокремлення тіла дитини від тіла матері й перехід на самостійне дихання лежать за межами початкового моменту життя людини. Таке трактування початку життя людини цілком відповідає сучасним гуманістичним тенденціям у розвитку кримінально-правової політики України. Перенесення акценту у визначенні цього моменту на початковий етап процесу пологів може виступати і як фактор, покликаний запобігати злочинам проти життя.

Незалежно від того, здоровою чи хворою народилася дитина, її життя охороняється законом вже в перші хвилини. Похилий вік, каліцтво потерпілого, фізичні вади не звільняють винну особу від відповідальності при посяганні на життя людини. Закон охороняє життя будь-якої людини незалежно від віку, стану психіки тощо. Відповідальність за вбивство через необережність настає незалежно від життєздатності людини.

Кримінальне законодавство України охороняє інтереси людини незалежно від статі, віку, раси, національності, майнового становища й інших ознак, тому вважається спірною позиція В. К. Глістіна про те, що життя людини ставиться під охорону залежно від її соціальних якостей [1, с. 37]. Не варто обмежувати зміст поняття життя людини лише біологічним процесом, оскільки людина насамперед є членом суспільства. Із цього випливає, що

життя людини має суспільний характер, а його охорона визначається відносинами, які панують у суспільстві. Мав рацію Б. С. Нікіфоров, який вважав, що «не можна відокремлювати інтереси особи від неї самої і потім виводити за межі суспільних відносин» [8, с. 93].

Список використаної літератури

1. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1979. 127 с.
2. Гродзинский М. М. Преступления против личности (текст и комментарии к ст.ст. 142–165, 172–179 Уголовного кодекса). Москва : Право и жизнь, 1924. 68 с.
3. Загородников Н. И., Игнатов А. Н. Преступления против личности. Москва : Юрид. лит., 1962. 64 с.
4. Інструкція визначення критеріїв живонародженості, мертвонародженості та перинатального періоду, затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19.02.1996 № 31. *Дитинство в Україні : Права, гарантії, захист* : зб. документів. Київ, 1998. Ч. 1. С. 115–117.
5. Концевич И. А. Долг и ответственность врача (судебно-медицинские аспекты). Киев : Вища школа, 1983. 112 с.
6. Красиков А. Н. Преступления против личности : пособ. для студ. учеб. завед. юрид. профиля. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1999. 188 с.
7. Крутов Ю. Н. Убийство при смягчающих обстоятельствах по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1967. 15 с.
8. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1960. 229 с.
9. Пионтковский А. А., Меньшагин В. Д. Курс советского уголовного права. Особенная часть : в 2 т. Москва : Госюриздат, 1955. Т. 1. 236 с.
10. Попов А. Н. О начале уголовно-правовой охраны жизни в новом тысячелетии. *Уголовное право в XXI веке* : материалы Междунар. науч. конф. на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (31 мая – 1 июня 2001 г.). Москва : Лекс-Эст, 2002. С. 200–203.
11. Попов А. Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 465 с.
12. Шаргородский М. Д. Преступления против жизни и здоровья. Москва : Юридическое изд-во МЮ СССР, 1948. 512 с.

Градецький А. В.

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри загальновійськових дисциплін,
Київський інститут Національної гвардії України

РЕЛІГІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Потреба в залученні громадських організацій постає на фоні неспроможності державних інституцій забезпечити в межах установ виконання покарання ресоціалізацію засуджених, яка би дозволяла їм у подальшому успішно реінтегруватись у суспільство. Редакція частини першої ст. 25 Кримінально-виконавчого кодексу України визначає: «Об'єднання громадян та засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку, встановленому цим Кодексом і законами України, можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні за-

суджених і проведенні соціально-виховної роботи» [1]. Отже, одним з основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених є громадський вплив, суб'єктами реалізації якого виступають і релігійні організації.

Діяльність релігійних організацій в установах кримінально-виконавчої системи, що набула останнім часом великого поширення, спрямована на реалізацію конституційного права на свободу совісті і свободу віросповідання, на задоволення релігійних потреб засуджених, створення умов для реалізації мети кримінального покарання й підвищення ефективності застосування до цих осіб основних засобів виправлення та ресоціалізації.

Релігійні організації здійснюють культурно-просвітницьку, благодійну діяльність, виступають свого роду психологами для тих, хто потрапив у складні життєві обставини й опинився за ґратами. Духовно-моральний вплив релігії на людину в умовах ізоляції місць позбавлення волі виконує психотерапевтичну та компенсаторну функції завдяки здатності релігії утішати, пом'якшувати стан стресу, виступати моральним стимулятором каяття та сприяти моральному очищенню засудженого. На сьогоднішній день духовне й релігійно-моральне просвітництво засуджених здійснюють представники більшості релігійних конфесій. В установи доставляють духовну літературу, гуманітарну допомогу у вигляді продуктів харчування, ліків і медичних препаратів, одягу та взуття.

Згідно зі статистичними даними Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, станом на початок 2021 р. для задоволення релігійних потреб засуджених у всіх установах ДКВС України облаштовано культові релігійні споруди в кількості 236 об'єктів. Кількість прихильників серед ув'язнених та засуджених, які активно відвідували протягом 2020 р. духовно-просвітницькі заходи, становила 14,7 тис. осіб, що становить майже 30% від загальної кількості засуджених та осіб, узятих під варту. Духовно-просвітницьку роботу із засудженими та ув'язненими протягом року, у тому числі в режимі онлайн-зв'язку, проводили представники 53 релігійних конфесій, громад, організацій та церков, які офіційно зареєстровані в Україні [2, с. 56].

Як свідчить практика, регулярне відвідування представниками духовенства виправних установ і слідчих ізоляторів позитивно впливає на забезпечення режиму у виправних установах, спостерігається явне зниження числа порушень встановленого порядку відбування покарань. Для віруючих засуджених характерна безконфліктна поведінка щодо решти засуджених, у тому числі іншого віросповідання.

До основних аргументів на користь залучення релігійних організацій до роботи із засудженими до позбавлення волі належать: здатність релігії ефективно впливати на моральність і духовність особистості, спонукати її до безумовного дотримання відповідних принципів та норм; високий авторитет Церкви в українському суспільстві; висока оцінка діяльності Церкви працівниками пенітенціарних установ; запит на духовну підтримку й довіра з боку більшості засуджених, теологічне підґрунтя роботи із засудженими тощо. Враховуючи це, на законодавчому рівні передбачені певні напрями взаємодії релігійних організацій з Державною кримінально-виконавчою

службою України. Зокрема, ч. 3 ст. 128 КВК України передбачає, що адміністрація колонії сприяє у запрошенні священнослужителів, бере участь у визначенні місця, часу та інших умов проведення богослужіння, обряду або церемонії. Адміністрація колонії не має виявляти свого ставлення до певної релігії чи конфесії [1].

Аналіз нормативно-правових документів, що регламентують роботу релігійних конфесій із засудженими дає змогу розділити їх на три групи: 1) міжнародні нормативно-правові акти ООН та Ради Європи, ратифіковані Україною (Мінімальні стандартні правила поводження із засудженими, Європейські пенітенціарні правила, Основні принципи поводження із засудженими та ін.); 2) вітчизняні загальні нормативно-правові акти (Конституція України, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», Кримінально-виконавчий кодекс та ін.); 3) відомчі нормативно-правові акти Державного департаменту України з питань виконання покарань (Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, Програма диференційованого виховного впливу на засуджених «Духовне відродження» тощо).

Оскільки релігійний вплив на засуджених має свою специфіку, тож і перелік форм виховного впливу певним чином відрізняється від загальноприйнятих. До них можна зарахувати: відправлення релігійних обрядів (хрещення, вінчання, покаяння, причастя тощо); проведення індивідуальних бесід із засудженими; виступи перед групами засуджених; розповсюдження літератури релігійного характеру; облаштування чи будівництво місць відправлення культу (молебних кімнат, храмів), із залученням до цієї роботи самих засуджених; благодійна, піклувальна діяльність, надання матеріальної допомоги засудженим, надсилання продовольчих посилок, медикаментів [3, с. 339].

Виховний процес із засудженими містить у собі три основних компоненти: виховну роботу, тобто вплив на духовний і фізичний розвиток засуджених, корекцію їх поведінки з метою досягнення позитивних змін особистості; соціальну роботу, тобто надання засудженим допомоги в розв'язанні соціальних проблем, сприяння відновленню й розвитку соціально корисних зв'язків та реінтеграції їх у суспільство; психологічну роботу, тобто надання засудженим психологічної допомоги, зниження психотравмуючого впливу умов позбавлення волі на особистість. У всіх цих компонентах виховного процесу можна й потрібно використовувати потенціал релігійного впливу на свідомість засудженого. Важливою умовою релігійного виховання засуджених до позбавлення волі є зміна їх ціннісних орієнтацій у світогляді людини. Релігійне виховання – один із способів надання виховного впливу, у перебігу якого реалізуються основні завдання цього впливу – перевиховання правопорушника та недопущення порушень ним закону надалі.

Важливим контекстом діяльності релігійних організацій в УВП є те, що більшість засуджених має позитивне ставлення як до самих представників Церкви, так і до їхньої діяльності. Так, 65,3% засуджених знають про діяльність конкретних релігійних організацій щодо допомоги засудженим та звільненим з місць позбавлення волі, а 31,1% вже отримують або планують отримувати від них допомогу [4, с. 109–119].

Релігійна опіка в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах є невід'ємною складовою здійснення принципу гуманного поводження з усіма особами, позбавленими волі, поваги до їх людської гідності. До найбільш ефективних форм релігійного впливу на засуджених варто віднести: здійснення духовного наставництва для засуджених, поширення релігійної освіченості в середовищі засуджених, відправи церковної служби священиками в спеціально створених для цього приміщеннях, проповіді священнослужителів, здійснення обрядів, а також читання релігійних текстів [5].

Отже, віра є стимулятором вироблення соціально спрямованих якостей особистості, її характеру та здібностей; сприяє зміцненню позитивного потенціалу в її ставленні до свого минулого, вчиненого злочину, самої себе; активізує сферу переживань вини, спокути вини; спрямовує формування усвідомлених орієнтирів бачення власного майбутнього, а отже, забезпечує реалізацію пенітенціарної ідеї [3, с. 388–391].

Список використаної літератури

1. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

2. Пахомов І. В., Григоренко А. М. Соціально-виховна робота із засудженими та особами, взятими під варту : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра пед. наук, проф. М. О. Супруна. 2-ге вид. Київ, 2021. 300 с.

3. Мульована Л. І. Релігійне виховання у контексті пенітенціарного процесу. *Новітні технології у науковій діяльності і навчальному процесі* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (м. Чернігів, 19–20 квітня 2012 р.) : в 2 т. Чернігів : Черніг. держ. технол. ун-т, 2012. Т. 2 Гуманітарні науки. 538 с.

4. Проскура В. В. Інституційне забезпечення процедур соціально-адаптаційної роботи з особами, які звільняються з місць позбавлення волі. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії і практики* : междунар. межвуз. сб. науч. работ. Запорожье, 2007. Вып. 35. С. 109–119.

5. Жолтані М. І., Жолтані М. І. Релігійний вплив на засуджених при відбуванні кримінального покарання. *Актуальна юриспруденція* : юрид. наук.-практ. інтернет-конф. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?Option=com_content&view=article&id=1672%3A09101717&catid=195%3A5102017 (дата звернення: 12.02.2022).

6. Хлистова Н. Б. Стимулювання суспільно корисної мотивації релігійними та громадськими організаціями в контексті соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі. *Боротьба зі злочинністю та права людини* : матеріали наук.-практ. семінару (Одеса, 16 березня 2006 р.) / Одеська нац. юр. академія. Одеса, 2007. 312 с.

Гуторова Н. О.

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

МЕТА ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ДОСЯГНЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПОСЯГАНЬ НА ПУБЛІЧНЕ ЗДОРОВ'Я)

1. Визначення мети кримінального покарання належить до вельми складних і недостатньо досліджених проблем у науці кримінального права.

Очевидно, що обмеження прав і свобод людини, яким за сутністю є кримінальне покарання, не може бути свавільним, а має здійснюватися для досягнення суспільної користі, соціально значущої мети. Остання являє собою одну зі складових так званого триєдиного тесту на легітимність, що належить до міжнародних стандартів прав людини, які зобов'язують державу при встановленні й застосуванні обмежень у реалізації прав і свобод людини керуватися відповідністю критерію «необхідності в демократичному суспільстві». Окрім відповідності втручання держави в права і свободи людини нагальній соціальній необхідності, цей тест включає ще дві складові: пропорційність втручання законній меті, яку воно переслідувало, а також виправданість втручання. Саме таке розуміння критерію «необхідності в демократичному суспільстві» сформульоване в рішеннях Європейського суду з прав людини [1; 2].

Виходячи із системного аналізу ч. 1 ст. 1, ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України (далі – КК) та міжнародних стандартів прав людини в частині легітимності обмеження прав і свобод, можна зробити висновок, що *метою кримінального покарання є запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень*.

2. Кара, тобто відплата, помста особі, яка вчинила злочин, хоча і передбачена в ч. 2 ст. 50 КК як одна із цілей покарання, але не має й не може вважатися такою.

Перш за все, обмеження прав та свобод людини в демократичному суспільстві, виходячи з вищенаведеного триєдиного тесту на легітимність, не може здійснюватися інакше, ніж з метою досягнення суспільно корисної цілі. Помста або відплата людині, яка вчинила кримінальне правопорушення, такою суспільно корисною метою визнана бути не може. Демократична держава не має втручатися в права людини заради того, щоб їй помститися, карати заради покарання, бо помста є безглуздою, тим більше на рівні державної політики [3] та ще й за кошти платників податків.

Обмеження прав і свобод людини, яких зазнає особа, що вчинила кримінальне правопорушення, за своїм змістом є карою, але це жодним чином не означає, що кара може бути визначена метою покарання. Цілком слушно із цього приводу зазначала Т. А. Денисова: «Кара, як сутність покарання, за своїм характером, змістом і обсягом має відповідати, перш за все, тяжкості вчиненого злочину і особистості засудженого. Вона не є самоціллю покарання, а лише виступає як засіб для досягнення запобігання злочинності» [4]. На думку дослідниці, відсутність у Кримінально-виконавчому кодексі України такої мети, як кара, є цілком виправданим. Т. А. Денисова робить висновок, що «кінцевими цілями покарання є виправлення та ресоціалізація засуджених, реституція, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами» [5].

3. Метою покарання є запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Досягнення цієї мети свідчитиме про підвищення рівня безпеки суспільства в цілому й кожної окремої людини, захист її прав і законних

інтересів. Кримінальне покарання, яке застосовується до винної особи, полягає у впливі саме на людину з метою невчинення нових кримінальних правопорушень як правопорушником (спеціальна превенція), так і іншими особами (загальна превенція).

Досягнення мети загальної превенції щодо окремих категорій осіб стає можливим не лише через обмеження їх прав і свобод, а й вчинення інших заходів, результатом яких стане «перетворення» кримінального правопорушника на «доброго сусіда», поряд з яким іншим правослухняним членом суспільства буде комфортно існувати. Тому Т. А. Денисова цілком обґрунтовано зараховувала до цілей покарання ресоціалізацію засуджених.

Водночас варто мати на увазі, що стосовно осіб, які вчиняють певні групи кримінальних правопорушень, існують суттєві особливості щодо досягнення мети покарання. Ідеться, перш за все, про осіб, які вчинили так звані білокомірцеві кримінальні правопорушення, а також тих, які заподіяли тяжку шкоду з необережності, у тому числі при здійсненні професійної діяльності. Характерною особливістю таких осіб є те, що, на відміну від так званих загальнокримінальних правопорушників, вони, як правило, соціалізовані в суспільство, тобто, принаймні на момент призначення їм покарання, не потребують ресоціалізації. На відміну від цих груп правопорушників, особи, які вчинили злочин під впливом алкогольної або наркотичної залежності, мають певні розлади психічної діяльності, що не виключають їх осудність, переважно потребують комплексу засобів, спрямованих якраз на досягнення мети ресоціалізації.

З викладеного випливає, що шляхи досягнення загальної мети покарання – підвищення рівня безпеки людини й суспільства шляхом запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень – залежить не лише від тяжкості вчиненого злочину, а й від типізованої характеристики осіб, які певні види злочинів вчиняють. *Із цього випливає, що кримінальне покарання, яке встановлюється і призначається за вчинення певних кримінальних правопорушень, не може визначатися лише тяжкістю злочинів. Для ефективного кримінально-правового регулювання потрібно обирати такі види обмежень прав і свобод особи, які будуть не лише співрозмірними вчиненому, а й здатними досягти мети покарання з урахуванням типізованих особливостей певних категорій правопорушників.*

4. *Покарання за посягання на публічне здоров'я є яскравим свідченням неефективності кримінально-правового регулювання відносин, які виникають при вчиненні кримінальних правопорушень, які за типізованими особливостями осіб, які їх вчиняють, суттєво відрізняються від загальнокримінальних. Як характерні приклади такої неефективності варто навести результати проведеного аналізу призначення покарання за злочини, передбачені ст. 140 і 321¹ КК, який був здійснений шляхом суцільного вивчення обвинувальних вироків, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень.*

Так, у результаті дослідження було проаналізовано 44 обвинувальних вироків, винесених за неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК) [5] та 28 обвинувальних

вироків, винесених за фальсифікацію лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів (ст. 321¹ КК) [6]. Перший із зазначених діянь є нетяжким необережним злочином – заподіянням шкоди тяжкої життю або здоров'ю пацієнта, вчиненим при здійсненні професійної діяльності, другий – тяжким, а за наявності особливо кваліфікуючих ознак – особливо тяжким «білокомерцевим» злочином з формальним складом, вчиненим з корисливих мотивів.

Спільними рисами осіб, які ці злочини вчиняли, є те, що вони повністю соціалізовані в суспільство, характеризуються позитивно, не схильні до порушень громадського порядку. Такі риси є типізованою характеристикою осіб, які вчиняють передбачені ст. 140 і 321¹ КК злочини, що було очевидним, і цей висновок лише підтвердився в ході дослідження.

Аналіз покарань, призначених за ці різні за характером і ступенем тяжкості посягання на публічне здоров'я, свідчать про низьку ймовірність досягнення мети запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Це пов'язано з вельми лояльним ставленням судів до осіб, які вчинили такі злочини. Так, більшість медичних працівників, унаслідок недбалого або несутлінного ставлення яких до виконання службових обов'язків було спричинено тяжкі тілесні ушкодження або смерть пацієнта, не були позбавлені права займатися медичною практикою, що ставить під сумнів досягнення мети запобігання новим злочинам. Ще більше питань викликає застосування покарання за фальсифікацію лікарських засобів, де задекларовані в КК тривалі строки позбавлення волі та довічне позбавлення волі в судовій практиці «перетворюються» на фактичну безкарність у виді суцільного звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК. Така ситуація потребує переосмислення підходів до підвищення ефективності кримінально-правового регулювання.

Список використаної літератури

1. Рішення Європейського Суду з прав людини. Справа «Салов проти України» (Заява № 65518/01) Страсбург, 6 вересня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428 (дата звернення: 10.02.2022).
2. Рішення Європейського Суду з прав людини. Справа «Ляшко проти України» (Заява № 21040/02) Страсбург, 10 серпня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_275#Text (дата звернення: 10.02.2022).
3. Шаргородский М. Д. Наказание, его цели и эффективность. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1973. С. 17–30.
4. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2011. С. 338–339.
5. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2011.
6. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію медичної продукції. *Полтавський юридичний часопис*. 2021. № 1. С. 18–28. URL: <http://pli.nlu.edu.ua/doc/review/Review%202021%2C%20%E2%84%961.pdf> (дата звернення: 10.02.2022).
7. Гуторова Н. О., Пашков В. М. Відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків лікарем під час ведення пологів, що спричинило тяжкі наслідки (аналіз судової практики). *Медичне право*. 2019. № 2 (24). С. 9–25. DOI: <https://doi.org/10.25040/medicallaw2019.02.009>.

Дёменко С. В.

кандидат юридических наук, доцент,
профессор кафедры уголовного права, процесса и криминалистики,
Классический приватный университет, г. Запорожье

ЕВРОПЕИЗАЦИЯ КАК ОСНОВА УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ В КОНТЕКСТЕ ПРОЕКТА УК УКРАИНЫ

Накопившиеся в тексте действующего уголовного закона противоречия стимулировали отечественную доктрину к выработке нового, оптимального, удовлетворяющего заказчика реформ, кодифицированного нормативного акта, проявившегося на сегодня в виде проекта нового Уголовного кодекса [1].

Обращая взор на предшествующую этому проекту Концепцию реформирования УК (далее – Концепция) [2], содержащую квинтэссенцию анализа основных недостатков уголовного и иного законодательства, с большинством которых нельзя не согласиться, следует, на наш взгляд, поставить следующий вопрос: какова же главная причина столь кардинальной трансформации? Среди названных авторами Концепции причин для проведения реформы, по нашему мнению, выделяются две ключевые проблематики. Во-первых, это многочисленные несистемные, необоснованные и, в некоторых случаях, ошибочные изменения норм уголовного закона, подорвавшие его целостность и практическую значимость. Во-вторых, несоответствие базовой концепции построения уголовной ответственности в виде запретов на осуществление определенных деяний для населения под страхом применения наказания стремлению внедрить новые регуляторные механизмы.

Все остальные названные причины, по нашему мнению, а именно: необходимость диджитализации, унификации, отсутствие определенных механизмов, несогласованность между уголовными и административными нормами и другие, – не могут выступать, как все вместе, и уж тем более по отдельности, основанием отказа в целом от действующего кодекса, в связи с тем, что они не являются жизненно важными, такими, без решения которых дальнейшее его существование невозможно.

Касаемо первой проблемы, породившей энтропию уголовного закона, следует указать, что она действительно подвела его на край жизнеспособности. Между тем это явление не дает оснований для утверждения о недействии закона. Более того, если верить статистическим показателям, противодействие преступности, как целостная практика правоохранительных органов, основанная на уголовно-правовых методах, вошло в стадию определенных позитивных достижений. К примеру, данные об уровне уголовных правонарушений за 2014–2021 гг. показывают их существенное (на 57%!) уменьшение, отмечается и падение динамики уголовного судопроизводства (с 2019 по 2020 г. отмечено снижение на 27,7%).

Между тем утверждать как о позитивном, так и о негативном влиянии действующего уголовного закона как целостной правовой системы на пре-

ступность в государственном масштабе возможно при условии, как минимум, оценки влияния каждого его института на тот или иной сегмент этого социально-правового явления.

Приведенное рассуждение поднимает множество связанных с идеей анализа уголовных норм на их действенность вопросов, среди которых ключевой составляющей представляется проблематика критериев такого исследования, что само по себе обуславливает большую дискуссию. Однако, результатов такой работы в современной уголовной доктрине не наблюдается, равно как и проведенного глобального изыскания, утверждающего о необходимости кардинального изменения уголовного законодательства, вплоть до его *принципов, предмета и методов*.

По нашему мнению, глобальное изменение уголовного законодательства порождено не объективными социально-правовыми причинами, а стремлением власти в достижении конкретных целей, которые не связаны с аспектами совершенствования уголовных предписаний для повышения эффективности противодействия преступности.

Данное утверждение об иных целях власти основывается, во-первых, на субъективных представлениях о негативных последствиях такой кардинальной реформы для уголовной доктрины, сферы образования, правоприменительной практики и общества в целом, а во-вторых, на объективных показателях, проявляющихся в текстах норм, действиях органов власти, в научной литературе, указывающих на прямое заимствование иностранного законодательства для установления правил, в большинстве своем, чуждых нашему общественному сознанию, идеологии, менталитету и правовым принципам.

Украинскому обществу предлагают, а точнее сказать навязывают, адаптированный вариант уголовно-правовых запретов, приближенных к законодательству «развитых стран» под лозунгом европеизации и посредством «необратимого» курса на вступление в ЕС, о чем прямо указывается и в преамбуле Конституции, и в иных нормативных актах. Соответственно основной фактической целью разрабатываемого проекта УК и иных законов выступает «европеизация» уголовного законодательства, но никак не его совершенствование и улучшение, хотя последнее и обозначено на официальном сайте «Новый УК» в качестве целей рабочей группы [3].

Здесь следует отметить, что по результатам деятельности рабочей группы (т. е. по тексту проекта УК) видно, как отдельные положения национальной доктрины, сформированной в том числе и многолетним трудом членов данной группы, втискиваются посредством трансформации в прокрустово ложе «сверху спущенных» стандартов «европейских» норм. По нашему мнению, должного социального эффекта от этого ждать не придется, ведь, во-первых, опыт принятия в свое время действующего уголовного закона показал, что его разработчики большую часть своих идей, заложенных в проекте, так и не увидели в принятом законодателем акте, а во-вторых, проект по своей форме и сути обладает антинародным характером, выраженным в неоправданной сложности своей структуры и запутанных структурных связях, перенасыщенности отсылочных диспозиций и иными

проблемами. В частности, отказ авторов проекта от такого опорного признака уголовного правонарушения, как общественная опасность, раскрывающего его социальную сущность, открывает путь к «механистической» оценке противоправного деяния и порождает множество иных проблем.

Стоит обратить внимание и на классификацию правонарушений, представленную их распределением на проступки и преступления, которая входит в число наиболее проблематичных изменений и дополнений к действующему закону. В расширенной Концепции правильно указывалось на ошибочность механического разделения уголовного правонарушения на проступки и преступления. В этом плане логичным выглядела задача, поставленная в разделе Концепции об основах реформирования законодательства об ответственности за правонарушения в публичной сфере, по созданию отдельного кодифицированного акта, предусматривающего ответственность за проступки. Между тем, в проекте УК институт проступка находит свое дальнейшее применение, что порождает множество вопросов, в том числе и те, которые ранее поднимались на эту тематику.

К примеру, как согласуется представленный в проекте институт проступка и декларируемые идеи гуманизации ответственности за него, а также институты уголовного наказания и судимости? Ведь в соответствии со ст. 1.2.4 проекта, все уголовно-правовые способы уголовной ответственности отнесены к категории *крайних* мер реагирования государства на противоправные деяния, при том, что один из видов проступков, на основании ч. 2 ст. 2.1.2 проекта, определен в качестве деяния, причиняющего несущественный вред. В этом смысле, насколько вообще оправданно применение термина «несущественный вред»?

Очевидно, что поднятые выше вопросы не исчерпывают всей проблематики проекта УК, но нахождение ответов на них, возможно, откроет иной путь реформирования уголовного законодательства.

Список использованной литературы

1. Кримінальний кодекс України (проект): контрольний текст станом на 18.02.2022. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/02/18/kontrolnyj-projekt-kk-18-02-2022.pdf> (дата звернення: 23.03.2022).

2. Концепція реформування кримінального законодавства України. *Новий Кримінальний Кодекс*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/concept> (дата звернення: 23.02.2022).

3. Реформування кримінального законодавства України Новий Кримінальний Кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/> (дата звернення: 23.02.2022).

Денисов С. Ф.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6,
Харківський національний університет внутрішніх справ

Заїка Д. Є.

аспірант кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ УКРАЇНИ

Слідчий ізолятор (далі – СІЗО) є установою, яку зазвичай розглядають у контексті попереднього ув'язнення, проте значний відсоток осіб залишається там відбувати покарання й після оголошення вироку. Незважаючи на це, у вітчизняній науці відбуванню покарання в слідчому ізоляторі приділено мало уваги, що й зумовлює актуальність вибору теми.

Як зазначено в словнику з кримінально-виконавчого права за авторством С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової та М. В. Пузиревського СІЗО (від франц. *isolateur* – відособлене, відокремлене приміщення) – це специфічна установа закритого типу, на яку покладено функції виконання запобіжного заходу у виді тримання під вартою й, відповідно до ч. 3 ст. 18 Кримінально-виконавчого кодексу України, – функції виправної колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання й виправної колонії середнього рівня безпеки стосовно засуджених, залишених для роботи з господарського обслуговування [1, с. 463; 2].

Враховуючи те, що кількість осіб, які тримаються в СІЗО країни, постійно змінюється, для визначення кількісних показників доцільним вбачається дослідження звітних відомостей Державної кримінально-виконавчої служби України. Так, станом на 01.04.2021 у СІЗО та установах, що виконують їх роль, перебували 18 096 осіб. З них 6729 осіб (37,19%), які належать до таких категорій, як засуджені, «транзитні» в'язні, довічно засуджені та ін. [3]. Засуджених, залишених у СІЗО для роботи з господарського обслуговування, розміщують у відділенні соціально-психологічної служби ізолювано від інших засуджених та ув'язнених. Соціально-психологічна та педагогічна допомога ув'язненим і засудженим у СІЗО спрямована на надання їм послуг правового та культурно-освітнього рівня, дотримання ними законів, виконання вимог режиму утримання та правил поведінки, а також на психологічну підтримку [4].

Станом на 01.01.2022 в Україні існує 19 СІЗО [5]. За загальним правилом ув'язнені та засуджені розміщуються в камерах згідно з вимогами режиму та ізоляції, визначеними ст. 7, 8 Закону України «Про попереднє ув'язнення» та ст. 92 Кримінально-виконавчого кодексу України, відповідно до плану покамерного розміщення [2]. Ув'язнених та засуджених тримають у маломісних (від 2 до 6 осіб) або загальних (від 7 осіб і більше) камерах [6]. При цьому в Україні відсутній кількісний ліміт наповнення камер СІЗО та житлових приміщень колоній. Норми житлової площі встановлюють розмір

обов'язкової площі на одну особу, однак вони не обмежують кількість місць у житлових приміщеннях. Теоретично одне приміщення може бути розраховано на одночасне тримання сотень людей, хоча в Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями зазначено, що кожен повинен мати окрему камеру або кімнату [7]. Неприйнятними є й розміри двориків в окремих СІЗО: від 8 до 13 м² у Львівському СІЗО та від 16 до 20 м² в Івано-Франківському СІЗО, 9,5 м² на двох в'язнів та 34 м² на 12 в'язнів у Київському СІЗО тощо. [8, с. 7, 10].

Варто зауважити, що рівень забезпечення базових потреб засуджених досить низький. Під час моніторингових візитів було встановлено, що в Одеському СІЗО на 1246 утримуваних передбачено лише 17 ліжко-місць для осіб з підозрою/хворобою на COVID-19; Харківському СІЗО на 1871 особу – 2 ліжко-місця; Хмельницькому СІЗО на 467 осіб – 4 ліжко-місця, Запорізькому СІЗО – жодного ліжко-місця [9, с. 257, 260]. Із цього приводу Верховний комісар ООН з прав людини звернувся з проханням до держав звільнити деякі категорії засуджених. У Великій Британії, Франції, США звільнили засуджених із низьким рівнем ризику, вагітних жінок, а також осіб, які засуджені за ненасильницькі злочини, у подальшому їх будуть відстежувати за допомогою електронних засобів контролю [10, с. 372].

Негативний вплив на процеси виправлення та ресоціалізації справляє внутрішньокриміногенна ситуація. Так, за даними Л. Ф. Гули та Н. Л. Гули, із загальної кількості злочинів, вчинених засудженими в установах виконання покарань, 46 (8%) зареєстровано в слідчих ізоляторах [11, с. 135]. Відповідно до даних звіту за результатами моніторингового візиту до Київського СІЗО від 16.01.2021, зафіксовано існування неформальних відносин, зумовлених наявністю злочинної субкультури, що ґрунтуються на залякуванні та насиллі щодо осіб, які відмовляються дотримуватись злочинних звичаїв і традицій. Окремі в'язні в приватному спілкуванні повідомили про погрози застосування фізичного насильства, що частково підтверджується численними записами в медичній документації щодо отримання побутових травм [12, с. 2–3]. Випадки не поодинокі, так, під час моніторингового візиту до Кропивницького СІЗО 5 травня 2020 р. встановлено факти катування двох утримуваних осіб (нанесення тілесних ушкоджень, залякування заразити СНІДом та туберкульозом, демонструючи при цьому шприць з білою рідиною) виконувачем обов'язків керівника установи та працівників установи [9, с. 249].

Із цього приводу Т. А. Денисова зазначала, що під час відбування покарання засуджені зазнають утисків їхніх прав, приниження честі й гідності, всіляких знущань, які починаються ще із СІЗО. Перебування в антисоціальному середовищі провокує засуджених до набуття багатьох негативних навичок, а тому при рецидиві такі особи вчиняють більш тяжкі злочини, ніж ті, за які вони відбували попереднє покарання, і в менш короткі після звільнення строки; проходить «взаємозараження» засуджених, що сприяє посиленню суспільної небезпечності особи й відновленню її злочинної поведінки в майбутньому [13, с. 20].

Так, у справі «Сукачов проти України» Європейським судом з прав людини, серед іншого, було рекомендовано надання щонайменше 4 кв. м особистого простору на ув'язненого в багатомісних камерах і не поміщати більше від одного ув'язненого до камер площею 6 кв. м, забезпечення повного відокремлення туалетів/санвузлів у камерах (наприклад, до стелі) [14].

При цьому варто зауважити, що з огляду на низку судових рішень та суспільний запит з метою приведення приміщень СІЗО у відповідність із чинними європейськими стандартами Міністерством юстиції було ініційовано процедуру створення платних камер. Так, станом на 20.05.2021 було відкрито оновлений корпус Київського СІЗО, відремонтований за норвезьким зразком. Усього було оновлено 18 камер: 14 двомісних та 4 одномісні. Кожне приміщення оснащено холодильником, телевізором, стаціонарним телефоном, Wifi, кнопкою екстреного виклику охорони, камерами відеоспостереження та пожежогасіння [15, с. 1]. Проте, незрозумілим залишається питання кадрового забезпечення функціонування оновлених СІЗО, адже жодних суттєвих змін у цьому аспекті так і не відбулось.

Отже, СІЗО є не лише установою виконання запобіжного заходу у виді тримання під вартою, а й установою виконання покарань для більше ніж 6 тис. осіб. При цьому, попри останні спроби модернізації, медичне та соціально-побутове забезпечення все ще перебуває на незадовільному рівні, активно поширюється кримінальна субкультура, ідеологія залякування, акти фізичного насильства. Працівники установ нехтують проведенням соціально-виховної роботи, проходить «взаємозараження» засуджених, що сприяє посиленню їх суспільної небезпечності й відновленню злочинної поведінки в майбутньому.

Необхідними є не лише технічне переобладнання та модернізація існуючої матеріально-побутової бази СІЗО, а й внесення змін до чинного законодавства, зокрема в частині встановлення граничної кількості місць у житлових приміщеннях. Особливої уваги потребує й небезпека застосування погроз, насильства та катування. Необхідно провести якісну професійно підготовку та підвищення кваліфікації персоналу установ у зв'язку з упровадженням нової концепції платних камер та наявністю особливого поєднання різних категорій ув'язнених.

Список використаної літератури

1. Кримінально-виконавче право : словник-довідник / автори-упоряд.: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, М. В. Пузиревський. Чернігів : Десна Поліграф, 2020. 712 с.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон від 11.07.2003 № 1129-IV. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 28.01.2022).
3. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/Загальна-характеристика-01.04.2021.pdf> (дата звернення: 29.12.2021).
4. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України : наказ Міністерства юстиції України від 14.06.2019 № 1769/5. Дата оновлення: 24.09.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19> (дата звернення: 27.01.2022).

5. Про затвердження Переліку найменувань органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, навчальних закладів та медично-реабілітаційних центрів, що належать до сфери управління Державної кримінально-виконавчої служби України, у новій редакції: наказ Міністерства юстиції України від 12.03.2020 № 921/5. URL: <https://minjust.gov.ua/n/22591> (дата звернення: 30.01.2022).

6. Про попереднє ув'язнення: закон від 30.06.1993 № 3352-XII. Дата оновлення 24.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12> (дата звернення: 29.01.2022).

7. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями: міжнародний документ від 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення: 10.02.2022).

8. Човган В. О. Аналіз виконання рекомендацій щодо пенітенціарної системи, наданих Україні Європейським комітетом з запобігання катуванням з 1998 року: монографія. 2020. 82 с. URL: <https://rm.coe.int/cpt-recommendations-implementation/16809e82be> (дата звернення: 28.01.2022).

9. Денисова Л. Л. Щорічна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ, 2021. 355 с.

10. Гальцова О. В. Безпека засуджених та персоналу установ виконання покарань під час пандемії. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 369–374.

11. Гула Л. Ф., Гула Н. Л. Кримінологічна характеристика злочинів, учинених засудженими в установах виконання покарання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 131–139.

12. Звіт за результатами повторного моніторингового візиту до державної установи «Київський слідчий ізолятор» Центрального міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/u-kyivskomu-slidchomu-izolatori-uviazneni-spliat-po-cherzi> (дата звернення: 30.01.2022).

13. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 41 с.

14. Справа «Сукачов проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 30.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f12 (дата звернення: 26.12.2021).

15. Малюська Д. Л. Європейські умови утримання ув'язнених в СІЗО – Завдання держави. *Закон і обов'язок*. 2021. № 9 С. 1–4. URL: https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/ZIO_09-2021_compressed.pdf (дата звернення: 11.12.2021).

Денисов С. Ф.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6,
Харківський національний університет внутрішніх справ

Коваленко Н. О.

кандидат юридичних наук, доцент,
адвокат, м. Київ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ, ПЕРЕДБАЧЕНІ СТ. 297 КК УКРАЇНИ

Аналіз структури зареєстрованих злочинів показав, що найбільш поширеним серед кримінальних посягань на моральність є «наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» (ст. 297 КК України). Ураховуючи останні тенденції, цей злочин по праву вважається

найбільш поширеним злочином проти моральності з питомою вагою серед інших злочинів цієї групи майже 41% [1, с. 57].

За даними статистичної звітності ГПУ (ф. № 1), у 2021 р. було обліковано 1118 злочинів, передбачених ст. 297 КК України, з яких до суду з обвинувальним актом направлено 690 (61,72%), з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності – 0, з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру – 79, з клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру – 10 [2]. Поряд з цим, не варто забувати, що наруга над могилою належить до найбільш високолатентних посягань, тому наведена кримінальна статистика не відображає дійсного рівня злочинності.

За двадцять років існування чинного КК України до тексту ст. 297 КК України зміни вносилися п'ять разів, тож на сьогодні ця норма містить чотири частини, а санкції за такі злочини мають різні варіанти застосування чотирьох видів покарань.

Справді, можна досягти мети, яка встановлюється законом про кримінальну відповідальність, шляхом урізноманітнення кримінальних покарань, що, як слушно зауважує О. Олійник, дає змогу суду в кожному конкретному випадку, призначаючи особі, винній у скоєнні злочину, покарання, застосувати принцип індивідуалізації і справедливості відповідальності [3, с. 192].

Натомість, аналіз обвинувальних вироків за ст. 297 КК України, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень, на жаль, підтверджує висновок Т. А. Денисової щодо незмінності загального ставлення суспільства до покарання, а саме прихильності до збереження суворості покарання, та тенденції збереження карального напрямку, яку найбільше підтримують судді та співробітники правоохоронних органів [4, с. 21].

Так, при тому, що санкція частини першої ст. 297 КК України містить аж чотири альтернативних види покарання (штраф до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк), а санкції частини другої та третьої цієї статті – два альтернативних основних покарання (обмеження волі та позбавлення волі), суди зазвичай застосовують лише один – позбавлення волі.

У теорії кримінального права усталеною є думка про те, що кримінальне законодавство свою соціальну результативність (утримання від скоєння злочинів) забезпечує не лише покаранням осіб, які скоїли злочини, але й іншими засобами – звільненням (повним або частковим, умовним або безумовним) від покарання, кримінальної відповідальності [5, с. 547].

Проведене нами дослідження дає підстави для висновку про те, що в більшості випадків при призначенні покарання за наругу над могилою суди застосовують звільнення засуджених від відбування покарання у вигляді позбавлення волі з випробуванням на підставі ст. 75 КК України (див., напр.: вирок Білозерського районного суду Херсонської області від 18.05.2021 у справі № 648/921/21; вирок Добровеличківського районного суду Кіровоградської області від 03.06.2021 у справі № 387/101/21 та ін.).

Крім того, у цій категорії справ суди часто затверджують угоди про визнання винуватості, укладені між прокурором та обвинуваченим у кримінальному провадженні, у яких також із застосуванням ст. 75 КК України звільняють засуджених від відбування покарання у вигляді позбавлення волі з випробуванням (див. напр.: *вирок Бориславського міського суду від 18.03.2021 у справі № 180320*; *вирок Глобинського районного суду Полтавської області від 08.06.2021 у справі № 527/877/21*; *вирок Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 31.03.2021 у справі № 695/1001/20 та ін.*).

За результатами дослідження можна стверджувати, що найчастіше суди розглядають кримінальні провадження з кримінально-правовою кваліфікацією за ч. 3 ст. 297 КК України. Зазвичай ідеться про незаконне заволодіння предметами, що знаходяться на могилі (передусім, металевими частинами огорожі могил, пам'ятників, ритуальних предметів тощо), вчинені повторно, з корисливих мотивів, а саме з метою незаконного збагачення внаслідок здавання їх на брухт (див., напр.: *вирок Харківського районного суду Харківської області від 27.08.2021 у справі № 635/1521/18*; *вирок Великопетиського районного суду Херсонської області від 03.03.2021 у справі № 649/772/20 та ін.*).

Значно рідше наруга над могилою вчиняється з хуліганських мотивів, зазвичай групою осіб. Наприклад, 29.12.2020 засуджений спільно зі своїм односельцем з хуліганських мотивів, які супроводжувалися винятковим цинізмом з мотивів явної неповаги до суспільства, шляхом пошкодження пам'ятних хрестів, пам'ятних намогильних плит та пам'ятників з табличками померлих, вчинили наругу над 97 могилами на кладовищі села Прибузьке Вітовського району Миколаївської області. Вироком Жовтневого районного суду Миколаївської області від 03.12.2021 у справі № 477/589/21 за скоєння злочину, передбаченого ч. 3 ст. 297 КК України, засудженому призначено покарання у вигляді 4 років позбавлення волі.

Випадки наруги над тілами померлих, розкопування могил тощо з хуліганських, релігійних або інших особистих мотивів мають невелику питому вагу серед відповідних злочинів та, як правило, набувають широкого резонансу в суспільстві.

Наприклад, 06.08.2020 на кладовищі в м. Татарбунари Одеської області ОСОБА_1 через особисті образи розкопала могилу свого знайомого, який загинув у липні 2020 р., для того, щоб переконатися, що в могилі похована саме ця особа. Розбивши верхню кришку труни та побачивши лице покійного, він зарив могилу. Вироком Саратського районного суду Одеської області від 27.01.2022 у справі № 515/1118/21 ОСОБУ_1 було визнано винуватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 297 КК України, призначено покарання у вигляді позбавлення волі на строк 2 роки та на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням.

На відміну від позбавлення волі, у межах санкції ч. 3 ст. 297 КК України такий вид покарання, як обмеження волі, судами застосовується нечасто. Обмеження волі (як правило, на строк 4–5 років) застосовують зазвичай за

неодноразове заволодіння предметами, що знаходяться на могилі, з корисливих мотивів (див., напр.: *вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 12.10.2021 у справі № 484/4649/20; вирок Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області від 13.10.2021 у справі № 607/10510/21; вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 22.04.2021 у справі № 357/5260/19*).

На нашу думку, шлях демократизації й гуманізації кримінального закону повинен полягати в наданні суду можливості та права вибирати такі індивідуальні покарання, які б найбільш ефективно могли впливати на особу та, у свою чергу, допомагали досягти мети покарання, визначеної законом про кримінальну відповідальність (ст. 50 КК України).

Варто зауважити, що значна частина наруг над могилами вчиняється раніше засудженими особами (насамперед, за крадіжки та злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів) під час іспитового строку. Тож призначення покарання у вигляді позбавлення волі, так само як і звільнення засуджених на підставі ст. 75 КК України від його відбування з випробуванням, не можна вважати ефективним.

Водночас, призначаючи покарання за злочини, передбачені ст. 297 КК України, скоєні після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання, від якого особа була звільнена з випробуванням, суди нерідко повторно застосовують до таких осіб звільнення від відбування покарання з випробуванням, що не сприяє реалізації принципу невідворотності покарання. Утім, попри свою нелогічність, відповідні покарання цілком відповідають вимогам закону, оскільки призначаються в межах санкції статті.

Загалом усе наведене, на нашу думку, не дає можливості повною мірою реалізувати засади верховенства права, рівності та справедливості, що зумовлює необхідність проведення подальших досліджень з метою встановлення відповідності між передбаченими в законодавстві України мірами покарань та можливостями досягнення цілей покарання під час його виконання, обмеженого цими розмірами.

Список використаної літератури

1. Денисов С. Ф., Кулик С. Г. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти моральності : монографія / за ред. С. Ф. Денисова. Чернігів : Академія Державної пенітенціарної служби, 2018. 306 с.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2021 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultativih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 18.02.2022).
3. Олійник О. Проблемні питання сучасної системи покарань: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 191–196.
4. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 41 с.
5. Разгильдиев Б. Т. Фундаментальные аспекты уголовного наказания. *Всероссийский криминологический журнал*. 2017. Т. 11. № 3. С. 542–550.

Джужа О. М.

доктор юридичних наук,
головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності
та захисту прав інтелектуальної власності,
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ

Тичина Д. М.

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії злочинності,
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ

ВІКТИМОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

В установах виконання покарань (далі – УВП) міститься досить велика кількість засуджених, які не можуть самостійно захищати свої права та законні інтереси від свавілля представників різних угруповань негативної спрямованості. У цій ситуації проблема забезпечення захисту засуджених від посягань на їх життя та здоров'я має знаходити законний дозвіл у кожному УВП за активної взаємодії всіх суб'єктів пенітенціарної профілактики [1, с. 138–141; 2, с. 301–302].

Тому завдання віктимологічного запобігання в УВП зводяться до такого:

- а) робота над підвищенням можливості потенційних потерпілих до опору злочинцю;
- б) усунення типових віктимно небезпечних ситуацій, які значно підвищують можливість засуджених і персоналу стати жертвами насильницьких злочинів;
- в) своєчасне виявлення з урахуванням раніше зазначених характеристик потенційних жертв – аутоагресивної поведінки;
- г) здійснення повного комплексу заходів щодо забезпечення їхньої безпеки.

Встановлення потенційних потерпілих в умовах УВП викликає певні труднощі, оскільки багато з них, особливо ті, хто вже постраждав від злочинних посягань, уникає звернення по допомогу до адміністрації УВП через страх розправи з боку інших засуджених та відсутність віри в те, що адміністрація може забезпечити їх безпеку.

Профілактична робота з потенційними жертвами в УВП може здійснюватися в різних формах, різноманітними методами та на різних рівнях [3, с. 295–296].

У загальному вигляді завдання індивідуальної профілактики на віктимологічному рівні полягає в тому, щоб забезпечити позитивний вплив мікросередовища на особистість потенційної жертви з метою зменшення її віктимності [4, с. 29–30], оскільки остання є суб'єктивною якістю конкретної

людини, на яку можна впливати з метою зниження ступеня прояву або навіть повного виключення.

Адміністрація місць позбавлення волі повинна прагнути до створення таких умов виконання покарань, за яких не лише насильницькі злочини, а й ненасильницькі провини не залишаються без належної реакції.

Практика показує [5, с. 168–169], що найпозитивніших результатів у своїй роботі досягають ті УВП, де будь-які види прояву насильницьких дій не залишаються без реагування з боку адміністрації, вимоги кримінального закону виконуються неухильно, а засоби боротьби зі злочинністю серед засуджених використовують правильно та ефективно.

Зниження рівня віктимізації засуджених досягають шляхом:

- виключення практики залучення засуджених (незалежно від характеристики їх поведінки) до здійснення заходів «виховного» на інших засуджених. Подібні факти є одним із серйозних приводів до вчинення насильницьких злочинів;

- усунення факторів публічного обговорення чи критики членів неформальних груп, що займають полярні статуси [6, с. 167–175]. Зазвичай ініціатором таких обговорень є не засуджені, а представники адміністрації. У такій ситуації основна частина засуджених виправдовує протиправну поведінку особи, що обговорюється. Це посилює негативне ставлення не тільки до особи, яка звернулася по допомогу до адміністрації, а й до всієї системи виховно-профілактичного впливу;

- створення однакових умов для різностатусних засуджених у всіх сферах їх життєдіяльності, що дає змогу послабити вплив неформальних лідерів;

- забезпечення адекватної правової реакції на будь-які форми протиправної активності засуджених для створення реальної захищеності особи в умовах УВП;

- приділення особливої уваги та надання підтримки особам, засудженим до позбавлення волі вперше. Більшість кримінологів констатують, що кримінальна активність засуджених досить висока в перші місяці перебування в УВП (у 75 % засуджених відбувалися конфлікти в перші місяці їхнього перебування в установі). Причому агресія в таких випадках виступала як захисна реакція на реальну чи уявну загрозу;

- блокування неформальних зв'язків новоприбулих засуджених з негативно орієнтованою частиною тих, що відбувають покарання. Близько 90% засуджених в УВП входять до різних груп. Такі заходи дають змогу виключити можливість криміналізації цих контактів. Індивіди, які не визначили лінію своєї поведінки в початковий період перебування в УВП, можуть бути піддані неофіційним санкціям з боку малих груп різної спрямованості, які вимагають у новоприбулих роз'яснення своєї позиції, ставлення до оточення, досягнення цілей та виконання завдань, що стоять перед офіційно організованими формуваннями засуджених;

– нейтралізації діяльності груп негативної спрямованості завдяки підтриманню альтернативних форм внутрішньої організації, груп засуджених, позбавлених криміногенного забарвлення;

– диференціації засуджених у межах одного УВП, з урахуванням їх поведінки та спрямованості особи в процесі відбування покарання;

– запровадження реальної психолого-психіатричної допомоги засудженим [2, с. 38–44].

Не менш важливою у справі віктимологічного запобігання насильницьким злочинам в УВП є проблема проникнення до засуджених заборонених предметів, насамперед спиртних напоїв та наркотичних засобів. Гострота проблеми зумовлена передусім тим, що до вчинення подібних дій залучають як засуджених, їх знайомих і родичів, так і персонал УВП.

Таким чином, діяльність щодо підвищення ефективності віктимологічного запобігання [4, с. 67–70] має здійснюватися за декількома напрямками:

– потрібно ретельно підходити до підбору персоналу, особливо на вільнонаймані посади, відстежуючи персональну відповідальність молодших інспекторів за недобросовісне ставлення до виконання службових обов'язків;

– діяльність із запобігання проникненню заборонених предметів не повинна обмежуватися рамками території УВП, оскільки до зазначеної протиправної діяльності залучаються не лише засуджені та персонал, а й інші громадяни, які вступають із засудженими до незаконних зв'язків;

– успішне виконання поставлених завдань забезпечення надійної охорони об'єктів, ізоляції засуджених, здійснення нагляду на ними, проведення обшукової роботи можливе лише при раціональному поєднанні використання людського фактора із застосуванням широкого спектра апробованих інженерно-технічних засобів нагляду та охорони, які мають стати надійним бар'єром на шляху вчинення правопорушень засудженими.

Здійснення персоналом місць позбавлення волі заходів щодо нейтралізації деструктивних суперечностей кримінального покарання у вигляді позбавлення волі дасть змогу створити необхідні умови для ефективної реалізації призначеного судом покарання.

Список використаної літератури

1. Василевич В. В. Кримінологічна політика України : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.

2. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джу́жа, В. В. Василевич та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джу́жи. Київ : Атіка, 2006. 352 с.

3. Джу́жа А. О. Віктимологічні засади запобігання злочинам в Україні: теорія та практика : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 416 с.

4. Джу́жа О. М., Моїсєєв Є. М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти) : монографія. Київ : НТР «Правник» – Нац. акад. внутр. справ України, 1998. 84 с.

5. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній : монографія / В. В. Коваленко, О. М. Джу́жа, О. Г. Колб та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Коваленка. Київ : Атіка-Н, 2011. 368 с.

6. Джу́жа О. М. Запобігання злочинам: кримінологічно-віктимологічна парадигма : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.

Дмитрук М. М.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Національний університет «Одеська юридична академія»

ВІДМІННІСТЬ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 171 КК УКРАЇНИ ТА СТ. 212-3 КУпАП (У КОНТЕКСТІ «ВІДМОВИ У ДОСТУПІ ДО ІНФОРМАЦІЇ»)

У судово-слідчій практиці часто виникають спірні ситуації щодо встановлення ознак такого правопорушення, як «відмова у доступі до інформації», та кваліфікації його як адміністративного або як кримінального [1].

«Відмова у доступі до інформації» є однією з форм діянь адміністративного та кримінального правопорушення, відповідальність за які передбачено в ст. 212-3 КУпАП та ст. 171 КК. Більшість форм діянь, передбачених у цих статтях, не викликають труднощів у розмежуванні та кваліфікації, окрім таких діянь, як «незаконна відмова у доступі журналіста до інформації» (ч. 1 ст. 171 КК) та «ненадання відповіді на запит на інформацію, ненадання інформації, неправомірна відмова в наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання недостовірної інформації» (ч. 2 ст. 212-3 КУпАП). Вказані форми діянь містять настільки подібні ознаки, що призводить до кваліфікації одних і тих самих діянь то як адміністративного, то як кримінального правопорушення за зазначеними вище статтями КК та КУпАП.

Відмінність між вказаними діяннями можна намагатися встановлювати за такими об'єктивно-суб'єктивними ознаками.

Розмежування *за об'єктом посягання* досліджуваних діянь необхідно здійснювати, виходячи з того, що КУпАП охороняються саме управлінські суспільні відносини, а також відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням небезпечних деліктів, а положеннями КК охороняються суспільні відносини від суспільно небезпечних діянь, проте розмежування за цим елементом складу правопорушення є надмірно оціночним.

Сам законодавець розподіляє адміністративну відповідальність за ст. 212-3 КУпАП залежно від виду запиту та порядку надання відповіді на нього на такі кваліфіковані види адміністративних правопорушень: 1) порушення ЗУ «Про доступ до публічної інформації» – ч. 2 ст. 212-3 КУпАП; 2) порушення вимог ЗУ «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» – ч. 3 ст. 212-3 КУпАП; 3) обмеження доступу до інформації або віднесення інформації до інформації з обмеженим доступом, якщо це прямо заборонено законом, – ч. 4 ст. 212-3 КУпАП. Орієнтовний перелік такої інформації наведено в п. 7 Постанови Вищого адміністративного суду від 29.09.2016 № 10 [2]; 4) порушення порядку надання відповіді на адвокатський запит – ч. 5 ст. 212-3 КУпАП; 5) порушення порядку надання відповіді на запит відповідно до ЗУ «Про доступ до судових рішень» – ч. 6 ст. 212-3 КУпАП; 6) порушення порядку надання відповіді на запит відповідно до ЗУ «Про звернення громадян» – ч. 7 ст. 212-3 КУпАП; 7) порушення

порядку надання відповіді на запит відповідно до ЗУ «Про оцінку впливу на довкілля» – ч. 8 ст. 212-3 КУпАП; 8) повторне порушення будь-якого із вищезазначених порядків відповіді на запит або порушення порядку надання інформації, передбаченого вищезазначеними законами, – абз. 9 ст. 212-3 КУпАП; 9) порушення порядку надання відповіді на запит відповідно до ЗУ «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» – ч. 10 ст. 212-3 КУпАП; 10) порушення порядку надання інформації відповідно до ЗУ «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях» – ч. 11 ст. 212-3 КУпАП.

При визначенні наявності або відсутності підстав обмеження доступу до певної інформації (*тобто встановлення ознаки протиправності*), при встановленні наявності в діяння ознак адміністративного правопорушення (ч. 4 ст. 212-3 КУпАП) або інших правопорушень, коли поширюються і вимоги Закону № 2939, і вимоги іншого окремого закону, потрібно брати до уваги дотримання «трискладового тесту» згідно з п. 1-3 ч. 2 ст. 6 ЗУ «Про доступ до публічної інформації» [3]. Положення ст. 1 ЗУ «Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів» містять визначення журналіста, а ч. 6 ст. 26 ЗУ «Про інформацію» передбачає, що журналіст повинен дотримуватися встановлених законом механізмів реалізації права на доступ до інформації, а саме право на інформацію може бути обмежене законом [4].

Зазначена рівновага між «правом на інформацію» та «шкодою від викривлення/приховування інформації» забезпечується дотриманням законодавчого порядку доступу до інформації, зокрема, положень п. 1-3 ч. 2 ст. 6 ЗУ «Про доступ до публічної інформації» [3]. У сучасному суспільстві України за відсутності суспільних ЗМІ спостерігаються непоодинокі випадки як порушення прав ЗМІ, так і зловживання ЗМІ своїми правами.

Розмежування за *ознаками об'єктивної сторони* має здійснюватися з урахуванням того, що і адміністративне, і кримінальне правопорушення є формальними за своїми складами, тобто достатнім для визнання таких видів правопорушень закінченими є встановлення факту його вчинення. Відсутня необхідність встановлювати певні суспільно небезпечні наслідки.

Відмінність за змістом таких діянь, як «незаконна відмова у доступі журналіста до інформації» та «необґрунтоване віднесення інформації до інформації з обмеженим доступом...», може бути визначена в *ступені суспільної небезпеки діяння*. Наприклад, його може підвищувати повторне або систематичне протягом нетривалого періоду недотримання певної управлінської процедури отримання інформації одного й того ж змісту; чи стосується цей запит/вимога розкрити інформацію та наявність обов'язку у такого отримувача запиту повідомляти таку інформацію; окремі ж випадки таких порушень (одноразове або повторне протягом року) є свідченням посягання на управлінські правовідносини, що охороняються ст. 212-3 КУпАП, або недбалість при виконанні трудових обов'язків. Проте це оціночні характеристики діяння, які встановлюються правозастосовними органами, виходячи із суб'єктивного погляду.

«Відмова у доступі журналісту до інформації» як форма діяння кримінального правопорушення може вчинятись у вигляді: 1) незаконної «явної» відмови розпорядника публічної інформації у наданні інформації шляхом надання неодноразової про це, як правило, письмової відповіді; 2) незаконної «прихованої» відмови – неодноразове ігнорування запитів про надання інформації, надання неодноразової відповіді без надання інформації, поєднане із неодноразовим несвоєчасним та неповним наданням інформації без обґрунтування причин надання неповноти інформації. Вчинення діяння досліджуваного кримінального правопорушення у формі бездіяльності потребує чіткого встановлення трьох складових: 1) обов'язку розкривати таку інформацію; 2) утримання від виконання такого обов'язку; 3) наявності можливості повідомити таку інформацію.

Форма вини для «незаконної відмови у доступі журналіста до інформації» та «ненадання відповіді на запит на інформацію...» є різною: для адміністративного правопорушення – як умисною, так і необережною, а для кримінального правопорушення – виключно умисною у вигляді прямого умислу [5]. Стосовно суб'єкта кримінального та адміністративного правопорушення, то в досліджуваних формах діяння, передбачених у ч. 1 ст. 171 КК та у ч. 2 ст. 212-3 КУпАП, суб'єкти діяння є спеціальними та подібними за ознаками.

Отже, основними ознаками, за якими можна відмежовувати діяння («відмова у доступі до інформації»), передбачені в ч. 1 ст. 171 КК та ч. 2 ст. 212-3 КУпАП, є такі: 1) сфера та значущість інформації, щодо якої незаконно відмовлено в наданні або надано недостовірну; 2) ступінь суспільної небезпеки діяння у вигляді неодноразовості порушення порядку повідомлення інформації щодо одного й того самого предмета запиту; 3) у випадку вчинення діяння у формі бездіяльності – наявність умов кримінальної відповідальності при бездіяльності; 4) прямий умисел на приховування інформації або повідомлення недостовірної інформації.

Проте чітке розмежування такої форми діяння, як «відмова у доступі до інформації», у різних словесних конструкціях аналізованих адміністративного та кримінального правопорушення свідчить, що розмежування їх за об'єктивно-суб'єктивними ознаками складу правопорушення є неможливим. Зазначене вище дає підстави для висновку про необхідність внесення відповідних змін до ст. 171 КК або до ст. 212-3 КУпАП.

Список використаної літератури

1. Лист Керівника Закарпатської обласної прокуратури від 11.06.2021 № 09/1-/403вих21.

2. Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації : Постанова Вищого адміністративного суду від 29.09.2016 № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010760-16#Text> (дата звернення: 12.02.2022).

3. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 12.02.2022).

4. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.02.2022).

5. Постанова Верховний Суд від 20.03.2019 № 180/1669/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80681387> (дата звернення: 12.02.2022).

Дрижак Я. І.

завідувач сектору вибухотехнічних та пожежотехнічних досліджень,
Чернігівський НДЕКЦ МВС України

Лазаренко А. М.

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний фахівець з організації наукової роботи,
Чернігівський НДЕКЦ МВС України

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ВИБУХОТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Однією з найнебезпечніших тенденцій у розвитку криміногенної ситуації в Україні є поширення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням вибухових пристроїв. Розкриття таких злочинних діянь неможливе без використання спеціальних знань. Саме тому від кваліфікації, тактичної та технічної підготовки спеціаліста залежить успіх у проведенні вибухотехнічних експертиз.

Більшість наукових праць присвячені дослідженню методики розслідування кримінальних вибухів, організації огляду місця події. Вивчаються особливості: проведення слідчих заходів; механізму й обставин вчинення вибуху [1]; засобів і матеріалів, необхідних для проведення якісного огляду місця вибуху, інструментальних методів фіксації розташування та орієнтування об'єктів на місцевості [2]. Розглядаються теоретичні криміналістичні вчення про вибухові речовини та вибухові пристрої як засоби й знаряддя вчинення злочинів [3]. Однак досі актуальним є питання щодо аналізу предмета, об'єкта та завдань вибухотехнічної експертизи для її ефективного проведення.

Вибухотехнічна експертиза – один із видів нетрадиційної судової інженерно-технічної експертизи. Її предметом є виявлення фактичних даних щодо: боєприпасів вибухових речовин; вибухових пристроїв; інструментів та матеріалів, які використовуються під час їх виготовлення; обставин вибуху; осіб, які спланували та вчинили вибух тощо.

Головними завданнями експертизи вибухових пристроїв (ВП), обставин і механізму вибуху є визначення:

- факту вибуху вибухового пристрою на місці події;
- виду вибуху;
- належності об'єкта до вибухового пристрою (боєприпасів) та визначення класифікаційної категорії пристрою;
- потужності вибуху ВП;
- конструкції пристрою та способу його виготовлення і принципу дії;

– наявності в обставинах справи даних, що стосуються особи, яка виготовила саморобний вибуховий пристрій і привела його в дію [4, с. 112].

До об'єктів вибухово-технічної експертизи варто віднести:

– заряди вибухових речовин (тротиліві шашки, заряди амонітів, заряди високобризантних ВР, кумулятивні заряди, корпуси ручних гранат тощо);

– засоби підриву (запали, капсулі-детонатори, електродетонатори, вогнепровідні шнури, детонуючі шнури тощо);

– ВП промислового виготовлення (гранати, міни, гранатомети, бомби, снаряди тощо);

– компоненти ВП (корпуси, механізми приведення в дію ВП, джерела живлення тощо);

– ВП саморобного виготовлення (радіокеровані, міни-пастки, типу «ручні гранати» тощо);

– залишки від вибуху промислових і саморобних пристроїв;

– піротехнічні вироби та їх залишки (імітаційні засоби, вибух-пакети, електровибухопакети, імітаційні патрони, петарди тощо);

– наслідки від вибуху (зруйновані конструкції будівель тощо) [4, с. 115].

Вибухотехнічна експертиза може надати відповіді на питання різного характеру. У криміналістичній літературі, методичних рекомендаціях щодо призначення вказаної експертизи наводять перелік значної кількості питань, але на практиці важливою є їх деталізація. Це такі питання.

Класифікаційні дослідження:

Чи належить наданий предмет (сукупність предметів) до боєприпасу або вибухового пристрою?

Чи є наданий об'єкт засобом для підриву?

Чи є надані на дослідження об'єкти складовими компонентами ВП?

Чи є надані на дослідження об'єкти залишками (деталлями або вузлами) ВП? Якщо так, то якого?

Які з виявлених на МП об'єктів могли належати до ВП (боєприпасів) або входити до його конструкції як основних, додаткових чи допоміжних елементів?

Чи належать надані креслення, ескізи, схеми та інші записи до опису конструкції та технології виготовлення ВП, ВР, засобу збудження вибуху тощо?

Який зовнішній вигляд (форма, розміри) ВП? [4, с. 116].

Необхідно пам'ятати, що обов'язковим є надання вибухонебезпечних об'єктів спеціалістам-вибухотехнікам для транспортування.

Детальне вивчення особливостей проведення вибухотехнічної експертизи сприяє вдосконаленню використання спеціальних знань під час розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних з вибухами. До того ж висновки вибухово-технічної експертизи впливають на кваліфікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухонебезпечних об'єктів.

Список використаної літератури

1. Бахін В. П., Михайлов М. А. Кримінальний вибух: поняття, характеристика, аналіз, розслідування. Київ : НАВСУ, 2001. 132 с.
2. Евстигнеев Б. А., Исхизов Д. А. К вопросу о технико-криминалистическом обеспечении осмотра места взрыва. *Вест. криминалистики*. Москва, 2003. Вип. 1 (5). С. 72–75.
3. Беляков А. А. Дискуссионные вопросы криминалистической взрывотехники. *Вест. криминалистики*. Москва, 2003. Вип. 2 (6). С. 31–39.
4. Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху / Г. В. Прохоров-Лукін та ін. Київ : ТОВ «Еліт Прінт», 2011. 216 с.

Дрьомін В. М.

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності,
Національний університет «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ПОКАРАННЯ: «КОРЕЛЯЦІЯ НЕВІДПОВІДНОСТІ»

Протягом багатьох десятиліть у різних інтерпретаціях використовують твердження Чезаре Беккарія про те, що краще запобігти злочинам, ніж карати за них. У чинному кримінальному законодавстві вказано, що Кримінальний кодекс України має одним із завдань запобігання кримінальним правопорушенням. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Дійсно, система кримінальної юстиції в Україні містить достатньо широкі можливості для застосування різноманітних мір покарання і диференціації відповідальності винних з урахуванням суспільної небезпеки вчиненого злочину або кримінального проступку та особи правопорушника. Варто підкреслити, що з моменту прийняття чинного Кримінального кодексу Верховна Рада України понад 240 разів вносила зміни до Загальної та Особливої частин кодексу. Однак виявляється, що численні кримінально-правові заборони, реформи в системі покарань та санкцій не знижують істотно рівня кримінальної активності населення. Ми спостерігаємо зміни в характері та структурі злочинності й кримінальних проступків, географії, характеристиках осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, але рівень правового нігілізму та поширення кримінальної ідеології, враховуючи латентність протиправних проявів, не знижується. Доречно навести думку відомої вченої та практика Т. А. Денисової, яка підкреслювала, що навіть «під впливом найжорстокіших покарань, чим би їх не вмотивовували, злочинність не зникає, а може знизитися на деякий час... Розрахунок на те, що люди не будуть вчинювати злочини із страху перед покаранням марні...» [1, с. 101].

Є підстави стверджувати, що «армія» злочинців і правопорушників формується не тоді, коли вчиняється кримінальне правопорушення, а коли криміналізується той або інший вид людської активності, який уже поширений у

суспільстві, але в певний момент піддається забороні. Ситуації з декриміналізацією раніше «злочинних» діянь лише підтверджують думку, що поняття «злочинного» в багатьох випадках збігається з незлочинними формами поведінки і є фактично «способом життя» людини. Так, не можна не помітити, що особлива частина Кримінального кодексу фактично відбиває все різноманіття людської активності. Достатньо поверхово передивитися назви статей Кримінального кодексу й опис об'єктивної сторони деяких кримінальних правопорушень, щоб зрозуміти, що злочинні діяння або кримінальні проступки – це саме життя, практична діяльність людей з однією лише важливою відмінністю: вона реально існує, але заборонена кримінальним законом. Яскравою ілюстрацією сказаного є перелік назв таких кримінально караних діянь, як, наприклад, незаконна порубка лісу та незаконне полювання; незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; забруднення або псування земель; порушення правил охорони надр та вод тощо. Кількість норм з бланкетними диспозиціями в Кримінальному кодексі постійно зростає. Але соціо-кримінологічний аналіз багатьох таких діянь дає змогу говорити про діяльну взаємозумовленість протиправної поведінки з іншими видами соціальної активності людини, у тому числі правомірними. Причина цього явища в тому, що протиправні практики тісно переплетені з правомірними, оскільки людина одночасно може здійснювати різну з правового погляду діяльність. Межа між протиправним і правомірним у багатьох випадках не має постійного виміру, вона залежить від багатьох факторів економічного, політичного, культурологічного та іншого характеру.

З позицій предметності людської діяльності кримінальні правопорушення, як прояв специфічної активності людини, можна класифікувати (з певною часткою умовності) на певні групи, які відбивають соціальний статус і спосіб життя, мотиви дій, різні людські пристрасті, риси характеру, навички, цінності тощо. Ми розглядаємо це на прикладі злочинів, серед яких можна умовно виділити деякі групи, наприклад: «злочини-професія» – злочинні діяння, що вчинюються професійними злочинцями (професійними злодіями, кілерами, фінансовими та картковими шахраями та ін.); «злочини-цілі» – злочинні діяння, що здійснюються для досягнення політичних, релігійних, етнічних цілей. У цій групі злочинів мета багато в чому визначає спосіб учинення злочину. Це можуть бути замовні вбивства, терористичні й диверсійні акти, знищення майна тощо; «злочини-підприємства» – організована злочинність, у тому числі економічна, частина загальнокримінальної злочинності (наркобізнес, торгівля людьми, незаконна торгівля зброєю, антикваріатом тощо). Особливістю цієї групи злочинів є те, що особи, які, наприклад, вчиняють економічні злочини, успішно поєднують і легальний, і кримінальний бізнес; «злочини-службовий промисел» – група кримінально караних діянь, пов'язаних зі зловживанням правами і повноваженнями, з доступом до матеріальних цінностей, сировинних і природних ресурсів тощо. Злочини цієї групи об'єднує те, що особи, які їх вчиняють, використовують свої повноваження, свій посадовий статус або професійну діяльність для здій-

снення злочинної діяльності; «злочини-виживання» – злочини, пов'язані з необхідністю забезпечення основних життєвих потреб. Ця група не вичерпує категорію корисливої злочинності, але є її основною частиною. Фактично до цієї категорії потрапляють мільйони громадян, які за рахунок легальних доходів не можуть задовольнити потреби в забезпеченні житлом, якісному харчуванні, медичному обслуговуванні, освіті та іншому; «злочини асоціального способу життя» – значна частина злочинів, учинених людьми, які зловживають спиртними напоями, наркоманами, особами без постійного місця проживання, роботи, що свідчить про їх маргінальний статус; «злочини характеру» – необережні, імпульсивні, ситуативні, випадкові злочини (наприклад, тілесні ушкодження, вбивства, що здійснюються при перевищенні меж необхідної оборони, як засіб вирішення випадкового конфлікту); «злочини-розваги» – значна частина злочинів у сфері громадської безпеки і правопорядку, використання сучасної техніки. Наприклад, автомобільні і мотоциклетні гонки з кримінальними наслідками, незаконні полювання і рибальство тощо.

Цей перелік не є вичерпним. Ще раз звернемо увагу на певну умовність такого групування злочинної поведінки. Можливий і інший підхід, і інші критерії. Мета полягає не в тому, щоб дати сувору логіко-формальну класифікацію злочинних форм поведінки, а звернути увагу на соціальну «предметність» злочинної діяльності, яка демонструє тісний зв'язок багатьох злочинів із звичайним життям людини. Мільйони людей різного віку та професій становлять величезний масив кримінально активного населення. Злочинна діяльність постає у вигляді надзвичайно поширеної соціальної практики, яку ми називаємо кримінальною практикою. Кримінальні практики проникають у правове соціальне поле, що являє собою систему раніше сформованих соціальних відносин, формують нові соціальні відносини і, таким чином, забезпечують відтворення злочинності в суспільстві. У такому випадку виникає питання: чи здатні кримінальні покарання стримувати людей від вчинення правопорушення, якщо злочинність для багатьох із них є «способом життя» й умовою існування та фізичного виживання? Чи існує пряма кореляція між кримінальними заборонами й поведінкою людини? Збільшення кількості статей у Кримінальному кодексі, застосування більш жорстоких санкцій не корелює з кількістю осіб, які реально залучені до кримінального способу життя. Рівень латентності злочинності в суспільстві невідомий, але опитування громадян, які ми здійснювали в різні роки, показували, що майже до 90% з тих, хто відповів на запитання, майже один раз скоювали діяння, яке мало ознаки кримінального правопорушення. Для значної частини людей не кримінально-правові заборони є головним фактором вибору варіанта поведінки, оскільки соціальна реальність більш широка. Роль конкретних соціальних механізмів, що визначають зміст і спрямованість соціальної активності людей, явно недооцінюється, інакше політика держави у сфері протидії злочинності не орієнтувалася б виключно на репресивні кримінально-правові заходи.

Сказане вище не означає, що кара не виконує своїх функцій. Ідеться про те, що орієнтація влади та системи кримінальної юстиції на посилення кримінальної відповідальності як вирішального засобу в протидії злочинності є хи-

бною. Про це неодноразово йшлося і йдеться, проте громадський запит найчастіше пов'язаний із посиленням заходів кримінального покарання. Але ще раз наголосимо, що соціальна активність населення залежить від різних видів соціальної активності людини, які забезпечують її формування як особистості та створюють умови для якісного фізичного існування. Ми не обговорюємо тут проблему біологічних (генетичних) якостей людини. Очевидна індивідуальність кожної людини. Однак спосіб життя людини, її безпосереднє соціальне та культурне середовище, матеріальні умови життя є вирішальними. Зміна поведінки людини обов'язково передбачає зміну її соціокультурного простору. І роль кримінального покарання в цьому випадку мінімальна.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-правовий аналіз : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2007.

Дудоров О. О.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Навчально-наукового інституту права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Каменський Д. В.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри правознавства,
Бердянський державний педагогічний університет

ПОСЯГАННЯ НА ОБ'ЄКТИ ТВАРИННОГО СВІТУ В ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПЕРШИЙ ПОГЛЯД НА ПРОПОНОВАНІ НОВЕЛИ¹

У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року» задекларовано рішучість міжнародної спільноти щодо захисту біорізноманіття, екосистем, об'єктів дикої природи. Серед основних програмних положень наголошено на таких завданнях, як: припинення браконьєрства і торгівлі охоронюваними видами флори та фауни, розв'язання проблеми попиту і пропозиції щодо нелегально отриманих об'єктів дикої природи; посилення глобальної підтримки зусиль по боротьбі з браконьєрством і торгівлею охоронюваними видами тварин. В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 р., затверджених Законом від 28 лютого 2019 р., зафіксовано, що, займаючи менше 6% площі Європи, Україна володіє близько 35% її біологічного різноманіття. Наразі біосфера України нараховує понад 70 тис. видів флори і фауни, зокрема флори – понад 27 тис. видів, фауни – понад 45 тис. видів. З огляду на викладені положення, а також беручи до уваги більш деталізовані приписи низки законів України («Про охорону навколишнього природного середовища», «Про мисливське

---

¹ Тези підготовлено в межах виконання проєкту Національного фонду досліджень України 0122U000803 «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади».

господарство та полювання», «Про тваринний світ», «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» тощо), присвячених забезпеченню правового режиму охорони та раціонального використання об'єктів фауни в Україні, існування механізму кримінально-правової охорони цього важливого елемента довкілля є виправданим як у контексті чинного Кримінального кодексу України (далі – КК), так і при окресленні перспектив розвитку майбутнього кримінального закону.

У розроблюваному наразі проєкті нового Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 18.01.2022; далі – проєкт) питання кримінально-правової охорони тваринного світу вирішуються істотно по-новому і, частково, без повторення помилок, допущених у ст. 248 і 249 КК. Важливо, однак, не допустити нових помилок.

У проєкті реалізовано підхід, який, так би мовити, полягає в диференціації підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо порушників екологічного законодавства: розділ 6.4 «Злочини та проступки проти безпеки довкілля» включено у книгу шосту проєкту «Злочини та проступки проти публічного здоров'я та безпеки довкілля», а розділ 7.6 «Злочини і проступки проти порядку використання природних ресурсів» – у книгу сьому «Злочини та проступки проти власності, фінансів і господарської діяльності». Цей інноваційний підхід спонукає висловити такі міркування.

З одного боку, можна зрозуміти логіку в прагненні поділити всі статті про розглядувані делікти на дві автономні групи – ті, що покликані забезпечити довкілля від шкідливого антропогенного впливу (зокрема, забруднення довкілля, порушення правил забезпечення довкілля), і ті, що спрямовані на недопущення заволодіння, виснаження, пошкодження, знищення певних природних ресурсів. Водночас таке розмежування викликає сумнів, виходячи з усталеного в науці комплексного визначення кримінальних правопорушень (далі – к. Пр.) проти довкілля (навіть за всієї його умовності й різних варіацій такого визначення), а також із позиції тлумачення об'єктів розглядуваних деліктів.

Так, основним безпосереднім об'єктом к. Пр., передбаченого ст. 248 КК «Незаконне полювання», є встановлений порядок охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу суходолу як одного з компонентів навколишнього природного середовища. Зайняття мисливством з порушенням встановлених правил, тобто браконьєрство, нерідко має винищувальний характер, завдає тваринному світу істотної шкоди, швидкими темпами погіршує його стан. Оскільки об'єкти тваринного світу, які перебувають у стані природної волі в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, є об'єктами права власності Українського народу, обов'язковим додатковим об'єктом незаконного полювання визнається вказане право власності [1, с. 846].

В юридичній літературі висловлено думку про те, що норми, які описують незаконне вилучення тих чи інших природних ресурсів, яке не завжди супроводжується заподіянням істотної шкоди довкіллю (або хоч і супроводжується заподіянням такої шкоди, однак суспільна небезпека відповідного

діяння головним чином пов'язана із посяганням на власність, а не на довкілля), потрібно перенести до розділу VI Особливої частини КК. За умов, коли відбувається активне залучення природних ресурсів у цивільно-правовий обіг (наприклад, ліси в Україні можуть перебувати у комунальній або приватній власності, а тварини – бути особливим об'єктом цивільних прав, на який поширюється правовий режим речі), традиційного критерію «уреченої праці людини» може бути недостатньо для здійснення відмежування к. Пр. проти довкілля від к. Пр. проти власності. Утім, прийняттю законодавчого рішення має передувати ґрунтовний аналіз відповідних норм з погляду антисоціальної спрямованості передбачених ними діянь [2, с. 69–70].

Фактично підхід розробників проєкту нагадує досвід німецького законодавця. У КК ФРН відповідальність за браконьєрство – порушення чужого права на полювання або дозволу на полювання (§ 292) і браконьєрський вилов риби (§ 293) – не регламентується в межах розділу XXIX, присвяченого екологічним злочинним діянням, це посягання розглядається як різновид злочинних порушень окремих майнових прав. Вважається, що порушені у таких випадках чужі права на полювання і вилов риби впливають із права власності на землю та води, а тому не є екологічними [3, с. 478–479]. Водночас, ураховуючи підхід, що домінує в нашій кримінально-правовій науці, до розуміння основних безпосередніх об'єктів к. Пр., передбачених ст. 248 і ст. 249 КК, що, своєю чергою, ґрунтується на встановленому державою порядку використання, охорони та відтворення об'єктів фауни як складової навколишнього природного середовища, пропонується перенесення заборон щодо порушення порядку добування дикого звіра чи птаха, виліву риби чи іншого водного живого організму до книги, присвяченої злочинам і проступкам проти власності, фінансів і господарської діяльності, підтримати складно.

Крім цього, тлумачення Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про мисливське господарство та полювання», «Про тваринний світ», «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» у частині забезпечення правового режиму охорони, використання і відтворення об'єктів тваринного світу нашої думки, ще не вказує на висновок про подвійний зміст такого режиму: екологічна (природна) складова як первинний компонент та економічна (господарська) складова як вторинний компонент. Той факт, що, наприклад, унаслідок незаконного полювання (добування дикого звіра чи птаха за проєктом) відбувається вилучення певного об'єкта фауни з власності Українського народу, на нашу думку, ще не вказує на те, що посягання відбувається головним чином і передусім на відносини власності. У ст. 2 Закону «Про тваринний світ» визначено завдання законодавства України про охорону, використання і відтворення тваринного світу: це – регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення об'єктів тваринного світу; збереження та поліпшення середовища існування диких тварин; забезпечення умов збереження всього видового і популяційного різноманіття тварин. Як бачимо, про охорону права власності Українського народу на відповідні об'єкти в цьому разі йдеться лише опосередковано – переважно в частині регулювання відносин

у галузі їх охорони. За такого тлумачення змісту спеціального закону пріоритетом правового регулювання тваринного світу є саме поліпшення умов існування та збереження видового (популяційного) існування диких тварин, а відтак ігнорувати цю екологічну складову при визначенні перспектив відповідних кримінально-правових заборон не вважаємо за правильне.

Свого часу В. К. Матвійчук висловлював думку про те, що ст. 248 КК повинна мати назву «Незаконне полювання на диких звірів і птахів», а частина 1 цієї статті має передбачати відповідальність також за незаконну торгівлю видами дикої фауни, які знаходяться під загрозою зникнення, знищення мігруючих видів тварин, які знаходяться під загрозою зникнення, і середовища їх існування, вилучення яєць із середовища диких тварин, продаж тварин, їх зберігання і транспортування з метою продажу [4, с. 310]. Знищення мігруючих видів тварин, які знаходяться під загрозою зникнення, охоплюється такою передбаченою чинною редакцією ст. 248 КК формою об'єктивної сторони, як полювання на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України. Крім цього, продаж, зберігання і транспортування диких тварин, як, до речі, і вилучення яєць, виходять за межі поняття полювання, що у випадку сприйняття законодавцем загалом слушної, на нашу думку, пропозиції В. К. Матвійчука вимагатиме уточнення назви ст. 248 КК, яка має узгоджуватись зі змістом диспозиції цієї кримінально-правової заборони.

Об'єкти тваринного світу, як уже зазначалось, поставлені під кримінально-правову охорону статтями, розміщеними в розділі 7.6 проекту. Ідеться про кримінальну протиправність таких дій: 1) які утворюють злочин за ознакою спричинення істотної майнової шкоди: добування дикого звіра чи птаха, вилов риби чи іншого водного живого організма, що перебуває у стані природної волі чи напівволі (п. 6 ст. 7.6.3); умертвіння або калічення дикого звіра, птаха, риби чи іншого водного живого організма, що перебуває у стані природної волі чи напівволі (п. 2 ст. 7.6.4); 2) які утворюють проступок за ознакою спричинення неістотної майнової шкоди: добування дикого звіра чи птаха, вилов риби чи іншого водного живого організма, що перебуває у стані природної волі чи напівволі (п. 6 ст. 7.6.6); придбання, зберігання, передача, перероблення або переміщення завідомо незаконно добутого природного ресурсу (ст. 7.6.7 – у цій статті проекту, яка може розцінюватись як втілення згаданої вище ідеї В. К. Матвійчука, відсутня вказівка на спричинення неістотної майнової шкоди); умертвіння або калічення дикого звіра, птаха, риби чи іншого водного живого організма, що перебуває у стані природної волі чи напівволі (п. 2 ст. 7.6.10).

З приводу наведених у проекті розмірів майнової шкоди, «прив'язаних» до розрахункової одиниці вчергове зазначимо, що така уніфікація буде зручною для правозастосувачів і з погляду дотримання вимог законодавчої техніки застережень майже не викликає. Проте наскільки пропоновані «закруглені» показники майнової шкоди відобразатимуть життєві реалії, що потребують кримінально-правового реагування?

Порушення правил полювання чи риболовлі пропонується визнати окремим кримінальним проступком (ст. 7.6.1 проєкту). Ідеться про шість альтернативних форм такого порушення правил: стосовно звірів, птахів, риб чи інших водних живих організмів, що заборонені до вполювання чи вилову; у заборонений час; у забороненому місці; з використанням заборонених знарядь чи засобів; забороненим способом; без належного дозволу. Відповідно, постає питання про відмежування описаного в ст. 7.6.1 проєкту складу кримінального проступку від порушення правил використання об'єктів тваринного світу як адміністративного делікту (ст. 85 купап). Очевидно, що потенційну колізію в цій частині має долати новий Кодекс України про відповідальність за порушення. Зайвий раз переконуємось у доречності одночасного ухвалення обох нових кодексів, положення яких повинні максимально узгоджуватись між собою.

Створюється враження, що в деяких проєктованих кримінально-правових заборонах здійснено відмову (на відміну від підходу, реалізованого в ст. 248 і 249 КК) від ознаки незаконності відповідних діянь. Як наслідок, на практиці можуть виникнути неприйнятні ситуації, коли за буквального тлумачення положень проєкту здійснення, наприклад, любительського рибальства, унаслідок якого виловлено рибу на суму понад 20 тис. грн (сьогодні це є абсолютно реальною сумою), утворюватиме склад відповідного злочину – навіть без встановлення порушення передбачених законодавством правил любительського рибальства. При цьому запровадження окремої заборони, присвяченої порушенню правил полювання чи риболовлі (згаданої ст. 7.6.11 проєкту) позначену проблему не вирішує, адже ст. 7.6.11 проєкту описує формальний склад кримінального проступку, відмінний від згаданих вище матеріальних складів кримінально-протиправного рибальства. З'ясована дихотомія відповідальності за досліджуваний екологічний делікт за автоматичним принципом «заподіяння шкоди = порушення правил» сприймається як невдала і, вочевидь, «програє» конструкціям чинних редакцій ст. 248 і 249 КК, хай з їхніми власними недоліками.

Відповідно до ст. 7.6.2 проєкту, ознакою складу злочину, яка підвищуватиме на один ступінь тяжкість злочину, є вчинення злочину, зокрема: на територіях чи об'єктах, що належать до природно-заповідного фонду України; передбаченого п. 5, 6 ст. 7.6.3, ст. 7.6.4 щодо видів рослинного або тваринного світу, занесених до Червоної книги України; передбаченого п. 5, 6 ст. 7.6.3, ст. 7.6.4 способом масового знищення рослинного або тваринного світу. Порівняння пропонованого підходу із втіленим у КК показує, що деякі зі згаданих ознак закріплені в основному складі к. Пр., тобто є криміноутворювальними (наприклад, незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або полювання на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України, кваліфікується за ч. 1 ст. 248 КК), а інші відіграють роль кваліфікуючих ознак (полювання та зайняття рибним промислом способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, а також способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу –

див. ч. 2 ст. 248 і ч. 2 ст. 249 КК, відповідно). Залишається сподіватись на те, що розробники проєкту виважено підійшли до врахування значущості кожної ознаки для потреб обстоюваної ними класифікації к. Пр.

Розробники проєкту в межах ст. 7.6.3 не лише об'єднали в одному п. 6 незаконне добування дикого звіра чи птаха, вилов риби чи іншого водного живого організму (на відміну від диференціації такої відповідальності в КК), а й помістили цей перелік дій поруч із заволодінням іншими ресурсами (щоправда, в інших пунктах) – ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду, водами, корисною копалиною, деревом, чагарником.

У теперішній правозастосовній практиці зустрічаються випадки помилкової кваліфікації незаконного полювання за ст. 249 КК, а незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, навпаки, – за ст. 248 КК. Співвідношення обох складів к. Пр. показало, що передбачені цими кримінально-правовими нормами діяння є відмінними за безпосереднім об'єктом, у т. ч. предметом, окремими ознаками об'єктивної сторони та суб'єкта злочину. Таким чином, слушно зазначалося свого часу в літературі, спроби об'єднання юридичних ознак цих посягань в одній статті КК є недоцільними [5, с. 132–136].

Пропонована проєктом «уніфікація» підстав для застосування кримінально-правових заходів незалежно від предмета посягання сприймається неоднозначно. Зокрема, нам складно зрозуміти, чому ступінь тяжкості скоєного жодним чином не залежить від ознак конкретного виду природного ресурсу, що став предметом протиправного заволодіння. Такий підхід видається занадто формалізованим, таким, що не враховує ціннісні характеристики об'єкта та предмета складу к. Пр.

Утім, висловлені вище міркування є результатом лише «першого наближення» до відповідних положень проєкту; напрацювання робочої групи щодо ініційованого її учасниками оновлення «екологічного кримінального» законодавства потребують розгорнутого й глибокого аналізу.

Список використаної літератури

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
2. Дудоров О. О., Комарницький М. В., Калмиков Д. О. Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин в Україні : монографія / за ред. О. О. Дудорова, В. М. Комарницького. Суми : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2016. 567 с.
3. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право. Москва : ТК Велби, Проспект, 2004. 560 с.
4. Матвійчук В. К. Законодавство про злочини проти довкілля потребує вдосконалення. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 жовтня 2011 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2011. С. 307–311.
5. Голуб С. А. Кримінальна відповідальність за незаконне полювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 175 с.

Дунаєва Т. Є.

кандидат юридичних наук,
науковий співробітник відділу дослідження проблем
кримінального процесу та судоустрою,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ, ЩО ЗУМОВЛЮЮТЬ СЛУЖБОВУ НЕДБАЛІСТЬ

Важливими в дослідженні проблем детермінації та протидії службовій недбалості серед інших факторів (економічні, політичні, правові, психологічні, організаційні, технічні фактори, пов'язані з недоліками правоохоронної, правозастосовної діяльності тощо) [1, с. 73–87] є соціально-психологічні.

Соціально-психологічними факторами, що зумовлюють службову недбалість, є: нерозвиненість у значної частини службовців громадянської свідомості, зокрема усвідомлення нового становища особи в державі, що будується на демократичних засадах; поки що досить сильний вплив традиційних стереотипів стосовно переважання державних засобів та підпорядкованості їм громадських форм у впорядкуванні суспільних справ, у тому числі в організації протидії службовій недбалості; поширення корисливої спрямованості в діяльності державних службовців, їх готовності до порушення закону, норм моралі, професійної честі тощо. Професійна та моральна деформація частини керівників і службових осіб виявляється у вчиненні або поблажливому ставленні до недбалого виконання службових обов'язків, порушень службової етики [1, с. 82].

Соціально-психологічна обстановка в суспільстві сприяє зростанню службової недбалості, для неї характерні такі явища: наявність негативних поглядів у груповій та індивідуальній свідомості щодо можливості кар'єрного зростання; деморалізація значної частини державних службовців та працівників правоохоронних органів і, що особливо небезпечно, деморалізація тих, які займають відповідальне або особливо відповідальне становище; зміна стереотипів поведінки багатьох державних службовців; девальвація в суспільстві низки моральних цінностей і втрата соціально-вартісних орієнтирів; невіра громадян у здатність органів державної влади й місцевого самоврядування розв'язувати їхні проблеми та зумовлене цим намагання вирішувати їх незаконним шляхом; суперечності між потребами державних службовців, зумовленими їхнім соціальним статусом, та можливостями їх задоволення офіційним шляхом. О. М. Костенко наголошує, що від правової культури громадян залежить, щоб влада була правовою, а не була свавіллям тих, хто цю владу здійснює, – державних службовців [2, с. 86–87; 1, с. 82; 3, с. 232].

Отже, у сучасних умовах державотворення особливу увагу потрібно приділяти соціально-психологічним факторам та соціально-психологічній обстановці в суспільстві для успішного запобігання службовій недбалості в Україні.

Список використаної літератури

1. Дунаєва Т. Є. Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання службовій недбалості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 216 с.
2. Костенко О. М. Культура і закон у протидії злу. Київ : Атіка, 2008. 352 с.
3. Ступа В. Ф. Детермінанти вчинення службової недбалості. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол. Г. І. Чанишева та ін. Одеса : Гельветика, 2019. Вип. 83. С. 231–239.

Єрмоленко Д. О.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права,
Запорізький національний університет

ФУНКЦІЇ ПОКАРАННЯ В МУСУЛЬМАНСЬКОМУ ПРАВІ

Феномен покарання (його цілі, завдання та сутність) постійно викликає серйозну зацікавленість як науковців, так і практиків у сфері нормотворчої та правозастосовної діяльності. У центрі науково-практичної дискусії перебувають питання щодо цілей покарання, його значення в протидії протиправним проявам, його ефективності та ролі в механізмі формування правової політики держави. Інститут цілей та функцій покарання має складну філософсько-правову природу, його генеза пов'язана з розвитком інтелектуальної діяльності людини, зумовленим процесами як особистісного вдосконалення, так і державних та соціальних перетворювань. Функції покарання є своєрідними орієнтирами в реалізації охоронної функції держави, визначають її спрямованість та зміст, відповідність міжнародним правовим стандартам.

У вітчизняній юридичній науці функції покарання (основні напрями його діяльності, завдяки якій поширюється вплив на особу, до якої покарання призначено та виконано, а також до інших осіб) традиційно поділяють на загальні (основні) функції (так би мовити, стратегічні напрями держави) та спеціальні (каральна, охоронювальна, виховна, запобіжна) [1, с. 227].

Мусульманське право, як одна з основних правових систем сучасності, являє собою комплекс соціальних норм, фундаментом і основною частиною якого є релігійні норми та приписи ісламу, а також органічно пов'язані з ними моральні та юридичні норми.

Інститут покарання в мусульманському праві має низку особливостей, що впливають з релігійних норм, зокрема: покарання розглядається як останній «земний» захід, що застосовується до грішника; більшість покарань виконуються публічно, як приклад для інших; покарання має виключно особистий характер; застосовується лише після скоєння протиправного діяння; покарання спрямовано на виправлення правопорушника; покарання – не право держави, а її обов'язок, що прямо впливає з релігійних норм; невідворотність покарання (незалежно від застосування «земного» покарання грішника очікує відповідальність у «потойбічному житті») [2, с. 10].

Питання про функції покарання залишається невирішеним як у традиційному мусульманському праві, так і в законодавстві окремих мусульманських держав. Це призводить до певної дискусії в науковій літературі. Так, ісламській дослідник А. К. Оде вважає, що призначенням покарання є: залякування правопорушника та помста суспільства; запобігання вчиненню правопорушень; виправлення та перевиховання засуджених. Йеменський юрист М. Хайдар зазначає, що метою покарання є запобігання правопорушенням та перевиховання засуджених. Алжирські науковці виокремлюють такі функції покарання: здійснення соціальної справедливості (покарання

має задовольнити інтереси суспільства); загальне запобігання; спеціальне запобігання; ресоціалізація правопорушника [2, с. 24].

На основі аналізу загальних засад мусульманського права та законодавства мусульманських держав, на нашу думку, можна виділити такі функції покарання в мусульманському праві.

1. Кару як функцію покарання розглядає багато мусульманських авторів, адже релігійні канони ісламу містять ідею відплати грішника за вчинене зло. Разом з тим, кару визначають не лише як самостійну функцію, а і як необхідну умову для реалізації інших функцій покарання. Покарання, що містяться в Корані, спрямовані на виправлення через залякування. Зокрема, тілесні покарання мають змусити грішника покаятися для того, щоб уникнути кари в потойбічному житті.

Так, А. А-К. Ель-Кахваджи вбачає призначення покарання у вчиненні болі винній особі. Проте біль (кара) є не самоціллю покарання, а засобом для досягнення головної мети – боротьби зі злочинністю, якої, у свою чергу, досягають через реалізацію конкретних функцій покарання: відновлення справедливості, загальне та спеціальне запобігання, виправлення особи. Аналогічну думку висловлює Д. Абдель-Малек, зазначаючи, що біль (кара) необхідна для реалізації іншої функції покарання – захисту суспільства та забезпечення охорони громадського порядку [3, с. 68].

2. Враховуючи те, що діяльність грішника (правопорушника) розглядається в мусульманському праві як порушення справедливості (загально-визнаної соціальної цінності), цілком логічним виглядає виділення наступної функції покарання – усунення несправедливості, що виникла як результат протиправного діяння. Тобто покарання має не лише відновити справедливість як соціальну цінність, а й задовольнити очікування суспільства, що вимагає його застосування. Покарання певним чином упорядковує взаємовідносини членів суспільства та одночасно відносини мусульманина з Аллахом і нормами права. Таким чином, функцією покарання в мусульманському праві є відновлення соціальної справедливості, захист моралі, матеріальних та релігійних інтересів суспільства, його членів.

3. Важливою функцією покарання в мусульманському праві вважають виправлення людини – передусім її каяття перед Аллахом у скоєних гріхах. Окремі сучасні ісламські вчені-юристи підкреслюють надзвичайну важливість цієї функції. Так, йеменський дослідник Х. Абд-Алі стверджує, що метою покарання може бути лише виправлення, а всі інші критерії не можна розглядати як цілі призначення покарання [4, с. 83].

4. Запобігання як функцію покарання традиційно поділяють у мусульманському праві на два види: загальне та спеціальне. Загальної превенції досягають шляхом посилення покарання за вчинені діяння, невідворотності та надання йому загальної публічності. Спеціальне запобігання спрямовано на особистість правопорушника, воно реалізується в такому: засуджений позбавляється фізичної можливості вчинення нового правопорушення; мети спеціаль-

ної превенції досягають через залякування покаранням; мети спеціального запобігання досягають шляхом виправного впливу на психіку засудженого під час відбування покарання, що спрямований на виправлення особи.

Підсумовуючи, зауважимо, що сучасні ісламські правознавці намагаються максимально зберегти традиції мусульманського права, в якому дефінітивній частині приділяли незначну увагу, а тому їм важко визначити поняття покарання та, відповідно, визначити його функції. Основні доктринальні дослідження покарання ґрунтуються на тому, що воно не лише призначається державою, а й посилається Аллахом, закони якого непохитні. Саме в такому розумінні покарання являє собою серйозний стримувальний фактор від скоєння гріху (правопорушення).

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1. С. 222–227.
2. Заїдова М. У Проблеми мусульманського уголовного права. Махачкала, 2007. 48 с.
3. Тургумбаев М. Е. Институт преступления и наказания в мусульманском праве : дис. ... д-ра философии (phd) : 6D030100. Алматы, 2014. 139 с.
4. Хуссейн Абд-Али. Этапы развития Уголовного кодекса Республики Йемен. Аден, 1994. 325 с.

Житний О. О.

член відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження, м. Київ

Терпелюк Є. В.

адвокат, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО СТАВЛЕННЯ ОСОБИ ДО ОБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК ЗЛОЧИНУ ЗА МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ

Зважаючи на все більше значення, якого набувають міжнародна кримінальна юстиція й міжнародне кримінальне право в цілому, доцільно звернути увагу на принципи та норми міжнародного кримінального права в частині, яка стосується суб'єктивних елементів (ознак) міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру. При цьому серед джерел міжнародного кримінального права найбільше значення має Статут Міжнародного кримінального суду, прийнятий у м. Рим 17 липня 1998 р. (далі – Римський статут) [1].

Пошук відповідності в підходах національного (українського) законодавця до значущості суб'єктивного ставлення (оцінки) винного до суб'єктивних ознак вчинюваного винним кримінального правопорушення підходам, сформованим міжнародною кримінальною юстицією, може стати одним зі способів перевірки міжнародно-правової відповідності вітчизняного кримінального права загальновизнаним принципам міжнародного права, що є одним із критеріїв якості законодавства і практики його застосування в цій сфері [2, с. 17–40].

Як вказано в деяких дослідженнях питань суб'єктивної сторони міжнародних злочинів, вона являє собою психологічне ставлення суб'єкта до

своїх суспільно небезпечних дій – вчинюваного або вчиненого, або запланованого міжнародного злочину, а також до наслідків і результатів, які цей злочин може викликати або вже викликав, що має форму умислу або необережності [3, с. 89–90]. Як бачимо, згідно із цією позицією питання суб'єктивного ставлення до певних властивостей перед вчиненням злочину та під час його вчинення й усвідомлення винним його обставин перебуває ніби за межами психічних процесів, які утворюють суб'єктивну сторону міжнародного злочину. Втім, погоджуватись із цим не варто, адже в такому разі значно збіднюється той елемент міжнародних злочинів, який за традиціями національного (внутрішнього) кримінального права можна позначити як суб'єктивну сторону. Так, безперечно, діяння, яке входить до підстави кримінальної відповідальності в міжнародному кримінальному праві, має бути результатом вольової поведінки суб'єкта (автоматизм, наприклад, у поведінці викликаній нападом бджолиного рою, не тягне відповідальності за злочин за міжнародним кримінальним правом) [4, с. 207]. Але насправді джерела міжнародного права не обмежують необхідні для відповідальності суб'єктивні умови для настання індивідуальної кримінальної відповідальності тільки вольовими елементами.

Сьогодні в доктрині міжнародного кримінального права міжнародні злочини розглядають крізь призму їхніх контекстуальних елементів. Так, наприклад, контекстуальні елементи воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві охоплюють такі складники, як: 1) наявність міжнародного збройного конфлікту; 2) наявність збройного конфлікту неміжнародного характеру; 3) зв'язок діяння й збройного конфлікту; 4) усвідомлення обвинуваченим існування збройного конфлікту. Для нас найбільший інтерес становить четвертий з названих елементів (який фахівці з міжнародного кримінального права іменують «ментальним контекстуальним елементом») [5, с. 435]. По суті, у цьому разі ми бачимо значущість для кваліфікації посягання в міжнародному кримінальному праві як певного міжнародного злочину усвідомлення винним певних зовнішніх (об'єктивних) ознак посягання – його обстановки (а саме збройного конфлікту). Власне, цей висновок ґрунтується на приписах ст. 8 Римського статуту МКС «Воєнні злочини» [1]. Привертає увагу, що при створенні цього Статуту серед фахівців точилася дискусія, яка стосувалася потреби доводити при кваліфікації посягання за вказаною статтею Статуту усвідомлення виконавцем злочину виду збройного конфлікту – є він міжнародним або неміжнародним. Як видно із чинної редакції ст. 8 Статуту, вимога про детальну правову оцінку виду збройного конфлікту в ньому відсутня. Отже, при кваліфікації потребує доказування лише усвідомлення винним наявності збройного конфлікту як такого [5, с. 435]. Наразі офіційні тлумачення елементів воєнного злочину передбачають: не існує жодної вимоги щодо правової оцінки виконавцем злочину факту існування збройного конфлікту або його характеру як міжнародного чи неміжнародного, і в цьому контексті не існує жодної вимоги щодо знання виконавцем фактів, котрі визначають характер конфлікту як міжнародного чи неміжнародного; існує лише вимога щодо знання фактичних обставин, які визначають існування збройного конфлікту, що мається на увазі у

фразі «мало місце в контексті й було пов'язане із ним» [6]. Тому, зокрема, можемо погодитись з М. Костенком, який пише стосовно суб'єктивної сторони такої форми міжнародного воєнного злочину, як умисне позбавлення права військового або іншої охоронюваної особи на справедливе й нормальне судочинство (ст. 8(2)(a)(vi) Римського статуту): суб'єкт злочину усвідомлював фактичні обставини, які свідчили про існування збройного конфлікту [7, с. 166].

Водночас для деяких складів воєнних злочинів міжнародне кримінальне право вимагає оцінки винним додаткових об'єктивних обставин. Так, при вчиненні таких видів цього злочину, як-от вербування й використання дітей-солдатів, ментальний елемент (суб'єктивна сторона) вимагає не лише умислу, як його визначає ст. 30 Статуту МУС, а й певного (усвідомленого) ставлення суб'єкта до того, що дитина, яка вербується в збройні сили чи залучається до участі у збройних операціях, не досягла віку 15 років, тобто винним має бути сформоване уявлення про її вік (при цьому, згідно із згаданими вже вище тлумаченнями елементів цих злочинів, достатньо навіть потенційного усвідомлення винним цієї обставини) [4, с. 566].

Список використаної літератури

1. Римський статут міжнародного кримінального суду : міжнародний документ від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 12.02.0222).

2. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія. Харків : Одиссей, 2013. 376 с.

3. Лупу А. А., Оськина И. Ю. Международное уголовное право : учеб. пособ. Москва : Дашков и К, 2012. 312 с.

4. Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник / пер. с англ. С. В. Саяпина. Одесса : Феникс ; Москва : Транслит, 2011. 910 с.

5. Теорія та практика міжнародного кримінального права : підручник / Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дрьоміна-Волок Н. В., Коваль Д. О. ; за ред. проф. Зелінської Н. А. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.

6. Элементы преступлений. URL: https://www.un.org/ru/documents/rules/icc_elements.pdf (дата обращения: 12.02.0222).

7. Костенко Н. И. Международное уголовное право: современные теоретические проблемы. Москва : Юрлитинформ, 2004. 448 с.

Забуга Ю. Ю.

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник лабораторії дослідження
проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ЗАСУДЖЕНИМИ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ПРОБАЦІЙНИХ ПРОГРАМ НА ПІДСТАВІ ПОЛОЖЕНЬ КК УКРАЇНИ

Відповідно до ч. 3 ст. 3 КК України, «кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом». До інших кримінально-правових наслідків

чинний кримінальний закон зараховує, у тому числі, і застосування/не застосування до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене в Особливій частині КК України, інших заходів кримінально-правового характеру. Аналіз положень чинного кримінального закону свідчить, що до таких заходів належать, зокрема, й обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. Правові підстави їх застосування, а також види обмежувальних заходів регламентуються Розділом XIII¹ Загальної частини, а саме ст. 91¹ КК України.

У ч. 1 ст. 91¹ КК України зазначено, що суд може застосувати до особи один або декілька обмежувальних заходів за наявності підстави, що складається з двох елементів:

- 1) вчинено злочин, пов'язаний із домашнім насильством;
- 2) суд: а) призначив особі покарання, не пов'язане з позбавленням волі; б) звільнив особу від кримінальної відповідальності з підстав, передбачених цим Кодексом; в) звільнив особу від покарання з підстав, передбачених цим Кодексом. Одним із таких обмежувальних заходів є направлення особи, яка вчинила домашнє насильство, для проходження програми для кривдників або пробаційної програми (п. 5 ч. 1 ст. 91¹ КК України). Важливе положення закріплено й у ч. 4 ст. 91¹ КК України: контроль за поведінкою засуджених, до яких застосовано обмежувальні заходи, здійснює орган пробації за місцем проживання засудженого, а в разі вчинення злочину військовослужбовцем – командир військової частини.

Проте на практиці державна установа (далі – ДУ) «Центр пробації» відмовляється виконувати забезпечення проходження засудженими пробаційних програм особами, засудженими за домашнє насильство, у випадку, якщо судом були призначені покарання, не пов'язані із позбавленням волі. Наприклад, вирок Бортнянського районного суду Чернігівської області від 25.08.2021 ОСОБУ_1 визнано винною у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України (заподіяння легких тілесних ушкоджень доньки співмешканки, що є злочином, пов'язаним із домашнім насильством), та призначено йому покарання у виді громадських робіт на строк 200 годин. Крім того, до засудженого судом було застосовано обмежувальний захід, передбачений п. 5 ч. 1 ст. 91¹ КК України, – направлення на проходження пробаційних програм «Подолання агресивної поведінки» та «Попередження вживання психоактивних речовин» строком 3 місяці. Контроль за виконанням засудженим пробаційних програм було покладено на орган пробації за місцем проживання засудженого, яким є Ніжинський районний сектор № 4 філії державної установи «Центр пробації» в Чернігівській області (далі – Ніжинський районний сектор № 4). Вказаний вирок після набрання чинності було звернено до виконання. Проте 28.09.2021 його було повернено Ніжинським районним сектором № 4 без виконання в частині проходження засудженим пробаційних програм. Підставою для прийняття такого рішення органом пробації виступила відсутність у ст. 18 ЗУ «Про пробацію» від 05.02.2015 № 160-VIII вказівки на те, що орган пробації у межах своїх повноважень організовує реалізацію пробаційних програм щодо

особи, яка засуджена до покарання у виді громадських робіт. Крім того, орган пробації послався на ч. 3 ст. 76 КК України, де зазначено, що суд може додатково покласти обов'язок виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою, на осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням.

Дійсно, чинне законодавство України по-різному визначає повноваження органу пробації. Так, відповідно до ст. 13 КВК України, до таких повноважень належить, у тому числі, і реалізація пробаційних програм *стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням*, а також здійснення інших визначених законодавством заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень. Так само визначені повноваження органу пробації і в п. 1 Розділу III «Положення про Державну установу «Центр пробації». Відповідно до ст. 18 ЗУ «Про пробацію», орган пробації у межах своїх повноважень організовує реалізацію пробаційних програм *лише стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням*. Організація ж пробаційних програм щодо осіб, яким призначено покарання, не пов'язане з позбавленням волі, як і в будь-яких інших випадках, цим законом не передбачена. Такий висновок випливає з того, що законодавець у ст. 18 Закону України «Про пробацію», на відміну від КВК України, встановив вичерпне коло повноважень органу пробації. Отож, вказані акти, на відміну від КК України, передбачають застосування пробаційних програм *виключно до особи, яка судом звільняється від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України*.

Вочевидь, у вищенаведених нормативно-правових актах має місце т. зв. прогалина у законодавстві, під якою розуміють повну або часткову відсутність (пропуск) необхідних юридичних норм у чинних законодавчих актах, якими, виходячи з принципів права, мають бути врегульовані певні суспільні відносини. Така прогалина утворилась у зв'язку з тим, що вищезгаданий ЗУ «Про пробацію» було прийнято 05.02.2015. Набрал чинності 27.02.2015, а був введений законодавцем у дію з 27.08.2015. Положення ж про те, що на осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України, суд може додатково покласти такий обов'язок, як виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою (п. 4 ч. 2 ст. 76 КК України), а також про те, що нагляд за такими особами здійснюється уповноваженим органом з питань пробації за місцем проживання, роботи або навчання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командирами військових частин (ч. 3 ст. 76 КК України), з'явилися в законі про кримінальну відповідальність лише після прийняття ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» № 1492-VIII від 07.09.2016. Цим же законом внесено відповідні зміни й до КВК України в частині запровадження пробації. Варто зауважити, що Прикінцеві положення ЗУ № 1492-VIII містили застереження про те, що норми, які регулюють застосування пробаційних програм, набрали чинності з 01.01.2018.

У свою чергу, КК України було доповнено ст. 91¹, 126¹, а також іншими положеннями, у зв'язку з прийняттям 06.11.2017 ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби з цими явищами» № 2227-VIII (далі – ЗУ від 06.11.2017 № 2227-VIII). Набрал же чинності цей Закон у частині зазначених положень 12.01.2018, тобто *майже через три роки після прийняття ЗУ «Про пробацію»*. Незважаючи на те, що Закон від 06.11.2017 № 2227-VIII фактично передбачав розширення повноважень органу пробації, відповідних змін, які б дозволили останньому організувати реалізацію пробаційних програм, у тому числі й до осіб, які вчинили злочин, пов'язаний із домашнім насильством, і яких судом або було звільнено від кримінальної відповідальності, або призначене покарання, не пов'язане з позбавленням волі (наприклад, у виді громадських робіт), внесено не було: ані до ЗУ «Про пробацію», ані до КВК України. Отож, положення п. 5 ч. 1 ст. 91¹ КК України за чинним законодавством не містять завершеного механізму правового регулювання.

Найкращим способом подолання прогалини в законодавстві є врегулювання такої прогалини самим законодавцем шляхом внесення змін до відповідного нормативно-правового акту. Достатньо дієвим способом для подолання такого виду прогалин є й аналогія закону, під якою розуміють застосування до не врегульованих суспільних відносин правової норми, яка регулює подібні суспільні відносини і міститься в приписах (положеннях) законодавчих актів. Аналогія виключається, якщо вона прямо заборонена законом або закон пов'язує настання юридичних наслідків з наявністю конкретних норм.

В Україні єдиним державним органом, наділеним повноваженнями організувати проходження засудженими пробаційних програм, як свідчить аналіз чинного законодавства, є орган пробації – ДУ «Центр пробації». У своїй діяльності ця установа керується не лише положеннями КВК України, ЗУ «Про пробацію» та відповідними положеннями, прийнятими Мін'юстом, але й нормами КК України. Про це прямо зазначено в ст. 3 ЗУ «Про пробацію»: правову основу пробації та діяльності органу пробації становлять Конституція України, Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Кримінально-виконавчий кодекси України, цей Закон та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Положення КК України, як вже зазначалось, визначають більш широке коло підстав для призначення судом пробаційних програм. Жодних обмежень про застосування закону за аналогією ЗУ «Про пробацію» не містить, а тому видається, що немає жодних перешкод для виконання органом пробації судових вироків у частині застосування пробаційних програм до осіб, які вчинили злочин, пов'язаний із домашнім насильством, і яких судом: 1) було звільнено від кримінальної відповідальності, або 2) яким було призначене покарання, не пов'язане з позбавленням волі за вчинення домашнього насильства.

Захаренко Н. В.

судовий експерт відділу товарознавчих і гемологічних досліджень,
Чернігівський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
МВС України

ПРОБЛЕМИ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Судові експерти науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України в своїй практичній діяльності використовують різноманітні методи судово-експертної діяльності. Сучасна теорія судової експертизи наразі, на нашу думку, не приділяє достатньої уваги проблемам методології експертизи й проблемам технології судово-експертної діяльності. Тому обрана тема на цей час є актуальною.

На наш погляд, розвиток судової експертизи без вирішення проблем методології й проблем технології судово-експертної діяльності буде неможливим, оскільки до складу теорії судової експертизи не включено кілька важливих закономірностей. Дослідження методології судової експертизи надає можливість вирішити практичні проблеми за допомогою теоретичного аналізу.

У 2021 р. було виконано близько 251 тисячі судових експертиз, у 2020 р. – більше ніж 250 тисяч судових експертиз, для порівняння в 2016 р. – 218 тисяч судових експертиз [3; 4]. Оскільки судові експертизи виконуються масово, на сьогодні дуже важливо здійснювати контроль за якістю експертиз і використовувати єдину методологію судової експертизи, що вимагає практичного вирішення проблем методичного забезпечення технологій судово-експертної діяльності. Звичайно, крім розробки нових методів експертиз, обов'язково необхідно визначати технічні параметри для контролю щодо достовірності результатів судової експертизи.

Наразі потрібно визначити й дослідити актуальні проблеми методології судової експертизи з метою вирішення теоретичних і прикладних питань:

- розробити ефективні шляхи забезпечення високої якості судово-експертної діяльності, а саме вдосконалити науково-методичне забезпечення;
- визначити межі об'єкта судової експертизи та підвищити ефективність реалізації судово-експертної діяльності;
- дослідити та вдосконалити шляхи розробки методик судово-експертних досліджень.

Судово-експертна методологія – суворо регламентована процедура вирішення експертного завдання з використанням систематизованих методів експертизи. Сучасне правосуддя все більше підвищує вимоги щодо достовірності й обґрунтованості висновків експертів. Великий обсяг методів експертного дослідження ускладнює оцінювання висновків експерта. Суди, безумовно, зацікавлені в детальній регламентації методів судових експертиз, що, у свою чергу, дасть змогу уникнути використання непридатних інструментів оцінювання висновків експерта. Тому на сучасному етапі розвитку методичного регулювання здійснення судових експертиз в Україні та в

інших країнах виник значний взаємний інтерес судово-експертних установ і учасників судовиробництва, які організують контроль за дотриманням експертом технології експертного дослідження.

На думку А. І. Шведа, методологію експертних досліджень необхідно розглядати як основну форму нормативних знань про судово-експертні технології [1, с. 15]. З метою організації ефективної системи забезпечення якості експертних досліджень необхідно приділяти значну увагу передусім розробці й застосуванню методів здійснення експертиз. Судово-експертна технологія є основою судово-експертної діяльності, тому застосування виключно технологій, що залучені з інших сфер діяльності, не відповідає характеру експертних завдань. Методи, що регламентують технологію судово-експертної діяльності, повинні бути суворо формалізовані й містити об'єктивні вимоги, дотримання яких гарантує достовірність і повноту результатів.

Однією із серйозних проблем методології судової експертизи є суб'єктивність багатьох типових методів. При застосуванні таких методів достовірність результатів гарантується досвідом, рівнем професіоналізму експерта. Але на практиці існують випадки розбіжності висновків експертів, зумовлені суб'єктивними методами досліджень. Тому, на нашу думку, необхідно для суб'єктивних методів не застосовувати статус повноцінного нормативного документа (системи приписів), що визначає технологію судово-експертної діяльності. На сьогодні подібних суб'єктивних методів достатньо багато. Їх необхідно доопрацювати до рівня повноцінної об'єктивної технології. Ми в цьому вбачаємо один з актуальних напрямів удосконалення методології судової експертизи на сучасному етапі. Вважаємо, що технологічний характер методів експертної діяльності є важливим, крім того, на нашу думку, необхідно визначити механізм розробки й застосування методів; їх правовий статус, контроль якісних параметрів методів експертизи. На сьогодні не всі ці проблеми вирішені згідно з поточною нормативно-правовою базою судово-експертної діяльності, тому є актуальними.

Розробка технології судово-експертної діяльності на основі різних методів судової експертизи, тобто стандартних операційних процедур чи інших регламентованих методів, є одним з провідних напрямів у роботі судового експерта. На думку А. І. Шведа, це вносить творчий елемент у професію судового експерта [1, с. 16]. Однак тут є своя форма методології судової експертизи – конкретні вимоги до розробки технології судово-експертної діяльності, а саме йдеться про правила побудови методики, узгодження всіх її елементів, що ґрунтуються на загальних законах судово-експертних досліджень. Особливо це стосується самостійної розробки конкретної методики для нетипової ситуації. Однак до цього часу ґрунтовні комплексні дослідження щодо цієї проблеми не проводили. Тому вважаємо доцільним у найближчій перспективі здійснити таке дослідження й висвітлити їх результати в наступних наукових публікаціях.

Зауважимо, що після актуалізації та розробки основних положень понятійного апарату в галузі методичного забезпечення судової експертизи, на

наш погляд, є необхідність у вдосконаленні методик судових експертиз, зокрема економічних, з метою послідовної їх уніфікації. Після завершення такої великої за обсягом роботи основним напрямом удосконалення методичного забезпечення судово-експертної діяльності буде підтримання вказаного забезпечення в актуальному стані у зв'язку з появою нових видів судової експертизи в межах її родів, нових основних об'єктів дослідження, розробки нових методів тощо. Удосконалення методичного забезпечення автоматично потягне за собою оновлення наукових знань у загальній теорії судової експертології та в конкретних видах судової експертизи.

Успіхи українських судових експертів-криміналістів вже визнані міжнародною правоохоронною спільнотою. ДНДЕКЦ здобув повноправне членство в Європейській мережі судово-експертних установ (ЄМСЕУ-ENFSI) – офіційному консультативно-дорадчому органі Європейського Союзу з питань судової експертизи. Під егідою цієї організації проводиться плідна робота з акредитації лабораторій за міжнародним стандартом ISO/IEC 17025.

Наступним кроком у цій діяльності є подальше розширення сфери акредитації всіх державних спеціалізованих установ судової експертизи та подання заявки на вступ до Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI), яка нараховує понад 50 установ різних країн світу.

Досвід акредитації експертних установ за міжнародними стандартами систем управління якістю, набутий під час практичної діяльності в державних спеціалізованих установах судової експертизи, з наступним членством в ENFSI дає підстави для визначення ще одного напрямку вдосконалення методичного забезпечення – обміну інформацією щодо методів (методик, технологій) під час проведення засідань секцій ENFSI.

Робота з акредитації на міжнародному рівні, одним з етапів якої є вдосконалення методичного забезпечення, дає підстави для участі судових експертів державних спеціалізованих установ судової експертизи в роботі міжнародних експертних комісій.

Список використаної літератури

1. Швед А. І. Актуальні проблеми судово-експертних технологій в теорії судової експертизи і практиці судово-експертної діяльності. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1. С. 13–19.

2. Рувін О. Г. До питання актуалізації методичного забезпечення експертних досліджень крізь призму вимог міжнародних стандартів систем управління якістю, гармонізованих в Україні (на прикладі трасологічних експертиз). *Криміналістика і судова експертиза*. Київ, 2015. Вип. 60. С. 94–105.

3. Огляд основних результатів діяльності Експертної служби МВС за 2021 рік. URL: <http://dndekc.mvs.gov.ua/> (дата звернення 13.02.2022).

4. Довідка про основні результати діяльності Експертної служби МВС України за 12 місяців 2016 і 2017 років. URL: http://dndekc.mvs.gov.ua/?Page_id=383 (дата звернення 12.02.2022).

5. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.94 № 4038-12. Дата оновлення: 02.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 10.02.2022).

Зернова О. С.

аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права,
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ

ДО ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВИКРАДЕННЯ ДИТИНИ ОДНИМ ІЗ БАТЬКІВ

Суспільство активно розвивається, а разом з ним і змінюються звичні нам речі та процеси. Що раніше було рідкістю – зараз є звичним та закономірним. Проте незмінним продовжує залишатися захист дітей, їх прав та свобод. Навіть навпаки, в умовах сьогодення все більше уваги приділяють цьому питанню не лише в Україні, а й у всьому світі.

Охорона дитинства в Україні:

– це стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави;

– це забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, усебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні, при цьому основні засади державної політики ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини [1].

За статистикою кожний п'ятий громадянин нашої держави є особою у віці до 18 років, і захист таких осіб є не лише обов'язком держави, а й обов'язком кожного з батьків, проте часто в разі наявності конфліктних ситуацій між батьками діти стають «предметом» поділу або маніпуляцій. Іноді самі батьки порушують права своїх дітей, й одним з таких випадків є самостійна зміна місця проживання дитини, вивезення дитини за кордон без дозволу другого з батьків або тривале неповернення дитини із-за кордону, при цьому не думаючи про інтереси власної дитини.

Захист дитини від незаконного переміщення визначено у:

– ст. 32 Закону України «Про охорону дитинства»: *У порядку, встановленому законодавством України та відповідними міжнародними договорами, держава вживає заходів для недопущення незаконного переміщення, вивезення та неповернення дітей з-за кордону, їх викрадення, торгівлі дітьми;*

– ст. 11 Конвенції про права дитини: *Держави-учасниці вживають заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону;*

– Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей.

Час від часу на сайті Державної прикордонної служби України публікують новини такого змісту: «За незаконне переміщення дитини через кордон прикордонникам запропонували хабар», «Прикордонники запобігли вивезенню за межі України трьох дітей за підробленим документом» тощо.

За даними Державної прикордонної служби України, у 2020 р. було прийнято майже півтори тисячі рішень про відмову в перетинанні державного кордону на виїзд з України особам, які не досягли 16-річного віку.

Плануючи незаконне вивезення дітей за кордон, батьки часто наважуються на кримінальні правопорушення. Окремо можна виділити такі:

- пропозиція чи надання неправомірної вигоди службовій особі;
- незаконне переправлення осіб через державний кордон України;
- значна кількість вивезень дітей супроводжується підробленням документів.

Крім того, у ході проведення додаткових перевірочних заходів нерідко встановлюється, що один із батьків на момент видачі нотаріально засвідченої згоди на виїзд дитини перебував поза межами України та фізично не міг надати такої згоди [2].

Ще одним джерелом, в якому висвітлюють питання захисту прав та інтересів дітей, є щорічні доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений). Зокрема, за підсумками 2018 р. увагу приділяли питанню щодо існування проблеми реалізації в Україні Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, тому за ініціативою Уповноваженого відбулась нарада з представниками Мін'юсту, Мінсоцполітики з метою вирішення проблемних питань. За результатами було розроблено та внесено на розгляд Верховної Ради України законопроект, яким пропонується врегулювати процесуальний порядок розгляду судами справ про повернення дитини відповідно до зазначеної Конвенції, запровадити кримінальну відповідальність за незаконне вивезення або утримування дитини за кордоном [3].

У 2019 р. на контролі Уповноваженого перебувало питання захисту прав та інтересів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виїхали на навчання за кордон. Аналіз інформації, отриманої від обласних та Київської міської державних адміністрацій, засвідчив, що з 2016 р. до I півріччя 2019 р. за кордон на навчання виїхало 104 дитини із числа сиріт та позбавлених батьківського піклування. При цьому дозвіл на виїзд за кордон органом опіки та піклування надавався лише в 23 випадках. Водночас такі діти не ставились на тимчасовий консульський облік, що становить загрозу потрапляння дітей до числа осіб, постраждалих від торгівлі людьми [4].

Варто зазначити, що проблема міжнародного викрадення дітей є вкрай актуальною не лише для України, а й для більшості країн світу, і в деяких з них за такі діяння передбачена кримінальна відповідальність (наприклад: Велика Британія, Ізраїль, Іспанія, Італія, Канада, Корея, Литва, Німеччина, Польща, США, Туреччина, Франція, Швейцарія, Японія).

Якщо взяти до прикладу США, то викрадення дитини, навіть батьками, є насильницьким злочином проти дітей, і відповідальність за такий злочин карається до трьох років позбавлення волі.

На сьогодні такого поняття, як «викрадення дитини одним із батьків», в Україні взагалі не існує, тобто той з батьків, який вчинив таке порушення, не притягується ані до кримінальної відповідальності, ані до адміністративної.

Час від часу в законодавчому процесі з'являються законопроекти стосовно внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за викрадення дитини одним з батьків (№ 5549 від 21.05.2021, № 2663 від 20.12.2019, № 1192 від 29.08.2019, № 9290 від 16.11.2018), але жодний з них так і не був прийняти.

За результатами розгляду законопроекту № 9290 Головне науково-експертне управління зазначає, що встановлення кримінальної відповідальності за незаконне вивезення чи утримування дитини за кордоном батьками є недоцільним і потрібно враховувати, що винна особа, усвідомлюючи, що в разі повернення на територію України може бути притягнута до кримінальної відповідальності за незаконне вивезення чи утримування дитини за кордоном, буде залишатися (переховуватися) на території відповідної іноземної країни. Такі самі висновки та зауваження стосуються законопроекту № 1192. За результатами розгляду законопроекту № 5549 зазначено, що, враховуючи, що національне законодавство України передбачає рівність прав кожного з батьків на участь у вихованні дитини, питання щодо доцільності кримінальної відповідальності за «викрадення» власної дитини одним із батьків залишається спірним.

У теорії кримінології тема міжнародного викрадення дітей є малодослідженою, і разом з тим учені, які все ж таки розглядали це питання, пропонують: *«виділити в окрему частину в межах ст. 146 КК України новий склад злочину», «прийняти закон...», «посилити кримінальну відповідальність за невиконання судових рішень щодо батьківської відповідальності»* тощо. Тобто досі єдиним засобом запобігання викраденню дитини одним із батьків є лише пропозиції та спроби встановлення кримінальної відповідальності.

На нашу думку, кримінальна відповідальність за викрадення дитини одним із батьків повинна бути, оскільки в цьому випадку порушуються права дитини та другого з батьків, але в системі заходів запобігання таким діям одночасно необхідно розробляти ефективний комплекс дій і систему заходів, які спрямовані на виявлення та недопущення випадків викрадення й переміщення дитини через державний кордон.

Як слушно зауважувала Т. А. Денисова, держава та суспільство повинні замислитися не тільки над тим, щоб ввести покарання у відповідні із законом рамки, а й над тим, яким чином досягнути невідворотності покарання для кожного злочинця. Причину, що породжує покарання, не можна бачити в законі, а треба шукати глибше, у самій природі суспільства [5, с. 410].

Список використаної літератури

1. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 07.02.2022).

2. Прямуючи за кордон з дитиною, подбайте про оформлення відповідних документів. *Державна прикордонна служба України*: офіц. сайт. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/pryamuyuchi-za-kordon-z-ditinoyu-podbayte-pro-oformlennya-vidpovidnih-dokumentiv/> (дата звернення: 07.02.2022).

3. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2018 рік. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*: офіц. сайт. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/report-2019-3.pdf> (дата звернення: 07.02.2022).

4. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2019 рік. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*: офіц. сайт. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/zvit%20za%202019.pdf> (дата звернення: 07.02.2022).

5. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 409–423.

Іваньков І. В.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та правосуддя
Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Іваньков О. І.

кандидат юридичних наук,
начальник юридичної служби військової частини 3041

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Головним обов'язком держави є забезпечення прав і свобод людини, у тому числі неповнолітніх, серед яких найважливіші – право на безпечне дитинство при достатньому життєвому рівні, право на опіку та піклування, виховання з боку батьків або осіб, що їх замінюють, на охорону здоров'я та лікування, відпочинок, доступ до безоплатної повної загальної та професійної освіти, право на житло, на справедливий судовий розгляд із забезпеченням права на захист на всіх етапах судового процесу.

Високий рівень злочинності серед неповнолітніх, кризові явища в соціальній та економічній сферах в Україні викликають необхідність посилити соціальний захист дітей, визначити пріоритетні напрями в цій важливій роботі, одним з яких є увага до дітей при виникненні в них конфлікту із законом.

На забезпечення основних прав неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, спрямована Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (далі – Концепція) [1]. Концепція підкреслює, що при аналізі причин підвищення рівня злочинності неповнолітніх та пошуку шляхів виходу України із ситуації, що склалася, найважливішим є питання про чинники цього вища, зокрема: необ'явлена війна на сході країни і, як наслідок, різкий спад виробництва та розбалансування економічних відносин; зростання безробіття, зниження сукупного доходу сімей; руйнування інституту дитячих дошкільних закладів; зменшення доступності медичних послуг; погіршення екологічних умов тощо. Ці обставини призвели

до погіршення демографічних показників, підвищення рівня дитячої безпритульності та злочинності неповнолітніх.

Міжнародна та вітчизняна практика свідчить, що запровадження ювенальної юстиції є важливим фактором, який позитивно впливає на суспільство та сприяє зміцненню позицій сім'ї. Ефективною складовою ювенальної юстиції є програми з відновного правосуддя, які включають виховний вплив на правопорушника, профілактику вчинення повторних правопорушень, сприяють соціальній адаптації та реінтеграції малолітніх правопорушників до суспільства. Соціальна реабілітація неповнолітніх, які вступили в конфлікт із законом, постає ефективним соціальним механізмом, який дає змогу реально відновити фізичний, психологічний та соціальний статус дитини при значній економії коштів на це. Тому є нагальна необхідність правового забезпечення цього процесу, в основу якого повинні бути покладені: Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. [2]; Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) від 14 грудня 1990 р. [3]; Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 р. [4]; Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, від 14 грудня 1990 р. [5]; Основні принципи ООН щодо впровадження програм відновного правосуддя у кримінальних справах від 24 липня 2002 р. [6].

Варто констатувати, що в Україні відбувається повільна, але доволі стійка трансформація системи правосуддя для неповнолітніх від переважно каральної її моделі до реституційної та реінтеграційної її моделей. Зокрема, з урахуванням положень прогресивних міжнародно-правових актів відбулися позитивні зміни в національному ювенальному законодавстві. За часів незалежності Верховна Рада України ухвалила Закони: «Про охорону дитинства» [7]; «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [7]; «Про попередження насильства в сім'ї» [9]; «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [10]. Нині в судах України практикується спеціалізація суддів, які розглядають справи про злочини неповнолітніх, і це є вагомим кроком до запровадження ювенальної юстиції.

На наш погляд, потребують невідкладного вирішення питання соціальної адаптації неповнолітніх, тобто створення умов, за яких би вони були менш вразливими та які надавали б їм можливість протистояти несприятливим ситуаціям, особливо тим, які постають причинами та умовами вчинення ними кримінальних правопорушень.

У свою чергу, профілактика злочинності неповнолітніх, як зазначає Н. І. Головка, повинна здійснюватися комплексно, із застосуванням загальних та індивідуальних заходів, прямо передбачених у законодавстві [11, с. 93]. До них варто зарахувати: вирішення нагальних проблем материнства, сім'ї, бездоглядності та безпритульності, правової і матеріальної підтримки малозабезпечених та багатодітних сімей, здійснення патронажного обслуговування дітей з таких сімей; створення умов для соціальної, психо-

лого-педагогічної, медичної, правової підтримки і реабілітації неповнолітніх з девіантною поведінкою, розширення мережі притулків для неповнолітніх; підвищення ефективності та вдосконалення діяльності всіх суб'єктів державної системи соціального та правового захисту неповнолітніх; системне проведення заходів індивідуальної профілактики асоціальної поведінки неповнолітніх з психічними аномаліями; координацію діяльності всіх суб'єктів профілактики правопорушень серед неповнолітніх; організацію теоретичних і методичних досліджень з проблем профілактики правопорушень неповнолітніх; узагальнення досвіду (у тому числі зарубіжного) профілактики правопорушень неповнолітніх; активне залучення громадськості та релігійних організацій церкви до вирішення проблем неповнолітніх; реформування та вдосконалення процесу ресоціалізації неповнолітніх засуджених із залученням потенціалу Служби пробачії; заборону пропаганди засобами масової інформації наркоманії, алкоголізму, культу насильства, матеріального успіху за будь-яку ціну, романтизації злочинної субкультури; реформування та створення дієвої законодавчої бази для вирішення або пом'якшення економічних, соціальних і правових проблем неповнолітніх.

Список використаної літератури

1. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24.05.2011 № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#top> (дата звернення: 11.01.2022).

2. Про права дитини : Конвенція ООН від 20.11.1989. Дата оновлення 20.11.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 14.01.2022).

3. Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861#Text (дата звернення: 13.01.2022).

4. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 11.01.2022).

5. Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі («Гаванські правила») : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205#Text (дата звернення: 11.01.2022).

6. Основні принципи застосування програм відновного правосуддя в кримінальних : Резолюція Економічної і Соціальної Ради ООН від 24.07.2002. URL: <http://ipcj.org.ua/upload/bazovi-printsipi-oon-ukr.pdf> (дата звернення: 14.01.2022).

7. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. Дата оновлення: 01.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 14.01.2022).

8. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III. Дата оновлення: 15.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 14.01.2022).

9. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 № 2789-III. Дата оновлення: 07.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text> (дата звернення: 11.01.2022).

10. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. Дата оновлення: 09.02.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.01.2022).

11. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень : навч. посіб. Київ : Персонал, 2017. 174 с.

Іщенко Т. В.

майор поліції,

Головне управління Національної поліції в Полтавській області

ПРОФІЛАКТИЧНІ ДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Визнане міжнародною спільнотою та українським законодавством домашнє насильство як кримінальне правопорушення (ст. 126-1 КК України), що зазіхає на основоположні права людини: життя, свободу, особисту недоторканість, повагу до її честі та гідності, особливо актуалізувалося як проблема останніми роками. Суттєве зростання випадків цього кримінального правопорушення в умовах пандемії «Covid-19» зумовлює необхідність створення ефективної системи запобігання та протидії домашньому насильству. Український законодавець під запобіганням домашньому насильству визначає систему заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються [1], тобто таких, що мають переважно просвітницько-профілактичний характер.

З огляду на зазначене впливає, що однією з найважливіших складових ефективної системи запобігання та протидії домашньому насильству має стати попередження та профілактика, особливо під час його розслідування. Втім зауважимо, що, як і в інших випадках, досить поширеною серед фахівців, науковців залишається думка про те, що достатньо обмежитися своєчасним його виявленням і розкриттям, адже в такий спосіб досягається попередження злочину, запобігається можливість повторного його скоєння, формується в населення повага до закону, правопорядку, довіра до правоохоронних органів [2, с. 37]. Ця позиція знаходить відображення й у чинному кримінальному, кримінальному процесуальному законодавстві України, де в переліку завдань поряд із забезпеченням і захистом прав людини, громадянина, закріплено також завдання запобігання кримінальним правопорушенням. Утім, зауважимо, що в КПК України, на відміну від кримінального процесуального законодавства деяких зарубіжних країн, не визначено попередження кримінальних правопорушень завданням кримінального провадження. На нашу думку, у такий спосіб не оцінено потенціал профілактичної діяльності на етапі досудового розслідування кримінального правопорушення, зокрема, домашнього насильства.

З огляду на зазначене, спробуємо акцентувати увагу на деяких наявних аспектах проблеми.

Одна з таких проблем зумовлена, зокрема, тим, що в процесі змін кримінального процесуального законодавства (з 2012 р.) необґрунтовано, на нашу та думку деяких учених (С. В. Томін, М. П. Климчук, О. О. Лисецький, А. А. Десятник, О. І. Галаган, Д. П. Письменний та ін.), не враховано положення щодо виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Наразі профілактична діяльність слідчими підрозділами фактично не здійснюється, й однією з причин цього є відсутність норм у чинному КПК України, які б зобов'язували слідчих нею займатися. Віднесення законодавцем до повноважень поліції виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, не заповнює названу прогалину, оскільки не визначає, якими процесуальними засобами їх виявляти. Отже, ми вважаємо за доцільне закріпити в нашому законодавстві, як, наприклад, у Молдові, обов'язковість у процесі досудового розслідування встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень.

Втім недостатньо обмежитися лише виявленням причин і умов, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення, та здобуттям доказової бази, яка б підтверджувала вину підозрюваного. Важливо приділити увагу механізму взаємодії слідчого з іншими підрозділами поліції, а також суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, визначеними у ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Для вирішення завдань профілактики домашнього насильства серед них на початковому етапі досудового розслідування надважливою є взаємодія слідчого з дільничними офіцерами поліції, що пов'язано зі специфікою цього кримінального правопорушення. Важливо, що дільничні офіцери поліції також формують пропозиції щодо усунення причин та умов, які призводять до вчинення правопорушень та щодо вжиття заходів з метою запобігання вчиненню домашнього насильства [3]. Проте в законодавстві відсутній механізм такої взаємодії, що знижує її ефективність, уможливорює формальний характер. Вирішенням цієї проблеми, на нашу думку, може бути відновлення інституту подання слідчого, яке існувало за часів КПК України 1960 р. Такий крок є цілком логічним у контексті посилення попереджувальної діяльності правоохоронних органів у протидії злочинності, зокрема, домашньому насильству.

У цьому контексті заслуговує на увагу досвід Республіки Польща, де профілактична діяльність врегульована низкою нормативних актів, серед яких Розпорядження Ради Міністрів від 13.09.2011. У справі процедури «Блакитні Карти» (Niebieskie Karty), зразки формулярів «Блакитна Карта» (Dz.U.2011.209.1245) та Керівні принципи № 2 Головного коменданта поліції від 07.12.2011 в справі порядку вчинення дій працівниками поліції при здійсненні процедури «Блакитні Карти» (Dz.Urz.KGP.2011.10.77), що передбачають створення накопичувальної теки «Домашнє насильство» щодо

попереджувальної діяльності поліції стосовно окремої родини, яка в подальшому може бути використана в разі вчинення домашнього насильства для відкриття кримінального провадження й розслідування правопорушення [4, с. 387, 389].

Актуальним напрямом профілактично-виховного впливу на допитуваного, зазначає С. В. Томін, є використання тактичних прийомів допиту. На думку вченого, «лише за умови встановленого між слідчим та підозрюваним психологічного контакту можливий не тільки повноцінний обмін інформацією (в тому числі про обставини криміногенного характеру), а й профілактичний вплив, який передбачає використання слідчим методів виховання» [5, с. 320, 325]. На нашу думку, наведена точка зору є досить актуальною, оскільки під час проведення слідчих (розшукових) дій слідчий завдяки особистому контакту з особою має унікальну можливість здійснити на неї виховний вплив, спрямований на запобігання кримінальному правопорушенню, що важливо при розслідуванні домашнього насильства. Зважаючи на особливості домашнього насильства, профілактичні зусилля слідчого необхідно спрямовувати у двох напрямках: як щодо домашнього кривдника, так і його жертви, тобто здійснювати індивідуальну профілактику.

Під час проведення допиту підозрюваного – домашнього кривдника доцільно застосовувати метод переконання, завдяки якому слідчий здійснює правомірний вплив на допитуваного з метою спонукати останнього до перегляду обраної ним життєвої позиції та недоцільності в подальшому вчинення протиправних дій. При цьому не менш важливим, як і в роботі з кривдником, є застосування методу переконання під час допиту потерпілої особи з метою недопущення потрапляння жертви домашнього насильства в аналогічні ситуації в майбутньому (віктимологічна профілактика). Звісно, переконати особу є досить складним завданням, яке вимагає від слідчого знань та вміння застосовувати психолого-педагогічних прийомів.

За українським законодавством, з метою запобігання та припинення кримінальних правопорушень під час розслідування домашнього насильства можуть бути застосовані заходи процесуального примусу до підозрюваного. Так, нормою ч. 6 ст. 194 КПК України передбачено в інтересах потерпілого від домашнього насильства застосування до підозрюваного у вчиненні такого кримінального правопорушення одного або декілька обмежувальних заходів. Втім аналіз слідчо-судової практики показує, що застосування цієї норми наразі недооцінюється слідчими Національної поліції. Це при тому, що ефективний вплив на домашнього кривдника кримінальними процесуальними заходами може запобігти вчиненню ним інших, більш тяжких кримінальних правопорушень, наприклад, передбачених ст. 121, 115 КК України.

Отже, підсумовуючи, можна зробити висновок, що зростання домашнього насильства в Україні, як віддзеркалення проблеми порушення прав людини, потребує вжиття заходів, спрямованих на запобігання йому. Серед них наразі внесення змін до КПК України в частині повернення обов'язку особі, яка проводить досудове розслідування, встановлення причин та умов,

які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, наділення її правом внесення відповідного подання щодо усунення виявлених обставин до відповідного органу, організації, посадовій особі, що сприятиме кращому виконанню завдань КК України та КПК України. У науковому плані потребує дослідження й розробка методики криміналістичного дослідження, де своє місце має знайти профілактична діяльність органів досудового розслідування.

Список використаної літератури

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 12.02.2022).

2. Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. 170 с.

3. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: Наказ Міністерства внутрішніх справ від 28.07.2017 № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text> (дата звернення: 12.02.2022).

4. Йосифович Д. І. Попередження насильства в сім'ї: досвід Республіки Польща. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. № 3. С. 384–391.

5. Томін С. В. Використання тактичних прийомів допиту з метою профілактики кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 319–331. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.28>.

Карпенко М. І.

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри правового забезпечення гуманітарного інституту,

Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЩОДО ПОКАРАННЯ ЗА ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В ПРОЄКТІ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Аналіз змісту проєкту нової редакції Кримінального кодексу України (далі – проєкт КК), оприлюднений станом на 18 лютого 2022 р., як і попередні редакції, змушує в черговий раз не погодитися з ідеологією його розробників щодо пропозиції вилучити із системи покарань передбачені нині чинним Кримінальним кодексом України (далі – КК) окремі покарання, які застосовуються до військовослужбовців переважно за військові кримінальні правопорушення, передбачені розділом XIX Особливої частини КК. Зокрема, ідеться про службові обмеження для військовослужбовців, арешт, який засуджені військовослужбовці відбувають на гауптвахті, та тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, передбачені відповідно ст. 58, 60, 62 КК.

Згідно зі звітом про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання (форма № 6 звітності, яка передбачена Державною судовою адміністрацією України) у 2020 р., до 123 військовослужбовців, засуджених за військові злочини, були застосовані зазначені вище покарання, що становить 6,9% від загальної кількості [1]. Частка застосування по відношенню до загальної кількості засуджених у кількості

1782 військовослужбовців незначна, і це свідчення того, що як прокурори, які підтримують державне обвинувачення в судах, так і судді, що розглядають ці кримінальні провадження, недостатньо уваги звертають на ефективність вказаних покарань у тих випадках, коли йдеться про злочини невеликої тяжкості й особу правопорушника. У більшості протягом 2020 р., як і в попередні роки, суди при винесенні покарань застосовували ст. 75 КК, звільняючи засуджених від відбування покарання з випробуванням, встановлюючи іспитовий термін від 1 до 3 років, що становило 70,71%.

Аналіз автором 635 обвинувальних вироків засуджених військовослужбовців за вчинення протягом 2011–2020 рр. військових злочинів засвідчує, що в багатьох випадках вказані судові рішення приймалися суддями щодо тяжких злочинів і винесені їм покарання були неспівмірними із їх суспільною небезпекою та не враховували ту обставину, що військові злочини вчинялись під час дії на території держави особливого періоду, що є обставиною, яка, відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК, обтяжує покарання, а ще й тоді, коли проти України здійснюється агресія з боку Російської Федерації.

Як зазначає Т. А. Денисова, «із законодавчого визначення покарання випливає, що воно характеризується такими ознаками: 1) це найсуворіший захід державного примусу, який передбачений тільки законом і застосовується від імені держави відповідним державним органом...; 2) цей захід державного примусу може бути застосований лише до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, передбаченого кримінальним законом...; 3) покарання застосовується від імені держави лише відповідним органом – судом, який призначає його шляхом постановлення обвинувального вироку...; 4) покарання є карою, що встановлює обмеження прав і свобод засудженого, покладає обов'язок засудженого зазнавати втрат і обмежень, пов'язаних із застосуванням покарання, ганьби, сорому перед суспільством і своїми близькими...; 5) покарання є логічним юридичним наслідком злочину. Кожен вид покарання має кількісні межі та визначений зміст, спосіб впливу на засудженого, чітко регламентований кримінальним законом...; 6) покарання має публічний характер...; 7) покарання тягне за собою особливий правовий наслідок – судимість, яка за змістом є не тільки властивістю кари, а й певним правовим статусом засудженого, пов'язаним із різними право обмеженнями та іншими негативними наслідками протягом визначеного в законі строку [2, с. 709–710].

Разом з тим, покарання має бути необхідним і достатнім для виправлення засудженого та запобігання новим кримінальним правопорушенням [3, с. 57].

Правильне розуміння й застосування принципу індивідуалізації покарання – безперечна умова його справедливості, що, у свою чергу, є передумовою його ефективності, яка полягає в тому, щоб суд при визначенні його виду й розміру мав усі підстави вважати, що саме обрана міра покарання буде не лише необхідною, а й достатньою для виправлення та запобігання вчиненню винним нових злочинів [4, с. 180].

Суд при призначенні покарання повинен виходити із спеціальних завдань покарання в кримінальному праві. Вибір виду покарання і його розміру повинен залежати від мети покарання щодо цього засудженого військовослужбовця.

Особливо серйозну увагу при визначенні покарання потрібно звертати на придатність особи, що вчинила військовий злочин, до подальшої військової служби, на можливість використання у військових формуваннях.

Мета застосування покарання великою мірою визначається моральним станом не лише військової частини, в якій проходить службу правопорушник, а й іншими причинами. Нині дуже важливою обставиною є той факт, що вже вісім років триває російсько-українська війна. Тому суди при застосуванні покарання повинні звертати особливу увагу не лише на загальний моральний стан тієї військової частини, у якій було здійснено військове кримінальне правопорушення, а й на те, що з 18 березня 2014 р. і до теперішнього часу в державі діє особливий період як обставина, що посилює суспільну небезпеку вчинених військових злочинів.

Вельми важливе значення при застосуванні покарання має також урахування обстановки здійснення військового кримінального правопорушення, яке суттєво впливає на суспільну небезпеку й караність діяння. Одні й ті самі дії можуть становити різну небезпеку та тягнути за собою різні покарання залежно від того, чи здійснені вони під час війни, в умовах воєнного стану або в бойовій чи мирній обстановці.

Згідно із змінами до ст. 62 КК від 05.02.2015 і 30.03.2021, коло осіб, які можуть відбувати покарання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, розширено й передбачає, що «покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні призначається військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок), на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених цим Кодексом, а також якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк» [5]. За цих умов суд може призначити міру покарання в достатній мірі, що відповідає індивідуальним особливостям обставин кожного кримінального провадження й особи винного.

Зокрема, Т. О. Михайліченко, обговорюючи можливу систему покарань у новій редакції КК України, відстоює думку про те, що поруч із такими покараннями, як штраф, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі, має бути й тримання в дисциплінарному батальйоні як спеціальне покарання для військовослужбовців [6, с. 304–309].

Більше того, Т. Б. Ніколаєнко, яку автор підтримує, пропонує «розширити правові можливості застосування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні в санкціях статей військових злочинів невеликої або середньої тяжкості (нині це нетяжкі злочини. – М. К.) альтернативно позбавленню волі» [7, с. 523].

Отже, кримінальна політика судів, на думку автора, має більше враховувати можливості спеціальних видів покарання щодо військовослужбовців, здійснюючи правове забезпечення охорони інтересів держави у військовій сфері й запобігання військовим злочинам, а тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців як один із видів покарання має бути передбачено в новій редакції Кримінального кодексу України.

Список використаної літератури

1. Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2020 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення 18.02.2022).

2. Денисова Т. А. Покарання, його поняття та мета. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

3. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. *Постанови пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних справах та адміністративних провадженнях* : офіц. текст / упоряд. С. А. Кузьмін, М. С. Кучеренко. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2013. 612 с.

4. Касинюк В. І., Білоконеv В. М. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин. Запоріжжя : Видавець Глазунов С. О., 2011. 231 с.

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

6. Михайліченко Т. О. Перелік основних видів покарань: питання до роздумів. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. 500 с.

7. Ніколаєнко Т. Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. 564 с.

Катеринчук К. В.

доктор юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри публічного та приватного права

Навчально-наукового гуманітарного інституту,

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Київ

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ «СТРАЖДАННЯ» В ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Проект Кримінального кодексу України [1] (далі – Проект) містить термінологію, яка є неузгодженою та потребує роз'яснень. Так, наприклад, у ч. 3 ст. 1.2.6 Проекту зазначено, що «покарання та інші кримінально-правові

засоби не мають на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність». У п. 1 ч. 1 ст. 4.1.2 Проєкту вже йдеться про «нестерпні фізичні страждання». До однієї з ознак домашнього насильства авторами Проєкту зараховано фізичне чи психологічне страждання (п. 1 ч. 1 ст. 4.6.3 Проєкту), а стаття катування (п. 1 ч. 1 ст. 9.4.2 Проєкту) визначає наслідком біль чи страждання. У визначенні особливого мучення (п. 42 ч. 2 ст. 1.3.1 Проєкту) передбачено «особливе фізичне, психічне чи моральне страждання».

Відповідно до вищезазначеного, Проєкт містить такі терміни: «фізичні страждання», «нестерпні фізичні страждання», «фізичне і психологічне страждання», «особливе фізичне, психічне чи моральне страждання». У цілому тлумачення термінології страждання відсутнє, окрім психологічного страждання. Так, п. 5 ч. 1 ст. 4.6.1 Проєкту визначає «психологічне страждання – емоційна дезадаптація і дезорієнтація, за яких потерпіла особа внаслідок насильства відчуває хронічне почуття провини, депресію, високу тривожність, песимізм, в неї знизилась самооцінка і концентрація, виникли негативні переживання та зникли позитивні емоції або виникли психосоматичні порушення – зміна ваги, алергійні реакції, виразки, непояснені болі, нервово-психічні захворювання (заїкуватість, тики, енурез, енкопрез тощо)». Щодо цього визначення, то ми вже неодноразово наголошували на його термінологічній невідповідності [2, 3] міжнародній класифікації хвороб 10 (МКХ-10), що є загальноприйнятою для кодування медичних захворювань.

Отже, як вбачається, відсутня термінологічна системність. Потрібно також ураховувати, що термінологія (категорія) у Проєкті є оціночною, що вже є проблемною для її розуміння, вже не кажучи про її правозастосування. Тому пропонуємо надати нормативне визначення поняттю страждання в Проєкті, а також застосовувати термінологію, яка не буде суперечливою.

Список використаної літератури

1. Проєкт Кримінального кодексу України від 18.01.2022. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/01/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-01-2022.pdf> (дата звернення: 12.02.2022).

2. Катеринчук К. В. Поняття «страждання» у проєкті Кримінального кодексу та чинному кримінальному законодавстві України. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави* : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Черкаси, 21 травня 2021 р. Черкаси : Видавець Вовчок О. Ю., 2021. С. 125–128.

3. Катеринчук К. В. «Психологічне страждання» у проєкті Кримінального кодексу України. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації* : зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової, м. Харків, 16 квітня 2021 р. Харків : ХНУВС, 2021. С. 215–216.

Кернякевич-Танасійчук Ю. В.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри судочинства навчально-наукового юридичного інституту,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ЩЕ РАЗ ДО ПИТАННЯ ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ

Питання праці засуджених осіб неодноразово ставало предметом обговорення у колах як науковців, так і практичних працівників. Досі тривають дискусії з приводу залучення засуджених осіб до праці в обов'язковому чи добровільному порядку.

Норми Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) регулюють питання праці осіб, які відбувають покарання у виді громадських робіт, які (роботи) зводяться, по суті, до суспільно корисної праці (ст. 36), засуджених, які відбувають покарання у виді виправних робіт (ст. 41), засуджених до арешту (ст. 52), засуджених до обмеження волі (ст. 60), засуджених військовослужбовців, які відбувають покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні (ст. 77), засуджених до позбавлення волі (глава 18), засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі (ч. 3 ст. 151). При цьому найбільш детальної регламентації в кримінально-виконавчому законі набуло питання праці засуджених до позбавлення волі.

Попри зміни, внесені у квітні 2014 р. до КВК України, які уніфікували підхід законодавця до розуміння правової природи праці засуджених до позбавлення волі як права, не можна залишати поза увагою той факт, що праця засуджених завжди матиме обов'язковий характер і в чистому вигляді як право не може розглядатися. Такий висновок можна зробити зі здійсненого аналізу норм чинного кримінально-виконавчого законодавства, яке серед основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених називає суспільно корисну працю, що містить економічні, фізичні чи оздоровчі цілі та мету виконання зобов'язань засудженим. А тому створення умов для залучення засуджених до праці та відшкодування ними збитків, завданих злочином, а також виконання інших майнових зобов'язань залишається одним із пріоритетних напрямів реалізації кримінально-виконавчої політики [1, с. 40]. Сьогодні це питання не втратило своєї актуальності.

Про це свідчать і задекларовані плани Міністерства юстиції України на поточний рік, які зводяться до забезпечення роботою та стимулювати ув'язнених і засуджених до праці. Як зазначила О. Висоцька, «ми маємо залучати засуджених до роботи, бо вважаємо, що вони будуть більш вмотивованими, якщо знатимуть, як можна чесно заробляти, та матимуть при виході із установ позбавлення волі певний капітал» [2].

Видається, що такі наміри варто вітати та втілювати в життя з урахуванням європейського досвіду й особливостей національного правового менталітету.

Як слушно зауважувала Т. А. Денисова, «сьогодні ситуація у більшості розвинутих західних країн кардинально змінилася. Праця у пенітенціарних си-

стемах репрезентується не як виправний засіб, притаманний марксистській філософії, а як інструментальний засіб, що дає змогу засудженим більш легко переносити ув'язнення, можливість для бажаючих підготуватися до майбутньої свободи в аспекті забезпечення себе зайнятістю» [3, с. 114].

Водночас М. Ю. Кутєпов цілком справедливо розглядає працю засуджених як шлях до ресоціалізації [4].

Справді, унаслідок застосування праці засуджених до позбавлення волі з урахуванням індивідуальних особливостей особистості засудженого в кінцевому підсумку можна досягти працевлаштування особи, звільненої з місць відбування покарання, що буде найкращим підтвердженням не лише ефективності застосування праці засуджених до позбавлення волі, а і їх успішної ресоціалізації.

Список використаної літератури

1. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Про правову природу праці засуджених до позбавлення волі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Херсон, 2014. Вип. 3. Т. 2. С. 37–40.

2. Олена Висоцька: Європейський досвід допоможе нам напрацювати дієву модель залучення ув'язнених до праці. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/olena-visotska-evropeyskiy-dosvid-dopomoze-nam-napratsyuvati-dievu-model-zaluchennyu-uvyaznenih-do-pratsi> (дата звернення: 19.02.2022).

3. Денисова Т. Визначення ефективності виправного впливу на осіб, засуджених до позбавлення волі. *Право України*. 2019. № 7. С. 108–124.

4. Кутєпов М. Ю. Праця засуджених як шлях до ресоціалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 322–325.

Кікалішвілі М. В.

доктор юридичних наук,

доцент кафедри кримінально-правової політики

та кримінального права Інституту права,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОРУПЦІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

У сучасному світі корупційні правопорушення не лише завдають шкоди внутрішній безпеці держави, а й безпосередньо негативно впливають на міжнародне співробітництво, адже мало хто з розвинених держав буде охоче співпрацювати з країною, яка заражена вірусом корупції майже в усіх ланках забезпечення життєдіяльності цієї країни [1]. Певним чином негативний імідж корумпованої країни спостерігається щодо України. На жаль, стан корумпованості (особливо серед вищих посадовців) у нашій державі постійно зростає. Ця негативна тенденція спостерігається, незважаючи на позитивні зрушення, які стали відбуватися з 2014 р. (створення ряду антикорупційних органів із спеціальними повноваженнями, удосконалення нормативно-правової бази антикорупційного характеру, загальне формування негативного ставлення до корупції серед населення шляхом залучення до подібної роботи громадських об'єднань та ЗМІ).

Є очевидним, що питання протидії корупційній злочинності набуває все більшої актуальності для нашої держави. Розглянемо поняття та ознаки феномену корупційної злочинності.

Як зауважує А. С. Політова, корупційною злочинністю постає складова ширшого суспільного явища – корупції [2]. Корупцією постає явище, що існує стільки, скільки існує людство. Сам термін «корупція» походить від латинського *corri* (обов'язкова причетність кількох представників однієї із сторін до справи) і *rupture* (порушувати, ламати, пошкоджувати, скасовувати). Із часом утворився самостійний термін – *corrupture*, що означає участь у діяльності кількох (не менше двох) осіб, метою котрих є пошкодження, псування та руйнація процесу керування справами суспільства чи нормального розвитку судового процесу [3].

І. Мезенцева вважає, що визначення корупційної злочинності не варто дорівнювати до сукупності корупційних злочинів, що передбачаються Особливою частиною КК України. Відповідно до позиції О. В. Шевченко, корупційною злочинністю є сукупність умисних злочинів, котрі вчиняються особами завдяки застосуванню наданих їм повноважень владного чи службового типу, через корисливі мотиви й заради незаконного отримання неправомірної матеріальної чи нематеріальної вигоди для себе або третіх осіб чи ж за допомогою надання пропозицій таких вигод іншим особам із метою незаконного використання наданих їм повноважень владного чи службового типу [4]. Розробники підручника «Проблеми протидії злочинності» корупційну злочинність («злочини з ознаками корупції») визначають як сукупність умисних злочинів, що вчинюють службові особи через корисливі мотиви, інші особисті інтереси третіх осіб із застосуванням влади чи службового становища [5].

Корупційна злочинність, як зауважує В. Д. Малков [6], являє собою цілісний, відносно масовий комплекс злочинів (а також осіб, що їх вчинили), котрим здійснюється зазіхання на авторитет державної служби в межах органів державного самоврядування, що виражається в незаконному одержанні або наданні благ і переваг матеріального чи іншого характеру особам, уповноваженим на реалізацію державних, службових чи муніципальних функцій у структурах комерційного чи іншого недержавного типу.

І. М. Клюковська переконана, що корупційною злочинністю є складне явище кримінологічного типу, що постає комплексом злочинів, у котрих як спеціальний суб'єкт виступає посадовець, що застосовує власну службову позицію й діє, зважаючи на корисливі мотиви чи іншу особисту зацікавленість, як у власних інтересах, так і в інтересах третіх осіб; корупцією постає цілевстановлювальна система, для котрої характерна деформація влади держави за допомогою нелегального обміну власного ресурсу на вигоду економічного типу [7].

Корупційну злочинність можна охарактеризувати такими ознаками: історична мінливість; відносна масовість; стійкість (сталість); самодетермінація (самовідтворення); системна структурність; соціальна негативність явища [8].

Історичну мінливість можна розуміти так, що в різноманітних формаціях соціально-політичної й економічної природи є власна специфічна кору-

пція. У новітніх демократичних системах життя політики й управління корупцією здійснюється перехід «у тінь» чи вона частково виявляється та перебуває в стані неконтрольованої.

Друга ознака відображає виявлення корупційної злочинності не в певних злочинах корупційного характеру, а в множині діянь, кількість котрих повсякчас варіює. Звернемо увагу на глобальне поширення корупційної злочинності як на бідні, так і на багаті країни. Здійснюючи аналіз та розгляд корупційної злочинності як масового явища й використовуючи закон великих чисел, виявляють тенденції корупційної злочинності, прогнозують її майбутній стан, а отже, завдяки цьому планування якісних заходів протидії є можливим.

Стійкість (сталість) як ознака корупційної злочинності пояснюється неможливістю очікування різкої зміни структури або стану корупційної злочинності з плином відносно незначних проміжків часу (місяць, півроку, рік тощо). Зміна певних показників злочинності корупційного характеру скоріше показує недолугий облік корупційних злочинів або зміни кримінального закону, що криміналізує окремі форми поведінки корупційного типу, ніж реальні зміни стану злочинності корупційного характеру.

Для корупційної злочинності, на відміну від злочину корупційного типу, характерне самовідтворення. Завдяки негативному впливу на майбутній державний порядок соціально-економічного й політичного спрямування корупція утворює умови власного відтворення. У такій ситуації чим тривалішою буде масштабна корупція, тим більш проблемним буде процес із протидії корупційній злочинності та усунення її наслідків (навіть якщо ліквідувати певні корупційні фактори).

Системно-структурна природа корупційної злочинності передусім вбачається в притаманності їй системних властивостей, про що свідчить розвиток корупційних мереж, до складу котрих входять: угруповання чиновників держави, які забезпечують певні рішення; структури комерційного й фінансового спрямування, що реалізують одержувані доходи, вигоди, пільги тощо; силове прикриття з боку правоохоронних органів тощо [8].

Корупційна злочинність як соціальне явище виявляється в тому, що корупція є соціальним інститутом, елементом системи управління, що тісно пов'язаний з іншими соціальними інститутами: політичними, економічними, культурологічними [8].

Кримінально-правова властивість корупційної злочинності передусім впливає з абстрактності явища, що найбільш очевидно виявляється у формі корупційних злочинів. На жаль, законодавцем України корупційному злочину не надано легальне визначення, однак спробуємо надати власне. Так, під корупційним злочином розуміємо передбачене в положеннях Кримінального кодексу України (зокрема ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 (у разі їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем); 210, 354, 364, 364¹, 365², 368–369² КК України) діяння кримінально-протиправного характеру, яке містить ознаки корупції та вчинене службовою особою ор-

гану державної влади або місцевого самоврядування із застосуванням власного службового становища заради власного збагачення, корисливих мотивів, іншої особистої зацікавленості чи аби задовольнити інтереси третіх осіб.

Отже, підсумовуючи все вищевикладене, можна дійти висновку, що проблеми корупційної злочинності й боротьби з нею відіграють істотну роль у межах сфери протидії злочинності загалом [9].

Корупційна злочинність найбільш очевидно виявляється в корупційних злочинах. Корупційні злочини несуть у собі істотну загрозу суспільному буттю, адже підривають довіру до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших владних організацій, крім того, завдають шкоди фізичним та юридичним особам чи створюють загрозу заподіяння шкоди. Проте необхідно звернути увагу на те, що корупційну злочинність не мають ототожнювати із загальною кількістю вчинених корупційних злочинів, адже їй додатково притаманні ознаки, що надають специфічних властивостей соціального явища негативної природи.

Список використаної літератури

1. Статут групи держав у боротьбі з корупцією (GRECO) Ради Європи від 05.05.1998. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=994_144 (дата звернення: 10.02.2022).

2. Політова А. С. Корупційна злочинність в Україні: стан і тенденції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 2. С. 153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2016_2_17 (дата звернення: 10.02.2022).

3. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія. Київ: КНТ, 2008. С. 12. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001932 (дата звернення: 10.02.2022).

4. Шевченко О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання корупційній злочинності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: НАВС, 2012. С. 188.

5. Проблеми протидії злочинності: підручник / Кальман О. Г., Козьяков І. М., Куц В. В., Лизогуб Б. В., Мірошніченко С. С., Подільчак О. М., Толочко А. М., Туркот М. С.; за ред. проф. О. Г. Кальмана. Харків: Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. С. 195–196.

6. Криминология: учебник / под ред. проф. В. Д. Малкова. Москва: ЗАО Юстицинформ, 2004. 527 с.

7. Ключовская И. Н. Теоретические основы криминологического исследования антикоррупционной политики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2004. 58 с.

8. Карпенко М. І., Пашковський В. В. Сучасні ознаки корупційної злочинності та їх зміст. *Юридична наука*. 2013. № 5. С. 55–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnp_2013_5_8 (дата звернення: 10.02.2022).

9. Мезенцева І. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 112. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/4-2015/mezenceva.pdf> (дата звернення: 10.02.2022).

Книженко О. О.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права і кримінології
Навчально-наукового гуманітарного інституту,
Національна академія СБ України, м. Київ

ПРО ГРУБЕ ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ

Право на працю належить до конституційних прав і включає можливість заробляти собі на життя працею, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується. Також держава гарантує захист від незаконного звільнення (ст. 43 Конституції України), правовий захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу та сприяння у збереженні роботи (ст. 5-1 Кодексу законів про працю України (КЗпПУ)). Варто зауважити, що ст. 1 КЗпПУ говорить, що законодавство про працю встановлює високий рівень умов праці, всемірну охорону трудових прав працівників.

Задля забезпечення реалізації вказаних положень КК України містить норми, які передбачають кримінальну відповідальність за грубе порушення законодавства про працю. Статтею 172 КК України встановлено відповідальність за незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів чи у зв'язку з повідомленням ним як викривачем про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також інше грубе порушення законодавства про працю.

Особливої уваги з боку вчених потребує тлумачення такої форми прояву цього кримінального правопорушення, як грубе порушення законодавства про працю, оскільки нормативно не визначено ознак такого протиправного діяння.

Аналіз матеріалів судової практики засвідчує, що грубим порушенням законодавства про працю суди визнають: прийняття на роботу без належно оформлених документів [1]; неоплачувану роботу в понаднормований час [2]; незабезпечення нарахування та виплати працівникам щорічної грошової винагороди [3]; продовження дії контрактів із працівниками без їхнього волевиявлення [4]. Проте, як уже говорилося, ні законодавець, ні суди не встановили чітких критеріїв, якими можна було б послуговуватися під час визначення того, чи є конкретний прояв порушення трудових прав саме грубим.

Неабиякої актуальності набуває це питання під час здійснення квазіліквідаційних процедур підприємств, установ, організацій, що мають місце нині в нашій державі.

Звільнення не з особистих мотивів, а, наприклад, у результаті прихованої реорганізації, яка видається керівниками як ліквідація підприємства, установи, організації необхідно оцінювати як грубе порушення законодавства про працю й притягати винних за ці квазіліквідаційні процедури до кримінальної відповідальності. Результатом таких дій є масове порушення трудових прав. Як засвідчує аналіз матеріалів судової практики, окрім пору-

шення трудових прав держава втрачає мільйони гривень. На сьогодні ми маємо численні випадки поновлення на роботі незаконно звільнених працівників. Факти прихованої реорганізації вже неодноразово відзначав Верховний Суд. Наприклад, Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 13.06.2019 у справі № 303/7219/16-ц вказувалося на те, що фактично мала місце реорганізація, а не ліквідація установи [5]. Ці висновки є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права (ч. 5 ст. 13 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»).

Вважаємо, що протиправні дії квазіліквідаторів не можна залишити поза увагою, оскільки їхніми діями не тільки масово порушено трудові права, а й завдаються збитки бюджету.

Звернення до міжнародних актів засвідчує, що ст. 21, 24 Рекомендацій щодо припинення трудових прав з ініціативи роботодавця № 166, яка є невід'ємною частиною Конвенції міжнародної організації праці № 158 «Про припинення трудових прав з ініціативи роботодавця», ратифікованої Україною 04.02.1994, передбачено заходи запобігання припиненню трудових відносин з причин економічного, технологічного, структурного чи аналогічного плану або зведення їхньої кількості до мінімуму та черговість прийняття назад на роботу, у тому числі шляхом перевodu працівників усередині підприємства та надання переваги першочергового прийняття назад працівникам, з якими трудові відносини було припинено з причин економічного, технічного, структурного чи аналогічного плану, якщо роботодавець знову наймає працівників аналогічної кваліфікації і якщо працівники в певний строк після звільнення висловили бажання повернутися на колишнє місце роботи.

Вказаний нормативний акт робить акцент на інших мотивах звільнення, а не особистих мотивах чи у зв'язку з повідомленням працівником як викривачем про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, як це має місце в національному законодавстві.

Статтею 8-1 КЗпПУ України визначено: «...якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди».

З огляду на вказане можна стверджувати про те, що редакція ст. 172 КК України є недосконалою, оскільки не відображає сучасних положень норм міжнародного права.

Європейський суд з прав людини, аналізуючи елементи принципу верховенства права, підкреслює особливу важливість принципу «належного урядування», зазначивши, що державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх

обов'язків (рішення у справах «Лелас проти Хорватії» (Lelas v. Croatia), заява № 55555/08, п. 74 та «Тошкуце та інші проти Румунії» (toscutaandothers v. Romania), заява № 36900/03, п. 37).

Ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються (рішення у справах «Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» (pincovaandpine v. Theczechrepublic), п. 58, «Гаші проти Хорватії» (Gashi v. Croatia), № 32457/05, п. 40, «Трго проти Хорватії» (Trgo v. Croatia), № 35298/04, п. 67).

Відповідно до ст. 1, 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують як джерело права при розгляді справ положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї, а також практику Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини.

Підсумовуючи, зазначимо, що як грубе порушення законодавства про працю варто оцінювати не лише прийняття на роботу без належно оформлених документів, неоплачувану роботу в понаднормований час, незабезпечення нарахування та виплати працівникам щорічної грошової винагороди; продовження дії контрактів із працівниками без їхнього волевиявлення, а й незаконне вивільнення працівника внаслідок реформування підприємства, установи, організації.

Список використаної літератури

1. Вирок Тростянецького районного суду Сумської області від 01.06.2020, справа № 588/279/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89557891> (дата звернення: 21.01.22); Вирок Московського районного суду м. Харкова від 05.02.2020, справа № 643/267/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87381767> (дата звернення: 21.01.22); Вирок Зарічного районного суд м. Суми від 04.12.2017, справа № 591/6961/17урс. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70694813> (дата звернення: 21.01.2022).

2. Ленінський районний суд м. Дніпропетровська від 13.09.2019, справа № 205/3696/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85119777> (дата звернення: 21.01.2022).

3. Вирок Кривоозерського районного суду Миколаївської області від 21.12.2016, справа № 479/568/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63602769> (дата звернення: 21.01.2022).

4. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 11.11.2016, справа № 335/3522/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62647773> (дата звернення: 21.01.2022).

5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 13.06.2019 у справі № 303/7219/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/82420401> (дата звернення: 21.01.2022).

Коваленко В. В.

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України, м. Київ

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ СИСТЕМ ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

Основне завдання реформування кримінально-виконавчої системи України полягає в приведенні її умов функціонування до європейських стандартів. Це дасть змогу забезпечити її відкритість, наповнення прогресивними зарубіжними концепціями, загально визнаними міжнародними принципами, нормами з прав і свобод людини й громадянина, які б забезпечували надійність охорони як інтересів суспільства, так і особи у сфері кримінально-виконавчої діяльності.

Основними міжнародними нормативними актами, що регламентують діяльність установ виконання покарань та поводження з ув'язненими, є розроблені Радою Європи Європейські тюремні правила та прийняті 1955 р. ООН Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, які визнані вихідним документом для формування законодавчими органами, судами й тюремними адміністраціями політики у сфері виконання покарань. Типовими ознаками функціонування пенітенціарних систем зарубіжних країн є те, що всі пенітенціарні системи створюються з метою ізоляції від суспільства осіб, які вчинили злочин; засуджені в пенітенціарних установах утримуються як в одиночних камерах, так і в загальних приміщеннях; розподіл пенітенціарних установ відбувається за рівнем безпеки; упровадження елементів прогресивної системи відбукання покарання, умовно дострокове звільнення, звільнення за хворобою та інших обставин, роздільне тримання засуджених [1, с. 18; 2, с. 48].

На сьогодні в кожному американському штаті існують свої пенітенціарні системи. Тюремне ув'язнення за цією правовою групою може бути трьох видів: короткострокове (зазвичай призначається за нетяжкі злочини та на строк до одного року); тривале (законодавство федерації та штатів іноді не обмежує максимальні строки позбавлення волі – це може бути 20, 30, 40 і навіть 200, 300 і більше років); довічне позбавлення волі (призначається за найнебезпечніші злочини або як альтернатива смертній карі, або за сукупністю вироків і злочинів, або особі, яка має дві чи три судимості, головним чином за тяжкі злочини) [3, с. 147].

Адміністрація більшості тюрем США класифікує засуджених відповідно до ймовірності вчинення ними втечі та оцінювання їх небезпеки на такі категорії: засуджені, які тримаються в умовах максимальної ізоляції, від яких треба очікувати втечі, а також засуджені, які можуть завдати шкоди собі та іншим; засуджені, які тримаються в умовах суворої ізоляції, яких замикують у камерах і блоках, але яким дозволяється працювати у бригадах під наглядом у приміщеннях тюрми; засуджені, які тримаються в умовах обмеженої ізоляції, які працюють у бригадах під наглядом неозброєної охорони за межами тюрми та без нагляду – на території тюрми; засуджені, які

тримаються в умовах мінімальної ізоляції, яким дозволяється жити та працювати за межами тюрми без нагляду; засуджені, які «перебувають під опікою суспільства» [4, с. 129].

Водночас імплементація норм права Англії у вітчизняне законодавство є проблематичною через специфіку правової системи країн. Місця ув'язнення Англії мають багатовікову історію. Саме Англія, в якій раніше, ніж в інших державах, почався процес первісного нагромадження капіталу, є батьківщиною першої в історії каторжної тюрми. Пенітенціарна система Великобританії складається із центральних і місцевих (міст, графств та інших регіонів) в'язниць. Цей розподіл дає змогу мати досить гнучку мережу виправних установ для різних категорій злочинців. У місцевих пенітенціарних установах утримують осіб, які чекають віддання до суду та виголошення вироку [4, с. 130].

На сьогодні покарання у виді позбавлення волі в Англії здійснюється за прогресивною системою, що передбачає одиночне ув'язнення з подальшим переведенням до загальної камери, де режим поділяється на три ступені. Просування в межах ступенів із набуттям відповідних пільг залежить від поведінки засудженого. Увесь строк відбування покарання поділяється на такі періоди: пробний період (одиночне ув'язнення); виправний період (загальне ув'язнення із залученням до праці); умовно-дострокове звільнення (після відбуття не менше ніж 3/4 строку покарання).

Такий розподіл, на думку І. Богатирьова та М. Пузирьова, дає змогу: по-перше, об'єднати у відносно однорідні групи близьких за ступенем соціальної небезпеки та виправлення злочинців; по-друге, точніше й ефективніше спланувати процес їх виправлення за строками, інтенсивністю та іншими параметрами; по-третє, їх відносно рівні строки позбавлення волі знімають ту психологічну напругу, яка виникає в середовищі ув'язнених, які спільно відбувають строки покарання, що різко відрізняються. Позитивним аспектом пенітенціарної системи Англії є те, що засуджені мають можливість вступати до коледжів, а також навчатися у вищих навчальних закладах за заочною формою навчання. Цікавим моментом цієї системи виконання покарань варто визнати й те, що начальник тюрми має право, помістивши засудженого за злісне порушення дисципліни до ізолятора на 28 днів, не зарахувати цей час до загального строку тюремного ув'язнення [5, с. 15; 6, с. 135].

У процесі відбування покарання у виправних колоніях Норвегії проводиться політика так званої нормалізації. Це означає, що засудженим залишають усі ті права, які не вступають у суперечність з виконанням покарання, і застосовують ті обмеження, які зумовлені змістом покарання. У більшості пенітенціарних закладів кількість персоналу дорівнює кількості засуджених, що в них утримуються. Толерантне ставлення до засуджених є обов'язковим. Саме співробітники зобов'язані ввічливо ставитися до засуджених, а не навпаки. Водночас, із законодавства Швеції можна імплементувати у вітчизняне законодавство норму, згідно з якою строк застосування до засудженого умовно-дострокового звільнення від відбування покарання може бути відкладено

на 15 днів у разі вчинення засудженим порушення умов відбування покарання. Це могло б стимулювати правосвідому поведінку засудженого [4, с. 131].

На нашу думку, наведена практика відбування покарання заслуговує на увагу як така, що може сприяти підвищенню дисциплінованості засуджених і запобіганню вчиненню ними правопорушень, у тому числі злочинів, вона може бути імплементована в національне законодавство. Однак, до використання зарубіжного досвіду в Україні варто ставитися з певною часткою обережності.

Проведений аналіз практики процесу забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі за кордоном (як на європейському континенті, так і за океаном (США, Канада та ін.)) дає змогу констатувати, що, по-перше, чинне кримінально-виконавче законодавство України є недосконалим і таким, що потребує видозмін за кращими світовими практиками, по-друге, зазначені видозміни є необхідно умовою підвищення ефективності та результативності вітчизняних установ виконання покарань закритого типу, а також невід'ємним елементом забезпечення безпечних умов життєдіяльності, визначених у законі суб'єктів виконання-відбування покарання. Доцільним є запровадження порядку застосування до засудженого умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, що може бути відкладено на 15 днів у разі вчинення засудженим порушення умов відбування покарання; заходів підвищення фінансової спроможності виправних колоній шляхом запровадження часткового відшкодування із заробітку, пенсій та іншого доходу засуджених вартості їх харчування, одягу, взуття, білизни, комунально-побутових та інших наданих послуг; програм матеріального забезпечення засуджених; інституту «приватної тюрми»; досвіду функціонування приватних і урядових виправних установ. Потребує відновлення роботи Наукової та Науково-експертної рад у складі центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації (нині це Міністерство юстиції України).

Список використаної літератури

1. Іваньков О. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 233 с.
2. Лучко С. В. Становлення та розвиток пенітенціарних установ зарубіжних країн: порівняльний аналіз. *Зарубіжний досвід функціонування пенітенціарних систем: сторінки історії та виклики сьогодення* : матеріали кругл. столу (Київ, 14 трав. 2015 р.). Київ, 2015. С. 47–50.
3. Панасюк Б. М. Проблеми реабілітації ув'язнених: західний досвід. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2001. № 6. С. 144–157.
4. Vasylyk V. International experience in the functioning of penitentiary systems foreign countries and its implementation in Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6-3. Vol. 1. P. 127–134.
5. Богатирьов І. Г. Зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі на прикладі США і Великобританії (порівняльний аналіз). *Зарубіжний досвід функціонування пенітенціарних систем: сторінки історії та виклики сьогодення* : матеріали кругл. столу (Київ, 14 трав. 2015 р.). Київ, 2015. С. 14–17.
6. Пузирьов М. С. Міжнародно-правове регулювання диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. *Протиправна поведінка: погляд крізь призму юридичної науки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Ніжин, 24 лют. 2012 р.). Ніжин, 2012. С. 134–136.

Козаченко О. В.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права
та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права,
Національний університет «Одеська юридична академія», м. Миколаїв

Мусиченко О. М.

доктор філософії в галузі права,
старша викладачка кафедри кримінального права
та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права,
Національний університет «Одеська юридична академія», м. Миколаїв

СТАДІЇ ТА ЕТАПИ РЕАЛІЗАЦІЇ (ФУНКЦІОНУВАННЯ) КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Іманентність кримінальної відповідальності щодо кримінального права загалом та системи кримінально-правових заходів зокрема, вочевидь, вказує на два види характеристик правових наслідків вчинення кримінального правопорушення, серед яких особливе місце посідає досліджуваний вид юридичної відповідальності: статичні та динамічні. Статичні характеристики кримінальної відповідальності були, залишаються й завжди будуть предметом багатьох наукових досліджень представників кримінально-правової доктрини, тому що дефініція, субстрат, засади, цілі та мета, змістовні ознаки й суттєві властивості тощо, здатні як самостійно, так і в їх сукупності охарактеризувати кримінальну відповідальність як системний кримінально-правовий інструментарій, що закладений у сучасному кримінальному законі. Водночас реалізація правового потенціалу кримінальної відповідальності вимагає зосередження на інших, тісно пов'язаних і детермінованих статичними характеристиками, динамічних властивостях цього виду юридичної відповідальності, які пов'язані передусім з певними стадіями та етапами її реалізації (функціонування). Серед представників кримінально-правової доктрини, які вперше актуалізували проблему визначення функцій не кримінального права загалом, а тих правових наслідків, які кримінальним правом визначаються, – світлої їй пам'яті, докторка юридичних наук, професорка Т. А. Денисова [1].

При всьому різноманітті поглядів на кримінальну відповідальність, ми пропонуємо авторський, субстратційний підхід до її розуміння, який побудований на визнанні існування в межах юридичної відповідальності загалом і кримінальної відповідальності зокрема певного субстрату, першого елемента, який має базовий характер для всіх видів зовнішніх форм правових наслідків вчинення деліктів [2]. Уявляється, що як субстрат соціально-правового впливу доцільно визнати правовий захід – елемент соціально-правового регулювання, який змістовно об'єднує систему прийомів і способів здійснення примусового та заохочувального впливу, що використовуються з метою отримання позитивного соціально значущого результату. Правовому заходу притаманні такі ознаки. По-перше, він визначений (у правовій сфері) або сприймається (за межами правового регулювання) як самостійне

соціально-правове явище, використовуване з метою регулювання поведінки учасників суспільних відносин. По-друге, кожний соціально-правовий захід формується на засадах поєднання прийомів та способів допустимого впливу. Традиційно виділяється два самостійні способи соціально-правового регулювання – примус та заохочення. У свою чергу, примус і заохочення формують дві можливі моделі поведінки суб'єкта впливу: примусову та добровільну. Враховуючи той факт, що парадигма сучасного соціально-правового регулювання базується на засадах антроподицеї, яка підносить людину, її інтереси до рівня стрижневого фактора соціального буття в різних формах його існування, варто наголосити на пріоритетності заохочення над примусом. Таким чином, захід соціально-правового впливу повинен містити або виключно заохочення до певного виду поведінки, або заохочення і примус, причому останній спосіб регулювання застосовується виключно за умови невиконання суб'єктом покладених на нього обов'язків добровільно. У свою чергу, прийом соціально-правового впливу відображає унікальні, специфічні ознаки, які притаманні кожному окремому заходу соціально-правового впливу. Варто наголосити, що способи та прийоми соціально-правового впливу виступають домінантою будь-якого заходу впливу, при цьому способи уособлюють методи впливу на соціальні відносини, а прийоми відображають зміст такого впливу. По-третє, соціально-правові заходи мають за мету здійснення такого регулятивного впливу, який приносить окремим суспільним відносинам (мікрорівень) та суспільству і його інституціям (макрорівень) позитивний, конкретно- та загальнокорисний результат [3].

Субстратційний вимір кримінальної відповідальності вказує на те, що остання являє собою сукупність кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу, які застосовуються на підставі закону державою з метою забезпечення виконання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, обов'язку зазнати передбачених законом обмежень прав і свобод [4, с. 54].

Як ми вже вказували, якщо субстрат та дефініція в цілому репрезентують кримінальну відповідальність у її статичному вимірі, то однією з динамічних характеристик кримінальної відповідальності традиційно вважають її реалізацію (функціонування). Використання положень про кримінальну відповідальність щодо конкретного випадку вчинення кримінального правопорушення (реалізація кримінальної відповідальності) є складним динамічним процесом, складність якого не в останню чергу полягає в тому, що регулюється положеннями як нормами матеріального, так і процесуального права.

Аналіз положень кримінального закону та кримінального процесуального законодавства дає змогу виокремити чотири стадії реалізації (функціонування) кримінальної відповідальності, які являють собою відносно самостійні, але взаємозалежні частини процесу притягнення особи до кримінальної відповідальності, які характеризуються безпосередніми завданнями, що є похідними від загальних завдань кримінального та кримінального процесуального права.

Перша стадія – *виникнення кримінальної відповідальності* – пов’язана з моментом вчинення деліктоздатною особою кримінального правопорушення (закінчене правопорушення) або вчинення діянь, які визначені законом як такі, що мають ознаки приготування або замаху на вчинення кримінального правопорушення (незакінчене правопорушення), за умови, що для такої ситуації не передбачаються спеціальні обмеження щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності. Так, відповідно до ч. 2 ст. 14 КК України, готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м’яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності, а тому вчинення відповідних діянь не створює підстав для виникнення кримінальної відповідальності. Ми поділяємо й цілком підтримуємо науково обґрунтовану позицію представників Одеської школи кримінального права, зокрема професора Л. В. Багрій-Шахматова [5], відповідно до якої вчинення кримінального правопорушення розглядають як момент виникнення кримінальної відповідальності на підставі того, що саме тоді виникає об’єктивний обов’язок особи зазнати обмежень прав і свобод (позбавлення), при цьому обсяги й характер таких обмежень визначаються на більш пізніх стадіях реалізації (функціонування) кримінальної відповідальності. З погляду кримінального процесу на цій стадії реалізації (функціонування) кримінальної відповідальності проводяться різноманітні процесуальні дії та приймаються важливі процесуальні рішення, серед яких особливим є внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань. При цьому потрібно враховувати, що прийняття вказаного рішення є обов’язковою передумовою початку реалізації (функціонування) кримінальної відповідальності, натомість, внесення даних до ЄРДР не завжди свідчить про майбутнє застосування кримінальної відповідальності, а може виступати передумовою для застосування примусових заходів виховного характеру щодо осіб, які вчинили кримінально протиправне діяння у віці від 11 до віку кримінальної відповідальності або примусових заходів медичного характеру щодо осіб, визнаних судом неосудними або обмежено осудними. Таким чином, кримінальна відповідальність на першій своїй стадії реалізації (функціонування) не набуває чітких форм примусового впливу на особу, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, і це є справедливим, оскільки йдеться лише про підозру та тільки закладається доказове підґрунтя для його (впливу) подальшого здійснення у формі встановлення й доведення факту вчинення кримінального правопорушення певною особою.

Друга стадія – *притягнення до кримінальної відповідальності* (початок реалізації (функціонування) кримінальної відповідальності) – пов’язана, відповідно до процесуальних положень, з моментом повідомлення особі про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення. Нормативне закріплення ця стадія реалізації (функціонування) кримінальної відповідальності набула в п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України. Вказане положення потребує уточнення з урахуванням того, що в ч. 1 ст. 276 КПК України законодавець встановлює три випадки обов’язкового повідомлення про підозру: затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо

після його вчинення (п. 1); обрання до особи одного з передбачених КПК України запобіжних заходів (п. 2); наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (п. 3). З вказаних підстав тільки остання має безпосередній стосунок до реалізації (функціонування) кримінальної відповідальності, оскільки вона базується на зібранні достатніх доказів причетності особи до вчинення кримінального правопорушення. Водночас у ст. 277 КПК України регулюється порядок укладення письмового повідомлення про підозру, із змісту якого можна зробити висновок, що цей порядок має стосунок виключно до висновку про достатність доказів обґрунтованої підозри особи. Таким чином, друга стадія реалізації (функціонування) кримінальної відповідальності повинна бути пов'язана не з усіма випадками повідомлення особі про підозру, а лише з *письмовим повідомленням особі про підозру*. Для реалізації (функціонування) кримінальної відповідальності на цій стадії характерні чітке визначення кола діянь, які ставляться у вину особі, набуття цією особою статусу підозрюваного і, як результат, отримання широких можливостей щодо участі в процесі доказування як сторони захисту та реалізації належного, із цього моменту, права на захист. При цьому ані письмове повідомлення про підозру, ані складання обвинувального акта не можна розглядати як форму реалізації (функціонування) кримінальної відповідальності, вони виступають виключно засобами процесуального забезпечення обґрунтованості притягнення до кримінальної відповідальності.

На перших двох стадіях реалізації (функціонування) кримінальної відповідальності вона існує у формі так званої «потенційної» кримінальної відповідальності, яка передбачена законом (кримінальним та кримінальним процесуальним), однак при цьому не є цілком визначеною стосовно зовнішніх форм впливу.

Третя стадія – *безпосередня реалізація (функціонування) кримінальної відповідальності* – пов'язана з моментом набрання законної сили обвинувальним вироком суду, у якому здійснюється індивідуалізація кримінальної відповідальності з урахуванням об'єктивних та суб'єктивних характеристик як діяння, так і особи, яка його вчинила. На цій стадії кримінальна відповідальність набуває ознак конкретизованої відповідальності, тому що нормативно встановлені обмеження прав і свобод правопорушника отримують визначені вид та міру таких обмежень. Реалізація примусової кримінальної відповідальності здійснюється в певних кримінально-правових формах, які мають послідовний характер застосування, що одночасно дає можливість розглядати їх як етапи реалізації кримінальної відповідальності «по горизонталі». Така можливість продиктована тим, що кожний наступний етап реалізації примусової відповідальності пов'язаний з попереднім, утворюючи тим самим систему кримінально-правових заходів впливу, до якої належать: 1) засудження особи; 2) призначення особі покарання; 3) судимість. При цьому призначення особі покарання неможливо без засудження особи, у свою чергу, судимість не існує без засудження особи й призначення їй виду та міри покарання в межах, встановлених законом. Відповідно, засудження особи не обов'язково супроводжується

призначенням покарання та застосуванням обмежень, притаманних судимості, що свідчить про відносно самостійний характер засудження як особливого виду заходу кримінальної відповідальності.

Четверта стадія – *закінчення кримінальної відповідальності* – пов’язана з моментом погашення або зняття судимості, після настання якого до особи не можуть застосовуватися примусові заходи кримінальної відповідальності, оскільки припиняється обов’язок особи зазнати передбачених законом обмежень прав і свобод у зв’язку з вчиненням кримінального правопорушення.

Виділення вказаних стадій та етапів реалізації (функціонування) кримінальної відповідальності дає змогу уніфікувати динамічні характеристики останньої та викрити тісний зв’язок не лише між ними та статичними властивостями кримінальної відповідальності, а й між матеріальними та процесуальними нормативними положеннями відповідного змісту. Крім того, презентований підхід забезпечує встановлення чітко визначених часових меж існування кримінальної відповідальності, яка була і є найсуворішим видом юридичної відповідальності.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук :12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Запоріжжя, 2010.

2. Kozachenko O. V., Vasyliaka O. K., Chornozub L. V., Musychenko O. M. Taxonomy of compulsory and incentive legal consequences (legal measures) of committing illegal acts. *Cuestiones Politicas*. 2020. Vol. 38. № 67. Especial (2da parte). P. 151–168.

3. Kozachenko O., Sotula O., Biblenko V., Giulyakov K., Bereznikov O. The substrate of criminal-legal influence. *Cuestiones Politicas*. 2021. Vol. 39. № 68. P. 441–462.

4. Козаченко О. В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: кримінальна відповідальність та стадії її реалізації. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 2(9). С. 42–62.

5. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации : монография. Одесса : ООО «Дизайн и полиграфия», 2000. 566 с.

Колб О. Г.

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Годлевська-Коновалова А. В.

кандидат юридичних наук,
прокурор Бучанської окружної прокуратури Київської області

«АВТО-ФАНТОМИ» НА ДОРОГАХ «ТОПЧУТЬ» КОНСТИТУЦІЮ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Згідно з офіційними даними МВС України, на автотраси нашої держави з 25.01.2022 вийшли перші патрулі-невидимки, які водії поміж собою називають «авто-фантомами», основним завданням останніх є запобігання правопорушенням та можливим негативним наслідкам на дорозі [1].

Здавалось би, «благий намір», тим більше, що він передбачений ст. 52-3 Закону України «Про дорожній рух». Поряд із цим, якщо на цю проблему поглянути з точки зору та змісту принципу верховенства права, що визначений у ст. 8 Конституції України, то до авторів цієї ідеї та законодавців виникає декілька запитань, а саме:

1. Діяльність «авто-фантомів», як це впливає зі змісту зазначеного вище закону, є негласною (такою, що є невідомою для інших; яка проходить таємно, тощо) [2, с. 410].

Водночас ні до суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, вичерпний перелік яких визначений у ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ні до суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, що здійснюють негласні слідчі (розшукові) дії на підставі положень глави 21 (ст. 246–275) Кримінального процесуального кодексу України, працівники поліції, які управляють «авто-фантамами» не належать.

Виходячи із цього, їх діяльність варто тлумачити як явно незаконну. Додатковим аргументом із цього приводу є положення ч. 2 ст. 41 Кримінального кодексу України, відповідно до якої законною є діяльність, що не суперечить чинному законодавству та не пов'язана з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина. Такою, судячи зі змісту діяльності «авто-фантомів», її назвати не можна, позаяк вона грубо порушує права і свободи людини, що визначені в ст. 3 Конституції України та ст. 21, 22 цього Основного закону, відповідно до яких при прийнятті нових законів або внесенні змін до нових законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, що, власне, і вчинено законодавцем при прийнятті ст. 52-3 Закону України «Про дорожній рух».

2. Відповідно до ст. 8 Конституції України, у нашій державі визнається й діє принцип верховенства права, згідно з яким Основний закон має найвищу юридичну силу, а інші нормативно-правові акти мають прийматися на його основі й відповідати йому.

Проте, автори законопроекту, а в подальшому – Верховна Рада України, так захопились упровадженням зарубіжного досвіду в національне законодавство та практику (зокрема, американського), що повністю проігнорували цей принцип, а також вимоги законодавчих актів, що стосуються права на інформаційну безпеку особи, відповідно до якого не допускається збирання, зберігання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом (ст. 31, 32 Конституції України; Законів України «Про інформацію», «Про захист персональних даних»; «Про державну таємницю» тощо).

З огляду на це, таємне пересування фантомів на дорогах України не тільки порушує конституційні права людини, а й не відповідає закону, втрачуючи нелегітимність їх діяльності з погляду вимог оперативно-розшукового та кримінально-процесуального законодавства.

3. Як дав роз'яснення в п. 5 постанови Пленуму Верховний Суд України, діяльність «авто-фантомів» можна тлумачити як перевищення влади

або службових повноважень (як-от: вчинення дій, які є компетенцією оперативних підрозділів правоохоронних органів (ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»)) [3, с. 255].

Отже, навіть з погляду судової практики, у тому числі Європейського суду з прав людини, діяльність зазначених суб'єктів дорожнього руху не можна вважати законною, а тому вона має бути припинена негайно, позаяк приведе до тяжких репутаційних, матеріальних, фінансових та інших втрат для держави (а в регресному порядку – для Департаменту патрульної поліції, яка, власне, утримується й за рахунок водіїв транспортних засобів). Крім цього, створення такого прецеденту є суспільно небезпечним для громадян України, оскільки за «ширмою» запобігання порушенням у сфері безпеки дорожнього руху шляхом використання можливостей «авто-фантомів» держава може здійснювати негласну діяльність щодо політичних опонентів, активістів, громадських діячів та інших осіб, які, на її думку, перешкоджають нормальному функціонуванню відповідних державних інституцій.

Таким чином, варто визнати, що існує складна прикладна проблема, яка зумовлює необхідність активізації наукових пошуків у цьому напрямі.

Список використаної літератури

1. Поліцейські автомобілі «фантоми» розпочнуть стежити за порядком уже цього тижня. *Урядовий кур'єр*. 2022. 28 січня. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/policejski-avtomobili-fantomi-rozpochnut-stezhiti-/> (дата звернення: 12.02.2022).

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

3. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.1993 № 15. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах* / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 254–258.

Колб Р. О.

здобувач,

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Дучимінська Л. М.

начальник управління контрольно-перевірочної роботи головного управління, Пенсійний фонд України у Волинській області, м. Луцьк

ПРО ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

У науковій літературі слово «забезпечення» означає задовольнити кого-, що-небудь у якихось потребах; надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування; створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось [1, с. 231]. У свою чергу, словосполучення «нормативно-правове» означає те, що вживається у сфері правових відносин, залежно від юридичної сили й дотримання ієрархії нормативного акта.

Взявши подані в доктринальних джерелах визначення за основу, деякі органи державної влади в Україні сформулювали поняття «нормативно-правового

акта», під яким потрібно розуміти офіційний письмовий документ, прийнятий чи виданий уповноваженим на це суб'єктом нормотворення у визначеній законодавчій формі та за встановленою законодавством процедурою, який спрямовано на регулювання суспільних відносин, містить нормативні приписи, розрахований на багаторазове застосування й дія якого не вичерпується одноразовим виконанням [2]. Закріплено цей термін і в Законі України «Про нормативно-правові акти». Як видається, у такому ж контексті можна розглядати й зміст поняття «законодавче» та «конституційне» забезпечення.

Отже, якщо узагальнити отриману вище інформацію та її систематизувати згідно із законами формальної логіки, то під «конституційним, законодавчим та іншим нормативно-правовим забезпеченням діяльності банків як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням» потрібно розуміти визначену та гарантовану у відповідних нормативно-правових джерелах процедуру здійснення запобіжної діяльності банківськими установами всіх форм власності в галузі їх безпосереднього суспільного призначення та функціонування, з метою недопущення та протидії вчиненню в ній кримінальних правопорушень [3, с. 102–103].

Таким чином, до систематичних ознак, що становлять зміст цього поняття, варто зарахувати такі з них:

1. Це діяльність запобіжного характеру, що визначена на нормативно-правовому рівні.

У цьому випадку йдеться про те, що діяльність банківської системи в Україні має чіткі правові засади, що забезпечуються як конституційними та законодавчими джерелами, так і на підзаконному (відомчому) рівні. При цьому, поряд з основною своєю функціональною соціально-правовою природою, банківські установи об'єктивно вимушені запобігати вчиненню кримінальних правопорушень у цій галузі суспільних відносин, тобто банк, як окремо взята юридична особа, має дуалістичну спрямованість при реалізації своїх функцій і завдань. З огляду на це варто говорити про банківську установу як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням.

2. Запобіжна діяльність банків має бути гарантована на нормативно-правовому рівні.

Гарантія – це умови, що забезпечують успіх чого-небудь [1, с. 116], а в контексті змісту юридичної гарантії – це законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства й держави [1, с. 116]. У юридичній літературі йдеться також про гарантії законності, тобто про об'єктивні умови та суб'єктивні фактори, а також спеціальні засоби й заходи, за допомогою яких забезпечується режим законності [4, с. 553]. Виходячи із зазначених вище теоретичних підходів, правовими гарантіями діяльності банківських установ виступають ті законодавчі акти, які визначають їх правовий статус як суб'єктів запобігання та протидії кримінальним правопорушенням у вказаній галузі суспільних відносин.

3. Запобіжна діяльність банків України впливає зі змісту конституційних, законодавчих та інших нормативно-правових актів, які регламентують їх соціально-правову природу в системі суспільних відносин, а також визначають функції й завдання щодо забезпечення прав і законних інтересів усіх учасників банківської діяльності.

Перелік нормативно-правових джерел, що становлять зміст терміна «законодавство», визначений у рішенні Конституційного Суду України від 09 липня 1998 р. № 12-пр/98, а інших – у Законі України «Про нормативно-правові акти». При цьому варто констатувати, що функції та завдання банківських установ як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням впливають не стільки із загальних нормативно-правових актів з питань запобіжної діяльності, скільки зі змісту тих законів, що визначають статус і порядок функціонування банків в Україні, що є додатковим аргументом дуалістичності соціально-правової природи цих установ.

4. Запобіжна діяльність банків України передбачає відповідну процедуру реалізації відповідних функцій і завдань з окреслених питань.

У доктринальних джерелах під процедурою розуміють офіційно встановлений чи у звичайний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь [1, с. 573]. Знову ж таки, порядок дій банківських установ України, що стосуються запобігання та протидії кримінальним правопорушенням у названій сфері суспільних відносин, визначений передусім у нормативно-правових актах, які регулюють зміст банківської діяльності. І ця обставина свідчить про те, що в такому статусі банки діють як суб'єкти запобіжної діяльності. Як із цього приводу слушно зауважили А. Х. Степанюк та К. А. Автухов, втілення в життя норм матеріального права, встановлення правопорядку є неможливим поза належною процедурою, визначеною не лише формально, а й спрямованою на реалізацію принципів свободи, рівності й гуманізму [5, с. 786–787].

5. Запобіжну діяльність мають здійснювати банківські установи всіх форм власності.

Такий висновок ґрунтується на законодавчо визначених положеннях, які регулюють банківську діяльність в Україні, у тому числі в Законі України «Про Національний банк України», у ст. 7 якого серед інших функцій його діяльності є й та, що стосується цієї проблематики, а саме та, що: а) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна (п. 4 ч. 1 цієї статті Закону); б) здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі (п. 1 ч. 1 цієї статті); в) здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, створює та веде Кредитний реєстр Національного банку України (п. 9 ч. 1 цієї статті Закону).

6. Запобіжну діяльність банківські установи здійснюють лише у сфері їх функціонування, позаяк вони не наділені статусом правоохоронного органу, а також не зараховані до оперативних підрозділів (ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») і слідчих.

7. Метою діяльності банківських установ як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням є недопущення та протидія вчиненню цих суспільно небезпечних діянь.

Зазначена мета, хоча дещо й не кореспондує зі змістом і метою банківської діяльності, але впливає з її змісту як об'єктивно необхідний та невід'ємний її елемент у контексті необхідності реалізації банківськими установами визначених у законі основних та інших функцій, а також функціональних завдань. Саме із цих міркувань і визначена в цій статті роль банківських установ у системі суб'єктів соціальної профілактики. При цьому варто також констатувати, що лише при дотриманні та реалізації всіх сформульованих у цій роботі системотвірних ознак поняття «конституційне, законодавче та інше нормативно-правове забезпечення діяльності банків як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням» можна говорити про банківські установи як про суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

2. Щодо визначення поняття нормативно-правового акту при встановленні нагороди за високі досягнення в праці або виконання особливо важливої роботи : Лист Державної митної служби України від 04.12.2008 № 17/1-6/2073–ЕП. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.02.2022).

3. Колб Р. О. Банківська установа як суб'єкт запобігання злочинам : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя : КПУ, 2021. 291 с.

4. Кельман М. С., Котуха О. С., Коваль І. М. Загальна теорія держави і право : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. С. Кельмана. Тернопіль : Терно-граф, 2018. 804 с.

5. Степанюк А. Х., Автухов К. А. Процесуальні аспекти доктрини кримінально-виконавчого права. *Правова доктрина України* : у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. С. 784–798.

Колодяжний М. Г.

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу кримінологічних досліджень,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ЗАПОБІГАННЯ АВТОТРАНСПОРТНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ Т. А. ДЕНИСОВОЇ¹

Загальновідомо, що злочинність як негативне явище відзначається наявністю декількох її істотних ознак. До них прийнято зараховувати соціально-правовий і відносно масовий характер, історичну мінливість, її територіальну й часову поширеність, множинність проявів. При цьому для кожного етапу існування та розвитку людства, яке супроводжувалось багатьма деструктивними й антисоціальними проявами людської поведінки, була

---

¹ Тези наукового повідомлення підготовлені у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України.

властивою відповідна історична зумовлена типова реакція на останню з боку держав і суспільних інститутів.

Для Середньовіччя була характерною доволі жорстка реакція на протиправні діяння злочинців, особливо за окремі злочинні діяння (державна зрада, злочини проти монарха й церкви, інші політичні злочини, фальшивомонетництво, участь у діяльності озброєних банд тощо). Були поширеними страти в різний, у тому числі екзотичний і доволі негуманний спосіб: повішання, колесування, відрубання кінцівок (четвертування), заливання рідкого заліза в горло винного тощо.

У добу Просвітництва відбулося часткове переосмислення суспільного світогляду щодо проблем людського щастя, засад функціонування суспільного ладу. Істотний вплив на розуміння питання місця людини у світі того часу, засобів реалізації кари як реакції держави на порушення особою встановлених правил і заборон припадає на так званий класичний період правової науки. Він пов'язаний із напрацюваннями таких прогресивних учених тієї доби, як Ч. Беккарія, І. Бентам, Дж. Говард та ін. Підсумувати цей період можна крилатим висловом першого із згаданих правників, що краще запобігати злочинам, аніж карати за них. Також він наголошував на особливій значущості виховання в системі запобігання злочинності, якості законодавства, а так само не стільки суворості покарання, скільки його невідворотності.

Для сучасного (плюралістичного) періоду розвитку правової науки в Україні характерна плідна й соціально корисна наукова діяльність багатьох видатних учених. Однією з так була і є (у пам'яті про неї та в її науковому доробку) Т. А. Денисова. Будучи доброю, гуманною, високоосвіченою, уважною до чужого горя й проблем ЛЮДИНОЮ, Тетяна Андріївна зробила свій внесок у розвиток пенітенціарної та кримінологічної науки, певним чином справила відповідний вплив на формування кримінально-виконавчого законодавства нашої держави.

Наукова та громадська діяльність Т. А. Денисової відповідала прозору й усім зрозумілому життєвому кредо: «Правосуддя. Милосердя. Професіоналізм». У своїх наукових працях вона надала чимало пропозицій, які ґрунтувались на ретрибутивістській (нон-консеквенціалістській) доктрині кримінального покарання. Її фундаментальною складовою є принцип «покарання може бути виправдане лише у випадку, якщо воно застосовується до особи, яка його заслуговує, є адекватним учиненому злочину, примушує до каяття і воз'єднання із суспільством». Тобто ретрибутивістська доктрина визнає, що злочин не є щось відокремленим від злочинця, а охоплює людину в усій її цілісності. Разом із тим при застосуванні покарання, на думку Т. А. Денисової, має виключатись елемент помсти, а його адекватність спонукає засудженого до каяття й правослухняної поведінки [1; 2; 3; 4].

Тобто сутність Т. А. Денисової як людини та особистості віддзеркалилась у її наукових працях, розумінні феномену покарання, його мети, методів, механізму реалізації в правозастосовній діяльності правоохоронних органів, а також засобів впливу на особу засудженого. Спробуємо подивитись

на одну з найгостріших соціальних проблем сучасної загальносвітової та української дійсності у вигляді злочинності у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту (автотранспортної злочинності) з огляду на науковий доробок знаної фахівчині-пенітенціарки, якою була Т. А. Денисова.

Річ у тім, що окреслена соціально-правова проблема перебуває на теперішній час у фокусі посиленої уваги світової спільноти як на міжнародно-правовому, так і на національному та локальному рівнях. Причина цьому – катастрофічні наслідки від автотранспортної злочинності, результатом яких є смерть понад 1,35 млн осіб щороку; дорожньо-транспортний травматизм посідає перше місце в структурі причин смертності у світі серед дітей віком 5–14 років і молоді віком 15–29 років, а також восьме місце серед причин летальності людей – за значущістю [5]. Ця проблема є особливо актуальною для України, де рівень смертності й травматизму внаслідок ДТП є дуже високим. Наприклад, у 2020 р. зафіксовано 168,1 тис. ДТП, в яких загинуло 3,5 тис. осіб, з них 160 дітей. Ситуація з дорожньо-транспортним травматизмом у нашій країні є однією з найскладніших серед європейських країн [6].

У зв'язку з вищевикладеним виникає запитання: як та із застосуванням яких напрямів і засобів запобігати автотранспортній злочинності й скоротити смертність серед учасників дорожнього руху в Україні? Нагадаємо, що, відповідно до Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 р., її метою є:

- зниження рівня смертності внаслідок дорожньо-транспортних пригод щонайменше на 30% до 2024 р.;
- зниження ступеня тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод для учасників дорожнього руху;
- зменшення соціально-економічних втрат від дорожньо-транспортного травматизму;
- запровадження ефективної системи управління безпекою дорожнього руху для забезпечення захисту життя та здоров'я населення [6].

Тобто перед багатьма суб'єктами, включаючи науковців, поставлено доволі амбітне й водночас «утопічне» завдання, розв'язання якого в короткі терміни видається малоімовірним, принаймні у строк до 2024 р. Виходить, що тисячі правоохоронців, державних службовців, наукова громада стали заручниками в цілому малообґрунтованої мети зазначеної Стратегії. Якщо розвинені західні країни світу можуть собі дозволити визначати подібні цілі, виходячи з рівня правосвідомості їх громадян, соціально-економічного забезпечення населення, технічних можливостей, ступеня розвитку міської й дорожньої інфраструктури, то в Україні це майже неможливо. Тому для відповідальних виконавців цієї Стратегії залишатиметься один перевірений на практиці вихід із доволі складної ситуації: фальсифікація офіційної статистичної інформації про чисельність жертв ДТП, кількість ДТП із травмованими з тим, щоб отримані відомості наближались до відповідного закладеного 30%-го показника скорочення смертей від ДТП.

Це, з одного боку. З другого – набуває актуальності питання щодо місця покарання та ступеня його суворості в системі запобігання автотранспортній злочинності в Україні. Є думка, що ключовим елементом заходів запобігання цьому виду злочинності є забезпечення передусім невідворотності покарання, у тому числі згідно з уявленнями про це Т. А. Денисової. Обізнаність водіїв, пішоходів про неможливість або крайню складність уникнення юридичної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту буде для них завчасною пересторогою перед реалізацією їх потенційної антисоціальної спрямованості щодо ігнорування правил дорожнього руху.

Також є впевненість, сформована внаслідок вивчення сучасної зарубіжної практики реагування на автотранспортні правопорушення, що система запобігання останнім не має в основному зводитись до підходу «закручування гайок». Він полягає в істотному посиленні адміністративної та кримінальної відповідальності за такі дії. Така політика радше свідчить про безсилість держави у вирішенні соціально значущої проблеми. Її багатоаспектний характер передбачає, крім невідворотності кримінальної відповідальності й покарання, ще й застосування інших напрямів діяльності у межах стратегії «Vision Zero» (нульова терпимість до смертності на дорогах). Подібна надмета поставлена в деяких західних країнах, зокрема Швеції, Великій Британії, США, Нідерландах, Канаді тощо. Цей підхід передбачає не лише високі штрафи за порушення правил дорожнього руху, а передусім реалізацію низки профілактичних заходів у межах так званої нерепресивної (гуманістичної) запобіжної парадигми. Вона включає застосування, окрім правових, ще й організаційно-управлінських, технічних, інформаційних, культурно-виховних та інших напрямів діяльності, які в сукупності здатні забезпечити із часом бажаний результат.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 38 с.
2. Денисова Т. А. Функции уголовного наказания : монография. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. 324 с.
3. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2007. 340 с.
4. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 409-423. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_24.pdf (дата звернення: 12.02.2022).
5. Global status report on road safety 2018: summary. Geneva: World Health Organization, 2018. 20 p. URL: <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/277370/WHO-NMH-NVI-18.20-eng.pdf?Ua=1> (дата звернення: 12.02.2022).
6. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.02.2022).

Коломієць Н. В.

доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри кримінального права та правосуддя,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВІКТИМНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У УЧАСНИХ УМОВАХ

Діти та підлітки нерідко стають жертвами злочинів, жорстокого поводження й насильства. Насильство та віктимність підлітків є однією з найважливіших серед інших актуальних проблем кримінального права, кримінології та психологічної науки, без сумніву, вона потребує вивчення.

Під віктимністю неповнолітніх розуміють їх свого роду здатність стати жертвою негативних явищ, тобто неповнолітній ще не став жертвою, але в його особистості вже виникли певні якості, які роблять його за певних обставин жертвою, причому швидше та легше за інших підлітків, у кого цих якостей особистості немає. Віктимність характеризує схильність людини стати жертвою тих або інших обставин. Розглядаючи віктимність як форму відхилення від норм та правил безпечної поведінки, варто виділити ситуативну, особистісну й рольову віктимність.

Ситуативна віктимність підлітків виявляється найбільш часто й передбачає життєву ситуацію, яка складається у зв'язку з певними якостями особистості підлітка, коли виникає можливість заподіяння йому фізичної, майнової або моральної шкоди. Прикладом можуть бути терористичні злочини, активні учасники яких нерідко утримують дітей як заручників для гарантій власної безпеки.

Особистісна віктимність залежить від індивідуально-психологічних і зовнішніх характеристик особистості дитини, незалежно від її власного бажання, які налаштовують оточення проти неї. Це, зокрема, низка індивідуально-психологічних рис, що прямо сприяють віктимізації підлітка: його власні негативні якості (агресія, демонстративність, зухвалість, нахабство); нейтральні якості (спокій, урівноваженість); а також ознаки закомплексованості (нерішучість, невпевненість). На думку Д. Річардсона і Р. Берона, підлітків з вищепереліченими якостями варто зарахувати до категорії людей, що «притягають» агресію.

Крім цього, існує так звана іміджева віктимність підлітків, яка полягає в специфічних висловлюваннях, унікальному стилі поведінки, особливостях статі, пантоміми, виборі одягу, які можуть бути неадекватно зрозумілими, інтерпретованими, унаслідок чого дитина може зазнати цькування або прямої агресії однолітків та дорослих.

Рольова віктимність може набувати прояву також під час звичайних ігор, однак її рівень буде залежати від безпосередніх правил гри та активної чи пасивної ролі, що дісталася дитині.

Необхідно відзначити наявність у підлітків певної вікової віктимності, що пов'язана з відсутністю достатнього соціального та життєвого досвіду, знань, а також з віковою підлітковою кризою. Таким чином, поведінка, яка

не відповідає віку дитини, у результаті її спотвореної інтерпретації вчителями, батьками, однолітками та особливостей їх реагування закріплюється й тим самим стає нормою для дитини.

Як слушно підкреслює О. В. Паніна, одним із факторів віктимізації підлітків також вважають особливі біогенетичні схильності. Оскільки в пубертатному періоді відбувається багато суттєвих змін, усі біологічні зміни організму впливають на поведінку підлітків. Варто звернути увагу й на гендерні особливості як фактор віктимізації особистості підлітка. Існують маркери поведінки, що найбільш властиві підліткам жіночої статі або, навпаки, чоловічої. При виконанні ігрової ролі підлітки жіночої статі частіше скаржаться, демонструють страждання, за допомогою маніпуляцій прагнуть привернути увагу та всебічну допомогу оточення. Звідси випливає, що вони частіше за підлітків чоловічої статі дотримуються ролі жертви у взаємодії з дорослими та з однолітками. Цей факт пов'язаний із цілою низкою чинників. Один з них визначається прожіночими якостями, які навмисно формуються в родині, до яких варто зарахувати пасивність, емоційність, надзвичайну чутливість, дбайливість, повне поглинання власного «Я» сім'єю та материнством. Наступний чинник пов'язаний із відтворенням власної гендерної ідентичності, тобто визначенням належності до певної статі і, як наслідок, наслідуванням власних батьків. Третій чинник пов'язаний зі специфікою самовідчуття підлітків обох статей, відповідно до якої підлітки жіночої статі будуть відрізнятися більшою самокритичністю, схильністю до аналізу різних сторін свого «Я». Відповідно для підлітків чоловічої статі є характерним спрощене власне сприйняття [1, с.111].

Отже, фактори віктимізації виступають в ролі сукупності життєвих обставин, які в поєднанні із суспільним ладом окремого регіону або території, що входить до його складу, спрощують процес перетворення конкретної особистості на жертву, тим самим спряють реалізації процесу віктимізації. Безумовно, головною умовою віктимізації є явища, які істотно полегшують можливість виникнення конфліктів. Відповідно внутрішні, психологічні чинники віктимності, зокрема, потреба у власному престижі, схильність до ризику, емоційна нестійкість, відхилення в психічному розвитку внаслідок підвищеної самооцінки, неадекватна самооцінка не несуть у собі патології тому, що формуються в результаті помилкового виховання в сім'ї, порушення гармонії у відносинах між батьками та дітьми.

На переконання А. В. Мудрика, факторами ризику проявів віктимної поведінки можуть також стати погане матеріальне становище, часта зміна місця проживання, аморальний спосіб існування співмешканців у сім'ї, відсутність належного нагляду за дитиною, недоліки в її емоційному вихованні, негаразди у відносинах з однолітками, наявність різних травм, особливо фізичних дефектів, відставання в психофізичному розвитку. Саме ці фактори зумовлюють формування неадекватної самооцінки, емоційно-вольової нестійкості в дитини, що поступово переростає в готовність стати жертвою [2, с. 112].

Ще одним фактором, який може негативно впливати на формування особистості підлітка, може стати батьківська деспотія, яка поєднується, як правило, з фізичним, психологічним насильством над дітьми, порушеннями в сімейній ієрархії та призводить до формування в дітей невпевненості, тривожності, нервових зривів тощо.

Так, В. В. Волкова пропонує виокремити сімейні фактори, що можуть стати причиною віктимізації підлітків.

По-перше, це фактори, пов'язані з емоційно-психологічним станом батьків, зокрема: гіперопіка; фізичні покарання, гучні та несправедливі зауваження й недієва критика, що компенсують власну нервову напругу батьків; психопатологія батьків, що зрештою призводить до жорстокого фізичного, психологічного поводження з дитиною; емоційна дезорганізація сім'ї; конкретні особистісні особливості батьків, до яких належать депресії або нарцисизм.

По-друге, це фактори, пов'язані із соціально-економічним статусом сім'ї. До них належать низький соціальний статус, економічна нестабільність; неповні сім'ї, молодий вік батьків тощо. Усі ці фактори можуть спричинити негативні наслідки для дитини у вигляді жорстокого поводження, відчуження, ігнорування її проблем, емоційної депривації¹.

По-третє, це фактори, пов'язані зі стилем сімейного виховання, які також впливають на формування віктимної особистості: невідповідність норм і цінностей, що панують у сім'ї, загальноновизнаним; конфлікти та сімейні труднощі; алкоголізація або наркотизація одного або обох батьків [3, с. 49–50].

Таким чином, можемо дійти висновку, що при порушенні сімейних відносин створюється несприятливий емоційний фон для подальшого розвитку дитини, тобто саме сім'я виступає одним з головних чинників віктимізації особистості, у тому числі підліткової. У разі присутності в сімейних стосунках будь-якої форми насильства, прояви віктимності виявляться більш вираженими. Підлітки, залучені у взаємини з урахуванням присутності елементів насильства, виступають частіше як жертви.

Жертвою жорстокого поводження в дитячому середовищі може стати будь-яка дитина. Однак найбільш уразливими є «діти, що відрізняються від ровесників зовнішніми фізичними і психічними особливостями». До «групи ризику» потрапляють діти з фізичними вадами, іншої національності, незвичайною поведінкою тощо. Жорстоке поводження деформує психіку дитини й може бути причиною патологічних порушень. У дітей, які постраждали через жорстоке поводження, можуть виникнути соціально небезпечні форми поведінки насильницького, суїцидального та залежного характеру.

Таким чином, підліткову віктимність можна визначити як соціально-психологічне явище, що пов'язане зі схильністю дитини стати жертвою

---

¹ **Депривація** – це психічний стан, коли суб'єкт не має змоги задовольняти деякі свої основні (життєві) психічні потреби достатньою мірою впродовж тривалого часу.

несприятливих умов соціалізації. На віктимну поведінку підлітка впливають не тільки механізми віктимізації особистості, а й залучені в їх дію ближнє оточення, обставини та ситуації, у яких перебуває дитина.

Список використаної літератури

1. Кримінологічна віктимологія : посібник / Є. М. Моїсеєв, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.

2. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. учрежд. высш. проф. обр. 8-е изд., испр. и доп. Москва : Академия, 2013. 240 с.

3. Волкова В. В. Семейные детерминанты виктимного поведения. *Ученые записки Санкт-Петербургского государственного института психологии и социальной работы*. 2011. Т. 16. № 2. С. 48–52.

Конопельський В. Я.

доктор юридичних наук, професор, підполковник поліції,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології,
Одеський державний університет внутрішніх справ

Кушнарєва О. Б.

ад'юнктка кафедри кримінального права та кримінології,
Одеський державний університет внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА ТЛІ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

Економіка є базисом існування та стабільного розвитку будь-якої сучасної держави. Відповідно, формування ефективної системи економічних відносин, стійкої до негативних зовнішніх впливів та водночас інтегрованої до міжнародного економічного простору, є одним із найважливіших завдань національної політики держави. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, визнала забезпечення економічної безпеки одним з основних напрямів державної політики України [1].

У Стратегії справедливо зазначено, що економічна безпека може бути досягнута лише у поєднанні розвитку внутрішньо- й зовнішньоекономічних відносин і системної протидії організованій економічній злочинності й «тінізації» економіки. У зв'язку із цим протидія економічній злочинності залишається не лише одним із пріоритетних завдань правоохоронних органів, а й базою забезпечення національної безпеки України [2, с. 110].

Кримінальні правопорушення у сфері економічної діяльності – це дуже складна система понять, що включає правопорушення, які не обмежуються посяганням на єдиний об'єкт, який охороняється кримінальним законом. Основою таких діянь є майно, товари, гроші, господарська діяльність, валюта тощо.

Одне з ключових місць за темпами розвитку й капіталізації порівняно з іншими сегментами в економіці України посідає житлово-будівельна індустрія. Будівництво є складним бізнес-процесом, який включає постійну взаємодію забудовника, підрядника, інвестора, регуляторних органів, фізичних осіб

у часі із залученням великих коштів і реалізує комплекс дій, метою яких є планове завершення будівництва й успішне введення об'єкта в експлуатацію.

Однак у цьому сегменті економіки країни значним залишається чинник корумпованості службових осіб підрядних організацій (у галузі житлового будівництва станом на 2021 р. нараховується 29,6 тис. підприємств та 22,9 тис. фізичних осіб-підприємців) і державних контролюючих органів, які пов'язані тіншовими схемами з комерційними структурами й організованими злочинними угрупованнями. Нерідко внаслідок завищення вартості виконаних робіт на об'єктах, зведених шляхом підроблення проєктно-кошторисної документації, необґрунтовано одержуються незаконні надприбутки, розмір яких зазвичай перевищує фактичні валові витрати. Системність і сталість розкрадань та інших кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва дає підстави визнати, що вони реально загрожують безпеці країни. Зокрема, упродовж 2013–2020 рр. внесено відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань 9875 тис. кримінальних правопорушень за фактами вчинення розкрадань службовими особами в цій сфері, а направлено до суду з обвинувальним актом лише 885 [3].

Головною кримінально-правовою ознакою економічної злочинності є корислива мотивація. Під корисливою злочинністю розуміють сукупність кримінально-караних діянь, що посягають на сферу економіки, зумовлених усвідомленим прагненням отримати безоплатну протиправну майнову користь [4, с. 141].

Криміналізація будівельної галузі в Україні на сучасному етапі досягла небачених масштабів. Поширеними в цій сфері стали тяжкі й особливо тяжкі кримінальні правопорушення проти власності, зокрема вчинені шляхом привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, обману, зловживання довірою, а також порушення правил охорони праці й безпеки під час виконання будівельних робіт.

Загалом ринок нерухомості характеризують як великий та недостатньо врегульований елемент економічної системи, що провокує соціальну та економічну нестабільність. Особливу роль у зв'язку із цим у розвитку ринку нерухомості відіграє недосконалий механізм фінансових операцій на ринку нерухомості, передусім інвестиційних проєктів у сфері будівництва [5, с. 34].

Вивчення слідчої та судової практики дало можливість виокремити найбільш складні технології вчинення правопорушень у сфері житлового будівництва. Унаслідок цього можна виділити такі корупційні правопорушення: розкрадання, що вчиняють службові особи у формах: а) привласнення чужого майна, що було ввірене особі чи перебувало в її віданні; б) розтрата такого майна службовою особою (ч. 1 ст. 191 КК України); в) привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою службовим становищем; г) різні види зловживань у сфері службової діяльності, пов'язаної з наданням публічних житлово-будівельних послуг (ст. 364, 364-1, 365-2, 366–368, 369-2 КК України).

Такі дії вчиняються на різних стадіях проведення будівельних, ремонтних робіт, робіт із реконструкції приміщень, підготовки будівельного майданчику тощо. Ситуації зумовлені різноманітністю будівельних процесів, обсягами необхідних до виконання робіт, специфікою об'єктів будівництва чи ремонту/реконструкції [6, с. 38].

Говорячи про предмет кримінального правопорушення, яке вчиняється у сфері будівництва, крім самих об'єктів нерухомості, то можна виділити: матеріали, обладнання, будівельну техніку та інше специфічне майно, що використовується в ході житлово-будівельних робіт. Треба зазначити, що предметом шахрайського посягання, відповідно до Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 р. «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності», об'єктом посягань, передбачених главою 6 КК України, є приватна власність, а предметом – майно, належне громадянам, у тому числі і житло (нерухомість). Крім того, як зазначено в постанові, предметом шахрайства може бути не тільки майно, але й право на нього [7, с. 131].

Завдяки використанню сучасних досягнень науково-технічного прогресу при вчиненні кримінальних правопорушень процес «технологізації» та «комп'ютеризації» суспільства зумовив винахід «інноваційних» способів вчинення правопорушень різних категорій. Зокрема, виникло безліч варіантів кримінальних правопорушень і у сфері житла. Для цих дій характерні швидка адаптація до новацій у ринкових відносинах і змін у законодавстві, маскуванню під здійснення цивільно-правових угод, створення фіктивних фірм і нотаріальних контор, використання технічних засобів, знання злочинцями правової регламентації укладення правочинів тощо [8, с. 18].

Сфера нерухомості є привабливою для здійснення кримінальних правопорушень у зв'язку з можливістю вчинювати їх різними способами й отримувати значні прибутки. Формально обіг житла відбувається в різних сферах економіки, наприклад: сфері будівництва; сфері інвестицій; на первинному й вторинному ринку житла тощо.

Список використаної літератури

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 21.02.2022).

2. Юртаєва К. В. Сучасні тенденції економічної злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2(19). С. 109–118.

3. Звіт Генеральної прокуратури України про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності за 2015–2020 рр. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stst.html> (дата звернення 21.20.2022).

4. Криминология : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова. Москва, 1999. С. 141–142.

5. Воронченко О. В. Теоретичні аспекти функціонування та розвитку ринку нерухомості. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 2. С. 33–36.

6. Запотоцький А. П. Криміналістична класифікація злочинів у сфері будівництва. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (11). С. 32–41.

7. Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.12.1992 р. № 12. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах*. Харків : Одиссей, 2000. С. 131–147.

8. Ромасько В. О. Державний контроль у сфері будівництва: адміністративно-правові засади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. С. 18.

Копотун І. М.

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
проректор з міжнародних зв'язків,
Академія ГУСПОЛ, Чеська Республіка

Рудик М. М.

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри поліцейського права,
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Існування міжнародних нормативно-правових актів, що закріплюють стандарти поведінки учасників дорожнього руху та всіх тих, хто користується автошляхами, дає змогу не лише уніфікувати правила, норми й стандарти, що стосуються забезпечення дорожнього руху на території певної держави та й у світі загалом, а також удосконалити внутрішнє транспортне законодавство в частині визначення та закріплення статусу учасників дорожнього руху й приведення його до певних міжнародних стандартів.

Досвід низки країн показує, що шанси на успіх у розробленні та застосуванні ефективних стратегій зі скорочення дорожньо-транспортного травматизму зростають, якщо ця функція й відповідальність покладаються на окрему державну установу, що має повноваження та бюджет для планування й здійснення своїх програм та координації діяльності всіх зацікавлених сторін.

В окремих країнах національні програми щодо інформаційного забезпечення безпеки дорожнього руху розробляють спеціально створені національно-технічні й наукові організації. Так, існують Науково-дослідна дорожня лабораторія Великобританії, Австралійська рада із дослідження у сфері доріг, у США – Національне управління безпеки дорожнього руху, Рада із дослідження у сфері транспорту. Використання наукових досліджень цих установ зумовило важливі зміни та запровадження інноваційних підходів, які покликані забезпечити безпеку дорожнього руху загалом.

Цікавим є досвід Німеччини, де підвищення безпеки дорожнього руху є одним із пріоритетів транспортної політики федерального уряду та Федерального міністерства транспорту, будівництва і міського розвитку (BMVI).

Основним партнером Федерального міністерства є Німецька рада з безпеки дорожнього руху, яка об'єднує понад 200 організацій.

У Данії особи, у чій крові виявлено 0,5 проміле алкоголю, сплачують штраф у розмірі одного місячного заробітку, у Швеції та Іспанії таким водіям загрожує тюремне ув'язнення. В Італії 1,5 проміле означає конфіскацію транспортного засобу, який примусово продається з аукціону.

Основний акцент у зарубіжному законодавстві роблять на матеріальній відповідальності порушників, яка полягає не лише у встановленні великих розмірів штрафів, а й у конфіскації автотранспортних засобів, позбавленні водійських прав, прив'язці кількості та серйозності порушень до плати за обов'язкову річну страховку автомобіля, що, у свою чергу, пов'язано з упровадженням так званої системи штрафних балів, яка діє в Німеччині, США. Це означає, що, коли водій набирає за рік штрафні очки за допущені порушення правил дорожнього руху, сума його страховки, яка становить, наприклад, до 1000 євро, збільшується ще на 500 євро, на другий рік – на 1000 євро, на третій – на 2000 євро.

Умовою успішного забезпечення безпеки дорожнього руху є те, що в багатьох країнах світу процедура стягування штрафів організована так, що особа, яка вчинила порушення, не може уникнути покарання шляхом підкупу поліцейських, оскільки особистий контакт відсутній, оформлення процедур відбувається в письмовому вигляді чи у формі листів. Наприклад, у Великобританії, коли поліція хоче знати, хто керував автомобілем у момент фотографування, штраф за незнання чи ненадання цієї інформації перевищує той, який стягується за більшість правопорушень.

У Болгарії введена заборона на розмови по мобільному телефону під час їзди в муніципальному транспорті не тільки водіям, але й пасажиром, оскільки під впливом радіохвиль, що йдуть з мобільних телефонів можуть відбуватися збої в роботі електронного устаткування автобусів і трамваїв, що може призвести до аварії. А у Франції з липня 2012 р. кожний водій повинен мати алкотестер (одноразового використання), за його відсутність стягується штраф у розмірі 11 євро.

Як свідчить досвід країн Європейського Союзу, подальше зниження показників аварійності потребує здійснення комплексу заходів щодо підвищення безпеки дорожнього руху, основою яких є проведення аналізу факторів, що зумовили виникнення ДТП, та відхід від позицій першочергового звинувачення водія чи пішохода.

Україна вже зробила перші кроки на шляху досягнення успішного забезпечення безпеки дорожнього руху, вагомим кроком стала Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 р. та до 2024 р., однак імплементація міжнародного досвіду в національне законодавство забезпечення безпеки дорожнього руху є вельми актуальною, адже вона дасть змогу вдосконалити реалізацію галузевих пріоритетів на національному, регіональному й місцевому рівнях, уникнути помилок, прорахунків, передбачити шляхи їх вирішення, обрати найбільш ефективні засоби для досягнення поставлених цілей та завдань.

Список використаної літератури

1. Басс В. О. Досвід європейських країн у сфері правового регулювання безпеки дорожнього руху. *Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти* : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 16 листоп. 2018 р.). Кривий Ріг, 2018. С. 19–22.
2. Противостояние «смерти на колесах» – обеспечение безопасности дорожного движения в Европе и Центральной Азии. URL: http://roadsafety.org.ua/assets/files/deathonwheels_Ru.pdf (дата обращения: 10.02.2022).
3. Козоріз В. Досвід країн Європи щодо управління безпекою дорожнього руху. URL: <http://www.tur.org.ua/news/dosvid-krayin-ievropishchodoupravlinnya-bezpekoju-dorozhnogo-ruhu> (дата звернення: 10.02.2022).
4. У Європі посилили правила дорожнього руху. URL: <http://novynar.com.ua/business/221071> (дата звернення: 10.02.2022).
5. Правовое регулирование дорожного движения, его безопасности в зарубежных странах. URL: <http://auto016.ru/materials/interesting/pravovoe-regulirovanie-dorozhnogo-dvizheniya-ego-bezopasnosti-v-zarubezhnykh-s> (дата обращения: 10.02.2022).
6. Транспортна політика України та її наближення до норм Європейського Союзу / Т. Сирийчик, А. Фургальські, Ч. Клімкевич, М. Камола та ін. ; за ред. Марчіна Свенціцькі. Київ : Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. 102 с.
7. Наличие алкотестера у французского водителя станет обязательным. URL: <http://mirfactov.com/nalichie-alkotestera-u-frantsuzskogo-voditelya-stanet-obyazatelnyim/> (дата обращения: 10.02.2022).
8. Микулець В. Ю. Інформаційно-правові засади безпеки дорожнього руху: міжнародний досвід. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10. С. 100–103.
9. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.06.2017 № 481-р. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/481-2017-%D1%80?Lang=en> (дата звернення: 10.02.2022).
10. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.02.2022).

Крайник Г. С.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права,
Харківський університет

Левчук О. М.

старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
та адміністративного права,
Харківський університет

ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗМІСТУ СТ. 209 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ «ЛЕГАЛІЗАЦІЯ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ»

Важливим є приведення зазначеної статті у відповідність з положеннями Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму.

За статистикою Офісу Генерального прокурора, у 2017 р. органами прокуратури проводилось досудове розслідування у 183 провадженнях, у 2018 р. – у 175 провадженнях, у 2019 р. – у 149 провадженнях. Проте з них лише 9 направлено до суду з обвинувальними актами у 2017 р., згодом 13 – у 2018 р. та 12 – у 2019 р. За 2020–2021 рр. інформація на сайті відсутня.

Питання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, досліджували науковці різних галузей:

– кримінального права: В. М. Киричко, О. І. Перепелиця [2; 3], О. О. Дудоров, Т. М. Тертиченко [4], О. О. Чаричанський [5] та ін. [6; 7; 8; 9];

– кримінального процесу, кримінології та криміналістики [10; 11; 12].

Залишається актуальним питання вдосконалення змісту предикатного діяння, що було передбачене в п. 1 примітки до ст. 209 КК України [13] та приведення його у відповідність з положеннями ст. 1 Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [1]. Важливі зміни в КК України щодо ст. 209 КК України відбулись у 2019 р. та 2020 р. [14; 15], оскільки привели редакцію цієї статті в часткову відповідність до зазначеної конвенції в частині визначення предикатного діяння.

Цікавим є той факт, що Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, набула чинності для України у 1997 р. [16], а з-поміж численних змін до ст. 209 КК жодна зміна не відповідала її положенням щодо предикатного діяння.

У п. «е» ст. 1 чинної зараз для України Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму «предикатний злочин» означає «будь-який злочин, у результаті якого виникли доходи, що можуть стати предметом злочину, зазначеного в статті 9 цієї Конвенції» [1].

У назві ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» та ч. 1 йдеться про «набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом...» На наш погляд, враховуючи класифікацію кримінальних правопорушень (ст. 12 КК України) [13] та положення Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, що є чинною для України з 01.06.2011 [1], більш точно говорити не про одержане «злочинним шляхом», а «кримінально-протиправним шляхом», щоб предикатними діяннями щодо ст. 209 КК України визнавались і кримінальні проступки.

У проєкті нового Кримінального кодексу України від 18.01.2022 не йдеться про окремий розділ «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» [17], що, на нашу думку, потребує виправлення, виходячи з потреби в комплексній кримінально-правовій охорони цієї сфери.

На думку В. М. Киричка, вчинення фінансової операції є будь-якими діями щодо активів, здійснених за допомогою *суб'єкта господарювання* [3,

с. 490]. Однак, згідно з п. 65 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014, фінансовою операцією є будь-які дії щодо активів, здійснених за допомогою суб'єкта первинного фінансового моніторингу («фінансова операція – будь-які дії щодо активів клієнта, вчинені за допомогою суб'єкта первинного фінансового моніторингу або про які стало відомо суб'єктам первинного фінансового моніторингу, ...») [18].

Враховуючи зазначене, пропонуємо:

1) внести зміни в назві ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» та ч. 1, де йдеться про «набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом...». На наш погляд, враховуючи класифікацію кримінальних правопорушень (ст. 12 КК України) [13] та положення Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, що є чинною для України з 01.06.2011 [1], більш точно зазначити в ст. 209 КК України про одержане не «злочинним шляхом», а «кримінально-протиправним шляхом», щоб предикатними діями визнавались і кримінальні проступки, а також назву ст. 209 КК України сформулювати так: «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних кримінально-протиправним шляхом», а в ч. 1 ст. 209 КК України термін «злочинним» замінити на «кримінально-протиправним»;

2) у п. 1 примітки до ст. 209 Кримінального кодексу України зазначити, що «суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, одержаних кримінально-протиправним шляхом, є вчинення будь-якого кримінального правопорушення»;

3) розділ «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» розмістити в проєкті нового КК України, виходячи з потреби в комплексній кримінально-правовій охороні цієї сфери.

Список використаної літератури

1. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму. Дата ратифікації Україною: 17.11.2010. Дата набрання чинності для України: 01.06.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text (дата звернення: 10.02.2022).

2. Киричко В. М., Перепелиця О. І. Злочини у сфері господарської діяльності за Кримінальним кодексом України та в судовій практиці : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. Я. Тація. Харків : Право, 2010. 784 с.

3. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право України. С. 490–493.

4. Дудоров О. О., Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України : монографія. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

5. Чаричанський О. О. Підстави кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, за Кримінальним кодексом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 22 с.

6. Крайник Г. С., Заточна В. О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1 (85). С. 139–147.

7. Журавель В. А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Ін Юре, 2008. С. 322–335.

8. Крайник Г. С. Проблеми правової регламентації кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом в Україні. *Сучасні проблеми фінансового моніторингу* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 23 листопада 2018 р.). Харків : ХНЕУ ім. Семена Кузнеця, 2018. С. 66–68.

9. Кундельська І. Проблемні питання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і вдосконалення протидії цьому явищу в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. Т. 20. № 2. С. 73–80.

10. Лисенко В. В. Ситуації, що складаються на момент відкриття кримінального провадження щодо легалізації доходів злочинного походження. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. № 3 (87). С. 280–290.

11. Лугіна Н. А., Омельян М. В. Кримінологічна характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Ірпінський юридичний часопис*. 2019. № 2. С. 158–165.

12. Ортинський В. Л. Характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: криміналістичні аспекти. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/37453/1/79_533 (дата звернення: 06.02.2022).

13. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Введений в дію 1 вересня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

14. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. *Голос України*. 2019. № 251.

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення судового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 17. Ст. 71.

16. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08.11.1990 (була чинною до 01.06.2011). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029 (дата звернення: 06.02.2022).

17. Проєкт Кримінального кодексу України від 18.01.2022. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 06.02.2022).

18. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14.10.2014 № 1702-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (дата звернення: 06.02.2022).

Крижановська О. В.

кандидат юридичних наук, доцент,
Одеський державний університет внутрішніх справ

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО РАБСТВА ТА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Проблема експлуатації людей з метою отримання вигоди є одним із найганебніших явищ, які існують у сучасному світі. Це зумовлено тим, що

більшість українських громадян стали виїжджати за кордон з метою працевлаштування, а також міждержавними конфліктами, що позначається на економіці країни, у результаті чого люди шукають краще місце, де можна більше заробити та й узагалі шукають кращої долі.

Пострадянські держави посідають чільні місця в рейтингу «білого рабства». Згідно зі статистикою, за роки незалежності України понад 260 тисяч українців стали жертвами торгівлі людьми [1]. У звіті Державного департаменту США «Про торгівлю людьми у світі» Україну зарахували до другої групи як «країну походження, транзиту й призначення для чоловіків, жінок та дітей, які зазнають примусової праці та сексуальної експлуатації» [2].

Сьогодні Україна перебуває в стані політичної, економічної та соціальної трансформації. Постійні політико-соціальні потрясіння, низький рівень життя, високий рівень безробіття спричиняють вимушений виїзд громадян у пошуках альтернативних засобів заробітку за кордоном. Гостра ситуація на Сході України змусила громадян залишити свої домівки та шукати захисту в інших регіонах України або за межами її території, а отже, стали потенційно вразливими для цього роду кримінальних правопорушень.

Так, з початку 2021 р. Національною поліцією виявлено 710 кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми; повідомлено про підозру 228 торгівцям людьми за результатами розслідувань; скеровано до суду 695 кримінальних проваджень з обвинувальним актом щодо вказаної категорії осіб. Поліцейські викрили 26 організованих злочинних груп щодо торгівлі людьми, до складу яких входило 139 учасників [3].

Громадяни України найчастіше стають жертвами торгівлі людьми з метою трудової експлуатації в таких галузях економіки: сільське господарство – 43,2%; промислові та будівельні підприємства (будівництво, підпільні заводи, підсобні роботи) – 35,7%; сфера розваг та обслуговування – 12%; інше – 9,1% (ведення домашнього господарства, догляд за людьми похилого віку або хворими) тощо.

Визначальним фактором торгівлі людьми з метою трудової експлуатації є бідність [4, с. 125].

Таким чином, правова необізнаність, недостатня поінформованість щодо умов працевлаштування за кордоном, незнання міграційного законодавства стають наслідком підвищення статистики осіб, що стали жертвами торгівлі людьми.

Доцільно вказати, що потерпілим від торгівлі людьми може виступати будь-яка людина незалежно від своїх біологічних (стан здоров'я вік, стать тощо), психологічних (характер, темперамент, вольові якості тощо), соціальних (сімейний стан, моральні якості, певна соціальна роль або статус у суспільстві тощо) характеристик [5, с. 243].

Потерпілих від торгівлі людьми класифікують так:

1. Жінки, які проти своєї волі стали жертвами сексуальної експлуатації.
2. Жінки та чоловіки, які проти своєї волі стали жертвами сексуальної експлуатації.

3. Громадяни, що стали жертвами торгівців людьми та були вивезені за кордон попри своєї волі.

Існують також певні способи вербування, а саме: шлюбні оголошення, оголошення про працевлаштування за кордоном; туристичні візи; навчання за кордоном [6, с. 180].

Зловмисники широко використовують мережу Інтернет для пошуку потенційних жертв. До групи ризику належать: незаміжні жінки, самотні матері, розлучені особи, молодь, діти «вулиці», діти-сироти, вихідці з неблагополучних сімей, особи-мігранти, особи, які зазнали насильства (зокрема сексуального), матеріально незабезпечені, особи з проблемами психічного здоров'я. Так, жінки, які потрапили до рук секс-торгівців, зазнають загрози інфікування різноманітними венеричними хворобами внаслідок «небезпечного сексу», у результаті руйнується їх особисте життя. У глобальному масштабі навіть руйнується генофонд, а отже, і майбутнє суспільства в цілому [7].

Особливу увагу привертає вербування дітей, які є найбільш уразливими, адже внаслідок свого фізичного та психічного віку не спроможні надати критичну оцінку явищам, які можуть відбуватися навколо. Неповнолітніх продають з метою незаконного усиновлення та трансплантації органів в інших країнах. Також має місце підкуп працівників навчально-виховних закладів, які стають пособниками в скоєнні кримінальних правопорушень. Дітей залучають до жебракування на рівні недієздатних осіб, адже їх можна зарахувати до таких, що перебувають у безпорадному стані [8].

Використання дитини, насильство, погрози спричиняють відставання її фізичного та морального розвитку. Психічні розлади можуть виникнути в подальшому у формі девіантної поведінки, психосоматичних захворювань. Також наслідками для потерпілих можуть бути заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, вбивство, зникнення безвісти, самогубство тощо.

Дійсно потерпілі потребують довготривалої психічної реабілітації. Жертви повинні мати можливість проходження лікування, а також компенсації за моральну та матеріальну шкоду, завдану злочинцями, для чого держава зобов'язана розробляти дієві способи вилучення коштів у торгівців.

Населення країни потребує належного інформування в питаннях працевлаштування за кордоном, шляхом застосування дієвих можливостей звернення громадян до державних установ інших країн. Соціальна політика держави повинна розширювати можливості для забезпечення працевлаштування жінок та чоловіків на рівних засадах трудового договору. Така група населення, як діти, повинна бути під охороною органів опіки та піклування. Необхідне також активне застосування заходів протидії дитячому жебракуванню.

Отже, проаналізувавши групи населення, які найчастіше стають жертвами торгівлі людьми, можна дійти висновку, що це кримінальне правопорушення є одним із найбільш соціально-деструктивних правопорушень.

Зважаючи на актуальність проблеми, держава повинна не лише активно допомагати жертвам торгівлі людьми, а й проводити політику щодо запобігання незаконній трудовій міграції населення.

Список використаної літератури

1. «За 30 років За 30 років жертвами торгівлі людьми стали 260 тисяч українців» – Ірина Венедиктова. 26.10.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3339692> (дата звернення: 06.02.2022).
2. Trafficking in persons report 20th edition. Department of State United States of America. 2020. June. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/06/2020-TIP-Report-Complete-062420-FINAL.pdf> (дата звернення: 06.02.2022).
3. Нацполіція повідомила 228 підозр торгівцям людьми. 30.07.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3289641> (дата звернення: 06.02.2022).
4. Сучасний стан торгівлі людьми з метою трудової експлуатації в Україні та світі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 1. С. 120–126.
5. Нагачевська Ю. С. Кримінально-правова характеристика торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації. *Науковий вісник*. 2018. № 4. С. 241–253.
6. Денисовський М. Д., Томчук І. О., Картавцев В. С. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми: порівняльний аналіз законодавства України та зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3. С. 176–183.
7. Козуб Л. І. Надання соціальних послуг різним групам осіб, які постраждали від торгівлі людьми. Київ, 2019. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/93266> (дата звернення: 06.02.2022).
8. Посольство США в Україні, Україна – витяги із Доповіді про торгівлю людьми 2019 рік. URL: https://ua.usembassy.gov/wpcontent/uploads/sites/151/UKRAINE-2018_tipreport_FINAL_Ukr.pdf (дата звернення: 06.02.2022).

Кулик К. Д.

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ДО ПИТАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО МОНІТОРИНГУ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Сучасний стан реалізації антикорупційної політики в Україні позначається динамічним реформуванням. Щороку приймається велика кількість нормативно-правових актів, спрямованих на розвиток законодавства у сфері запобігання та протидії корупції. Проте лише результати їх упровадження нададуть змогу оцінити ефективність цих норм. Саме на встановлення рівня ефективності їх реалізації й направлений антикорупційний моніторинг [1].

Фактично першим державним моніторингом стану протидії корупції в Україні були дані досліджень, зібрані для розробки Антикорупційної стратегії на 2014–2017 рр., яка була згодом прийнята Законом України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14.10.2014 № 1699-VII. У цій стратегії зроблено акцент на заходах, спрямованих на подолання корупції в найбільш уражених секторах економіки та державного управління, одним з яких і була судова система. Доцільність реформування зазначеної сфери впливала з показників рівня довіри до органів судової влади населення та частоти корупційних правопорушень, з якими зустрічалися населення й представники

бізнесу. Так, відповідно до результатів дослідження, проведеного Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, судову владу українці вважали однією з найбільш корумпованих сфер. На жаль, на сьогодні така тенденція зберігається. Результати опитування населення та представників бізнесу «Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність» показують, що найбільш корумпованими інституціями досі є митниця та суди [2]. А тому в проєкті нової Антикорупційної стратегії на 2021–2025 рр. протидія корупції в органах судової влади та справедливий суд також визнані найбільш пріоритетними сферами. Зокрема, наголошено на дотриманні вимог доброчесності та професійної етики суддями всіх рівнів.

Контроль за ефективністю реалізації положень антикорупційного законодавства органами судової влади покладений на Національне агентство з питань запобігання корупції, Вищу кваліфікаційну комісію суддів України, Вищу раду правосуддя, Раду суддів України та інші органи. Також додатковий контроль здійснює Громадська рада доброчесності при Вищій кваліфікаційній комісії суддів України та громадськість.

При проведенні антикорупційного моніторингу окремого суду особливо варто виділити його антикорупційну програму. Наявність антикорупційної програми органів судової влади є обов'язковою. Антикорупційна програма, згідно із ч. 2 ст. 19 Закону України «Про запобігання корупції», повинна передбачати: визначення засад загальної відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції у відповідній сфері, заходи з їх реалізації, а також з виконання антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми; оцінку корупційних ризиків у діяльності органу, причини, що їх породжують, та умови, що їм сприяють; заходи щодо усунення виявлених корупційних ризиків, осіб, відповідальних за їх виконання, строки та необхідні ресурси; навчання та заходи з поширення інформації щодо програм антикорупційного спрямування; процедури щодо моніторингу, оцінки виконання та періодичного перегляду програм; інші спрямовані на запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням заходи. Антикорупційна програма та зміни до неї підлягають погодженню Національним агентством з питань запобігання корупції у визначеному ним порядку. Окрім актуальної антикорупційної програми на певний період обов'язково повинні бути звіти з реалізації попередніх антикорупційних програм.

Оцінка корупційних ризиків у діяльності суду, встановлення причин, що їх породжують, та умов, що їм сприяють, є одним із головних елементів антикорупційної програми. Відповідні суди самі повинні проаналізувати свою діяльність та ризики, які можуть зустрічатися під час реалізації ними своїх функцій. Керівним документом на цьому етапі є Методологія оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади, затверджена рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 02.12.2016 № 126. Аналіз корупційних ризиків у діяльності судів визначив сфери, де найчастіше зустрічаються корупційні ризики, а саме: управління докумен-

тообігом; управління персоналом; управління фінансами; управління матеріальними ресурсами; публічні закупівлі; управління інформацією; внутрішній аудит; правове забезпечення; організація роботи із запобігання та виявлення корупції; забезпечення судового процесу тощо. Також можна назвати деякі корупційні ризики, які зустрічаються як під час здійснення правосуддя, так і в діяльності адміністрації суду, зокрема: можливість підготовки необ'єктивних висновків за результатами проведення внутрішнього аудиту діяльності органів судової влади; можливість викривлення даних фінансової, бюджетної та іншої звітності внаслідок їх невідповідності обліковим даним бухгалтерського обліку та первинним документам; встановлення дискримінаційних вимог у тендерній документації; дискреційний порядок встановлення розміру премій працівникам апарату; можливість здійснення впливу на конкурсну комісію з метою сприяння прийняттю на державну службу близьких осіб (третіх осіб); можливість зловживання в процесі надсилання процесуальних документів учасникам справи; недоброчесність посадових осіб, які мають доступ до службової інформації тощо.

Також моніторинг стану реалізації антикорупційного законодавства органами судової влади включає: проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів, які встановлюють/змінюють/доповнюють статус органу та засади його діяльності; фінансовий моніторинг та моніторинг способу життя суддів та керівників апарату суду; дотримання вимог обмеження щодо сумісництва/суміщення; запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; державні закупівлі; можливість повідомити про корупцію внутрішніми каналами, у тому числі й анонімно; захист осіб, які надають допомогу у викритті корупції в органах судової влади; доступ до публічної інформації; громадський контроль; моніторинг ЗМІ та інші заходи.

Підсумовуючи, варто зауважити, що антикорупційний моніторинг органів судової влади є невід'ємним елементом антикорупційної політики в державі. Результати проведення такого оцінювання повинні бути покладені в основу подальшого вдосконалення чинного законодавства у сфері запобігання та протидії корупції в Україні.

Список використаної літератури

1. Кулик К. Д. До питання запровадження антикорупційного моніторингу в Україні. *Юридична осінь 2020 року* : зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (Харків, 23 листоп. 2020 р.). Харків, 2020. С. 129–131.

2. Результати опитування «Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність». Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Corruption_Survey_2020_Presentation_InfoSapiens.pdf (дата звернення: 06.02.2022).

Леоненко Т. Є.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального, цивільного
та міжнародного права юридичного факультету,
Національний університет «Запорізька політехніка»

Леоненко М. І.

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального, цивільного
та міжнародного права юридичного факультету,
Національний університет «Запорізька політехніка»

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ МОТИВУ РЕЛІГІЙНОЇ НЕНАВИСТІ АБО ВОРОЖНЕЧІ ПРИ ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

В історії кримінальних наук було багато спроб класифікації мотивів кримінальних правопорушень, що розрізняють як за ступенем складності, так і за критерієм оцінювання.

Так, І. М. Даньшин вважав, що основою систематизації мотивів злочинів має бути моральна та правова оцінка мотивів, що в кінцевому підсумку виражається в їх кримінально-правовому змісті [1].

Водночас П. С. Дагелі і Д. П. Котов групували мотиви злочинів на основі критерію не лише морально-правової, а й політичної оцінки, де до групи низинних суспільно небезпечних мотивів відійшли релігійні мотиви, забобони й молитви, що впливають з пережитків місцевих звичаїв, які поділяли на релігійний фанатизм, мотив ворожнечі до невіруючих або інакше віруючих, інші релігійні забобони [2, с. 197–198].

Найсуттєвіше відбиває кримінально-правовий підхід до розуміння мотивів (з урахуванням їх первинної психологічної природи) класифікація, яка запропонована П. С. Дагелем і, за інтерпретацією А. В. Савченка, має такий вигляд: 1) суспільно-негативні (низькі) мотиви злочину – це ті, які завжди, в будь-якому випадку, асоціальні, негідницькі й засуджуються всім суспільством (корисливі; хуліганські; помсти за правомірну діяльність; національної, расової, релігійної ворожнечі чи розбрату; сексуальні тощо); 2) суспільно-нейтральні мотиви злочину (прагнення задовольнити природні потреби; образа у зв'язку з діями потерпілого або інших осіб; сором; захоплення якимись предметами або діяльністю, що не має низького характеру, тощо); 3) суспільно-позитивні (мотив захисту; бажання допомогти потерпілому; співчуття; бажання виконати службовий наказ чи доручення тощо). Наведена класифікація мотивів злочину порівняно з іншими має певні позитивні риси: а) не містить ніякого ідеологічного та політичного підтексту чи вказівки на свій «класовий характер», що відповідає сучасним тенденціям у кримінальному праві; б) відображає законодавче розмежування мотивів злочину (наприклад, у п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України йдеться про такі мотиви злочину, як національна, расова, релігійна ворожнеча або розбрат); в) допомагає при визначенні характеру суспільної небезпеки вчиненого злочину та

ступеня суспільної небезпечності особи, а також при здійсненні правильної кваліфікації злочину і призначенні особі відповідного покарання; г) відображає не лише правову, а й моральну оцінку як злочину, так і особи, яка його вчинила, тощо [3].

Таким чином, з боку кримінального права та кримінології мотив релігійної ненависті або ворожнечі входить до загальної класифікації мотивів, визначається суспільно небезпечним, на виникнення якого впливають різні об'єктивні та суб'єктивні чинники.

Враховуючи здобутки кримінально-правової науки в питанні дослідження сутності та класифікації мотивів кримінальних правопорушень, у своїх попередніх працях ми розглядали мотив релігійної ненависті або ворожнечі в двох формах: уявний або удаваний та істинний мотиви релігійної ненависті чи ворожнечі.

Під «уявним або удаваним» мотивом ми мали на увазі мотив, змістом якого «формально» є релігійна ненависть або ворожнеча, тобто особа об'єктивно зовні, начебто, посягає саме на свободу совісті або свободу віросповідання особи чи групи осіб, виконує всі дії для реалізації мотиву, але насправді основною метою такої особи є не «очищення віри» або знищення конкретної особи чи релігійної групи, а інше: користь, ствердження власного «Я» в релігійній групі, знищення політичних конкурентів. Такий мотив є релігійною ненавистю або ворожнечею виключно формально, тому що сьогодні така особа задовольняє свої матеріальні, соціальні або політичні інтереси, начебто, посягаючи на свободу совісті або свободу віросповідання, а завтра вона буде задовольняти свої інтереси, вчиняючи корисливі або насильницькі кримінальні правопорушення. На мотивацію такої особи впливають більшою мірою саме зовнішні фактори та власні інтереси, які ніякого стосунку до «істинного» мотиву релігійної ненависті або ворожнечі не мають.

«Істинний» мотив релігійної ненависті або ворожнечі реалізується виключно з метою заподіяння шкоди особі чи групі осіб саме у зв'язку з їх релігійними поглядами або переконаннями. «Істинна» мотивація формується виключно на особистісно-психологічному рівні. Такі особи впевнені в своїй місії «очищення віри», у «покаранні невірних», у тому, що саме їх віросповідання, їх релігія є панівною та що всі, хто із цим не погоджується, заслуговують покарання. Ставлення таких осіб до власного призначення може мати нав'язливий або клінічний характер, але вони можуть бути цілком психічно здорові та визнаються осудними, притягуються до кримінальної відповідальності й покарання. На мотивацію таких осіб, швидше за все, не впливають такі чинники, як економічна або політична ситуація. Таким особам байдуже, скільки коштує хліб або які політичні процеси відбуваються в державі, їх мотивація спрямована на реалізацію мотиву релігійної ненависті або ворожнечі з метою досягнення конкретного результату. Суспільна небезпека таких осіб є підвищеною, вони рідко підлягають перевихованню, а найчастіше чекають звільнення з місць позбавлення волі з метою не ресоціалізації, а вчинення нових кримінальних правопорушень.

Ми наголошували на тому, що формування «істинного» мотиву релігійної ненависті або ворожнечі не можна розглядати поза зв'язком з формуванням релігійної особистості. Воно здійснюється на різних соціальних рівнях: 1) у сім'ї – у сім'ях вірян, як правило, віру в Бога закладають батьки із самого народження; 2) у релігійній групі – формування особистості здійснюється з урахуванням усіх релігійних правил і вимог, встановлених конкретною релігією. Людину впроваджують у релігійне мікросередовище, релігійну субкультуру, формують релігійні потреби та мотивації.

Переглядаючи це питання, ми констатували, що спрямованість особистості загалом і релігійної зокрема – дуже важлива її характеристика. Вона реалізується в її потребах, мотивах поведінки, соціальних установках і ціннісних орієнтаціях, де релігійна потреба належить до духовних потреб особистості. Тобто релігійна людина – це передусім духовно розвинена особистість. Таким чином, в основі «релігійності» насамперед «духовність», а тому виникає логічне запитання: «Чи може релігійна духовна людина, особистість якої будується на духовних ціннісних орієнтаціях, заподіяти шкоду іншій особі? Чи може високодуховна особистість, яка вірить, що Бог – це любов, яка знає, розуміє та правильно інтерпретує джерела світових релігій, залежно від власного віросповідання умисно заподіяти шкоду іншій людині, незалежно від її ставлення до релігії? Чи не плутаємо ми релігійні мотиви вчинення кримінальних правопорушень та вчинення кримінальних правопорушень з мотиву нерелігійної ненависті або ворожнечі? І чи існує взагалі мотив релігійної ненависті або ворожнечі як психологічна ціннісна орієнтація або мотивація людини-вірянина?»

Щоб відповісти на це запитання, по-перше, потрібно усвідомити, що релігійну ненависть або ворожнечу як мотив вчинення кримінального правопорушення в жодному разі не потрібно ототожнювати з релігійними мотивами загалом, тому що ці поняття співвідносяться як загальне й часткове: релігійна ненависть або ворожнеча – це завжди релігійний мотив, але релігійний мотив не завжди містить ненависть чи ворожнечу або не містить її взагалі. Ми вже вказували, що це може бути користь, політичні амбіції, посягання на особистість узагалі з різних мотивів.

По-друге, проаналізувати етимологію понять «ненависть» та «ворожнеча». Ворожнечу, як правило, розглядають як відкритий прояв ворожості. Тобто ворожнеча повинна мати внутрішнє підґрунтя – неприязнь, ненависть, а релігійна ненависть – це почуття сильної неприязні, засноване на релігійних переконаннях людини, до іншовіруючих, атеїстів і людей, які ставляться до релігії нейтрально. Релігійна ворожнеча – це відкрита релігійна ненависть, що граничить з фанатизмом і яка зовні виражається у вчиненні злочинів щодо іншовіруючих, атеїстів або осіб, що ставляться до релігії індиферентно, її відкритий прояв. Мотив же релігійної ненависті або ворожнечі варто розглядати як усвідомлене внутрішнє спонукання до вчинення певного діяння. Причому глибинними причинами вчинення кримінального правопорушення з мотиву релігійної ненависті або ворожнечі повинна стати саме та обставина, що особа, щодо якої вчинено кримінальне

правопорушення, не дотримувалася тієї самої віри, що й суб'єкт злочину. А це цілком не співвідноситься з духовністю та справжньою релігійністю.

Таким чином, з одного боку, можна допустити, що мотив релігійної ненависті або ворожнечі завжди має характер «уявності» або «удаваності», і під його прикриттям суб'єкти вчинюють кримінальні правопорушення, які насправді не мають ніякого стосунку до релігії, віросповідання або свободи совісті та свободи віросповідання.

Водночас ми розуміємо, що на рішення вчинити кримінальне правопорушення з мотиву релігійної ненависті або ворожнечі можуть впливати й особливості психології тієї чи іншої особи, або так звана схильність до вчинення кримінальних правопорушень (девіантна, деліквентна, адиктивна поведінка) і певні ситуативні чинники. На нашу думку, у таких ситуаціях ми можемо стверджувати, що кримінальне правопорушення вчинене саме з релігійного мотиву або пов'язане з релігією, але не можна говорити про «релігійну ненависть» або «релігійну ворожнечу», існування яких априорі неможливе. «Релігія», як найвищий рівень духовності, виключає «ненависть» та «ворожнечу».

Як чинне законодавство України про кримінальну відповідальність охороняє свободу совісті та свободу віросповідання? Мотив релігійної ненависті або ворожнечі розглядається в Кримінальному кодексі з різних позицій: як складоутворювальний елемент, як обставина, що обтяжує покарання, як кваліфікуюча ознака кримінальних правопорушень проти особи і як ознака злочинів терористичної спрямованості. Таким чином, досліджуваний мотив має різне тлумачення його сутності.

У кримінальному законодавстві України застосовуються поняття «релігійна ненависть або ворожнеча» (ст. 161 ККУ), «релігійна нетерпимість» [4] (п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 122 ККУ, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127 ККУ), де під релігійною нетерпимістю можна розуміти відмову суб'єкта або певної групи терпимо ставитися до конкретних осіб чи групи осіб на підставі їх ставлення до релігії. Тобто «нетерпимість» – це небажання, невміння ставитись терпимо до кого небудь, нетерпиме ставлення [5, с. 618]. Таким чином, нетерпимість – це зовнішній прояв ворожості, який не завжди може бути пов'язаний з мотивом релігійної ненависті, як почуття неприязні, пов'язаного зі ставленням до релігії іншої особи. Нетерпимість може виступити як результат реакції на дії або слова жертви, на її демонстративну поведінку. При цьому особа злочинця насправді може й не відчувати релігійної ненависті конкретно саме до цієї особи або групи осіб, навіть може не усвідомлювати цілком, до якої саме конфесії належить жертва, яке вона має віросповідання, чи взагалі вважає себе жертва релігійною особою. Отже, релігійну нетерпимість можна вважати на рівні з «ворожнечею» або «розбратом» саме зовнішнім проявом реалізації мотиву, який не завжди пов'язується саме з правом на свободу совісті або свободу віросповідання іншої особи. «Релігійна ворожнеча або розбрат» (п. 3 ч. 1 ст. 67 ККУ) як обставина, що обтяжує покарання, також викликає проблеми при їх тлумаченні.

Ворожнеча – це відносини й дії між ким-небудь, просякнуті ненавистю, недоброзичливістю, а розбрат – ворожнеча, розлад між ким-небудь [5, с. 158, 1040] або незгода між будь-ким [6]. Таким чином, як ми бачимо, релігійна ворожнеча й релігійний розбрат мають майже однаковий зміст, що є прямим порушенням законодавчої техніки. У цьому контексті ми погоджуємося з А. В. Савченком, який звертає увагу на непослідовність законодавчої термінології щодо аналізованих мотивів у різних статтях КК України, або в них переплутаний порядок (послідовність) вживання вказаних трьох прикметників, які, до речі, вже прив'язуються до категорій «ворожнеча» та «ненависть» (ч. 1 ст. 161) чи «нетерпимість» [7].

Отже, щоб уникнути неоднозначного тлумачення норм ККУ, необхідно привести у відповідність норми Загальної та Особливої частин Кримінального кодексу України з обов'язковою вказівкою на єдиний мотив – релігійний, або мотив, пов'язаний з релігією, коли детермінантами вчинення кримінального правопорушення можуть виступати будь які обставини, де об'єктом відносин є релігія.

Список використаної літератури

1. Даньшин И. Н. О значении мотива преступления при изучении и предупреждении преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1969. № 10. С. 70.
2. Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и её установление. Воронеж : Воронеж. ун-т, 1974. С. 197–198.
3. Савченко А. В. Мотив і мотивація : монографія. Київ : Атіка, 2002. 144 с.
4. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості : Закон України від 15.11.2009. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 5. Ст. 43.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл.: В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
6. Толковый словарь украинского языка : онлайн версия. URL: <http://www.classes.ru/all-ukrainian/dictionary-ukrainian-explanatory-term-153453.htm> (дата обращения: 06.02.2022).
7. Савченко А. В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1. С. 174–177.

Леонов Б. Д.

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник,
Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби
з організованою злочинністю при РНБО України, м. Київ

ДО ПОНЯТТЯ «КІБЕРТЕРОРИЗМ»: ДИСКУСІЯ ТРИВАЄ

Кібертероризм являє собою серйозну загрозу безпеці та життєво важливим інтересам особи, суспільства й держави. Рівень загрози кібертероризму стрімко зростає в сучасних умовах глобалізації, де він набуває надзвичайно важливого значення [1].

Інформаційні мережі допомагають терористичним угрупованням у здійсненні задуманих планів, які перетікають у кібертероризм як реальну загрозу діяльності для окремих країн і всього світового співтовариства [2, с. 62].

Серед прикладів кібертероризму часто називають: цілеспрямоване масове зараження вірусом Stuxnet ядерних об'єктів Ірану у 2010 р.; атаки за допомогою вірусу notpetya, які паралізували діяльність багатьох українських підприємств (банки, аеропорти, міські адміністрації) у 2017 р.

Труднощі у визначенні поняття «кібертероризм» пов'язані переважно з тим, що складно відокремити сам кібертероризм від акцій інформаційної війни й застосування інформаційної зброї, від злочинів у сфері комп'ютерної інформації. Додаткові труднощі виникають при спробі виявити специфіку цієї форми тероризму з огляду на психічну складову цієї діяльності [3].

Кібертероризм є однією з форм маніпулятивного впливу на суспільну свідомість, коли для досягнення своїх політико-ідеологічних цілей і установок терористи використовують комп'ютери, спеціальне програмне забезпечення, телекомунікаційні мережі, а також сучасні інформаційні технології, забезпечуючи тим самим несанкціонований доступ до тих чи інших ресурсів інформаційним та програмним ресурсам, технологічним процесам. Демонстрація терористами можливості доступу до певних ресурсів, об'єктів і систем та загроза використання цієї можливості на шкоду суспільству впливає на психологічний стан і поведінку людей [4].

Кібертероризм є різновидом інформаційного тероризму. Останній залежно від спрямованості поділяють на два види: 1) «психологічний» (пропаганда тероризму, створення атмосфери страху і паніки в суспільстві тощо); 2) «технічний» (контролювання або блокування каналів передачі масової інформації, порушення функціонування об'єктів інформаційної інфраструктури тощо) [5]. Залежно від злочинної мети та використання інструментів (засобів) її досягнення інформаційний тероризм теж поділяють на два види: медіатероризм та кібертероризм [6, с. 254].

Чинне законодавство України містить визначення кібертероризму. Закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» визначає кібертероризм як терористичну діяльність, що здійснюється в кіберпросторі або з його використанням (ст. 1) [7]. Таке визначення є надто абстрактним і таким, що не відтворює специфіки цієї діяльності. Посилання на терористичну діяльність у кіберпросторі іноді пояснюють тим, що в терористичних акціях використовують новітні досягнення науки і техніки в галузі новітніх інформаційних технологій [8, с. 50].

У юридичній літературі немає єдиного підходу до визначення кібертероризму.

Під кібертероризмом розуміють навмисну, політично вмотивовану атаку на об'єкти інформаційного простору, що створює небезпеку для життя та/або здоров'я людей або настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були здійснені з метою порушення державної чи громадської безпеки, залякування населення, провокації військового конфлікту чи загрози вчинення таких дій [9].

На думку В. Бутузова, під кібертероризмом потрібно розуміти вчинення терористичними угрупованнями або окремими особами комп'ютерних атак на певні елементи інформаційної інфраструктури, спрямованих на

проникнення в комп'ютерні системи, перехоплення управління комп'ютерною системою, порушення функціонування засобів комп'ютерного обміну в мережі, інший деструктивний вплив, що може призвести до тяжких наслідків [10, с. 68]. Визнаючи право на існування такої точки зору, потрібно відзначити гromіздку конструкцію цього визначення за рахунок зайвої деталізації об'єктів можливих терористичних посягань.

Центр стратегічних і міжнародних досліджень визначає кібертероризм як використання комп'ютерних мережевих інструментів для припинення функціонування критичних об'єктів національної інфраструктури (зокрема енергетичних, транспортних, урядових) або для примусу чи залякування уряду або цивільного населення.

Окремі зарубіжні дослідники визначають кібертероризм як залякування суспільства шляхом використання високих технологій для досягнення політичних, релігійних або ідеологічних цілей, а також дії, які призводять до відключення або видалення критичних для інфраструктурних об'єктів даних або інформації [11].

Кібертероризм як новий різновид терористичної діяльності, орієнтований на використання різних форм і методів тимчасового або незворотного виведення з ладу інформаційної інфраструктури держави або її елементів, а також за допомогою протиправного використання інформаційної структури для створення умов, що тягнуть за собою тяжкі наслідки для різних сторін життєдіяльності особистості, суспільства й держави [12].

Загроза кібертероризму, відсутність єдиних підходів до визначення цього поняття ускладнюють проблематику боротьби із цим явищем.

Удосконалення законодавчого визначення поняття «кібертероризм» сприятиме оптимізації підходів до вироблення відповідних заходів запобігання цьому небезпечному явищу.

Список використаної літератури

1. Leonov B., Bieliakov K. Terrorism: historical, social, cultural and psychological prerequisites of global forecasting : monograph. Riga : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. 104 p. DOI: <https://dx.doi.org/10.30525/978-9934-588-34-1>.
2. Гриник Р. О., Пилипенко В. М. Кібертероризм як нова форма міжнародного тероризму. *Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 23–25 листопада 2016 р.). Кропивницький, 2016. С. 61–62.
3. Діордіца І. В. Поняття та зміст кібертероризму. URL: <https://goal-int.org/ponyattya-ta-zmist-kiberterorizmu/> (дата звернення: 10.02.2022).
4. Потеряхіна І. С. Роль кібертероризму в сучасних міжнародних відносинах. URL: <http://istfak.org.ua/tendentsii-rozvytku-suchasnoi-systemy-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protsesu/183-protsesy-rehionalizatsii/368-rol-kiberteroryzmu-v-suchasnykh-mizhnarodnykh-vidnosynakh> (дата звернення: 10.02.2022).
5. Молчанов Н. А., Матевосова Е. К. Информационный терроризм в международно-правовом контексте. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnyu-terrorizm-v-mezhdunarodno-pravovom-kontekste/viewer> (дата звернення: 10.02.2022).
6. Енциклопедія соціогуманітарної інформології / коорд. проекту та заг. ред. проф. К. І. Беяков. Одеса : Гельветика, 2021. Т. 2. 432 с.
7. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 10.02.2022).

8. Виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються у сфері інформаційних технологій : наук.-практ. посіб. / Б. М. Романюк, В. Д. Гавловський, М. В. Гуцалюк, В. М. Бутузов ; за заг. ред. проф. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2004. 144 с.

9. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Теоретичні та державно-правові аспекти протидії інформаційному тероризму в умовах глобалізації. *Стратегічні пріоритети*. 2011. № 4. С. 12–17.

10. Бутузов В. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз) : монографія. Київ : КИТ, 2010. 148 с.

11. Tafoya W. L. Cyber Terror. FBI Law Enforcement Bulletin. 2011. URL: <http://www.fbi.gov/stats-services/publications/law-enforcement-bulletin/november-2011/cyber-terror> (дата звернення: 10.02.2022).

12. Коршунов В. О. Політичний тероризм: інформаційні методи боротьби : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Дніпропетровськ, 2008. 18 с.

Литвинов О. М.

доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри кримінального права і кримінології,
Харківський національний університет внутрішніх справ

Гладкова Є. О.

доктор юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем протидії злочинності,
Харківський національний університет внутрішніх справ

СИНЕРГІЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ

Процеси самоорганізації (саморозвитку) науки кримінології давно привертають увагу вчених, але, як і багато інших складних явищ, вони поки що не отримали однозначної оцінки й навіть більш-менш однакового розуміння в кримінологічному співтоваристві. Авторам цих рядків неодноразово доводилося чути категоричне твердження, що самоорганізація – «річ неможлива» в науці, оскільки, по-перше, наукова спільнота висуває певні правила вживання наукових понять і категорій, залучення до арсеналу певної науки нових термінів, конструкцій або словоформ, а по-друге, у ході наукового дослідження науковець вибудовує текст за загальноприйнятим зразком, вже не кажучи про академічні публікації. Отже, жодної самоорганізації науки не відбувається – усе це процес керований!

Подібна думка була б небезпідставною, якби самоорганізацію розуміли як нерегульоване нагромадження наукових теорій, понять, термінів, що, безумовно, неможливе для людей адекватних (залишимо осторонь квазінаукові екзерсиси, що здійснюються для якихось особливих цілей). Проте все не так просто, і сьогодні це доводить синергетика, або теорія самоорганізації складних систем, – міждисциплінарний напрям, що активно розвивається, націлений на розкриття динамічних, еволюційних властивостей систем різної природи.

Нагадаємо, що синергія передбачає «злиття енергій», оскільки еволюція системи здійснюється при взаємодії всіх елементів, хоч би як малою зда-

валася їх участь у загальному функціонуванні системи [1, с. 491–496]. Вихідний постулат синергетики – це ідея про можливість спонтанного виникнення порядку та організації з безладу в результаті внутрішньосистемної самоорганізації та обміну із зовнішнім середовищем. При цьому розвиток системи подається як чергування впорядкованих та хаотичних станів, що сприяє адаптації та самозбереженню системи, проходженню етапів загострення, виходу на новий рівень існування. Невипадково синергетичний напрям також називають системно-динамічним.

Основи синергетичного розуміння еволюції системи можна стисло уявити так. Складна незамкнена система в русі до атрактора на якомусь етапі перебуває в стані відносної рівноваги, що визначають параметри порядку – фактори, що керують її функціонуванням. Поступово динамічні процеси всередині системи та сигнали із зовнішнього середовища порушують рівновагу та призводять до виникнення випадкових хаотичних коливань (флуктуацій), які, посилюючись, можуть так впливати на систему, що вона наближається до точки розгалуження (біфуркації) – моменту вибору подальшого шляху. У цій точці будь-який сигнал може бути поштовхом до розвитку системи в тому чи іншому (не завжди кращому) напрямку. Опираючись дезорганізуючим тенденціям, система позбавляється надлишків речовини, енергії або інформації: відбувається їх розсіювання (дисипація) у зовнішнє середовище, а також приплив ресурсів ззовні, що допомагає впорядковувати систему. Зрештою, у результаті комплексної нелінійної взаємодії та взаємопосилення різних компонентів у ній виявляються спонтанні властивості, характерні не для окремих елементів, а для системи як цілого. Система обирає подальший шлях еволюції та переходить на якісно новий рівень організації, де параметри порядку теж, однак, перетворюються, а описаний механізм саморозвитку запускається знову. Інакше система зруйнується.

Синергетичний аналіз розкриває механізми самоорганізації та виявляє параметри порядку, які забезпечують самозбереження системи та регулюють процеси, за допомогою яких на шляху до атрактора відбувається еволюція системи та її елементів. Причому визнання нелінійних властивостей кримінологічного простору не означає заперечення лінійності зв'язків між окремими їх елементами. Традиційне уявлення про те, що лінійність розташування елементів системи – це форма їх існування та функціонування, по своєму є правильним. Однак зміст кримінологічної теорії створюється як результат не тільки складання послідовно (лінійно) з'єднаних ідей (фрагментів дискурсу) або цілісних наративів, а й виникнення нових смислових компонентів, властивих саме цілісній композиції.

І в цьому сенсі відбувається самоорганізація кримінологічного простору як системи. У загальній теорії систем базові характеристики цього явища є такими:

1) самоорганізація сприймається як здатність систем до саморозвитку, саморегулювання під час використання енергії, інформації, речовини, що надходить ззовні, але й можливостей, закладених усередині самої системи;

2) самоорганізація відбувається в складних динамічних відкритих системах, що перебувають у нерівноважному стані;

3) самоорганізація можлива за наявності досить великої кількості елементів, що взаємодіють;

4) функціонування всіх компонентів системи спрямоване до атрактора (зони тяжіння) – це мета еволюції системи, область найбільш упорядкованого стану;

5) поведінка елементів має бути кооперативною та когерентною, що забезпечують параметри порядку – керуючі фактори системи;

6) взаємодія елементів системи, що самоорганізується, має нелінійний характер, тобто результат цієї взаємодії складається не за лінійним принципом послідовного механічного складання елементів та їх функцій, а нелінійно, комплексно, під впливом взаємного підсилення будь-яких (у тому числі малопомітних або непередбачуваних) факторів, коли, образно кажучи, «два плюс два» може «дорівнювати п'яти»;

7) нелінійний характер має як саморозвиток системи, так і вплив оточення, яке багато в чому визначає напрям еволюції системи [1].

Стосовно кримінологічного простору (себто самої кримінології як комплексу ідей, дискурсу й наративів, а також усієї сукупності кримінологічних практик) такий підхід передбачає, що ця система еволюціонує як під впливом сигналів із зовнішнього середовища, що підтверджує відкритість системи, так і слідує своїм внутрішнім тенденціям на різних рівнях (глобальному, регіональному, субрегіональному, об'єктовому). Очевидною є складна організованість та динамічність кримінологічного простору, його здатність до порушення рівноважного стану та адаптивність.

Крім того, сам кримінологічний простір з функціональної точки зору – інструмент непростий. Це складна багаторусна система, яка відбиває і в якійсь частині формує свідомість людини (кримінологічну свідомість). Є аксіомою: людина є системою з високим ступенем саморегулювання, яка сама себе підтримує й відновлює, у мозку людини завжди відбувається самоорганізація нейронних зв'язків, отже, і світосприйняття, то немає нічого неймовірного в тому, щоб хоча б гіпотетично допустити наявність подібних процесів і в кримінологічному просторі.

У термінах синергетики кримінологічний простір – це система, що прагне до атрактора (області тяжіння всіх елементів) – реалізації тих чи інших кримінологічних ідей. Він дає змогу своїми засобами передавати немовний зміст образів свідомості, які, звісно, не є абсолютно застиглими й повністю регламентованими. Звідси закономірним є й визнання постійної рухливості, еволюції кримінологічного простору. Проте річ не лише у визнанні динамічності та нерівноважності кримінологічного простору, а й у тому, що було б нелогічним вважати, що зміни в кримінологічних теоріях або практиках – не що інше, як руйнівні удари, випадкові та різномірні з погляду системи. Зміни часто мають своїм об'єктом систему, її зміцнення, розбудову тощо.

Отже, найважливішою характеристикою кримінологічного простору є рухливість, еволюція, модифікація його компонентів і стабілізуючих властивостей системи в цілому. Незалежно від того, яким чином – усередині або ззовні – народжуються сигнали, що викликають функціональні коливання в системі (поява нових або зміна старих елементів, зв'язків, функцій), кримінологічний простір, підпорядковуючись своїм параметрам порядку, «перетравлює» ці коливання або на певній ділянці адаптується до них, або відкидає, або змінює їх настільки, щоб вони могли органічно вписатися в загальну систему. Ці процеси, природно, залучають велику кількість елементів до взаємодії, що неминуче є кооперативним та когерентним; інакше система почала б руйнуватися, а з нею і наука, і практика протидії злочинності.

Вважаємо, що все сказане якоюсь мірою знімає сумніви щодо правомірності застосування принципів синергетики в кримінології. Проте існує ще багато питань, які потребують свого вирішення під окресленим кутом зору.

Список використаної літератури

1. Велика українська кримінологічна енциклопедія : у 2 т. / редкол.: В. В. Сокур-ренко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. Т. 2: М-Я. 870 с.
2. Астафьева О. Н. Синергетический подход к исследованию социокультурных процессов: возможности и пределы : монография. Москва : Изд-во МГИДА, 2002. 295 с.

Лихова С. Я.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету,
Національний авіаційний університет, м. Київ

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

У ХІХ ст. відбулися значні кодифікації кримінального права. Окремі інститути з тих часів збереглися в ньому й сьогодні. Розвиток кримінального права активно продовжується, але зараз на цей процес впливають зовсім інші чинники та тенденції. Якщо в 1919 р. (до прийняття «Руководящих начал по уголовному праву РСФСР», які були введені в Україні 4 січня 1920 р. без змін) держава повинна була керуватися безпосередньо революційною (потім – соціалістичною) правосвідомістю, загальним благом так, як розуміли пролетарські вожді, суди, практично втратили можливість посилалися на норми кримінального закону. І лише у 1922 р. був прийнятий перший кодифікований кримінальний закон, який певним чином став кроком до врегулювання правовідносин у цій галузі.

Часткова реставрація права у 1920-х рр. була зумовлена багатьма факторами, одні з яких мали об'єктивний, а інші – суб'єктивний характер. До таких факторів можна зарахувати голод, селянські повстання, кронштадтський заколот, усвідомлення того, що світова революція не те, що затримувалася, а відкладалася на невідомий термін. І, до речі, так і не настала. Хоча й без революції світ настільки змінився, що ці кардинальні зміни можна, певним чином, прирівняти до революційних, але в більш її спрощеному,

пом'якшеному вигляді. Варто також зазначити й нову економічну політику, перехід до якої супроводжувався частковою реставрацією права.

Право поновлювалося не в повному обсязі, більшість правових теорії були визнані буржуазними, і непрофесіонали створили перші непрофесійні кодекси, які застосовували непрофесійні судді, які, на жаль, не мали належної юридичної освіти або не мали юридичної освіти взагалі. Закон спрощувався, допускалося його застосування за аналогією. КК УРСР 1927 р. допускав застосування заходів соціального захисту не лише за суспільно небезпечні діяння, а й стосовно осіб, які становили небезпеку своїми зв'язками із злочинним середовищем, ці закони вважали тимчасовими, вони були встановлені на перехідний до комуністичного ладу період часу. При цьому репресивні заходи застосовували за межами кримінального судочинства, що було і є приводом щодо визначення їхньої правової природи. Ідеться про так званих «ворогів народу».

Сьогодні в КК України також час бурхливих змін. Не всі ці зміни можна оцінити позитивно. Окрему увагу варто приділити дослідженню тих чинників, які впливають на вітчизняне кримінальне право. До них необхідно зарахувати не лише внутрішні процеси, які відбуваються в економіці, політиці, соціальному житті України, велику роль відіграють зовнішні чинники, так звані європейські напрями й стандарти, які впливають на законотворчість в Україні. Складається враження, що вітчизняний законодавець хоче догодити своїм зарубіжним партнерам. Тут можна згадати й ст. 126-1 КК України, і нову редакцію ст. 152 КК України, й інститут кримінальних проступків, і повністю змінену систему класифікації злочинів (кримінальних правопорушень). Варто згадати й про систему покарань. Тепер уже, очевидно, необхідно вживати не лише термін «покарання», а замінити його на термінологічний зворот «заходи кримінально-правового реагування», адже зараз у Загальній частині КК України є й обмежувальні заходи, інші заходи кримінально-правового характеру, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. І сам інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб є даниною європейському впливу. У невеликій доповіді немає можливості розглянути всі ці новели, але, на нашу думку, більшість із них не заслуговує на позитивну оцінку.

Зупинимось лише на одному прикладі. У КК України дещо дивною видається новела, яка виникла в кримінальному законі у 2020 р. Мається на увазі кримінальна відповідальність «особи, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі» (ч. 5 ст. 255 КК України). Вважаємо, що цей термінологічний зворот не витримує ніякої критики, його вживання є небезпечним, адже це означає, що в сучасному суспільстві існує самостійно визнана державою злочинна група людей – злодії в законі, і, що вражає найбільше, законодавець не те що сприймає злодійську лексику, а й надає їй статусності в кримінальному праві.

Ми знову повертаємось до КК УСРР 1922 р. (Української Соціалістичної Радянської Республіки), де злочинцем визначалася будь-яка людина,

яка не лише вчинювала конкретне діяння, а вважалася небезпечною для пролетарської держави. Потім така ситуація переросла у визнання людей, які нічого не вчинили, але визнавалися ворогами народу. Про наслідки такого підходу в кримінальному законодавстві можна сказати лише те, що він надзвичайно небезпечний і повертає нас знову до часів диктатури. Про такий підхід ми можемо прочитати в ч. 1 ст. 255-1 КК України. Об'єктивна сторона в цьому юридичному складі злочину позначена словами «встановлення або поширення в суспільстві». Злочинний вплив, злодії в законі – це, на жаль, не далеке минуле, а сьогодення. І якщо є люди, які користуються таким впливом, заслужили такий вплив і такі звання, то потрібно їх притягати до кримінальної відповідальності за ті суспільно небезпечні діяння, які дали їм можливість цей вплив заслужити. На нашу думку, такі формулювання в КК України є шкідливими, якщо не сказати, небезпечними. Адже вони свідчать про визнання державою офіційного існування таких феноменів і, певним чином, зближення, злиття кримінального закону з кримінальною субкультурою.

Така ситуація нагадує проблему командної відповідальності. Це питання, на жаль, у кримінальному праві України практично не досліджується. На Нюрнберзькому трибуналі нацистів судили не на підставі кримінального закону, а на підставі Уставу, затвердженого міжнародною угодою, якій було надано зворотної сили.

Прикладів командної відповідальності у світі можна навести небагато, але вони є. Хоча України це не стосується. У нашій країні завжди винною є не та людина, що віддала наказ, який призвів до суспільно небезпечних наслідків, а безпосередньо виконавець. І враховуючи ситуацію в країні, корупцію, нехтування законами, дійсно існує використання впливу й авторитету, але не лише злочинцями та злодіями в законі, а особами, які займають офіційні посади в керівництві. На жаль, прикладів кримінальної відповідальності за такий вплив своїм службовим, посадовим, політичним статусом навести практично неможливо.

На завершення хочеться зауважити, що сьогодні реальне кримінальне право, яке існує у вигляді КК України, дуже важко застосовувати. В Україні існує розвинена, блискуча теорія кримінального права, над якою працювали видатні вчені, серед яких необхідно згадати Т. А. Денисову. І дуже прикро, що сьогоднішні політики, не знаючи цієї теорії, вносять зміни до законодавства, які є часто необґрунтованими та подеколи просто не зрозумілими. Маємо надію, що новий КК України виправить таку ситуацію.

Лукашевич С. Ю.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Салаєва К. А.

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В умовах становлення й розвитку ринкової економіки найважливішим фактором стабільності в суспільстві є здатність економічної системи забезпечити всім громадянам України гідну якість життя, можливість реалізації ними своїх здібностей і творчого потенціалу. Для того, щоб реалізувати таку забезпеченість, необхідно здійснювати належну правову охорону суспільним відносинам у сфері господарської діяльності, шляхом своєчасного реагування на протиправні діяння та призначення співрозмірного покарання. Це вже можливо шляхом здійснення правильної кримінально-правової кваліфікації господарських кримінальних правопорушень.

Кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності є передбачені нормами розділу VII Особливої частини КК України посягання на порядок обігу грошей, цінних паперів, інших документів, на системи оподаткування, бюджетного і валютного регулювання, порядок переміщення предметів через митний кордон, порядок зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю, права і законні інтереси кредиторів і споживачів, добросовісну конкуренцію і антимонопольні дії, а також на порядок приватизації [1, с. 24].

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, що містяться в VII розділі Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України, є суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Це, наприклад, може бути система грошового обігу, валютного регулювання, валютного контролю та фондового ринку (ст. 199, 200, 209, 209-1, 222-1 КК України); система мобілізації коштів до бюджетів та державних цільових фондів (ст. 201, 201-1, 204, 212, 212-1 КК України); системи розподілу і використання бюджетних коштів та приватизації державного та комунального майна (ст. 211, 210, 233 КК України); забезпечення свободи господарської діяльності, недопущення монополізму і недобросовісної конкуренції (ст. 206, 206-2, 229, 232, 232-2 КК України); права і законні інтереси кредиторів, споживачів товарів і послуг (ст. 219, 222, 227 КК України); виготовлення і використання документів у господарській діяльності (ст. 223-1, 205-1, 224 КК України); порядку зайняття господарською діяльністю (ст. 203-1, 203-2, 213 КК України). Економічна доцільність кримінально-правового захисту цих суспільних відносин полягає в їх поширеності в структурі злочинності, оскільки

виникають із приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг.

У багатьох складах кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності важливе значення для їх кваліфікації має правильне встановлення ознак предмета (кошти, товари, документи, інформація тощо), у тому числі його значних, великих чи особливо великих розмірів. Ці розміри, а також обсяг заподіяної шкоди в усіх складах кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності визначаються в неоподаткованих мінімумах доходів громадян. Визначення цих розмірів та обсягів містяться в примітках до статей, які передбачають відповідальність за різні види дій чи бездіяльності, які містяться в VII розділі КК України. Це означає, що відсутній єдиний критерій підрахунку, а тому може викликати труднощі при здійсненні кваліфікації деяких кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Єдиною спільною умовою підрахунку розмірів та обсягів шкоди та вартості предмета посягання є те, що для кваліфікації досліджуваних кримінально протиправних діянь береться той неоподаткований мінімум доходів громадян, який існував на момент вчинення відповідного кримінально протиправного діяння (дії чи бездіяльності), незалежно від того, коли воно було розкрито.

При характеристиці кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності потрібно брати до уваги тенденцію сучасної економічної злочинності до розповсюдження не лише в економіці, а ще й у владі та політиці, яка втягує у сферу своїх інтересів державний апарат, поглиблюється у сфери влади та самоврядування. Проте шкода цим відносинам заподіюється не при кожному вчиненні зазначених кримінальних правопорушень, а тому авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування виступає факультативним безпосереднім об'єктом і в разі поєднання з основним безпосереднім об'єктом вчинене потребує додаткової кваліфікації [2, с. 172].

Крім того, більшість диспозицій статей КК України у сфері господарської діяльності є бланкетними. Для здійснення правильної кваліфікації цих діянь є потреба у зверненні до інших законодавчих та нормативних актів, які розкривають додаткові об'єктивні й суб'єктивні ознаки досліджуваних кримінальних правопорушень. Наприклад, для встановлення всіх необхідних елементів складу кримінального правопорушення за ст. 200 КК України («Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення») необхідно звертатися до Закону України «Про платіжні системи і переказ коштів в Україні», а за ст. 222-1 КК України («Маніпулювання на організованих ринках») – до Законів України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», «Про цінні папери та фондовий ринок» тощо. Це означає, що для здійснення правильної кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності необхідно аналізувати положення не лише КК України, а й інших нормативно-

правових актів, а також знати, де знайти додаткову інформацію, та вміти її застосувати в практичній діяльності.

Варто зауважити, що більшість кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності мають формальні склади й вважаються закінченими з моменту вчинення вказаних у законі дій, наприклад, з моменту вчинення хоча б однієї незаконної дії з підакцизними товарами. Крім того, є кримінальні правопорушення з матеріальним складом, для об'єктивної сторони яких необхідно встановити настання суспільно небезпечних наслідків (наприклад, доведення до банкрутства).

Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності характеризується умисною формою вини. Для деяких з них обов'язковими є й такі суб'єктивні ознаки, як мотив та/або мета їх вчинення. Наприклад, розголошення комерційної та банківської таємниці вчинюється з корисливих чи інших особистих мотивів, а збирання відомостей, що становлять таку таємницю, – з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей. До того ж, у деяких статтях, що містяться в VII розділі КК України, до умисної форми вини додаються наслідки, ставлення до яких можуть бути як умисним, так і необережним (ставлення до тяжких наслідків при протидії законній господарській діяльності (ч. 3 ст. 206 КК України)). Усе це також свідчить про те, що для кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності потрібно обов'язково встановлювати всі важливі елементи складу кожного досліджуваного діяння (як обов'язкові, так і факультативні), щоб унеможливити допущення помилок у її здійсненні.

Особливістю здійснення правильної кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є визначення суб'єкта здійснення посягання, проте його ознаки можуть визначатися тлумаченням положень кримінально-правових норм [3, ст. 146]. Ними можуть бути визнані ті фізичні особи, які безпосередньо займаються господарською діяльністю, представляють інтереси господарюючих суб'єктів чи держави у сфері господарської діяльності. Зокрема, суб'єктів згадуваних кримінальних правопорушень, залежно від обов'язкових і додаткових властивостей, кола прав і обов'язків, що покладені на них правовими приписами, можна поділити на дві категорії: 1) спеціальні суб'єкти (наприклад, службова особа, підприємець, власник, засновник, учасник, уповноважена особа, не власник тощо); 2) будь-яка особа, наділена ознаками суб'єкта кримінального правопорушення, яка порушує або не виконує певні господарські обов'язки та вимоги. Ознаки суб'єктів цих кримінальних правопорушень встановлюються за допомогою законодавчих та нормативних актів, інструкцій, наказів, розпоряджень, типових і відомчих функціональних обов'язків, цивільно-правових правочинів тощо [2, с. 173]. Отже, не в усіх складах ним є лише загальний суб'єкт (особа, яка досягла 16 років). Існують ситуації, коли в одній і тій самій статті суб'єктом вчинення є не лише загальний, а й спеціальний суб'єкт (наприклад, підприємець, службова особа або засновник (учасник) суб'єкта господарської діяльності тощо). Якщо розглянути

склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 229 КК України (незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару), то необхідно звернути увагу на те, що за ч. 1 цієї статті суб'єктом вчинення цього діяння є особа, яка досягла 16 років, а за ч. 3 – службова особа, яка використовує своє службове становище.

Підбиваючи підсумки, хочемо виділити те, на що необхідно звертати особливу увагу при здійсненні кваліфікації кримінальних правопорушення у сфері господарської діяльності. По-перше, при встановленні ознак предмета кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності варто у кожному конкретному випадку встановлювати його розмір: у різних статтях від відрізняється та міститься в примітках, проте має єдину одиницю виміру – неоподаткований мінімум доходів громадян. По-друге, бланкетність диспозицій вказаних статей також суттєво ускладнює кваліфікацію кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, оскільки для встановлення всіх об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення необхідно звертатися до низки різних законів, що регулюють сферу вказаних відносин. По-третє, суб'єкт вчинення досліджуваних діянь не завжди загальний, а може бути іншою особою, наділеною особливим правовим статусом. У деяких статтях, проте в різних їх частинах, передбачається, що винними можуть бути як особи, що досягли 16 років (тобто загальні), так і спеціальні (особа, якій комерційна чи банківська таємниця відома у зв'язку з професійною чи службовою діяльністю; службова особа банку; особа, яка займається підприємницькою діяльністю; особа, зобов'язана сплачувати податки, збори (обов'язкові платежі) тощо). Урахування цих особливостей стане в нагоді при здійсненні належної кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Список використаної літератури

1. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія. Київ : Юридична практика, 2003. 924 с.

2. Кісілюк Е. М., Процюк О. В. Загальні засади кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 168–174.

3. Кримінально-правова система в Україні: загальна характеристика. *Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи* / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. К. Гришук, О. В. Зайчук, В. О. Навроцький, О. В. Надегн, Ю. В. Нікітін, Н. М. Оніщенко, Ю. А. Пономаренко, М. І. Хавронюк, О. В. Харитонова, В. І. Шакурн. Київ : ВАІТЕ, 2015. 688 с.

Максименко А. І.

молодший науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;
аспірант кафедри кримінального права № 1,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СУБ'ЄКТІВ «ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ»

На початку XXI ст. стійкі злочинні об'єднання все ще залишаються основною деструктивною силою, яка руйнує найголовніші сфери життя суспільства навіть у розвинутих країнах світу. Із плином часу злочинні організації та спільноти стали менш вираженими, проте не через кількісне зменшення, а через їх міцне вкорінення та маскування у владних і правоохоронних органах, що дозволило чинити злочинний вплив в економічній, політичній, соціальній та інших сферах життя суспільства, використовуючи стійкі корупційні зв'язки, і що фактично призвело до їх панування та управління державами.

Ця проблематика не обійшла стороною й Україну, в якій рівень організованої злочинності є досить високий, зважаючи на такий самий рівень корупції та злочинності в цілому.

Зокрема, згідно з даними з офіційного сайту Служби безпеки України, останньою за перших шість місяців 2020 р. було виявлено діяльність п'ятдесят однієї злочинної організації, на меті в якій було вчинення ряду кримінальних правопорушень, що підривають соціальну та економічну безпеку суспільства [1]. Відповідно до офіційних даних Генеральної прокуратури України, у 2020 р. у складі організованих злочинних груп та злочинних організацій вчинено 3710 кримінальних правопорушень, спрямованих на завдання шкоди здоров'ю осіб, економіці держави для забезпечення власних корисливих мотивів.

Тому не викликає запитань така увага законотворців до положень Кримінального кодексу України в частині притягнення до відповідальності учасників злочинних організацій.

Над дослідженням цієї теми працюють такі вітчизняні науковці, як: А. А. Вознюк, Л. М. Демидова, Г. П. Жаровська, О. О. Кваша, В. П. Тихий та зарубіжні такі як: Д. С. Альбанезе, М. Н. Іманли та ін.

Зважаючи на вищевикладене, виникла необхідність проаналізувати наявні інструменти боротьби зі злочинним впливом.

Зокрема, 27 червня 2020 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 04 червня 2020 р. № 671-ІХ [2].

Варто зауважити, що встановлення кримінальної відповідальності за злочинний вплив – це новація для правової доктрини. Законодавець доповнив кримінально-правовий інструментарій: додав до КК України поняття злочинного впливу, щоб мати можливість притягнути до відповідальності

осіб, які перебувають у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі «зłodіїв в законі».

У Прімітці № 2 до ст. 255 КК України зазначено, що особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «зłodія в законі», слід розуміти особу, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям здійснює злочинний вплив і координує злочинну діяльність інших осіб, які здійснюють злочинний вплив.

Суб'єктний склад має дуже важливе значення в нормах КК України, які містять поняття «злочинний вплив», саме суб'єктний склад дає можливість притягнути до кримінальної відповідальності не тільки осіб, які є звичайним загальним суб'єктом, а й осіб, які є складним спеціальним суб'єктом, у тому числі тих, хто займає вищу ступінь у злочинній ієрархії. Комплексний підхід до вивчення проблем суб'єктного складу надасть змогу ефективного протидіяння стійким злочинним об'єднанням.

На нашу думку, суб'єктний склад потрібно розмежувати так:

Загальний суб'єкт – будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16 річного віку.

Спеціальний суб'єкт підвищеного злочинного впливу поділяється на чотири види:

- особа, яка має авторитет у кримінальному середовищі;
- особа, яка не має зв'язку з кримінальним середовищем, але має реальну можливість вчинення злочинного впливу завдяки авторитетному статусу в суспільстві або займаній посаді;
- особа, яка має авторитет у кримінальному середовищі та реальну можливість вчинення злочинного впливу завдяки авторитетному статусу в суспільстві або займаній посаді;
- особа, яка має значний авторитет у кримінальному середовищі та перебуває в статусі «зłodія в законі».

Враховуючи складність проблеми, потрібно зазначити, що є необхідним продовження вивчення ознак суб'єктів та їх особливостей, це є важливим для правильної кваліфікації правоохоронними органами та призначення покарання судовими інституціями.

Список використаної літератури

1. Офіційний сайт Служби безпеки України. URL: [https://ssu.gov.ua/povnyu?Tags\[\]=archive](https://ssu.gov.ua/povnyu?Tags[]=archive) (дата звернення: 21.02.2022).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20211125#Text> (дата звернення: 21.02.2022).

Марисюк К. Б.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права і процесу,
Національний університет «Львівська політехніка»

РОЛЬ ЗМІ В БОРОТЬБІ З КОРУПЦІЄЮ

Вплив засобів масової інформації на подолання корупції можна розглядати у двох площинах: відчутний, або прямий, вплив, коли реакцією на опублікування певної історії про корупційні правопорушення є відкриття кримінального провадження компетентними органами, прийняття відповідних законів, які врегульовують проблему, висвітлену через засоби масової інформації, відправлення у відставку посадової особи, яка була викрита в корупційних зловживаннях, тощо. Виникнення сучасної розслідувальної журналістики пов'язане з Вотергейтським скандалом у США, коли саме журналісти почали висвітлювати не лише те, що президент Р. Ніксон брав участь у прослуховуванні свого суперника, а й інші зловживання високопосадовців, що врешті закінчилося пред'явленням обвинувачень у вчиненні службових злочинів 40 посадовцям Білого Дому та Адміністрації Президента. Зрештою, із цими подіями багато вчених пов'язує початок розгляду корупції як міжнародної проблеми. Ці події в США познайомили широку громадськість з проблемою політичної корупції, зробивши її головною темою всіх заголовків та новин, і продемонстрували, як медіа можуть мобілізувати громадське несхвалення та осуд поведінки, яка донедавна сприймалася як прийнятна, нормальна чи просто ігнорувалася. Через пробудження публічної свідомості, пояснення негативних наслідків корупції ЗМІ дали поштовх формуванню нових вимог до способу здійснення влади, який має базуватися на певних моральних принципах. Що об'єднує експрезидента Німеччини Кристіана Вульффа, ексміністра оборони Німеччини Карла-Теодора Гуттенберга, експрезидента Ізраїлю Моше Кацава, експрезидента Бразилії Фернанду Коллора та експрезидента Угорщини Пала Шмітта? Усі ці політики втратили свої високі посади внаслідок журналістських розслідувань, що стосувались тих чи інших зловживань з боку посадовців.

Не менш дієвою є діяльність ЗМІ, яка має непрямий характер щодо протидії корупції та спричиняє лише пожвавлення антикорупційної дискусії в суспільстві, сприяє формуванню політичного плюралізму, а в посадових осіб відчуття того, що вони перебувають під наглядом громадськості.

Навіть якщо діяльність ЗМІ й не дає відчутних результатів у суспільстві, тобто звільнення з посад, відкриття кримінальних проваджень, прийняття антикорупційних законів, незалежні засоби масової інформації, висвітлюючи політичну та економічну ситуацію різнобічно, створюють умови для політичної та економічної конкуренції, що, у свою чергу, сприяє формуванню в політиків ініціатив для боротьби з корупцією.

З рівнем корупції сильно пов'язані два фактори: низька участь громадян у політичному житті та слабкий захист громадянських прав [1]. Засоби масової інформації відіграють важливу роль у створенні майданчика для

дискусій у суспільстві, формуючи в громадян політичну ініціативу, через висвітлення діяльності органів державної влади вони також беруть на себе першорядну роль у боротьбі за захист порушених прав людей. Тобто ЗМІ можна розглядати не лише як безпосередній засіб викриття корупційних правопорушень, а і як певний превентивний засіб проти корупції, інститут формування умов, в яких корупція має менше шансів процвітання.

Дослідження, проведені Світовим банком, показують залежність рівня свободи преси та рівня корупції в державі: чим вищий рівень свободи преси, тим нижчий рівень корупції [2]. Належним чином виконати свою функцію в антикорупційній діяльності можуть лише незалежні та об'єктивні ЗМІ. Це аксіома. Державні ЗМІ є нерішучими в питаннях журналістських розслідувань корупційних правопорушень, залишаються вірними владі, яка їх фінансує. Водночас багато приватних ЗМІ теж уникають серйозних розслідувань чи то через нестачу засобів для їх здійснення, професіоналізму, самоцензури, чи то через політичні зв'язки їх власників.

Проблемою також є корупція в самій журналістиці. Створення замовних матеріалів суперечить кодексам поведінки журналістів, однак така практика є поширеною.

Дослідження, здійснене Світовим банком, виявило кореляційні зв'язки між типом власності на медіа та рівнем відкритості здійснення державної влади. Чим більше ЗМІ перебуває в приватній власності, тим вищий рівень прозорості державної влади [3]. Інше дослідження було проведене в 98 країнах та було спрямоване на вплив типу власності на медіа на результати економічної політики держави, у тому числі рівень корупції. За результатами дослідження рівень корупції був нижчий у державах з меншою кількістю державних періодичних видань (такої залежності щодо телебачення помічено не було [4]. Коли корупція та інші незаконні дії представників влади не висвітлюються ЗМІ, коли про них не стає відомо широкому загалу, тоді створюються сприятливі умови для уникнення особами, які вчинили корупційні правопорушення, відповідальності й подальшого корумпування владних структур. За такої ситуації ЗМІ зорієнтовані переважно на відстоювання інтересів своїх хазяїв. Для їх діяльності принцип об'єктивності відходить на другий план. Це не означає, що вони зовсім не подають об'єктивної інформації. Така інформація може поширюватись, і вона поширюється, але лише тоді, коли це вигідно особам, які контролюють той чи інший ЗМІ. Оптимальним засобом забезпечення незалежного та об'єктивного інформування населення про події в державі є створення суспільного телерадіомовлення з мінімальним фінансуванням держави та приватних осіб. Практично в усіх країнах ЄС на законодавчому рівні закріплено таку процедуру формування керівних органів управління, яка сприяє посиленню незалежності суспільного мовлення від стороннього, зокрема політичного впливу [5].

Конкуренція серед ЗМІ – також передумова висвітлення ними інформації про корупцію. У сучасному світі сильні національні та транснаціональні корпорації контролюють інформаційні потоки, малі видання й телера-

діокомпанії залежать від інформаційних гігантів, тому для запобігання монополізації ринку телекомунікації в багатьох державах прийнято закони, які забороняють поглинання малих видань та електронних ЗМІ [6].

Залучення ЗМІ вигідне й антикорупційним органам, адже висвітлення їх діяльності формує підтримку в суспільстві. Стаття 13 Конвенції ООН також спрямована на залучення ЗМІ в процес діяльності із запобігання та протидії корупції. Суспільна підтримка антикорупційних заходів – величезний козир у руках антикорупційних органів, які насправді прагнуть подолати системну корупцію. ЗМІ беруть участь у формуванні ставлення суспільства до антикорупційних заходів, непримиренності до корупції як прийнятого явища, вироблення ініціатив протистояти даванням хабарів, адже слова не лише інформують, а й переконують та надихають на дію [4].

Потрібно зауважити, що успішна діяльність ЗМІ у сфері протидії корупції залежить від декількох чинників, зокрема, від забезпечення реалізації конституційних положень про свободу слова, законодавства про інформацію, недопущення позасудової розправи із ЗМІ за допомогою репресивних органів, політичної та іншої цензури; створення ефективного механізму доступу громадян, насамперед журналістів, до інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, забезпечення захисту права журналістів на нерозкриття джерел інформації.

Отже, діяльність ЗМІ у сфері запобігання та протидії корупції є надзвичайно важливою. ЗМІ здатні здійснювати незалежний контроль за посадовими особами, щоб запобігти їхнім зловживанням, залучатися до розроблення різноманітних антикорупційних ініціатив держави, брати участь у прийнятті рішень.

Список використаної літератури

1. Can Be Done About Entrenched Corruption? Paper prepared for Annual World Bank Conference on Development Economies, Washington, D.C., April 30–May 1, 1997. URL: www.U4.no (дата звернення: 10.02.2022).

2. Helping Countries Combat Corruption: The Role of the World Bank. PREM Network, The World Bank, Washington, D.C., September 1997. URL: www.U4.no (дата звернення: 10.02.2022).

3. Roumeen I., Djankov S., Mcleish C. The Right to Tell: The Role of Mass Media in Economic Development. Washington, DC : World Bank, 2012. URL: documents.worldbank.com (дата звернення: 10.02.2022).

4. Byrne E., Arnold A.-K., Nagano F. Public support for anti-corruption efforts / UN Office on drugs and crime. World Bank, 2010. URL: www.U4.no (дата звернення: 10.02.2022).

5. Бецко Г. Роль громадського мовлення у демократичних суспільствах. URL: <http://mediareform.com.ua/> (дата звернення: 10.02.2022).

6. Аркуша Л. Коррупция и средства массовой информации. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?P=1372> (дата звернення: 10.02.2022).

Медицький І. Б.

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю
та кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Факт наявності системних проблем у діяльності органів прокуратури знайшов свою констатацію на державному рівні: Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр. акцентує увагу на незавершеності реформи органів прокуратури, неналежному законодавчому врегулюванні механізмів реалізації прокурорами їх конституційних повноважень; низькому рівні суспільної довіри та інших моментах кризового характеру. Так, вимагають подальшого забезпечення: 1) удосконалення реалізації прокурорами повноважень у суді, зокрема шляхом запровадження спеціалізації, уніфікації прокурорської й судової практики; 2) ефективна координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та належне функціонування органів прокуратури у системі кримінальної юстиції; 3) розроблення та впровадження комплексної та неупередженої системи оцінювання якості роботи прокурора за встановленими об'єктивними критеріями; 4) удосконалення відповідно до європейських стандартів і кращих міжнародних практик дисциплінарного провадження, забезпечивши прозорість й об'єктивність розгляду дисциплінарної скарги про вчинення прокурором дисциплінарного проступку, невідворотність та пропорційність дисциплінарної відповідальності прокурора [5].

Дослідження засад кримінологічної діяльності органів прокуратури дало О. С. Іщуку підстави для висновків про зниження ефективності роботи правоохоронних органів у сфері протидії: 1) кримінальним правопорушенням, пов'язаним із хабарництвом та одержанням неправомірної вигоди; 2) організований злочинності, у тому числі із корумпованими зв'язками; 3) корупційним кримінальним правопорушенням, у тому числі тим, що вчиняються посадовими особами вищих рангів. Науковець відзначає системність проблем у сфері розслідування кримінальних проваджень, констатує: стали тенденцію до зменшення кількості кримінальних правопорушень, де особам вручене повідомлення про підозру; зменшення кількості кримінальних проваджень, скерованих до суду; збільшення кількості кримінальних проваджень, у яких не прийнято рішення; зростання кількості осіб, незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності; зниження відсотка розкриття кримінальних правопорушень, відсотка відшкодування збитків у кримінальних справах слідчими прокуратури [3, с. 56–65].

В. В. Назаров відзначає непоодинокість практичних випадків, коли слідство намагається зменшити кількість кримінальних проваджень шляхом невнесення відомостей до реєстру відповідно до ст. 214 КПК України. Прокурори щороку виявляють та вносять до ЄРДР тисячі раніше не облікованих

кримінальних правопорушень. Так, упродовж 2015 р. прокурорами виявлено та внесено до ЄРДР відомості про 2708 вчинених кримінальних правопорушень, раніше не облікованих; у 2016 р. – 3250; у 2017 р. ця цифра збільшилася майже вдвічі – до 6,4 тис. Водночас помилка, допущена на цьому етапі досудового розслідування, може призвести в подальшому до необгрунтованого арешту, притягнення до кримінальної відповідальності невинуватої особи або до залишення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, без покарання [4, с. 426].

Л. В. Гаврилюк акцентує увагу на негативних наслідках роботи слідчих, на які вказують такі чинники, як: наявність виявлених раніше не облікованих кримінальних правопорушень; значна кількість скасованих постанов про закриття кримінальних проваджень; наявність винесених прокурором постанов про відновлення досудового розслідування; скарги на дії чи бездіяльність слідчих та ін. Під час здійснення нагляду за законністю проведення досудового розслідування прокурорами у 2017 р.:

- виявлено та внесено до Реєстру відомості про вчинені кримінальні правопорушення, раніше не обліковані, всього 6439, з них 6427 кримінальних проваджень слідчих поліції і з числа укритих від обліку надіслано до суду 478 кримінальних проваджень слідчих поліції;

- винесено 277 постанов про відновлення досудового розслідування, з яких 205 за кримінальними провадженнями слідчих поліції;

- дано 179117 письмових вказівок, з яких 169 840 за кримінальними провадженнями слідчих поліції;

- взято участь 10 316 раз у розгляді слідчим суддею скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, з них 5516 раз за кримінальними провадженнями слідчих поліції, у тому числі 4797 раз щодо невнесення до Реєстру відомостей про кримінальні правопорушення, з них слідчими поліції – 2111 [1, с. 128].

У 2020 р. за результатами виконання бюджетної програми «Здійснення прокурорської діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури», результативні показники органів прокуратури були зведені до такого:

- чисельність працівників органів прокуратури: із запланованих 14 940 штатних одиниць фактичні показники становили 13 596 (відхилення: – 1344);

- кількість звернень до органів прокуратури: із запланованих 374 568 фактичні показники – 291 463 (відхилення: – 83 105);

- кількість проваджень (справ), у розгляді яких прокурори взяли участь у судах: із запланованих 304 477 фактичні показники становили 285 044 (відхилення: – 19 433);

- кількість громадян, прийнятих прокурорами на особистому прийомі: із запланованих 75 198 фактичні показники – 16 247 (відхилення: – 58 951);

– сума, на яку захищено інтереси держави прокурорами у суді (млн грн): із запланованих 18 077 фактичні показники становили 26 071 (відхилення: + 7994);

– кількість документів прокурорського реагування, пов'язаних із забезпеченням функцій прокуратури щодо обмеження особистої свободи громадян: із запланованих 8037 фактичні показники – 7174 (відхилення: – 863) [2].

Наявні розбіжності між запланованими та фактичними показниками діяльності органів прокуратури пояснюються різними факторами: оптимізацією чисельності прокурорів; тривалістю розгляду справ судами внаслідок судової реформи; зменшенням кількості звернень (у тому числі на особистому прийомі); зменшенням чисельності прокурорів. До цієї аргументації, проте, варто ставитися з відповідною часткою критичності, ураховуючи неузгодженості між внутрішніми показниками всередині системи, практику неналежного виконання працівниками прокуратури своїх посадових обов'язків тощо. Приміром, у 2020 р. з 30,6 проваджень (справ), запланованих на одного (1) прокурора, розгляд яких потребує його обов'язкової участі в суді, показник виконання був 30,9 (відхилення: + 0,3), що, відповідно, свідчить про зростання ефективності праці. Водночас, як уже зазначалося, упродовж вказаного періоду істотно зменшилася кількість проваджень (справ), у розгляді яких прокурори фактично взяли в судах участь – на цілих 19 433 одиниці (!). Із вказаного обґрунтовано сформулювати декілька висновків: або при розгляді 19 433 проваджень (справ) у судах участь прокурора була не обов'язковою (і таке рішення повинне бути мотивоване саме процесуальними підставами, а не власним, суб'єктивним баченням питання), або зазначена ефективність роботи з огляду на такий критерій, як присутність, є сумнівною [2].

Чимало нарікань викликає затягнута в часі процедура судового розгляду справ, і це є об'єктивним чинником, що не викликає заперечень. Проте в цьому розрізі доцільно й необхідно вказувати на супутні чинники суб'єктивного змісту – випадки нехтування прокурорськими працівниками виконанням своїх обов'язків. Зазначене переконливо засвідчила ситуація, що склалася у зв'язку з ухвалою Київського районного суду м. Полтави від 10.08.2018. Про закриття кримінального провадження з обвинувачення Г. А. Кернеса та інших осіб у справі № 638/4399/15-к, яка була обґрунтована передусім порушенням розумних строків судового розгляду внаслідок систематичної неявки прокурора (у кількості 19 осіб. – *І. М.*) у судові засідання, та, як наслідок, висновком суду про відмову сторони обвинувачення від його підтримання в справі.

Список використаної літератури

1. Гаврилюк Л. В. Роль органів досудового розслідування Національної поліції України в протидії злочинності. *Сучасні кримінологічні дослідження: методи, напрями, перспективи* : зб. тез міжнарод. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 лист. 2019 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2019. С. 127–129.

2. Звіт про виконання паспорта бюджетної програми «Здійснення прокурорської діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури» на 2020 рік. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/byudzhetna-zvitnist> (дата звернення: 09.02.2022).

3. Іщук О. С. Теоретико-методологічні та практичні засади кримінологічної діяльності органів прокуратури : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 399 с.

4. Назаров В. В. Сучасні проблеми дотримання конституційних прав і свобод людини в кримінальному провадженні. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (16 травня 2019 р.). Київ : Нац. академія прокуратури України, 2019. С. 425–428.

5. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> (дата звернення: 08.02.2022).

Мисливий В. А.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ЗАПОБІГАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИМ ДЕЛІКТАМ НА БЕЗПЛОТНОМУ АВТОТРАНСПОРТІ

Проблема створення штучного інтелекту сьогодні трансформується з ідей наукової фантастики в реальний феномен у багатьох галузях суспільних відносин як матеріального виробництва, так і невиробничої сфери. Натомість, швидкий розвій «цифрового світу» не лише озброює сучасний соціум високими технологіями та їх далекосяжними перспективами, а й супроводжується певними негативними явищами, що характеризуються значною суспільною небезпекою. І хоча цей процес є природним для суспільства, воно повинно прогнозувати шляхи такого розвитку для запобігання небезпечним викликам науково-технічного прогресу.

У зв'язку із цим осторонь указанного процесу не повинні залишатись суспільні, зокрема юридичні, науки, про що свідчать наукові праці М. І. Карчевського, О. Є. Радутного, В. І. Павликівського, К. В. Юртаєвої та інших учених у галузі кримінального права та кримінології.

Важливе місце в цій царині належить кримінальному праву, теорії та практиці застосування кримінального законодавства, а також кримінологічним дослідженням, особливим напрямом яких має бути протидія кримінальним правопорушенням у сфері функціонування системи «людина – штучний інтелект – навколишнє середовище». Особливо актуальними в цьому аспекті потрібно вважати запобігання деліктам, пов'язаним із заподіянням шкоди здоров'ю та життю людини як найвищих цінностей у суспільстві. Адже зрозуміло, що вразливість будь-якого елемента вказаної системи може створювати в процесі її функціонування небезпечні, а інколи взагалі некерівані ситуації, що призводять до заподіяння шкоди людині.

Сучасним прикладом такої проблематики може бути процес упровадження штучного інтелекту в становлення сучасного безпілотного (самокерованого, автономного) автомобільного транспорту, який на сьогодні зі стадії експериментального тестування стає реальним учасником транспортної інфраструктури. При цьому найскладніші питання безпеки його функціону-

вання, до речі, і ті, що безпосередньо впливають на його позитивне сприйняття суспільством, – це виникнення дорожньо-транспортних деліктів, пов'язаних із заподіянням шкоди здоров'ю та життю людини.

Відомо, що внаслідок дорожньо-транспортних деліктів у світі щорічно гине понад 1 млн 300 тис. людей. При цьому, як не парадоксально, основним детермінуючим фактором цієї деліктності виступає саме «людський фактор». Часто він є не лише проявом свідомого та грубого порушення приписів безпеки дорожнього руху, а й недбалість, неухважність, невігластво та неналежні психофізіологічні якості при керуванні автотранспортом призводять до трагедій на дорогах планети. Заміна водія-людини автоматизованими системами з упровадженням штучного інтелекту, що об'єктивно позбавлені вказаних негативних якостей, надає сподівання на певне скорочення жертв дорожньо-транспортної деліктності.

З огляду на викладене, з урахуванням обмеженого обсягу вказаних тез, варто провести експрес-аналіз окремих дорожньо-транспортних деліктів з тяжкими наслідками на безпілотному автотранспорті, що сталися протягом 2016–2021 рр. в США – в країні, де останніми роками активно здійснюються розробки в галузі безпілотного автотранспорту.

Так, перша смертельна ДТП за участю автомобіля на автопілоті сталася на нерегульованому перехресті в м. Віллістон у штаті Флорида (США) у травні 2016 р., в якій загинув водій Джошуа Браун. Розслідуванням встановлено, що електромобіль Tesla Model S з увімкненим автопілотом зіткнувся з тягачем із причепом, що перетинав перехрестя. Однією з причин ДТП вважають те, що автоматика не встигла розпізнати небезпеку через білий колір причепа вантажівки на тлі яскравого неба, як і водій, якого могло засліпити яскраве сонце. За іншою версією, автопілот міг дати збій через довжину причепа фури й великий дорожній просвіт, що завадило радарам «побачити» перешкоду попереду [1].

Інший випадок, що мав місце 19 березня 2018 р., пов'язаний з першою в історії загибеллю пішохода за участю безпілотного автомобіля. Безпілотник Uber на базі Volvo XC90 під час випробувального заїзду в м. Темпі штату Арізона (США) під керуванням водія-випробувача Рафаели Васкес у темний час доби рухався шосе зі швидкістю 61 км/год. Водночас пішохід Елейн Херцберг переходила дорогу в недозволеному місці, штовхаючи поруч із собою велосипед. Автомобіль збив Херцберг, яка від отриманих травм померла в лікарні. Розслідування встановило, що водійка не зреагувала на пішохода, оскільки дивилася телешоу на смартфоні [2].

Таким чином, причиною ДТП стало те, що водійка не стежила за дорогою, а отже, не могла вчасно зреагувати на появу небезпеки. Незважаючи на той факт, що автоматизовані системи за даними з лідача та радарів автомобіля виявили потерпілу за 6 секунд до зіткнення, безпілотник вчасно не зупинився через відключену систему аварійного гальмування, функція якого була відключена інженерами через часті помилкові спрацьовування системи виявлення об'єктів на дорозі. При цьому варто зауважити, що по-

терпіла переходила дорогу поза переходом. У цілому за підсумками розслідування прокуратура дійшла висновку про відсутність підстав для притягнення Uber до кримінальної відповідальності.

Протилежною ілюстрацією делікту є вчинення ДТП за участю безпілотника в штаті Каліфорнія (США). Водій Tesla Model S Азіз Ріад 29 грудня 2019 р. у Гардені, передмісті Лос-Анджелеса, з'їхавши з рампи та рухаючись на червоне світло, врізався в транспортний засіб, у якому загинуло двоє потерпілих. Водієві висунуто подвійне звинувачення в необережному вбивстві. Стверджується, що це перший подібний випадок у юридичній практиці, який створює судовий прецедент.

Хоча в судових документах прямо не згадується автопілот, проте Національна адміністрація безпеки дорожнього руху (NHTSA), яка здійснювала розслідування, вказала у звіті, який використовувався при розгляді цієї справи, що система автопілоту на момент зіткнення була активована [3].

Отже, у цьому випадку суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення водія безпілотника, оскільки здійснення постійного контролю за дорожньою обстановкою було обов'язковою умовою використання системи автоматизованого управління безпілотним автомобілем.

Здійснений стислий аналіз та оцінювання фактів вказаних дорожньо-транспортних деліктів, а також узагальнення, окрім вказаних у тезах, близько двох десятків інших ДТП на безпілотному автомобільному транспорті в США, які мали місце у вказаний вище період, дають можливість дійти таких попередніх висновків.

Безпілотні автомобілі – це механічні транспортні засоби, які функціонують у сфері дорожнього руху без участі водія-людини, оскільки ними керує автоматизована система – комп'ютер та датчики, об'єднані в єдину систему автономного водіння. Сьогодні у світі існує система рівня автономності автомобілів від нульового (повна відсутність автономності) до п'ятого – найвищого рівня (автомобілем повністю керує автоматизована система). Попри все це говорити про реально працюючі технології 5-го рівня автономності автомобілів поки що передчасно. Отже, фактично на практиці, у сфері безпеки дорожнього руху, поки що повну відповідальність за вчинення вказаних дорожньо-транспортних деліктів має нести «людський фактор», оскільки перебування в безпілотному автомобілі користувача, інструктора є обов'язковим.

Вказана вище позиція ґрунтується на тому, що сучасний безпілотний автомобіль поки що не є повністю автономною системою 5-го рівня, а відтак користувач такого транспортного засобу має дотримуватися обов'язкової умови його експлуатації у сфері дорожнього руху, а саме постійно тримати руки на кермі та контролювати ситуацію на дорозі. Відтак ігнорування приписів щодо виконання цього обов'язку водієм за наявності в його діях інших ознак складу кримінального правопорушення буде кваліфікуватися як кримінальне правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспортного засобу.

Такий підхід на сучасному етапі впровадження безпілотного автотранспорту є цілком виправданим, оскільки досягнення його повної автономії

на шляху від «людського фактора» до «штучного інтелекту» вимагає певного перехідного періоду.

У цілому переконання в правильності обраного шляху базується на тому, що безпілотні автомобілі, обладнані досконалими кібернетичними системами безпечного керування, у взаємодії з розумною дорожньою інфраструктурою не лише спроможні позбавити сферу дорожнього руху від протиправної поведінки людини-водія, а й забезпечать перевагами штучного інтелекту в його здатності: постійно тримати будь-яку дорожню ситуацію в рамках точної математичної моделі; безперервно моніторити координати дорожньої обстановки; виявляти зовнішні та внутрішні небезпеки і перешкоди для руху; більш швидко реагувати на виникнення небезпеки; ідентифікувати властивості небезпеки; прогнозувати розвій ситуації в аварійну; обирати за наявними алгоритмами відповідні заходи безпеки для уникнення дорожньо-транспортних деліктів.

Таким чином, як показує вибірковий аналіз ДТП за участю безпілотних автомобілів в окремих штатах США, такі делікти відбувалися передусім за умов ігнорування випробувачами, інструкторами чи іншими користувачами, які були в автомобілі під час руху, як своєї безпеки, так і безпеки інших учасників дорожнього руху, не виконуючи покладеного на них обов'язку контролювати дорожню ситуацію, щоб у будь-який момент небезпеки взяти керування транспортним засобом не себе, що зайвий раз підтверджує вразливість людського фактора, а відтак – перспективність упровадження замість нього штучного інтелекту.

Список використаної літератури

1. Голованов Г. Произошла первая авария автопилота Tesla со смертельным исходом. URL: <https://hightech.fm/2016/07/01/tesla-crash> (дата звернення: 18.02.2022).
2. Беспилотник Uber насмерть сбил женщину в Аризоне. Видео происшествия и выводы полиции. URL: <https://auto.onliner.by/2018/03/22/bespilotnik> (дата звернення: 18.02.2022).
3. В США впервые судят владельца Tesla за смертельное ДТП с автопилотом. Факти | Life. URL: <https://life.fakty.com.ua/ru/avto/u-ssha-vpershe-sudyat-vlasnyka-tesla-z-smertelnu-dtp-z-avtopilotom/>(дата звернення: 19.02.2022).

Михайліченко Т. О.

кандидат юридичних наук, доцент,

старша наукова співробітниця,

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності

імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ПІДСТАВИ ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

Політика держави у сфері боротьби зі злочинністю передбачає низку заходів. У їх системі окреме місце посідають заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV-1 Загальної частини КК України), однак законодавче їх закріплення не посприяло їх активному застосуванню практиками.

Питанням відповідальності юридичних осіб присвячено багато досліджень, зокрема: В. К. Грищука, К. П. Задой, Н. А. Орловської, О. Ф. Пасеки, Ю. А. Пономаренка та ін. Однак більшість учених зосереджують свою увагу на природі такої відповідальності, на доцільності закріплення цих заходів у КК України та на проблемних питаннях їх застосування. І лише окремі роботи присвячені питанням неповноти переліку видів кримінальних правопорушень, із вчиненням яких пов'язана можливість застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи [1, с. 36; 2, с. 318; 3, с. 79].

Та для належного правового забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля від кримінально-протиправних посягань, а також для запобігання низки кримінальних правопорушень потрібно детально проаналізувати та переосмислити перелік тих кримінальних правопорушень, при вчиненні уповноваженою особою яких щодо юридичної особи можливе застосування заходів кримінально-правового характеру.

Отже, ст. 96-3 КК України передбачає підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Так, зокрема, ними є:

1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 209 і 306, ч. 1 і 2 ст. 368-3, ч. 1 і 2 ст. 368-4, ст. 369 і 369-2 КК;

2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 209 і 306, ч. 1 і 2 ст. 368-3, ч. 1 і 2 ст. 368-4, ст. 369 і 369-2 КК;

3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 258-258-5 КК;

4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених ст. 109, 110, 113, 146, 147, ч. 2–4 ст. 159-1, ст. 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК;

5) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених ст. 255, 343, 345, 347, 348, 349, 376-379, 386 КК;

б) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152-156-1, 301-1-303 КК.

Тобто, виходячи з викладеного, можна зазначити, що перелік у нас закріплений загалом достатньо широкий, бо серед вказаних злочинів є окремі кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки; волі, честі та гідності особи, статевої свободи та недоторканості, виборчих прав громадянин, громадської безпеки, корупційних злочинів, військових правопорушень, правопорушень у сфері господарської діяльності та у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів тощо.

З іншого ж боку, ні в пояснювальній записці до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)» від 14.05.2013 № 2990, ні в пояснювальній записці до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 25.03.2014 № 4556, ні в подальших пояснювальних записках до законопроектів, якими вносилися зміни до ст. 96-3 КК (Закони № 1261-VII від 13.05.2014, № 2617-VIII від 22.11.2018, № 361-IX від 06.12.2019, № 1256-IX від 18.02.2021), автори не надавали вагомих аргументів щодо необхідності існування саме такого переліку кримінальних правопорушень, за які до юридичної особи є можливість застосування заходів кримінально-правового характеру. Що ж до пояснювальної записки до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» від 19.06.2015 № 2123а (Закон № 731-VIII від 08.10.2015), то авторський колектив, хоча й надав деякі пояснення, але з незрозумілих причин не включив до аналізованого переліку злочин, передбачений ст. 157 КК України.

Водночас аналіз статей Особливої частини КК України дає змогу поставити питання необхідності розширення підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Особливої актуальності наше припущення набуває з урахуванням положень п. 2 примітки до ст. 96-3 КК, згідно з яким кримінальні правопорушення визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності. Однак постає ще одне питання до роздумів: чому проявом вчинення особою в інтересах юридичної особи не вважається вчинення дій, спрямованих на ухилення від понесення законних витрат?

Загалом, вбачається, що підстави потрібно розширити за рахунок:

- ст. 112 та 114 КК;
- п. 8 та 9 ч. 2 ст. 115, ст. 129, 138, 141, 142, 143, 144 КК;
- ст. 151 КК;
- ст. 154, не лише в частині вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи, а й стосовно повнолітньої особи;
- ст. 157, 163, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 182 КК;
- ст. 189, 190, 194, 197-1 КК;
- ст. 199, 201, 201-1, 203-1, 203-2, 204, 206, 206-2, 212, 212-1, 213, 220-2, 222, 224, 227, 229, 231 КК;
- ст. 236-254 КК¹;

---

¹ Незрозумілою є причина відсутності в переліку кримінальних правопорушень проти довілля, адже в багатьох державах за ці правопорушення стягнення до юридичних осіб активно застосовуються (як от у США, Франції тощо). В Україні також достатньо часто підприємства для здешевлення виробництва

- ст. 255-2, 255-3, 267, 267-1, 268, 270 КК;
- ст. 271-275 КК;
- ст. 287, 288, 291 КК;
- ст. 301, ч. 2–4 ст. 301-1 КК;
- ст. 305, 311, 317, 320, 321, 321-1¹, 321-2, 322, 325, 326, 327 КК;
- ст. 333 КК;
- ст. 344, 345-1, 346, 347-1, 348-1, 351, 354, 358, 359 КК;
- ст. 361, 361-1 КК;
- ст. 388 КК.

Таким чином, варто зауважити, що ще на початку впровадження заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у національне законодавство потрібно було б більш детально проаналізувати всі склади кримінальних правопорушень для формування чіткого й повного списку тих, які можуть вчинятися уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичних осіб.

Отже, можна зробити висновки, що нашому законодавцеві, вводячи до КК України заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, варто було більш ґрунтовно підійти до цього питання й проаналізувати категорії злочинів, за які можливе застосування таких заходів, і передбачити їх вичерпний перелік за характером вчинюваних діянь та ймовірних суспільно небезпечних наслідків.

Список використаної літератури

1. Задоя К. П. Концептуальні проблеми запровадження інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Адвокат*. 2013. № 5. С. 34–40.
2. Михайліченко Т. О. Питання переліку злочинів, за вчинення яких можливе застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування*: міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13.10.2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 314–319.
3. Михайліченко Т. О. Відповідальність юридичних осіб як обов'язкова умова імплементації Конвенції Медікрайм. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 16 (2). С. 68–83. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2021.16.244390>.

та отримання надходів здійснюють забруднення атмосферного повітря [4], порушують правила охорони вод та забруднення моря [5], забруднюють або псуєть землі [6], порушують правила охорони або використання надр, безгосподарно використовують землі тощо. Але покарання в кращому разі несуть фізичні особи, а юридичні особи безперешкодно продовжують свою діяльність.

¹ Відповідно до п. 1 та 2 ст. 11 Конвенції Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я, кожна Сторона вживає необхідних законодавчих та інших заходів для забезпечення можливості притягнення до відповідальності юридичних осіб за злочини, установлені відповідно до цієї Конвенції, які скоєні на їхню користь будь-якою фізичною особою, яка діяла особисто чи в складі органу юридичної особи та займала керівну посаду в межах цієї юридичної особи, на підставі: а) повноважень представництва юридичної особи; б) повноважень приймати рішення від імені юридичної особи; с) повноважень здійснювати контроль у межах юридичної особи. Також має бути забезпечена можливість притягнення до відповідальності юридичної особи в разі, коли відсутність нагляду або контролю з боку фізичної особи, зазначеної в п. 1, призвела до можливості скоєння злочину, установленого відповідно до цієї Конвенції, в інтересах цієї юридичної особи фізичною особою, яка діє під її керівництвом [7]. І хоча міжнародно-правовий акт не обмежує жорстко державу в можливостях обирати, як виконати ці приписи, вказуючи, що відповідальність юридичної особи може бути як кримінальною, так і цивільною або адміністративною. Але адміністративна чи, більше того, цивільна відповідальність в Україні за фармацевтичні злочини, які створюють реальну загрозу навіть не окремим особам, а громадському здоров'ю взагалі, як видається, не матиме позитивного ефекту [3, с. 68–83].

4. Хто найбільше забруднює Львівщину. *Агенція інформації та аналітики Galinfo*. 05.09.2013. URL: http://galinfo.com.ua/news/hto_naybilshe_zabrudnyuie_lvivshchynu_141405.html (дата звернення: 05.02.2022).

5. Пашков А. П. Проблеми забруднення поверхневих, підземних і стічних вод та заходи щодо їх ліквідації і запобігання в Україні. *Екологічна безпека*. 2011. № 4. С. 10–16.

6. Під Житомиром підприємство екологічного м'яса забруднює землю та воду. *Сільське життя*. 18.06.2015. URL: <http://silke.org/novunu/787-pi+d-zhitomirom-pidpriyemstvo-ekologichnogo-myasa-zabrudnyuye-zemlyu-ta-vodu.html> (дата звернення: 05.02.2022).

7. Конвенція Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я від 28.10.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a91 (дата звернення: 05.02.2022).

Мовчан Р. О.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права,
Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЙ ОСІБ, ЯКІ НАДАЮТЬ ДОСТУП ДО НЕЗАКОННИХ АЗАРТНИХ ІГОР (СТ. 203-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

14 липня 2020 р. ВРУ було ухвалено Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор». Головним наслідком прийняття цього законодавчого акту стало скасування абсолютної заборони на зайняття гральним бізнесом, що існувала в нашій державі з 2009 р., що, своєю чергою, зумовило внесення одночасних змін і до ст. 203-2 Кримінального кодексу України (далі – КК). Однак, як раніше (до набрання чинності цим Законом), так і сьогодні питання про те, хто ж саме може визнаватися виконавцем аналізованого делікту, вирішується неоднозначно.

Тут доречно нагадати, що, відповідно до Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15 травня 2009 р., гральним бізнесом визнавалася діяльність, пов'язана не лише з організацією та проведенням, а й наданням можливості доступу до азартних ігор. Враховуючи цей факт та спираючись на буквально тлумачення кримінального закону, частина вітчизняних криміналістів наполягала на тому, що виконавцями злочину, передбаченого первинною редакцією ст. 203-2 КК, мали б визнаватися не лише організатори азартних ігор, а й особи, які виконували розпорядження останніх, – круп'є, касири, продавці, оператори, менеджери гральних залів, адміністратори, інші наймані працівники (це, наприклад, ті, хто виконує функції з технічного обслуговування гральних автоматів, надає інформаційно-комунікаційні послуги, обслуговує сервери віртуальних інтерактивних закладів) [1, с. 316].

Водночас інша частина правознавців за наслідком трактування аналогічних приписів Закону від 15 травня 2009 р. доходила протилежних висновків: оскільки надання можливості доступу до азартних ігор змістовно поєднано з їх організацією та проведенням і не є більш суспільно небезпечним,

то суб'єктом зайняття гральним бізнесом у такому вигляді мали визнаватися лише організатори такого бізнесу. На думку прихильників цього підходу, не могли визнаватися суб'єктом цього злочину ті особи, яких організатор набирає за договором для виконання окремих видів робіт чи надання певних послуг, зокрема касири, продавці, круп'є, оператори тощо [2, с. 48].

У ситуації, коли уніфікована позиція стосовно розглядуваного питання була відсутня й серед правозастосовців, своє вагоме слово сказали представники найвищих судових інстанцій України, які зайняли послідовний курс на підтримку саме першої з наведених вище точок зору.

Зокрема, Судовою палатою у кримінальних справах ВСУ (постанова від 13 жовтня 2016 р. у справі № 5-205кс16) констатовано: якщо особа, не будучи організатором забороненого грального бізнесу, усвідомлено та, маючи на меті отримання прибутку, бере участь у забезпеченні (хоча б частковому) діяльності цього бізнесу, виконуючи функції адміністратора, оператора, менеджера, круп'є, касира тощо, то дії такої особи містять склад злочину, передбаченого ст. 203-2 КК. Діяльність операторів грального закладу щодо забезпечення доступу осіб до його приміщення, розміну гравцям грошей, надання допомоги у прийнятті ставок, а також видачі грошових вигравшів переможцям слід було розцінювати як пов'язану з наданням можливості доступу до азартних ігор, а їх виконавців – визнавати суб'єктами злочину, передбаченого ч. 1 ст. 203-2 КК, як і осіб, які здійснювали керування діями таких операторів. Правильність обстоюваного підходу вже в 2019 р. підтвердив і ККС ВС (постанова від 10 грудня 2019 р. у справі № 711/8582/16-к).

Та, як відомо, на сьогодні об'єктивною стороною досліджуваного кримінального правопорушення (далі – к. Пр.) не охоплюються діяння, які полягають лише в наданні можливості доступу до азартних ігор. Та чи означає це, що особи, які виконують відповідні дії, нині не можуть визнаватися виконавцями к. Пр., передбаченого ст. 203-2 КК?

На думку О. О. Дудорова, на це запитання варто давати скоріше позитивну відповідь. Учений зазначає, що викладений вище і підтримуваний судовою практикою підхід зберігає свою актуальність лише щодо третьої форми об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого оновленою редакцією ст. 203-2 КК. «Стосовно ж організації або проведення азартних ігор без належної ліцензії, – продовжує правник, – то осіб, поведінку яких є підстави розцінити лише як надання можливості доступу до азартних ігор (не в мережі Інтернет), а не як організацію чи проведення таких ігор, наразі немає підстав визнавати виконавцями розглядуваного злочину. Вказані особи залежно від конкретних обставин за наявності підстав можуть визнаватись хіба що пособниками злочину, караного за ст. 203-2 КК, «прирівнюючись» у цьому сенсі до представників обслуговуючого персоналу (офіціанти, бармени тощо)» [3, с. 150].

Розуміючи логіку вченого, все ж зазначу, що повністю підтримати таке тлумачення кримінального закону, яке фактично ґрунтується на протиставленні термінів (зворотів) «проведення» та «надання можливості доступу до азартних ігор», я не можу. Поясню свою позицію.

Справа в тому, що, незважаючи на їхню «диференціацію» Законом від 15 травня 2009 р., насправді, на відміну від аналогічної ситуації з організацією азартних ігор, я не вбачаю різниці між діями, які О. О. Дудоров вкладав у зміст поняття «надання можливості доступу до азартних ігор» та які виконувалися саме тими особами, про котрих вів мову фахівець (касири, продавці, круп'є, оператори), та діями, які наразі трактуються як проведення азартних ігор. Тут хотілося б пригадати, що сам О. О. Дудоров визначає проведення азартних ігор як «безпосереднє їхнє здійснення, що триває в часі з моменту внесення ставки до моменту отримання виграшу (програшу) та підпорядковується відповідним правилам». Як бачимо, фактично йдеться саме про ті дії, які й входили до функціональних обов'язків згаданих касирів, продавців, круп'є, операторів тощо.

Небезпідставність зроблених висновків підтверджують і матеріали судової практики, звернувшись до яких, ми можемо переконатися в тому, що в абсолютній більшості кримінальних проваджень, під час розгляду котрих відбувалась оцінка будь-яких, крім організаторів, осіб, причетних до незаконного грального бізнесу, правозастосовні органи говорили не окремо про «проведення» або «надання можливості до азартних ігор», а, визнаючи їхню органічну єдність, вживали двоєдине поняття «проведення та надання можливості доступу до азартних ігор».

Навіть більше: на відповідну двоєдину діяльність вказано й у згаданій вище постанові ККС ВС, в якій констатовано доведеність вини двох адміністраторів не в наданні можливості доступу до азартних ігор, а в **«проведенні та наданні можливості доступу до азартних ігор»**.

У деяких же вироках представники Феміди прямо визнавали, що особи, які виконували роль адміністратора та касира грального закладу, займалися саме проведенням азартних ігор, або ж вживали єдиний термін «забезпечували функціонування грального закладу», який охоплював як проведення, так і надання можливості доступу до азартних ігор.

Інші ж представники Феміди взагалі «змішували» всі три форми діяння, про які згадувалося в Законі від 15 травня 2009 р., вказуючи: **«Особа-1 організував та проводить азартні ігри на гральних автоматах, чим надав можливість відвідувачам закладу брати участь в азартних іграх на гральних автоматах»** [4].

Звичайно, уважний читач може пригадати постанову Судової палати у кримінальних справах ВСУ від 13 жовтня 2016 р., в якій резюмовано, що «діяльність операторів грального закладу щодо забезпечення доступу осіб до його приміщення, розміну гравцям грошей, надання допомоги у прийнятті ставок, а також видачі грошових виграшів переможцям азартних ігор слід було розцінювати як **пов'язану з наданням можливості доступу до азартних ігор**». Та на наше переконання, така оцінка дій операторів, яка, як бачимо, не визнається проведенням азартних ігор, пов'язана виключно з бажанням суддів відмежувати відповідні протиправні прояви саме від діяльності щодо організації азартних ігор, яка, як ми пам'ятаємо, у Законі від

15 травня 2009 р. невинуватено трактувалася як частина двоєдиного поняття «організація і проведення азартних ігор».

Отже, зважаючи на викладені аргументи, схильні вважати, що поведінка осіб, які виконували розпорядження організаторів азартних ігор, має диференціюватися залежно від їхньої ролі. Зокрема, діяльність круп'є, касирів, продавців, операторів, менеджерів гральних залів, адміністраторів має розцінюватися саме як проведення азартних ігор, а тому такі особи повинні визнаватися виконавцями к. Пр., передбаченого ст. 203-2 КК. Посилання ж на ч. 5 ст. 27 КК є доцільним виключно при кваліфікації дій осіб, які справді мають визнаватися лише обслуговуючим персоналом, який не проводить азартні ігри, – офіціантів, барменів, танцівниць, прибиральників, охоронців та інших подібних суб'єктів.

Список використаної літератури

1. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. 2-ге вид. Київ : «ВД «Дакор», 2013. 786 с.
2. Рябчук С. В. Кримінологічна характеристика та запобігання гральному бізнесу : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 225 с.
3. Дудоров О. О. Кримінальна відповідальність за незаконну діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей: аналіз законодавчих новел. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 144–152.
4. Вирок Скадовського районного суду Херсонської області від 16 жовтня 2012 р. у справі № 2119/2716/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/26787447> (дата звернення: 05.02.2022).

Мозоль С. А.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права,
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ НА ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

Сьогодні одним з питань національного масштабу є зростання злочинності неповнолітніх. Соціальні процеси, які відбуваються в суспільстві, вимагають суттєвих змін у формуванні правосвідомості молоді. Саме в неповнолітніх через їх невизначену світоглядну позицію часто виникає відчуття безпорадності, їм важко віднайти сталі моральні орієнтири та цінності в житті. Одним із факторів злочинності серед неповнолітніх є популяризація кримінальної субкультури, унаслідок якої дії неповнолітніх правопорушників відрізняються все більшою жорстокістю та неприхованим цинізмом.

Кримінальна субкультура посідає не останнє місце в системі людських цінностей, тож вивчення її сутності та змісту є доволі важливим для розуміння закономірностей, за якими живе й розвивається кримінальне середовище, факторів, що сприяють його поширенню в суспільстві, та шляхів запобігання й протидії небезпечному прояву цього явища. Через наявність у ній псевдоромантики така субкультура знаходить чимало прихильників серед молоді. Відповідно деякі поціновувачі такого виду культури долучаються до злочинного середовища досить швидко, що є одним із способів

компенсації життєвих проблем, прорахунків у вихованні та самоствердження.

Впливу кримінальної субкультури на злочинність присвятили свої наукові дослідження Ю. К. Александров, Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, В. М. Бесчастний, В. В. Василевич, В. В. Голіна, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, А. І. Долгова, М. П. Журавльов, А. П. Закалюк, І. І. Карпець, А. В. Кирилюк, О. Г. Колб, В. В. Корчинський, О. М. Костенко, О. М. Литвинов, С. Я. Лихова, С. Я. Лейкіна, С. Ю. Лукашевич, П. П. Михайленко, О. В. Старков, В. В. Сташис, Н. А. Стручков, В. М. Трубников, В. В. Шаблистий та ін.

Серед науковців не існує єдиного визначення поняття кримінальної субкультури, тож наведемо окремі з них. Так, С. Ф. Денисов розглядав криміногенні чинники субкультури, що стимулюють кримінальну чи криміналізовану поведінку осіб молодіжного віку, уточнював і поглиблював поняття субкультури, дане іншими авторами, описував моделі співвідношення та взаємодії криміналізованих молодіжних субкультур із різними сегментами культурного простору, з'ясовував ціннісні й поведінкові складові криміналізації молоді через субкультуру [1, с. 7–8]. Крім цього, вказаний учений наголошував, що злочинна субкультура приваблює молодь саме тому, що злочинець на рівні масової свідомості часто є тим, кому в цьому соціумі вдається бути самим собою, а не грати чужі, штучно нав'язані ролі [2, с. 253].

Варто погодитися з С. Ф. Денисовим у тому, що злочинна субкультура пов'язана комплексом неписаних правил, у результаті чого злочинна поведінка, протиправний спосіб життя стають для певної частини населення нормою. Особливістю цієї субкультури є тісне спілкування в мікрогрупах злочинного спрямування, що сприяє розвитку агресії, культу насильства та жорстокості як щодо собі подібних, так і щодо влади, суспільства, підвищує злочинний професіоналізм та інтенсивність криміналізації. Це посилює живучість злочинних та тюремних традицій, згуртованість злочинців у напрямі продовження злочинної діяльності. При цьому в усіх випадках, коли в молодого правопорушника зберігається позитивна соціальна орієнтація, а вчинення злочину відбувається під впливом обставин, є достатні підстави для заміни кримінального покарання більш м'якими формами ресоціалізації без ізоляції від суспільства. Водночас перебування в установах виконання покарань сприяє набуттю злочинних навичок і засвоєнню злочинної та тюремної субкультури, що надалі призводить до рецидивів злочинів [3, с. 106–107].

У свою чергу, О. М. Джужа зазначив, що кримінальна субкультура – це норми неформальної поведінки, жаргонного мовлення, манер, татування тощо, притаманні злочинному середовищу. Автор визначив кримінальну субкультуру як сукупність особливих правил поведінки, звичаїв, моралі, що склалися в злочинному середовищі й відрізняються антисупільною спрямованістю, щоб забезпечити досягнення внутрішньої та зовнішньої мети функціонування злочинної організації. До системи елементів злочинної субкультури цей учений зараховує: неформальні норми поведінки в

кримінальному світі, правила спілкування між собою та із зовнішнім середовищем, кримінальний жаргон, татуювання, кримінальні клички, форми кримінальної інформації та способи її передавання, прийоми вирішення конфліктів у злочинному середовищі тощо [4, с. 750].

О. В. Старков, визначив кримінальну субкультуру як оброблену злочинним світом під себе систему людських цінностей [5]. С. Ю. Лукашевич стверджував, що теорія субкультури спирається на те, що особа ізольовано розвивається в соціально-психологічному плані в групі, яка має стійку систему антисуспільних настанов, цінностей і норм, не сприймаючи (або сприймаючи у викривленому вигляді) систему цінностей і норм культури та суспільства в цілому [6, с. 182].

Суспільна практика протидії злочинності, зокрема й в Україні, свідчить про те, що злочинність і кримінальні спільноти на всіх етапах розвитку цивілізації суттєво впливали на його моральне здоров'я, саме тому кримінальну субкультуру необхідно розглядати як невід'ємну частину загальносоціальної культури [7, с. 8]. Із цього ж приводу зробили висновок ряд науковців: якщо законність являє собою барометр стану морального здоров'я суспільства, то й розвиток субкультури злочинців виконує ті самі функції [8, с. 72].

Саме тому, для розуміння сутності кримінальної субкультури потрібно її розглядати крізь призму співвідношення понять: культура – субкультура – кримінальна субкультура [9, с. 135].

У науковому обігу також зустрічаються й терміни «субкультура злочинного світу» та субкультура «фактотум» [10, с. 4]. С. В. Максимов під кримінальною субкультурою визначив спосіб індивідуальної або правової поведінки, зумовлений неформальними нормами, правилами, ідеями, принципами, що протистоять загальноправовій культурі суспільства [11, с. 132]. На переконання В. С. Медведєва, кримінальна субкультура – це сукупність цінностей, норм, традицій, які підміняють офіційні, загальноновизнані регулятори поведінки й визначають, регламентують функціонування середовища засуджених та окремих їх представників [12, с. 124–125].

З порушеного питання мають цікаві думки й учені-філософи: М. Іванець, В. Костицький, Т. Петрова, які зазначають, що невпинне поширення кримінальної субкультури у світі «звичайних людей» свідчить про те, що вона стає реальною загрозою для всього суспільства. Вона проникає в нашу культуру, руйнує її моральні та культурні цінності, нав'язуючи свої закони та «порядки». Це стосується передусім повсякденної мови, яка на сьогоднішні наскрізь пронизана кримінальним жаргоном [13].

Проаналізувавши наукову літературу із цього питання, ми дійшли висновку, що кримінальна субкультура являє собою систему цінностей кримінальних об'єднань, які перебувають у стані постійних суперечностей і протистояння стосовно панівних у суспільстві соціальних і правових норм.

Також зауважимо, що негативний вплив кримінальної субкультури на неповнолітніх, культу насилля й культу кримінальних понять передається

завдяки телебаченню, кінофільмам, особливо так званими «блатними» піснями (які багато хто в нашому суспільстві помилково зараховує до «шансону»). Особливе занепокоєння викликає той факт, що кримінальною субкультурою поглинуто правоохоронні органи, працівники яких своїми діями пропагують злочинські закони та традиції, зокрема, привселюдно виконуючи чи прослуховуючи «блатні» пісні, чи наносячи на своє тіло різного роду татуювання.

На основі викладеного можна дійти висновків, що всі зазначені характерні особливості кримінальної субкультури дають підстави вважати, що ці обставини є одними з найважливіших причин психологічного настрою неповнолітньої особи, яка за певних умов приведе її до вчинення антигромадського вчинку, зокрема, кримінального правопорушення.

На жаль, умови сьогодення часто підштовхують людей до вчинення протиправних дій. Нездатність держави забезпечити гідні умови життя, недієвість органів державної влади, економічна та політична нестабільність – усе це створює сприятливі умови для розповсюдження кримінальної субкультури серед молоді.

Що стосується викорінення кримінальної субкультури в суспільстві, варто звернути увагу на необхідність удосконалення національного законодавства, яке б відповідало сучасному стану відносин у суспільстві. На нашу думку, для цього потрібно внести зміни до Закону України «Про захист суспільної моралі» стосовно суттєвих обмежень щодо розповсюдження фільмів і пісень з кримінальною лірикою, що пропагують кримінальний спосіб життя, злочинні жаргони. Наше суспільство навряд чи повністю усвідомлює, наскільки кримінальна субкультура є небезпечною як для нас, так і для майбутніх поколінь. І тому, щоб не отримати в результаті суспільство, яке керується лише кримінальними правилами та звичаями, на слушну думку науковців, і держава, і кожен з нас повинні сприяти мінімізації розвитку цієї субкультури та розповсюдження її негативного впливу [13].

Список використаної літератури

1. Босак К. С. Стан дослідження місця і ролі традицій та звичаїв в системі заходів запобігання злочинності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. С. 7–10.
2. Денисов С. Ф. Кримінальна субкультура як можливий комплекс ціннісних детермінантів у формуванні поведінки особи молодіжного віку. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 2. С. 253–256.
3. Денисов С. Ф. Злочинна і пенітенціарна субкультура та її деструктивний вплив на формування поведінки молоді. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2012. № 3. С. 105–109.
4. Джужа О. М. Кримінальна субкультура. *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10 т. / відп. ред. Є. І. Моїсєєв, Ю. І. Римаренко, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Атіка. Т. IV: Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади поліцейської діяльності. С. 750.
5. Старков О. В. Кримінальная субкультура: спецкурс. Москва : Волтерс Клувер, 2010. 240 с.
6. Лукашевич С. Ю. Кримінальна субкультура як один із факторів негативного впливу на засуджених. *Вісник Академії правових наук*. 2000. № 1 (24). С. 182–189.

7. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах : навч.-метод. посіб. Біла Церква : ДПТСУ, 2011. 240 с.

8. Антонян О. М., Верещагин В. А., Кальманов Г. Б. Тюремная субкультура и нейтрализация ее негативных проявлений. *Государство и право*. 1996. № 10. С. 79–79.

9. Джу́жа О. М., Колб С. О. Вплив злочинної субкультури на безпеку життєдіяльності особи у місцях позбавлення волі. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1 (7). С. 134–142.

10. Денисов Н. Л. Влияние криминальной субкультуры на становление личности несовершеннолетнего преступника : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2003. 20 с.

11. Максимов С. В. Краткий криминологический словарь. Москва : Юрист, 1995. 543 с.

12. Медведєв В. С. Кримінальна психологія : навч. посіб. Київ : НАВСУ, 2003. 234 с.

13. Іванець М., Костицький В., Петрова Т. Суспільна мораль як об'єкт правового захисту. *Соціологія права*. 2011. № 2. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/39595?Show=full> (дата звернення: 01.02.2022).

Надієнко О. І.

кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет «Запорізька політехніка»

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

У реаліях сучасної України є багато випадків недобросовісної поведінки учасників зобов'язальних відносин, що має наслідками порушення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів. Правове регулювання порушення зобов'язань представлено низкою статей ЦК України та положеннями інших актів. Проте сучасні реалії вимагають удосконалення нормативних положень.

Зобов'язання мають виникати з метою їх виконання. Це передбачає здійснення сторонами певних дій шляхом реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків згідно з установленими вимогами з метою задоволення прав та інтересів кредитора. При цьому зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог Кодексу, інших актів законодавства, а за відсутності таких умов і вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або вимог, що звичайно ставляться (ст. 526 ЦК України). Пропонується виділити такі вимоги щодо належності виконання зобов'язання: належний предмет; належний суб'єкт; належний строк; належне місце; належний спосіб. А порушеннями зобов'язання має вважатися їх невиконання.

Порушеннями зобов'язань щодо належного суб'єкта виконання є недотримання вимог ст. 527 та 528 ЦК України. Зобов'язання як акти реалізації права є документами індивідуального характеру, завжди мають визначити суб'єктів, вказавши прізвище, ім'я фізичної особи, найменування юридичної особи. І саме поведінка конкретного суб'єкта породжує юридичні наслідки, визначені в зобов'язанні. Позитивним моментом є законодавчо закріплена можливість для боржника покласти на іншу особу виконання обов'язку. Проте судова практика, численні спори за вказаними відносинами свідчать про необхідність удосконалення нормативного та договірної їх регулювання.

Питання строку (терміну) посідає важливе місце в реалізації більшості цивільних правовідносин. У ст. 530 ЦК України визначено: якщо в зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню у цей строк (термін). Зобов'язання, строк (термін) виконання якого визначений вказівкою на подію, яка неминуче має настати, підлягає виконанню з настанням цієї події. Якщо строк (термін) виконання боржником обов'язку не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги, кредитор має право вимагати його виконання у будь-який час. Боржник повинен виконати такий обов'язок у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги, якщо обов'язок негайного виконання не впливає із договору або актів цивільного законодавства. Отже, дії, події, що передбачені в зобов'язанні, мають відбуватися в указаний строк (термін), а в іншому випадку це має вважатися порушенням (простроченням) зобов'язання та породжувати негативні для порушника правові наслідки. Прострочення, залежно від ступеня його виконання, можна кваліфікувати як невиконання або як неналежне виконання. Це впливає зі змісту ч. 1 ст. 612 ЦК України. Правові наслідки, залежно від ступеня виконання та з урахуванням виду зобов'язань, можуть різнитися. Більше того, сторонами може бути погоджено встановлення додаткового строку для виконання зобов'язання, й останнє, хоча з порушенням строку, що формально підпадає під «неналежне виконання», буде виконаним. Також ЦК України встановлює право боржника на дострокове виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства або не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту (ст. 531). На практиці виникає проблема визначення строків (термінів) у зобов'язаннях, сторонами яких є суб'єкти з різних континентів, реальний час котрих суттєво різниться. Вважається за необхідне ст. 530 ЦК України доповнити нормою про обов'язковість регламентації у документах, що породжують зобов'язання, сторони яких працюють у різних часових поясах, питання строків (термінів): або це часовий пояс однієї із сторін (скоріше всього кредитора), або вказані різні строки з урахуванням часових поясів обох сторін. Також для уникнення спорів доцільно в документах встановлювати порядок обчислення строків.

У певних правовідносинах необхідною умовою виконання зобов'язань є місце виконання. Термін «місце» у зобов'язаннях охоплює поняття від континенту, країни до конкретної точки в будівлі або місцевості. Воно може витікати із змісту зобов'язання, із правил ділового обороту, бути визначено у законі або договорі (ст. 532 ЦК України). Якщо місце виконання зобов'язання не встановлено у договорі, виконання провадиться: за зобов'язанням про передання нерухомого майна – за його місцезнаходженням; за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі договору перевезення, – за місцем здавання товару (майна) перевізникові; за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі інших правочинів, – за місцем виготовлення або зберігання товару (майна), якщо це місце було відоме кредиторіві на момент виникнення зобов'язання; за грошовим зобов'язанням – за місцем проживання або місцезнаходженням

кредитора на момент виникнення зобов'язання. Якщо кредитор на момент виконання зобов'язання змінив місце проживання (місцезнаходження) і сповістив про це боржника, зобов'язання виконується за новим місцем з віднесенням на кредитора всіх витрат, пов'язаних із зміною місця виконання; за іншим зобов'язанням – за місцем проживання (місцезнаходженням) боржника. Вважаємо, перелік досить повно охоплює можливі варіанти щодо місця виконання зобов'язання.

Спосіб виконання зобов'язання також є важливою вимогою, адже однакові роботи, послуги, передача речі тощо можуть здійснюватися різними способами. Ці способи закріплюються в нормативно-правовому акті або в договорі, впливають зі звичаю ділового обороту тощо. Факт невиконання вказаного в нормативно-правовому акті, договорі тощо способу є порушенням зобов'язання й має тягнути правові наслідки.

Правові наслідки порушення зобов'язання встановлені в ст. 611 ЦК України: у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків та моральної шкоди. Виходячи з букви закону, тлумачимо, що надається вичерпний перелік правових наслідків порушення зобов'язань. Логічно, щоб далі були статті, що конкретизують наданий перелік. Проте, ст. 612 має назву «Прострочення боржника», ст. 613 – «Прострочення кредитора», ст. 614 – «Вина як підстава відповідальності за порушення зобов'язання». Що стосується безпосередньо правових наслідків порушення зобов'язань за переліком ст. 611, то окремі статті з роз'ясненням стосуються першого та половини четвертого пункту. В окремих положеннях статей глави 51 ЦК України згадується неустойка. Про зміни умов зобов'язання та моральну шкоду взагалі не загадується, а має місце відсилання до відповідних статей ЦК України та інших актів. Також регламентація відносин щодо забезпечення виконання зобов'язань передбачає визначення правових наслідків порушення боржником зобов'язання, забезпеченого певними видами забезпечення (ст. 552, 554, 563, 571, 589, 597⁶ ЦК України). Ці правові наслідки мають бути відображені в переліку ст. 611 у вигляді відсильних норм.

Отже, правова природа порушення зобов'язань полягає в недотриманні встановлених умов виконання щодо предмета, суб'єктів, строку, місця, способу. Існує нагальна потреба в удосконаленні правових механізмів захисту майнових та особистих немайнових прав суб'єктів зобов'язальних правовідносин. Серед них пріоритетна роль має віддаватися засобам правового впливу. Тож з метою вдосконалення мають бути переглянуті, доповнені норми цивільного законодавства України щодо умов виконання зобов'язань, а також правових наслідків порушення зобов'язань.

Назаренко П. Г.

доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права,
Національний університет «Запорізька політехніка»

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Для сучасного розвитку вітчизняного суспільства характерне активне реформування всіх сфер життєдіяльності. Особливе місце в цьому процесі належить судово-правовій реформі, якій притаманна зміна законодавства, у тому числі кримінального процесуального.

Ст. 55 Конституції України передбачає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб [1].

Передбачене Конституцією право людини і громадянина на доступ до суду відповідає міжнародним актам з прав людини. Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий на відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

У кримінальному провадженні законодавець у ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) визначив доступ до правосуддя на рівні з іншими однією із загальних засад кримінального провадження, якій повинні відповідати його зміст та форма. Питання ж сутності доступу до правосуддя як принципу кримінального провадження, його елементів, специфіки організаційної та процесуальної забезпеченості залишаються комплексно не дослідженими, що зумовлює актуальність дослідження сучасного стану доступу до правосуддя в кримінальному провадженні.

У ст. 21 КПК України законодавець визначив одночасно два принципи: доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень, – розтлумачивши їх зміст, виходячи з концепції права на справедливий суд, що визнається міжнародними зобов'язаннями держави й Законом України «Про судоустрій та статус суддів». Отже, у КПК України засадою кримінального провадження термінологічно визначено саме доступ до правосуддя, а не доступ до суду чи доступності до правосуддя чи суду.

Так, І. Гловюк провела порівняльний аналіз категорій «доступ до суду», «доступ до правосуддя» та «доступ до судового контролю» в кримінальному провадженні. Авторка визначила, що доступ до суду – це наявність можливості розгляду та вирішення по суті кримінально-правового та кримінально-процесуального спору судом як на досудових (доступ до судового контролю), так і судових (доступ до правосуддя) стадіях, тому доступ до правосуддя потрібно розуміти як забезпечення можливості розгляду кримінальної справи по суті в судових стадіях кримінального процесу. Таким чином, вчена дійшла висновку, що право на доступ до правосуддя є елементом права на доступ до суду та права на справедливий судовий розгляд [2, с. 5].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод прямо не передбачає право на доступ до суду, у тому числі при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення. Як указано в літературі, право на судовий розгляд належить до тих, які безпосередньо не впливають із тексту ст. 6 (1) та були спеціально дороблені Судом. Воно означає, що індивід повинен мати право на представлення своєї справи в суді з метою його розгляду, не зустрічаючи на своєму шляху неправомірних юридичних та практичних перешкод [3].

Європейський суд з прав людини зазначив: «Було б неприйнятним, на думку Суду, якби частина 1 статті 6 детально визначала процесуальні гарантії сторонам у судовому провадженні, не забезпечивши насамперед того, без чого користування такими гарантіями було б неможливим, а саме – доступ до суду. Характеристики справедливості, публічності та оперативності судового провадження були б марними, за відсутності судового провадження» [4]. У цьому ж рішенні Суд вказав, що право доступу до правосуддя є однією з невід’ємних складових права, гарантованого п. 1 ст. 6. Це не розповсюджувальне тлумачення, що накладає додаткові зобов’язання на Договірні держави: цей висновок заснований на термінології першого речення п. 1 ст. 6, прочитаного у контексті цієї статті, з урахуванням предмету та мети нормативного договору, яким є Конвенція, а також загальних принципів права. Таким чином, Суд дійшов висновку, що, навіть і не використовуючи «додаткові засоби тлумачення», передбачені ст. 32 Віденської конвенції, п. 1 ст. 6 забезпечує кожній людині право на розгляд у суді будь-якого спору, що відноситься до його цивільних прав та обов’язків. Вона визнає «право на суд», де право доступу, що розуміється як право ініціювати провадження у цивільній справі, становить лише один з аспектів. До цього слід додати гарантії статті 6 п. 1, що відносяться до організації й складу суду і до руху процесу. Усе це в цілому являє собою право на справедливий розгляд.

Тобто «право на суд» було сформульовано саме прецедентною практикою Європейського суду з прав людини, у якій поняття «право на суд» складається з трьох основних елементів: 1) «суд», який встановлений відповідно до закону і відповідає вимогам незалежності та неупередженості; 2) такий суд повинен мати достатньо широку компетенцію для вирішення всіх аспектів спору чи обвинувачення, до яких застосовується ст. 6; 3) особа повинна мати доступ до такого суду [5, с. 190].

Таким чином, дійсно, ст. 6 Конвенції у тлумаченні прецедентної практики Європейського суду не тільки містить гарантії справедливої судової процедури, а й дає право на судову процедуру – право доступу до суду. Однак складно погодитися з тим, що в кримінальних справах право на доступ до суду означає, що особа, яка обвинувачується у вчиненні злочину, має право на те, щоб її справа розглядалася судом, який відповідає вимогам ст. 6 Конвенції [6, с. 69]: це, як уявляється, звужене тлумачення права на доступ до суду в кримінальних справах, оскільки не враховує права на доступ до суду при вирішенні питань, не пов’язаних із встановленням обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення.

Враховуючи наведені положення, можна зробити висновок, що забезпечення доступу до суду державою як складової права на справедливий судовий розгляд ЄСПЛ зараховує до позитивних зобов'язань держави-учасниці Конвенції, що передбачає виконання комплексу заходів, пов'язаних із реалізацією цього права особою та усуненням фактичних чи юридичних перешкод у доступі до суду.

У зв'язку із цим можна стверджувати, що в кримінальному процесі доступ до суду – це наявність можливості розгляду та вирішення по суті кримінально-правового та кримінально-процесуального спору судом як на досудових (доступ до судового контролю), так і у судових (доступ до правосуддя) стадіях. Оскільки правосуддя в кримінальних справах є функцією суду з розгляду та вирішення по суті кримінальної справи й застосування у зв'язку із цим норм матеріального права, тому доступ до правосуддя в кримінальному процесі потрібно розуміти як забезпечення можливості розгляду кримінальної справи по суті в судових стадіях кримінального процесу. При цьому передумовою доступу до суду є право на ініціювання кримінального переслідування.

Позитивно оцінюючи та підтримуючи пропозицію науковців щодо розмежування названих термінів у цілому, не можемо погодитись зі звуженим розумінням сутності принципу доступу до суду та його змісту, а також вважаємо, що доступ до правосуддя та обов'язковості судових рішень є двома окремими засадами кримінального провадження, які хоч і нерозривно пов'язані між собою, однак повинні розмежовуватись.

З огляду на зазначене, підтримуючи думку О. Балацької, вважаємо, що доступ до правосуддя та обов'язковості судових рішень є двома окремими засадами кримінального провадження, які повинні розмежовуватись. Вважаємо, що в ст. 21 КПК України доцільніше категорію «доступ до правосуддя» замінити терміном «доступ до суду», який повніше охоплює основні ідеї вказаної засади. Зміст цього принципу потрібно тлумачити ширше, ніж власне можливість звернення до суду, виходячи з комплексу організаційних та функціональних елементів [7, с. 266].

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Гловюк І. В. Доступ до суду у кримінальному процесі: проблеми теорії. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. Т. 4. № 2 (11). С. 1–7. URL: <http://epub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/466/486> (дата звернення: 12.02.2022).
3. Право на справедливый суд в рамках Европейской конвенции о защите прав человека (статья 6). *Interights. Руководство для юристов*. Редакция: Дойна Иоана Страйстеану, Дина Ведерникова, Йонко Грозев, Довидас Виткаукас, Шин Льюис-Энтони. Текущее издание на декабрь 2008 г. URL: http://www.echr.ru/documents/manuals/Article06/Interights-Art6-manual_RUS.pdf (дата обращения: 10.02.2022).
4. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Golder v. The United Kingdom». 1975. № 35.
5. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. Київ : Реферат, 2002. 344 с.
6. Соловійов О. В. Право на доступ до правосуддя у практиці Європейського Суду з прав людини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 6. С. 68–75.
7. Балацька О. Доступ до правосуддя як загальна засада кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 262–268.

Напиральська О. І.

кандидат юридичних наук,
член Кримінологічної асоціації України, м. Запоріжжя

ФОРМУВАННЯ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ ПІД ВПЛИВОМ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ – ІНТЕРНЕТУ

Сьогодні в повсякденному вжитку набули поширення два близьких поняття: «масова комунікація» і «масова інформація». У нашій країні склалася традиція вживати термін «масова комунікація» переважно в психології, соціології, лінгвістиці, тоді як термін «масова інформація» (іноді «засоби масової інформації і пропаганди») використовують, насамперед, у журналістиці та суспільно-політичній літературі [1, с. 5]. У дослідженнях юридичної спрямованості термін «масова інформація» також переважає [2]. Щодо терміна «засоби масової комунікації» (далі ЗМК), то він є відносно новим і вперше був офіційно включений до преамбули Статуту Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) у 1946 р. [3, с. 116], а сьогодні широко застосовується в літературі, насамперед психологічного й соціологічного спрямування.

До ЗМК зазвичай зараховують кіно, радіо, телебачення, пресу, інтернет. Зокрема, В. Ф. Іванов називає серед них також телеконференції, бо «за їх допомогою соціальна інформація передається на великі, розташовані в різних місцях аудиторії» [4, с. 11]. Оригінальну концепцію запропонував Г. М. Горшенков, який зарахував до засобів масової комунікації також інші технічні засоби, аж до їх примітивних форм, наприклад, рупору або мегафону, а також плакати, етикетки, цигаркові пачки. Більше того, на думку вченого, як ЗМК можуть використовуватися різні предмети, за своїм призначенням далекі від масової комунікації, наприклад... стіну (новий вид молодіжного мистецтва «графіті») [5, с. 42–44].

ЗМК справляють *подвійний, взаємовиключний вплив* на внутрішній світ, спосіб життя й поведінку молоді: з одного боку, вони виступають як носії етичних норм, знань, моральних цінностей, народних традицій, джерела правового інформування, фактор, що стимулює здоровий спосіб життя молоді; з іншого – провокують розвиток шкідливих звичок, сприяють розвитку психологічного дискомфорту, підвищенню рівня вербальної й фізичної агресії, нав'язують певні стереотипи поведінки.

Сучасна молодь, яка перебуває в межах сучасного інформаційного простору, перебуває під неконтрольованим впливом ЗМК та мережі Інтернет. Ідеал особистості – гармонійно розвинена людина, яка на свідомому рівні розуміє та дотримується встановлених норм поведінки. Це особа, яка має чітко виражені життєві позиції, широкий світогляд, моральну переконаність. Особа, залежна від «всесвітнього павутиння», навпаки, демонструє розлади в психічному розвитку, відхилення в поведінці та напад агресії. Інтернет-залежність може виявлятися у пристрасті до віртуального спілкування, ігрової залежності, постійного пошуку інформації або перебуванні на

порносайтах та обговорення еротичних сцен під час перегляду відео. На відміну від вживання алкогольних напоїв або наркотиків, що впливають на фізичне здоров'я людини, масмедіа завдає нищівного удару по психіці.

Якщо інтернет-залежність вчасно не виявити, то людина може не тільки зіпсувати відносини з близькими та друзями, але й втратити здоров'я, роботу та навіть позбутися сенсу життя. За статистикою, серед людей, залежних від Мережі, великий відсоток самогубців. На відміну від інших залежностей, Всесвітня мережа стає не просто сенсом життя, а по суті, самим життям. Інформаційному полю України притаманна гіпердевіація (агресія, цинізм, цінності кримінального світу тощо), що призводить до формування асоціальної поведінки дітей і молоді.

Молодь та діти сьогодні дуже часто приділяють увагу «агресивним формам культури», які поширюються зі швидкістю епідемії. Користувачі інтернету можуть знайти документальні фото, відео вбивств, зґвалтувань, побиття, катувань, інших форм насильств, що породжують страх або наслідування цих явищ.

На теперішній час завдяки різним видам комунікації у віртуальному середовищі має місце кримінальна експлуатація молоді. Аналіз показує, що на кожному континенті десятки тисяч дітей та молоді експлуатуються в проституції, порнографії, туризмі із сексуальною метою. Майже кожна країна зіткнулася із цим явищем. За даними ООН, у 79% торгівля людьми здійснюється з метою сексуальної експлуатації. За даними ЮНІСЕФ, щороку 1,2 млн дітей та молоді потрапляють до тенет торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації та примусової праці. У соціальних мережах, чатах та форумах, як правило, відбуваються знайомства. Кривдник, спілкуючись з молодою особою, для того, щоб завоювати довіру, може представлятися її однолітком. Встановивши довірливі стосунки, він отримує адресу, телефон, просить вислати фотокартку чи поспілкуватися за допомогою вебкамери, провокуючи на непристойні дії. Молодіжна та дитяча порнографія в інтернеті є великою проблемою, оскільки розповсюджується легко, швидко та дешевше, ніж через звичайні канали (відео та друкована продукція). Законодавством заборонено пропагування в засобах масової комунікації культу насильства й жорстокості, розповсюдження порнографії та інформації, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному стану дитини та молоді.

Має місце й таке ганебне явище, як дитячий та молодіжний секс-туризм – за визначенням ЕКПАТ, «комерційне сексуальне використання дітей та молоді людьми, які приїждять зі своєї країни в інші зазвичай менш розвинуті країни, для участі в сексуальних стосунках з молоддю». Молодіжний секс-туризм може мати як міжнародні, так і національні масштаби, тобто секс- туристи можуть подорожувати як за кордон, так і в межах своєї країни. Здебільшого секс-туристи, з більш заможних країн, які через інтернет-мережу втягують дітей та молодь у проституцію, можуть бути чоловічої та жіночої статі (хоча 95% є чоловіками). Дорослі, які надають перевагу саме дітям, а не молоді – педофіли та ситуаційні споживачі. Останні становлять найчисленнішу групу – це особи, які йдуть на випадкові зв'язки з молодою

особою з метою її сексуальної експлуатації. Сексуальні дії фізичного характеру можуть супроводжуватися розмовами про сексуальні стосунки, показом зображень та фільмів порнографічного характеру, переконаннями, що сексуальність для дитини та молоді є нормою.

На сьогодні так зване віртуальне середовище впливає на соціалізацію та формування ціннісних орієнтацій у підростаючого покоління та молоді. Процес негативного впливу інтернет-середовища на свідомість людини може призвести до трагічних наслідків як для здоров'я, життя, так і для суспільства в цілому. Розвиток ЗМК спричинив зміни в суспільній психології в цілому та в способі мислення окремого індивіда зокрема. На етапі поступового переходу людства до інформаційного суспільства (інформаційної цивілізації) збільшуються масштаби, ускладнюються структура й зміст інформаційних потоків та всього інформаційного середовища в цілому, виникають нові ЗМК. Сьогодні вони є важливим чинником формування особистості нового типу, з особливою психологією та поведінковими реакціями, що реалізують ідеологічний, політичний вплив на людей, згуртовують їх у єдине ціле. Усе це багаторазово посилює вплив ЗМК на психіку та протиправні дії людини, темпи якого стрімко зростають.

Список використаної літератури

1. Богомолова Н. Н. Социальная психология печати, радио, телевидения / под общ. ред. Н. Н. Богомолова. Москва : МГУ, 1991. 127 с.
2. Бугера О. І. Вплив засобів масової інформації на процес формування особистості неповнолітнього (за матеріалами соціологічного дослідження). *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 6. С. 117–120.
3. Международные нормативные акты ЮНЕСКО / сост. И. Д. Никулин. Москва : Логос, 1993. 640 с.
4. Иванов В. Ф. Соціологія масової комунікації : навч. посіб. Київ : Київ. ун-т, 2000. 210 с.
5. Горшенков Г. Н. Криминология массовых коммуникаций : науч.-учеб. изд-е. Нижний Новгород : Нижегородск. ун-т, 2003. 331 с.

Ніщимна С. О.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Законом України «Про інформацію» [1] інформація про особу віднесена до конфіденційної, тобто інформації з обмеженим доступом. Інформація про фізичну особу в сукупності складається з її персональних даних. Правові відносини, пов'язані із захистом персональних даних про фізичну особу, їх обробкою та поширенням, урегульовані Законом України «Про захист персональних даних» [2]. Відповідно до цього Закону, персональними даними є сукупність відомостей про фізичну особу, які дозволяють її ідентифікацію.

Обробкою персональних даних вважають будь-яку дію або сукупність дій, спрямованих на збирання, реєстрацію, накопичення, зберігання, адаптування, зміну, поновлення, використання й поширення, знеособлення ви-

лучення відомостей, які дають змогу прямо чи опосередковано ідентифікувати особу, знищення персональних даних, у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем.

Статтею 32 Конституції України встановлена заборона збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Зазначеним вимогам Конституції України кореспондують положення законодавства України, а саме:

– абз. 2 ч. 1 ст. 302 ЦК України [3]: збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускаються, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини;

– ч. 2 ст. 14 Закону України «Про захист персональних даних» [2]: поширення персональних даних без згоди суб'єкта персональних даних або уповноваженої ним особи дозволяється у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини;

– ч. 2 ст. 21 Закону України «Про інформацію» [1]: конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом;

– ч. 2 ст. 7 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [4]: розпорядники інформації, які володіють конфіденційною інформацією, можуть поширювати її лише за згодою осіб, які обмежили доступ до інформації, а за відсутності такої згоди – лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Таким чином, лише фізична особа, якої стосується конфіденційна інформація, відповідно до конституційного та законодавчого регулювання права особи на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації, має право вільно, на власний розсуд визначати порядок ознайомлення з нею інших осіб, держави та органів місцевого самоврядування, а також право на збереження її в таємниці.

Конституційне та законодавче регулювання права на невтручання в особисте та сімейне життя узгоджується з міжнародно-правовими актами.

Так, у ст. 12 Загальної декларації прав людини [5] встановлено, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте й сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист законом від такого втручання або таких посягань.

У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6] визначено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції; органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту

країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (ст. 8).

Міжнародним пактом про громадянські і політичні права [7] встановлено, що ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію (п. 1 ст. 17).

За Цивільним кодексом України, зміст права на недоторканність особистого і сімейного життя як одного з видів особистого немайнового права полягає в тому, що фізична особа вільно, на власний розсуд визначає свою поведінку у сфері свого приватного життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб та має право на збереження у таємниці обставин свого особистого життя (ст. 270, 271, 301). Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав (ч. 3 ст. 269 Цивільного кодексу України).

За наслідками розгляду подання про конституційне тлумачення ст. 32, 43 Конституції України Конституційний Суд ухвалив рішення № 2-рп/2012 [8], яким роз'яснив, що інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу є конфіденційною. Збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами є втручанням в її особисте та сімейне життя. Таке втручання допускається винятково у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Список використаної літератури

1. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 12.02.2022).
2. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 12.02.2022).
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.02.2022).
4. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 12.02.2022).
5. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 12.02.2022).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.02.2022).
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 12.02.2022).
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20.01.2012 № 2-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text> (дата звернення: 12.02.2022).

Новіков О. В.

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;
старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ДО ПИТАННЯ ПРО «ГЕОГРАФІЮ» ПЕРЕВИЩЕННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ ОБМЕЖЕНЬ ШВИДКОСТІ РУХУ, ПРОЇЗД НА ЗАБОРОННИЙ СИГНАЛ РЕГУЛЮВАННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ПОРУШЕННЯ ІНШИХ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ

1. Об'єктом кримінологічного вивчення є не лише злочинність та заходи боротьби з нею, але й інші негативні соціальні явища, які хоча й не є кримінальними, але перебувають у щільних взаємозв'язках та відносинах зі злочинністю. У кримінології їх традиційно називають «фонові явища» та поділяють на «загальні» (ті, що вноормовують відхилення від загально визначених норм моралі й правомірної поведінки, підривають культурні та духовні засади суспільства, полегшують становлення на шлях правопорушень і злочинів [1, с. 135]) і «спеціальні» (ті, що виступають соціальною базою для поширення взаємопов'язаних видів злочинності та груп злочинів [1, с. 136]). Так, стосовно кримінальних правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту спеціальними фоновими явищами виступають адміністративні правопорушення у сфері дорожнього руху. Дослідники стверджують про те, що залежність між порушеннями правил дорожнього руху та «автотранспортними» кримінальними правопорушеннями існує об'єктивно, і середнє оптимальне співвідношення між цими правопорушеннями становить 300:1 [2, с. 336–337]. Отже, адміністративні правопорушення у сфері дорожнього руху є важливим об'єктом кримінологічних досліджень «автотранспортної» злочинності, вивчення якого може надати низку корисних наукових висновків.

2. Одна з авторських минулорічних публікацій [3] уже частково торкалася питання географічного розподілу кримінальних правопорушень у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні. Вважаємо, що існує необхідність проведення аналогічного дослідження стосовно окремих адміністративних правопорушень у сфері дорожнього руху. Зокрема, порівняння та зіставлення даних щодо кримінальних і адміністративних правопорушень у цій сфері за регіонами в майбутніх дослідженнях може виявити статистичні «артефакти», розуміння природи яких допоможе скласти правильні висновки про ефективність роботи підрозділів патрульної поліції Національної поліції України.

Варто одразу зазначити, що дані про адміністративні правопорушення у сфері дорожнього руху, які будуть розглянуті, були отримані в результаті запиту до Національної поліції України. Надалі буде надано рейтинг областей за окремими виявленими адміністративними правопорушеннями.

3. Одними з адміністративних правопорушень у сфері дорожнього руху, що щільно корелюють з кримінальними правопорушеннями правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту, є «перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху» (ст. 122 Кодексу України про адміністративні правопорушення, далі – КУпАП). Так, причинами значної кількості ДТП із постраждалими є якраз зазначені вище порушення правил дорожнього руху.

4. Частина 1 ст. 122 КУпАП передбачає відповідальність за «перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів більш як на двадцять кілометрів на годину, порушення вимог дорожніх знаків та розмітки проїзної частини доріг, правил перевезення вантажів, буксирування транспортних засобів, зупинки, стоянки, проїзду пішохідних переходів, ненадання переваги в русі пішоходам на нерегульованих пішохідних переходах, а так само порушення встановленої для транспортних засобів зборони рухатися тротуарами чи пішохідними доріжками».

Топ-10 регіонів України за поширенням зазначених адміністративних правопорушень у 2020 р. виглядає так: 1 місце – м. Київ (96 894 облікованих адміністративних правопорушень за ч. 1 ст. 122 КУпАП); 2 місце – Харківська область (89507); 3 місце – Львівська область (86833); 4 місце – Дніпропетровська область (70975); 5 місце – Вінницька область (54101); 6 місце – Донецька область (51485); 7 місце – Миколаївська область (51424); 8 місце – Київська область (48841); 9 місце – Рівненська область (45724); 10 місце – Одеська область (45084).

5. Частина 2 ст. 122 КУпАП передбачає відповідальність за «порушення правил проїзду перехресть, зупинок транспортних засобів загального користування, проїзд на заборонний сигнал світлофора або жест регулювальника, порушення правил обгону і зустрічного роз'їзду, безпечної дистанції або інтервалу, розташування транспортних засобів на проїзній частині, порушення правил руху автомагістралями, користування зовнішніми освітлювальними приладами або попереджувальними сигналами при початку руху чи зміні його напрямку, використання цих приладів та їх переобладнання з порушенням вимог відповідних стандартів, користування під час руху транспортного засобу засобами зв'язку, не обладнаними технічними пристроями, що дозволяють вести перемови без допомоги рук (за винятком водіїв оперативних транспортних засобів під час виконання ними невідкладного службового завдання), а так само порушення правил навчальної їзди».

Топ-10 регіонів України за поширенням зазначених адміністративних правопорушень у 2020 р. виглядає так: 1-ше місце – м. Київ (27 930 облікованих адміністративних правопорушень за ч. 2 ст. 122 КУпАП); 2-ге місце – Харківська область (23 475); 3-тє місце – Дніпропетровська область (22 404); 4-те місце – Одеська область (14 677); 5-те місце – Львівська область (13 764); 6-те місце – Запорізька область (10 822); 7-ме місце – Миколаївська область (9547); 8-ме місце – Волинська область (9376); 9-те місце – Полтавська область (9051); 10-те місце – Рівненська область (8499).

6. Частина 3 ст. 122 КУпАП передбачає відповідальність за «ненадання переваги в русі транспортним засобам аварійно-рятувальних служб, швидкої медичної допомоги, пожежної охорони, поліції, що рухаються з увімкненими спеціальними світловими або звуковими сигнальними пристроями, ненадання переваги маршрутним транспортним засобам, у тому числі порушення правил руху і зупинки на смузі для маршрутних транспортних засобів, а так само порушення правил зупинки, стоянки, що створюють перешкоди дорожньому руху або загрозу безпеці руху».

Топ-10 регіонів України за поширенням зазначених адміністративних правопорушень у 2020 рр. виглядає так: 1-ше місце – м. Київ (44 365 облікованих адміністративних правопорушень за ч. 3 ст. 122 КУпАП); 2-ге місце – Львівська область (5851); 3-тє місце – Житомирська область (5479); 4-тє місце – Харківська область (5464); 5-тє місце – Одеська область (3769); 6-тє місце – Рівненська область (3498); 7-ме місце – Київська область (2403); 8-ме місце – Вінницька область (2097); 9-тє місце – Дніпропетровська область (1896); 10-тє місце – Черкаська область (1709).

7. Частина 4 ст. 122 КУпАП передбачає відповідальність за «перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів більш як на п'ятдесят кілометрів на годину».

Топ-10 регіонів України за поширенням зазначених адміністративних правопорушень у 2020 р. виглядає так: 1-ше місце – Одеська область (400 облікованих адміністративних правопорушень за ч. 4 ст. 122 КУпАП); 2-ге місце – м. Київ (246); 3-тє місце – Дніпропетровська область (146); 4-тє місце – Київська область (133); 5-тє місце – Харківська область (117); 6-тє місце – Львівська область (96); 7-ме місце – Кіровоградська область (93); 8-ме місце – Миколаївська область (84); 9-тє місце – Рівненська область (81); 10-тє місце – Вінницька область (74).

Список використаної літератури

1. Кримінологія : підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. В. Лисодєд та ін. ; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. 384 с.
2. Лунєєв В. В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 912 с.
3. Новіков О. В. Географія кримінальних правопорушень у сфері безпеку руху та експлуатації транспорту в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 94. С. 102–109.

Новікова К. А.

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

1. У ХХІ ст. досить поширеним явищем стала гібридна війна, яка охоплює не лише застосування збройних сил чи збройної агресії, а й інших невоєнних засобів. Одним з напрямів сучасних гібридних війн став інформаційний вплив на населення країни-супротивника, який включає дезінформацію, про-

паганду, збір тактичної інформації тощо. Зазначений вплив дістав назву «інформаційна війна», під якою розуміють нову форму боротьби сторін, у якій використовують спеціальні способи та засоби, що впливають на інформаційне середовище супротивника й захищають власну в інтересах досягнення стратегічних цілей війни [1]. Головне завдання інформаційних воєн полягає в маніпулюванні масами. Мета такої маніпуляції найчастіше полягає у: внесенні в суспільну та індивідуальну свідомість ворожих, шкідливих ідей та поглядів; дезорієнтації та дезінформації мас; послабленні певних переконань; залякуванні свого народу образом ворога; залякуванні супротивника своєю могутністю; забезпеченні ринку збуту для своєї економіки [2].

За таких умов правове регулювання інформаційної безпеки стає одним з фундаментальних засад забезпечення національної безпеки. Незважаючи на високу актуальність порушеної проблематики, в Україні питання забезпечення інформаційної безпеки залишається доволі фрагментарним, наразі відсутня єдина системна модель убезпечення суспільства від негативного інформаційного впливу. Завданням цієї публікації є короткий огляд законодавчих положень, що стосуються інформаційної безпеки українського суспільства.

2. Легальне визначення поняття «інформаційна безпека» подано в Законі України «Про основні засади розвитку українського суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 09.01.2007 № 537-V. Так, відповідно до п. 13 розділу III цього Закону, інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації. Тут же визначається, що вирішення проблеми інформаційної безпеки має здійснюватися шляхом: створення повнофункціональної інформаційної інфраструктури держави та забезпечення захисту її критичних елементів; підвищення рівня координації діяльності державних органів щодо виявлення, оцінки і прогнозування загроз інформаційній безпеці, запобігання таким загрозам та забезпечення ліквідації їх наслідків, здійснення міжнародного співробітництва з цих питань; вдосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення інформаційної безпеки, зокрема захисту інформаційних ресурсів, протидії комп'ютерній злочинності, захисту персональних даних, а також правоохоронної діяльності в інформаційній сфері; розгортання та розвитку Національної системи конфіденційного зв'язку як сучасної захищеної транспортної основи, здатної інтегрувати територіально розподілені інформаційні системи, в яких обробляється конфіденційна інформація.

Окрім цього, важливі положення щодо координації діяльності державних органів у сфері інформаційної безпеки закріплені в Законі України «Про національну безпеку» від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відповідно до ч. 4 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку», державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної,

зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо.

Так, п. 3 ч. 1 ст. 19 цього ж Закону покладає на Службу безпеки України захист інформаційної безпеки держави. Крім того, існує Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, яка, відповідно до ч. 1 ст. 22 згаданого Закону, є державним органом, призначеним для формування та реалізації державної політики у сферах кіберзахисту критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом. Нарешті, ч. 1 ст. 27 Закону, що досліджується, передбачає, що комплексний огляд сектору безпеки в оборони включає проведення огляду стану кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та критичної інформаційної інфраструктури.

3. Також вагомим досягненням України було прийняття Закону України «Про основні засоби забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 № 2163-VIII, який визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки. Закон містить багато важливих положень, які стосуються забезпечення інформаційної безпеки в кіберпросторі.

Також було прийнято Закон України «Про Національну систему конфіденційного зв'язку» від 10.01.2002 № 2919-III, який регулює суспільні відносини, пов'язані із створенням, функціонуванням, розвитком та використанням Національної системи конфіденційного зв'язку, та Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» від 05.07.1994 № 80/94-ВР, що регулює відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах.

4. Окрім цього, Указ Президента «Про створення Центру протидії дезінформації» від 19.03.2021 № 106/2021 та Положення про Центр протидії дезінформації, затверджене Указом Президента України від 07.03.2021 № 187/2021, врегулювали питання, пов'язані з основними завданнями, покладеними на новостворений орган – «Центр протидії дезінформації». Ними стали серед багатьох: 1) проведення аналізу та моніторингу подій і явищ в інформаційному просторі України, стану інформаційної безпеки та присутності України у світовому інформаційному просторі; 2) виявлення та вивчення поточних і прогнозованих загроз інформаційній безпеці України, чинників, які впливають на їх формування, прогнозування та оцінка наслідків для безпеки національних інтересів України; тощо.

5. Також Указом Президента України від 28.12.2021 № 685/2021 була затверджена Стратегія інформаційної безпеки, яка забезпечення інформаційної безпеки України визначає однією з найважливіших функцій держави. Надається нове визначення інформаційної безпеки як складової національної без-

пеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом.

Надається поняття інформаційної загрози як потенційно або реально негативних явищ, тенденцій і чинників інформаційного впливу на людину, суспільство та державу, що застосовуються в інформаційній сфері з метою унеможливлення чи ускладнення реалізації національних інтересів та збереження національних цінностей України й можуть прямо чи опосередковано завдати шкоди інтересам держави, її національній безпеці та обороні.

Стратегія визначає глобальні виклики та загрози, національні виклики та загрози, цілі та напрями діяльності в цій сфері, міжнародні досягнення. Очікуваними результатами є захищений інформаційний простір України; ефективне функціонування системи стратегічних комунікацій; здійснення ефективної протидії поширенню незаконного контенту; забезпечення сталого процесу інформаційної реінтеграції громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, та поширення українського телерадіомовлення на територіях України, прилеглих до тимчасово окупованих територій; суттєве підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності населення; дотримання конституційних прав особи на вільне вираження своїх поглядів і переконань, захист приватного життя; забезпечення захисту прав журналістів; формування української громадянської ідентичності.

6. Як підсумок, варто зазначити, що в Україні поступово формується та вдосконалюється правове регулювання у сфері інформаційної безпеки. Факторами такого розвитку законодавства є передусім гібридна війна Російської Федерації проти України, одним з напрямів якої є інформаційна війна, спрямована на дискредитацію найвищих органів державної влади.

Список використаної літератури

1. Блэк С. Введение в публік рилейшнз. Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. 320 с.
2. Чорноус І. С. Інформаційна війна як засіб конкурентної боротьби фахівців з публік рилейшнз. URL: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2014/Economics/6_153509.doc.htm (дата звернення: 10.02.2022).

Новосад Ю. О.

доктор юридичних наук,
керівник Ковельської окружної прокуратури Волинської області

Ковальчук В. С.

начальник відділу ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань
та інформаційно-аналітичної роботи Волинської обласної прокуратури

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ ЗАСУДЖЕНИМИ

Як показали результати спеціальних наукових досліджень, для сучасного стану правопорядку у сфері виконання покарань України, зокрема в установах виконання покарань (УВП), характерна низка проблем, що діалектично пов'язані з тактичними та стратегічними прорахунками з питань запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються засудженими. При цьому зазначені небезпечні тенденції відтворюються в динаміці, структурі дисциплінарних правопорушень і злочинності засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі та проявляють таким чином ступінь суспільної небезпеки таких діянь – у їхніх кількісних та якісних показниках [1, с. 296].

Поряд з цим, як із цього приводу зауважила В. О. Меркулова, на жаль, до сьогодні ефективність (неефективність) кримінально-виконавчої політики, як, до речі, і ступінь виправлення засудженого під час відбування покарання, оцінюються лише на підставі кількісних показників, а саме даних щодо кількості порушень режимних вимог та кількості вчинених злочинів. Водночас дані щодо динаміки, структури пенітенціарної злочинності, рівня латентності кримінально караних правопорушень узагалі та злочинів насильницького характеру зокрема доводять досить небезпечні тенденції в практиці виконання покарання у виді позбавлення волі [2, с. 190]. І це при тому, що протягом останнього часу (2010–2021 рр.) спостерігається значне зменшення кількості засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі в Україні. Це пояснюється розповсюдженням і впровадженням ідеї виключності позбавлення волі як виду покарання, що повинно призначатися лише в тих випадках, коли інше покарання не здатне досягти поставлених перед ним цілей.

Як свідчить вивчення наукової літератури, така ідея є провідною у світі гармонізації українського законодавства із світовим досвідом та є втіленням ідей гуманності в сучасному кримінальному праві. Водночас, навіть у такій ситуації, кількість кримінальних правопорушень, які вчиняються засудженими до позбавлення волі у розрахунку на 1 тис. осіб, щорічно не зменшується, що показує сталу тенденцію у сфері виконання покарань України у період 1991–2021 рр. [3, с. 5–12].

Саме тому, і це питання має стати пріоритетним при здійсненні прокурорського нагляду в органах та УВП і враховуватись при оцінюванні ефективності запобіжної та в цілому діяльності прокурорів у системі виконання покарань. Зокрема, як свідчить практика, понад 93% із загальної кількості кримінальних правопорушень, що вчиняються в УВП, припадає на засуджених до позбавлення волі (переважно в чоловічих колоніях середнього та максимального рівня безпеки). Крім цього, близько 35% таких суспільно небезпечних діянь, які вчиняються у виправних і виховних колоніях, в яких тримаються зазначені засуджені, становлять насильницькі злочини, а латентність насильницької пенітенціарної злочинності, спрямованої на фізичну цілісність, статеву гідність і психічний стан особи, – майже 50% [4, с. 77–78].

Якщо ж детальніше проаналізувати зазначене суспільно небезпечне явище, то в структурі кримінальних правопорушень в УВП переважають злісна непокора (до 40 %) та ухилення від відбування покарання (33 %) [5, с. 304].

Достатньо поширеними є також так звані «наркотичні злочини», насильницькі злочини, зокрема вбивства, тяжкі тілесні ушкодження й тілесні ушкодження середньої тяжкості.

Більше того, у місцях позбавлення волі непоодинокими є випадки посягання на персонал УВП. Поряд із цим, рідше мають місце кримінальні правопорушення корисливої спрямованості (крадіжки, розбої, грабежі).

У цілому ж структура пенітенціарної злочинності в Україні має такий вигляд:

- а) 40% – злочини, пов'язані зі злісною непокорою (ст. 391 КК);
- б) 33% – ухилення від відбування покарання (ст. 390 КК);
- в) 6% – злочини у сфері обігу наркотичних засобів;
- г) 4% – насильство (опір) щодо працівника правоохоронного органу;
- г) 4% – втечі засуджених із місць позбавлення волі (ст. 393 КК);
- д) до 1% відповідно – убивства, тілесні ушкодження, дії, що дезорганізують діяльність УВП, та інші злочини [6].

Таким чином, і в цьому випадку прокурори, які здійснюють прокурорський нагляд у сфері виконання покарань України, мають брати до уваги зазначені закономірності розвитку злочинності в УВП та вживати визначені для них у законі заходи щодо нейтралізації, блокування, усунення тощо детермінант, які породжують та зумовлюють їх, включаючи можливості, що визначені в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України, зокрема в ст. 36, – при здійсненні процесуального керівництва в ході досудового розслідування кримінальних проваджень.

Список використаної літератури

1. Новосад Ю. О. Кримінально-виконавчі засади участі прокуратури України у сфері виконання покарань : дис. .... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. 544 с.

2. Меркулова В. О. Запобігання пенітенціарної злочинності: сутність та напрями реформування кримінально-виконавчого законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 190–193.

3. Колб О. Г., Попельнюк Т. В. Про деякі сучасні тенденції, що склались у сфері виконання покарань України у зв'язку із вчиненням персоналом колоній кримінальних правопорушень. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 3. С. 5–12. DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.01.

4. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 509 с.

5. Новосад Ю. О., Годлевська-Коновалова А. В. «Злісна непокора» та «злісне порушення встановленого порядку відбування покарання»: тотожність та відмінність цих понять. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 жов. 2018 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2018. С. 304–305.

6. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки установ виконання покарань у 2021 р. : матеріали колегії. Київ : ДКВС Міністерства юстиції України, 2022. URL: <https://kvs.gov.ua/important-info/for-public/> (дата звернення: 15.02.2022).

Околіт О. В.

аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ

«СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ», «СУБ'ЄКТ ПІДВИЩЕНОГО ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ», «ВОР В ЗАКОНІ»: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

У теорії кримінального права висловлюють різні позиції щодо питання про те, кого потрібно зараховувати до суб'єкта злочинного впливу, а кого – до суб'єкта підвищеного злочинного впливу. Це питання має важливе значення для кваліфікації злочинів за ст. 255, 255-1 КК України, оскільки слідчий в обвинувальному акті повинен конкретизувати, до якого саме суб'єкта належить обвинувачений, щоб не створювати підґрунтя для його повернення, допущення судових помилок, оскарження рішень суду тощо.

Р. В. Яцкевич до «суб'єктів злочинного впливу» пропонує зараховувати осіб, які в неформальній стратифікаційній системі кримінального середовища, зокрема в місцях позбавлення волі, займають положення – «смотрящий», «положенець», «кримінальний авторитет», а до «суб'єктів підвищеного злочинного впливу» – осіб, які в неформальній стратифікаційній системі кримінального середовища, зокрема й у місцях позбавлення волі, займають положення «вор в законі» [1, с. 384]. Така позиція дослідника суперечить положенням ч. 5 ст. 255 КК України, оскільки законодавець не отожднює «вора в законі» із суб'єктом підвищеного злочинного впливу. До суб'єкта підвищеного злочинного впливу можуть входити й інші суб'єкти, окрім «вора в законі». Із цього приводу П. Фріс та І. Фріс зауважують, що «зłodій у законі», хоча і є вищим авторитетом, тим не менше не обмежує вищої злочинної ієрархії. До неї входять і так звані «положенці», «смотрящі» та інші особи, що користуються високим авторитетом у цьому середовищі [2].

В. В. Малюк стверджує, що «вор у законі» належить до тих, які мають статус суб'єктів підвищеного злочинного впливу, «положенець» на період

виконання доручення «вора в законі» також перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу; «наглядач», «прагнучий» та кримінальні авторитети як керівники організованої групи чи злочинної організації (незалежно від їх ролі) належать до осіб, які чинять злочинний вплив [3, с. 100].

Таким чином, більшість криміналістів тлумачать терміни «суб'єкт злочинного впливу» та «суб'єкт підвищеного злочинного впливу» у найбільш широкому значенні, а не вузькому – кримінально-правовому, закріпленому в примітках до ст. 255 КК України. Тому зазначені вище позиції вчених видаються дискусійними.

Коментуючи положення ст. 255 КК України, А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський зауважують, що суб'єктом підвищеного злочинного впливу з погляду інкримінування ч. 5 ст. 255 КК з урахуванням обставин справи може бути визнано й того, хто не має неформального статусу «вора в законі», «положенця» чи «смотрящего» [4, с. 36].

Щодо співвідношення особи, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, і «вора в законі», то не можна погодитися з тим, що категорія «вор в законі» охоплює всі три поняття: «особа, яка здійснює злочинний вплив»; «особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного впливу»; «вор в законі» [5, с. 213].

Натомість, мають рацію вчені в тому, що поняття суб'єкта підвищеного злочинного впливу є ширшим, ніж поняття «вор в законі». Останній є різновидом суб'єкта підвищеного злочинного впливу. Навпаки: не кожна особа, яка здійснює злочинний вплив, і навіть не кожна особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного впливу, є, за задумом нашого законодавця, «вором в законі». При цьому для кваліфікації дій особи, яка перебуває у статусі «вора в законі», за ч. 5 ст. 255 КК немає потреби у додатковому встановленні статусу «вора в законі» – достатньо довести перебування особи у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу. Використовуючи відповідний зворот, законодавець, вочевидь, «зіграв на випередження» – спробував відреагувати на майбутні труднощі правозастосування, пов'язані з визнанням конкретної особи «вором в законі», поняття якого до того ж у сучасних умовах трансформується [6, с. 26].

Таким чином, до осіб, які перебувають у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, зараховують насамперед «ворів в законі». Щодо інших представників злочинного світу погляди вчених неоднозначні. Буквальне тлумачення положень ч. 5 ст. 255 КК України свідчить про те, що категорія осіб, які перебувають у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, не обмежується лише «ворами в законі». З огляду на зазначене більш логічною видається позиція, відповідно до якої за певних обставин до суб'єктів підвищеного злочинного впливу можна зарахувати інших суб'єктів, зокрема «положенців», «смотрящих». Належність особи до суб'єкта злочинного впливу чи суб'єкта підвищеного злочинного впливу потрібно визначати не за наявністю неформального статусу в злочинному світі («вор в законі», «положенець», «смотрящий» тощо), а за наявністю в її діях кримінально-правових ознак особи, яка здійснює злочинний вплив чи перебуває в статусі

суб'єкта підвищеного злочинного впливу. Відтак, той же «положенець» чи «смотрящий» залежно від обставин справи в одному випадку може бути суб'єктом злочинного впливу, а в другому – особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу.

Список використаної літератури

1. Яцкевич Р. В. Правові моделі нейтралізації злочинної діяльності «ворів в законі» в установах виконання покарань. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 383–385.

2. Фріс П., Фріс І. Про боротьбу зі злочинними спільнотами (нотатки на полях закону). *Юридичний вісник України*. 2020. № 28–29.

3. Малюк В. В. Характеристика осіб-носіїв оперативної значущої поведінки, які вчиняють кримінальні правопорушення у складі злочинних спільнот. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 2. С. 96–101. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.18>.

4. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України) : наук.-практич. коментар / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ : Норма права, 2021. 130 с.

5. Копйова І. А., Ципищук К. В. Щодо доцільності введення категорії «вор/злочинці в законі» в кримінальне законодавство України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2. С. 209–219.

6. Вознюк А., Дудоров О. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою: аналіз законодавчих новел. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2021* : альманах наук. пр. / за ред. проф. Є. Л. Стрельцова, проф. О. В. Козаченка, phd О. М. Мусиченко. Миколаїв : МПП НУ ОЮА, 2021. С. 21–31.

Орлов Ю. В.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР ЗЛОЧИННОСТІ: РОЗКРИВАЮЧИ ГУМАНІСТИЧНІ УСТАНОВКИ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ТЕТЯНИ АНДРІЇВНИ ДЕНИСОВОЇ

Озираючись на минуле, виймаючи з пам'яті незабутні миті неймовірного інтелектуального напруження-задоволення від спілкування з Тетяною Андріївною Денисовою, мимоволі фіксується нелінійність часу... Минуле маніфестує свою семантичну неспроможність, щоразу актуалізуючись у сучасності й виявляючи устремління в майбутнє. У цьому – цінність пам'яті про Тетяну Андріївну, про її наукову спадщину, що повсякчас виявляє свій позачасовий характер, закликає до подальшої роботи з розкриття величезного потенціалу в усе нових і нових умовах, ситуаціях. Як видається, невичерпним джерелом творчої енергії й смислів є постійно утримувана професором Денисовою у наукових працях і повсякденному житті установка на гуманізм. Так, Тетяна Андріївна була справжнім гуманістом! Їй удавалося утримувати єдність людинолюбних світоглядних позицій із конкретною практикою: освітньою, науково-дослідною, правозастосовною. Згадаймо розроблені нею кримінально-виконавчу й кримінально-правову парадигми

покарань [1], їх функцій та центруючої ролі принципу гуманізму в їх реалізації...

Не менш виразною була й участь Тетяни Андріївни в роботі спеціалізованої вченої ради ДФ 64.700.03, визначена ліберально-гуманістичною домінантою мислення та натхненністю. Саме в цій раді автор цих рядків у 2016 р. захистив докторську дисертацію («Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності»), за якою Тетяна Андріївна Денисова була офіційним опонентом. Зроблені нею конструктивні й змістовні зауваження, а надто в розрізі дослідження особистості політичного злочинця, мотивації політичного злочину, не в останню чергу послуговували стимулом для розгортання подальших досліджень вищого рівня абстрагування з утримуванням фокусу уваги на таких базових для кримінології категоріях, як «злочинність» та «особистість злочинця». У результаті вдалося сформулювати та обґрунтувати в низці наукових праць інтегративне бачення багатовимірної природи злочинності, яка відтворюється щонайменше в трьох модусах соціальних практик: *naturae* (онтологічний вимір, представлений фізично-енергетичним проявом кримінальних практик), *cogito* (розсудочно-мисленнєвий, конструктивістсько-дискурсивний вимір) та *affectus* (екзистенційний, чуттєво-афективний). І якщо перші два тією чи іншою мірою, але описані, охарактеризовані в сучасній науці кримінології (зокрема, модус *cogito* розкрито в працях конструктивістів, в також в окремій дискурсивно-перцептивній теорії детермінації злочинності), то третій, себто той, що представлений афектаціями, екзистенціями, переживаннями кримінальних актів, не ставав предметом ґрунтовних розробок. Разом з тим саме він найбільш фактурно означає приналежність злочинності до антропологічних констант та дає змогу виявити ті спонукальні фактори й прояви кримінальної активності, що є суто людськими, надто людськими. Таким чином, установка на гуманізм виявляє доволі неочікувану свою потенцію до кримінологічного-екзистенціального аналізу злочинності.

У презентації екзистенційного виміру злочинності можна закласти знання про засновки людської поведінки, визначені протилежними полюсами буття – екзистенціями *задоволення* й *страждання* (біль, страх). Рознесення буття за принципом бінарних опозицій, якими б ці опозиції не були (у нашому випадку – бінарна система З. Фрейда), – вочевидь, надто груба гносеологічна операція. Наблизитись до осягнення багатоманітності кримінальності дасть змогу виділення модусу амбівалентних або *гібридних екзистенцій*.

Серед екзистенцій задоволення в кримінологічному аналізі злочинності можуть бути враховані такі:

1. *Екзистенція самоактуалізації (самовизначення)*, що виходить з аналогічної потреби самоствердження, є проявом-переживанням її задоволення. Чи варто говорити про те, що спектр шляхів доходження цієї екзистенції – вельми строкатий? Питання риторичне. Але не зайвим буде підкреслити ту обставину, що самоактуалізація в системах соціальної діяльності

практично завжди передбачає діалогічність, самовизначення через комунікацію. Остання ж є не лише каналом обміну інформацією, а й способом досягнення вказаного самовизначення, а надто в тих випадках, коли воно здійснюється в контексті та з урахуванням принципово іншого. Таким чином, з позицій екзистенціального аналізу злочин постає як форма діалогу (із жертвою, з іншим – засобами жертви), як акт маніфестації, заява про своє існування (М. Бубер, К. Ясперс) і позиціонування, самовизначення; утвердження, виявлення та позначення себе в контексті іншого, у зв'язку з існуванням іншого, тобто в діалозі.

2. *Екзистенція визнання*, так само як і попередня, є безпосередньою проєкцією консолідованої дії базових потреб у повазі й приналежності, що виражається в отриманні зовнішнього (із середовища) позитивного відгуку щодо власної персони з подальшою його інтеріоризацією. Відгуку саме щодо персони (у розумінні К. Г. Юнга), а не особистості загалом (бо ж це вже справа виключної приватності і, за великим рахунком, в ординарних ситуаціях – безсвідомості). Ця екзистенція включає три взаємопов'язані субекзистенції:

а) *екзистенція приналежності*, що виражає афектацію визнання гідності через групову ідентичність, у зв'язку з нею, через неї. Злочини, що є виразом екзистенції приналежності, – це злочини конформізму. Їх вчинення поширене в девіантогенних, маргінальних середовищах неповнолітніх, а також у закритих колективах без чітких правил фактичних відносин: ув'язнені, мілітаризовані формування тощо. Щодо останнього – показовими є результати стенфордського тюремного експерименту Ф. Зімбардо;

б) *екзистенція ізотимії**, що виражає переживання визнання гідності рівного, у тому числі й міжгрупової рівності. Екзистенція цього типу в основі низки злочинів, що вчиняються в складі натовпу: участь у масових заворушеннях, групових порушеннях громадського порядку й супутніх злочинів (у тому числі умисних вбивств, тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, опір, погроза або насильства щодо працівника правоохоронного органу тощо). До цієї субекзистенції належить й екзистенція під умовною назвою «майдан» («євромайдан»), що супроводжувала рух опору, який увійшов в історію під назвою Революція Гідності. Вимога та переживання вимоги визнання гідності в межах концепту «народовладдя», що перебували в основі екзистенції «майдан», детермінували як конструктивні з морально-політичної точки зору ефекти, так і антигуманні, кримінальні;

в) *екзистенція мегалотимії* виражає прагнення до визнання гідності через групову домінуючість, виключність, вищість. В її основі – груповий нарцисизм, ідея (переживання) величчя, що сусідить із жертвовністю. Екзистенція мегалотимії в основі праворадикальних, неонацистських, гомофобних, ксенофобних та інших практик, що втілюються в злочинах ненависті

---

* Ізотимія та мегалотимія – категорії, що виводяться із вчення Платона про Тімос – частинку душі, яка вимагає визнання особистості, її гідності. Ізотимія – потреба мати повагу нарівні з іншими людьми, тимчасом як мегалотимія – бажання здобути визнання своєї вищості, винятковості [2, с. 12].

як крайній формі нетерпимості до представників принципово інакших соціальних груп. Емоційно й предметно близькою до екзистенції мегалотимії є ресентиментарна екзистенція. Водночас вона віднесена нами до розряду гібридних через ширшу палітру функцій і, власне, афектацій, що переживаються при ресентименті: тут мають місце й задоволення, і страждання.

3. *Екзистенція володіння* як вираз задоволення в модусі привласнення. Володіння і буття, як небезпідставно зауважував Е. Фромм, дві цілком різні форми людських переживань: від наявності та інтенсивності тієї чи іншої форми залежать відмінності індивідуальних і колективних характерів. Розрізнення цих категорій перебуває в одному ряду з розрізненням між прагненням до життя й прагненням до смерті [3, с. 30, 31]. При орієнтації на володіння значення мають не стільки об'єкти володіння, скільки загальна установка людини, її психологічне налаштування. Екзистенція володіння, таким чином, є неодмінним супутником таких рис особистісного і колективного характеру, як корисливість і споживацтво, що продукують корисливу злочинність, корупцію, кримінальну експлуатацію природи, політичні злочини агресії (жага володіння і мирне життя виключають одне одного [3, с. 16]), що є виразом експансіоністських тенденцій фактичного та/або символічного володіння. Останнє спирається на страх і прагнення убезпечити себе від символічного падіння в соціальній ієрархії. Володіння, відтак, компенсує страх, знижує ризик символічної «смерті», тож неодмінно поєднане із задоволенням.

Серед екзистенцій страждання можемо виділити такі: фізичного болю, смертності, самотності, вини й абсурду. Змішаної властивості екзистенції – переживання загрози граничної події смерті, а також ресентимент, екзистенція свободи (субекзистенції волі й гідності, легкості/тягаря вибору, агресивної несвободи й кічу – байдужої несвободи), екзистенції гри, любові, пізнання, співпричетності. Певна річ, кожна з виділених екзистенцій – вельми глибокий феномен людського існування, в якому може зародитися й відбутися кримінальний прояв. Представлений у цій роботі їх перелік, найменування та стислий опис окремих екзистенцій задоволення – лише перший крок до пролиття світла з неочевидного ракурсу споглядання на гуманістичну установку наукової спадщини Тетяни Андріївни Денисової, оперування якою може забезпечити вагомий приріст знання в сучасній кримінологічній доктрині.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2011. 38 с.
2. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / пер. з англ. Т. Сахно. Київ : Наш Формат, 2020. 192 с.
3. Фромм Э. Иметь или быть? / пер. с нем. Э. Телятниковой. Москва : АСТ, 2019. 320 с.

Орловська Н. А.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального і адміністративного права,
Одеський національний морський університет

ГУМАНІСТИЧНИЙ ВИМІР КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ (ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛИХ)

Перетворення гуманізму з декларативного «заклинання» на реальний принцип формування кримінально-правових приписів стало своєрідною ознакою пострадянського транзиту вітчизняної правової системи. Це стосується і нормотворців, і правозастосувачів, адже гуманізація каральних практик та соціум, який підтримує цей тренд, системно пов'язані. Таке бачення свідчить про спробу надати перевагу довгострокової раціональності над соціальним редукаціонізмом. Однак, як зазначив свого часу А. Е. Жалинський, зниження репресії (не тільки нормативної, а й репресивності уявлень про реакцію на злочинність) вимагає спеціальних інтелектуальних зусиль [1, с. 19–20].

У формуванні інтелектуального підґрунтя осучаснення кримінального законодавства значне місце посідає наукова спадщина Т. А. Денисової, яка теоретично, методологічно та практично обґрунтувала системне реформування покарання як однієї із системотвірних складових кримінально-правового впливу. І в питаннях побудови санкцій [2], і у феноменологічних, онтологічних та аксіологічних розвідках щодо покарання [3] яскраво виявлялася її світоглядна та фахова позиція щодо нагальності приведення кримінально-правового інструментарію у відповідність раціональному гуманізму через відсутність прямих залежностей між суворістю кримінальної репресії та рівнем злочинності.

Таким чином, важливим аспектом праць Т. А. Денисової є позиція, що цінність соціальної системи впливу на злочинність залежить не тільки від результатів застосування певного інструментарію, а й від відповідності засобів та методів досягнення цих результатів певним принципам. Відповідно, доцільність і гуманність є системно пов'язаними: одне забезпечує ефективність, інше гарантує допустимість тих заходів, які передбачені кримінальним законодавством.

Гуманістичний аспект розвідок щодо покарання, його видів та місця серед інших кримінально-правових заходів, відображений у працях Т. А. Денисової, дав змогу вийти на концептуальне осмислення гуманізму як ставлення до особистості як до об'єкта кримінально-правової охорони. Серед учасників кримінально-правових відносин, поряд з правопорушником, важливе місце належить потерпілому. Однак до сьогодні у вітчизняному кримінальному законодавстві захист прав та свобод потерпілих (а ширше – жертв) кримінальних правопорушень лише оформлюється.

Очевидно, такий захист не може бути зведений переважно до самого факту криміналізації діяння та встановлення санкцій за його вчинення.

Ідеться передусім про відшкодування матеріального збитку (шкоди), що, будучи одним із різновидів засобів впливу, давно використовується в протидії кримінальній делінквентності (протиправності). При цьому ми не погоджуємося з тим, що відшкодування шкоди не має бути у фокусі уваги держави, яка, з огляду на публічний інтерес, опікується покаранням та іншими примусовими заходами щодо осіб, які порушують кримінально-правові заборони.

Нагадаємо в зв'язку із цим правову позицію, що була висловлена 2016 р. у постанові Верховного Суду України: «існує така група суспільних відносин, охоронюваних кримінальним правом, у яких приватні інтереси їх учасників можуть переважати над суспільними (публічними) інтересами... Без наявності приватних інтересів і вираження волевиявлення до їх реалізації ніякі публічні інтереси не можуть бути досягнуті» [4]. У сучасному кримінальному праві поєднуються приватні та публічні інтереси, відповідно, приватно-правові та публічно-правові елементи впливу. Диспозитивність у кримінальному праві означає не виключення держави зі сфери кримінально-правових відносин, а контроль та гарантування з боку держави певного порядку виникнення, обсягу прав та обов'язків сторін кримінально-правового відношення, а також порядку реалізації цих прав та обов'язків. З огляду на це, відшкодування шкоди потрібно вважати частиною інтересів держави.

Однак чи є необхідність оформлювати таке відшкодування як кримінально-правовий захід? Ще в 2005 р. Міністр юстиції України від імені держави підписав Європейську конвенцію про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів. У преамбулі цієї конвенції наголошено на визнанні доцільності «розроблення та запровадження системи відшкодування державою збитків постраждалим на тій території, де були вчинені злочини, особливо в тих випадках, коли злочинець невідомий або немає коштів». При цьому, згідно із ч. 1 ст. 2 Конвенції, ідеться про те, що постраждалими, якими опікується держава в цьому випадку, є безпосередні потерпілі, а також особи, які знаходилися на утриманні загиблих унаслідок умисного насильницького злочину [5]. Поряд із цим КПК України регламентує відшкодування шкоди потерпілим. При цьому, поряд із традиційним механізмом цивільного позову в кримінальному процесі, у ч. 3 ст. 127 КПК йдеться про відшкодування шкоди потерпілому за рахунок Державного бюджету України, порядок та умови реалізації такого відшкодування визначаються законом. Іншими словами, про відсильну норму, але відповідного законодавчого акта до сьогодні немає.

У цьому контексті доцільно підтримати створення належної інфраструктури та запровадження реального (!) механізму відшкодування шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень за рахунок коштів Державного бюджету. Це включає ухвалення, поряд із Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудо-

вого розслідування, прокуратури і суду» (1995) [6], ще й спеціального закону більш широкої дії (наприклад, на кшталт Закону Естонської Республіки про допомогу жертвам (2014) [7]).

Але спеціальне законодавство, як правило, спрямоване на захист потерпілих від насильницьких кримінальних правопорушень. Тому виникає низка питань, зокрема, щодо потерпілих від інших видів кримінально протиправних діянь, щодо того, які діяння потрібно вважати насильницькими (наприклад, у вже згаданому законі Естонської Республіки торгівля людьми розглядається як насильницький злочин) тощо. Крім того, застосування приписів, які розглядаються, означає застосування додаткових процедур уже після закінчення досудового розслідування та судового розгляду справи, що призведе до значного відтермінування отримання відшкодування.

З огляду на це вбачається, що ухвалення, безумовно, необхідного спеціального законодавства не може підмінити запровадження кримінально-правових заходів, при виконанні яких є можливим урахування інтересів потерпілого. Зрозуміло, зміщення пріоритетів у доборі способу кримінально-правового захисту з покарання на негайне та повне відшкодування всіх завданих злочином збитків видається не зовсім правильним. Оскільки кримінально-правові заходи є засобами протидії найбільш небезпечним видам та формам суспільно небезпечної поведінки, зводити їх до компенсаційних заходів навряд чи допустимо. Адже якщо належна поведінка може бути забезпечена виключно застосуванням компенсаційно-реститутивних заходів, то виникає сумнів у необхідності криміналізації відповідних діянь. Тому розширення спектра можливостей захисту прав та інтересів потерпілих не може бути протиставлене необхідності покарання винних осіб або підмінювати його.

Однак у цілому гуманістичний вимір сучасного кримінально-правового впливу являє собою багатогранну науково-практичну проблему, вирішення якої має будуватися не лише на пом'якшенні кримінально-правового впливу на особу, яка вступила в конфлікт із законом, а й на розширенні можливостей захисту прав та інтересів потерпілих від кримінальних діянь. При цьому вирішення проблеми такого захисту вбачається в комплексі дій, пов'язаних з: реформуванням кримінального законодавства – в частині запровадження кримінально-правових заходів, які б ураховували інтереси потерпілих; запровадженням спеціальних законодавчих приписів, які регламентували б відшкодування шкоди потерпілих від найбільш небезпечних кримінальних правопорушень за рахунок коштів Державного бюджету.

Список використаної літератури

1. Жалинский А. О методологических основаниях уголовного права. *Уголовное право*. 2000. № 3. С. 15–21.
2. Див., наприклад: Денисова Т. А., Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : монографія. Київ : Центр навч. літ., 2008. 176 с.
3. Див., наприклад: Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2007. 288 с.

4. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у справі № 5-27кc16 від 31.03.2016. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58496633> (дата звернення: 09.02.2022).

5. Европейская конвенция по возмещению ущерба жертвам насильственных преступлений, 24.11.1983. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319#Text (дата звернення: 09.02.2022).

6. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 1 грудня 1994 р. № 266/94-ВР. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.02.2022).

7. Закон о помощи жертвам: Закон Эстонской Республики (вступил в силу 01.07.2014). URL: <https://cutt.ly/RO1YB1p> (дата обращения: 09.02.2022).

Павликівський В. І.

доктор юридичних наук, професор,
перший проректор,
Харківський університет

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ

В Україні 2014 р. став найгіршим для ЗМІ за останні десять років. За індексом свободи преси Україна посіла лише 127-ме місце зі 180 країн. У цьому ж році експертами ІМІ (Інститут масової інформації) було зафіксовано 995 випадків порушень прав журналістів, з них: вбивств – 7; арештів, затримань – 25; нападів, побоїв – 286; погроз – 98; викрадень та незаконних утримань – 78; перешкоджань професійній діяльності – 148; цензури, доступу до інформації – 152; економічного та політичного тиску – 39 [1, с. 8]. Вже у 2020 р. основними категоріями порушень свободи слова продовжують залишатися: перешкоджання законній журналістській діяльності – 125 випадків; доступ до інформації – 22; побиття – 20; погрози – 19; юридичний тиск – 19. На фізичну агресію проти журналістів припадає 74% всіх порушень. Згідно з результатами моніторингу, найчастіше право журналістів на професію порушували приватні особи (102), місцева влада (55), правоохоронці (24), судова влада (17), Офіс президента (7) та ін. За інформацією ІМІ, у 2020 р. було зафіксовано 229 випадків порушень свободи слова, з них 171 випадок стосувався фізичної агресії проти журналістів [2].

Останні 5–6 років завдяки політичній волі керівництва держави та модернізації кримінального законодавства намітилася тенденція до розширення правоохоронного «інтересу» стосовно порушень проти законної діяльності ЗМІ. Варто констатувати, що на початку 2000-х рр. з появою ст. 171 КК України реєстрація порушень проти журналістів практично не відбувалась, а в статистичних даних узагалі вказані порушення не виокремлювались, однак з 2013 р. показники злочинів проти журналістів почали обліковуватись самостійно. Розширилася й законодавча база, спрямована на

кримінально-правову протидію вказаним явищам. На сьогодні кримінальний кодекс України в арсеналі засобів боротьби з кримінальними правопорушеннями свободи слова та професійної діяльності журналістів має ст. 171, 345-1, 347-1, 348-1, 349-1, ч. 2 ст. 375¹ КК України.

Вказані зрушення в зазначеній сфері певним чином сприяли тенденціям до зниження абсолютних та відносних показників злочинності цього виду. Водночас варто визнати, що зазначена динаміка в цілому повністю відображає показники загальної злочинності. Так, незначне підвищення загальних показників злочинності у 2015 та 2016 рр. та їх подальше зниження цілком відображає динаміку правопорушень проти журналістів. Зокрема, якщо 2016 р. обліковано кримінальних порушень 592,6 тис. (з них проти журналістів 141), то у 2020 р. – лише 360,2 тис. (з них 104 проти журналістів) [3].

Підтверджується зазначена динаміка також показниками кількості потерпілих від кримінальних посягань. Найбільшу кількість осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень, зафіксовано у 2014–2016 рр. (444 617) з подальшим зниженням у 2020 р. до 234 816 осіб. Найбільшу кількість постраждалих представників масової інформації зафіксовано в 2014 р. (279 осіб) зі зниженням у 2020 р. більше ніж у 2 рази (115) [3].

На сьогодні структура кримінальних правопорушень проти журналістів виглядає так (на прикладі 2020 р.): левову частку посягань на журналістів становлять перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України) – 64 (62%) облікованих кримінальних проваджень; погроза або насильство щодо журналіста (ст. 345-1 КК України) – 37 (35%); умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347-1) – 3 (3%); посягання на життя журналіста (ст. 348-1 КК України) – 0; захоплення журналіста як заручника (ст. 349-1 КК України) – 0. А враховуючи складнощі кваліфікації та розмежування кримінальних правопорушень [1, с. 195–228] за ст. 171 та 345-1 КК України перешкоджання законній професійній діяльності журналістів у загальній структурі цього виду кримінальних правопорушень є ще більшою.

Однак найбільше занепокоєння викликають показники ефективності роботи правоохоронних органів та результати їх діяльності за вказаним напрямом. Так, у 2020 р. було обліковано 64 кримінальних правопорушення за ст. 171 КК України, однак до суду за весь рік спрямовано 0 кримінальних проваджень. Водночас, з урахуванням незавершених проваджень за попередні роки, у 2020 р. закрито 128 проваджень, ще за 54 справами рішення не прийнято. На жаль, зазначена тенденція є стабільною щороку, незважаючи на законодавчу зміну структури злочинності у сфері перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. У 2014 р. (за відсутності в КК України норм про відповідальність за посягання на життя, здоров'я, свободу та власність журналістів ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1) обліковано 80 кримінальних правопорушень за ст. 171 КК України і лише 7 спрямовано до суду з обвинувальним висновком. Ще 72 провадження закрито, а за 68 справами

---

¹ Статтю 375 визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 7-р/2020 від 11.06.2020.

рішення не прийнято. Аналогічна кількість спрямованих до суду кримінальних проваджень за ст. 171 КК України спостерігається й у наступних роках: 2015 р. – 5 справ; 2016 р. – 6 справ; 2017 р. – 0 справ; 2018 р. – 0 справ; 2019 р. – 0 справ; 2020 р. – 0 справ.

Ще складнішою виглядає ситуація з приводу штучного виділення із загальних кримінальних злочинів посягань на життя, здоров'я, свободу та власність журналістів. За весь період існування норми про відповідальність за захоплення журналіста як заручника (ст. 349-1 КК України) не зареєстровано жодного кримінального провадження, до цього часу не спрямовано до суду з обвинувальним висновком жодної справи з посягання на життя журналіста (ст. 348-1 КК України) та умисного знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347-1). З 2015 р. лише 8 кримінальних проваджень за ст. 345-1 КК України «Погроза або насильство щодо журналіста» було спрямовано до суду з обвинувальним висновком (з облікованих 224 кримінальних проваджень за цей самий період) [3].

Наведені дані свідчать про достатньо низьку ефективність реалізації кримінальної відповідальності за посягання на права журналістів. Незважаючи на стабілізацію порушень у сфері свободи слова, кількість облікованих кримінальних проваджень з перешкоджання законній професійній діяльності залишається достатньо високою, водночас кількість притягнутих до відповідальності за ці порушення перебуває в межах статистичної похибки.

Проаналізовані кримінологічні показники дають змогу спрогнозувати в короткостроковій перспективі подальший розрив між облікованими кримінальними провадженнями та кількістю притягнених до кримінальної відповідальності за порушення свободи журналістської діяльності.

Список використаної літератури

1. Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні. Харків : Панов, 2016. 488 с.
2. Барометр свободи слова. Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/barometr-svobody-slova/page/4> (дата звернення: 31.12.2021).
3. Офіс Генерального прокурора : офіційний сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 19.01.2022).

Палюх Л. М.

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПЕРСПЕКТИВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ЩОДО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Необхідною умовою існування правової держави є забезпечення належного здійснення правосуддя, виконання судом інших функцій у межах процесуальних відносин, а також своєчасного належного виконання судових рішень. У проєкті Кримінального кодексу (далі – КК) України, розробленого робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України, станом на 14 лютого

2022 р. виділено окрему книгу – восьму під назвою «Злочини та проступки проти правосуддя», у структурі якої виокремлено такі розділи, як «Злочини та проступки проти основ правосуддя» (8.1), «Злочини та проступки проти сприяння правосуддю та діяльності органів правопорядку» (8.2), «Злочини проти порядку виконання судового рішення» (8.3). Зважаючи на те, що в розвитку кримінального права України прийняття нового Кримінального кодексу України є знаковою подією, видається важливим висловити свою позицію щодо бачення змісту розділу 8.3 проєкту КК «Злочини проти порядку виконання судового рішення».

Передусім потрібно підтримати підхід авторів проєкту КК України, згідно з яким було об'єднано в межах одного структурного підрозділу (книги восьмої) проєкту норми, покликані забезпечувати кримінально-правову охорону, з одного боку, суспільних відносин щодо здійснення судочинства, а з іншого – виконання судових рішень, оскільки зазначені групи суспільних відносин є тісно взаємопов'язаними й перебувають у межах одного родового об'єкта, відповідно, повинні охоронятися нормами одного структурного підрозділу кримінального закону.

Також, виходячи з аналізу розділу 8.3 проєкту КК України, обґрунтованою видається позиція авторів проєкту щодо установлення в ст. 8.3.7 відповідальності за невиконання рішення Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду (поряд із виділенням окремої ст. 8.3.3, в якій встановлено відповідальність за невиконання або перешкодження виконанню судового рішення), оскільки суспільні відносини, що забезпечують виконання рішень зазначених міжнародних органів охоплюються родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Водночас, зважаючи на коло тих суспільних відносин, які об'єктивно становлять родовий об'єкт кримінальних правопорушень проти правосуддя, видається правильним також передбачити в ст. 8.3.3 проєкту КК України відповідальність за невиконання окремих видів актів Конституційного Суду України, що постановляються в конституційному провадженні, зокрема, рішення забезпечувального наказу Конституційного Суду України, а також за недодержання висновку Конституційного Суду України. Юрисдикційна діяльність Конституційного Суду України охоплюється родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти правосуддя, оскільки Конституційний Суд України є судовим органом, який здійснює свої функції у формі конституційного судочинства (конституційного провадження) [1]. Водночас потрібно зазначити, що загалом у розділі 8.3 проєкту КК України відсутні норми, покликані забезпечувати кримінально-правову охорону юрисдикційної діяльності Конституційного Суду України.

Також потрібно висловити пропозиції щодо «змістовного наповнення» розділу 8.3 проєкту КК України. Зокрема, видається доцільним доповнити цей розділ окремими нормами, які, як видається, є соціально зумовленими (відповідають критеріям соціальної зумовленості), а також давали б змогу забезпечити більш повно кримінально-правову охорону суспільних відносин щодо виконання судових рішень.

Т. А. Денисова, беручи участь в обговоренні нової редакції КК України, наголошувала на важливості передбачити в новому КК України, крім покарань, пов'язаних із позбавленням волі, нових альтернативних видів покарань, а також на важливості визначення в кримінальному і кримінально-виконавчому законодавстві України системи покарань за кримінальні проступки та, відповідно, порядку й умов їх виконання [2].

У проєкті КК України визначено види покарань за злочини і проступки (ст. 3.1.2), у тому числі передбачено нові так звані альтернативні до позбавлення волі або «ув'язнення» (використовуючи термінологію проєкту КК України) види покарань (грошове стягнення, безоплатні роботи, обмеження свободи пересування). Водночас відсутні спеціальні норми, які б установлювали відповідальність за ухилення від цих видів покарань засудженою особою, а також від такого виду покарання, передбаченого за злочини, як штраф (ч. 1 ст. 3.1.2 проєкту КК України).

Отже, видається обґрунтованим передбачити в окремих нормах розділу 8.3 проєкту КК України відповідальність за такі діяння:

- ухилення від покарань, не пов'язаних з ізоляцією;
- невиконання або ухилення від виконання обмежувальних заходів (зважаючи на те, що це діяння посягає передусім на встановлений прядок виконання судових рішень, на нашу думку, обґрунтованим було б перенести ст. 8.2.18 «Порушення вимог обмежувального засобу» до розділу 8.3 проєкту КК України);
- порушення правил адміністративного нагляду;
- умисне невиконання угод у кримінальному провадженні особою, засудженою вироком суду на підставі угоди, у частині, що не стосується призначеного покарання або пробації в разі, якщо в угоді йдеться про невиконання під умовою призначеного покарання;
- дії, що тероризують діяльність установ виконання покарань.

Отже, видається доцільним передбачити окремі спеціальні норми в межах розділу 8.3 проєкту України, які б установлювали відповідальність за ці діяння. Виходячи з положень проєкту КК України, відповідальність за такі діяння повинна наставати за ст. 8.3.3 «Невиконання або перешкоджання виконанню судового рішення». Водночас, як видається, передбачення в проєкті КК України зазначених вище спеціальних норм дало б змогу більшою мірою забезпечити диференціацію кримінальної відповідальності. Адже умисне невиконання судових рішень у кримінальному провадженні становить підвищену небезпеку (загрозу заподіяння істотної шкоди правам і свободам людини, інтересам держави, суспільства, юридичних осіб) порівняно з невиконанням судових рішень, постановлених судами, наприклад, у цивільному чи адміністративному судочинстві.

Список використаної літератури

1. Палюх Л. М. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 744 с.
2. Денисова Т. А. Покарання та його виконання крізь призму механізму впровадження нового кримінального законодавства. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17–19 жовтня 2019 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. С. 336–340.

Паршин Ю. І.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансових та стратегічних розслідувань,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ТІНЬОВИХ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Практично всі країни світу більшою чи меншою мірою містять у своїй економічній системі деяку частку економіки, що функціонує поза рамками їхнього чинного законодавства. Вказана частка має назву тіньової економіки. Водночас зауважимо, що термін «тіньова економіка» не має єдиного загальноприйнятого визначення, і ми спостерігаємо його використання в багатьох публікаціях під різними назвами. Незважаючи на неоднозначність цього соціально-економічного феномена, він все ж таки використовується в протиставленні всім легальним видам господарювання. Також можна спостерігати використання таких найбільш поширених його визначень, як сіра, підпільна, нелегальна, прихована, чорна економіка тощо [1].

Вплив тіньової економіки, а також такого його прояву, як відмивання доходів, отриманих незаконним шляхом, є значним, оскільки таке явище є одним з основних чинників несприятливого інвестиційного клімату, що перешкоджає припливу іноземних інвестицій у вітчизняну економіку. Зазначимо, що рух нелегально отриманих коштів аналогічний до руху легально отриманих коштів, а отримані доходи використовуються різними шляхами, залежно від планів їх власників. Також варто зауважити, що рух таких доходів відбувається зазвичай у циклічній формі: частина таких доходів витрачається на негайне споживання, а інша повертається в бізнес на правах легалізованих інвестицій. Таким чином, легалізація доходів – це важлива складова будь-якої злочинної діяльності та важлива ланка кримінального економічного циклу [2].

Серед важливих цілей діяльності з легалізації злочинних доходів можна зазначити такі: ухилення від сплати податків; створення легітимності в отриманні доходів; приховування слідів походження доходів, що отримані з незаконних джерел; приховування осіб, які отримують незаконні доходи; приховування осіб, які ініціюють процес відмивання; створення умов безпечного інвестування в легальний бізнес; створення умов для зручного та оперативного доступу до грошових коштів отриманих із нелегальних джерел; створення умов для їх безпечного та комфортного споживання.

Джерела отримання злочинних доходів, з їх подальшою легалізацією, можна поділити на дві групи залежно від сфери спрямованості капіталу. Так, до першої групи, яка має назву «матеріальна вигода від кримінальної діяльності», можна зарахувати: незаконне виготовлення та торгівлю зброєю; управління проституцією; наркобізнес; торгівлю людьми в усіх його проявах. До другої групи таких джерел, що має назву «матеріальна вигода, яка є частиною легального обороту», можна зарахувати дві підгрупи: злочини у сфері високих технологій та незаконне привласнення засобів або

іншого майна, у тому числі бюджетних установ та організацій. У свою чергу, незаконне привласнення засобів або іншого майна охоплює такі напрями: розкрадання, фіктивне банкрутство, шахрайство, підробка платіжних документів та контрабанда товарів.

Зауважимо, що легалізація доходів тіньової економіки може відбуватися різними шляхами, але останніми роками найбільш поширеними є формування тіньового капіталу, який нелегально вивозиться за кордон, зазвичай це офшорні зони, де він легалізується й потім повертається до держави у формі іноземних інвестицій. Також зауважимо, що обсяги кримінального тіньового капіталу становлять у загальній масі тіньових доходів незначну частину порівняно із сірою економікою.

Аналізуючи задіяні схеми виведення та легалізації активів, зазначимо, що злочини цього типу готуються та плануються з високою часткою ретельності із застосуванням певних способів на різних стадіях підготовки та скоєння злочину. Процес легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, попередньо готується, вивчається та оцінюється обстановка, створюються всі необхідні умови для виведення грошових коштів або іншого майна в законний спосіб. Процеси, способи та схеми постійно змінюються, оскільки змінюється законодавство в різних країнах. Цей сегмент відслідковується фахівцями в галузі податкового та банківського права, допомагають у цьому юристи та фінансові консультанти, тобто всі, хто має спеціальну освіту.

Також зауважимо, що головна мета легалізації в тому, що особам, які вчиняють протиправну діяльність, необхідно мати можливість використовувати тіньові гроші на свій розсуд так, щоб не викликати підозри в правоохоронних органах і не розкривати джерел їх походження. Як інструментарій використовуються такі дії, як: ведення подвійної бухгалтерії, використання фальшивих рахунків для оплати, створення фіктивних фірм «одноденок» або використання фірм «посередників-прокладок», розміщення коштів на чужих рахунках тощо.

Отже, зниження тіньової активності буде сприяти зростанню економіки та підвищенню життєвого рівня населення, а відповідно боротьба з тіньовою економікою та відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом, повинно стати пріоритетним напрямом роботи всіх компетентних і зацікавлених структур.

Список використаної літератури

1. Паршин Ю. І., Санакоєв Д. Б., Самойлова С. Ю. Офшоризація та деофшоризація економіки: міжнародний досвід та особливості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : зб. наук. пр. 2021. № 2. С. 294–301. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6798> (дата звернення: 03.02.2022).

2. Мамбетжанов К. К. Теоретические основы методов измерения и функционирования теневой экономики. *Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар*. 2017. № 5. URL: https://www.researchgate.net/publication/338229700_TEORETICESKIE_OSNOVY_METODOV_IZMERENIA_I_FUNKCIONIROVANIA_TENEVOJ_EKONOMI_KI/citation/download (дата звернення: 26.01.2022).

Петков В. П.

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри права, політології та міжнародних відносин,
Університет імені Альфреда Нобеля

Петков С. В.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного і приватного права,
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

НОВЕЛА «КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ» В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

У європейських країнах відповідальність за проступки є позасудовою! Накладення штрафів – один з елементів адміністративної діяльності органу державної влади, який здійснює регулювання суспільно-економічних відносин у відповідній сфері! Саме штрафні санкції мають правовиховну роль. За вчинення проступку настає дисциплінарна відповідальність, а за вчинення злочину – кримінальна відповідальність. За вчинення проступку особа несе юридичну відповідальність у виді стягнення, це можуть бути штрафи, громадські роботи, суспільний осуд. А за вчинення злочину особа несе відповідальність у вигляді покарання: позбавлення волі, конфіскації майна тощо¹.

Розглянемо основні постулати «теорії кримінальних проступків». Вони містяться в ряді публікацій учених-кримінологів, які відстоюють можливість існування поділу злочину на злочин і кримінальний проступок. На думку Г. В. Федотової, висловлену в монографії «Кримінальний проступок: правова природа, сутність та шляхи упровадження», кримінальні проступки зародились ще за часів Русі, так, «завдяки наявності “виру” – грошового штрафу за “образи”, незалежно від ступеня суспільної небезпеки діяння, по суті, можна говорити про зародження інституту кримінального проступку в праві Київської Русі». Водночас автор констатує, що «вира» – грошовий штраф, який сплачувався вбивцею на користь князя, якщо йому вдавалось уникнути кровної помсти». Отже, de-facto про «кримінальні проступки» в добу становлення державності на теренах Східної Європи не доводиться. У подальшому, на думку автора, ані за часів Речі Посполитої, ані за часів Гетьманщини «диференціації за ступенем тяжкості або виділення проступків чи окремих нетяжких кримінально карних діянь не було». Далі, аналізуючи законодавство Російської імперії, авторка зауважує, що в законодавстві існував поділ на злочини та проступки. При цьому правова природа діяння досліджується з позиції або органу, який накладає стягнення, або відповідно до виду покарання, тощо. А в подальшому на основі аналізу адміністративних правопорушень робиться висновок про те, що вони є кримінальними проступками і їх потрібно перенести до Кримінального кодексу України².

---

¹ Кримінально-виконавче право : навч. посіб. / за ред. Т. А. Денисової ; В. А. Бадира, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, М. М. Мінаєв, В. Г. Хашев. Київ : Істина, 2008. 400 с.

² Федотова Г. В. Кримінальний проступок: правова природа, сутність та шляхи упровадження : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 312 с.

Критикуючи класичний підхід, за яким правопорушення (*delictum*) за ознакою суспільної небезпеки поділяється на проступок і злочин, авторка доходить висновку, що кримінальне правопорушення може кваліфікуватись як кримінальний проступок і злочин. Головною ознакою розмежування, на думку автора, має бути сума штрафу, яку сплачує винний. Свої думки дослідниця аргументує екскурсами в історію, зокрема аналізуючи Руську правду та інші джерела права. Водночас варто зазначити, що жодне із джерел не містить такого нелогічного терміна, як «кримінальний проступок». А використання окремих об'єктивних або суб'єктивних ознак того або іншого протиправного діяння для обґрунтування абсурдного терміна «кримінальний проступок», є ненауковим¹. І таку ситуацію з помилковою інтерпретацією тих або інших документів і історичних фактів бачимо в працях багатьох учених-юристів. Це є зрозумілим, бо дослідників-істориків, які вивчають спеціальні історичні методи й дисципліни, готують у вищих навчальних закладах так само, як і юристів, протягом тривалого часу. Відповідно, кожен має займатись саме своєю справою. А на рівні держави виконуватись спеціальні міждисциплінарні дослідження.

Отже, новела «кримінальний проступок» у національному законодавстві не має історико-правового підґрунтя. Уперше цей термін з'явився в Рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»; Указі Президента України. Концепція від 08.04.2008 № 311/2008 заклала концептуальний підхід до явища, яке дістало назву «кримінальні (підсудні) проступки». Його фундатори виходили з таких положень, зазначаючи, що це: 1) окремі діяння, що за чинним Кримінальним кодексом України належать до злочинів невеликої тяжкості, які, відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства, визначатимуться законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки; 2) передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо).

Фактично йшлося про виправлення старої радянської системи, за якою, як бачимо, правопорушення були помилково поділені на дві великі групи: 1) злочини (і сюди належать ті дії, які в інших країнах не караються настільки жорстоко, як у країнах пострадянського простору; 2) адміністративні правопорушення, які по своїй суті не є управлінськими (адміністративними), а є проступками, що вчиняються в різних сферах суспільно-економічного життя, і також не розглядаються в судовому порядку.

Автори «вчення про кримінальні проступки» вважають, що їх запровадження в законодавство стане умовою гуманізації відповідальності за злочини, а також декриміналізації законодавства в цілому. Незрозуміло, яким

---

¹ Федотова Г. В. Кримінальний проступок: правова природа, сутність та шляхи упровадження : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 312 с.

чином криміналізація такого суспільно-шкідливого явища, як «проступок», може стати основою декриміналізації?

Більше того, з теоретичної точки зору незрозуміло, як злочин (кримінальне правопорушення) може поділятися, відповідно до стягнень за його вчинення, на «злочин» і «кримінальний проступок». Тобто навіть на рівні теоретичного осмислення протиправного суспільно небезпечного діяння бачимо нелогічність і суперечність. Незважаючи на зазначені неузгодженості, такі ноу-хау активно прощтовхуються до законодавства України, Російської Федерації та Казахстану. За даними Г. В. Федотової, лише до Верховної ради України у 2012–2015 рр. було подано 7 законопроектів:

- «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» від 28 лютого 2012 р. № 10126;
- «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 5 березня 2012 р. № 10126-1;
- «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» від 3 березня 2012 р. № 10146;
- «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» від 8 січня 2013 р. № 1202;
- «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» від 17 жовтня 2013 р. № 3438;
- «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» від 16 квітня 2014 р. № 4712;
- «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» від 19 травня 2015 р. № 2897.

Вони були відхилені.

Тоді фундаторами змін до теорії права через введення нових «інноваційних» норм до Кримінального кодексу України було подано до Верховної ради проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 16 листопада 2017 № 7279-1, в якому з метою ймовірного покращення діяльності слідчих підрозділів Національної поліції пропонується введення до законодавства про відповідальність того ж самого «інституту кримінальних проступків».

Зважаючи на те, що «кримінальний проступок» не має навіть логічного визначення, у теорії «кримінальних проступків» відсутні відповіді на запитання: яким чином буде досягнуто гуманізації під час криміналізації діянь, за які накладалась адміністративна відповідальність; яким чином кримінальне правопорушення (злочин) поділяється на кримінальний злочин і кримінальний проступок; чи доречно здійснювати поділ за протиправне діяння за ознакою розміру штрафу? Відсутня відповідь і на запитання: яка економія в часі й коштах буде досягнута, якщо за адміністративні правопо-

рушення буде проводитись слідство за спрощеною системою у вигляді дізнання? Чи будуть істотно розвантажені суди в разі надходження не справ про адміністративні правопорушення, а про «кримінальні проступки»?

Особливу увагу варто приділити пропозиції авторів щодо кримінальної відповідальності водіїв транспортних засобів за керування в нетверезому стані. У Пояснювальній записці зазначено: «Враховуючи, що в Україні смертність внаслідок дорожньо-транспортних пригод – одна із найбільших у Європі та постійно зростає, пропонується посилити відповідальність за керування транспортними засобами у стані алкогольного сп'яніння шляхом переведення її в кримінальну площину».

Цілком підтримуючи занепокоєння щодо зростання смертності на дорогах, необхідно зазначити, що зменшення смертності та травматизму можна досягнути лише комплексними заходами, серед яких правове виховання водіїв, невідворотність настання юридичної відповідальності навіть за незначні проступки, пильність усіх учасників дорожнього руху. І, звісно, кримінальна відповідальність за керування транспортними засобами у нетверезому стані як окремий склад кримінального правопорушення (злочину).

Але криміналізація протиправного, суспільно небезпечного діяння не може слугувати підставою (прикриттям) для загальної криміналізації суспільно шкідливих незначних протиправних діянь – проступків.

У цьому контексті вбачається, що вдосконалення діяльності слідчорозшукових підрозділів у вигляді відродження дізнання та покращення менеджменту – основа ефективної діяльності Національної поліції. Водночас накладення стягнень за вчинення проступків у будь-яких сферах суспільного життя має відбуватись у позасудовому порядку. Саме це дасть змогу «розвантажити» українські суди та слідчі органи.

Автори законопроектів наголошують, що «аналогічний підхід обрано й законодавцями інших держав, у яких є поділ на злочини і кримінальні проступки (Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини 1998 р., Кримінальний кодекс Естонії 2003 р., Кримінальний кодекс Латвії 1998 р., Кримінальний кодекс Швейцарії, Кримінальний кодекс Угорщини, Туреччини та інші)».

Але варто наголосити на тому, що сучасна правова система України та система законодавства України значно відрізняється від системи законодавства країн Прибалтики, країн традиційного права, тощо. Кодекси про покарання в інших країнах містять діаметрально протилежні концептуальні підходи до формування законодавства. Зокрема, у ряді країн відсутній Кодекс України про адміністративні правопорушення, в якому «зібрані» склади «адміністративних правопорушень (проступків)» у різних суспільно-економічних сферах.

Під час перекладу документів зазвичай відбуваються значні зміни термінів з метою прилаштування до вітчизняного розуміння, а це призводить до істотного викривлення суті понять та дефініцій.

Також варто наголосити на тому, що діяльність органів державної влади в країнах ЄС, у тому числі правоохоронних, побудована так, що рівень захисту прав і свобод людини та громадянина є еталоном для всіх інших країн, тоді як Україна є європейським лідером за корумпованістю посадових осіб органів державної влади й особливо правоохоронних органів. Тому досвід України в запровадженні до законодавства «кримінальних проступків» є таким, що є більш подібним до досвіду Казахстану й Російської Федерації.

У Російській Федерації запровадження «інституту кримінального проступку» ще в планах. Таким чином, зважаючи на те, що гуманізація законодавства в цій країні під великими сумнівами, складно визначитись, чи потрібно Україні наслідувати її приклад.

Водночас своїх сусідів випередив Казахстан. До Кримінального кодексу Республіки Казахстан, чинного з 1 січня 2015 р., введено поняття «кримінальне правопорушення», яке залежно від ступеня суспільної небезпеки і караності поділяється на злочини та кримінальні проступки (ст. 10 КК). Суддя Східноказахстанського обласного суду Г. А. Аліпанова зазначає: «Справи приватного обвинувачення знаходяться у кримінальному провадженні. Звісно ж, необхідно розглянути питання про повернення окремих справ приватного обвинувачення до адміністративних правопорушень. Адже, дійсно, навряд чи виправдано вирішувати давні конфлікти між сусідами за нібито завдану образу, нанесення подружжям один одному легкої шкоди здоров'ю і т. д., в кримінальному судочинстві. Ступінь суспільної небезпеки таких правопорушень непорівнянна з наслідками залучення їх у кримінальне правосуддя. Аналізуючи практику, вважаємо за необхідне обговорення питання про декриміналізацію ст. 108 (навмисне заподіяння легкої шкоди здоров'ю), ст. 109 (побої) КК України й виведення їх з числа кримінально караних діянь з переведенням до числа адміністративних правопорушень, що, на нашу думку, буде більш доцільним, сприятиме їх більш оперативному вирішенню»¹. Говорити в такому разі про гуманізацію та захист прав громадян не доводиться.

А тепер повернемося до практики. Як уже наголошувалося, у Республіці Казахстан до законодавства вже запроваджені «кримінальні проступки». Наведемо думку Міністра внутрішніх справ Республіки Казахстан Касимова Калмуханбета Нурмуханбетовича: «Як показує слідча практика, інституту прискореного дізнання та попереднього слідства (ст. 190 КПК РК), протокольного провадження за кримінальними провинами (гл. 55 КПК РК) не дали очікуваного ефекту. При 3–5-разовому збільшеному навантаженні на слідчих і дізнавачів, терміни досудового розслідування порівняно зі старим КПК збільшилися у півтора рази. Більшість справ про кримінальні провину припиняються, оскільки провадження в них ускладнене. Кожна п'ята

---

¹ Аліпанова Г. А. Особенности производства по делам об уголовных проступках и гуманизация уголовного закона. URL: <https://www.zakon.kz/4850276-osobennosti-proizvodstva-po-delam-ob.html> (дата обращения: 10.02.2022).

кримінальна справа повертається прокурором на додаткове розслідування»¹. Отже, чи є необхідність запроваджувати «інститут кримінальних проступків», щоб потім виправляти наслідки необдуманого рішення – питання риторичне.

Більше того, слід зауважити, що у Висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» надано негативний висновок, в якому проаналізовано ряд істотних недоліків запропонованих змін: теоретична необґрунтованість введення до КК України та відсутність логічного визначення поняття «кримінальний проступок»; використання розробникам норм КК України, які вже зазнали змін; некоректність сформульованих норм; запропоновані зміни створюють підґрунтя для можливих службових зловживань тощо.

Але головний недолік прихований у самій новелі «кримінальний проступок». Розробники пропонують «закріплення в статті 11 Кримінального кодексу України визначення злочину трансформувати у визначення «кримінального правопорушення» (єдиного як для злочинів, так і для проступків) – «суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення». Таким чином, на думку розробників, особа, яка вчинила незначне шкідливе діяння – проступок, стає суб'єктом кримінального правопорушення, що звужує зміст та обсяг прав і свобод людини і громадянина, закріплених у Конституції України.

Проведений аналіз дає змогу зробити висновок про те, що криміналізація проступків як явища – наступ на демократичні права і свободи громадян! Такі дії є прямим порушенням норм Конституції України. Фактично, громадянське суспільство має справу із черговою спробою в новітній історії України повернутись до тоталітарних законів 30-х рр., коли за незначні проступки громадян, навіть неповнолітніх, могли жорстоко покарати і навіть розстріляти, – так званий сталінський «закон про 5-ть колосків»².

Навіть самі народні депутати з Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності – автори законопроекту наголошують: «альтернативним законопроектом пропонується віднести до кримінальних проступків велику кількість наразі адміністративних правопорушень, що не зовсім відповідає задекларованій меті, а саме реалізації державної політики із гуманізації кримінальної відповідальності».

---

¹ Уголовное законодательство без уловок. Выступление министра внутренних дел РК на Парламентских слушаниях 18 ноября 2016 г. «Дальнейшая модернизация уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства РК. *Казахстанская правда*. 2016. 19 ноября. № 223 (28349); Уголовное досудебное производство в РК: тренд институциональных преобразований. URL: <https://www.zakon.kz/4863385-ugolovnoe-dosudebnoe-proizvodstvo-v-rk.html> (дата обращения: 10.02.2022).

² Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності: Постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. URL: <http://www.jnsm.com.ua> (дата звернення: 10.02.2022).

Отже, зміни, внесені до Кримінального кодексу України відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (реєстр. № 7279 від 10.11.2017), мають бути скасовані як такі, що криміналізують таке явище, як «проступок». А до КПК України мають бути внесені зміни, за якими термін «кримінальний проступок» буде замінено на чинний термін «злочин невеликої тяжкості» (КК України), що, у свою чергу, після вдосконалення системи Національної поліції України істотно розвантажить слідчі органи та суди України.

Політова А. С.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічно-правових дисциплін,
Маріупольський державний університет

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАХОПЛЕННЯ ЗАРУЧНИКІВ У ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Боротьбу із захопленням заручників регламентовано декількома міжнародно-правовими актами, серед яких варто відзначити Міжнародну конвенцію про боротьбу із захопленням заручників 1979 р. Варто погодитися, що захоплення заручників є злочином, який викликає серйозне занепокоєння з боку міжнародного співтовариства, згідно з положеннями цієї Конвенції, будь-яка особа, яка вчиняє акт захоплення заручників, підлягає або судовому переслідуванню, або видачі.

Ми вже неодноразово наголошували на дискусійності питання щодо визначення об'єкта захоплення заручників та наводили аргументи на користь того, що основним безпосереднім об'єктом є громадська безпека. Але в цій публікації ми не ставимо за мету дослідити об'єкт посягання, а хочемо проаналізувати окремі положення проєкту Кримінального кодексу (далі – КК) України щодо відповідальності за захоплення заручників.

Станом на 18.02.2022 у проєкті КК України відсутня самостійна норма, яка б встановлювала кримінальну відповідальність за захоплення заручників. Зауважимо, що в самому проєкті згадано про захоплення заручника та подано визначення терміна «заручник». Так, зокрема, відповідно до ст. 4.4.1, заручник – людина, позбавлена особистої свободи з метою змусити орган державної влади, орган місцевого самоврядування, міжнародну організацію чи представництво іноземної держави, фізичну чи юридичну особу вчинити певну дію або утриматися від вчинення певної дії [1].

Окрім того, у ст. 4.4.3 вказано, що ознаками складу злочину, які підвищують на два ступеня тяжкість злочину, передбаченого цим Розділом, є вчинення злочину передбаченого ст. 4.4.5, *поєднаного з примушуванням органу державної влади, органу місцевого самоврядування, міжнародної організації чи представництва іноземної держави, фізичної чи юридичної особи вчинити дію або утриматися від вчинення дії як умови звільнення захопленого заручника* (виділено нами. – А. П.) [1].

Аналізуючи положення проєкту КК України, хотілося б окреслити окремі дискусійні аспекти та навести їх у порівняльній табл. 1.

Таблиця 1

Дискусійні аспекти

Стаття 4.4.5. Позбавлення особистої свободи людини	Стаття 5.2.4. Терористичне діяння
<p>Особа, яка:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) без передбачених законом підстав затримала чи заарештувала людину, 2) захопила людину або 3) позбавила її особистої свободи в будь-якій іншій формі, – вчинила злочин 3 ступеня. 	<p>Особа, яка з метою залякати населення або дестабілізувати діяльність публічної влади чи міжнародної організації, або <i>примусити їх вчинити яку-небудь дію чи утриматися від її вчинення</i>:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) захопила людину, 2) застосувала зброю чи інший предмет, яким може бути спричинена шкода життю чи тяжка шкода здоров'ю людини, 3) захопила, утримувала, знищила або пошкодила об'єкт критичної інфраструктури чи його устаткування, необхідне для діяльності цього об'єкта, або вивела його з ладу, 4) захопила повітряне, морське судно або інший засіб пасажирського чи вантажного транспорту, 5) влаштувала перешкоду для руху на вулиці, дорозі, іншому шляху сполучення, заблокувала транспортну комунікацію, роботу морського, річкового порту чи аеропорту, трубопровідного транспорту, 6) виготовила, придбала, перевезла, поставила, використала вогнепальну зброю, вибуховий пристрій, ядерний, біологічний чи хімічний боєприпас або заволоділа такою зброєю чи таким боєприпасом, 7) вивільнила у навколишнє середовище небезпечну речовину або здійснила небезпечну для життя людей пожежу, повінь чи вибух, або 8) припинила постачання води, електроенергії чи іншого природного ресурсу, що має життєво важливе значення для людей, – вчинила злочин 5 ступеня.

Отже, у ст. 4.4.5 та ст. 5.2.4 проєкту КК України йдеться про захоплення людини з дещо подібною метою – примусити вчинити яку-небудь дію чи утриматися від її вчинення. Але чи відповідає це положенням Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників 1979 р.?

У ст. 1 зазначеної Конвенції наголошено, що будь-яка особа, яка захоплює або утримує іншу особу й погрожує вбити, завдати пошкодження або продовжувати утримувати іншу особу (далі називається «заручник») для того, щоб примусити третю сторону, а саме: державну, міжнародну міжурядову організацію, будь-яку фізичну, юридичну особу або групу осіб, – здійснити чи утриматися від здійснення будь-якого акту як прямої, так і опосередкованої умови для звільнення заручника, вчиняє, відповідно до змісту цієї Конвенції, злочин захоплення заручників [2].

У ст. 1.2.8 зазначено, що цей Кодекс має відповідати чинним міжнародним договорам, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою

України [1]. Повертаючись до аналізу вітчизняного кримінального законодавства, варто зауважити, що відповідальність за захоплення заручників уперше була передбачена в 1987 р., після того, як Україна (на той час – Українська РСР) приєдналася до Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників, зокрема, Указом Президії Верховної Ради УРСР від 31 липня 1987 р. КК УРСР 1960 р. було доповнено ст. 123-1 «Захоплення заручників».

В Указі Президії Верховної Ради Української РСР від 8 травня 1987 р. № 3954-ХІ «Про приєднання Української Радянської Соціалістичної Республіки до Міжнародної конвенції про боротьбу з захопленням заложників» вказано, що «Українська Радянська Соціалістична Республіка засуджує міжнародний тероризм, який позбавляє життя безвинних людей, становить загрозу їхній свободі та особистій недоторканності і дестабілізує міжнародну обстановку, якими б мотивами не пояснювались терористичні дії. Виходячи з цього, Українська Радянська Соціалістична Республіка вважає, що пункт 1 статті 9 цієї Конвенції повинен застосовуватись у такий спосіб, щоб це відповідало проголошеним цілям Конвенції, які включають розвиток міжнародного співробітництва у вжитті ефективних заходів для відвернення, переслідування і покарання за вчинення всіх актів захоплення заложників як *прояву міжнародного тероризму* (виділено нами. – А. П.), у тому числі і шляхом видачі гаданих злочинців» [3].

Підбиваючи підсумок нашого невеликого дослідження, вважаємо за доцільне відзначити такі аспекти: по-перше, обов'язкове дотримання принципу сумлінного виконання міжнародних зобов'язань щодо необхідності передбачити самостійну норму, яка б встановлювала відповідальність за захоплення заручників; по-друге, віднесення цього посягання до Розділу 5.2 «Злочини проти безпеки суспільства від тероризму» книги п'ятої «Злочини та проступки проти суспільства» Особливої частини проєкту КК України. Більш детальне обґрунтування зроблених нами висновків буде наведено в подальших наукових працях.

Список використаної літератури

1. Проєкт Кримінального кодексу України. Станом на 18.02.2022. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/02/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-02-2022.pdf> (дата звернення: 20.02.2022).
2. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_087#Text (дата звернення: 20.02.2022).
3. Про приєднання Української Радянської Соціалістичної Республіки до Міжнародної конвенції про боротьбу з захопленням заложників : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 08.05.1987 № 3954-ХІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3954-11#Text> (дата звернення: 20.02.2022).

Пузирьов М. С.

доктор юридичних наук, старший дослідник,
начальник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

Черниш В. В.

аспірант кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЮ ПОВНОВАЖЕННЯМИ ОСОБАМИ, ЯКІ НАДАЮТЬ ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ

Загострення соціальних суперечностей завжди є наслідком кризових явищ у різних сферах суспільного життя: економічній, соціальній, політичній, гуманітарній, господарській тощо. За таких умов стає невідворотним зростання антисоціальних проявів з боку суб'єктів, що виконують соціально прийнятні та корисні суспільні функції, посилюється детермінація антисуспільної поведінки.

За таких обставин для будь-якої правової держави з громадянським суспільством набуває особливого значення діяльність спеціально уповноважених публічних (правоохоронних) та громадських інституцій, що спрямована на індивідуальну профілактичну роботу із суб'єктами, потенційно спроможними на вчинення суспільно небезпечних діянь, забезпечення реального та ефективного контролю за криміногенною ситуацією в країні.

Індивідуальне запобігання посідає особливе місце в системі заходів запобігання злочинності, оскільки є засобом досягнення кінцевої мети запобіжно-профілактичної діяльності – перевиховання, зміни ціннісних установок потенційного злочинця, як результат – відвернення кримінально-протиправного діяння.

На думку В. В. Голіни, індивідуальне запобігання злочинам є різновидом запобіжної діяльності щодо конкретної особи, здійснюється на стадії, що передуює виникненню злочинного наміру, має головним завданням усунення потенційної небезпеки злочину [1, с. 146].

Н. Г. Маслова вважає, що визначальною особливістю, яка відрізняє заходи індивідуального запобігання злочинності від загальносоціальних та спеціально-кримінологічних, є персоніфікований характер кримінологічного запобігання на індивідуальному рівні, тобто їх спрямованість на конкретну особу [2, с. 112].

О. М. Джу́жа визначає індивідуальну профілактику злочинності як своєчасний вплив на осіб, від яких першочергово надходить загроза ймовірності вчинення злочину [3, с. 822].

На думку І. Г. Богатирьова, діяльність з індивідуального запобігання злочинності являє собою систему заходів, що спрямовані на конкретну особу, реалізуються як на ранній, так і на безпосередній стадіях виникнення злочинного наміру, передбачає вивчення особливостей поведінки, способу

життя осіб з високим ризиком вчинення кримінального правопорушення, вивчення криміногенної ситуації та несприятливих умов мікросередовища, в якому перебуває така особа [4, с. 115].

У свою чергу, Т. А. Денисова визначила індивідуальне запобігання як вплив на криміногенні фактори та умови, які сприяють вчиненню злочинів окремою особою [5, с. 310].

На нашу думку, індивідуальні заходи запобігання злочинності являють собою один із різновидів запобіжної діяльності за рівнем їх реалізації, забезпечуються засобами спеціально-кримінологічного впливу, за формою зовнішнього вираження є системою спеціальних заходів публічних (державних) та громадських (неурядових) інституцій щодо виявлення осіб, які потенційно можуть та спроможні вчинити кримінальне правопорушення, здійснення цілеспрямованого, коригувального позитивного впливу на таких осіб і їхнє середовище, з метою зменшення дії криміногенних чинників.

Особливої важливості індивідуальні заходи запобігання злочинності набувають у зв'язку з протидією кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, що зумовлено специфікою виконуваних суспільно важливих функцій відповідними суб'єктами в публічній сфері.

Однак, на сьогодні вченими-кримінологами недостатньо приділено уваги дослідженню питань індивідуального запобігання одному з найбільш латентних кримінальних правопорушень, передбачених ст. 365² Кримінального кодексу (КК) України, – зловживанню повноваженнями особами, які надають публічні послуги [6].

Найважливішу групу індивідуально-профілактичних заходів запобігання досліджуваному кримінальному правопорушенню становлять заходи, що вживаються в рамках здійснення повноважень центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами та установами, які визначають державну політику у відповідній сфері надання публічних послуг та забезпечують її реалізацію, здійснюють контрольні повноваження.

Процедура застосування індивідуально-профілактичних заходів запобігання регламентована законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами; такі заходи виражаються у вигляді оперативного реагування на певну ситуацію, зокрема, за результатами розгляду звернень громадян та юридичних осіб, опрацювання відповідних актів правоохоронних органів тощо. Індивідуально-профілактичними заходами запобігання можуть виступати, наприклад, прийняття Міністерством юстиції України рішення у вигляді наказу щодо скасування рішення державного реєстратора та анулювання йому доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, направлення подання до Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату при Міністерстві юстиції України щодо анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю за результатами розгляду скарги в порядку, визначеному ст. 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», прийняття органом з питань банкрутства рішення про позбавлення права на здійснення діяльності арбітражного

керуючого в порядку, визначеному ст. 27 Кодексу України з процедур банкрутства, видання Фондом державного майна України наказу про анулювання сертифіката суб'єкта оціночної діяльності – суб'єкта господарювання тощо.

Для суб'єктів надання публічних послуг, що є державними службовцями, індивідуально-профілактичними заходами запобігання можуть слугувати ефективний контроль з боку безпосереднього керівника, проведення оперативних нарад з обговоренням прикладів притягнення до відповідальності за зловживання повноваженнями, роз'яснення новацій законодавства у відповідній сфері тощо.

Кримінологічний портрет особи, яка зловживає повноваженнями у сфері надання публічних послуг, характеризується наявністю громадянства України, вищої та, як правило, юридичної освіти, значного стажу трудової (професійної) діяльності, отриманням у встановленому порядку дозволу (доступу) від держави провадити надання публічних послуг, зміною мотиваційної складової та трансформації ціннісної орієнтації, відхиленої від службової дисципліни та перетворенням особи із законслухняної на злочинця. Отже, наступною групою індивідуально-профілактичних заходів запобігання зловживанню є заходи індивідуального реагування з боку правоохоронних органів (в Україні спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції є органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції). Зазначені заходи реалізуються в рамках провадження у справах про адміністративні правопорушення, що може слугувати стимулом для утримання відповідної особи від зловживання, а також під час виявлення та припинення відповідного кримінального правопорушення, притягнення винної особи до відповідальності в порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України.

Наступну, найбільшу групу індивідуально-профілактичних заходів запобігання становить діяльність суб'єктів соціально-освітньої інфраструктури: сім'я, заклади освіти тощо, тобто інституції, що сприяють формуванню високоморальної особистості в дусі нетерпимості до криміногенних переконань.

Невід'ємною складовою запобігання досліджуваному кримінальному правопорушенню є належна віктимологічна профілактика. З практичної точки зору заходами профілактики суспільно небезпечному діянню, передбаченому ст. 365² КК України, може бути: належна право-просвітницька робота через доведення споживачу публічної послуги механізму її надання (інформаційні та технологічні картки надання адміністративних послуг); заохочення активної правомірної поведінки, спрямованої на викриття зловживання та вимагання отримання реального та законного результату адміністративної послуги; вжиття ефективних заходів із відновлення порушених прав та законних інтересів потерпілого органами досудового розслідування, а також належний судовий захист.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що індивідуально-профілактичні заходи запобігання зловживанню повноваженнями особами, які надають публічні послуги, зумовлені передусім індивідуальними кримінологічними характеристиками особи, яка вчиняє відповідне суспільно небезпечне діяння, а також відповідними характеристиками потерпілої особи, що є жертвою посягання. При цьому коло детермінантів зазначеного діяння окреслюється правовим статусом та повноваженнями суб'єкта надання публічних послуг. Саме тому ефективність заходів запобігання кримінальному правопорушенню, передбаченому ст. 365² КК України, прямо залежить від рівня правомірної активності всіх учасників відповідних правовідносин.

Список використаної літератури

1. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
2. Маслова Н. Г. Індивідуальне запобігання кримінальному радикалізму. *Право та державне управління*. 2019. № 4. С. 111–117.
3. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2011. 720 с.
4. Богатирьов І. Г. Кримінологія : підручник / за заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 352 с.
5. Кримінологія. Загальна частина. Альбом схем / автори-упоряд.: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик, О. С. Шеремет. Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2015. 658 с.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

Романов М. В.

доцент кафедри кримінології і кримінально-виконавчого права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

СТРАТЕГІЯ РЕФОРМУВАННЯ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ В'ЯЗНІВ

Стан медичного обслуговування засуджених (особливо тих, хто відбуває покарання, пов'язані з фізичною ізоляцією від суспільства) сьогодні є вкрай неналежним. Захворюваність серед засуджених на небезпечні захворювання, у тому числі інфекційні, здатна створювати небезпеку не лише для інших засуджених, а й для вільних людей, оскільки засуджені спілкуються з персоналом, відвідувачами, а також вони звільняються, і через них хвороби здатні поширюватися серед вільного населення. Прикладом можуть бути свідчення досліджень, згідно з якими захворюваність на туберкульоз серед ув'язнених/засуджених у 22 рази вище, ніж у загальній популяції [1].

Усе вказане свідчить про те, що медицина в Державній кримінально-виконавчій службі потребує системних та комплексних змін, кінцевою метою яких повинно бути створення належної та функціональної системи надання медичної допомоги засудженим до покарань, пов'язаних з фізичною ізоляцією від суспільства, й особам, які тримаються під вартою. Ця система повинна бути орієнтованою на надання медичної допомоги та підтримання хворих людей.

Сьогодні реформування пенітенціарної медицини є одним з галузевих «трендів». Ця проблема перебуває в полі зору як національних органів державної влади, так і міжнародних інституцій. Паспорт реформи пенітенціарної медицини, який виник у кулуарах Міністерства юстиції ще в 2017 р., передбачав активні перетворення цього напрямку діяльності. Його розгляду були присвячені праці правознавців [2]. Крім того, у 2017 р. було прийнято Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (далі – Концепція). Однією із системних проблем Концепція визначила ситуацію з наданням медичної допомоги засудженим і ув'язненим.

З того моменту до питання реформування час від часу поверталось як Міністерство юстиції (виступи очільників Міністерства юстиції в соціальних мережах та засобах масової інформації (інтерв'ю, коментарі тощо [3])), так і Уповноважений Верховної Ради з прав людини (моніторингові візити, звернення та подання тощо). Критичний стан медичного забезпечення неодноразово був предметом висвітлення моніторингових груп, які регулярно інспектували цю сферу в кримінально-виконавчих установах [4]. Але, на жаль, ніяких суттєвих зрушень у напрямі задекларованих перетворень за ці чотири роки не відбулося.

На нашу думку, основною причиною того, що реформа фактично не відбулася, є, по-перше, нерозуміння кінцевої мети реформи медицини. І друга причина – відсутність політичної волі для запровадження реальних перетворень.

Безумовно, для успішної реалізації реформи пенітенціарної медицини необхідно враховувати, що медична галузь сама перебуває в стані реформування. Тому виникає потреба інтегрувати одну реформу в іншу. У цьому процесі важливим є усвідомлення тих особливостей, які існують у сфері виконання покарань і які пов'язані з наявністю суттєвих обмежень, встановлених для засуджених та ув'язнених.

Можна зазначити, що проблеми медичного обслуговування засуджених пов'язані з кількома факторами:

1. Загальний брак гуманізму в пенітенціарній системі (здатності ставитися до засудженого як до людини).

2. Нездатність розрізняти діяльність з виконання кримінальних покарань і діяльність з охорони здоров'я. Ідеться про те, що в установах виконання покарань усі заходи (у тому числі лікування) підкорені меті кари (засуджений – той, хто повинен страждати).

3. Відсутність традицій пенітенціарної медицини. Це означає, що тюремної медицини не існувало як напрямку діяльності, відповідно, немає ані усвідомлення її необхідності, ані розуміння специфіки медицини для осіб, які перебувають в умовах фізичної ізоляції і яких намагаються ресоціалізувати за допомогою такої ізоляції, ані розуміння причинно-наслідкових зв'язків між окремими соціальними явищами і, як наслідок, нездатність розуміти проблеми, які впливають з негараздів усередині пенітенціарної системи (стан медичного забезпечення в місцях несвободи і стан суспільного здоров'я) негараздів.

4. Відсутність належного фінансування й забезпечення пенітенціарної медицини. Реформа системи органів виконання покарань перманентно триває з 1998 р. Враховуючи такий строк, сьгодні вказівки «на брак коштів» мають характер скоріше неналежного виконання відповідними посадовими особами (не тільки і не стільки Державної кримінально-виконавчої служби) своїх обов'язків, ніж дійсного дефіциту коштів. Це є особливо актуальним, враховуючи суми компенсацій, які Україна сплачує за рішеннями ЄСПЛ у «медичних» справах ув'язнених щороку.

Зауважимо, що пенітенціарна медицина повинна зняти перелічені проблеми. Для цього вона має бути незалежною, доступною, оперативною, ефективною та мобільною. Виходячи з наведеного, можна сформулювати окремі заходи, які, на нашу думку, повинні бути впроваджені в пенітенціарній сфері:

1. Для розв'язання проблеми, яка стосується підпорядкування медичного персоналу адміністраціям кримінально-виконавчих установ, а пенітенціарної медицини – меті покарання, необхідно поставити крапку в питанні щодо передачі всієї медичної служби ДКВС у підпорядкування МОЗ України.

2. Непристосованість інфраструктури кримінально-виконавчих установ та СІЗО для надання медичної допомоги та лікування. Проблема вирішується шляхом оновлення матеріально-технічної бази місць, де засудженим і ув'язненим надається медична допомога (таке переоснащення впливає з попереднього пункту). Крім того, є необхідним переобладнання кримінально-виконавчих установ та окремих їх приміщень і самих медичних частин з метою створення необхідних умов для надання медичної допомоги.

3. Недостатність і навіть відсутність медичного персоналу. Проблему необхідно вирішувати комплексно у взаємодії з МОЗ України. Безумовно, робота із засудженими та ув'язненими має напружений характер з підвищеним рівнем стресу й небезпеки. Тож медичні працівники, які працюють у таких умовах, повинні отримувати відповідну компенсацію та забезпечення, пов'язані з надмірним навантаженням. Необхідно запроваджувати систему надбавок та доплат за роботу в кримінально-виконавчих установах, а також передбачати обов'язкову ротацию медичних працівників і можливості для їх реабілітації.

4. Недостатнє забезпечення медичних частин ліками та обладнанням для діагностики й лікування засуджених та ув'язнених. Ця проблема вирішується шляхом комплексного перспективного планування й прогнозування діяльності медичних установ, а також забезпечення їх необхідним мінімумом ліків та обладнання, яке дасть змогу проводити принаймні первинне обстеження й діагностування більшості захворювань, здійснювати елементарні, у тому числі ургентні маніпуляції та дослідження. Досягнути вирішення цієї проблеми можна шляхом постійного належного фінансування медичних частин і закладів.

5. Недотримання медичних протоколів лікування під час надання медичної допомоги та лікування засуджених, незабезпечення постійного й безперервного лікування засуджених, оперативності та своєчасності надання медичної допомоги. Вирішення вказаної проблеми планується здійснювати шляхом загальних правил і вимог до надання медичної допомоги та впровадження

страхування від неякісних медичних послуг, про яке наразі йдеться на загальнодержавному рівні. Доповнити це необхідно формулюванням доктринального положення в кримінально-виконавчому законодавстві про пріоритет охорони життя та здоров'я засудженого порівняно з досягненням мети покарання.

6. Взаємна недовіра між засудженими/ув'язненими та персоналом ДКВС. Подолання цієї недовіри, на жаль, не може бути досягнуто за нетривалий час. Лише створення позитивного клімату в кримінально-виконавчих установах, людяне ставлення до засуджених, надання їм можливості спілкуватися в довірливій формі з психологами, медичними працівниками, працівниками релігійних культур, з гарантуванням існування і збереження медичної таємниці, таємниці сповіді тощо, поступово здатні зняти очевидне загальне конфронтаційне налаштування атмосфери всередині установ виконання покарань. Запровадження незалежної та ефективної медичної служби підвищує шанси на зміну загальних налаштувань всієї пенітенціарної системи.

Вважаємо, що під час реформування пенітенціарної медицини реалізація наведених заходів здатна зняти більшість проблем медичного обслуговування засуджених та надати позитивного імпульсу трансформації кримінально-виконавчих правовідносин у цілому.

Список використаної літератури

1. Звіт за результатами дослідження «бар'єри встановлення діагнозу та лікування туберкульозу у слідчих ізоляторах, установах виконання покарань та спеціалізованих туберкульозних лікарнях ЦОЗ ДКВС України». URL: https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/zvittb_Full.pdf (дата звернення: 08.02.2022).

2. Ірина Скачко п'ять років реформі пенітенціарної медицини: сумний ювілей. URL: <https://khpg.org/1608809797> (дата звернення: 08.02.2022).

3. Матеріали щодо пенітенціарної системи України. URL: <https://antidot.info/person/?Authorities=penitentsiarna-sluzhba> (дата звернення: 08.02.2022).

4. Кримінально-виконавча система. URL: https://khpg.org/802_ (дата звернення: 08.02.2022).

Савінова Н. А.

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
директор навчально-наукового інституту морського права та менеджменту,
Національний університет «Одеська морська академія»

Варинський В. О.

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-економічних дисциплін,
Одеський державний університет внутрішніх справ

ДВА ЕПІЗОДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ МАЙБУТНЬОГО: ФУТУРИСТИЧНИЙ ПРОГНОЗ

Диджиталізація, розвиток інтернету речей (Internet of Things, далі – iot) та застосування штучного інтелекту (Artificial intelligence, далі – AI), здавалося б, надають людству перспективи мінімізації людського фактора в такій сфері прийняття найбільш точних та серйозних рішень, як кримінальна юстиція. І все частіше вирують думки щодо наближення часів, коли

живих суддів замінять електронні аналоги, здатні враховувати як окремі докази, так і весь спектр доказової бази в контексті, формуючи нове обличчя Феміди і супроводжуючи кваліфікацію або й винесення вироків у кримінальних провадженнях.

Однак, що стоїть за подібною перспективою, з урахуванням наближення можливостей прийняття рішень на основі великих даних (далі – bigdata) і переходу правосуддя, й особливо (!) кримінального правосуддя, «в руки» AI?

Розглянемо лише дві очевидні перспективи застосування трансгуманістичних підходів у кримінальній юстиції в разі використання bigdata з урахуванням нарративу «Справедливість», що характерно для сьогоденні в умовах ери пост-істини (Епізод 1), і в разі можливості переходу прийняття рішень про притягнення, у тому числі перехоплення такої функції, до кримінальної відповідальності від людини до AI (Епізод 2).

Епізод 1: Справедливість та об'єктивність bigdata. Загальність і єдність розуміння принципу справедливості, що лежить в основі соціальної динаміки ставлення до кримінально-правового регулювання, теоретично, можуть і повинні привести до розуміння єдності установок злочинності та караності всіма суддями. Проте, як він може бути сформований з урахуванням нових форм об'єктивізації суспільної думки?

Справедливість – феномен, і сприйняття його суб'єктивно. Закон унормовує соціальну справедливість через правові принципи, і вершиною унормування найглибінніших проявів справедливості щодо винних є кримінальна відповідальність.

Важко уявити, але принцип справедливості може бути сформований на нормативному рівні, і не виключено, що це може відбутися в недалекому майбутньому, на основі аналізу bigdata, виходячи з практики судів, даних соціальних мереж та рейтингів активності глядацької аудиторії TV тощо. Елементарні дослідження реакцій населення на ті чи інші особисті чи соціально значущі події, опубліковані рішення судів та тлумачення таких рішень можуть стати також і атракторами емоційних реакцій та оціночних суджень у розумінні принципу справедливості соціумом.

Які загрози приховує в собі подібна ситуація? У суспільстві пост-істини h перспектива використання bigdata не обіцяє нічого позитивного з погляду професійної оцінки феномену справедливості: думка про справедливість – не професійна, але при її формуванні ми претендуватимемо на об'єктивність, «демократичне» рішення всіх, адже йдеться про соціальну справедливість.

Об'єктивний аналіз професійних даних передбачає вивчення думки лише професійної аудиторії юристів і філософів. Валідність же досліджень в умовах пост-істини розмиватиме думка лідерів думок, преси, політиків і неформальних лідерів громад. І дані, звичайно, будуть значно радикальнішими, ніж ставлення до подібного визначення з боку професіоналів, зокрема, у розумінні сатисфакції.

Якщо принцип Верховенства права до певного часу вдаватиметься притримати в рамках професійних оцінок, то принцип справедливості вже сьогодні переходить у сферу оцінок людьми: саме суперечність установкам природного права стосовно оцінки справедливості може ставати «спусковим гачком» поводження зі злочинцями та жертвами кримінальних правопорушень, бути складовою інформаційних маніпуляцій, тиску на владу, предметом агресії в суспільстві.

Важливо зауважити, що, як доводить досвід останніх десятиліть, рівень подібних депривацій коливається в спектрі від поодиноких актів агресії стосовно злочинців (справа Оксани Макар) або «несправедливих» суддів (ганьбління натовпом суддів) до майнстримів протидії владі та населення на рівні держав (Врадіївська справа).

Отже, використання bigdata для визначення справедливості дуже сумнівно, оскільки міститимуть не стільки визначення, скільки супутні емоції, що супроводжують суб'єктивну реакцію людей на несправедливість.

Епізод 2: Все, що Ви відчуєте... буде використано. Ким? Сучасна футурологія, заснована на аналізі особливостей визначених XXI ст. можливостей та трендів розвитку інформаційних технологій і нових технологій у сфері біології та генетики (Yuval Noah Harari. «Homo Deus: A Brief History of Tomorrow», 2014/2016), передбачає можливість отримання AI повного контролю за емоційною сферою людини.

Не іаємниця, що вже сьогодні елементарний психологічний аналіз облікового запису в соціальній мережі дає можливість побудувати відносно правильний психологічний портрет людини, виходячи з її невротичних комплексів. Чи враховуємо весь спектр «добровільно» і «примусово» зібраних у нас даних? Це – бази даних адрес, телефонів, біоматеріалу для аналізів та фотографій для паспортів, локацій (позначками в банкоматах та магазинах, сигналами гаджетів), фотографуванням при наближенні до банкоматів, а в недалекому майбутньому і сітківки очей при використанні її як ключа. Сюди варто додати і дані ваших кроків зі сховищ гаджетів і частоти пульсу з ID-браслетів.

Поки що для нас це – просто набори даних... По суті, ці розрізнені дані поки що може аналізувати окрема людина чи група спеціалістів з тією чи іншою метою. Об'єднання цих даних та їх зіставлення є сьогодні кропіткою працею, яка, фактично не під силу людині, оскільки містить масу даних, необхідних для поєднання та порівняння в ту чи іншу секунду реагування досліджуваним.

Розвиток AI й розшифровка ДНК людини надають сукупності наведених вище наборів Data зовсім іншого сенсу: за лічені секунди в такому випадку можна буде отримати повний біопсихічний портрет людини, зіставивши закладену в ДНК біохімічну реакцію на події, зіставляючи реакцію організму та/або вираз обличчя й позу тіла з психічними проявами в певних локаціях, певних подібних/ідентичних ситуаціях.

Уявивши собі в ролі судді з володінням подібних можливостей використання даних AI замість людини, неважко побачити вельми апокаліптичні

наслідки: особистість обвинуваченого, власне, як і жертви, втрачає сенс як така – покарання буде призначатися організму, підпорядкованому біохімічній реакції нейронних комплексів, що діють в умовах обстановки, створеної такими ж біологічними організмами та факторами навколишнього середовища.

Чи зможемо ми за таких умов щось говорити про вину як таку, про доцільність покарання? І, головне питання: а яка роль правосуддя загалом за такого розвитку подій?

Замість висновку. Наведені вище припущення парадоксальні настільки, наскільки фантастичними були б для людей (лише!) початку ХХ ст. розповіді про те, що обличчя людини можна буде побачити, а голос почути одночасно з мільйонів пластикових коробок. Та й для нас самих ще недавно, наприклад, оцінки символічного капіталу блогерів (кількість «likes» та підписок), як критерій відбору для участі в списках політичних партій міг здатися сюрреалістичною фантазією. Проте, це лише ілюстрація для серйозності оцінок припущень, зроблених у доповіді, для можливого запобігання сценаріям небезпечних для людяності розвитку способів реалізації кримінальної юстиції в майбутньому.

Лише усвідомлення ризиків з прикладу зазначених двох епізодів уже ставлять нас перед вибором:

1) усвідомити подібні ризики розвитку подій та прийняти раціональне рішення, завчасно уніфікувати всі рівні юстиції в системі кримінально-правового регулювання, спираючись на уніфікацію професійних оцінок і тлумачень юридично значущих феноменів та понять, наприклад, справедливості, гуманізму, людяності й від непрофесійних оцінок під впливом пост-істини. Такий підхід може дещо пом'якшити та «олюднити» потенційний перехід правосуддя до AI, який є цілком імовірним;

2) відмовитися від прийняття подібних перспектив та забезпечити неможливість переходу правосуддя у сферу діяльності AI. Безумовно, такі рішення повинні мати рівень Декларації тисячоліття ООН, оскільки саме змісту багатьох положень цієї декларації та Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства протистояти й доведеться. Однак, і тут варто чітко припустити визначення сфер (механізмів, окремі складові системи юстиції), в які може бути допущене використання iot, оскільки його коректне використання з урахуванням професійного відбору bigdata, саме інтернет речей зможе сприяти сучасному використанню судами всіх рівнів повного спектра інформації не лише про доказову базу, а й про порядок проходження слідства, судового розгляду, соціально значущих умов скоєння злочину та здійснення правосуддя на попередніх інстанціях.

Висновки цієї доповіді стосуються системи правосуддя в цілому. Кримінальна юстиція, у цьому разі, слугує лише демонстратором найболючіших для людства й людяності можливостей деформації правосуддя в майбутньому за умови перемоги трансгуманістичних ідей з допуску AI до прийняття рішень про долю людей.

Савченко А. В.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права,
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

Встановлення складу суб'єктивної сторони зловживання владою або службовим становищем є одним з важливих завдань для слідчих, які здійснюють досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень.

Варто наголосити, що вітчизняні науковці загалом єдині в тому, що діяння при зловживанні владою або службовим становищем характеризується прямим умислом та спеціальною метою – одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи. Проте серед учених-криміналістів натеper відсутня спільна позиція щодо ставлення суб'єкта кримінального правопорушення (службової особи) до наслідків свого діяння, а тому таке ставлення може характеризуватися або умисною виною, або «подвійною» («змішаною») формою вини [1, с. 177].

Зокрема, одні науковці, аналізуючи ставлення службової особи до заподіяння істотної шкоди або тяжких наслідків для окремих громадян, юридичних осіб, суспільства чи держави, наголошують на таких важливих моментах:

– по-перше, у такому випадку більш характерним є свідоме допущення цих наслідків, байдуже ставлення до їх настання, коли винний погоджується з їх настанням задля досягнення своєї мети у вигляді одержання неправомірної вигоди (проте не виключається і необережне ставлення до наслідків у виді істотної шкоди або тяжких наслідків, оскільки інший підхід не дозволив би інкримінувати винній особі, наприклад, майнові наслідки, пов'язані з тривалою відсутністю теплопостачання в місті, настання яких службова особа не передбачала, хоча повинна була і могла їх передбачити, коли відмовилась проводити тендер);

– по-друге, ст. 364 Кримінального кодексу України (далі – КК України) не обумовлює відповідальність за зловживання владою або службовим становищем реальним досягненням мети та фактичним одержанням неправомірної вигоди, а тому склад цього кримінального правопорушення має місце і тоді, коли така вигода насправді не отримана [2, с. 77]. Коли ж через вчинення зловживання владою або службовим становищем службова особа досягне своєї мети та одержить неправомірну вигоду, дії такої особи необхідно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена ст. 364 та 368 КК України.

Інші науковці доводять, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 364 КК України, може вчинятися лише з прямим умислом як щодо самого діяння, так і щодо його наслідків. Зокрема, немає сумнівів, що будь-

який із наслідків зловживання владою або службовим становищем неодмінно збігається з реалізацією мети цього кримінального правопорушення, яка полягає в одержанні будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи. Звісно, що кримінальним правопорушенням можуть бути спричинені й інші віддалені наслідки, які винний може як не передбачати, так і не бажати, але це не змінює його ставлення до основного наслідку – одержання будь-якої неправомірної вигоди, до якого службова особа може ставитися тільки з прямим умислом. Й оскільки у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України, службова особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає настання хоча б одного суспільно небезпечного наслідку (істотної шкоди або тяжких наслідків) та бажає його настання, то загалом зловживання владою або службовим становищем вчиняється виключно з прямим умислом [3, с. 12].

Водночас зазначена в ч. 1 ст. 364 КК України мета «одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи» (як уявлення службової особи про той бажаний результат, досягнути який вона прагне), може створювати складнощі при кваліфікації зловживання владою або службовим становищем, оскільки в ній вказано тільки на одну з форм вчинення кримінального правопорушення (а саме – «одержання»), які передбачені в ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» цього Кодексу [4, с. 14–16]. Звідси виникає ряд питань, зокрема: чому законодавець не пов'язав мету зловживання владою або службовим становищем з «прийняттям пропозиції неправомірної вигоди» або «прийняттям обіцянки такої вигоди», або «проханням її надати», віддавши перевагу виключно «одержанню неправомірної вигоди»? Хіба службова особа не може зловживати владою або службовим становищем задля того, щоб їй тільки запропонували чи пообіцяли неправомірну вигоду? На практиці це можливо, оскільки не факт, що, наприклад, в особи, проти якої спрямоване зловживання владою або службовим становищем на конкретний момент часу, наявні необхідні грошові кошти, щоб їх можна було одразу надати службовій особі.

Щодо ознак «істотна шкода» та «тяжкі наслідки», то вони повинні ставитися службовій особі у вину лише в разі реального настання майнової шкоди у розмірах, передбачених п. 3, 4 примітки до ст. 364 КК України. Якщо службова особа, маючи єдиний умисел, спричиняє майнову шкоду різними суб'єктами права, при кваліфікації її діяння слід виходити із загального розміру завданої шкоди. Для з'ясування змісту поняття «неправомірна вигода» необхідно звертатися до примітки до ст. 364-1 КК України. І якщо службова особа мала умисел на спричинення істотної шкоди або тяжких наслідків, а реально не завдала майнову шкоду чи завдала її в розмірі, меншому за той, що передбачений п. 3, 4 примітки до ст. 364 КК України, вчинене (за наявності для цього підстав) слід кваліфікувати як незакінчене кримінальне правопорушення.

Наприклад, слідчі Територіального управління Державного бюро розслідувань (далі – ДБР), розташованого у м. Миколаєві, повідомили про підозру колишній т.в.о. завідувача сектору одного з митних постів Одеської митниці. Під час митного оформлення вантажу китайських товарів на 11 млн грн вона штучно занижила його вартість, вказавши іншу номенклатуру товарів. У січні 2021 р. посадовиця оформляла вантаж фірми, власник якої входить до санкційного списку. Через її дії в Україну було ввезено контрабандою мобільні телефони та аудіосистеми до авто. Для приховування обладнання працівниця митниці вказала неправдиві дані в акті огляду товарів – у контейнері нібито були одяг, взуття та тканини. У такий спосіб підприємець міг ухилитися від сплати митних платежів на суму 1,8 млн грн. Проте протиправну схему вчасно викрили працівники ДБР та запобігли завданню збитків державі. Наразі ексчиновниця підозрюється в незакінченому замаху на зловживання службовим становищем з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для іншої юридичної особи (ч. 3 ст. 15, ч. 2 ст. 364 КК України) [5].

Отже, зважаючи на положення теорії та правозастосовної практики, при вчиненні зловживання владою або службовим становищем:

– по-перше, вина службової особи може характеризуватися: а) щодо діяння – прямим умислом та спеціальною метою; б) щодо наслідків (залежно від обставин кримінального провадження) – умислом (як прямим, так і непрямим) або необережністю (як кримінально протиправною самовпевненістю, так і кримінально протиправною недбалістю). Водночас, як уявляється, саме суди України мають виробити й обґрунтувати єдині критерії щодо змісту, сутності, форми та ступеня вини у цьому кримінальному правопорушенні, оскільки уніфіковані підходи з цього приводу поки що відсутні;

– по-друге, на законодавчому рівні потребує вдосконалення мета зловживання владою або службовим становищем, оскільки, як очевидно, її спрямованість виключно на «одержання неправомірної вигоди» не повною мірою відображає всі можливі корупційні прояви при вчиненні цього корупційного кримінального правопорушення. Задля вдосконалення положень ст. 364 КК України можна розглянути також варіант відмови від безпосередньої вказівки на спеціальну мету у складі цього кримінального правопорушення (рівно як і в ст. 364-1, 365-2, 369-3 цього Кодексу) та повернення до встановлення конкретних мотивів, які спонукатимуть суб'єкта вчинити суспільно небезпечне діяння – «корисливого», «іншого особистого» тощо.

Список використаної літератури

1. Пономарьова М. С. Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного судового рішення і суміжні склади злочину. *Право і суспільство*. 2016. № 4. Ч. 2. С. 175–181.

2. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.

3. Яциніна М.-М. С. Зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями за Кримінальним кодексом України (ст.ст. 364, 364-1, 365-2 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 20 с.

4. Савченко А. В. Окремі питання кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)*: тези доп. VIII Міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 16 листоп. 2017 р.) / ред. кол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 13–16.

5. ДБР повідомило про підозру посадовиці Одеської митниці, яка сприяла контрабандній діяльності підприємця з санкційного списку РНБО (04/10/2021). *Державне бюро розслідувань [офіційний сайт]*. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-povidomilo-pro-pidozru-posadovici-odeskoi-mitnici-yaka-spriyala-kontrabandi-pidpriemcyu-z-sankcijnogo-spisku-rnbo> (дата звернення: 17.02.2022).

Салімонов І. М.

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник керівника відділу формування, координації
та моніторингу антикорупційної політики
Департаменту антикорупційної політики,
Національне агентство з питань запобігання корупції, м. Київ

ВИЗНАЧЕННЯ ГОЛОВНОГО КОМІТЕТУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ЩОДО РОЗГЛЯДУ ЗМІН ДО ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ ТА ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕННЯ

1. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури внесення змін» від 19.05.2020 № 619-IX, серед іншого, ст. 3 Кримінального кодексу України (далі – КК України) доповнено ч. 6.

З моменту набрання чинності вказаним законом (11.06.2020) встановлено правило, згідно з яким зміни до законодавства України про кримінальну відповідальність можуть вноситися виключно законами про внесення змін до КК України та/або до кримінального процесуального законодавства України, та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення.

Однотипні зміни також внесено до ст. 2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та ст. 1 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

2. У пояснювальній записці [1] до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури внесення змін» (реєстр. № 2256 від 11.10.2019) потреба у запровадженні описаного вище правового регулювання обґрунтовувалася необхідністю запобігання практиці, що склалася, коли зміни до кодексів, що передбачають підстави та порядок притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності, «здійснюються шляхом їх включення у нормативні акти, присвячені правовому регулюванню інших суспільних відносин, і «губляться» в їх текстах». Зазначене, на цілком слушну думку авторів законопроекту (членів Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної

діяльності), негативно впливало на якість та системність змін до зазначених законодавчих актів.

При цьому варто підкреслити, що завдання, яке мав вирішити цей законопроект, полягало у визначенні виключної компетенції Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності як головного при прийнятті рішення стосовно відповідних законопроектів.

3. Задля формування відповідної практики підготовки законопроектів Комітетом з питань правоохоронної діяльності було підготовлено роз'яснення [2].

Комітет дійшов висновку, що у разі розробки законопроекту, прийняття якого зумовлює внесення змін до КК України, КПК України, КУпАП, суб'єкт законодавчої ініціативи зобов'язаний готувати окремий законопроект про внесення змін до цих актів законодавства, а Комітет Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності визначається головним з підготовки і попереднього розгляду такого законопроекту.

Водночас, на думку авторів цього роз'яснення, якщо вносяться зміни до КК України, КПК України, КУпАП і при цьому необхідно внести взаємопов'язані зміни до інших законодавчих актів України, то такі комплексні зміни можуть вноситися в прикінцеві положення законопроекту. При цьому головним з підготовки та опрацювання таких законопроектів має бути виключно Комітет Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності.

Отже, на думку представників цього Комітету, проблема якості законопроектів про внесення змін до законодавчих актів, що встановлюють адміністративну та/або кримінальну відповідальність чи визначають процедури провадження у відповідних справах, має бути вирішена шляхом механічного виокремлення законопроектів про внесення змін до КК, КПК чи КУпАП та визначення виключної компетенції цього Комітету щодо їх розгляду¹.

4. Із цього приводу варто зауважити, що буквальне тлумачення змісту норм, передбачених ч. 4 ст. 2 КУпАП, ч. 6 ст. 3 КК України та ч. 3 ст. 1 КПК України, призводить до однозначного висновку про те, що вони визначають лише вимогу до назви законопроекту про внесення змін до цих кодексів і не містять прямих вимог щодо віднесення відповідних законопроектів до предмета відання конкретного Комітету парламенту.

---

¹ Варто зазначити, що така позиція зазнала критики з боку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, яке пропонувало повернути відповідний законопроект на доопрацювання [3]. Як альтернативу, було запропоновано розглянути можливість доповнення розділу IV «Законодавча процедура» Регламенту Верховної Ради України положеннями про те, що: 1) будь-який законопроект, який поряд з іншими положеннями передбачає внесення змін до КК, КПК та КУпАП, не може бути розглянутий парламентом на пленарному засіданні без окремого висновку комітету, до предмета відання якого відноситься законодавство про кримінальну та адміністративну відповідальність, щодо доцільності внесення таких змін; 2) підготовка змін до КК, КПК та КУпАП до розгляду у другому читанні має здійснюватися саме цим комітетом, а схвалена ним відповідна частина порівняльної таблиці має включатись до загальної порівняльної таблиці без будь-яких змін.

Такі вимоги, безперечно, мають позитивно вплинути на випрозорювання предмета законопроектів, водночас прийняття рішення щодо визначення того чи іншого Комітету Верховної Ради України головним під час опрацювання таких законопроектів має ґрунтуватися на спеціальних актах, які визначають предмети відання цих парламентських органів.

5. Постановою Верховної Ради України від 29 серпня 2019 р. № 19-ІХ визначено предмети відання комітетів парламенту.

Відповідно, до предмета відання Комітету з питань правоохоронної діяльності належать, серед іншого: кримінальне законодавство; кримінальне процесуальне законодавство; законодавство про адміністративні правопорушення; організація та діяльність органів прокуратури, поліції, Державного бюро розслідувань, інших правоохоронних органів; організація та діяльність органів досудового розслідування.

Водночас, згідно із цією ж постановою, до предмета відання Комітету з питань антикорупційної політики, серед іншого, належать питання формування антикорупційної політики; запобігання та протидія корупції; відповідальність за вчинення корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією, правове регулювання та організація діяльності НАБУ, НАЗК, АРМА; діяльність інших правоохоронних і державних органів у частині їх повноважень у сфері запобігання та протидії корупції.

Зіставлення зазначених предметів відання надає змогу дійти висновку про те, що вони співвідносяться між собою як загальний (Комітет правоохоронної діяльності) та спеціальний (Комітет з питань антикорупційної політики).

Вважаємо, що конкуренція предметів відання комітетів щодо визначення з-поміж ними головного під час опрацювання законопроектів має розв'язуватися на користь спеціального (більш вузького) предмета.

6. При цьому також потрібно враховувати, що переважна частина норм про відповідальність за корупційні та пов'язані з корупцією адміністративні чи кримінальні правопорушення мають бланкетний характер, у тому числі пов'язаний із регулюванням, запровадженням Законом України «Про запобігання корупції».

Штучне роз'єднання складових комплексного законопроекту, що передбачає *одночасне* внесення змін до базового (регулятивного) закону та кореспондуючих змін до відповідних кодексів (КК, КУпАП, рідше – КПК), може призвести до втрати цією сукупністю норм ознак системності, взаємної узгодженості, вимагатиме спеціального вирішення питання про набрання чинності відповідними положеннями тощо.

За такого підходу досягнення показників результативності та ефективності правового регулювання практично унеможлиблюється.

7. Отже, враховуючи предметність законопроектів, усталені правила розв'язання питань конкуренції в правовому регулюванні, а також бланкетний характер переважної частини норм про відповідальність за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, законопроекти про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції», які поєднані з унесенням

змін до КК України та/або КУпАП, та/або КПК України, щодо відповідальності за корупційні чи пов'язані з корупцією правопорушення:

– можуть мати комплексний характер, який стосується внесення змін як до згаданого закону, так і до цих кодексів;

– мають містити в назві зазначення того, що вони передбачають внесення змін до цих кодексів;

– належать до предмета відання Комітету з питань антикорупційної політики.

Список використаної літератури

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури внесення змін» (реєстр. № 2256 від 11.10.2019). URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?Id=&pf3511=67061&pf35401=505082> (дата звернення: 08.02.2022).

2. Роз'яснення щодо застосування положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури внесення змін» № 619-IX від 19.05.2020. *Сайт Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності*. URL: <http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/32668.pdf> (дата звернення: 08.02.2022).

3. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури внесення змін». URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?Id=&pf3511=67061&pf35401=506179> (дата звернення: 08.02.2022).

Саміло Г. О.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та трудового права,
Національний університет «Запорізька політехніка»

ПРАВА ЛЮДИНИ В СУЧАСНОМУ КИТАЇ

На сучасному етапі китайська держава привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Особливості історичного, політичного, соціального та економічного розвитку цієї країни потребують комплексного дослідження, оскільки саме ця держава на сучасному етапі розвитку відіграє ключову роль на міжнародній арені та більшість країн світу намагаються до співробітництва з Китаєм.

Питання прав людини є одним з обговорюваних та значущих на рівні світової спільноти. Серія декларацій та конвенцій, прийнятих Організацією Об'єднаних Націй, завоювала підтримку та повагу багатьох країн. Китайський уряд також високо оцінив Загальну декларацію прав людини, розглядаючи це першим міжнародним документом з прав людини, який заклав основу для практики прав людини на світовій арені. Проте еволюція ситуації щодо прав людини обмежена історичними, соціальними, економічними та культурними умовами різних народів, і передбачає процес історичного розвитку. Завдяки величезним відмінностям у історичному фоні, соціальній системі, культурній традиції та економічному розвитку, країни відрізняються за їх розумінням та практикою прав людини. З різних ситуацій вони прийняли різні позиції щодо відповідних конвенцій ООН. Незважаючи на

свій міжнародний аспект, питання прав людини розвивається в межах суверенітету кожної країни. На основі історичних реалій своєї країни та тривалого практичного досвіду китайці сформуvalи власні погляди на проблему прав людини та відповідні закони й політику. Вона передбачена Конституцією Китаю Народної Республіки. Конституційні права людини в КНР мають три визначені характеристики. По-перше, екстенсивність – мається на увазі, що всі китайські громадяни без будь-яких винятків мають право користуватися всім спектром прав, які передбачені Конституцією. Права людини, які належать китайським громадянам, охоплюють широкий обсяг, у тому числі не тільки право на життя, особисті та політичні права, а й економічні, культурні та соціальні права. Держава приділяє достатньо уваги, щоб захистити як індивідуальні, так і колективні приналежності. Друга – рівність. Китай прийняв соціалістичну систему. Китайський громадянин користується всіма громадянськими правами, однаково незалежно від статусу та майна, а також національності, раси, статі, сімейного положення, релігії, рівня освіти та тривалості проживання. По-третє, достовірність. Держава надає гарантії з погляду системи, законів і матеріальних засобів для реалізації прав людини. Різні громадянські права, передбачені Конституцією та іншими державними законами, відповідають, що люди користуються реальним життям. Але є певні зауваження щодо реалізації цих конституційних положень у реальному житті.

Уряд Китайської Народної Республіки, керуючись тоталітарною ідеологією за абсолютним правилом китайської комуністичної партії, позбавляє громадян своїх прав на захист та систематично скорочують свободи як спосіб зберегти владу. Люди в Китаї не мають свободу світогляду. Вони не можуть відкрито висловлювати свої думки щодо влади, формувати політичні партії з іншою ідеологією, не боячись переслідувань, арешту або відплати. Члени груп меншин підлягають масовому свавільному затриманню, спостереженню, іноді катуванням, а також державній примусовій праці.

Володіючи широким резонансом як у Китаї, так і на міжнародному рівні, «верховенство права» є виразом, який може виправдати розрізнені реформи правової системи. Це й політична цінність, яку варто захищати, і привід для занепокоєння; це ідеал, який за своєю природою турбує і непокоїть його захисників і критиків. Стаття 5 Конституції Китайської Народної Республіки встановлює принцип верховенства права та закону як основу функціонування всієї держави: «Китайська Народна Республіка управляється відповідно до закону і стає соціалістичною правовою державою. Держава забезпечує єдність і дотримання соціалістичної законності. Ніякі закони, адміністративно-правові акти і місцеві встановлення не повинні суперечити Конституції. Усі державні органи і збройні сили, політичні партії і громадські організації, підприємства та установи зобов'язані дотримуватися Конституції і законів. За будь-яке порушення Конституції і законів необхідно притягувати до відповідальності. Ніякі організації або окремі особи не повинні користуватися привілеями, що виходять за рамки Конституції і законів» [1].

Хоча верховенство права стало ключовим компонентом юридичного і політичного словника Китаю, авторитарний спосіб використання цієї концепції багато в чому викликав відчутне почуття подиву й сум'яття щодо майбутнього китайської правової системи. Принцип верховенства права лежить в основі боротьби з корупцією та злочинцями, а також із незгодними, які загрожують стабільності держави (з погляду її керівництва); захисту від загроз національній і міжнародній безпеці та іншого. Протягом певного періоду верховенство права виконувало практичну функцію підтримки соціальної стабільності та боротьби з інакомисленням. Це рівною мірою виправдовує антикорупційні кампанії, націлені на партійних чиновників, а також репресії проти громадянського суспільства й правозахисної діяльності.

Поняття верховенства права в Китаї сьогодні значно відрізняється від того, що вивчали юридичні філософи давньої китайської історії. Сьогодні фраза «верховенство права» має на меті описати ключовий компонент соціального та політичного порядку. Верховенство права характеризується як правове панування. З одного боку, «правило за законом» є інструментом уряду, в якому уряд перебуває вище від закону. З іншого боку, «верховенство права» стверджує, що ніхто не є вищим від закону. Відповідно до принципу верховенства права, авторитет права залежатиме значною мірою не від інструментальних можливостей права, а від ступеня його автономії; тобто мірою, якою закон відрізняється і відокремлений від інших структур, таких як політика та релігія.

Оскільки КНР взяла на себе зобов'язання соціалістичної правової держави, то доведення сучасного Китаю до стандартів останнього приведе до висновку, що він цілеспрямовано відкидає цю концепцію. Такого висновку бракує аналізу культури та історії Китаю. Історично Китай не мав культури, в якій закон поважається. Взяття опори на зв'язки, щоб обійти закон, акцент на суттєвій, а не процесуальній справедливості, думка про те, що моральність переважає закон, і тенденція надавати широкі повноваження особам, які приймають рішення, мають глибокі культурні корені в Китаї. Більше того, сама концепція доктрини законності ніколи не відігравала центральної ролі в традиційному імперському Китаї.

Правосвідомість звичайних китайців є специфічною. У їх розумінні право та закон завжди ототожнюються з інститутом покарання та юридичної відповідальності. Мешканці Китаю віддають перевагу загальноприйнятим нормам моралі при керуванні своєю поведінкою, при цьому намагаються «зберегти обличчя», не піддатися осуду з боку родичів, а від права вони знаходяться на певній відстані. Тобто для китайської правосвідомості характерна перевага моралі над правом. Протягом історії Китаю у свідомості народу відбувалася боротьба між правом та мораллю. Та навіть у сучасний період мораль перебуває вище від права, та саме мораль є головним регулятором суспільних відносин. Ідеологія марксизму-ленінізму, а тим більше маоїзм, амбівалентна до позитивного внеску права, особливо поза сферою боротьби проти контрреволюціонерів, класових ворогів і злочинців. Крім того, правова традиція в історії КНР може бути охарактеризована як

слабка в кращому випадку. Концепція й ідея «соціалістичного права» призвели до поширення місцевого протекціонізму та асиметричної реалізації. Нарешті, до 2000-х рр. наявність та поширеність юридичної освіти була дуже обмеженою, і сьогодні існує нестача кваліфікованих юристів.

Таким чином, через характер унікальної правової історії КНР, упровадження верховенства права в Китаї багато в чому залежить від добровільного дотримання цього принципу урядом і лідерами Комуністичної партії Китаю. Посилене розмежування між партією та урядом призвело до розширення сфери, в якій багато щоденних функцій уряду здійснюються державними установами без втручання партії. Лідери Комуністичної партії все частіше підтримували реформи, щоб зменшити вторгнення партій, вжили заходів для поліпшення якості суддів і створили спеціалізовані суди для вирішення певних проблемних питань, таких як суперечки щодо інтелектуальної власності. Більше того, лідери Комуністичної партії Китаю й чиновники уряду все частіше ставляться до відповідальності за верховенство права. Усе це можна сприймати як свідчення того, що Китай визнає, що більш сильна та компетентна судова влада, здатна справедливо вирішувати спори, має важливе значення для залучення іноземних інвесторів та підтримки економічного зростання.

Проте залишається питання, чи буде Комуністична партія продовжувати підтримувати цей розвиток, якщо він серйозно порушить його повноваження. До цих пір ясно, що партія не буде терпіти загрози своєму існуванню й за потреби відсуне закон. Дилема, що стоїть перед Китаєм зараз, полягає в тому, щоб розробити правову систему, достатньо сильну, щоб протистояти місцевим органам влади і вирішувати справи неупереджено, але не настільки сильно, що це підірве цілі, на яких була заснована держава. Проте ця дилема не є продуктом нинішньої адміністрації, але може бути віднесена до істини, що правова система може змінюватись так швидко, як це дає перспектива народу щодо ролі права в суспільстві.

У світлі цих міркувань правова система Китаю досягла значного прогресу протягом останніх двадцяти років, та тенденція порівнювати її з більш розвиненими ліберально-демократичними країнами повинна бути витримана. Тим не менше, розвиток правової системи Китаю відстає від своєї економіки, що швидко зростає, і Китай не зможе повністю реалізувати сучасну правову державу доти, доки державні утворення та лідери Комуністичної партії Китаю не відчуватимуть себе стриманими законом і відповідно адаптувати свою поведінку.

Список використаної літератури

1. Законодательство Китая. Конституционное право. Конституция КНР. URL: http://chinalawinfo.ru/constitutional_law/constitution (дата обращения: 15.02.2022).

Самойлова О. М.

кандидат юридичних наук,
молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ЩОДО РОЛІ АВТОШКІЛ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ¹

Зниження кількості дорожньо-транспортних пригод наразі стало одним із пріоритетних завдань сучасного суспільства. Аварійність на дорогах завдає колосальних економічних збитків державі (витрати на лікування потерпілих, поховання загиблих, недоотримані податки тощо), а також чималих матеріальних і моральних збитків окремим громадянам.

Всесвітня організація охорони здоров'я наголошує, що 9 з 10 пригод вчиняється з вини водіїв транспортних засобів [1], тому постає питання, які недоліки має система їх підготовки та як використати потенціал автошкіл для зниження рівня дорожньо-транспортних пригод.

Одна з причин низької якості автошкільної підготовки та незнання правил дорожнього руху полягає в неправомірному отриманні водійських посвідчень. В організації «Права без хабарів» заявляють, що лише 10% осіб складають іспити та проходять навчання чесно [2], інші отримують посвідчення шляхом вчинення корупційних та шахрайських дій.

Проблема корупції в механізмі отримання посвідчень водія зачіпає як автошколи, сервісні центри МВС, так і самих учнів. Її викорінення можливе тільки шляхом повного контролю над усім процесом підготовки – від навчання до отримання посвідчень, а також максимального виключення із цього механізму «людського фактора».

Ще однією причиною неякісної підготовки майбутніх водіїв є низький рівень кваліфікації інструкторів та викладачів автошкіл. В ідеалі спеціалісти з теоретичного та практичного навчання повинні, крім іншого, мати певні педагогічні здібності. Однак натомість варто констатувати, що в Україні на сьогодні не існує спеціальних закладів, які б займалися підготовкою інструкторів та викладачів для автошкіл. Для проведення занять з навчання керування транспортними засобами спеціалісти повинні мати: освіту не нижче від професійно-технічної, посвідчення водія на керування транспортними засобами відповідної категорії, документ, що підтверджує навички керування транспортним засобом відповідної категорії більше трьох років протягом останнього часу [3], а також скласти теоретичний та практичний іспити в Регіональному сервісному центрі МВС. При цьому вказані іспити аналогічні тим, що складають звичайні автолюбители. Як бачимо, стати автоінструктором може практично кожен водій. Для того, щоб на місці автоінструкторів та викладачів не опинялися випадкові люди, необхідно поси-

---

¹ Тези підготовлено на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні», номер державної реєстрації 0120U10561.

лювати вимоги до кваліфікації спеціалістів, які здійснюють підготовку, перепідготовку водіїв транспортних засобів, та вводити до переліку таких вимог обов'язкове проходження спеціалізованих курсів або навчання у відповідних закладах, центрах тощо.

Окремої уваги та контролю потребує й сам процес навчання в автошколах. Існують випадки, коли навчання здійснюється за значно дешевшими цінами за рахунок суттєвого скорочення навчальної програми, годин з практичного водіння. Таке скорочення є недопустимим, оскільки свідчить про те, що майбутні водії не оволоділи достатньою мірою необхідними теоретичними знаннями та практичними навичками.

Зауважимо, що кожна автошкола повинна розробляти свої робочі програми і плани на основі Типової навчальної програми підготовки та перепідготовки водіїв транспортних засобів, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 1045 від 6 жовтня 2021 р., яка чітко регламентує кількість навчальних годин для теорії та практики. Так, зокрема, 5 годин має виділятися для керування автомобілем на майданчику, 9 годин – на дорозі з високою інтенсивністю руху, ще 8 годин – для керування в особливих умовах (в темну пору доби, в умовах бездоріжжя та ін.). Однак, на жаль, певна частина автошкіл ці вимоги ігнорує.

Існує ще досить багато різноманітних махінацій у процесі отримання водійських посвідчень, які призводять до того, що на дороги виїжджають невідповідні водії, чий дії можуть нести загрозу життю та здоров'ю учасників дорожнього руху. Зниження корумпованості в системі навчання, підвищення його якості на сьогодні є актуальним завданням, оскільки його досягнення має відіграти важливу роль у підвищенні безпеки на дорозі та зниженні дорожньо-транспортних пригод.

Список використаної літератури

1. Дослідження МВС щодо основних причин ДТП. URL: <https://forinsurer.com/public/06/03/02/2196> (дата звернення: 25.03.2022).

2. Країна фейкових водіїв. URL: <https://www.unian.ua/society/krajina-fejkovih-vodijiv-novini-ukrajini-11639800.html> (дата звернення: 25.03.2022).

3. Вимоги до закладів, що проводять підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, та кваліфікаційних вимог до спеціалістів, які здійснюють таку підготовку, затверджені наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства інфраструктури України, Міністерства соціальної політики України від 05.04.2016 № 255/369/132/344. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0672-16#Text> (дата звернення: 25.03.2022).

Свириденко Н. М.

начальник відділу магістратури,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ ЯК ТЕОРЕТИЧНОЇ ОСНОВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Проблема правового та соціального захисту персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України пов'язана з існуванням низки позитивних і негативних чинників, що впливають на їх забезпечення. Чинна система гарантій такого захисту та пов'язана з нею нормотворча, правозастосовна практика зумовлюють посилену увагу до них у зв'язку з потребою переосмислення та внесення значних корективів. Це викликано необхідністю оновлення законодавства й потребою в приведенні функцій держави у відповідність до конституційних і міжнародних стандартів у галузі прав людини.

Дослідження теоретичної бази політики у сфері правового та соціального захисту персоналу ДКВС України на доктринальному рівні є необхідним етапом здійснення модернізації їх системи.

Правова доктрина як результат фундаментальних досліджень та феноменальний продукт наукової діяльності справляє активний вплив на формування права та його реалізацію. Професор С. І. Максимов зазначає, що вона максимально ефективно поєднує наукові розробки з практикою створення та застосування права, враховуючи при цьому як контекст правової культури, так і вплив основних чинників розвитку суспільства [1, с. 34]. Доцільно погодитися з такою думкою, оскільки правова доктрина формується відповідно до особливостей правової системи та національних правових традицій, не залишаючи без уваги соціальні, економічні, політичні потреби держави. Ступінь її впливу на життя суспільства залежить від рівня розвитку правової системи останньої.

У юридичній енциклопедії за редакцією академіка Ю. С. Шемшученка поняття «правова доктрина» визначається як сукупність (система) наук, знань про певне правове явище [2, с. 275]. Як зазначає І. В. Семеніхін, її виникнення пов'язано зі становленням романо-германської правової сім'ї. Вона виступає необхідним інтелектуальним підґрунтям професійного юридичного мислення та правосвідомості юристів, чим забезпечується результативне функціонування нормотворчої, правозастосовної та правотлумачної практики [3, с. 28]. До особливостей категорії «правова доктрина» належать такі, як: 1) виконання функцій інтерпретації та систематизації права, тобто надання змоги впорядкувати хаотичний матеріал позитивного права в цілісну систему; 2) прескриптивний характер, оскільки сутність правової доктрини полягає не тільки в пізнанні наявних правових інститутів, а й у баченні «ідеального права» – уявного образу, яким воно має бути; 3) наявність оціночно-прогностичного та рекомендаційного компонентів.

Зміст правової доктрини, яким, по суті, виступають теоретичні юридичні знання, знаходить своє відображення в таких формах, як: категорії, концепції, теорії, принципи, правила. При цьому зовнішніми формами її вираження є наукові праці, що належать до правової галузі, – наукові статті, коментарі законодавства, монографії тощо.

Структура правової доктрини є багаторівневою. Вона включає низку елементів різного рівня узагальнення: часткову та загальну правові доктрини. Перший елемент являє собою рівень, на якому повно та всебічно досліджуються понятійний апарат, природа та особливості окремих галузей права. Утворення доктрин цього рівня є етапом, що безпосередньо передуює їх формуванню. Другий елемент цієї структури базується на наявних систематизованих розробках попереднього рівня та являє собою положення узагальненого характеру. Тобто загальна правова доктрина пов'язана з розробками в напрямі тлумачення правових норм та їх джерел як форм упорядкування нормативного матеріалу. Очевидним є те, що вказані рівні структури правової доктрини постійно взаємодіють один з одним. Наразі практично в кожній галузі права наявна певна кількість праць, які мають статус доктринальних – зазвичай близько трьох. Зарубіжний дослідник О. О. Дубінчин іменує їх книги-«чемпіони» [4].

Для повного розуміння сутності категорії «правова доктрина» важливо розуміти шлях її становлення, який є досить тривалим. Це творчий, волевий процес, що не регламентується конкретними процедурними вимогами. Він починається з висунення фахівцями своїх новаторських, унікальних ідей, поглядів, що стосуються юридичної сфери, чи пропозицій вирішення її актуальних проблем, шляхом публікації ними своєї праці у наукових журналах, представлення доробок на конференціях тощо. Таким чином формується наукова дискусія, яка існує не один рік, і спрямована на вдосконалення, підвищення ефективності цих підходів. Результатом цього є створення цілісного та узгодженого тематичного вчення, для якого характерні такі риси, як логічність, концептуальність, обґрунтованість, істинність, переконливість. Саме завдяки набору таких якостей воно досягає широкого визнання правниками й набуває статусу доктринального. Складність цього процесу полягає в тому, що далеко не всім науковцям вдається досягти цього етапу, адже важливою є не лише глибина висновків напрацювань, а й суттєва підтримка з боку наукового співтовариства. Підсумком цього складного процесу може слугувати включення положень доктрини до законодавчих чи судових актів. Прикладами вчень, які стали складовими спочатку правової доктрини, а потім і правової системи, є теорії поділу влад, природного права тощо.

Варто зауважити, що включення доктринальних положень до актів законодавства не дає підстав розглядати їх як формально-юридичні джерела, оскільки в такому разі джерелом права все одно є безпосередньо сам закон. Цей факт свідчить виключно про їх практичну цінність і не надає загальнообов'язкового значення. Зважаючи на це, доцільно звернути увагу на супе-

речливі позиції науковців щодо трактування ними категорії «правова доктрина». Так, М. Ю. Ємелін наводить таку дефініцію: «Правова доктрина – це система теоретичних та науково обґрунтованих положень про право, які мають переконливу силу та прикладне значення, санкціоновані законодавцем або правозастосувачем» [5, с. 11].

Вважаємо, що тлумачення поняття в такому контексті є дещо некоректним і, з огляду на це, більш прийнятним видається визначення досліджуваної категорії, наведене Р. В. Пузіковим, який характеризує правову доктрину як «створену юридичною наукою систему поглядів на проблеми правового регулювання суспільних відносин, яка виражена у формі принципів, презумпцій, аксіом, що є моделлю позитивного права, визначає пріоритетні напрями, закономірності й тенденції розвитку законодавства, незалежно від факту фіксації її положень у будь-якому документі» [6, с. 73].

Поширеним серед науковців є ототожнення правової доктрини та судової практики, що слід вважати помилковим. Зважаючи на це, О. Б. Северінова влучно зазначає: «природно, що правова доктрина може бути формою, що склалася в практиці реалізації судових способів вирішення певної категорії юридичних справ, а судова практика повинна засвоювати досягнення теоретичного правознавства» [7, с. 35]. Поряд із тим, вони різняться суб'єктами утворення, формами та порядком санкціонування.

Значення правової доктрини полягає в тому, що, будучи ідейною та теоретичною базою нормотворчості, її ненормативним елементом, вона допомагає правильно розуміти та застосовувати законодавчі приписи, тобто є сполучним інструментом між теорією і практикою. Для її впливу на правозастосовний процес характерні дві форми: а) опосередкована – мається на увазі, що доктринальні засади в результаті їх вивчення суб'єктами правозастосування стають частиною правосвідомості останніх; б) пряма – за умов існування «білих плям» у законодавстві, колізійності норм доктринальні положення є джерелами необхідної аргументації. Це свідчить про те, що важливість доктринальної бази в правовій сфері зумовлена, зокрема, нормативно-правовими актами незадовільної якості.

Прикладом застосування правової доктрини може слугувати звернення суддів до науково-практичних коментарів, що сьогодні розуміється як звичайна практика й дає змогу їм сформулювати повне уявлення стосовно конкретних правових явищ. Як правило, на висновках юристів-науковців базується офіційне тлумачення правових норм. Вагомим потрібно вважати й внесок правової доктрини до нормотворчої діяльності: поширеним є залучення відповідних фахівців до підготовки законопроектів, їх напрацювання стають основою понятійного апарату, юридичної техніки.

Вищевикладене дає підстави визначити, що правова доктрина – це комплекс наукових знань, який має практичну орієнтацію, оскільки саме завдяки її реалізації здійснюється використання теоретичних юридичних конструкцій у нормативній сфері. Загалом вона є невід'ємним елементом розвинутої правової системи, виступає авторитетним джерелом права, і, хоча

не має офіційного характеру, використовується як переконливий додатковий засіб обґрунтування юридичних рішень.

Список використаної літератури

1. Максимов С. І. Правова доктрина: філософсько-правовий підхід. *Право України*. 2013. № 9. С. 34–53.

2. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : Укр. Енцикл., 1998. Т. 2: Д-Й, 2003. 744 с.

3. Семеніхін І. В. Правова доктрина: поняття, ознаки, структура. *Правовий часопис Донбасу*. 2016. Вип. 4 (69). С. 26–36.

4. Дубинчин А. А. Доктрина англійського частного права: книги-«чемпіони» по основним розділам права. URL: http://media.wix.com/ugd/77d674_42ff22c99da04ef196a3cade65fd88e3.pdf (дата звернення: 15.02.2021).

5. Емелин М. Ю. Правовая доктрина в системе источников общего права: на основе анализа правовой системы Соединенных Штатов Америки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Саратов. гос. юрид. акад. Саратов, 2015. 201 с.

6. Пузиков Р. В. Юридическая доктрина в сфере правового регулирования (проблемы теории и практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Тамбов. гос. ун-т. Тамбов, 2003. 213 с.

7. Северінова О. Б. Правова доктрина та її застосування в сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4. С. 32–38.

Свірін М. О.

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий науково-дослідної лабораторії
проблем правового та організаційного забезпечення діяльності міністерства,
ДНДІ МВС України, м. Київ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІ Й ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ В УКРАЇНІ

Вагому загрозу поступальному розвитку суспільних відносин в Україні становлять інтенсивність та небезпечність протиправних посягань кримінального характеру, які вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин та пристроїв (надалі – вогнепальної зброї та боєприпасів).

Суспільна небезпека незаконного обігу вогнепальної зброї та боєприпасів полягає в тому, що такі особливо небезпечні предмети перебувають у користуванні (зберігаються) населенням поза контролем державних органів, чим завдається суттєва шкода громадській безпеці. Загальнонебезпечні предмети при їх неконтрольованому поширенні становлять підвищену загрозу для суспільства.

Окрім того, до небезпек, що несе незаконний обіг вогнепальної зброї та боєприпасів, варто зарахувати створення «сприятливих умов» для скоєння більш тяжких злочинів, тенденції розвитку насильницької озброєної злочинності, незаконне збройне підприємництво тощо. Зокрема, згідно зі статистичними даними Офісу Генерального прокурора, у 2017–2021 рр. в Україні зареєстровано близько 35 тис. злочинів, пов'язаних із незаконним обігом вогнепальної зброї (ст. 262, 263, 263¹ КК України). При цьому у

2021 р. виявлено 4247 таких злочинів, а також 320 протиправних посягань, учинених із використанням: вогнепальної зброї та вибухових речовин [1].

Варто зауважити, що суспільна небезпека таких незаконних діянь зростає постійно. Якісно й кількісно розширюються види злочинів зі зброєю, удосконалюються види зброї, багаторазово збільшується їх вражаюча дія і, відповідно, тяжкі наслідки збройних злочинів. Про це свідчить, зокрема виявлення та вилучення в Україні з незаконного обігу кулеметів, гранатометів, вогнеметів, снарядів і гранат [2]. Загроза застосування зброї стала невід'ємною характеристикою скоєння терористичних актів, розбоїв, грабежів, згвалтувань, вимагань, захоплення заручників та інших тяжких злочинів, що створює високу суспільну напругу. Наслідками вчинення таких протиправних діянь нерідко є спричинення непоправної шкоди життю та здоров'ю громадян, отримання ними тілесних ушкоджень та каліцтва, загибель людей тощо.

Виходячи із зазначеного, протидія та запобігання незаконному обігу вогнепальної зброї та боєприпасів входять до числа найбільш важливих і відповідальних завдань правоохоронних органів, посідають особливе місце в діяльності Національної поліції України. Варто погодитися з авторами, які наголошують, що запобігання незаконному обігу вогнепальної зброї характеризується подвійною превенцією: окрім припинення незаконних дій зі зброєю, попереджаються також і тяжкі наслідки, які можуть настати в ході протиправного застосування зброї [3].

Разом з тим, варто констатувати, що на сьогодні правоохоронним органам, на жаль, не вдається приборкати неконтрольоване розповсюдження вогнепальної зброї та боєприпасів. У свою чергу, злочинність, кримінологічною ознакою якої є зброя, набуває латентності, що несе в собі додаткові ризики й підвищує суспільну небезпеку цих протиправних проявів. Останнє може бути як наслідком недопрацювання правоохоронців, так і пересторогою злочинного світу. Так, аналіз статистичних даних свідчить, що в середньому в Україні розкривається лише 40% виявлених кримінальних правопорушень (справи, у яких особам вручено повідомлення про підозру), на стадії готування та замаху попереджено близько 0,5% зареєстрованих злочинів. Зокрема, у 2021 р. залишились нерозкритими: 75% злочинів, порушених за ст. 262 КК України; 11% за ст. 263 КК; понад 90% – за ст. 410 КК; 20% злочинів, вчинених із використанням вогнепальної зброї (умисних вбивств, розбоїв); більше ніж 30% злочинів, учинених з використанням вибухових речовин [1].

Як свідчать результати проведених наукових досліджень, недостатня ефективність запобігання таким злочинам пов'язана передусім з: архаїчністю чинного законодавчого та нормативно-правового регулювання обігу вогнепальної зброї; недоліками кримінально-правового характеру; прорахунками в організації й тактиці запобігання злочинам цієї категорії; відсутністю сучасного науково-методичного забезпечення для запобігання та ефективного досудового розслідування таких злочинів тощо [4].

Головною вадою правового регулювання відносин у сфері обігу вогнепальної зброї в Україні є відсутність відповідного закону. Низка ж чинних підзаконних актів, що регулюють відповідні суспільні відносини, містять безліч недоліків, пробілів та не відповідають вимогам сьогодення. Про важливість прийняття такого закону в Україні, зокрема для вироблення кримінально-правової політики у сфері протидії злочинам у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів, неодноразово зазначали науковці [5].

Вважаємо, що його першочерговими завданнями мають бути: визначення основних засад державної політики у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів, а також протидії їх незаконному обігу; забезпечення системного контролю за виробництвом, ввезенням та обігом вогнепальної зброї в Україні; визначення повноважень державних органів у цій сфері, а також засади координації діяльності правоохоронних органів щодо виявлення й вилучення з незаконного обігу вогнепальної зброї та боєприпасів, ліквідації каналів їх контрабандного та незаконного переміщення територією України. Законом мають бути визначені: вивірені та однозначні поняття, що характеризують обіг вогнепальної зброї; єдині для всіх суб'єктів правила такого обігу, порушення яких тягне за собою юридичну, у т. ч. кримінальну відповідальність тощо.

Розроблена на основі такого закону нормативно-правова база має стати дієвим інструментом для розбудови системи запобігання незаконному обігу вогнепальної зброї та боєприпасів, яка забезпечить реалізацію заходів щодо:

- збору, аналізу та зберігання інформації щодо осіб, які причетні (були причетні) до незаконного обігу зброї, підозрюваних (заарештованих) осіб;
- виявлення осіб, які незаконно придбали вогнепальну зброю або займаються її ремонтом, переробкою, продажем тощо;
- вилучення вогнепальної зброї, що незаконно зберігається (включаючи вплив з метою досягнення добровільної її здачі);
- перевірки вказаних суб'єктів на предмет можливої їх причетності до вчинення злочинів.

Європейський шлях подальшого розвитку, обраний українським суспільством, потребує здійснення державою послідовних та цілеспрямованих кроків у напрямі створення законодавчої бази, що дозволить ефективно протидіяти й запобігати злочинності. Важливим на сьогодні є внесення змін та доповнень до КК України, зокрема щодо:

- визнання використання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв обставиною, яка обтяжує покарання (ст. 67 КК України);
- доповнення статті 263¹ КК України:
  - а) частиною четвертою із заохочувальною нормою такого змісту:

4. Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений частинами першою або другою цієї статті, якщо вона

добровільно здала органам влади наявні у неї чи незаконно виготовлені, перероблені чи відремонтовані або фальсифіковані нею зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої;

б) положенням про те, що гладкоствольна мисливська зброя та бойові припаси до неї не є предметом злочину, передбаченого цією статтею (у частині першій).

Внесення цих змін до кримінального законодавства України дасть змогу ліквідувати суперечності, що мають місце на сьогодні в КК України, та здійснити ще один крок до гармонізації національного законодавства з основними положеннями міжнародно-правових актів у зазначеній сфері [6].

Список використаної літератури

1. Статистична інформація опублікована на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 18.02.2022).

2. Від початку року поліція Донеччини вилучила більше 76 000 боєприпасів. URL: <http://bahmut-police.dn.ua/news/view/8354> (дата звернення: 18.02.2022).

3. Міняйло Н.Є. Транснаціональна злочинна діяльність у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 20 с.

4. Превентивна діяльність Національної поліції щодо запобігання правопорушенням у сфері обігу вогнепальної зброї : наук.-практ. рекомендації / А.Є. Фоменко, В.А. Глуховець, К.В. Бахчев, О.О. Дудоров, О.В. Бочковий та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 116 с.

5. Катеринчук І.П., Меркулова В.О. Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/3-2017> (дата звернення: 18.02.2022).

6. Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, затверджений Резолюцією 55/255 Генеральної Асамблеї від 31.05.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text (дата звернення: 18.02.2022).

Своєк Д. В.

старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики навчально-наукового гуманітарного інституту, Національна академія Служби безпеки України, м. Київ

ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ «ПРОМІЖНОГО» ПОКАРАННЯ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ СТ. 69 КК УКРАЇНИ

Оскільки санкції норм Особливої частини Кримінального кодексу України визначають загальні види та строки покарань, а життєві обставини, за яких вчиняються кримінальні правопорушення, мають різноманітний характер, не завжди ці санкції відповідають як обставині цього правопорушення, так й особі порушника.

Інститут призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, є доволі поширеним явищем у судочинстві, що, нарівні з іншими, покликаний забезпечити реалізацію індивідуалізації покарання.

Значущість цього інституту призначення покарання в українському суспільстві в умовах прагнення побудови правової держави підтверджується рішенням Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання [1].

Конституційний Суд України в цьому рішенні наголосив, що «згідно з принципом індивідуалізації юридичної відповідальності при призначенні покарання суд має враховувати обставини справи (як ті, що обтяжують, так і ті, що пом'якшують покарання) щодо всіх осіб незалежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину. Цей конституційний принцип не лише закріплено в положеннях Загальної частини Кодексу, його покладено в основу нормативного встановлення кримінальної відповідальності в законодавстві України» [1].

Існує низка складів кримінальних правопорушень, санкції яких передбачають можливість призначення кількох різних видів основних покарань. При цьому, якщо застосовувати градацію видів покарань, визначену ст. 51 КК України, від найм'якшого до найтяжчого, то такі санкції не містять певних видів «проміжних» основних покарань.

Зокрема, одними з найбільш поширених у судовій практиці таких кримінальних правопорушень є ті, що передбачені ч. 1, 2 ст. 309 КК України. Так, санкція ч. 1 ст. 309 КК України не містить «проміжного» покарання у вигляді громадських робіт, а ч. 2 цієї статті також виключає застосування виправних робіт, арешту та обмеження волі.

Натомість, у судовій практиці нерідкі випадки, коли з урахуванням обставин кримінального правопорушення та особи засудженого найбільш відповідним для досягнення мети покарання є застосування саме громадських робіт.

Неоднозначна практика із цього приводу спостерігається як у судах апеляційної, так і касаційної інстанцій.

Так, переглядаючи в апеляційному порядку вироки, якими у кримінальних провадженнях за ч. 1 ст. 309 КК України засудженим призначено із застосуванням ст. 69 КК України покарання у виді громадських робіт, різними колегіями Апеляційного суду Київської області застосовано діаметрально різні підходи до призначення «проміжного» покарання при застосуванні ст. 69 КК України [2; 3; 4; 5; 6].

У справі № 373/653/15-к зроблено висновок, що призначення покарання у виді громадських робіт цілком узгоджується з приписами ст. 69 КК України, бо остання, встановлюючи можливість переходу до більш м'якого виду покарання, не вимагає, щоб останній був обов'язково найменш м'яким від усіх видів покарань, передбачених у санкції [3]. Такий висновок у цій справі був підтверджений Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ при касаційному розгляді [4].

Інший склад колегії Апеляційного суду Київської області за результатами розгляду апеляції прокурора на вирок у справі № 373/653/15-к змінив його та призначив засудженому покарання у виді штрафу, аргументувавши це однією фразою, що суд першої інстанції неправильно застосував ст. 69 КК України та призначив обвинуваченому покарання за вчинене ним кри-

мінальне правопорушення у виді громадських робіт, що за ст. 51 КК України є суворішим покаранням, ніж штраф, який передбачений санкцією ч. 1 ст. 309 КК України [6].

При цьому, призначення «проміжного» покарання у виді громадських робіт у вироді судом першої інстанції обґрунтовано з урахуванням особи обвинуваченого, який не працював, але був працездатним, та потребував лікування від опіумної наркоманії [5].

Зважаючи на несплату засудженим призначеного апеляційним судом штрафу, орган пробації неодноразово звертався до суду першої інстанції з поданням про заміну штрафу громадськими роботами. Однак, через неможливість належним чином повідомити засудженого про час та місце розгляду справи, у задоволенні таких подань було відмовлено [7; 8; 9].

Зазначене свідчить про недотримання судом апеляційної інстанції загальних засад призначення покарання, насамперед у частині врахування особи винного, що створило передумови для недосяжності його мети, визначеної в ч. 2 ст. 50 КК України.

Різні колеґії Верховного Суду України також при перегляді відповідних судових рішень, якими призначено «проміжне» покарання у виді громадських робіт із застосуванням ст. 69 КК України, протилежно підходили до вирішення цього питання (наприклад ухвали у справах № 5-3370к07 та 5-4467км08).

У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 не надано роз'яснень щодо призначення судом «проміжного» покарання при застосуванні положень ст. 69 КК України. Однак, в абз. 6 п. 8 передбачено, що призначенню покарання, нижчого від найнижчої межі, передбаченої санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, не перешкоджає наявність у цій же санкції альтернативних, більш м'яких покарань [10].

Такий підхід обґрунтовується саме необхідністю індивідуалізувати покарання та наблизити його до досягнення законодавчо визначеної мети.

Верховний Суд при касаційному перегляді судових рішень, в яких призначалося покарання із застосуванням ст. 69 КК України, неодноразово зазначав про необхідність урахування принципу справедливості покарання й відповідності його меті – виправлення засудженого та запобігання вчиненню нових злочинів як ним, так і іншими особами [11; 12].

Отже, незважаючи на неоднозначну судову практику щодо призначення «проміжного» покарання при застосуванні ст. 69 КК України, необхідність індивідуалізації покарання вказує на можливість та доцільність використання цього механізму.

Аналогічного підходу, незважаючи на висловлення окремими закордонними дослідниками думки про неприпустимість призначення «проміжного» покарання, дотримуються О. В. Євдокімова та Є. Ю. Самойленко, які зазначають про можливість при призначенні покарання із застосуванням ст. 69 КК України здійснювати перехід до іншого, більш м'якого виду основного покарання, яке є проміжним стосовно видів основних покарань, передбачених у санкції відповідної статті [13, с. 14; 14, с. 230–231].

Ми погоджуємося з Т. А. Денисовою та пристаємо до тієї когорти науковців, які вважають, що необхідно так побудувати покарання, щоб кожен його вид мав головною метою – повернення суспільству не злочинця, а соціально відновленої особистості [15, с. 421].

Зважаючи на викладене, призначення «проміжного» покарання, не передбаченого санкцією відповідної норми кримінального закону, із застосуванням ст. 69 КК України цілком відповідає загальним засадам призначення покарання, сприяє досягненню його мети та забезпеченню панування верховенства права (правовладдя) при вирішенні питань призначення покарань за результатами судового розгляду кримінальних проваджень.

Список використаної літератури

1. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/504> (дата звернення: 30.01.2022).

2. Вирок Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області від 15.03.2015 у справі № 373/653/15-к. URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/43078604> (дата звернення: 30.01.2022).

3. Ухвала Апеляційного суду Київської області від 02.06.2015 у справі № 373/653/15-к. URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/44529308> (дата звернення: 30.01.2022).

4. Ухвала Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.11.2015 у справі № 5-2357км15 (373/653/15-к). URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/53738293> (дата звернення: 30.01.2022).

5. Вирок Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області від 12.04.2016 у справі № 373/357/16-к. URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/57072721> (дата звернення: 30.01.2022).

6. Ухвала Апеляційного суду Київської області від 21.09.2016 у справі № 373/357/16-к. URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/61496728> (дата звернення: 30.01.2022).

7. Ухвала Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області від 04.04.2017 у справі № 373/357/16-к. URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/65746576> (дата звернення: 30.01.2022).

8. Ухвала Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області від 13.07.2017 у справі № 373/357/16-к. URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/67734085> (дата звернення: 30.01.2022).

9. Ухвала Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області від 03.01.2019 у справі № 373/357/16-к. URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/79020577> (дата звернення: 30.01.2022).

10. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (дата звернення: 30.01.2022).

11. Постанова Верховного Суду від 30.06.2020 у справі № 724/1535/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90411088> (дата звернення: 30.01.2022).

12. Постанова Верховного Суду від 27.04.2021 у справі № 712/4384/20. URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/96632018> (дата звернення: 30.01.2022).

13. Євдокімова О. В. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007.

14. Самойленко Є. Ю. Врахування обставин, що пом'якшують покарання, при застосуванні статті 69 КК України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 222–232.

15. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 409–423.

Сметаніна Н. В.

кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ПРО ШКОДУ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ДЛЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У 2021 РОЦІ

На сьогодні однією з актуальних проблем, яка потребує ретельного вивчення, є домашнє насильство. Ця проблема виходить на перший план наукового дослідження поряд з вивченням організованої злочинності та міжнародного тероризму.

За матеріалами Жіночого консорціуму ННД США, від домашнього насильства в світі потерпає більше жінок, ніж від пограбувань, зґвалтування незнайомими та в автомобільних катастрофах, разом узятих. Кожні 9 секунд у світі жінка страждає від побоїв чоловіка чи того, з ким вона проживає; 32% вагітних жінок терплять побої; 90% дітей усвідомлюють насильство як таке, що спрямоване на їхню матір. За дослідженнями Інституту соціологічних досліджень НАН України, 68% жінок (це, приблизно, 18 млн) в Україні зазнають знуцання в сім'ї, у тому числі 20% – часто (в основному, це побиття з боку чоловіка) [1, с. 261].

Згідно з оцінками Світового банку, в індустріально розвинутих країнах у загальному показнику смертності жінок у віці 15–44 років 19% припадає на зґвалтування та насильство в сім'ї. Це означає, що кожна п'ята жінка, яка вмирає в цьому віці, помирає внаслідок травм і хвороб, що спричинені актами насильства. Щороку 600 жінок гинуть в Україні від домашнього насильства. Лише 10% з 1 млн жінок, які зазнають насильства, вирішують повідомляти про це [2].

Новий Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» містить ряд заходів, які відповідають міжнародному досвіду запобігання домашньому насильству. Зокрема, це запровадження Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі; спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству (терміновий заборонний припис стосовно кривдника, обмежувальний припис стосовно кривдника, взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи, направлення кривдника на проходження програми для кривдників); поширення дії законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству на значно ширше коло осіб; надання допомоги та захисту постраждалим особам та інші [3; 4].

Як показало авторське вивчення громадської думки про шкоду від домашнього насильства для населення України у 2021 р. (опитування проведено шляхом інтернет-анкетування в період з березня 2021 р. по грудень 2021 р. 462 осіб віком від 14 до 59 років, які представляють усі регіони України), найбільше громадян України у 2021 р. турбували стан медицини (71,1%), проблеми безпеки і злочинність (53%), корупція в органах влади

(52,6%). Варто зауважити, що 46,2% опитаних громадян зазначили, що їх турбує поширення випадків домашнього насильства.

За місцем проживання 72,3% опитаних – жителі міст, 16,6% – обласних центрів, 3,5% – районних центрів, 3,6% – столиці, 4% представляють сільську місцевість.

Так, 90,9% опитаних громадян зазначили, що домашнє насильство є злочином, 6,1% вказали, що домашнє насильство змушує їх щоденно турбуватись про своє життя й майно. Разом з тим, 3% переконані, що домашнє насильство є приватною справою родини й не потребує втручання правоохоронних органів.

На питання «Чи знаєте Ви, що у 2017 р. було прийнято новий Закон України “Про запобігання та протидію домашньому насильству”?» 72,3% респондентів вказали, що знають, а 27,7% – що не знають.

Водночас 85,4% учасників опитування зазначили, що у 2021 р. вони зазнали психологічного насильства, 39,3% – фізичного насильства, 18% – економічного насильства, 9% – сексуального насильства. На запитання «Як вплинуло заподіянням Вам шкоди внаслідок домашнього насильства на Ваше подальше життя?» 71,7% респондентів відповіли, що відчували тривалу депресію й душевні страждання, 30,3% – погіршення відносин із родиною, 19,2% – хворіли, 12,1% – зазнали матеріальних труднощів, 4% – втратили роботу.

На запитання «Чи звертались Ви до правоохоронних чи спеціалізованих органів щодо випадків домашнього насильства?» 85,3% учасників анкетування відповіли, що ні, не звертались, а 8,6% – що так, звертались.

Варто зауважити, що 24,1% опитаних відповіли, що в них є побоювання стати жертвою домашнього насильства, а 57,7% були свідками домашнього насильства, що вчинялось сторонніми людьми (зокрема, сусідами); 32,4% опитаних зазначили, що були свідками домашнього насильства в родині своїх батьків.

Проведене опитування громадян показало, що 49,8% учасників у випадку вчинення щодо них домашнього насильства зателефонують до поліції, 42,3% – батькам, 37,2% – на Національну «гарячу лінію», 31,2% – друзям, а 11,5% – не повідомлять нікому.

Водночас 80,6% опитаних зазначили, що їх турбує зростання кількості випадків домашнього насильства у 2021 р. Більше того, 40,7% готові витрати особисті грошові кошти на фінансування програм допомоги жертвам домашнього насильства.

Як бачимо, проблема домашнього насильства є актуальною для українського суспільства. Громадяни готові бути активними суб'єктами запобігання цьому явищу й надавати допомогу та підтримку жертвам домашнього насильства.

Список використаної літератури

1. Сметаніна Н. В. *Форми домашнього насильства в Україні. Юридична осінь 2021 року* : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. молодих

учених (Харків, 18 листоп. 2021 р.) / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2021. С. 261–263.

2. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія. Харків: ФО-П Макаренко, 2014. 360 с.

3. Головкін Б. М. Як стають жертвами злочинів. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 161–172.

4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 12.02.2022).

Сокальська О. В.

кандидат юридичних наук, доцент, м. Київ

ПЕНСИЛЬВАНІЯ VS НЬЮ-ЙОРК: ЯК ЗАРОДЖУВАЛАСЯ СИСТЕМА СУВОРОГО ОДИНОЧНОГО УВ'ЯЗНЕННЯ

У зв'язку з кризою реформаторської карцеральної моделі у Walnut Street Prison (м. Філадельфія) у Пенсильванії на початку XIX ст. тюремні реформи все більше надій на досягнення мети виправлення злочинців «гуманними методами» покладали на суворе одиночне ув'язнення. Це було зумовлено не стільки ідеологією квакерів чи іншої релігійної групи, скільки очевидними вадами чинної в'язничної моделі: неможливість сегрегації в'язнів при значній кількості засуджених, поєднання в межах одного комплексу державної тюрми штату, де утримувалися небезпечні злочинці, досудової в'язниці, карного закладу для волоцюг, як наслідок негативний вплив одних засуджених на інших, бунти й втечі.

Однією з проблем члени Філадельфійського товариства полегшення страждань у в'язницях (далі – Товариства) у 1820-х рр. називали й архітектурний план старої в'язниці на Волнут-стріт, що була зведена з огляду на загальний режим утримання. У 1818 р. Товариство звернулося до законодавчих зборів з ініціативою розглянути можливість звести два нові державні пенітенціарії (карні заклади за системою одиночних камер. – *О. С.*) у різних частинах штату, щоб довести ефективність впливу одиночного ув'язнення на моральні якості злочинців [1, с. 98]. І 3 березня 1818 р. ухвалено рішення про будівництво у західній Пенсильванії в м. Аллегейні (поблизу Пітсбурга) пенітенціарію на 200 засуджених, 20 березня 1821 р. – про започаткування Східного державного пенітенціарію на 250 осіб.

Упродовж 1819–1827 рр. у західній частині штату зведено перший пенітенціарій, але ще в процесі будівництва з'ясувалося, що він не пристосований для суворого одиночного ув'язнення. Члени комісії з будівництва закладу неодноразово зверталися до законодавчої асамблеї з пропозиціями внести корективи до проєкту, оскільки під час будівництва виникали непередбачені труднощі (була проблема з водопостачанням закладу, необхідно було ставити насоси, однак качати воду повинні були як мінімум двоє засуджених, а заклад мав бути суворо одиночним, і спілкування ув'язнених не передбачалося). Улітку 1821 р. очільник комісії Д. Еванс був командирований до Нью-Йорку ознайомитись з досвідом діяльності в'язниці в м. Оберн,

де в той час завершилось будівництво корпусу з одиночними камерами. Після його повернення визначилися з розмірами одиночних камер: довжина 9 футів і ширина 6–7 футів [2, с. 9] (як пізніше виявиться, у таких невеликих камерах неможливо було організувати в'язничні роботи. – *О. С.*).

Основною проблемою для інспекторів та адміністрації було те, що пенітенціарій зведено з метою реалізації режиму суворого одиночного ув'язнення, однак кримінальний закон залишився без змін, а він передбачав покарання у виді тюремного ув'язнення, у поєднанні з обов'язковими каторжними роботами. А Західний пенітенціарій для цього не був пристосований.

Заклад мав стати своєрідним полігоном для апробації режиму суворого одиночного ув'язнення, щоб у подальшому започаткувати його на рівні штату, зокрема в Східному пенітенціарії. Саме філадельфійські реформатори й були авторами та лобістами цього концепту. Передбачалося, що досвід Пітсбурга доведе правильність такого підходу, поки буде тривати будівництво виправного закладу у Філадельфії. Однак, практика виправного закладу в м. Аллегейн засвідчила складність реалізації задуму реформаторів.

Відповідно, у Пенсильванії розгорілися дискусії щодо найбільш доцільної системи відбування покарання (суворої одиночної чи сегрегації лише у нічний час із загальними роботами), що не вщухали аж до 1829 рр. Члени комісії з будівництва Східного пенітенціарію та активісти пенітенціарних реформ Філадельфії, апелюючи до приписів законодавчих актів про фундацію пенітенціаріїв 1818 та 1821 рр., наполягали на системі суворого одиночного ув'язнення без залучення до праці, для чого і було розроблено проекти пенітенціаріїв. Продовжуючи тезу Б. Раша про працю як преференцію, благо, вони відкидали можливість примусових робіт засуджених, у тому числі через особливості планування пенітенціаріїв і незначну площу камер.

Натомість, урядовці, зокрема губернатор штату, не наполягали на певній моделі тюремної дисципліни, допускаючи запозичення обернської системи, що добре себе зарекомендувала в сусідньому штаті. У березні 1826 р. Законодавчі збори уповноважили губернатора сформувати комісію з перегляду кримінальних законів. Вона мала представити депутатам проект найбільш доцільного в'язничного режиму, який був би закріплений на законодавчому рівні.

Упродовж двох років комісія ретельно вивчала фахову літературу з пенітенціарної проблематики, пропозиції теоретиків і практиків, досвід виправних тюрем інших штатів, проаналізувала широкий масив статистичних даних. Задля всебічного дослідження питання також було направлено обіжники комітету інспекторів Західного пенітенціарію та комісії з будівництва Східного пенітенціарію. У відповідь на запит у серпні 1826 р. Комісія з будівництва Східного пенітенціарію зазначила, що вже витрачено 240 тис., пристосування закладу до загальних примусових робіт вимагатиме додаткових витрат, зміни всього його устрою пенітенціарію, його просторового рішення й суперечитиме основним засадам повного усамітнення засуджених. Члени комісії висловлювали надію, що уповноважені для розробки змін до

кримінального кодексу, зрозуміють і визнають значущість задуму реформаторів та законодавців Пенсильванії, які санкціонували будівництво Західного та Східного пенітенціаріїв за принципом суворого одиночного ув'язнення. У жодному штаті, крім нашого, акцентували вони, не було розроблено системи, подібної до цієї, не зведено таких просторих і масштабних будівель пенітенціаріїв для апробації одиночного ув'язнення, поєднаного з релігійним впливом, і ми сподіваємося, що кожен житель Пенсильванії буде з нетерпінням чекати на цей експеримент, що, у разі його успішної реалізації, відразу принесе честь і славу штату [3, с. 487–488].

Питання про працю засуджених членами комісії з будівництва Східного пенітенціарію упродовж 1826–1828 рр. було переосмислено: якщо початково, відповідно до актів 1818–1821 рр., такі роботи загалом не передбачалися, то в процесі дискусій, розробки проєкту закладу, камери якого планувалися з урахуванням потреби організації робочого місця (на відміну від Західного пенітенціарію), ухвалено рішення про доцільність трудової зайнятості ув'язнених, але лише в одиночній камері, на самоті.

Деяко іншу позицію зайняли інспектори Західного пенітенціарію, які на практиці намагалися реалізувати концепт, задуманий колегами зі Сходу. На запит комісії вони відповіли, що заклад при мінімальних витратах можна пристосувати до системи загальних робіт і розділення в одиночних камерах лише в нічний час. А секретар комітету інспекторів А. Брекенрідж висловив особисту думку щодо суворого одиночного режиму без залучення засуджених до праці: «Я рішуче виступаю за примусову працю засуджених. Не вважаю можливим за державний рахунок утримувати групу негідників, які байдикують, прикриваючись мрійливою ідеєю про те, що вони повернуться у суспільство добродішними та відродженими» [3, с. 494–496].

Провівши ґрунтовне дослідження питання найбільш доцільної системи тюремної дисципліни, комісія з перегляду кримінальних законів на початку січня 1828 р. подала в Сенат звіт і проєкт кримінального кодексу. Автори детально розглянули три моделі в'язничної дисципліни: суворе одиночне ув'язнення без залучення до праці, суворе одиночне ув'язнення у поєднанні з примусовою працею на самоті та одиночне утримання лише у нічний час з роботами в загальних майстернях. Вони проаналізували основні аргументи прихильників системи повного усамітнення: достатню суворість такого покарання через позбавлення будь-яких соціальних зв'язків, унеможливлення негативного впливу одних засуджених на інших (основної вади чинних карних закладі), позитивний вплив на свідомість злочинців та їхнє виправлення, менший строк одиночного ув'язнення, порівняно з іншими видами позбавлення волі, відповідно і менші видатки на утримання.

Заперечення членів комісії щодо зазначених позитивних сторін одиночної системи становлять значний інтерес для дослідження пенітенціарного дискурсу початку ХІХ ст., а власне звіт, попри певну тенденційність авторів, є цінним джерелом з історії світової пенітенціарної думки. В аргументах комісіонерів (щодо антигуманності такої системи, непомірні витрати на неї, негативний вплив на фізичне і психічне здоров'я, формування звички

неробства, повну втрату трудових навичок і соціальну деградацію засуджених) чітко простежувалася їх прихильність до обернської системи [4].

На підставі матеріалів комісії Генеральної асамблеї з перегляду кримінального кодексу робимо висновок, що режим суворого одиночного ув'язнення в Пенсильванії впродовж 1826–1829 рр. не розглядався як єдино можливий, і було достатньо прихильників уже апробованої у штаті Нью-Йорк дисциплінарної моделі. На момент розробки членами Товариства й інспекторами Walnut Street Prison концепту суворого одиночного ув'язнення, не пов'язаного з примусовою працею, й ухвалення у 1818–1821 рр. законодавчих актів про побудову Західного і Східного пенітенціаріїв, де було б реалізовано цю систему, інших усталених моделей тюремної дисципліни, які б довели свою ефективність, у США ще не існувало. На початку XIX ст. Walnut Street Prison вважали взірцевою для інших штатів, отже, реформатори Філадельфії були впевнені у своєму лідерстві в питаннях тюремної дисципліни. Однак, уже у другій половині 20-х рр., коли будівництво пенітенціарних комплексів було завершено, ситуація змінилася, і зразком для наслідування стала в'язниця у м. Оберн штату Нью-Йорк, у якій поєднувалося одиночне утримання та спільні роботи. Експерименти ж із суворим одиночним ув'язненням в інших штатах, зокрема у Вірджинії, що проводилися упродовж перших десятиліть XIX ст., здебільшого зазнали невдачі.

Однак, представники Товариства доклали максимум зусиль для популяризації ідеї суворого одиночного утримання, їм вдалося схилити членів Генеральної асамблеї Пенсильванії на свій бік (можливо, суттєвим аргументом став той, факт, що за системою одиночного ув'язнення уже було зведено Західний пенітенціарій і майже було завершено будівництво першої черги Східного пенітенціарію). І 23 квітня 1829 р. ухвалено Акт щодо реформування кримінальних законів Співдружності, який запровадив систему суворого одиночного ув'язнення в поєднанні з примусовою працею в державних пенітенціаріях штату Пенсильванія. Режим відбування покарання у виді позбавлення волі в Західному та Східному пенітенціаріях, закріплений цим актом, і став широко відомим як пенсільванська пенітенціарна система.

Список використаної літератури

1. Barnes H. E. The Evolution of penology in Pennsylvania: a study in American social history. 1927. 414 p.
2. Doll E. E. Trial and Error at Allegheny: The Western State Penitentiary, 1818–1838. *The Pennsylvania Magazine of History and Biography*. 1957. № 81(1). P. 3–27.
3. Journal of the Senate of the Commonwealth of Pennsylvania. 1827–1828. Harrisburgh, 1828.
4. Shaler C., King E., Wharton T. Report of the Commissioners on the Penal Code. Harrisburg : S. C. Stambaugh, 1828. 192 p.

Сокур Т. А.

доктор філософії, доцент,
Національний університет «Запорізька політехніка»

ВІДМЕЖУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 227 КК, ВІД СТ. 204 КК

На практиці під час кваліфікації кримінальних протиправних посягань виникають ситуації, у яких різні склади кримінальних правопорушень, з одного боку, мають низку спільних ознак, а з іншого – ознаки, що їх відрізняють. Проблема розмежування виникає лише щодо споріднених – суміжних кримінальних або інших правопорушень, тобто таких, що збігаються за рядом ознак їхніх складів [1, с. 477].

У зв'язку з існуванням кримінальних правопорушень, передбачених окремими частинами ст. 204 КК («Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів») окремого розгляду потребує питання їхнього співвідношення зі злочином, передбаченим ст. 227 КК. Під час кримінального провадження при застосуванні ч. 3 ст. 204 КК виникають певні труднощі, зокрема при відмежуванні цього кримінального правопорушення від злочину, передбаченого ст. 227 КК [2, с. 60]. За своєю конструкцією склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 204 КК, як і ст. 227 КК, є формальним. Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 204 КК, вважається закінченим, з моменту вчинення хоча б однієї з дій, які альтернативно становлять його об'єктивну сторону.

У ч. 3 ст. 204 КК не охоплюється незаконне виготовлення підакцизних товарів, що становлять загрозу для життя та здоров'я людей, якщо в процесі їх виготовлення використовуються доброякісні, проте неналежні (з точки зору технології) матеріали й сировина. Умисне введення в обіг небезпечної продукції (у т. ч. підакцизної продукції, виготовленої з неналежних, але якісних матеріалів і сировини) має кваліфікуватись за ст. 227 КК за умови, що такі дії вчинено у великих розмірах.

Кримінальні правопорушення, передбачені ч. 3 ст. 204 і ст. 227 КК, мають відмінності, зокрема, за суб'єктами – перший стосується фізичної осудної, приватної неслужбової особи, а другий – працівників підприємства, установи, організації, що виробляють продукцію чи товари, які відповідають за дотримання якості, комплектності продукції, що випускається підприємством на товарний ринок тощо [3, с. 13]. Однак, вважаємо, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1, ч. 2 і ч. 3 ст. 204 КК, як і ст. 227 КК, – загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 204, як і в ст. 227 КК, полягає лише в діях, але в першому випадку, на відміну від другого, у таких чотирьох діях, вказаних альтернативно: 1) придбання незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів; 2) зберігання таких товарів; 3) їх транспортування; 4) збут незаконно виготовлених підакцизних товарів [4,

с. 489]. Такі форми суспільно небезпечних дій можна запозичити в досліджувану кримінально-правову норму. А. А. Гмирін уточнює, що об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення, передбаченого ст. 204 КК, як і в ст. 227 КК, полягає лише в діях, але в першому випадку, на відміну від другого: за ч. 1 цієї статті в діях (у п'яти формах прояву цього злочину); за ч. 2 цієї статті: у діях та способах (шляхом відкриття підпільних цехів – у трьох формах прояву кримінального правопорушення); в діях та з використанням знарядь (з використанням обладнання – у трьох формах прояву цього злочину); в діях – незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею (у трьох формах прояву цього кримінального правопорушення); за ч. 3: в діях – незаконному виготовленні товарів, зазначених у ч. 1 або ч. 2 цієї статті, з використанням засобів (з недоброякісної сировини – матеріалів); в діях – незаконному збуті таких підакцизних товарів, що призвело до наслідків (отруєння людей чи інших тяжких наслідків) та необхідному причинному зв'язку між діями і наслідком [5, с. 13; 36, с. 206].

За своєю конструкцією склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 204 КК, як і ст. 227 КК, є формальним. Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 204 КК, вважається закінченим, з моменту вчинення хоча б однієї з дій, які альтернативно становлять його об'єктивну сторону.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 204 КК, як і ст. 227 КК, характеризується прямим умислом. При цьому обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 204 КК, на відміну від ст. 227 КК, є мета збуту. Вольовий момент умислу кримінальних правопорушень, передбачених ст. 204 КК, представлений, залежно від конкретного діяння, як бажання отримати кінцевий результат процесу виробництва певної продукції, отримати у фактичне володіння, користування та розпорядження незаконно виготовлені товари для їх подальшого збуту під виглядом підакцизних, використати їх у іншій незаконній діяльності, безпосередньо збути зазначені товари, отримати певний доход від їх збуту. Специфіка змісту суб'єктивної сторони незаконного збуту підакцизних товарів, який потягнув за собою отруєння людей чи інші тяжкі наслідки, полягає в тому, що психічне ставлення винної особи до свого діяння виражається у формі умислу, а щодо наслідків цього діяння характеризується необережністю [6, с. 11–12].

Конкуренція між ст. 204 і ст. 227 КК може виникати в досить обмеженому колі випадків, оскільки за багатьма іншими ознаками ці кримінальні правопорушення суттєво відрізняються. По-перше, аналіз диспозицій зазначених статей однозначно свідчить про різний характер суспільної небезпеки описаних ними діянь. Якщо незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів спрямовані на порушення встановленого порядку здійснення відповідних видів господарської діяльності й отримання у зв'язку із цим незаконного доходу, то суспільно

небезпечна шкода від умисного введення в обіг на ринку України (випуску на ринок України) небезпечної продукції полягає перш за все в спричиненні шкоди життю та здоров'ю споживачів або (та) користувачів продукції чи принаймні у створенні загрози настання такої шкоди. Недотримання встановлених вимог щодо безпечності продукції, встановлених нормативно-правовими актами, виступає лише способом вчинення кримінального правопорушення і не становить його сутності. Невипадково в літературі пропонується відповідним чином змінити й законодавче визначення щодо об'єкта цього кримінального правопорушення на користь народного здоров'я [7, с. 5]. По-друге, з об'єктивної сторони виготовлення небезпечної продукції, чи то законно, чи то незаконно, не охоплюється ст. 227 КК, тоді як кримінальні правопорушення, передбачені ч. 2 і 3 ст. 204 КК, вважаються закінченими з моменту незаконного виготовлення підакцизних товарів. По-третє, для кваліфікації діяння за ч. 3 ст. 204 КК достатньо використання у процесі незаконного виготовлення підакцизних товарів з недоброякісної сировини (матеріалів), незалежно від того, чи відповідає кінцевий продукт встановленим нормативно-правовими актами вимогам. Предметом же кримінального правопорушення, передбаченого ст. 227 КК, завжди є небезпечна продукція як кінцевий продукт виробництва. До того ж, умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції в контексті ст. 227 КК не пов'язане з мотивацією ухилення від оподаткування та отримання нелегального доходу. Економічна (майнова) вигода в цьому випадку може пов'язуватись з використанням у виробництві менш коштовних матеріалів та (або) технологій з метою зменшення собівартості продукції. Тобто розглядувані кримінальні правопорушення мають суттєві відмінності й у конструкції суб'єктивної сторони.

Список використаної літератури

1. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 477.
2. Гмирін А. А. Відмежування злочину незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів від суміжних злочинів та аналогічного правопорушення. *Юридична наука*. 2017. № 11 (77). С. 60.
3. Гмирін А. А. Кримінально-правова характеристика злочину незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Вищий навчальний заклад «Національна академія управління», 2017. 13 с.
4. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон – 2, 2012. Т. 1. 489 с.
5. Гмирін А. А. Кримінально-правова характеристика злочину незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Вищий навчальний заклад «Національна академія управління», 2017. С. 13, 36, 206.
6. Мінаєв М. М. Кримінальна відповідальність за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Академія адвокатури України, 2005. С. 11–12.
7. Готін О. М. Кримінальна відповідальність за випуск або реалізацію недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки (проблеми теорії та практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003, 5 с.

Степанюк А. Ф.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу дослідження проблем кримінального
та кримінально-виконавчого права,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЗАСУДЖЕНИХ: ВІД ВИКОНАННЯ ВИРОКУ ДО ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У ст. 3 Кримінального кодексу України «Законодавство України про кримінальну відповідальність» є принципове положення, згідно з яким «злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом». Оскільки йдеться про кримінальну відповідальність і караність, то необхідно з'ясувати з позицій науки кримінального права і кримінального законодавства, у чому вони полягають. Так, Ю. В. Баулін робить цілком аргументований висновок, що «кримінальна відповідальність – це встановлений Кримінальним кодексом України захід державного примусу, що застосовується за обвинувальним вироком суду як відплата (кара) особі, яка вчинила злочин, і становить собою обмеження в реалізації прав і свобод такої особи, що здійснюється відповідними органами, установами та службовими особами» [1]. Із цього визначення цілком зрозуміло, що, на думку автора, кримінальна відповідальність не закінчується обвинувальним вироком суду, оскільки на його підставі обмеження прав і свобод у подальшому мають бути реалізовані в позасудовій діяльності відповідних органів, установ та службових осіб, тобто в діяльності органів та установ виконання покарань.

Між тим у мережі Інтернет можна знайти й дещо інше визначення кримінальної відповідальності: «кримінальна відповідальність – різновид юридичної відповідальності, обов'язок особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (злочин), зазнати державного осуду в формі кримінального покарання» [2]. Отже, осуд особи, як вияв негативного, несхвального ставлення, відображений у вироку суду, який зобов'язує особу зазнати кримінального покарання, це і є кримінальна відповідальність. Як видається, таке розуміння кримінальної відповідальності далеке від того, щоб розповсюджувати її на діяльність органів та установ виконання покарань.

Однією з форм кримінальної відповідальності є покарання.

Частина 1 ст. 50 Кримінального кодексу України визначає покарання як захід державного примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Те, що в цьому визначенні покарання не сказано, що обмеження прав і свобод засудженого мають бути передбачені саме Кримінальним кодексом, а йдеться про закон узагалі, дало змогу Ю. А. Пономаренко зробити висновок, що законодавець припускається можливості визначення правообмежень, з яких складається покарання, не лише в КК, а й в інших законах. Для підтвердження своєї думки науковець посилається на Кримінально-виконавчий кодекс. З огляду на

норму, закріплену в ч. 3 ст. 3 КК України, де сказано, що караність визначається тільки цим Кодексом, Ю. А. Пономаренко розмежовує дві ситуації: 1) коли КВК не суперечить ч. 3 ст. 3 КК, оскільки лише конкретизує, деталізує право обмеження, у розвиток положень КК, або ж встановлює такі правообмеження, які зумовлені необхідністю виконання певного виду покарання; 2) якщо ж у КВК чи іншому законі встановлені правообмеження, що не притаманні кримінально-правовому змісту покарання й не зумовлені необхідністю забезпечення його виконання, то такі обмеження суперечать ч. 3 ст. 3 КК і мають бути скасовані [3, с. 15–16]. Таким чином, дослідник вважає, що передбачені кримінальним законодавством обмеження прав і свобод, які надають змістовних характеристик кожному виду покарання, застосованого відповідно до санкції статті Особливої частини КК, можуть бути деталізовані, конкретизовані й навіть встановлені КВК, якщо це зумовлено необхідністю виконання певного виду покарання. На наш погляд, такий висновок суперечить нормі, яка закріплена в ч. 3 ст. 3 КК, про те, що караність, тобто кара, обмеження прав і свобод «визначаються тільки цим Кодексом».

Власне про можливість обмеження прав і свобод злочинців тільки відповідно до норм кримінального законодавства стверджує й академік Ю. В. Баулін, який вважає, що «особа, яка вчинила злочин, зобов'язана підкоритися законним обмеженням з боку держави і має право вимагати від держави застосування до себе лише таких обмежень в реалізації своїх прав і свобод, які передбачені КК» [1].

Імовірно, думка Ю. А. Пономаренко про те, що КВК може додатково до призначеного покарання встановлювати правообмеження, якщо це необхідно для виконання певного виду покарань, ґрунтується на ч. 2 ст. 7 КВК України (хоча він про неї й не згадує), де передбачено обмеження прав засуджених не лише законами України і встановлених вироком суду, а й визначених цим Кодексом. Щоб з'ясувати питання про можливість обмеження прав, свобод і законних інтересів «цим Кодексом», тобто КВК, необхідно визначитись з тим, що ж він регламентує.

Предмет регулювання кримінально-виконавчого законодавства окреслений у ч. 1 ст. 1 КВК, де сказано, що «кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань». Отже, предметом регулювання кримінально-виконавчого законодавства є порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань». У зв'язку із цим одразу виникає питання: наскільки чітко визначений предмет регулювання? Що ж таке «порядок»? Виявляється, що це багатозначна категорія. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови дає аж вісім визначень слова «порядок», а саме: 1. Стан, коли де-небудь чисто прибрано, всі речі на своїх місцях, чистота, лад; 2. Стан, коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил; і т. ін.; упорядкованість, лад; //Злагожденість, узгодженість у діях, організованість; 3. Державний, суспільний лад, устрій; 4. Певна послідовність, черговість чого-небудь; 5. Спосіб виконання, метод здійснення чого-

небудь; 6. Певний спосіб шикування війська, військових підрозділів; 7. Класифікаційна категорія в ботаніці, що об'єднує споріднені родини; 8. Числова характеристика багатьох математичних об'єктів [4, с. 1074].

Так само багатозначно розуміється «порядок» і в Академічному тлумачному словнику української мови [5]. На наш погляд, серед приведених визначень найбільш прийнятним щодо предмета регулювання кримінально-виконавчого законодавства є розуміння «порядку» як певної послідовності, черговості чого-небудь; способу виконання, методу здійснення чого-небудь. КВК України регламентує процедуру виконання та відбування покарання, тому що процедура – це офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь [1, с. 1179].

Процедурна сутність кримінально-виконавчого права визначається не тільки предметом правового регулювання, але й імперативним методом правового регулювання, тому що кримінально-виконавчі норми зобов'язують суб'єктів субординаційних кримінально-виконавчих правовідносин не відступати від встановленого порядку виконання і відбування покарань, додержуватись категоричної і докладної процедури, не дають можливості відступати від неї. Метод владного наказу, властивий кримінально-виконавчому праву, не залишає можливості вибору варіантів поведінки для суб'єктів виконання-відбування покарань.

Норми кримінально-виконавчого законодавства виконують процедурні функції, тому що забезпечують втілення в життя приписів кримінального (матеріального) права [6, с. 23]. Норми кримінально-виконавчого права визначають процедуру безпосередньої реалізації кримінальної відповідальності. Через послідовність дій, які необхідно виконати адміністрації органів та установ виконання покарань для виникнення, зміни, припинення чи підтвердження кримінально-виконавчих правовідносин, через регламентований порядок виконання та відбування кримінальних покарань знаходять свій прояв відносини кримінальної відповідальності. У науці кримінального права висловлено судження, що вид і міра обмежень у реалізації прав і свобод засуджених, що здійснюється органами та установами, уповноваженими на виконання обвинувального вироку, є реальною кримінальною відповідальністю [1]. На наш погляд, цінність цього твердження полягає в тому, що, по-перше, ідеться про органи та установи, уповноважені на виконання вироку, а не про органи й установи виконання покарань; і, по-друге, що вид і міра обмежень у реалізації прав і свобод засуджених, визначена вироком суду, за межі якого ніхто не має права вийти, через його обов'язковість до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України (ст. 13 Кримінального процесуального кодексу України), що є важливою складовою правової визначеності.

Таким чином, можна зробити висновки:

1) що КВК, регулюючи процедуру виконання покарань, не може встановлювати додаткові обмеження прав і свобод, понад ті, що визначені приписами норм матеріального кримінального права і обвинувальним вирокком суду, а це означає, що слова про можливість обмежень прав, свобод і законних інтересів засуджених Кримінально-виконавчим кодексом потрібно вилучити з тексту ч. 2 ст. 7 КВК України;

2) органи та установи виконання покарань є одночасно й органами та установами, уповноваженими на виконання обвинувального вироку, тобто процедура виконання вироку суду, яка є стадією кримінального провадження, задає параметри, алгоритм їх діяльності, як послідовність дій, спрямованих на обмеження прав і свобод засуджених, реалізацію кари, яка не може виходити за обсяг, визначений вирокком суду.

Список використаної літератури

1. Баулін Ю. В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/baulin-yu-v-fundamentalni-problemy-kryminalnoyi-vidpovidalnosti.pdf><https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/baulin-yu-v-fundamentalni-problemy-kryminalnoyi-vidpovidalnosti.pdf> (дата звернення: 01.02.2022).

2. Кримінальна відповідальність. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C (дата звернення: 01.02.2022).

3. Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монографія. Харків : Изд-во «ФИНН», 2009. 344 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

5. Словник української мови : в 11 т. URL: <http://sum.in.ua/s/porjadok> (дата звернення: 01.02.2022).

6. Кримінально-виконавче право України : підручник : у 2 т. / А. А. Музика, В. Я. Конопельський, Є. О. Письменський та ін. ; за заг ред. Є. Ю. Бараша. Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П., 2018. Т. 1. 364 с.

Стрельцов Є. Л.

доктор юридичних наук, доктор теології, професор,
член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч наук і техніки України,
завідувач кафедри кримінального права,
Національний університет «Одеська юридична академія»

КРИМІНОЛОГІЯ ТА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: НЕОБХІДНІСТЬ СПІВПРАЦІ

Для сучасного суспільного розвитку, як відомо, характерні складнощі передусім через певну невизначеність світу. Наприклад, ми певним чином «звикли» до того, що процеси глобалізації в усіх своїх проявах стають основними орієнтирами такого розвитку. Водночас події останніх років, пов'язані насамперед із всесвітнім поширенням пандемії COVID-19, навпаки, не лише «повернули» в наявність міждержавні кордони, а й зробили їх у чомусь, умовно кажучи, навіть ще більш «жорстокими», ніж раніше, що,

у свою чергу, має вже свій суттєвий вплив на суспільний розвиток. Уже це породжує ситуацію, коли сьогодні й на міжнародному, і на національному рівнях пропонуються варіанти соціального моделювання розвитку. І якщо на рівні наукового обговорення це достатньо необхідний процес, то на прагматичному рівні розвитку державності це породжує певні складнощі. Тому, якщо врахувати, що кримінально-протиправні діяння є тією чи іншою мірою «відображенням» складних соціальних процесів, то така загальна «невизначеність» у нашому розвитку породжує певні складнощі й у плані реальності визначення заходів протидії названим суспільно небезпечним діянням.

Але, незважаючи на певний «песимізм», необхідно наголосити, що комплексна протидія кримінально-протиправним посяганням, нехай на рівні, який вимагає свого поліпшення, все ж таки здійснюється. При цьому й кримінологія, незважаючи на всі відомі «коливання», довела свою спроможність та необхідність. Зараз важко уявити ефективну організацію протидії кримінально-протиправним діянням без використання кримінологічних знань. Вони виступають необхідними умовами під час управління соціальними процесами, у законотворчій та правозастосовній діяльності.

Нагадаємо, що перед сучасною кримінологією стоять традиційні завдання, які пов'язані із сучасним та прогностичним аналізом усього масиву кримінально-протиправних посягань; практикою запровадження вироблених рекомендацій у законотворчу та правозастосовну практику; експертною оцінкою проектів нормативних актів щодо їх кримінологічної обґрунтованості та наслідків у застосуванні; вивченням та використанням міжнародного досвіду; профілактичною освітою населення [1, с. 9–14]. Водночас завдання, які мають більш перспективний характер, пов'язані з визначенням тих видів кримінально-протиправних посягань, які, поруч з наявними, мають тенденції поширення та «зміцнення».

Усі ці завдання мають загальну мету, спрямовані на запобігання кримінально-протиправним посяганням і їх профілактику, своє вираження в сукупність різноманітних, пов'язаних між собою заходів, що вживаються як державними органами, так й іншими суб'єктами такої діяльності, які прямо або опосередковано впливають на усунення причин та умов, що сприяють кримінально-протиправним посяганням, а також іншим проявам соціальної патології. У свою чергу, цілями та завданнями запобігання таким діянням є: профілактичний вплив на структуру, динаміку, причини кримінально-протиправних посягань (соціальна профілактика); запобігання окремим видам та формам кримінально-протиправної поведінки, кримінальних правопорушень у певних сферах суспільного життя тощо (кримінологічна профілактика); запобігання кримінально-протиправним діянням, вчиненим окремими особами (індивідуальна кримінологічна профілактика).

Кримінологія, якщо говорити в загальному плані, пов'язана практично з усіма галузями права, але, на нашу думку, найбільш тісно вона «співпрацює» з кримінальним правом. Це передбачає, що «поступовий» («не раптовий») розвиток кримінології потребує такого самого розвитку й кримі-

нального права. Загалом, і в подальшому ми спробуємо це довести, кримінологія та кримінальне право або кримінальне право та кримінологія повинні розвиватися спільно, виконуючи не «чийсь особисте» завдання, а об'єктивно необхідне соціально-правове завдання.

Такий зв'язок між кримінологією і кримінальним правом має багато цілком реальних «точок дотику». Усе це починається ще на тій стадії, коли відповідне діяння (відповідний вид діянь) ще не криміналізоване, і «стає» воно кримінальним правопорушенням саме завдяки попередньому кримінологічному аналізу (якщо не враховувати суто політичні рішення). Саме кримінологічні дослідження повинні надавати необхідні відомості про суспільну небезпеку такого діяння (діянь), їх реальну соціальну шкідливість (у зрозумілих вимірах), розповсюдженість (географію) та кількість (навіть приблизну). Це, у свою чергу, повинно бути закладено в зміст диспозиції кримінально-правової норми. Також повинні бути проведені відповідні дослідження щодо особи (осіб), які вчиняють подібні діяння, включаючи весь комплекс таких відомостей. У свою чергу, урахування даних щодо таких осіб повинні бути закладені в санкцію відповідної норми, включаючи види та розмір покарання. Таким чином, у моделі «забороненої поведінки», яка визначається в кримінально-правовій нормі, від самого початку закладено (повинно бути закладено) кримінологічне обґрунтування щодо і диспозиції, і санкції, і загального змісту. При цьому, і на це необхідно звернути спеціальну увагу, кримінологічні дослідження саме на цій стадії не повинні тільки надавати відомості, які свідчать про «гостру потребу» криміналізації відповідних діянь. Кажучи про суспільну небезпеку певного діяння (виду діянь), характеристику (імовірно негативну) особи, яка їх вчиняє, кримінологія обов'язково повинна пропонувати, причому в першу чергу, причини таких діянь і планувати (пропонувати) заходи, спрямовані на їх профілактику. Причому криміналізація таких діянь повинна здійснюватися тільки в тих випадках, коли кримінальне право виступає єдино можливим (необхідним) крайнім засобом впливу (тобто «ultimo ratio» у власному розумінні) стосовно відповідних діянь. Тому при виконанні таких умов (що відбувається не завжди) та криміналізації відповідного діяння (діянь), у свою чергу, «створює» предмет кримінології в своєму традиційному розумінні, що дає змогу проводити комплексні кримінологічні дослідження [2, с. 151–159].

Така «співпраця» продовжується й потім, при практичному застосуванні кримінально-правової норми (групи кримінально-правових норм) щодо вже криміналізованих діянь. Саме кримінологічні дослідження повинні показати, наскільки продуктивною є відповідна правозастосовна практика, наскільки застосування відповідних кримінально-правових норм впливає на загальні та локальні показники стану кримінально-протиправних посягань.

Потрібно виділити, що кримінологічні дослідження повинні проводитися й щодо окремих напрямів застосування кримінально-правових заходів. Наприклад, проблеми реалізації кримінального покарання, досягнення цілей, які планувалось досягнути завдяки цьому, проблеми подальшої ресоціалізації особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, тощо [3]. Отже, у

таких випадках ідеться про аналіз застосування положень кримінально-виконавчого права, але це все входить до загального комплексу протидії кримінально-протиправним посяганням.

Накопичення певного досвіду застосування такої норми (таких норм) дає змогу на більш об'ємному рівні дослідити загальну кримінологічну результативність протидії певним кримінальним правопорушенням заходами кримінального права, або результативність так званого права протидії кримінально-протиправним посяганням (Д. А. Шестаков). Потрібно підкреслити, що кримінологічний підхід дає змогу аналізувати кримінальне правопорушення на більш широкому рівні як соціальний факт, як соціальну категорію, встановлюючи так звані соціальні уподобання, з усіма зрозумілими результатами застосування такого підходу.

Завершуючи ці міркування, потрібно зауважити, що в основі загальної (більш спрямованої) програми протидії кримінально-протиправним посяганням повинна бути наявність таких складових: розуміння, що відбувається із загальними положеннями щодо такої поведінки на більш значному та видовому рівнях; чітке визначення «особистого» ставлення держави та суспільства до відповідних суспільно небезпечних посягань (за характером і ступенем); закріплення такого «ставлення» в правових приписах (які регулюють, забороняють, заохочують); криміналізація (декриміналізація) таких діянь, з урахуванням вищевказаних умов «ultimo ratio»; продумане застосування заходів кримінально-правового характеру, передусім покарання; необхідність продуманого співвідношення каральних і запобіжних заходів та ін. Усе це повинно забезпечувати, за умови реальної оцінки можливостей, реалізацію цього в системі кримінальної юстиції. У таких умовах багато завдань повинні покладатися на кримінологію та кримінальне право, які мають свої завдання, але є багато напрямів, де вони повинні співпрацювати [4, с. 484–496].

Потрібно зауважити, що останніми роками українські фахівці проводять дослідження, плідно аналізуючи перспективні напрямки розвитку кримінології [5], її наукової складової [6], які в цілому спрямовані на ствердження дійсної ролі цього необхідного комплексу знань у складні часи розвитку людської цивілізації.

Список використаної літератури

1. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.

2. В останні часи українські кримінології обговорюють визначення сучасного предмету кримінології. Див.: Денисов С. Ф., Тимчук О. Л. Деякі аспекти сутності та предмету кримінології як науки. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1(24). С. 206. Це багато в чому пов'язане з тим, що раніше цьому та іншим складовим кримінології надавалось більш вузьке значення, наприклад, вважалось, що кримінологія виконує завдання як необхідність «описати схему причинних зв'язків у галузі злочинної поведінки, вказати на ті з них, які мають найбільше значення». Кудрявцев В. Н. Избранные труды по социальным наукам : в 3 т. Москва : Наука, 2002. Т. 2: Криминология, социология, конфликтология. С. 12.

3. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2007. 340 с.

4. Стрельцов Є. Л. Кримінологічна доктрина у кримінальному праві. Правова доктрина України : у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєва та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 1240 с.

5. Бандурка А. М. Политическая криминология : монографія. Харьков : Золотая миля, 2017. 412 с.; Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Криминологія «свого» часу: наукові розвідки / Криминол. асоц. України. Харків : Право, 2021. 316 с.; Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Антипостмодерн: криминологічні етюди. Харків : Право, 2020. 280 с.; Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Нариси з криминології постмодерну. Харків : Право, 2019. 278 с.

6. Тимошенко В., Шакун В. Теоретичні основи криминології. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 240 с.

Ступник Я. В.

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та процесу,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ

Побудова демократичної правової держави, системне реформування та повна переорієнтація всіх сфер життя українського суспільства на світові стандарти в частині утвердження та забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина зумовлюють активне подолання негативних наслідків попередньої політичної системи. Одним з них є системна корупція, яка вразила всі щаблі населення, проникнувши в усі без винятків сфери функціонування державного апарату й у приватний сектор. Тотальна корупціогенна політична культура призвела, з одного боку, до звикання громадян до корупції у владних структурах, а з іншого – «державна» корупціогенна культура породила масову «побутову» корупціогенну культуру. Саме корумпованість суспільства є сьогодні основною перешкодою ефективної реалізації реформ та євроінтеграції країни. Водночас відбувається трансформація корупції як загрози національній безпеці, зумовлена дією внутрішніх та зовнішніх чинників. При цьому вплив зовнішніх чинників в умовах складної геополітичної ситуації навколо України набуває особливої небезпеки [6, с. 4].

Однак, як серед українських учених-правознавців, так і практиків не існує чіткого визначення поняття корупції. Основні підходи щодо розуміння корупції зводяться до таких: а) корупція розуміється як підкуп-продажність державних службовців; б) корупція розглядається як зловживання владою або посадовим положенням, здійснене в яких-небудь особистих інтересах; в) під корупцією розуміється використання посадових повноважень, статусу посади, а також її авторитету для задоволення особистого інтересу або інтересів третіх осіб; г) корупція розглядається як елемент (ознака) організованої злочинності [4].

У сучасній Україні, на жаль, проявів корупції є надзвичайно багато. Це й неформальні платежі у відносинах влади та бізнесу («ділова» корупція) [3; 11], і міжфірмові підкупи працівників комерційних фірм («корпорати-

вна» корупція) [12], і нескінченні подарунки та підношення населенням обслуговуючим інстанціям («побутова» корупція) [3], й особлива форма боротьби за владу, у якій перемагають не політичні інтереси всіх груп суспільства, а багатомільйонні хабарі та інші види підкупу окремих політиків і партій («політична» корупція) [13]. Але в усіх цих випадках ми маємо справу з єдиним по суті явищем. У загальному вигляді потенціал корупції прямо залежить від монополії певних суб'єктів на виконання деяких видів діяльності, від їх безконтрольності, але зворотно залежить від вірогідності й тяжкості покарань за зловживання [1, с. 35].

Що стосується міри ураження корупцією, то сьогодні всі гілки влади, інститути, органи влади уражені нею однаково. Посилаючись на аналіз даних ринку нерухомості, що було зроблено народним депутатом України, заступником голови Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Володимиром Стретовичем, з'ясується, що першу позицію за купівлею дорогих маєтків в Україні посідають судді. Другу – податківці, третю – прокурори, четверту – міліціонери, і лише п'яту – бізнесмени [8, с. 74].

Конституція України (ч. 2 ст. 19) зобов'язує органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на підставах і в межах повноважень, що передбачені законами країни. На жаль, цей принцип нерідко порушується посадовими особами. Проте держава сама створює для своїх громадян умови поводитися нечесно, іти на встановлення корумпованих відносин з метою реалізувати свої конституційні права, задовольнити законні інтереси. Громадяни примушені йти на порушення закону, щоб задовольнити свої законні потреби, щоб отримати те, що належить їм за законом. І це породжує нездорову систему соціальних відносин і має негативний вплив на суспільство.

Одним з пріоритетних напрямів державної політики на сучасному етапі є зниження рівня корупції. Міжнародні експерти приділяють увагу зазначеному питанню і вказують на необхідність та можливість регулювати корупцію, бо, на їх думку, «...корупція в Україні – це вулиця із зустрічним рухом». Таке визначення корупції вони пояснюють суперечностями соціальної системи України. По-перше, та сама соціальна група з готовністю залучається до корупційних дій і водночас наголошує на найбільшій готовності боротися з корупцією. По-друге, корупція сприймається населенням України як прийнятний спосіб вирішення своїх справ. Тому варто погодитися з висновками експертів щодо необхідності використовувати регуляторні інструменти та відповідну схему протидії – «збільшити ціну корупції і зменшити її надійність» [10, с. 32, 33]. Таким чином, в усіх важливих галузях соціального життя потрібно зменшити рівень суб'єктивізму в ряді державних процедур, тобто використовувати механізм прозорості дій представників державних органів.

Корупцію можна назвати наслідком невирішених раніше проблем у соціальній сфері життя країни. Якщо йдеться про Україну, то рівень зазначеного негативного явища напряму залежить від стану соціального життя.

Проаналізуйте рейтинг країн з питання поширення корупції. Ви побачите залежність рівня корупції від соціально-економічного розвитку країни. Таким чином, слід запропонувати більш ретельно досліджувати кримінологічні аспекти зазначеної проблеми, а саме соціальні причини, які породжують корупцію. Останнім часом багато розмов іде про ефективність дії чинного антикорупційного законодавства, багато часу витрачається на розгляд понятійного апарату, визначення відповідальності за корупційні дії, але зовсім забувають про необхідність проведення профілактичних заходів. Потрібно подивитися на корупцію як на наслідок великої сукупності проблем, які мають місце в соціальній сфері нашої держави. З'ясування таких питань, безумовно, вплине на стан справ [2, с. 69].

Однак, підвищення кримінальної відповідальності за корупційні дії не є панацеєю від корупції. Багато фахівців визнають, що результативними шляхами боротьби з корупцією є її профілактика, яка займає багато часу й потребує великих економічних витрат. Адміністративні методи, правові більш дієві, не потребують значних витрат. Така думка обґрунтовується необхідністю зупинити подальше поширення корупції, оскільки є загроза існуванню демократії в країні [5, с. 158]. Аналіз законодавства зарубіжних країн щодо протидії корупції яскраво свідчить про залежність країн світу від правових та адміністративно-організаційних заходів [9, с. 40–59].

На державному рівні неодноразово приймалися відповідні закони, видавалися укази, розпорядження, розроблялися концепції та програми боротьби з корупцією, проте масштаби поширення корупції в Україні залишаються незмінними. Головна причина такого стану справ – відсутність реальних дій, спрямованих на профілактику, слабка суспільна підтримка антикорупційної діяльності. В Україні створено законодавчу базу для протидії корупції, до якої увійшли низка міжнародних актів щодо боротьби з корупцією. Деякі з них скеровані на посилення кримінальної відповідальності посадових осіб, що є неефективним, оскільки стосується наслідків, а не соціальних причин корупції. Відсутність розуміння необхідності проведення заходів щодо соціальної профілактики корупції сприяє поширенню її, особливо в її латентній формі, робить можливим корупції залишатися деструктивним чинником діяльності правоохоронної системи, системи охорони здоров'я та освіти.

Упродовж багатьох років в нашій країні з корупцією боролися винятково репресивними, адміністративними засобами. Настав час, коли ми повинні переглянути шляхи запобігання корупції, звернутися до з'ясування питання щодо соціальних причин корупції; запровадити корисні й ефективні системи контролю за державним управлінням, сприяти розвитку самосвідомості громадян. У зв'язку з тим, що значна частина населення України не оцінює корупцію негативно й вважає для себе за можливе за допомогою корумпованих відносин вирішувати свої питання, потрібно змінити соціальну оцінку корупції [7, с. 28, 29].

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити такі висновки. Поширення корупційних проявів є значною перешкодою на шляху становлення

України як демократичної, соціальної й правової держави. Шкода, яка заподіюється шляхом вчинення корупційних правопорушень, полягає не лише в матеріальних втратах населення, а й у порушенні законних прав та інтересів людей, їх зневірі в діяльності посадових осіб державних органів, насамперед правоохоронних і судових. Корупція – це відображення суспільства, його політичного, економічного та соціального стану. Вона породжує відповідні соціальні процеси, які негативно впливають на свідомість громадян, підриває авторитет держави, завдаючи шкоди функціонуванню в Україні принципу законності й демократизму.

Список використаної літератури

1. Байлов А. В. Окремі питання кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні* : матеріали наук.-практ. конф (19 квітня 2013 р., м. Харків) ХНУВС. Харків : Золота миля, 2013. 322 с.
2. Вітвіцька В. В. Корупція як відображення стану соціальної системи України. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні* : матеріали наук.-практ. конф (19 квітня 2013 р., м. Харків) / ХНУВС. Харків : Золота миля, 2013. 322 с.
3. Вікіпедія. Вільна бібліотека. URL: <http://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 02.02.2022).
4. Жданов И. Коррупция в Украине: сущность, масштабы и влияние. Центр Разумкова. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?News_id=200 (дата обращения: 02.02.2022).
5. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження : монографія. Львів : ЛЬВДУВС, 2011. 220 с.
6. Машлякевич Д. С., Литвинов О. М. Стратегії запобігання і протидії корупції в Україні : монографія. Харків : ТОВ «В деле», 2016. 260 с.
7. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : монографія. Київ : Атіка, 2001. 304 с.
8. Політична корупція в Україні: стан, чинники, засоби протидії. Центр Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2009. № 7.
9. Романюк Б. В. Законодавство України та зарубіжних країн щодо протидії корупції. Міжнародний досвід боротьби з корупцією : монографія. Київ, 2010. 628 с.
10. Слухання у Комітеті на тему: «Антикорупційні аспекти забезпечення прозорості у публічному секторі». Комітет Верховної Ради з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією. Київ : СПД Москаленко О. М., 2009. 128 с.
11. Спеціалізовані інституції з боротьби з корупцією. Огляд моделей. – Організація економічного співробітництва та розвитку. *Мережа боротьби проти корупції для країн Східної Європи і Центральної Азії*. 2006. С. 13, 16. URL: <http://www.oecd.org/corruption/asp/39972100.pdf> (дата звернення: 02.02.2022).
12. Соціальна відповідальність бізнесу. URL: <http://vcourse.ua/ua/analytics/socialnaya-otvetstvennost-biznesa.html> (дата звернення: 02.02.2022).
13. В українському законодавстві мусить з'явитися нове поняття: «політична корупція». URL: http://www.intellect.org.ua/index.php?Lang=u&material_id=43704&theme_id=7237 (дата звернення: 02.02.2022).
14. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (31 берез. 2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2017. 228 с.

Тимчук О. Л.

кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет «Запорізька політехніка»

КРИМІНОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ Е. ДЮРКГЕЙМА

Методологічною основою концепцій Е. Дюркгейма був, по-перше, натуралізм, тобто розуміння суспільства та його закономірностей за аналогією із законами природи; по-друге, соціальний реалізм, який ґрунтувався на визнанні реальності існування суспільства як надіндивідуальної сутності. Таким чином, французький учений спирався на так званий «соціологізм», тобто розуміння суспільства як реальності особливого роду (*sui generis*), відмінної від інших видів реальності (фізичної, хімічної, біологічної, психологічної). У теоретичному плані «соціологізм», на противагу індивідуалістичним концепціям, стверджував принцип специфічності та автономності соціальної реальності. Суспільство, на думку французького соціолога, є незалежною від людей надіндивідуальною реальністю. Більше того, суспільство домінує над індивідом та є основою всіх його уявлень і цінностей. У цьому сенсі суспільство навіть більш «реальне», ніж індивіди, оскільки воно домінує над ними, «створює» їх, будучи джерелом усіх вищих цінностей [1, с. 324–326]. На думку Е. Дюркгейма, соціальні факти, включаючи мораль, релігію, право, формуються саме суспільством, виникають у просторі міжособистісної взаємодії та принципово відрізняються від індивідуальної психіки кожної людини. У концепції французького соціолога соціальні факти мають три особливості. По-перше, вони є спільними для всього суспільства, тобто їх поділяє більшість людей, і вони є надбанням цілого суспільства; по-друге, ці факти є зовнішніми для кожного члена суспільства, оскільки люди самі їх не створюють; по-третє, такі факти здійснюють на членів суспільства своєрідний примусовий вплив, рекомендуючи, дозволяючи або забороняючи певні дії.

У методологічному плані для «соціологізму» Е. Дюркгейма був також характерним принцип об'єктивного наукового підходу до соціальних явищ, вимога пояснення соціального іншим соціальним, а у зв'язку із цим і критика біологічного та психологічного редукціонізму. Методологічний аспект соціологічного реалізму Е. Дюркгейма виявляється у відомій формулі «розглядати соціальні факти як речі». Основна теоретична ідея французького вченого полягала в тому, щоб зробити соціологію такою ж наукою, як і будь-яка інша. Ця наука повинна мати свій предмет та об'єктивний метод. Такий соціологічний метод має бути об'єктивним, а спостереження соціальних фактів має відповідати правилам експериментальних наук.

Погляди Е. Дюркгейма на злочинність є важливим і цікавим внеском у кримінологію. Він першим із соціологів почав досліджувати проблему злочинності виключно в контексті соціальних фактів поза будь-яких біологічних або психологічних якостей індивідів. Хоча Е. Дюркгейма передусім цікавило самогубство, яке вважали на той час спорідненим зі злочинністю, проте він прагнув встановити, із чого по суті складається злочин. Учений

вважав, що є злочини різного роду, але зумовлена ними реакція більш-менш однакова. Сама злочинна дія не обов'язково є найбільш шкідливою для суспільства, але вона найбільше суперечить панівній догмі, і, зрештою, злочин не може бути визначений краще, ніж дія, яку громадська думка вважає злочинною. Як дещо парадоксально стверджував Е. Дюркгейм, злочинці відіграють неоціненну роль у визначенні для інших людей добра і зла, меж допустимих дій та в мобілізації моральної сприйнятливості [2, с. 275].

Оригінальними в цьому аспекті є міркування Е. Дюркгейма щодо сутності та критеріїв «нормальності» в суспільній сфері. Так, нормальними, на думку вченого, є ті явища соціального організму, які випливають з умов його існування. Злочини та інші соціальні хвороби, завдаючи шкоди суспільству та викликаючи огиду, нормальні в тому сенсі, що укорінені в певних суспільних умовах та підтримують корисні й необхідні суспільні відносини. Французький соціолог писав: «Немає жодного іншого феномену, який мав би безперечно всі ознаки нормального явища, оскільки злочинність тісно пов'язана з умовами життя будь-якого колективу. Припустити, що злочинність є формою прояву соціальної патології, означало б погодитися з тим, що патологія не є щось випадкове в житті суспільства, а, навпаки, у певних випадках вона виростає з основної конституції живого організму; результатом цього було б стирання будь-якої різниці між фізіологічним та патологічним. Насамперед злочинність – нормальне явище тому, що суспільство без злочинності зовсім неможливе. Злочин полягає у вчиненні діяння, що завдає шкоди дуже сильним колективним почуттям» [3, с. 40]. При цьому злочинність нормальна, «якщо вона не перевищує рівня, характерного для суспільства певного типу» [3, с. 40]. Висновок Е. Дюркгейма полягає в тому, що «злочинність потрібна; вона міцно пов'язана з основними умовами будь-якого соціального життя і саме через це корисна, оскільки ті умови, частиною яких вона є, самі невіддільні від нормальної еволюції моралі та права» [3, с. 42]. У цьому контексті важливе кримінологічне значення має думка французького соціолога про те, що суспільство не може повністю перемогти злочинність та інші соціальні девіації, а може лише протидіяти їх зростанню та стримувати на більш-менш прийнятному рівні. Водночас, з погляду критиків, розуміння нормального в суспільстві як загальноприйнятого та поширеного призвело Е. Дюркгейма як до парадоксальних висновків, так і до певного релятивізму.

Суттєвим внеском французького вченого в кримінологію є розробка теорії аномії. Аномію Е. Дюркгейм розглядав як такий стан суспільства, при якому відсутня чітка несуперечлива регуляція поведінки індивідів і утворюється нормативний вакуум, коли старі норми й цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не утворились. Нестабільність суспільного розвитку, руйнування «колективного порядку» та нормативної системи дезорієнтують людей, що сприяє зростанню кількості соціальних девіацій, включаючи злочинність. Саме в аномії як відсутності солідарності Е. Дюркгейм вбачав причину більшості негативних соціальних явищ, включаючи

злочинність [4, с. 110–111]. При цьому в сучасному йому промисловому суспільстві, на думку французького соціолога, криза та стан аномії є постійними й нормальними явищами. При цьому рівень злочинності значно нижче в суспільствах, в яких спостерігається соціальна солідарність, і, відповідно, навпаки.

Список використаної літератури

1. История теоретической социологии : в 4 т. / отв. ред. и сост. Ю. Н. Давыдов. Москва, 2002. Т. 1. 496 с.
2. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / пер. с польск. С. М. Червонной. Москва, 2005. 664 с.
3. Дюркгейм Э. Норма и патология. *Социология преступности. Современные буржуазные теории* : сб. статей. Москва, 1966. С. 39–44.
4. Иншаков С. М. Зарубежная криминология : учеб. пособ. для вузов. 2-е изд. Москва, 2003. 383 с.

Титаренко О. О.

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-парових дисциплін,
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро

ІНТЕРЕСИ ДЕРЖАВИ ТА ІНТЕРЕСИ СУСПІЛЬСТВА ЯК ОЗНАКА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ В ПРОЄКТІ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕНОСТІ)

В умовах проведення в державі правової реформи особлива увага вчених останнім часом прикута до процесу формування нового проекту Кримінального кодексу України (далі – проєкт КК) [1]. Уже третій рік поспіль над змістом проєкту КК активно працює робоча група з питань розвитку кримінального права, до якої включені провідні вітчизняні науковці-криміналісти. Станом на 14 лютого 2022 р. результати їх праці оприлюднено на офіційному вебсайті нового Кримінального кодексу у вигляді оновленого проєкту КК [2]. У подальшому пропонуємо звернути увагу на питання визначеності в проєкті КК понять «інтереси держави» та «інтереси суспільства», які зазначаються в нормах Особливої частини як ознака окремого складу злочину. Проведений аналіз положень проєкту КК (у редакції від 14.02.2022) показав, що посилання на «інтереси суспільства та держави» в проєкті КК використовується його розробниками при формулюванні: 1) обставин, які обтяжують покарання (ст. 3.2.3); 2) ознак складу злочину, які підвищують тяжкість злочину (ст. 4.1.4, 4.2.5, 4.3.2, 4.4.4, 4.5.3, 4.7.3, 4.8.2, 5.6.3, 7.1.3, 8.1.3, 8.2.2, 9.4.2, 9.7.3, 9.7.3, 10.5.2), а також 3) ознаки базового складу злочину (ст. 9.7.4, 9.7.5, 9.7.6, 10.6.2) [2]. Щодо останнього зауважимо, що розробники проєкту КК як у назві, так і в змісті ст. 9.7.4 «Опір», ст. 9.7.5 «Насильство у зв'язку з виконанням особою службових повноважень чи професійних обов'язків, реалізацією суб'єктивного права чи виконанням юридичного обов'язку», ст. 9.7.6 «Вплив на особу, яка виконує службові повноваження чи професійні обов'язки в інтересах держави чи суспільства» (Роз-

діл 9.7 «Злочини та проступки проти порядку публічного управління та авторитету держави») як ознаку складу злочину вказують, що посягання на визначену категорію осіб здійснюється у зв'язку з виконанням ними службових повноважень в інтересах держави чи суспільства. Аналіз положень Загальної частини проєкту КК, зокрема ст. 1.3.1 «Значення термінів Кримінального кодексу», засвідчив відсутність розкриття змісту термінів «інтереси держави» та «інтереси суспільства», що не відповідає принципу юридичної визначеності Кримінального кодексу України, який закріплений у ст. 1.2.2 проєкту КК. На наше переконання, невизначення хоча б формальних меж щодо змісту цих термінів може призвести в подальшому до зловживання (маніпуляцій) як з боку суб'єктів, уповноважених на проведення досудового розслідування цієї категорії справ, так і з боку суду. Далі пропонуємо розглянути в загальних рисах зміст цих термінів та висловити своє бачення щодо закріплення їх змісту у проєкті нового КК.

Незважаючи на те, що самі терміни «державні інтереси» і «суспільні інтереси» вживаються в Конституції України, Законі України «Про національну безпеку України», Кримінальному кодексі України (ст. 36, 39, 330, 332-1), Кримінальному процесуальному кодексі України (наприклад: ст. 468, 470, 474) та інших законодавчих актах, їх визначення на законодавчому рівні не надається. Винятком є ст. 1 Закону України «Про загальну безпеку нехарчової продукції», в якій «суспільні інтереси» визначаються як безпека життя та здоров'я людей, безпечні умови праці, захист прав споживачів (користувачів), захист довкілля [3]. У своїй більшості зміст державних та суспільних інтересів розкривається вченими-конституціоналістами, фахівцями з теорії держави і права та національної безпеки [3; 4].

Зауважимо, що державний та суспільний інтерес є складовими національних інтересів України, що впливає з п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. (далі – Закон № 2469-VIII). Зокрема, зазначено, що національні інтереси України – це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [5]. Також у Законі № 2469-VIII вказано, що фундаментальними національними інтересами України є: державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами. У подальшому змістовне визначення національних інтересів створює можливості для конкретизації як суспільних, так і державних інтересів.

Заслуговують на увагу в аспекті порушеного питання висновки професора О. В. Сосніна, який вважає, що за суб'єктивною підставою носіями

суспільних інтересів є особистість, суспільство й держава. *Інтереси особистості* полягають у реалізації конституційних прав і свобод, у забезпеченні особистої безпеки, у підвищенні якості й рівня життя, у фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку людини і громадянина; *інтереси суспільства* – у зміцненні демократії, у створенні правової, соціальної держави, у досягненні й підтримці суспільної злагоди, у духовному відновленні суспільства; *інтереси держави* – у непорушності конституційного ладу, суверенітету й територіальної цілісності, у політичній, економічній і соціальній стабільності, у безумовному забезпеченні законності й підтриманні правопорядку, у розвитку взаємовигідного міжнародного співробітництва [6]. Водночас усі ці інтереси взаємопов'язані, схвалюються суспільством та державою [7]. Проте держава повинна забезпечити досягнення цих інтересів (потреб) через побудовані механізми державного управління.

У свою чергу, О. Ю. Водяніков, досліджуючи положення Конституції України щодо терміна «інтерес», а також розуміння поняття «суспільний інтерес» у конституційному праві, надав класифікацію «інтересів» за п'ятьма типами: 1) «інтерес» як приватне благо; 2) «інтерес» як спільне благо, благо групи, колективу; 3) «інтерес» як цілеспрямованість законодавчої діяльності; 4) «інтерес» як цілеспрямованість діяльності державних органів та правозастосування; 5) «інтерес» як блага чи питання, що стосуються громадянської спільноти, її частини, всіх чи невизначеної кількості громадян. Останній тип характеризує саме суспільні інтереси. Зокрема, у ч. 7 ст. 41, ч. 3 ст. 89, п. 3 ч. 1 ст. 131-1, ч. 4 ст. 140 Конституції України йдеться про ті спільні блага, що визначають існування, потреби й цінності політичної спільноти громадян та організованого суспільства [8].

Заслуговує на увагу й судова практика розкриття змісту суспільних та державних інтересів при розгляді кримінальних проваджень. Так, наприклад, суди в ухвалах про затвердження угоди про визнання винуватості (ст. 468 КПК України) розкривають зміст інтересів держави (суспільства), встановлення яких є обов'язковою підставою для затвердження такої угоди [9]. Вибірковий аналіз таких ухвал та узагальнення судової практики застосування суддями ч. 7 ст. 474 КПК України показав, що критерієм, який визначає можливість та доцільність укладення або ініціювання угоди при визнанні винуватості, є наявність суспільного інтересу в: забезпеченні швидкого досудового розслідування і судового провадження; викриття більшої кількості кримінальних правопорушень; запобіганні, виявленні більш тяжких кримінальних правопорушень [10]; призначенні належного покарання винному; підвищенні ефективності досудового розслідування. Такий підхід скоріше спрямований на реалізацію завдань кримінального провадження, які визначені ст. 2 КПК України, і звужує зміст суспільного інтересу.

Показовим є рішення Конституційного Суду України від 08.04.1999 у справі № 1-1/99 щодо визначення змісту поняття «державний інтерес» [11].

Також варто зазначити, що в дисертаціях з кримінально-правової тематики, у тому числі тих, які присвячені кримінально-правій охороні діяльності працівників правоохоронних органів та інших осіб, поняття «інтереси

держави та суспільства» як ознака окремого злочину ґрунтовно не розкривається [12–14].

Враховуючи викладене та той факт, що розробниками проекту нового КК в ч. 1 ст. 1.1.2 «Завдання Кримінального кодексу» визначено, що одним із завдань є забезпечення правовими засобами інтересів суспільства, держави від кримінальних правопорушень, вбачається доцільним надання та закріплення визначення таких «інтересів» у формалізованому виді для їх однакового розуміння суб'єктами застосування кримінального законодавства. У перспективі в проєкті нового КК, на наш погляд, є можливим у ст. 1.3.1 надати такі формалізовані визначення:

1) *суспільні інтереси (інтереси суспільства)* – складова національних інтересів, потреба суспільства (її значної частини) у забезпеченні його благополуччя, стабільності, безпеки та сталого розвитку, у зміцненні демократії, у створенні правової, соціальної держави, у досягненні й підтримці суспільної злагоди, у духовному відновленні суспільства;

2) *державні інтереси (інтереси держави)* – складова національних інтересів, яка ґрунтується на потребах держави й суспільства та включає в себе потребу в непорушності демократичного конституційного ладу, захисті суверенітету й територіальної цілісності, забезпеченні політичної, економічної та соціальної стабільності, забезпеченні верховенства права, законності й підтриманні правопорядку, забезпеченні прогресивного демократичного розвитку країни, а також у забезпеченні безпечних умов життєдіяльності громадян та їх добробуту.

Список використаної літератури

1. Питання Комісії з питань правової реформи : Указ Президента України від 07.08.2019 № 584/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text> (дата звернення: 01.02.2022).

2. Текст проекту нового Кримінального кодексу України опубліковано станом на 14.02.2022. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/02/14/kontrolnyj-proekt-kk-14-02-2022-1.pdf> (дата звернення: 18.02.2022).

3. Суспільні інтереси в Україні: груповий вимір, зміст, шляхи узгодження. Аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 192 с.

4. Кравчук В. Захист суспільних інтересів у сфері довкілля. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/prezentatsiia_1.pdf (дата звернення: 09.02.2022).

5. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (в редакції від 24.11.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 05.02.2022).

6. Соснін О. В. Розуміння сутності національної безпеки: світоглядно-понятійні й науково-теоретичні засади (11.03.2021). URL: <https://bit.ly/3HEQ3kS> (дата звернення: 05.02.2022).

7. Кубко А. Державні інтереси в правовій системі України: поняття, ознаки, реалізація. *Публічне право*. 2020. № 1 (37). С. 161–167. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/37/pdf/pp-2020-37-15.pdf> (дата звернення: 05.02.2022).

8. Водяніков О. Ю. Концепція інтересу в конституційному праві: до питання розуміння понять «суспільний інтерес» та «особливе суспільне значення» в провадженнях за конституційними скаргами. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 4. С. 9–46. URL: <https://bit.ly/3hjqrpp> (дата звернення: 05.02.2022).

9. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13. URL: <https://bit.ly/3rtqx51> (дата звернення: 10.02.2022).

10. Узагальнення судової практики застосування суддями судів першої інстанції Тернопільської області положень ч. 7 ст. 474 КПК України. URL: <https://tea.court.gov.ua/sud1990/analiz/crim/crim-15> (дата звернення: 10.02.2022).

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) від 8 квітня 1999 р. № 3-рп/1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99#Text> (дата звернення: 10.02.2022).

12. Кирбят'єв О. О. Кримінально-правова охорона професійної діяльності працівників правоохоронних органів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 446 с.

13. Беленок В. П. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 20 с.

14. Глуховець К. М. Поняття інтересу за кримінальним правом України (2020 р.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2020. 235 с.

Тімофєєва Л. Ю.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
Національний університет «Одеська юридична академія»;
адвокат

ПРОБЛЕМИ ДОМАГАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

У 2015 р. світові лідери погодили 17 глобальних цілей – цілей сталого розвитку. ПРООН зробила гендерну рівність центральною у своїй роботі, і за останні 20 років ми помітили значний прогрес. Відповідно до Цілей сталого розвитку (ціль № 5), «припинення будь-якої дискримінації жінок і дівчат є не лише основним правом людини, це є вирішальним для сталого майбутнього; доведено, що розширення прав і можливостей жінок і дівчат сприяє економічному зростанню та розвитку» [1]. Деякі аспекти цього питання розкрито в працях учених, зокрема: Н. А. Савінової, В. О. Тулякова, О. О. Уварової, О. В. Харитонової. Водночас питання домагань, особливо на робочому місці, потребує дослідження.

На ринку праці більше жінок, ніж будь-коли, у деяких регіонах усе ще спостерігається велика нерівність, а жінкам систематично відмовляють у тих самих трудових правах, що й чоловікам. Сексуальне насильство та експлуатація, нерівний розподіл неоплачуваного догляду та роботи по дому, а також дискримінація на державних посадах залишаються величезними перешкодами [1]. Очевидно, що країни в усьому світі стикаються із цією проблемою, яка має наслідки для людини, суспільства та держави.

В Україні відбулися значні зміни щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканності. Відповідно до Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Ук-

раїни з метою імплементації положень Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнього насильства» від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII, внесено суттєві зміни до розділу «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та недоторканності особи». Зокрема, суттєво змінився підхід до визначення поняття «зґвалтування». Згідно з визначенням КК України, до внесення змін склад зґвалтування передбачав вступ у природні статеві зносини із застосуванням насильства щодо потерпілої або використання її безпорадного стану. У чинній редакції статеві зносини чи інші дії сексуального характеру з потерпілою (або потерпілими) без її згоди вже є зґвалтуванням (ст. 152 КК України). У цьому випадку відсутність згоди не обов'язково пов'язано з опором, це може бути усне «ні». Новий законодавчий підхід до визначення поняття зґвалтування є досить гуманістичним щодо жертви, відповідно до практики Європейського суду з прав людини (рішення ЄСПЛ у справі М. С. Проти Болгарії від 4 грудня 2003 р.) і надає більше можливостей для осіб у контексті сексуальної свободи.

Також, згідно із ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)» від 18 лютого 2021 р. № 1256-IX, було криміналізовано ст. 156-1 «Домагання дитини для сексуальних цілей». Кримінальна відповідальність настає за пропозицію зустрічі, зробленої повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла 16 років, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася. Беззаперечно, це є важливим кроком у протидії таким явищам в інтернеті.

Крім того, необхідно звернути увагу на домагання на робочому місці. Загальна рекомендація № 19 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок стверджує, що «сексуальні домагання включають такі небажані види сексуальної поведінки, як фізичний контакт і навіювання, сексуальні натяки, порнографія та сексуальні вимоги, вчинені словами чи ділами. Така поведінка може бути образливою та загрожувати здоров'ю та безпеці; дискримінаційним є, коли жінка має вагомні підстави вважати, що її відмова може зашкодити її працевлаштуванню та просуванню по службі, або коли вона створює вороже середовище на роботі» [2]. ЗУ «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» сексуальні домагання визначаються як «сексуальні дії, виражені усно (погрози, залякування, нецензурні висловлювання) або фізично (торкання, ляпаси), приниження чи образа осіб у стосунках, службового, матеріального чи іншого підпорядкування». Стаття 154 КК України «Примушування до статевих зносин» передбачає кримінальну відповідальність за примушування особи без її добровільної згоди до статевих актів з іншою особою.

Європейське законодавство передбачає відповідальність за домагання будь-якого працівника, а не лише керівника. У пояснювальній доповіді до Європейської соціальної хартії наголошено, що сексуальні домагання – це небажана сексуальна поведінка з боку керівництва та колег, яка зачіпає гідність працівників. Насправді в більшості випадків правопорушник не є керівником і має в організації такий самий статус, як і жертва. Нецензурні жарти, коментарі чи питання сексуального характеру, дотики, обійми, поцілунок надзвичайно поширені в офісах, але, на жаль, лише частина людей визнає їх правопорушенням, за яке передбачена відповідальність.

Роуз Л. Сіута, Мінді Е. Бергман стверджують: «Добре задокументовані наслідки сексуальних домагань на робочому місці включають зниження рівня задоволеності роботою, організаційної відданості та продуктивності, а також збільшення стресу на роботі, плинність, відхід від роботи та конфлікти. Сексуальні домагання негативно впливають на психологічне та фізичне самопочуття, включаючи ПТСР, депресії та симптомів тривоги, емоційного виснаження, головного болю, проблем зі сном, шлункового дистресу та верхніх дихальних шляхів. Усі ці ефекти на індивідуальному рівні можуть призвести до фінансового зниження для цілі та організації. Організаційний клімат, який є більш толерантним до сексуальних домагань, викликає більше сексуальних домагань. Ті, хто має менше влади, частіше зазнають сексуальних домагань, особливо з боку людей з вищим рівнем влади» [3]. Домагання та мобінг на робочому місці є одним із ключових моментів для уряду.

Уряд Іспанії має намір змінити визначення згоди в законі, який прирівнює жертв сексуального насильства до жертв гендерного насильства. Пропозиція вже внесена до Ради Міністрів і враховує криміналізацію вуличного домагання. Цього року Бундестаг визнав кримінальним правопорушенням апскертинг (фото та відеозйомка під спідницею). Ще одним кроком проти дискримінації жінок може стати криміналізація catcalling [4]. 20-річний німецький студент ініціював петицію щодо catcalling, яку вже підписали понад 65 тисяч людей. Catcalling є різновидом вуличного домагання. Це явище демонструє домінування та владу чоловіків. Згідно з опитуванням, проведеним Фондом європейських прогресивних досліджень, дві третини жінок у Німеччині хоча б раз у житті стикалися зі свистом на вулицях, а також понад 40% – з коментарями, глузуваннями, сексистськими образами чи жестами сексуального характеру. У Франції подібні «компліменти» караються штрафом у 750 євро. У Бельгії, Нідерландах та Португалії такі дії також заборонено.

Групове зґвалтування, відоме як справа «Ла Манада», мало безпрецедентний соціальний вплив в Іспанії. Н. І. Мондрагон зазначила, що було відібрано 6592 твіти з хештегом #lamanada, а їх зміст було проаналізовано шляхом лексичного аналізу за допомогою програмного забезпечення Iramuteq. Результати показують як фазу усвідомлення проблеми, так і фазу розбіжності, яка бачила появу різних інтерпретацій цього випадку. У цій

фазі розбіжності феміністичні дискурси набули великого значення, виражаючи гнів, закликаючи до соціальної мобілізації, критикуючи жертву, звинувачуючи її й створюючи діалог проти культури згвалтування. Проте антифеміністичний та сексистський дискурси також були присутні в цьому просторі. Зроблено висновок, що дискурси в є симптомом зміни ментальності й водночас є активним конструктором цього зміненого знання [5]. Дослідження дописів у твіттері є досить цікавим підходом до дослідження злочинності та її сприйняття людьми.

Висновки. Одна з проблем протидії кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та недоторканності – їх латентність. Отже, необхідно зменшити страх жертв говорити про свій досвід. Керівництво організації має демонструвати важливість цього питання, а жертва не повинна боятися бути звільненою чи пониженою в посаді. Це питання стосується насильства з боку чоловіків проти жінок, жінок проти чоловіків, а також насильства над жінками з боку жінок і чоловіків проти чоловіків. Насильство часто керується прагненням до влади. Ідеться не тільки про сексуальне, а й про психологічне насильство з дискримінаційних мотивів. Усе це, безсумнівно, впливає на якість роботи та життя людини.

Також уряд має зосередити свою увагу на впровадженні міжнародних стандартів у цій сфері. Зокрема, деякі аспекти цих стандартів уже були імплементовані в законодавство України.

Безумовно, це важливий інструмент для протидії кримінальним правопорушенням. Однак, як показує реальність, це не стримує ні людей, ні корпорації від порушень. Також будуть ефективними медіаційні та відновлювальні практики, як щодо конкретних випадків, так і профілактичних сесій з усією командою або в групах.

Список використаної літератури

1. What are the Sustainable Development Goals? URL: <https://www.undp.org/sustainable-development-goals#gender-equality> (дата звернення: 02.02.2022).
2. General recommendations made by the Committee on the Elimination of Discrimination against Women № 1-37. URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm> (дата звернення: 02.02.2022).
3. Rose L. Siuta, Mindy E. Bergman. Sexual Harassment in the Workplace. 25 June 2019. URL: <https://oxfordre.com/business/view/10.1093/acrefore/9780190224851.001.0001/acrefore-9780190224851-e-191> (дата звернення: 02.02.2022).
4. Небезпечні компліменти. *Закон і бізнес*. 2020. URL: https://zib.com.ua/ua/145628-nimechchina_mozhe_viznati_zlochinom_slovesni_domagannya.html (дата звернення: 02.02.2022).
5. Mondragon N., Echaide L., Alcibar N., Eguileor M. «La Manada» in the digital sphere: coping with a sexual aggression case through Twitter, *Feminist Media Studies*. 2020. Vol. 20. № 7. P. 926–943. URL: <https://www.tandfonline.com/action/showcitformats?Doi=10.1080%2F14680777.2019.1643387> (дата звернення: 02.02.2022).

Торбєєв М. О.

кандидат юридичних наук,

заступник голови Ради адвокатів Чернігівської області, адвокат

**СПІЛЬНІ ОЗНАКИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ
«ДІЇ, СПРЯМОВАНІ НА НАСИЛЬНИЦЬКУ ЗМІНУ
ЧИ ПОВАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ
АБО НА ЗАХОПЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ»
ТА «ПОСЯГАННЯ НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ ЦІЛІСНІСТЬ
І НЕДОТОРКАНІСТЬ УКРАЇНИ»**

Проблема забезпечення кримінально-правової відповідальності за злочини проти основ національної безпеки, а також співвідношення суміжних складів є досить актуальною. Якщо до 2014 р. такі злочинні дії становили незначний відсоток усієї злочинності України, то з березня 2014 р. спостерігається значна активізація здійснення протиправних, суспільно небезпечних, винних діянь у цій сфері.

З огляду на підвищену суспільну небезпечність цих злочинів запобігання їх вчиненню є одним із найважливіших напрямів діяльності правоохоронних органів. Застосування кримінального законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, у цьому випадку має важливе політичне та запобіжне значення. Без належної кримінально-правової охорони основ національної безпеки неможливе нормальне функціонування будь-якої держави.

Питання щодо злочинів проти основ національної безпеки висвітлено в працях таких науковців, як: В. С. Багатиргарєєва, М. М. Дмитрук, Я. О. Лантінов, В. К. Матвійчук, Л. В. Мошняга, Н. В. Нетеса, Д. О. Олейніков, М. А. Рубашенко, Д. С. Слінько, В. Я. Тацій, І. О. Харь та ін.

М. А. Рубашенко вважає, що складність питання співвідношення посягання на територіальну цілісність і недоторканність України з діями, вчиненими з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зумовлена тим, що ці злочини посягають на один і той самий родовий та видовий об'єкти злочину, частково збігаються за іншими ознаками складів злочинів, конструкціями останніх. Обидва злочини мають екстраординарну природу – суб'єктивні ознаки окреслюють об'єктивні, а склади цих злочинів побудовані на основі «фінальної» теорії дії, утворюючи «екстра (супер) усічені» склади [1, с. 186–187]. Із цією думкою важко не погодитись, оскільки ці обставини дійсно створюють певні складнощі при кваліфікації тих чи інших діянь.

Так, злочини, які спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади та які посягають на територіальну цілісність і недоторканність України, мають спільний родовий об'єкт.

В. К. Матвійчук ці злочинні дії (поряд з посяганням на життя державного чи громадського діяча – ст. 112 Кримінального кодексу (далі – КК) Ук-

раїни) зараховує до злочинів, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки в політичній сфері. Учений також зазначає, що родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки України є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони національної безпеки в політичній, економічній сферах, у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності та обороноздатності держави, у сфері науково-технологічної, інформаційної, екологічної безпеки України від зовнішніх та внутрішніх загроз [2, с. 86]. Ми підтримуємо цю думку, оскільки всі зазначені відносини охоплені складом відповідних злочинів.

Для суспільної небезпечності цих злочинів характерне завдання істотної шкоди відносинам з охорони конституційного ладу та інших складових з основ національної безпеки України, а також загроза завдання такої істотної шкоди відносинам з охорони основ національної безпеки України.

З об'єктивної сторони всі злочини, передбачені розділом першим Особливої частини КК України, вчиняються шляхом дії. При цьому, виходячи з їх підвищеної суспільної небезпечності, законодавець більшість із них конструює як злочини з формальним складом. Деякі із цих злочинів формулюються як усічені склади – момент їх закінчення законодавець переносить на попередні стадії вчинення злочину (готування або замах). Наприклад, згідно з положеннями ч. 1 ст. 109 КК, змова про вчинення дій, передбачених у цій частині (готування), кваліфікується як закінчений злочин.

Із суб'єктивної сторони злочини, які спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, або на захоплення державної влади, та які посягають на територіальну цілісність і недоторканість України, вчиняються лише умисно. Умисел у цих злочинах може бути лише прямий. На прямий умисел вчинення цих злочинів указує спеціальна мета як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складів злочинів, передбачених цим розділом.

Мотиви цих злочинів можуть бути різними й на кваліфікацію діянь не впливають, оскільки ця ознака не є обов'язковою для суб'єктивної сторони зазначених злочинів.

Суб'єктами злочинів проти основ національної безпеки України можуть бути фізичні осудні особи, які до моменту вчинення злочину досягли 16-річного віку. Для злочинів, передбачених ч. 3 ст. 109 та ч. 2 ст. 110 КК України, суб'єкт, яким виступає представник влади, є кваліфікуючою ознакою.

Отже, спільними ознаками злочинів, передбачених ст. 109 і 110 КК України, є такі: родовий об'єкт (національна безпека у політичній сфері); з об'єктивної вчиняються шляхом дії; суб'єктами злочинів є фізичні осудні особи, які до моменту вчинення злочину досягли 16-річного віку; для злочинів, передбачених ч. 3 ст. 109 та ч. 2 ст. 110 КК України, суб'єкт, яким виступає представник влади, є кваліфікуючою ознакою; із суб'єктивної сторони злочини вчиняються лише умисно; мотиви цих злочинів можуть бути різними й на кваліфікацію діянь не впливають.

Список використаної літератури

1. Рубашенко М. А. Межі конкуренції норм про злочини, передбачені статтями 109 і 110 КК України. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 20 жовт. 2017 р.). Харків, 2017. Вип. 9. С. 186–190.

2. Матвійчук В. К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика. *Юридична наука*. 2013. № 9. С. 80–87.

Феняк О. Р.

суддя Артемівського міськрайонного суду Донецької області, м. Бахмут

Філей Ю. В.

кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету,
Національний університет «Запорізька політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА НЕЗАКІНЧЕНИЙ ЗЛОЧИН У ПРОЄКТІ КК УКРАЇНИ

Указом Президента України «Питання Комісії з питань правової реформи» від 7 серпня 2019 р. № 584/2019 була створена робоча група з питань розвитку кримінального права [1]. Робота над проєктом нового Кримінального кодексу України триває. Робоча група з питань розвитку кримінального права вже завершила обговорення Загальної частини та більшості розділів Особливої частини нового Кодексу. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України опубліковано станом на 18 лютого 2022 р.

Відповідно до ч. 1 ст. 3.2.4. «Призначення покарання за незакінчений злочин» проєкту Кримінального кодексу України, при призначенні покарання за незакінчений злочин суд, керуючись ст. 2.6.2 і 2.6.3 КК України, враховує ступінь здійснення злочинного наміру та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця [2].

Схожа норма є й у чинному КК України. Так, у ч. 1 ст. 68 «Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті» зазначено, що при призначенні покарання за незакінчене кримінальне правопорушення суд, керуючись положеннями ст. 65–67 КК України, враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення кримінально протиправного наміру та причини, внаслідок яких кримінальне правопорушення не було доведено до кінця [3].

Вважаємо слушною спробу розділити ст. 68 «Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті» чинного КК України на ст. 3.2.4. «Призначення покарання за незакінчений злочин» та ст. 3.2.5. «Призначення покарання за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті».

У ч. 2 та 3 ст. 68 чинного КК України, крім того, зазначено, що за вчинення готування до злочину строк або розмір покарання не може перевищувати половини, а за вчинення замаху на кримінальне правопорушення – двох

третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК.

Стаття 3.2.4 «Призначення покарання за незакінчений злочин» проєкту КК України схожої норми не містить. У ч. 3 ст. 2.6.2 «Готування до злочину» проєкту КК України вказано, що в разі готування до злочину 5–9 ступенів тяжкість злочину знижується на три ступені.

Необхідно зауважити, що, відповідно до ч. 4 ст. 2.6.1 «Поняття і види незакінченого кримінального правопорушення» проєкту КК України, не є кримінальним правопорушенням: готування до проступку та готування до злочину 1–4 ступенів тяжкості. У ч. 2 ст. 14 «Готування до кримінального правопорушення» чинного КК із цього приводу зазначено, що готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини КК передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Вважаємо за доцільне зауважити, що, відповідно до ст. 3.1.6 «Санкції за злочини» проєкту КК України, за злочин 4 ступеня передбачено покарання до 6 років ув'язнення.

Що стосується особливостей призначення покарання за замах, то, відповідно до ч. 5 ст. 2.6.3 «Замах на кримінальне правопорушення» проєкту КК України, у разі замаху на злочин 3–8 ступенів тяжкість злочину знижується: 1) при закінченому замаху – на один ступінь; 2) при незакінченому замаху – на два ступені. Чинний кримінальний закон не зобов'язує суд визначати обсяг покарання з обов'язковим урахуванням відповідних різновидів замаху. На наш погляд, відповідна ініціатива є позитивним кроком у належній диференціації кримінальної відповідальності.

Відповідно до ч. 4 ст. 2.6.1 «Поняття і види незакінченого кримінального правопорушення» проєкту КК України, не є кримінальним правопорушенням: замах на проступок та замах на злочин 1–2 ступенів тяжкості. У чинному КК передбачено можливість притягнення до кримінальної відповідальності за замах на будь-які кримінальні правопорушення.

Необхідно зазначити, що, відповідно до ч. 2 ст. 3.2.4 «Призначення покарання за незакінчений злочин» проєкту Кримінального кодексу України, за замах на злочин 9 ступеня тяжкості довічне ув'язнення не призначається. Хоча, згідно із ч. 4 ст. 68 чинного КК України, довічне позбавлення волі за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин не застосовується, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст. 109–114-1, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених у ст. 437–439, частині першій ст. 442 та ст. 443 КК.

Тобто на сьогодні можливість призначення покарання у виді довічного позбавлення волі за певні злочини все ж таки передбачена. Проте така можливість виникла порівняно нещодавно, оскільки чинний КК України було доповнено ч. 4 ст. 68 відповідного змісту, згідно із Законом України

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 7 вересня 2016 р. № 1492-VIII [4]. Ми підтримуємо позицію членів робочої групи з питань розвитку кримінального права щодо недоцільності призначення довічного позбавлення волі за незакінчений злочин.

У ч. 8 ст. 2.3.4 «Алгоритм визначення ступеня тяжкості злочину» проекту КК України зазначено, що в разі вчинення незакінченого злочину після здійснення кроків, передбачених ч. 3–7 цієї статті, тяжкість злочину за наявності підстав знижується за правилами ч. 3 ст. 2.6.2 або ч. 4 ст. 2.6.3 цього Кодексу.

На наш погляд, у цій нормі є технічна помилка, напевно, зумовлена постійним динамізмом доопрацювання проекту КК України, оскільки в ч. 4 ст. 2.6.3 проекту КК України зазначено, що замах на вчинення кримінального правопорушення є: 1) закінченим, якщо особа виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця; 2) незакінченим, якщо особа не виконала усіх дій, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця. Необхідно посилатися не на ч. 4, а на ч. 5 ст. 2.6.3. «У разі замаху на злочин 3–8 ступенів тяжкості злочину знижується: 1) при закінченому замаху – на один ступінь; 2) при незакінченому замаху – на два ступеня».

Список використаної літератури

1. Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України № 584/2019 від 07.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text> (дата звернення: 20.02.2022).

2. Проект Кримінального кодексу України (станом на 18.02.2022). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 20.02.2022).

3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.02.2022).

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 07.09.2016 № 1492-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19#n8> (дата звернення: 20.02.2022).

Фіалка М. І.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ ІСНУВАННЯ

Питання фальсифікації документів у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) зафіксовано дуже широко. Так, наприклад, серед найбільш характерних кримінально-правових норм, що передбачають кримінальну відповідальність за фальсифікацію документів, можна виділити ст. 158-3 («Фальсифікація, підроблення, викрадення, пошкодження або знищення виборчої документації, документації референдуму, викрадення, по-

шкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки, списку виборців чи учасників референдуму», ст. 200 («Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення»), ст. 205-1 («Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців»), ст. 223-1 («Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів»), ст. 318 («Незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів»), ст. 358 («Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів»), ст. 366 («Службове підроблення») КК України [1] тощо. І це не остаточний перелік. Перераховуючи ці кримінально-правові норми, ми врахували лише ті, які прямо передбачають наявність суспільно небезпечного діяння, яке має характер фальсифікації документів.

З огляду на таке поширене коло суспільних відносин, що бере під охорону КК України від фальсифікації документів, виникає питання: чи має фальсифікація документів у сучасній Україні реальне місце в загальній злочинності України і якщо так, то які тенденції такого криміногенного стану. Намагаючись отримати відповідь на це питання, ми проаналізували абсолютний рівень злочинності, що існує у сфері створення та використання документів.

З метою дати відповідь на поставлене нами питання, ми звернулися до статистики кримінальних правопорушень, що узагальнюється Офісом Генерального прокурора України [2], та проаналізували абсолютний рівень злочинності в Україні за період 2017–2021 рр. та зазначених вище кримінальних правопорушень. Узагальнену інформацію подано в табл. 1.

Таблиця 1

Рівень злочинності та окремих кримінальних правопорушень, пов'язаних з фальсифікацією документів, у 2017–2021 рр.

	2017	2018	2019	2020	2021
Загальна кількість облікованих кримінальних правопорушень	523911	487133	444130	360622	321443
Ст. 158-3 КК України	-	-	-	-	-
Ст. 200 КК України	390 (0,07%)	609 (0,1%)	711 (0,2%)	724 (0,2%)	1577 (0,5%)
Ст. 205-1 КК України	292 (0,06%)	269 (0,06%)	478 (0,11%)	635 (0,18%)	407 (0,12%)
Ст. 223-1 КК України	0	0	0	0	0
Ст. 318 КК України	3 (0,00....)	2 (0,00....)	2 (0,00....)	7 (0,0019%)	7 (0,0021%)
Ст. 358 КК України	15686 (3%)	14871 (3,1%)	15359 (3,5%)	13345 (3,7%)	14037 (4,4%)
Ст. 366 КК України	6592 (1,3%)	6644 (1,4%)	5534 (1,3%)	6257 (1,7%)	5746 (1,8%)

Перша тенденція сучасної злочинності в Україні, на якій потрібно зосередити увагу, полягає в тому, що абсолютний рівень злочинності в нашій країні поступово зменшується. Так, у 2017 р. абсолютний рівень облікованих кримінальних правопорушень становив 523 911 випадків, а в 2021 р. – 321 443. Іншими словами, абсолютний рівень злочинності в 2021 р. менше на майже 39%, ніж у 2017 р.

Друга тенденція вже безпосередньо стосується фальсифікації документів в Україні. І полягає в тому, що ця категорія кримінально-протиправних діянь поступово збільшується.

Так, у 2021 р. було обліковано кримінальних правопорушень, кримінальна відповідальність за які встановлена ст. 358 КК України («Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів»), у кількості 14 037 випадків. При цьому загальна кількість облікованих кримінальних правопорушень за цей рік – 321 443 випадки. Це, у свою чергу, утворило питому вагу цієї категорії кримінальних правопорушень у 2021 р. у розмірі 4,4%. Якщо звернутись до статистичної інформації та її аналізу за останні п'ять років (2017–2021 рр.), ми можемо спостерігати певне збільшення частки таких кримінальних правопорушень у 1,5 рази. Крім того, якщо звернутись до статистики взагалі 2001 р., тобто року набуття чинності чинного КК України, то питома вага суспільно небезпечних діянь, передбачених ст. 358 КК України, була взагалі зафіксована на рівні 1,2%. Іншими словами, питома вага ст. 358 КК України за останні двадцять років збільшилась у 3,7 разу. А це вже доволі суттєве зростання.

Аналогічна ситуація, тобто збільшення питомої ваги кримінально-протиправних діянь, пов'язаних з тим чи іншим видом фальсифікації документів, спостерігається й у інших випадках. Так, наприклад, незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України) продемонстрували збільшення власної питомої ваги більше ніж у 7 разів, а саме з 0,07% (2017 р.) до 0,5% (2021 р.); підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців (ст. 205-1 КК України) – у 2 рази (з 0,06% до 0,12%); службове підроблення (ст. 366 КК України) – у 1,4 разу (з 1,3% до 1,8%). Зрозуміло той факт, що більшість таких кримінальних правопорушень становить мізерну частку в загальній злочинності України і на перший погляд не заслуговує на увагу ні кримінологів-дослідників, ні правозастосовників, але такі тенденції до зростання наполягають на інших висновках і поглядах.

Третя тенденція, на нашу думку, має цікавий характер для дослідників. Про що йдеться. Справа полягає в тому, що такі діяння, як підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів (ст. 223-1 КК України) та незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів (ст. 318 КК України), мають або нульові показники

(ст. 223-1КК України), або мінімальні (ст. 318 КК України). Це, у свою чергу, викликає ряд запитань, і перше в цьому переліку стоїть таке: чи відповідає така статистична інформація об'єктивній реальності. Іншими словами, який рівень латентності таких проявів?

Узагальнюючи вищевикладене, варто наголосити на тому, що фальсифікація документів у сучасній Україні як кримінально-протиправне явище щороку набирає все більшого розміру. Як результат, така проблема набуває актуальності для більш детального кримінологічного дослідження, яке повинно обов'язково передбачати таке: максимально об'єктивний аналіз детермінуючого комплексу, який зумовлює той чи інший вид фальсифікації; дослідження латентної частини фальсифікації окремих видів документів; встановлення механізму індивідуальної кримінально-протиправної поведінки, яка пов'язана з фальсифікацією документів; розробці рекомендацій для підвищення ефективності протидії фальсифікації документів тощо.

Список використаної літератури

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 03.02.2022).

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення: статистична інформація Офісу Генерального прокурора України. База даних «Статистика» /Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 03.02.2022).

Фрис П. Л.

доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік АН ВО України

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСНОВНІ ЗАСАДИ (ПРИНЦИПИ) СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ

Погіршення криміногенної ситуації в країні, викликане пандемією вірусу COVID-19, яка наклалася на й так непросту соціально-економічну ситуацію в країні, що характеризується масштабним соціальним конфліктом, активізованим агресією Росії, об'єктивно викличе й зростання злочинності. Це визначає посилення уваги до цієї проблеми з боку всіх верств нашого суспільства. Злочинність, що є «раком» суспільства, так або інакше стосується кожного його члена, завдає шкоди не лише соціального організму, а й конкретній людині, ким би вона не була, чим би вона не займалася.

Ситуація, що склалася в цьому питанні, змушує теоретиків і практиків більш активно звернутися до найбільш дієвого засобу боротьби зі злочинністю – профілактики злочинності, яка виступає як «органічна складова частина, елемент самого поняття прогресивного розвитку»¹.

Жодним чином не ідеалізуючи «покійний» СРСР, задля об'єктивності зауважимо, що при всьому ідеологічному тиску на особистість, формалізмі, брехні в статистичній звітності тощо, у питаннях профілактики злочинності, він домігся певних успіхів. На базі інституту дільничних інспекторів

---

¹ Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. Москва : Наука, 1988. С. 53. У подальшому терміни «профілактика», «запобігання», «попередження» використовуються як синоніми.

у 80-х рр. ХХ ст. була створена служба профілактики в системі МВС СРСР. Вона була найбільш наближена до населення й мала можливість досить оперативно реагувати на криміногенну ситуацію. За роки незалежності України ця служба, та й інші напрацювання у сфері профілактики, були «з блиском» знищені в процесі проведення «прогресивних» реформ. Як наслідок – сьогодні проблеми профілактики залишаються лише предметом наукового обговорення.

«Профілактика злочинності (від грец. *prophylaktikós*, попереджувальний) – спеціальний напрям діяльності держави, який полягає у плануванні та здійсненні широкого кола соціальних, економічних, ідеологічних, законодавчих, технічних та інших заходів, що мають на меті зниження рівня злочинності, покращення ін. її показників (динаміки, структури, коефіцієнта)»¹. До цього визначення доцільно додати, що до предмета профілактики злочинності також потрібно включати ліквідацію або зменшення впливу *криміногенних факторів*, які виникають й існують у суспільстві².

Ідея переважного значення профілактики злочинності перед іншими заходами давно й добре відома кримінологічній науці. Її висловлювали і Беккарія, і Монтеस्क'є, і Вольтер, і інші мислителі. Широко відомий вислів із цього приводу Монтеस्क'є, який у своєму класичному творі «Про дух законів» писав: «Краще попереджувати злочини, ніж карати. У цьому – головна мета будь-якого хорошого законодавства...»³.

Проблеми практичної реалізації методів профілактики злочинів у діяльності органів держави, особливо органів кримінальної юстиції, створення спеціальних підрозділів у структурі останніх на сьогодні є надзвичайно актуальними. При цьому існує потреба у вирішенні значного комплексу питань, які стосуються практики її реалізації (відпрацювання форм, методів, прийомів проведення, взаємодії суб'єктів тощо), і подальшій розробці концептуальних положень теорії.

У контексті останнього важливим є питання про поняття, структуру та зміст принципів (основний засад) соціальної профілактики злочинів.

Історія зародження соціальної профілактики злочинів, її багаторічний розвиток у межах кримінологічної науки зумовили трансформацію принципів останньої. Подібний підхід на сьогодні не відповідає реальному стану речей. Профілактика злочинів являє собою спеціальну галузь соціального регулювання, має об'єктом групу суспільних відносин, що функціонують у різних сферах життєдіяльності, що дають можливість загальмувати або взагалі ліквідувати криміногенні процеси і явища.

---

¹ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол.: В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2019. Т. 18 : Кримінологія. Кримінально-виконавче право. С. 389

² На необхідності включення останніх до предмета запобігання злочинності наголошував і А. П. Закалюк. Див.: Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 324.

³ Чезаре Беккарія. О преступлених и наказаніях : пер. с итал. Киев : Ін Юре, 2014. С. 222.

Незважаючи на певну спільність об'єктів кримінології та соціальної профілактики, їх властивості різні, тому предмет кримінології відмінний від предмета профілактики¹.

Самостійність соціального попередження злочинності визначає необхідність поглибленої розробки її теоретичних положень.

У зв'язку із цим проблема принципів цієї науки автоматично висувається на перший план, тому дає змогу розкрити основні ознаки, головні якісні характеристики цього виду діяльності. Одночасно це дасть можливість більш поглиблено та всебічно вивчити й науково осмислити цей вид діяльності з метою вишукування найбільш ефективних форм і методів її реалізації. Відсутність їх чіткого наукового визначення дає підстави для відступів від них у процесі реалізації, що негативно позначається на всьому процесі боротьби зі злочинністю.

Принципи соціальної профілактики виникають не на порожньому місці в результаті голого теоретизування. Вони являють собою закономірний результат історичного досвіду, узагальнення процесу розвитку і застосування системи соціального попередження злочинності і найбільш всебічно відповідають суспільній правосвідомості, соціальним очікуванням членів суспільства.

Принципи профілактики є результатом узагальнення певних фактів, рис, ознак, притаманних системі соціального попередження правопорушень і в своїй сукупності дозволяють глибоко усвідомити основні ідеї, базові початку, що визначають зміст данини діяльності. «Принципи вірні остільки, оскільки вони відповідають природі й історії» – підкреслював Ф. Енгельс².

Разом з тим принципи соціальної профілактики не можна розглядати як щось дане раз і назавжди. Вони змінюються разом з історичною обстановкою, соціально-економічними умовами життя суспільства й відображають досягнутий рівень суспільного розвитку. Разом з тим варто зазначити, що це по-різному стосується окремих принципів. Одні з них менш схильні до змін, оскільки відображають найбільш фундаментальні властивості (наприклад принципи законності, верховенства права, демократизму, соціальної справедливості тощо). Інші чуйно реагують на етапи розвитку суспільства. Принципи тісно пов'язані й взаємодіють між собою, і виключення одного з них може привести до деформації системи в цілому.

Розглядаючи гносеологічний аспект проблеми, зауважимо, що принципи, з одного боку, відображають соціальні очікування членів суспільства з питань запобігання злочинам та характерні для цієї історичної епохи; з іншого – вони, у свою чергу, не будучи пасивними, чинять активний зворотний вплив на учасників суспільних відносин і формують суспільну свідомість у сфері профілактики злочинів.

---

¹ Див. Ю. Д. Блувштейн, М. И. Зырин, В. В. Романов. Профилактика преступлений. – Минск : Изд-во Университетское, 1966. – С. 12.

² Ф. Энгельс Анти-Дюринг. <https://www.marxists.org/russkij/marx/1877/anti-duhring.pdf> (Дата звернення 30.03.2020)

Об'єктивний характер системи принципів не виключає певного суб'єктивізму, що полягає у виборі теорією певного їх набору, який закріплюється в основі системи, що функціонує. При цьому, як слушно зауважують С. Г. Келіна і В. Н. Кудрявцев, «чим ближчий суб'єктивний вибір до об'єктивних закономірностей суспільного розвитку властивим даній історичній епосі, тим ефективніше буде функціонувати... ця система»¹.

Основна аксіоматична цінність принципів соціальної профілактики злочинів полягає в необхідності як основні засади забезпечити ефективну діяльність щодо попередження злочинності. Однак це лише один аспект питання. Другий полягає в їх регуляторному впливі на специфічні суспільні відносини, що виникають у зв'язку з потраплянням особи в зону дії заходів соціальної профілактики злочинів. Ґрунтуючись на цих принципах, держава надає особі, щодо якої застосовуються заходи профілактики, право зазнати попереджувального впливу в точній відповідності із законом та одночасно покладає на нього обов'язок зазнати такого впливу в межах, визначених ступенем асоціальності особистості. Ціннісна характеристика принципів полягає також і в тому, що вони мають певний позитивний вплив на правотворчу діяльність держави, визначаючи її основні напрями, співвідношення між різними її фірмами й методами (передусім між методами переконання й примусу). Не можна не відзначити й вплив принципів на вдосконалення практичної діяльності суб'єктів профілактики злочинів. Фактично можна говорити про те, що принципи повинні формувати «культуру профілактики», «людське обличчя» кримінологічної (профілактичної) політики.

Цей аспект питання вимагає особливого аналізу, у тому числі виходячи з реалій сьогоденного етапу розвитку суспільства, що характеризується спрямованістю на імплементацію в національне законодавство світових правових цінностей і принципів, поглибленням демократизму, гуманізму, прагнень до досягнення соціальної справедливості, властивих правовій державі.

Завдання, які стоять перед принципами соціальної профілактики, зумовлені загальними завданнями боротьби зі злочинністю в цілому. Вони покликані визначити оптимальні форми і методи реалізації цієї діяльності, місце, повноваження й основи відносин між окремими її суб'єктами тощо.

Профілактика злочинів, за загальноновизнаною думкою, є найбільш гуманним засобом боротьби зі злочинністю. У зв'язку із цим принципи відображають цю її сутність. Причому гуманізм визначає не лише економію репресії, а й державне ставлення до бажання захистити членів суспільства від загрози переходу на злочинний шлях, уникнути необхідності застосування до члена суспільства покарання.

Необхідність розробки принципів соціальної профілактики правопорушень визначається завданнями всебічного вивчення та наукового осмислення практики здійснення цієї діяльності в цілях розробки її нормативної

---

¹ Келіна С. Г., Кудрявцев В. М. Цит. праця. С. 16.

бази, вишукування найбільш ефективних шляхів використання попереджувальної діяльності для боротьби зі злочинністю. У зв'язку із цим видається необхідним повернутися до пропозицій про розробки та прийняття спеціального нормативного акту, що визначає основи профілактичної діяльності, – Закону України «Про профілактику злочинів». Ця пропозиція є актуальною, особливо в контексті висловлених думок із приводу негативних тенденцій зі злочинністю в країні.

Гострим залишається й питання про створення спеціалізованих підрозділів для здійснення цієї діяльності. Природно, що функції таких підрозділів, а також інших державних і громадських органів та організацій, прямо орієнтованих на реалізацію профілактики злочинів або тих, що виконують цю діяльність як допоміжні органи, повинні (а в багатьох випадках це вже має місце) бути нормативно закріплені й детально регламентовані. Відсутність сьогодні правової регламентації на рівні узагальненого нормативного акту (чинні норми, що визначають цю діяльність, сьогодні розкидані по численних нормативних актах і відомчих інструкціях, не систематизовані й часто суперечливі) викликає невизначеність, дубляж у діяльності, породжує порушення законності. Тому видання подібного нормативного акту, що закріплює, зокрема, принципи цієї діяльності, здатне вдосконалити попередження правопорушень, оскільки правовий принцип пронизує практично всі норми відповідної галузі права або відповідної діяльності.

Саме тому назріла суттєва необхідність проведення розширених теоретичних досліджень змісту, властивостей, положень, що характеризують соціально-політичну сутність і спрямованість як соціальної профілактики в цілому, так і її окремих інститутів.

Поняття основних принципів відображає специфічні для цієї науки властивості й відрізняє їх від положень, що характеризують окремі інститути соціальної профілактики.

Особливості розглянутого виду діяльності дають змогу диференціювати сукупність принципів на дві основні групи: загальні (загальносоціальні) та спеціальні (спеціальнопрофілактичні).

Загальні принципи, притаманні соціальному управлінню в цілому, набувають специфічних особливостей, коли їх розглядають як основні засади соціального попередження правопорушень. Спеціальні принципи властиві саме розглядуваному виду діяльності, розкривають якісні особливості, основні засади, характерні риси саме цього виду управлінської діяльності.

Перша група об'єднує основні принципи, що впливають з природи держави, конституційні засади функціонування суб'єктів попереджувальної діяльності тощо. Вони передусім визначають шляхи, форми й методи досягнення загальносоціальних цілей, що стоять перед профілактикою злочинів, відображають основні ідейно-політичні та теоретичні засади всієї системи цієї діяльності. У зв'язку із цим основні засади фундаментальні й стабільні.

До цієї групи мають бути включені принципи: верховенства права, законності, демократизму, гуманізму, історизму, соціальної справедливості, плановості, рівності, системності.

Основні засади що включені до другої групи, визначають механізм реалізації соціальної профілактики злочинів, відображають специфікацію цього виду діяльності. До них належать принципи: ефективності, комплексності застосовуваних заходів, націленості, достатності, обліку соціальної обстановки, урахування індивідуальних особливостей особистості, обліку етапу асоціалізації особистості, випереджального профілактичного впливу.

Розгляд змісту кожного із зазначених принципів не є метою цієї публікації. Звісно ж, завданнями сьогоденного етапу розвитку соціальної профілактики злочинів є:

- по-перше, глибинна розробка проблеми, її аналіз під кутом зору кожного з принципів;
- по-друге, розробка питань нормативного регулювання суспільних відносин у цій області в контексті основних засад попередження правопорушень;
- по-третє, вивчення проблеми їх реалізації в діяльності суб'єктів профілактики, націлювання практичних працівників на реалізацію форм методів і прийомів роботи відповідно до основних засад соціальної профілактики.

Харитонова О. В.

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права № 1,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ВИКЛИКИ ВЕРХОВЕНСТВУ ПРАВА У ПРОЄКТІ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ДОВІЧНОГО УВ'ЯЗНЕННЯ)

Діяльність щодо розробки проєкту нового КК робочої групи з питань розвитку кримінального права в складі Комісії з питань правової реформи, створеної Указом Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019, значно активізувала теоретичні та практичні дебати й виступила стимулом для обговорення найбільш складних проблем і ціннісних орієнтирів, навколо яких розбудовується сучасна кримінально-правова політика.

Одним з наріжних каменів конструювання сучасного правового поля є ідея верховенства права, яке розуміється за допомогою двох підходів: формального та змістовного.

Формальний підхід до верховенства права визначається дотриманням таких вимог:

- закони відкриті, зрозумілі і рівнозастосовні;
- їх прийняття здійснюється за відкритими, зрозумілими, демократичними правилами та процедурами;
- усі суб'єкти, що діють у правовому полі, як приватні, так і публічні, є рівними перед правом і керуються цими законами, тобто формальні та неформальні статуси суб'єктів збігаються, а рівень неформальних практик (неофіційних, фактично-поведінкових практик, які здійснюються поза чи проти формально-юридичного регулювання), – низький.

Змістовний же підхід до верховенства права виражається у зв'язаності влади правами людини. Структура прав людини складається з правомірних вимог людини до держави та зобов'язань держави захищати людину. Державне втручання в приватну автономію особи має відповідати таким критеріям, як:

- законність;
- необхідність;
- доречність і достатність.

Отже, верховенство права – це характерний стиль управління, який зв'язує державне свавілля, обмежує його певними нормами та процедурами, особливими техніками обґрунтування та ухвалення рішень і відповідністю міжнародним стандартам прав людини.

Як кейс для аналізу того, як стиль верховенства права реалізується в проєкті Кримінального кодексу, варто оглянути пропозиції щодо регулювання в ньому довічного ув'язнення. Оскільки покарання – це сфера найгострішого втручання в приватну автономію індивіда, а довічне ув'язнення обмежує базову конституційну цінність – особисту свободу людини, такий приклад може бути доволі ілюстративним.

Для розуміння того, як проєкт розвиває підходи до регулювання цього виду покарання, звернемося спочатку до чинного КК України 2001 р.¹

Стаття 64. Довічне позбавлення волі

1. Довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк.

2. Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку, а також у випадку, передбаченому частиною четвертою статті 68 цього Кодексу.

Проєкт КК в редакції від 18.01.2022 передбачає таке регулювання²:

Стаття 3.1.5. Довічне ув'язнення

1. Довічне ув'язнення – це примусове обмеження у реалізації права на особисту свободу шляхом безстрокового тримання засудженої особи в місці ув'язнення.

2. Довічне ув'язнення встановлюється і призначається лише за злочини 9 або 10 ступенів.

3. Довічне ув'язнення не може бути призначене засудженій особі, яка:

- 1) була вагітною на час вчинення злочину,
- 2) вчинила злочин у віці до 21 року або
- 3) досягла 70 років на час ухвалення вироку.

---

¹ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.02.2022).

² Текст проєкту нового Кримінального кодексу. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/01/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-01-2022.pdf> (дата звернення: 10.02.2022).

Як бачимо, коло осіб, яким може призначатися довічне ув'язнення, у проєкті КК змінене:

- із цього кола виключені неповнолітні, що вчинили злочин у віці до 21 року (позитивний момент, порівняно із чинним правилом до 18 років);

- виключені вагітні на момент вчинення злочину (але вагітні на момент постановлення вироку, згідно з проєктом КК, можуть підлягати цьому покаранню);

- а також виключене призначення цього покарання особам, які досягли 70 років на час ухвалення вироку, тоді як чинний кодекс встановлює вікову межу у 65 років (тобто законопроєкт передбачає підвищення віку і більш суворе поводження з людиною).

Пропоноване регулювання, вочевидь, змінює нормативний стандарт поводження з людиною. Цей стандарт має важливе символічне й дискурсивне значення, адже під час регулювання законодавець чітко виділяє силові лінії, перехід за які маркує поле *свавілля*. Несумісні із цим стандартом види поводження є *неправомірними*.

Щоб новий стандарт поводження відповідав вимогам верховенства права, необхідно, щоб правовий стиль обґрунтування рішень був таким:

- забезпечував континуїтет, тобто зберігав ті досягнення прав людини, які вже існують (це пов'язано з такими принципами тлумачення права, як *еволютивне* тлумачення та *pro persona* тлумачення);

- забезпечував належну аргументацію рішення, що приймається;

- забезпечував пропорційність як стримувальний фактор для дій держави.

Права людини – це динамічна система, яка розвивається, еволюціонує. Це помітно, зокрема, на прикладі скасування смертної кари в Європі, а згодом – на визнанні несумісним з людською гідністю довічного ув'язнення без реалістичної перспективи звільнення. Наразі вже тривають серйозні правозахисні дебати щодо скасування довічного ув'язнення як виду покарання, оскільки влада, посиляючись на гуманізм щодо виключення із цього виду покарання певних уразливих груп, тим самим очевидно визнає, що усвідомлює нелюдськість такого поводження. Dirk van Zyl Smit та Catherine Appleton, які глобально дослідили понад 200 країн світу щодо регулювання довічного ув'язнення¹, зауважують, що подібна тенденція до відмови від певних покарань розвивається саме таким чином: від смертної кари як допустимого поводження з людиною теж відмовлялися поступово. Спочатку від неї відмовилися щодо жінок, літніх людей, дітей. А згодом держави – учасниці Ради Європи визнали цей вид покарання несумісним з людською гідністю. Подібна тенденція спостерігається й щодо довічного ув'язнення, адже довічне не досягає, крім кари й загальної превенції, ніяких інших цілей покарання.

---

¹ Dirk van Zyl Smit, Catherine Appleton. Life Imprisonment. A Global Human Rights Analysis. Harvard University Press. 2019. 464 p.

Голий ретрибутивізм, принцип таліону не спрацьовує, оскільки призводить до мстивої справедливості й унеможлиблює відновлювальну справедливість. Жорстокість покарань і переповнені тюрми спричиняють високий рівень рецидиву й загальне падіння рівня безпеки в суспільстві, зростання неформальних практик та корупційні ризики. Ці фактори та тенденції неможливо не враховувати під час розробки нових підходів до регулювання довічного ув'язнення. Тим більше, що обсяг чинних прав не може бути звужений, відповідно до ст. 53 Європейської конвенції з прав людини, ст. 22 Конституції України. Крім того, принцип *pro persona* означає надання пріоритету тому тлумаченню, яке найбільш сприятливе для індивіда. Преамбула до Євроконвенції містить акцент на ідеї «розвитку прав та свобод людини».

Право не бути підданим свавільному обмеженню прав і свобод полягає в тому, що новий стандарт поведження має бути аргументованим. Обґрунтованість рішень гарантує зв'язаність свавілля. У зв'язку із цим виникають такі запитання:

– чим зможе держава обґрунтувати, зокрема, новий стандарт поведження з вагітними?

– чи є в держави дані, що чинний понад 20 років стандарт поведження з вагітними на момент постановлення вироку жінками не спрацював?

– чи є дані, що існуючих пенологічних обмежень не достаньо для досягнення цілей покарання щодо цих жінок?

– чи є дані, що різко зросли ризики вчинення цими жінками нових злочинів та підвищився рівень їх небезпечності для суспільства?

– чи є оцінка регуляторного впливу зниження чинного стандарту на покращення регулювання?

Відсутність відповідей на ці запитання свідчить про свавільну зміну регулювання й атаку на верховенство права.

Крім того, складним питанням є імплементація концепту найкращих інтересів дитини під час регулювання довічного ув'язнення для жінок з дітьми. Адже, чим серйозніших обмежень зазнає матір, тим більш негативно це позначається на дитині. Звісно, перебування дитини з матір'ю в тюрмі – це дуже болюче питання для сучасної пенітенціаристики, але базове правило для розбудови політик у цьому секторі залишається незмінним: намагатися максимально звузити негативні впливи на дитину.

Так само, як і свавільне виключення жінок, вагітних на момент постановлення вироку, з кола осіб, щодо яких можливе застосування довічного ув'язнення, іграшкою в руках держави виступає підвищення віку до 70 років для осіб, яким не може призначатися довічне ув'язнення. Держава, яка хоче продемонструвати свою міць і силу, пропонуючи подібний стандарт поведження, коли середній вік життя в Україні становить 72 роки, а середній вік життя чоловіків (а саме вони становлять левову частку засуджених до довічного, жінок-«довічниць» – усього близько 1%) становить 66 років – це «колос на глиняних ногах». І навряд чи цей колос зможе представити бодай якісь дані, що в Україні різко зросла віолентність (здатність чинити насильство) осіб після 65 років, адже віолентність з віком знижується, що доведено

емпіричними науковими дослідженнями. Отже, за відсутності належного обґрунтування подібна зміна стандарту є свавільною.

Зв'язаність державного левіафана стандартами прав людини, тобто змістовний підхід до верховенства права, означає пропорційність державного втручання в права людини. Пропорційність містить приховане напруження. Пропорційність означає співвіднесення двох або більше величин, які можуть бути зіставлені із загальним критерієм – у цьому вимірі йдеться про відповідність стандартам прав людини. Концепція пропорційності передбачає перевірку рівноваги, балансу, підвищену турботу про права, коли її застосовують як стримувальний фактор для дій держави. Пропорційність втручання полягає в тому, що воно має бути лише необхідним. Для встановлення пропорційності важливий критерій використання найменш обтяжливого засобу – держава не може йти далі, ніж це абсолютно необхідно для досягнення допустимої мети. Саме в цьому полягає суть принципу *ultima ratio* в кримінальному праві. Тож, надмірне втручання без належної аргументації є непропорційним, а тому аналізовані в цьому аспекті зміни до регулювання довічного ув'язнення в проєкті КК створюють ризики для забезпечення верховенства права.

Список використаної літератури

1. Dirk van Zyl Smit, Catherine Appleton. Life Imprisonment. A Global Human Rights Analysis. Harvard University Press, 2019. 464 p.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 03.02.2022).
3. Текст проєкту нового Кримінального кодексу. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/01/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-01-2022.pdf> (дата звернення: 03.02.2022).

Харченко В. Б.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА АНАЛОГІЄЮ: ЗАБОРОНЕНО ЧИ ВСЕ Ж ТАКИ ДОПУСТИМЕ?

Дослідження та аналіз інституту аналогії у кримінальному праві України як галузі перш за все публічного права щільно пов'язане із встановленням та усуненням прогалін у законі про кримінальну відповідальність, тлумаченням його положень, застосуванням судового прецеденту, положень Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, рішень Європейського суду з прав людини тощо. Водночас з прийняттям Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік у 1958 р. [12], Кримінального кодексу Української РСР 1960 р. [7] та чинного Кримінального кодексу України [8] (далі – КК України) положення наведеного інституту набули характеру виключно теоретичної доміанти. На сьогодні ч. 4 ст. 3 КК України містить пряму заборону на застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією. Міністерство юстиції України у своїх листах від 26.12.2008 № 758-0-2-08-19 [18] та від

30.01.2009 № Н-35267-18 [17] також наголошує, що аналогія не застосовується у сфері кримінального законодавства та законодавства про адміністративні правопорушення.

Навіть за часів існування аналогії у кримінальному законі, М. Д. Шаргородський наголошував, що неприпустиме застосування аналогії за суб'єктом злочину, посилаючись на справу Цибіної у постанові ПВС СРСР від 6 січня 1944 р.: «уголовный закон, ограничивающий круг лиц, на которых он распространяется, не может быть применен по аналогии к лицам, прямо в законе не указанным» [16, с. 210]. На думку науковця, неприпустимим є також розширення судами відповідальності шляхом включення аналогією додаткових об'єктів усупереч прямій вказівці законодавця, який обмежує об'єкт цієї статті [16, с. 209]¹. Водночас необхідно цілковито погодитися з висновком М. Д. Шаргородського, що застосування аналогії щодо об'єкта, суб'єкта та суб'єктивної сторони складу злочину цілком виключається навіть за умов її існування. Він підкреслював, що тільки щодо об'єктивної сторони складу злочину, тобто щодо діяння винного та передбачених законом наслідків за наведених вище умов, допустимо за чинним законодавством застосування аналогії [16, с. 210].

Наведені положення набувають своєї актуальності при визначенні підстав кримінальної відповідальності за порушення авторського права та суміжних прав, визначених ст. 176 КК України, яка системно віднесена до Розділу V Особливої частини кримінального закону «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина». Назва зазначеного розділу, як і коло безпосередніх об'єктів (прав і свобод), які поставлені під охорону відповідними кримінально-правовими нормами, передбаченими у ньому, корелюють з Розділом II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» [5]. У зв'язку із цим варто зауважити: коли в Основному законі йдеться про права громадянина, використовуються словосполучення «громадянин має право», «громадянам гарантують» тощо. Коли йдеться про права людини, їхніх носіїв у законі позначають словами «кожен» або «усі».

Водночас, за змістом ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4], ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [10], а також інших міжнародних актів з прав людини, відповідні права належать кожній людині, а держава, ратифікуючи відповідні акти, повинна визнавати саме такий підхід у системному зв'язку з іншими нормами Основного закону.

Певні підстави в розмежуванні прав людини та прав громадянина існують у випадку, коли Конституція України визначає певні політичні права: виборче право, право голосу на референдумі, право народної ініціативи,

---

¹ Водночас наведений науковцем приклад неприпустимості застосування аналогії щодо об'єкта злочину (постанова 50 ПВС СРСР щодо крадіжки крупної рогатої худоби, яка належить колгоспникам та трудівникам одноосібникам) свідчить про ототожнення ним об'єкта та предмета складу злочину, адже ст. 166 КК РРФСР 1927 р. передбачала вузько обмежений предмет «коні або інша крупна худоба».

право на об'єднання у політичні партії, право на доступ до державної служби тощо. Відсторонення іноземців від участі у реалізації таких політичних прав певним чином зумовлено необхідністю захисту державних інтересів і збереження територіальної цілісності й незалежності нашої держави. Щодо інших (неполітичних) конституційних прав, то статус громадянина жодним чином не обумовлює підстави їх реалізації. Наведені підходи знайшли своє відображення в положеннях ст. 26 Конституції України: «іноземці користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України».

Водночас у Конституції України зафіксовано, що «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» (ст. 24); «громадяни України мають право на свободу об'єднання у громадські організації» (ст. 36); «громадяни мають право збиратись мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи, демонстрації» (ст. 39); «громадянам гарантується захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав...» (ст. 54). Але аналіз наведених прав і свобод дає змогу стверджувати, що всі вони стосуються інших (неполітичних) конституційних прав, які належать будь-якій людині незалежно від її громадянства. Вказана теза щодо гарантій на свободу творчої діяльності знаходить своє відображення й у положеннях Цивільного кодексу України [15] (далі – ЦК України), норми якого встановлюють, що право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності (ст. 318), а суб'єктами права інтелектуальної власності є: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності (ст. 421).

Разом з тим, суб'єктами як прав і свобод, так і обов'язків, гарантованих Розділом II Конституції України, безапеляційно є виключно фізичні особи, залежно або незалежно від наявності в них громадянства. Наведені підходи беззаперечно визнаються й доктриною кримінального права, а в спеціальній літературі наголошено на тому, що родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених Розділом V Особливої частини КК, є суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи саме людини і громадянина [6, с. 131;9, с. 126].

Водночас проведений аналіз вироків за ст. 176 КК України за останні п'ять років, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень [3], не дав змоги знайти хоча б один випадок застосування наведеної норми щодо порушень особистих немайнових або виключних майнових прав інтелектуальної власності на літературний, художній та інший твір (авторське право) або на виконання, фонограму та відеограму (суміжні права), вчинене щодо суб'єктів цих прав – фізичних осіб. Усі без винятку судові рішення були прийняті за фактом порушення авторського права та/або суміжних прав юридичних осіб і переважно великих транснаціональних корпорацій.

Наведене дає змогу стверджувати про застосування ст. 176 КК України «Порушення авторського права і суміжних прав» за аналогією закону про кримінальну відповідальність та з великою ймовірністю припустити, що на підставі ч. 4 ст. 3 КК України такі рішення варто визнати незаконними. На підтвердження такої позиції можна також навести системні й довготривалі пропозиції науковців про необхідність виокремлення кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності в окремий самостійний розділ Особливої частини КК України [9, с. 219; 1, с. 290; 2, с. 15; 11, с. 167; 14, с. 374], так і позицію членів робочої групи з питань розвитку кримінального права, створеної Указом Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019 [13], щодо структури Особливої частини нового КК України.

Список використаних джерел

1. Берзін П. С. Незаконне використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів та послуг: аналіз складів злочину, передбаченого ст. 229 КК України : монографія. Київ : Атіка, 2005. 316 с.

2. Гулкевич В. Д. Кримінально-правова охорона авторського права і суміжних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2008. 20 с.

3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 08.02.2022).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.02.2022).

5. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 08.02.2022).

6. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 768 с.

7. Кримінальний кодекс України : Закон від 28.12.1960. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text> (дата звернення: 08.02.2022).

8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 08.02.2022).

9. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина : (розділ V Особливої частини КК України) / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. 573 с.

10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 08.02.2022).

11. Нерсисян А. С. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності : монографія. Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. та права, 2010. 192 с.

12. Об утверждении Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик : закон от 25.12.1958. URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ob_utverzdenii_osnov_ugolovnogo_zakonodatelstva_1958_goda.pdf (дата обращения: 08.02.2022).

13. Питання Комісії з питань правової реформи : Указ Президента України від 07.08.2019 № 584/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text> (дата звернення: 08.02.2022).

14. Харченко В. Б. Кримінально-правова охорона прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації в Україні : монографія / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 479 с.

15. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.02.2022).

16. Шаргородский М. Д. Уголовный закон / редкол. : А. А. Герцензон, И. Т. Голяков, М. М. Исаев. Москва : Юрид. Изд-во МЮ СССР, 1948. 311 с.

17. Щодо порядку застосування нормативно-правових актів у разі існування неузгодженості між підзаконними актами : лист Міністерства юстиції України від 30.01.2009 № Н-35267-18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v3526323-09#Text> (дата звернення: 08.02.2022).

18. Щодо практики застосування норм права у випадку колізії : Лист Міністерства юстиції України від 26.12.2008 № 758-0-2-08-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text> (дата звернення: 08.02.2022).

Храмцов О. М.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ НАЛЕЖНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПСИХІЧНУ НЕДОТОРКАННІСТЬ

Ст. 3 Конституції України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. У свою чергу, ст. 29 Основного закону України зазначає, що кожна людина має право на свободу і особисту недоторканність.

Гарантії психічної недоторканності встановлені й іншими законами. Так, ч. 3 ст. 32 Основ законодавства України про охорону здоров'я визначає, що з метою запобігання шкоди здоров'ю населення застосування гіпнозу, навіювання, інших методів психологічного і психотерапевтичного впливу дозволяється лише у місцях та в порядку, встановлених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я. Частина 2 ст. 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» встановлює, що не допускається трансляції програм або їх відеосюжетів, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей та підлітків, якщо вони мають змогу їх дивитися.

Зі змісту ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України випливає, що його основними завданнями є: 1) правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства; 2) запобігання кримінальним правопорушенням. Таким чином, норми законодавства про кримінальну відповідальність охороняють лише найважливіші, найбільш цінні об'єкти. Це стосується і права людини на особисту недоторканність.

Право на особисту недоторканність є суб'єктивним правом людини. Тобто воно є індивідуальним, таким, що належить не тільки всім, а й кожному. Це право бере свій початок з Великої хартії вільностей 1215 р. Саме в ній уперше особисту недоторканність почали захищати від свавілля. Ніхто

вже не міг бути заарештованим, затриманим, до нього не могла бути застосована особиста чи майнова кара інакше, ніж на підставі закону. Далі це право було закріплено в Петиції про права 1628 р. та Декларації прав людини та громадянина 1787 р. Всесвітнього визнання особиста недоторканність як право людини набула в Загальній декларації прав людини. Стаття 3 цієї декларації визначає, що кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність. Останнього формального закріплення на міжнародному рівні право особистої недоторканності набуло в Хартії основних прав Європейського Союзу, підписаній у Ніцці в 2000 р. У ст. 3 цієї Хартії, яка так і називається «Право на особисту недоторканність», зазначено, що кожна людина має право на фізичну недоторканність і недоторканність психіки.

У теорії держави та права суб'єктивне право – це гарантована державою міра можливої, дозволеної поведінки особистості, головний елемент її конституційного статусу. Право людини на недоторканність гарантується державою й визнається разом з іншими найвищими соціальними цінностями. Особиста недоторканність є особистим немайновим правом, яке людина отримує з народження. Як зауважує М. А. Гора, до особистих немайнових прав людини, які вона отримує з народження, належать: право на життя, на охорону здоров'я, на особисту недоторканність, на сім'ю (батьків), на безпечне для життя й здоров'я середовище, на ім'я, на індивідуальність, на свободу творчості, свободу пересування та деякі інші права [1, с. 80].

Варто зазначити, що право на недоторканність людини (фізичної особи) характеризується двома складовими: правом на фізичну недоторканність і правом на психічну недоторканність. Є неприпустимим обмежувати право людини на недоторканність лише правом на фізичну недоторканність. Саме ідеальна, духовна складова відрізняє людину від тварин, і вона повинна належним чином бути захищеною. Порушення права на фізичну недоторканність призводить до заподіяння шкоди життю, здоров'ю людини або створює загрозу спричинення такої шкоди в різних сферах життєдіяльності останньої. Порушення права на психічну недоторканність може також призводити до смерті людини, заподіяння їй фізичної шкоди, різних видів психічної шкоди, впливу на її свідомість тощо. Ми підтримуємо позицію Ф. М. Рудинського, який зауважує, що термін «недоторканність» виражає неприпустимість неправомірного насильства в демократичній державі. У системі громадянських прав право на особисту недоторканність входить до переліку прав, якими гарантовано особисту безпеку особи [2, с. 213].

Для змісту природного права людини на фізичну та психічну недоторканність характерні три взаємопов'язані елементи. Їх ще називають можливістю-правомочністю. До них належать: 1) право на позитивні дії, тобто право користуватися й розпоряджатися своїм тілом, окремими його органами й тканинами, право вільно здійснювати вчинки відповідно до власної свідомості та волі; 2) право вимагати від інших суб'єктів виконання їх юридичного обов'язку не втручатися у фізичну та психічну складову особи

без її дозволу, не допускати будь-якого негативного фізичного та психічного впливу на людину; 3) право на державний захист у різних формах (у тому числі й кримінально-правовими засобами) від неправомірних посягань на фізичну та психічну складову особи. Тільки разом ці елементи створюють суб'єктивне право на особисту недоторканність людини. Ми підтримуємо позицію В. П. Грбової, яка під природою особистої недоторканності розуміє забезпечувальний суспільними відносинами стан, за якого вона є захищеною від посягань інших громадян та посадових осіб і може задовольняти свої потреби та інтереси, використовуючи при цьому соціальні та природні можливості [3, с. 99].

Варто зазначити, що право на особисту недоторканність достатньо захищено нормами законодавства про кримінальну відповідальність. Але це в більшості випадків стосується саме права на фізичну недоторканність. Психічна недоторканність людини захищається законодавством про кримінальну відповідальність недостатньо. Що ж стосується фактичного стану захищеності особистої недоторканності, то із цим в країні існують серйозні проблеми. Але така ситуація залежить не стільки від законодавства, скільки від діяльності правоохоронних, судових та інших державних органів. Й особливо це стосується особистої психічної недоторканності.

Виходячи з викладеного, право людини на особисту психічну недоторканність – це суб'єктивне, особисте, немайнове право людини на забезпечення недоторканності природного перебігу психічних (інтелектуальних, вольових та емоційних) процесів від негативних протиправних впливів з боку інших осіб.

Це право повинно бути належним чином захищено кримінально-правовими засобами. Сучасні дослідники негативних (у тому числі протиправних) психічних впливів на особу та суспільство визначають такі проблеми, які потребують негайного та ефективного вирішення: урахування психологічного змісту відповідних категорій у правових нормах чинного законодавства нашої країни; психічні властивості особистості можуть виступати як джерело небезпеки через трансформацію психічної енергії в енергію суспільно небезпечної поведінки або за допомогою прямого психічного втручання; психологічна небезпека створюється за допомогою зазіхання на психіку людини впливами двох типів (перший – коли в результаті впливу психологічне здоров'я залишається в нормі, але змінюється поведінка людини; другий – коли страждає сама психічна структура, виникають негативні психічні стани й порушуються психічні процеси); існує психічний стан, що виникає в результаті впливу, який не підпадає ні під визначення погрози, ні під визначення обману – це стан так званого керованого (гіпнотичного) і заміщеного зомбування свідомості; використання таких джерел психологічної небезпеки, як інформаційні та соціальні; правовому регламентуванню підлягають не всі сфери психологічної життєдіяльності людини й суспільства, а тільки ті, які перебувають або можуть перебувати під контролем свідомості й соціальних механізмів; у науковий обіг повинна бути введена система кримінальних правопорушень проти психологічної безпеки. Вирішення цих

проблем неможливе без розробки, прийняття та застосування комплексу кримінально-правових заходів.

Список використаної літератури

1. Гора М. А. Класифікація особистих немайнових прав фізичних осіб. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 7. С. 78–81.
2. Рудинский Ф. М. Наука прав человека и проблемы конституционного права (труды разных лет). Москва : ТФ «Мир», 2006. 1234 с.
3. Грובהва В. П. Щодо визначення змісту категорії «особиста недоторканість». *Форум права*. 2009. № 2. С. 97–101.

Христич І. О.

кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ

У своїх працях Т. А. Денисова неодноразово робила акцент на питаннях наявних заходів кримінально-правового та кримінально-виконавчого впливу на осіб, які вчинили злочин [1; 2, с. 208–219]. Цілком підтримуємо думку Т. А. Денисової, що одним із важливих завдань є пошук оптимального балансу у використанні методів переконання та примусу, для того, щоб покарання, зокрема, не лише відповідало тяжкості злочину та особі, котра відбуватиме певний вид покарання, а й було справедливим і достатнім, що зменшить рецидив злочинів [3, с. 15]. Ми підтримуємо позицію, за якою гуманізація системи призначення покарання в Україні є доцільною лише стосовно осіб, яких раніше не було засуджено за вчинення умисних злочинних діянь; стосовно деяких категорій осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини, необхідно посилювати кримінальну репресію [4, с. 75]. При цьому варто відштовхуватися від принципу невідворотності покарання [3, с. 15].

Проводячи вибіркове дослідження вироків щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, встановили, що, на жаль, принцип невідворотності покарання дуже часто не спрацьовує.

Показник автомобілізації в Україні є одним із найнижчих у Європі, що свідчить про те, що значна частина з них не зареєстровані в країні, і їх кількість чітко встановити неможливо. При цьому рівень смертності та травматизму внаслідок ДТП у нашій країні є одним з найвищих серед країн Європи, за офіційними даними, у 2020 р. Україна була на 4-му місці після Албанії, Боснії/Герцеговині та Білорусі. У 2021 р. порушення правил у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України), в Україні зросло на 5,8%, кількість з них тих, що спричинили смерть потерпілого (ч. 2 і 3 ст. 286), зростає на 4,1% і становила 1919 осіб у 2021 р.

Наукові дослідження показують, що жертвами від дорожньо-транспортних пригод, як правило, є: 1) водії інших автотранспортних засобів; 2) пасажери, які перебувають у салоні автомобіля; 3) пішоходи; 4) велосипедисти; 5) особи, що керують гужовим транспортом. Тобто звичайні люди, які дотримуються у своїй діяльності правових норм, норм моралі, етики, культури і які жодним чином не провокують учинення щодо себе злочинів, як це можливо при корисливих злочинах. Тому й запобігти злочинам, учиненим з необережності, у край складно [5, с. 300].

Певну специфіку мають заходи профілактики злочинів проти безпеки дорожнього руху, які полягають у комплексному впливі на всі елементи «людина-дорога-транспорт». До таких заходів необхідно зарахувати постійний контроль за додержанням правил безпеки дорожнього руху всіма учасниками руху; своєчасне запобігання порушенням незлочинного характеру, які можуть перерости в злочини; виховний і правовий вплив на водіїв, обслуговуючий персонал, населення; вивчення та роз'яснення Правил дорожнього руху та інших нормативних актів з питань безпеки дорожнього руху; підтримка в належному стані доріг і дорожнього господарства, технічного стану транспортних засобів тощо [5, с. 302–303].

Аналізуючи стан автотранспортних злочинів в Україні, необхідно враховувати й те, що частина злочинів статистикою не фіксується та має латентний характер. За різними оцінками, їх кількість дуже значна. Так, введення відеофіксації та автомобілів-фантомів істотно збільшила кількість зареєстрованих автотранспортних правопорушень і в деяких містах призвела до зменшення швидкісного режиму до того рівня, який дозволено.

Проводячи вибірковий аналіз суддівських рішень можна встановити, що навіть відеофіксація не завжди здатна в суді переконливо відтворити всі необхідні складові створення аварійної обстановки.

На жаль, останніми роками дуже часто профілактика порушень правил дорожнього руху є формальною, правоохоронні органи та суд часто «заплющують очі» на найнебезпечніші порушення, сумлінно караючи дрібних правопорушників за всією суворістю закону.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2007. 340 с.
2. Денисова Т. А. Кримінальне покарання: завдання і функції, практика застосування. *Правова система України: історія, стан та перспективи* : у 5 т. / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2008. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. 840 с.
3. Денисова Т. А. Пошук відповідей на амбітні програми реформування кримінально-виконавчої системи України: від законодавства до кадрового забезпечення. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1 (11). С. 8–19.
4. Денисова Т. А. Чи потрібна модернізація кримінально-виконавчого законодавства? *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 2(8). С. 73–83.
5. Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. 308 с.

Царюк С. В.

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

СОЦІАЛЬНО-ПРОВИВИЙ ЗАХИСТ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ЯК ОДИН З ОСНОВИХ ЗАСОБІВ ЇХ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

Військова служба в Україні сьогодні – це особливий вид державної служби, що встановлює специфічні права, свободи та обов'язки, часом збільшуючи своїм суб'єктам повноваження та обмежуючи їх основні права і свободи [1, с. 78–79]. Проходження військової служби встановлює особливий режим, який ще довго після демобілізації військовослужбовців впливає на їх соціальну адаптацію, психічне здоров'я та поведінку. Поняття «ресоціалізації» зазвичай вживається в контексті відбування покарань та визначено ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України як свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства та повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [2]. Враховуючи реалії сьогодення, а саме війну з Російською Федерацією на сході, а також можливе повномасштабне вторгнення агресора в Україну, воно занурює військовослужбовців у постійну стресову ситуацію, яка в будь-якому разі змінює світогляд та може призвести до негативних наслідків, таких як психологічні травми, розлади та зриви. До того ж військовослужбовці, які перебувають або перебували в зоні військового конфлікту, є найбільш вразливими категоріями осіб, які зазвичай після демобілізації потребують часу на адаптацію до нормального життя, і саме до них, на нашу думку, можна застосувати таку категорію, як «ресоціалізація».

Процес ресоціалізації військових розглядали такі вітчизняні вчені, як: Ю. Л. Бриндікова, І. А. Ботнарченко, Т. Б. Ніколаєнко, Ю. В. Сокоринський, Я. І. Співак, Р. С. Троцький та ін. Проте, з огляду на зміни в законодавстві, їх напрацювання в цьому напрямі потребують доопрацювання в контексті врахування соціально-правового статусу ветеранів війни та їх гарантій, що в основному визначені в Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-ХІІ [3], а отже, ресоціалізація військовослужбовців з соціально-правовим статусом ветерана війни крізь призму законодавства України потребує аналізу та визначення недоліків, для здійснення більш ефективного процесу ресоціалізації та всебічного забезпечення прав цієї категорії осіб.

Аналіз чинного законодавства забезпечив нас вичерпним переліком прав, які визначені більше ніж 20 пунктами ст. 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3]. Встановивши їх, ми зосередимо увагу на найбільш проблемних, які щороку порушуються або оминаються увагою постанов Кабінету Міністрів України. До них, наприклад, ми зарахуємо право на виплату до 5 травня учасникам бойових дій разової грошової допомоги в розмірі, який визначається Кабінетом Міністрів

України в межах бюджетних призначень, встановлених законом про Державний бюджет України.

Розглядаючи гарантії соціального захисту ветеранів війни, варто зазначити, що станом на 28 липня 2021 р. в Україні нараховувалось 446 348 учасників бойових дій, а тих, на кого поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», майже 1 мільйон, з яких лише приблизно 50 000 зверталися до суду приводу порушення своїх прав на повноцінну виплату до 5 травня. Зазначена кількість звернень не є точною, оскільки окремо статистика щодо кількості таких позовів до суду не ведеться. Відповідно до інформаційно-аналітичної довідки про звернення громадян, що надходять на адресу департаменту праці та соціального захисту населення в Чернігівській області, та зважаючи на актуальність та гостроту проблем, що цікавлять населення, виявлено, що із загальної кількості порушених питань у письмових зверненнях, близько 60% становили питання щодо перерахунку розміру одноразової грошової допомоги до 5 травня учасниками бойових дій та інвалідам війни [4]. Ураховуючи таку велику кількість звернень, можемо констатувати факт того, що соціальні виплати до 5 травня для ветеранів війни посідають дуже важливе місце серед усіх гарантій, наданих державою. Проаналізувавши судову практику та сучасний стан із цього питання, ми встановили, що держава через постанови Кабінету Міністрів України щороку порушує право ветеранів на належні розміри виплат до 5 травня. Наразі виплата до 5 травня на законодавчому рівні прив'язана до мінімальної пенсії [3], і відповідно до рішення Верховного Суду у зразковій справі № 440/2722/20 зобов'язує Центри по нарахуванню та здійсненню соціальних виплат нарахувати та виплачувати визначені законодавством суми. Не бажаючи забезпечувати законні сподівання ветеранів на соціальну виплату до 5 травня у визначених законодавством розмірах, Уряд схвалив розроблений Міністерством у справах ветеранів України проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення розміру щорічної разової грошової допомоги до 5 травня», яким намагається прив'язати соціальну допомогу до 5 травня до розміру прожиткового мінімуму, скоротивши розмір цієї допомоги майже в 10 разів [5]. По-перше, ми вважаємо існування самого поняття «прожитковий мінімум» рудиментом, який існує лише в пострадянських країнах та якого необхідно позбутися, по-друге, таке обмеження прав ветеранів війни порушує базові принципи конституції. Конституційний Суд України у своєму рішенні від 27.02.2020 встановив, що обмеження або скасування пільг для ветеранів війни, осіб, на яких поширюється чинність Закону № 3551, без рівноцінної їх заміни чи компенсації є порушенням зобов'язань держави щодо соціального захисту осіб, які захищали Вітчизну, та членів їхніх сімей. У разі зміни правового регулювання цієї проблеми набуті вказаними особами пільги чи інші гарантії соціального захисту повинні бути збережені із забезпеченням можливості їх реалізації [6].

Підсумовуючи вищезазначене, ми вважаємо, що держава має забезпечити ресоціалізацію ветеранів війни шляхом повного й усебічного забезпечення їх прав, свобод та інтересів, розробивши й застосувавши дієве законодавство. Вважаємо неприпустимим той факт, що, демобілізувавшись, колишні військовослужбовці мають самотужки добиватися справедливості шляхом захисту своїх законних прав через суди або просто миритися зі своїми «примарними» гарантіями соціального захисту. Ми вважаємо за необхідне розробити дієві механізми реалізації чинного законодавства шляхом їх затвердження відповідними постановами Кабінету Міністрів України.

Список використаної літератури

1. Царюк С. В., Нестеренко В. В. Стан та тенденції застосування основних засобів виховного впливу на засуджених військовослужбовців. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2021. № 1 (12). С. 78–91.

2. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 19.02.2022).

3. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3252-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 15.02.2022).

4. Інформація про стан роботи зі зверненнями громадян за 2021 рік. *Департамент соціальної політики Чернігівської міської ради*. Чернігів, 2022. URL: <http://nagrada.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/informacziya-pro-stan-roboti-zi-zvernenniyami-gromadyan-za-2021.doc> (дата звернення: 18.02.2022).

5. Уряд схвалив зміни до законодавства щодо визначення розміру щорічної разової грошової допомоги до 5 травня. *Урядовий портал*. Київ, 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-zmini-do-zakonodavstva-shchodo-viznachennya-rozmiru-shchorichnoyi-razovoyi-groshovoyi-dopomogi-do-5-travnya> 1 (дата звернення: 19.02.2022).

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України / Верховна Рада України. Київ, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-20#Text> (дата звернення: 19.02.2022).

Черевко К. О.

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права і кримінології,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ЩОДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МОМЕНТУ ВИНИКНЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ОСОБИ НА ЖИТТЯ

Життя як об'єкт кримінально-правової охорони – це конкретні людські цінності, що існують для охорони біологічної основи життя. З якого моменту ми повинні чи можемо вважати плід та ембріон живим. Метою кримінального права є захист суспільних цінностей, серед яких на першому місці стоїть людське життя, оскільки повага життя є однією з основ цивілізації. У стародавні часи цінність людини і її життя визначалась не сама по собі, а тільки у зв'язку з майном, яким володіла ця людина, або статусом, яким наділяло її суспільство. Тому ця проблема існує давно.

Звід законів царя Хаммурапі у Вавилонії (близько 2000 до н. е.) був першим писаним кодексом законів. Так, у ст. 197–214 ідеться про життя та здоров'я: «...[(§ 209)] Якщо людина побила доньку людини і завдала їй викидня, то вона повинна відважити 10 сиклів срібла за її плід. (§ 211) Якщо він побоями завдав викидень дочки мушкенума, він повинен відважити 5 сиклів срібла. (§ 213) Якщо він побив рабиню людини і завдав їй викидня, то він повинен відважити 2 сикля срібла...»

Відповідно до церковних канонів, коли в зародок вселяється душа, тільки тоді він вважається людиною. Арістотель (Ἀριστοτέλης; 384–322 рр. до н. е.) стверджував, що плід потрібно вважати дитиною з того часу, коли в нього буде сформована «чуйність» та «рухова активність». Ульпіан (Gnaeus Domitius Aelius Ulpianus 170–228 рр.) у 41-й книзі «Коментарію до едикту» зазначає, що подібно до того, як претор піклується про тих дітей, які вже живуть, так само він, сподіваючись на народження, не залишає без уваги тих, хто ще не народився.

На початку ХХ ст. в західноєвропейській кримінально-правовій літературі початком життя вважали самостійне життя людського створіння поза утробою матері.

Ключовим у визнанні права людини на життя, за Конституцією України, є положення, згідно з яким це право є невід'ємним (частина перша ст. 27), невідчужуваним та непорушним (ст. 21). Право на життя належить людині від народження й захищається державою. Право людини на життя – невід'ємне право. Проблеми, пов'язані з визначенням часу існування людини як біологічного індивіда цікавлять науковців здавна. Це викликає інтерес і філософів, і учених у галузі цивільного, кримінального та інших галузей права.

У науці кримінального права питання стосовно моменту початку людського життя, з погляду його кримінально-правової охорони, є дискусійним і чітко не визначеним. Так, М. Д. Шаргородський, досліджуючи кримінальні правопорушення проти життя, відзначав, що імовірним доказом існування життя дитини має бути визнано дихання, але його відсутність не виключає можливості вважати дитину живою. А. М. Піонтковський висловлював думку, згідно з якою вбивством потрібно вважати не лише вбивство новонародженого після відокремлення від утроби матері та початку самостійного життя дитини, а й убивство, вчинене під час пологів, коли дитина, що народжується, ще не почала самостійного позаутробного життя. На думку В. В. Сташиса та М. І. Бажанова, початковим моментом життя слід вважати початок фізіологічних пологів. Ці автори вважають, що посягання на плід після початку пологового процесу є замахом на життя людини, незважаючи на те, що дитина, яка народжується, ще не почала самостійного життя і навіть не відокремилася від утроби матері. Посягання на плід, який відокремився від утроби в результаті пологового процесу, є посяганням на життя. Вони не розглядають як посягання на життя замах на людський плід до початку пологового процесу, незалежно від віку плоду. Умертвіння ж дитини, яка народилася внаслідок передчасних пологів (у тому числі штучних),

може бути кваліфіковане як убивство. О. М. Красіков писав, що початковим моментом життя людини слід вважати момент, коли плід відокремився від організму жінки за винятком пуповини, яка ще не перерізана, та в плоді є дихання або серцебиття, пульсація пуповини чи довільні рухи мускулатури. Р. М. Шарапов зазначає, що юридично життя людини – це життя її мозку, і початок життя мозку означає початок життя людини.

Однак, не всі вчені пов'язують початок кримінально-правової охорони життя з моментом появи дитини на світ. Існує думка, що початок кримінально-правової охорони життя повинен бути перенесений на більш ранню стадію, тобто ще до народження, але з того часу, коли плід уже цілком сформований і життєздатний. На думку О. М. Попова, «...місцезнаходження дитини в момент посягання на її життя (в утробі матері чи поза нею) строком вагітності більше 22 тижнів значення не має. Ідеться про спричинення смерті живій людській істоті».

З погляду біології та ембріології, життя людини як біологічного індивіда починається з моменту злиття чоловічої та жіночої статевих клітин та утворення ядра, яке містить неповторний генетичний матеріал. Ембріональне існування людини не є неважливим фактом, з огляду на це виникає ряд проблем. Такою є проблема правової охорони зачатої, але ще ненародженої дитини. Кримінальне право не визнає об'єктом охорони «майбутнє життя» ще ненародженої людини. Це пояснюється тим, що ембріон не є особою, не має тих прав, якими наділена людина, на підставі її ненародження. Питання моменту, з якого захищається право на життя, має актуальне значення на сьогодні й не вирішується однозначно, тому що містить у собі не тільки правові норми, а й норми моралі та справедливості.

Практичне значення законодавчого визначення початку людського життя є дуже важливим, оскільки дасть змогу однозначно встановити, на якій стадії розвитку людський ембріон чи плід стає життєздатним, може існувати самостійно поза утробою матері й бути об'єктом кримінально-правової охорони. Тому з юридичної точки зору ставлення до ембріону в нашому законодавстві повинно ґрунтуватися на визнанні того факту, що теоретично ембріон чи плід після 12 тижнів вагітності необхідно розглядати не як частину тіла матері, а визнавати початком нового життя.

Черкашин І. І.

адвокат, м. Запоріжжя

Філей Ю. В.

кандидат юридичних наук, доцент,

декан юридичного факультету,

Національний університет «Запорізька політехніка»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАПОБІГАННЯ ПРИВЛАСНЕННЮ, РОЗТРАТІ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЮ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

Одним із завдань Кримінального кодексу України є запобігання кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 1 КК України). Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили [1].

Ефективність кримінального закону визначається рівнем досягнення тих цілей та завдань, які перед ним поставлені.

І. М. Гальперин слушно зауважує, що кримінальний закон не є ні єдиним, ні тим більше головним, вирішальним чинником у вирішенні проблем викорінювання злочинності. Проте відсутність повної й однозначної залежності не виключає залежності взагалі [2, с. 16–18]. Т. О. Леснієвські-Костарева наголошує, що кримінальне право – це не панацея від соціальних та економічних хвороб суспільства. Воно може використовуватися як додатковий засіб [3, с. 6].

В. П. Ємельянов слушно наголошує, що кримінально-правові засоби захисту права власності досягаються: 1) шляхом встановлення кримінально-правових заборон, які є юридичною підставою захисту права власності кримінальним законодавством та 2) шляхом встановлення в діях особи ознак складу злочину, притягнення її до кримінальної відповідальності, відшкодування шкоди й запобігання таким чином вчиненню нових злочинів у порядку спеціальної та загальної превенції [4, с. 9].

Отже, запобіжна функція кримінального закону є одним з елементів у механізмі запобігання злочинності (правові заходи). Запобігання в цьому напрямі повинні забезпечувати положення ст. 191 КК України, що безпосередньо передбачають кримінальну відповідальність за привласнення, розтрату або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Службова особа здійснює діяльність, взаємодіючи із суб'єктами й об'єктами через використання сукупності своїх функцій. Саме при встановленні порушення цих функцій (зловживанні) можна ставити питання про відповідальність службової особи. Отже, кримінальна відповідальність за ч. 2 ст. 191 КК України виконавця може наставати тільки у випадку, якщо він є 1) службовою особою і 2) при цьому мало місце зловживання обумовленими його службовим становищем обов'язками.

В. О. Навроцький слушно наголошує, що злочин, передбачений ст. 191 (як і будь-яке «розкрадання»), має місце, якщо відбувається вилучення майна у власника та його звернення на користь винного чи третіх осіб. Однією з ознак є безеквівалентність вилучення майна, а його розмір (відповідно й наслідки) визначається як різниця між фактичною вартістю предмета злочину та ціною, яка за нього заплачена. Фактична вартість у сучасних умовах – це середньоринкова з урахуванням кон'юнктури, особливостей предмета, терміновості замовлення, особливих умов поставки тощо. Тому говорити про ціну «дорожче, ніж можна було», «нормальну ціну» – безпредметно. Порівнювати можна лише порівнювані речі – ідентичні за всіма своїми параметрами. Наявність нижчої ціни в іншого постачальника може вказувати на що завгодно, включаючи відмінності в якості, упаковці, місцезнаходженні, демпінг постачальника. Нерівність цін може вказувати на наявність «розкрадання» лише за певних умов, серед яких:

- відзначена вище тотожність предметів та умов закупівлі і постачання;
- наявність власне ринку (інших постачальників та тотожних товарів, відповідних конкурентних умов);
- протиправне збагачення «розкрадача» внаслідок закупівлі товарів за іншою ціною [5, с. 17–18].

Під час застосування заходів кримінально-правового реагування потрібно виходити не лише з того, яких результатів з їх допомогою досягає держава в протидії злочинності, а й урахувати, наскільки вони відповідають гуманістичним поглядам суспільства на певному етапі [6, с. 131].

В. Д. Філімонов слушно зауважує, що у зв'язку з тим, що норма, котра встановлює відповідальність, призначена головним чином для того, щоб регулювати поведінку громадян, і спрямована на запобігання можливій з їх боку суспільно небезпечній поведінці, варто вважати, що вона виконує насамперед запобіжну функцію [7, с. 21–22].

Суть спеціально превентивного впливу кримінального закону полягає в тому, що за допомогою застосування тих чи інших правообмежень особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, певною мірою утримується від повторного порушення кримінально-правової заборони. Мета загального запобігання містить у собі утримання від вчинення кримінальних правопорушень інших (крім засуджених) осіб.

І. Анденес слушно звертає увагу на те, що іноді запобігання неправильно визначають як стримувальний вплив, який покарання злочинця чинить на інших людей, оскільки це визначення зосереджує увагу на вже виконаному покаранні у відриві від погрози закону. Погроза закону є відправним пунктом, а з погляду загального запобігання головна функція покарання полягає в тому, щоб зробити погрозу закону реальною [8, с. 187].

Однак, ще раз наголошуємо, що неправильно обмежувати широкий і різноманітний вид соціальної діяльності щодо запобігання привласненню, розтраті або заволодінню чужим майном шляхом зловживання службовою

особою своїм службовим становищем тільки кримінально-правовим аспектом. Запобігання злочинам – завдання не лише правоохоронних органів. Його вирішення лежить у площині докорінних перетворень суспільства (насамперед у сфері економіки, соціального життя, ідеології, виховання людини).

На першому плані завжди перебувають саме ці заходи, котрі хоча безпосередньо й не впливають на злочинність, але є основою, яка сприяє її поступовому скороченню. Кримінально-правові заходи є лише одними із численних ланок у процесі протидії злочинності, тобто кримінальний закон виконує службову роль у протидії злочинності. Отже, чим більше осіб, які не мають досить стійкої системи позитивних ціннісних орієнтацій, упевнені в тому, що за свої протиправні дії вони не залишаться безкарними, тим менше їх зважиться на вчинення кримінального правопорушення. Тому одним фактом притягнення винних до кримінальної відповідальності, незалежно від того, якій меті при призначенні покарання віддається пріоритет, певним чином забезпечується реалізація і спеціально превентивних, і загальнопревентивних інтересів [9, с. 388].

Ефективність загальної превенції, можливо, невелика, однак не можна стверджувати, що в наш час зникли люди, які не вчиняють кримінальних правопорушень через страх кримінального покарання за їх скоєння.

Однією з необхідних передумов ефективного превентивного впливу кримінального закону є суворе дотримання вимог ст. 65 КК щодо призначення покарання в межах, установлених у санкції статті Особливої частини, яка передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення. Урахування цієї вимоги припускає насамперед те, що в кожному конкретному випадку суд повинен орієнтуватися на ті види та обсяги покарання, які передбачені відповідною санкцією кримінального закону. Тобто санкція повинна бути загальнообов'язковою. Однак не можна говорити про загальнообов'язковість кримінально-правових санкцій тоді, коли в Загальній частині КК міститься стільки можливостей для їх часткового чи повного незастосування. Звичайно, закон повинен надавати суддям можливість вибору для того, щоб обвинувальний вирок міг відповідати ступеню тяжкості злочину та особі винного. Однак подібне не повинно виходити за межі соціальної обґрунтованості і підривати загальнозапобіжну функцію закону [10, с. 84–85].

Список використаної літератури

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.12.2022).

2. Гальперин И. М. Наказание: социальные функции, практика применения. Москва : Юрид. лит., 1983. 208 с.

3. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : НОРМА, 2000. 400 с.

4. Емельянов В. П. Защита права собственности уголовным законодательством. Харьков : Рубикон, 1996. 126 с.

5. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.

6. Філей Ю. В. Співвідношення гуманізму та ефективності заходів кримінально-правового реагування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т. 22. С. 130–135.

7. Филимонов В. Д. Норма уголовного права. Санкт-Петербург : Юрид. Центр Пресс, 2004. 281 с.

8. Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений / пер. с англ. В. М. Когана. Москва : Прогресс, 1979. 264 с.

9. Філей Ю. В. Запобіжний вплив кримінально-правових санкцій. *Закарпатські правові читання* : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (20–22 квітня 2017 р., м. Ужгород) / Ужгород. нац. ун-т ; за заг. ред. В. І. Смоланки, О. Я. Рогача, Я. В. Лазура. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2017. Т. 1. С. 388–393.

10. Філей Ю. В. Причини, умови та запобігання загально кримінальній корисливій злочинності. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2017. № 2 (2). С. 78–89.

Чорнозуб Л. В.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін
Миколаївського інституту права,
Національний університет «Одеська юридична академія»

Анакіна Т. М.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права ЄС,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ЩОДО ПОНЯТТЯ «ЄВРОЗЛОЧИН»

Ключовою тенденцією розвитку кримінального права європейських країн є зближення законодавчих підходів щодо криміналізації суспільно небезпечних діянь, які мають транскордонний характер. Найбільш показово це відбувається в рамках Європейського Союзу, право якого визначає стандарти законодавчого регулювання складу злочинних діянь та визначення відповідальності за їхнє вчинення для всіх 27 держав-членів. Такі законодавчі норми беруть до уваги й інші європейські країни, що зацікавлені в набутті членства в ЄС, як орієнтир для реформування національного кримінального законодавства. Отже, тематика розвитку європейського кримінального права є актуальною й для нашої держави.

Варто звернути увагу, що нині на рівні Європейського Союзу немає єдиного систематизованого нормативного акту («Європейського кримінального кодексу»), який містить перелік суспільно небезпечних діянь та визначає відповідальність за їхнє вчинення. Регулювання кримінально-правової сфери відбувається низкою нормативних актів ЄС, які в західній доктрині охоплюються умовним поняттям «кримінальне право ЄС». При цьому держави-члени зберігають суверенні повноваження в кримінально-правовій сфері в частині, не врегульованій на рівні права ЄС, та не поспішають передавати всі свої права в цій сфері на наднаціональний рівень. Тож наявність норм кримінально-правового характеру в рамках права ЄС є результатом

досягнутого складного політичного компромісу в умовах зростання злочинності та усвідомлення потреби гармонізації законодавства задля запобігання та більш ефективної протидії її проявам спільними зусиллями.

Зближення кримінального законодавства держав-членів відбувається в рамках окремого напряму співпраці – «Простору свободи, безпеки та правосуддя», відповідно до Розділу V Договору про функціонування ЄС 1957 р. [1] (далі – ДФЄС). Так, згідно із ч. 3 ст. 67 ДФЄС, «Союз докладает зусиль для забезпечення високого рівня безпеки за допомогою заходів із запобігання та боротьби проти злочинності, расизму й ксенофобії та заходів з координації та співпраці органів поліції, правосуддя та інших компетентних органів, а також шляхом взаємного визнання судових рішень у кримінальних справах та, в разі потреби, наближення норм кримінального права».

Одним із найбільш масштабних за обсягом засобом зближення кримінального законодавства держав-членів є зближення через концепцію єврозлочинів (англ. «EU crimes»). Її правовою основою виступає ч. 1 ст. 83 ДФЄС, відповідно до якої Європейський Парламент та Рада ЄС – законодавчі інституції Союзу – за допомогою директив можуть встановити мінімальні правила щодо визначення кримінальних злочинів та санкцій у сфері особливо тяжкої злочинності транскордонного змісту, що впливає з природи або наслідків таких злочинів або з особливої необхідності спільно боротися проти них. До сфери такої злочинності належить десять злочинів: тероризм, торгівля людьми та сексуальна експлуатація жінок і дітей, незаконна торгівля наркотиками, незаконна торгівля зброєю, відмивання грошей, корупція, підробка платіжних засобів, комп'ютерні злочини та організована злочинність. Цей перелік є вичерпним. З урахуванням тенденцій розвитку міжнародної злочинності цей перелік може бути розширений на підставі рішення Ради ЄС, в якій представлені міністри від кожної із держав-членів.

Отже, поняття «єврозлочин» охоплює найбільш суспільно небезпечні протиправні діяння. Критеріями їхнього виділення є високий ступінь суспільної небезпеки та транскордонний характер поширення. Варто зауважити, що термін «єврозлочин» не вживається в Договорі про функціонування ЄС. Він був введений у вжиток у доктрині європейського права [2; 3] та згодом все більше почав застосовуватися в політичних документах Європейського Союзу [4]. Як зауважує В. Войніков, поняттям «єврозлочин» підкреслюється загальносоюзний характер діяльності боротьби з такими негативними проявами за допомогою єдиних кримінально-правових заходів [5, с. 281].

На сьогодні перелік єврозлочинів не систематизований. Їхній зміст та ознаки, а також санкції за вчинення визначаються на рівні ЄС окремими нормативними актами Союзу. У ч. 1 ст. 83 ДФЄС вказано, що правовим інструментом їхньої регламентації виступає директива, тобто нормативний акт ЄС, який надає державам-членам дискрецію у здійсненні регулювання суспільних відносин, зобов'язуючи їх лише в частині результату, що має бути досягнутий, у визначені в ній строки (ст. 288 ДФЄС). Цим результатом

і виступає національне кримінальне законодавство, що імплементує приписи відповідної директиви щодо криміналізації та пеналізації суспільно небезпечних діянь.

На сьогодні щодо більшості єврозлочинів прийнято окремі нормативні акти: Директиву 2011/36/EU про попередження та боротьбу з торгівлею людьми та захистом жертв злочинів 2011 р.; Директиву 2011/92/EU про боротьбу з сексуальними зловживаннями та сексуальною експлуатацією дітей та дитячу порнографію 2011 р.; Директиву 2013/40/EU атаки на інформаційні системи 2013 р. (про кіберзлочини); Директиву 2014/62/EU про захист євро та інших валют від підробок засобами кримінального права 2014 р.; Директиву 2017/541/EU про боротьбу з тероризмом 2017 р.; Директиву 2017/2103/EU про включення нових психоактивних речовин у поняття «наркотик» 2017 р. (про торгівлю наркотиками); Директиву 2018/1673/EU про кримінальну відповідальність за відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом 2018 р.; Директиву 2019/713/EU про боротьбу зі шкодою та безготівкові підробки 2019 р. Вказані директиви мають подібну структуру та містять такі складові: визначення правопорушення, положення щодо співучасті, норм про відповідальність юридичних осіб, санкції та визначення юрисдикції з огляду на транскордонний характер діянь. Окремі директиви охоплюють положення кримінального процесуального законодавства та про співпрацю держав-членів у попередженні та боротьбі з їхніми негативним проявами. Решта єврозлочинів (торгівля зброєю, корупція та організована злочинність) визначаються в межах нормативних актів ЄС, що стосуються пов'язаних із ними напрямів. Наприклад, про корупційні злочини йдеться в Директиві про кримінальні санкції за зловживання на ринку 2014 р.

У ч. 1 ст. 83 ДФЄС вказано також на метод правової регламентації єврозлочинів – мінімальну гармонізацію. Вона передбачає, що на рівні законодавства ЄС встановлюються правила щодо визначення необхідного переліку суспільно небезпечних діянь, що мають бути криміналізовані, тобто елементи злочинів, та мінімальні санкції за їхнє вчинення. Таким чином, держави-члени зобов'язані враховувати ці вимоги та водночас можуть запроваджувати більш широкі підстави кримінальної відповідальності, а також більш суворі санкції порівняно з тими, що визначені в директивах ЄС. Вони не можуть запроваджувати більш м'які стандарти в рамках протидії таким діянням та застосування заходів відповідальності до осіб, які їх скоїли. Такий метод дає змогу, з одного боку, забезпечити регулювання за допомогою єдиних стандартів, а з іншого – враховувати національні правові традиції, які є особливо помітними в кримінально-правовій сфері.

Наприклад, Директива 2011/36/EU про попередження та боротьбу з торгівлею людьми та захистом жертв злочинів від 05.04.2011 вказує на перелік діянь, які охоплюються поняттям «торгівля людьми» і мають бути криміналізовані державами-членами: вербування, перевезення, передача, укриття або прийом осіб, включаючи обмін або передачу контролю над цими особами, шляхом погрози силою або застосуванням сили чи інших форм

примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливим становищем або надання чи отримання платежів чи вигод для досягнення згоди особи, яка контролює іншу людину, з метою експлуатації (ст. 2). Визначаються також мінімальні санкції (ст. 4). Зокрема, держави-члени мають вжити необхідних заходів для забезпечення того, щоб злочини, охоплені ст. 2 цієї Директиви, були віднесені до категорії найтяжчих, за які встановлено не менше п'яти років позбавлення волі або десять років за наявності обставин, що обтяжують покарання та перелік яких також уточнений у Директиві.

Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що поняттям «єврозлочин» охоплюються найбільш небезпечні суспільно негативні діяння, що мають транскордонний характер, перелік та елементи яких, а також мінімальні санкції за їхнє вчинення визначаються в законодавстві ЄС, що має бути імplementоване в національне кримінальне законодавство держав-членів. При цьому останні залишаються вільними закріплювати більш широкий перелік суспільно небезпечних діянь у рамках об'єктивної сторони злочину, а також більш суворі санкції за їхнє вчинення.

Список використаної літератури

1. Основи права Європейського Союзу: нормативні матеріали / за ред. М. В. Бу-роменського. Харків : Право, 2015. 328 с.
2. Csonka P., Landwehr O. 10 Years after Lisbon – How «Lisbonised» is the Substantive Criminal Law in the EU? *EUCRIM*. 2019. Issue 4. URL: <https://eucrim.eu/articles/10-years-after-lisbon-how-lisbonised-is-the-substantive-criminal-law-in-the-eu/> (дата звернення: 08.02.2022).
3. Schroeder W. Limits to European Harmonisation of Criminal Law. *EUCRIM*. 2020. Issue 2. URL: <https://eucrim.eu/articles/limits-european-harmonisation-criminal-law/> (дата звернення: 08.02.2022).
4. Towards an EU Criminal Policy: Ensuring the effective implementation of EU policies through criminal law: Communication from the Commission of 20.09.2011. URL: <https://eur-lex.europa.eu/lexuriserv/lexuriserv.do?Uri=COM:2011:0573:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 08.02.2022).
5. Войников В. В. Правовое регулирование Европейского пространства свободы, безопасности и правосудия : монография. Калининград : Изд-во БФУ им. Канта, 2013. 397 с.

Шепітько М. В.

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри кримінального права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ ТА ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Кримінальні правопорушення проти правосуддя, на відміну від багатьох інших інститутів Особливої частини кримінального права, прямо не володіють ознаками конвенційності й не пов'язані з міжнародно-правовими відносинами (як-то злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку або транснаціональні злочини). Однак вплив міжнародно-

правових актів на зміст окремих кримінальних правопорушень проти правосуддя є безсумнівним.

У цій частині особливу увагу необхідно звернути на вплив Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та значення рішень Європейського суду з прав людини. Стаття 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV проголошує, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Так само у ст. 2 цього Закону вказано на те, що *рішення Європейського Суду з прав людини є обов'язковим для виконання Україною*, відповідно до ст. 46 Конвенції. Оскільки кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ч. 5 ст. 9 КПК України), необхідно звернутися до положень Конвенції про захист прав і основоположних свобод. Вона включає захист права людини на життя (ст. 2), на свободу та особисту недоторканність (ст. 5), на справедливий суд (ст. 6), на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8), на шлюб (ст. 12), на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13), встановлює свободу думки, совісті і релігії (ст. 9), свободу вираження поглядів (ст. 10), свободу зібрань та об'єднання (ст. 11), а також заборону катування (ст. 3), рабства і примусової праці (ст. 4) та дискримінації (ст. 14). Окрему увагу Рада Європи через Конвенцію звертає на можливість відступу від зобов'язань під час надзвичайної ситуації (ст. 15), обмеженню політичної діяльності іноземців (ст. 16), забороні зловживання правами (ст. 17) та межах застосування обмежень прав (ст. 18).

На практиці використання національними судами практики Європейського суду з прав людини вже стало нормою, а в наукових працях усе більше уваги приділяють практиці Європейського суду з прав людини, що вказує на процес гармонізації кримінального права України¹ з вимогами європейського права.

Аналіз кримінальних правопорушень проти правосуддя дає змогу вказати на особливий взаємний вплив практики Європейського суду з прав людини та кримінальних правопорушень проти правосуддя. Так, у ч. 4 ст. 382 КК України встановлено покарання за вчинення тяжкого злочину проти правосуддя: «умисне невиконання службовою особою рішення Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного Суду України та умисне недодержання нею висновку Конституційного Суду України». Варто вказати,

---

¹ Хім'як Ю. Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 268 с.; Рабінович П. М. Фундаментальні поняття кримінального права: інтерпретація Страсбурзького суду. *Юридична Україна*. 2011. № 11. Дата оновлення: 05.12.2011. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Yurukr/2011_11/03.pdf (дата звернення: 27.02.2018); Сорока О. О. Реалізація практики Європейського суду з прав людини у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 254 с.; Хилюк С. В. «Злочин і кара» у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Криміналіст першодрукований*. 2016. № 13. С. 10–41 та ін.

що Україна таким чином не лише додатково мотивує службових осіб виконувати рішення Європейського суду з прав людини, а ще й підкреслює виключну роль самої його практики для національної правової системи.

Більш важливим, на нашу думку, стає все ж таки вплив практики Європейського суду з прав людини, яка реалізовується з метою захисту основоположних прав та свобод, визначених у Конвенції, ратифікованої Верховною Радою України (17 липня 1997 р.). Особливе значення в цьому контексті має ст. 6 Конвенції «Право на справедливий суд», згідно з якою, «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення». Цікаво, що одразу ж вказується на те, що «публічність може зашкодити інтересам правосуддя» і в такому випадку суд може не допустити пресу та публіку в зал засідань.

Важливе місце в тлумаченні ст. 6 Конвенції «Право на справедливий суд» посідає Керівництво до ст. 6 Конвенції Європейського суду з прав людини – право на справедливий суд (кримінально-правовий аспект)¹, яке містить посилання на тлумачення цієї норми в конкретних рішеннях Європейського суду з прав людини (п. 232–349). Важливим є те, що Європейський суд з прав людини за допомогою цього Керівництва скеровує позивача (який вважає його право порушеним) під час подання позову до Суду, а також правозастосувача – для зменшення кількості випадків типових порушень такого права та законодавця – для подолання прогалин у національному законодавстві.

Так, у п. 256–261 Керівництва до ст. 6 Конвенції Європейського суду з прав людини – право на справедливий суд (кримінально-правовий аспект) містяться такі тлумачення права обвинуваченого мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту (пп. (b) п. 3 ст. 6 Конвенції).

Підпункт (b) п. 3 ст. 6 Конвенції² стосується двох елементів належного захисту, а саме питань засобів і часу. Це положення передбачає, що ефективний захист обвинуваченого передбачає будь-які «необхідні» для підготовки до суду дії. Обвинувачений повинен мати можливість організувати свій захист належним чином і без обмеження можливості пред'явити всі відповідні аргументи в суді, тим самим впливаючи на результати судового розгляду (Кан проти Австрії (Can v. Austria), п. 53; Грегасевич проти Хорватії (Gregacevic v. Croatia), п. 51). Питання відповідності часу та коштів, наданих обвинуваченому, повинен оцінюватися з урахуванням обставин конкретної справи (Іглін проти України (Iglin v. Ukraine), п. 65; Галстян проти Вірменії (Galstyan v. Armenia), п. 84). Підпункт (b) п. 3 ст. 6 за-

---

¹ Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. Дата оновлення: 01.02.2018. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_ENG.pdf (дата звернення: 27.02.2018).

² Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше право b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту.

хищає обвинуваченого від поспішного суду (Крочер і Моллер проти Швейцарії (ріш.) (Krocher and Moller v. Switzerland (dec.)); Бонз проти Швейцарії (ріш.) (Bonzi v. Switzerland (dec.))). *Хоча важливо здійснювати судовий розгляд в розумний строк, це не повинно бути зроблено за рахунок процесуальних прав однієї зі сторін* (ВАТ Нафтова компанія Юкос проти Росії (ОАО Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia), п. 540). *Оцінюючи час, наданий обвинуваченому для підготовки захисту, слід враховувати предмет і стадію судового розгляду, а також складність справи* (Грегасевич проти Хорватії (Gregasevic v. Croatia), п. 51). *Крім того, необхідно враховувати робочий розклад, проте цілком виправдано вимагати від захисника внести деяке коректування в робочий графік з урахуванням особливої терміновості певної справи* (Маттік проти Німеччини (ріш.) (Mattick v. Germany (dec.)). *Підпункт (b) п. 3 ст. 6 не вимагає, щоб підготовка до судового розгляду була завершена до першого слухання. Хід судового розгляду не може бути повністю розпланований заздалегідь і може включати елементи, які не були враховані і зажадають додаткової підготовки сторін* (Маттік проти Німеччини (реш.) (Mattick v. Germany (dec.)). *Стороні захисту має бути надано додатковий час після виникнення певних обставин під час судового розгляду для коригування позиції, підготовки клопотання, оскарження і т. ін.* (Міміношвілі проти Росії (Miminoshvili v. Russia), п. 141). *Такі «обставини» можуть включати зміну обвинувачення* (Пеліссє і Сассо проти Франції [БП] (Pelissier and Sassi v. France [GC]), п. 62), *поява нових доказів* (Г. Б. проти Франції (GB v. France), п. 60–62) *або зміна думки експерта в ході судового розгляду* (там само, п. 69–70)¹.

Згадана практика Європейського суду з прав людини щодо тлумачення ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод дає змогу вказати на сильний вплив у розкритті ознак кримінальних правопорушень проти правосуддя, а особливо тих, де постраждати може обвинувачений як учасник кримінального провадження, це, наприклад, ст. 371–375, 397 КК України («Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою», «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності», «Порушення права на захист», «Примушування давати показання», «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови», «Втручання в діяльність захисника чи представника особи» та ін.

У межах аналізу ознак таких складів кримінальних правопорушень, як «Порушення права на захист» (ст. 374 КК України) та «Втручання в діяльність захисника чи представника особи» (ст. 397 КК України), звертаємо увагу на те, що вони є бланкетними, і в цій частині важливими стають акти

---

¹ Практика Європейського суду з прав людини в цьому контексті корелюється із позицією національних судів. Див.: Рішення КСУ у справі за конституційними поданнями 47 та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частин шостої, сьомої статті 218 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи) від 18.01.2012 № 1-4/2012; Інформаційний лист ВССУ від 25.09.2015 «Про судову практику забезпечення права на захист у кримінальному провадженні».

національного (КПК України та Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI) та міжнародного законодавства. Встановлені склади кримінальних правопорушень є нечіткими, оскільки допускають вказівки на відкритий перелік суспільно небезпечних діянь («*інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого на захист, вчинене слідчим, прокурором або суддею*» – ст. 374 КК України) або на їх неконкретизованість («*вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги*» – ст. 397 КК України). Такий підхід може призвести до розширювального тлумачення змісту цих статей, які встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення окремих кримінальних правопорушень проти правосуддя або незастосування їх правозастосувачами в цілому. Саме тому ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини полягає в тому, що вони мають допоміжне значення при кваліфікації, вказуючи на типові форми грубого порушення права підозрюваного, обвинуваченого на захист та форми перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника. У цілому можна вказати на істотний та інколи виключний вплив Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини на формування інституту кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Шиян Д. С.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права,
Національний університет «Запорізька політехніка»

Шиян О. Ю.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права,
Національний університет «Запорізька політехніка»

ВІДМЕЖУВАННЯ НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ВІД ШАХРАЙСТВА З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ

Кримінальні правопорушення, передбачені ст. 210 та ст. 222 Кримінального кодексу України (далі – КК), містяться в одному розділі, а отже, мають один родовий об'єкт кримінального правопорушення. Утім, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 222, не може охоплюватися ст. 210 КК, оскільки ці кримінальні правопорушення мають різний безпосередній об'єкт. Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, є суспільні відносини, що виникають у процесі виконання державного та місцевих бюджетів у частині використання бюджетних коштів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, ор-

ганами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Додатковими обов'язковими (необхідними) об'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, є система оподаткування, економічна безпека, службова діяльність та авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування або організацій. Додатковими факультативними (необов'язковими) об'єктами цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, на забезпечення фінансування яких були виділені відповідні кошти та які були порушені цим посяганням: довкілля, правосуддя, конституційні права громадян (зокрема, на своєчасне отримання заробітної плати працівником та соціальний захист). Безпосередній об'єкт шахрайства з фінансовими ресурсами інший. В. Р. Мойсик пише, що ним є фінансова діяльність органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим чи органів місцевого самоврядування, банків або інших кредиторів, яка здійснюється ними у сфері господарської діяльності з приводу надання суб'єктам господарської діяльності фінансової допомоги, кредитування та пільгового звільнення від оподаткування [1, с. 194]. Г. М. Зеленев визначає основний безпосередній об'єкт шахрайства з фінансовими ресурсами (у частині надання завідомо неправдивої інформації кредиторам) як кредитні господарсько-договірні зобов'язання [2, с. 5, 10].

Крім затверджених надходжень, законодавством України передбачена ще й можливість надання додаткових асигнувань з державного бюджету підприємствам, установам і організаціям для перекриття перевитрат виробництва – дотацій. У разі, коли такі асигнування одержані шляхом надання державним органам завідомо неправдивої інформації, а потім використані не за цільовим призначенням, дії особи, винної в цьому, потрібно, на нашу думку, кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 210 та ст. 222 КК.

Ідеальна сукупність кримінальних правопорушень, що утворюється, свідчить про двооб'єктний характер суспільно небезпечного посягання.

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, є бюджетні кошти, поняття яких міститься в примітці 1 до ст. 210 КК, згідно з якою до бюджетних коштів належать кошти, що включаються до державного бюджету і місцевих бюджетів незалежно від джерела їх формування. У диспозиції ч. 1 ст. 210 КК прямо зазначено, що предметом цих дій є бюджетні кошти лише у великих розмірах. Згідно з приміткою 2 до ст. 210 КК, великим розміром бюджетних коштів вважається сума, що в 1000 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 222 КК, на відміну від ст. 210 КК, – неправдива інформація, що надається вказаним у цій статті адресатам із метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків.

Кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 210 КК, визнається всього два вказаних у БК порушення бюджетного законодавства, що утворюють суспільно небезпечне діяння у формі: 1) нецільового використання бюджетних коштів (п. 24 ч. 1 ст. 116 Бюджетного кодексу України

(далі – БК)); 2) без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням всупереч БК або закону про Державний бюджет України на відповідний рік: а) здійснення видатків бюджету; б) надання кредитів з бюджету (п. 29 ч. 1 ст. 116 БК). Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 222 КК, відрізняється від ст. 210 КК і характеризується незаконними діями – наданням неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам. Крім затверджених надходжень, законодавством України передбачена ще й можливість надання додаткових асигнувань з державного бюджету підприємствам, установам та організаціям для перекриття перевитрат виробництва – дотацій. У разі, коли такі асигнування одержані шляхом надання завідомо неправдивої інформації щодо фінансової платоспроможності суб'єкта господарювання, а потім використані не за цільовим призначенням, дії винної особи потрібно кваліфікувати, на нашу думку, за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 210 та ст. 222 КК. Отже, за наявності відповідних підстав такі дії необхідно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 210, ст. 222 КК, а не ст. 210 та ст. 185 КК. Обман як спосіб досягнення кримінальної протиправної мети відображає якісну своєрідність вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами й дає змогу відмежовувати це суспільне небезпечне посягання від суміжних кримінальних правопорушень, а також від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК. Зміст обману, який становить основу шахрайських дій, може полягати і в умисному викривленні цілей використання бюджетних коштів, а тому особа, яка вдалася до такого обману, після вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами, реалізуючи свій кримінальний протиправний намір, використовує бюджетні кошти у вигляді отриманих державних фінансових ресурсів не за їх цільовим призначенням.

Оскільки суспільно небезпечне діяння, передбачене ст. 210 КК, є кримінальним правопорушенням з формальним складом, то вважається закінченим (юридично) з моменту вчинення хоча б однієї з передбачених ч. 1 цієї статті альтернативно вказаних дій, предметом якої були відповідні кошти у великих розмірах. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 222 КК, вважається закінченим у більшості випадків раніше, ніж ст. 210 КК, а саме з моменту надання завідомо неправдивої інформації, незалежно від того, чи була обманута особа, якій інформація була передана, а також чи були фактично одержані субсидії, субвенції, дотації, кредити та пільги щодо податків.

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, є спеціальним – фізична осудна особа, яка досягла 16 років та є службовою особою, наділеною повноваженнями щодо використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредиту з бюджету (керівники та головні бухгалтери (керівники фінансових підрозділів) організацій, що є розпорядниками або одержувачами бюджетних коштів). Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 222 КК, з 16 жовтня 2011 р., коли

набрали чинності зміни до цієї статті, внесені Законом України від 22 вересня 2011 р. № 3795-VI, на відміну від ст. 210 КК, – загальний, це будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Саме наявність повноважень щодо розпорядження бюджетними коштами враховують при визначенні суб'єкта кримінального правопорушення. Нехтування цими положеннями може призвести до помилок у кваліфікації. Суб'єктами кримінального правопорушення можуть визнаватися також службові особи суб'єктів господарської діяльності – юридичних осіб небюджетної сфери, якщо одержані як дотації, субсидії чи субвенції бюджетні кошти вони витрачають не відповідно до цільового призначення. За наявності в діях таких осіб ще й ознак шахрайства з фінансовими ресурсами вчинене потрібно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 210 та ст. 222 («Шахрайство з фінансовими ресурсами») КК.

Службові особи підприємств, установ, організацій, які не мають статусу бюджетних, однак у встановленому порядку через розпорядників коштів отримують бюджетні кошти на певні програми, а також фінансову допомогу за рахунок бюджетних коштів у формі дотацій, субвенцій, субсидій. Останній із перерахованих категорій службових осіб за наявності до цього підстав, крім ст. 210 КК, має додатково інкримінуватись ст. 222 КК, якою встановлено відповідальність за шахрайство з фінансовими ресурсами, у тому числі за надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади АРК чи органам місцевого самоврядування з метою одержання субсидій, субвенцій або дотацій.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 222, як і ст. 210 КК, характеризується виною у формі умислу; вид умислу – прямий. Однак кримінальне правопорушення, передбачене ст. 222 КК, характеризується завідомістю, тобто усвідомленням винною особою неправдивості інформації ще до фактичної передачі її адресату, а також спеціальною метою – отримати вказаний у ст. 222 КК різновид фінансових ресурсів або пільгу щодо податків.

Таким чином, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 210 КК, відмежовується від шахрайства з фінансовими ресурсами майже за всіма елементами та ознаками цих складів кримінальних правопорушень.

Список використаної літератури

1. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності : кримінально-правова характеристика : монографія. Київ : Юридична практика, 2003. 924 с.
2. Волинець Р. А. Безпосередній об'єкт нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України). *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки*. 2011. № 86. С. 98–101.

Шмаленя С. В.

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
заступник начальника,

Департамент організаційно-контрольної діяльності,
правового та аналітичного забезпечення Офісу Генерального прокурора, м. Київ

КООРДИНАЦІЯ ПРОКУРОРОМ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ШЛЯХОМ СТВОРЕННЯ МІЖВІДОМЧОЇ РОБОЧОЇ ГРУПИ

Організована злочинність є найбільш небезпечною та складною формою злочинності, яка орієнтується на системну, масштабну й багатоаспектну кримінальну діяльність, характеризується підвищеною злочинною кваліфікацією, високою латентністю, а також транснаціональними зв'язками, зумовленими особливим геополітичним положенням України.

Лише впродовж останніх років з метою подолання цього явища та мінімізації його негативного впливу на соціальну й економічну ситуацію в державі вжито системних кримінально-правових, координаційних, законодавчих та інституціональних заходів. У кожному регіоні запроваджено використання можливостей міжвідомчих робочих груп з протидії організованим злочинності (далі – міжвідомча робоча група).

Відповідно до ч. 2 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності, у тому числі організованої.

Ієрархічність побудови системи органів прокуратури об'єктивно зумовлює виокремлення трьох рівнів координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності – загальнодержавного (Офіс Генерального прокурора), регіонального (обласні прокуратури) та місцевого (окружні прокуратури).

Водночас, відповідно до абз. 3 пп. 3 п. 7 наказу Генерального прокурора «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 30.09.2021 № 309, нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування слідчими органів досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами і злочинними організаціями, кримінальних правопорушень, передбачених ст. 255¹, 255², 255³ КК України, забезпечують Генеральний прокурор, його перший заступник та заступники, керівники обласних прокуратур, їх перші заступники та заступник згідно з розподілом обов'язків, керівники та прокурори структурних підрозділів, що здійснюють нагляд у кримінальних провадженнях щодо організованої та транснаціональної злочинності.

У зв'язку із цим координація прокурором діяльності правоохоронних органів у сфері протидії організованим злочинності здійснюється виключно на загальнодержавному (центральному) та регіональному рівнях.

Координаційні повноваження пов'язані із зайняттям прокурором певної адміністративної посади – керівника прокуратури, його першого заступника та заступника. Водночас обов'язковою умовою здійснення координації його першим заступником та заступником є покладення на них розподілом обов'язків відповідальності за стан організації роботи структурних підрозділів, що здійснюють нагляд у кримінальних провадженнях щодо організованої та транснаціональної злочинності. При цьому заходи з координації здійснюються ними в межах компетенції закріплених за ними підрозділів.

Іншими суб'єктами координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії організованій злочинності є органи, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство:

- органи досудового розслідування (ст. 38 КПК України);
- органи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність (ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»).

Основною формою координації в аналізованій сфері є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їх діяльності у сфері протидії організованій злочинності. Відповідно до Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, затвердженого наказом Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28, створення міжвідомчої робочої групи належить до однієї з основних форм координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності.

З огляду на підвищену суспільну небезпечність організованої злочинності утворення міжвідомчої робочої групи є ефективною формою координації діяльності правоохоронних органів, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування.

З урахуванням компетенції органів прокуратури різних рівнів у сфері протидії організованій злочинності міжвідомча робоча група як форма координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії організованій злочинності створюється на загальнодержавному (центральному) та регіональному рівнях.

Підставою створення міжвідомчої робочої групи є наказ керівника органу прокуратури (Генерального прокурора, керівника обласної прокуратури), виданий на підставі пропозицій та за згодою керівників правоохоронних органів відповідного рівня (або виконувачів їх обов'язків).

У відповідному наказі зазначається мета створення міжвідомчої робочої групи, її персональний склад, завдання, напрями діяльності та порядок роботи. Для зручності персональний склад та порядок роботи групи (положення про групу) можуть бути винесені в додатки до наказу та затверджені ним.

Враховуючи практику організації роботи органів прокуратури та інших правоохоронних органів і покладення відповідальності за організацію

роботи на певних напрямках на перших заступників та заступників керівників, до складу міжвідомчої робочої групи включаються:

- перший заступник (заступник) керівника органу прокуратури, на якого згідно з розподілом обов'язків покладено відповідальність за стан організації роботи структурних підрозділів, які здійснюють нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство (уповноважений наказом керівника прокуратури здійснювати нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності);

- перший заступник (заступник) керівника правоохоронного органу, відповідальний за організацію роботи зі здійснення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування;

- керівники (заступники керівників), співробітники структурного підрозділу органу прокуратури, уповноваженого здійснювати нагляд за додержанням законів органами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю;

- керівники (заступники керівників), співробітники структурних підрозділів правоохоронного органу, уповноважених здійснювати боротьбу з організованою злочинністю шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування.

Пропозиції про включення конкретних посадових осіб до складу міжвідомчої робочої групи надаються керівниками правоохоронних органів.

При формуванні складу міжвідомчої робочої групи у наказі (додатку до наказу) доцільно зазначати посаду, прізвище та ініціали відповідних посадових осіб. У разі кадрових змін в органі прокуратури чи правоохоронному органі склад міжвідомчої робочої групи підлягає своєчасному перегляду та внесенню до нього змін.

До складу міжвідомчої робочої групи входять голова, заступник голови, секретар та учасники групи.

Ураховуючи керівну роль прокурора в координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, голова та секретар міжвідомчої робочої групи визначаються із числа учасників групи – співробітників органу прокуратури, про що зазначається в наказі.

Міжвідомча робоча група створюється з метою запобігання, виявлення, припинення кримінальних правопорушень (у тому числі певної категорії), вчинених у складі організованих груп, злочинних організацій та злочинних спільнот, вирішення інших проблемних питань, пов'язаних з діяльністю у сфері протидії організованим злочинності.

Функціонування групи спрямовується на підвищення ефективності координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії організованим злочинності на основі об'єднання зусиль, спрямованих на реалізацію повноважень, властивих кожному із цих органів, усунення дублювання і паралелізму в їх роботі, виявлення резервів та нових дієвих форм протидії організованим злочинності.

З урахуванням поставленої мети міжвідомча робоча група покликана забезпечити:

– узгодження дій розрізних за компетенцією та об'єднаних досягненням єдиної мети правоохоронних органів, які діють незалежно один від одного та використовують специфічні легальні форми і методи правоохоронної діяльності, для забезпечення найбільш ефективного, своєчасного та комплексного виконання поставлених перед ними завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження в єдиному правовому, організаційному і технологічному полі;

– об'єднання (консолідацію) зусиль та раціональне розподілення сил правоохоронних органів, визначення стратегії і тактики їх взаємодії, однакове врахування їх інтересів;

– злагодженість, послідовність та цілеспрямованість у вирішенні найбільш актуальних завдань;

– збалансованість функцій, збереження рівноваги, оптимальне співвідношення дій, усунення дублювання в роботі правоохоронних органів.

Шрамко С. С.

кандидат юридичних наук,

старший дослідник,

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності

імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ГРОМАДСЬКОГО ЗАПОБІЖНОГО ВПЛИВУ НА ЗЛОЧИННІСТЬ

1. У загальному розумінні об'єктом запобігання є все те, на що спрямована запобіжна діяльність суб'єктів із метою недопущення злочинних проявів, а саме: детермінанти злочинності; криміногенне середовище формування особи злочинця; обставини, що сприяють досягненню злочинного результату; окремі негативні риси людей. Залежно від цільової спрямованості діяльності щодо запобігання злочинності об'єкти запобіжного впливу можна виокремити за низкою напрямів: усунення або обмеження негативних соціальних чинників, які перебувають поза сферою злочинності, але взаємопов'язані з її причинами; вплив на причини та умови злочинних проявів, а також на умови й обставини, що сприяють їм; вплив на негативні чинники безпосереднього соціального оточення особи, що сприяють формуванню антисуспільних настанов, мотивацію злочинної поведінки; вплив на особу, яка перебуває в несприятливих для її формування умовах і яка здатна за своїми моральними якостями вчинити злочин або продовжувати суспільно небезпечну діяльність.

2. Поняття «вплив» розглядається у двох значеннях: 1) дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета; 2) сила влади, авторитету [1, с. 751]. За визначенням науковців, вплив – це постійні або термінові активні інформаційні чи силові дії (або їх сукупність) у виді здійснення суб'єктами запобігання злочинності щодо криміногенних об'єктів конкретних заходів. Водночас запобіжний вплив – це тиск, цілеспрямовані зусилля

відповідних суб'єктів на ті криміногенні об'єкти, які у взаємозв'язку з іншими чинниками породжують явища, що зумовлюють злочинність, злочинну мотивацію й поведінку, а також активізацію антикриміногенних чинників, із метою поступового усунення їх дій і недопущення злочинних проявів [2, с. 84].

Розкриваючи зміст громадського впливу, А. П. Закалюк писав, що в широкому значенні – це вплив суспільства в цілому або його соціальних інститутів, який є вираженням соціальної детермінації особи в соціальному середовищі. У вузькому значенні громадський вплив виявляється на рівні соціальної організації мікросередовища, у безпосередньому соціальному оточенні особи, коли він (громадський вплив) виходить від соціальних груп, з якими особа безпосередньо взаємодіє, а тому більш конкретно, цілеспрямовано, інтенсивно зачіпає особу та її інтереси» [3, с. 19–20]. На думку вченого, громадський вплив за допомогою свого соціально-психологічного механізму забезпечує дотримання прийнятих у суспільстві норм правомірної поведінки, а також слугує засобом соціального контролю та корекції поведінки особи згідно із встановленими нормами й вимогами.

Отже, громадський запобіжний вплив – це складне поняття, яке охоплює силовий та інформаційний тиск на криміногенні явища, що безпосередньо або опосередковано діють на свідомість людей, відвертаючи в деяких з них кримінальну мотивацію. Таким чином, *громадський запобіжний вплив* – це така діяльність громадських формувань (об'єднань) та окремих громадян, яка спрямована, з одного боку, на обмеження та усунення негативних чинників, що можуть сприяти появі в особі протиправної (злочинної) настанови, а з другого – на формування сталої потреби дотримуватися правомірної поведінки.

3. Причиною злочину є сама людина, а саме суб'єктивні явища та процеси, які відбуваються в її психіці. У свою чергу, найближчою до злочину ланкою є вплив на суб'єкта тієї конкретної життєвої обставини, в якій він був перед вчиненням злочину. При цьому конкретна життєва ситуація породжує вольовий акт не сама по собі, а лише у взаємодії з особистістю цієї людини, через її інтереси, погляди, звички, особливості психіки й інші індивідуальні риси [4, с. 15]. Людина – особа свідомою, її поведінка й вчинки мають усвідомлений, цілеспрямований характер. Але, оскільки вона є також особою суспільною, то свідомість формується під впливом різноманітних проявів життя. Соціальне середовище та конкретне суспільство, в якому людина розвивається, формує її життєві настанови, властивості і якості. Відповідно, *об'єктами* громадського запобіжного впливу є насамперед особа, її свідомість, негативні чинники її життєдіяльності, недоліки виховної роботи та стереотипи поведінки, які сприяють вчиненню протиправних дій. Це, наприклад:

– певні контингенти осіб, які вчинили, вчиняють або готуються до вчинення будь-якого злочину;

– особи, які перебувають у кризових предкримінальних, посткримінальних, віктимологічних ситуаціях і потребують соціальної, матеріальної, психологічної, правової та іншої допомоги;

- особи, які перебувають у місцях позбавлення волі або звільнилися з них;
- особи з девіантною поведінкою, у тому числі бездоглядні неповнолітні, схильні до вчинення правопорушень і злочинів;
- місця концентрації кримінальних та інших антисуспільних осіб (кубла, вокзали, ринки, парки, місця розпусти й здирництва тощо).

Список використаної літератури

1. Словник української мови : в 11 т. / І. К. Білодід, А. А. Бурячок. Київ : Наук. думка, 1970. Т. 1. 799 с.
2. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.
3. Закалюк А. П. Общественное воздействие и предупреждение правонарушений. Київ : Наук. думка, 1975. 262 с.
4. Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии (о структуре индивидуального преступного поведения). Москва : Юрид. лит., 1968. 176 с.

Шульга А. М.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та криминології,
Харківський національний університет внутрішніх справ

РОЗДУМИ ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

Для сьогодення характерна нестабільність у всіх сферах життя суспільства: політичній, економічній, соціальній тощо. Особливе місце в негараздах людства посідає невирішена проблема взаємозв'язку з навколишнім природним середовищем – довкіллям. Людська діяльність негативно впливає на його якісний стан. Про це було заявлено 13 березня 2019 р. 250 науковцями [1]. Так, відповідно до здійснених досліджень, було зроблено такі висновки: 1) загальний стан довкілля стабільно погіршується, а «вікно» для відвернення непоправних наслідків зачиняється; 2) безпечне довкілля є передумовою економічного розквіту держав, а також здоров'я та благополуччя людей; 3) нестійкі моделі та тенденції виробництва й споживання, а також нерівність у поєднанні зі збільшенням використання ресурсів, зумовленим зростанням населення, наражають планету на збільшення катастроф природного характеру. Ці тенденції призводять до погіршення якісного стану планети, що, у свою чергу, спричиняє збіднення людей і цілих регіонів; 4) світ потребує розроблення невідкладних заходів збереження природи на Землі; 5) минулі та нинішні викиди парникових газів уже прирекли світ на тривалий період зміни клімату із численними та дедалі більшими ризиками для довкілля й суспільства загалом.

Як ми можемо бачити, основними чинниками критичного стану довкілля є антропогенна діяльність людини. При цьому вона може мати ознаки як законної діяльності, так і бути пов'язаною з порушенням чинного законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища (наприклад, діяльність Харківського «Коксохіму» [2]; металургійних комбінатів

імені Ілліча та «Азовсталі» [3]; Запорізького металургійного комбінату [4] тощо). Основні порушення в цих випадках – перевищення ГПК (гранично допустимої концентрації) забруднюючих речовин. Також свою частку в протиправному погіршенні довкілля мають різні види засмічення, забруднення або ж псування різними викидами, відходами, сміттям, небезпечними речовинами окремих видів природних ресурсів: атмосферного повітря, водних об'єктів, земельних ресурсів, надр, лісів тощо. Значно впливають на загальний стан навколишнього природного середовища незаконне знищення об'єктів рослинного та тваринного світу (наприклад, неконтрольована вирубка Карпатських лісів [5] або ж Гомільшанських лісів на Харківщині [6] тощо).

Для України окремою проблемою, пов'язаною з порушенням чинного екологічного законодавства, є хижацький промисел бурштину [7]. Також не потрібно забувати про незаконне видобування корисних копалин, що використовуються в будівництві (пісок, гравій, глина тощо) [8].

Не варто забувати й про те, що з кримінальними правопорушеннями проти довкілля можуть перетинатися правопорушення корупційної спрямованості, а також інші кримінальні правопорушення, що вчиняються службовими особами чи особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (наприклад, зловживання владою або службовим становищем, зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, службове підроблення, службова недбалість, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, незаконне збагачення, підкуп особи, яка надає публічні послуги, незаконне збагачення, зловживання впливом тощо). Ці правопорушення мають розглядатися лише за правилами сукупності кримінальних правопорушень із відповідними правопорушеннями проти довкілля.

Відповідно до наведеного охорона довкілля кримінально-правовими заходами – надактуальна проблема сучасності. Постійне зростання навантаження на довкілля в результаті розвитку науково-технічного прогресу призводить до негативних змін як у самій природі, так, відповідно, і в суспільстві. Відбувається виснаження запасів природних ресурсів, забруднення довкілля через псування, засмічення чи знищення окремих елементів екологічної системи. Погіршується здоров'я населення, втрачаються естетичні цінності, зникає зв'язок між людиною та природою, підриваються біологічні основи існування всього живого на землі. Масштабність екологічних правопорушень змушує говорити про забезпечення виживання людини як біологічної істоти.

Реакцією на це з боку держави стала криміналізація певних суспільно небезпечних посягань як на довкілля в цілому, так і на окремі його складники (атмосферне повітря, водні об'єкти, земельні ресурси, корисні копалини, рослинний та тваринний світ). Чинний КК України містить багато нових положень і кримінально-правових інститутів, що позитивно відрізняє його від попереднього КК України, який діяв до 1 вересня 2001 р. Так, на-

приклад, новим є створення самостійного розділу, що має назву «Кримінальні правопорушення проти довкілля», до якого включені норми, що передбачають кримінальну відповідальність за завдання шкоди навколишньому природному середовищу.

Потрібно зазначити, що кримінальна відповідальність є найбільш дієвим засобом протидії цим суспільно небезпечним проявам. Це, насамперед, пов'язано з менталітетом, який домінує в суспільстві й зараз. Тому посилення покарання та встановлення кримінальної відповідальності за більший перелік екологічних правопорушень, можливо, відіграє позитивну роль у захисті навколишнього природного середовища від суспільно небезпечних винних і протиправних посягань.

Але ж кримінальна відповідальність не єдиний засіб кримінально-правового впливу на процес охорони навколишнього природного середовища – довкілля. На практиці запроваджено й інші, не менш ефективні засоби, що формують заходи кримінально-правового характеру, які не становлять кримінальної відповідальності. Їм поки що не приділяють достатньо уваги з боку теорії кримінального права і правозастосовної практики. Зокрема, це звільнення від кримінальної відповідальності, обставини, що виключають злочинність діяння, а тим самим і кримінальну відповідальність, добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця, примусові заходи медичного й виховного характеру, спеціальна конфіскація тощо. Але головним і реальним серед них за сучасних умов є все-таки кримінальна відповідальність, яка й потребує самостійного дослідження.

Список використаної літератури

1. Global Environment Outlook 6. URL: https://www.unep.org/resources/global-environment-outlook-6?_ga=2.92386781.1779464921.1645023546-224805404.1645023546 (дата звернення: 01.02.2022).

2. Як Харків продовжує боротьбу за чисте повітря: автопробіги і суди. URL: https://cleanair.org.ua/6273/harkiv_avto161021/ (дата звернення: 01.02.2022).

3. Боротьба Маріуполя за чисте повітря: коли місто сталеварів ним задихає? URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8C%D0%B1%D0%B0-%D0%BC%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%83%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8F-%D0%B7%D0%B0-%D1%87%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5-%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%80%D1%8F-%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8-%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B2-%D0%BD%D0%B8%D0%BC-%D0%B7%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%85%D0%B0%D1%94/a-52701934> (дата звернення: 01.02.2022).

4. Екоактивісти судитимуться за право дихати чистим повітрям у Запоріжжі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/%D0%b5coactivisty-sudytymutsya-za-chyste-povitrya/30968753.html> (дата звернення: 01.02.2022).

5. Масштабна вирубка в Карпатах загрожує екологічною катастрофою. URL: https://kurs.if.ua/news/masshtabna_vyrubka_v_karpatah_zagrozhuie_ekologichnoyu_katastrofoyuvideo_44978.html (дата звернення: 01.02.2022).

6. Вирубка дерев у Національному природному парку «Гомільшанські ліси» – судитимуть чоловіка. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=309838 (дата звернення: 01.02.2022).

7. «Бурштинова лихоманка» загрожує Україні екологічною катастрофою. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%B1%D1%83%D1%80%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%BB%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%B6%D1%83%D1%94-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%8E-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%BE%D1%8E/a-19077234> (дата звернення: 01.02.2022).

8. Незаконне видобування корисних копалин: як посилили відповідальність. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/27/infografika/suspilstvo/nezakonno-vydobuvannya-korysnyh-kopalyn-yak-posylyly-vidpovidalnist> (дата звернення: 01.02.2022).

Юнацький О. В.

кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет «Запорізька політехніка»

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ

За останні десятиріччя спостерігається значне зростання транснаціональної організованої злочинності. Міжнародні злочинні організації ефективно використовують ситуацію, що склалася останнім часом у світі. Транснаціональні злочинні організації в пошуках максимально можливого прибутку ведуть свою діяльність усе більш організовано, враховуючи розбіжності в законодавстві різних країн, діяльності їх правоохоронних органів та небезпеки щодо їх викриття [1, с. 231].

У контексті основних тенденцій глобалізації транснаціональної організованої злочинності за державою для забезпечення своєї безпеки та розвитку зберігаються центральні позиції й переваги у вирішенні таких завдань, як: а) національна безпека, включаючи боротьбу з міжнародним тероризмом, транскордонною злочинністю; б) надання соціальних послуг; в) регулювання ринку; г) контроль над видобутком природних ресурсів; ґ) регулювання міграції; д) вирішення міжетнічних проблем тощо [2, с. 149].

Досвід багатьох держав світу, а також відповідні наукові дослідження вітчизняних науковців засвідчують, що однією з важливих та ефективних форм забезпечення економічної, соціальної, військової, правоохоронної, культурної політики держав є здійснення державного управління відповідними сферами.

Зазначимо, що управлінська діяльність у сфері протидії організованій транснаціональній злочинності – це цілеспрямована діяльність органів державного управління, направлена передусім на створення умов, у яких унеможливується вчинення особливо небезпечних злочинів транснаціонального характеру.

Діяльність органів управління, що спрямована на протидію організованій транснаціональній злочинності, здійснюється на організаційних, юридично-владних, розпорядчих та виконавчих засадах.

З урахуванням особливостей такого об'єкта (сфери протидії організованій транснаціональній злочинності), можна визначити низку основних заходів щодо подолання цього негативного явища.

По-перше, розробити нову Концепцію протидії організованій транснаціональній злочинності, яка має виходити: із необхідності формування відповідної державної політики як одного з основних принципів державного управління; із системного уявлення про відповідне державне управління; із системного розуміння об'єкта та суб'єктів державного управління, а також необхідності прямих і зворотних зв'язків між ними; із об'єктивної потреби вдосконалення протидії організованій транснаціональній злочинності.

По-друге, запровадити в Україні процедуру перевірки законності походження інвестованого капіталу.

По-третє, удосконалити наявну законодавчу базу з питань визначення правового статусу іноземців на території України, особливо в частині протидії нелегальній міграції з урахуванням міжнародних нормативно-правових документів.

По-четверте, інтенсифікувати міжнародну взаємодію з питань протидії організованій транснаціональній злочинності, перспективними формами якої повинні стати: обмін оперативно-розшуковою, оперативно-довідковою і криміналістичною інформацією, а також відповідною архівною інформацією; створення спільних банків даних про учасників організованих транснаціональних злочинних угруповань; спільні планування та реалізація запланованих профілактичних заходів; обмін досвідом з питань тактики та методики виявлення і запобігання злочинам, вчиненим організованими транснаціональними злочинними угрупованнями; проведення спільних операцій із затримання учасників організованих транснаціональних злочинних угруповань; укладення міжнародних угод з цих питань; організація та проведення спільних професійних навчань з питань профілактики злочинів, вчинених організованими транснаціональними злочинними угрупованнями [3, с. 86–87].

Реалізація зазначених вище правових та організаційних заходів, які спрямовані на вдосконалення державного управління у сфері протидії організованій транснаціональній злочинності, неможлива без розроблених теорією управління концептуальних засад, частина з яких, за умови їх нормативного закріплення, набуває правових форм і методів управління.

Варто окремо зазначити, що проблема протидії організованій транснаціональній злочинності вимагає якісної зміни в державному управлінні України та передбачає часткове усунення суперечностей шляхом удосконалення форм управління та запровадження їх на відповідному рівні.

Аналіз наукових праць, у яких досліджено форми управління, а також аналіз об'єкта управління – сферу протидії організованій транснаціональній злочинності, дав змогу зробити висновок, що у сфері протидії організованій

транснаціональній злочинності можна виділити такі форми державного управління: правові, структурні та процесуальні. Водночас ми поділяємо загальноновизнану серед науковців-адміністративістів думку про наявність двох альтернативних форм державного управління: правової та неправової.

Правову форму як пріоритетну варто розглядати у зв'язку з тим, що протидія організованій транснаціональній злочинності є складною та багатогранною проблемою, і саме за допомогою правових форм управління така протидія є можливою.

Наявність структурної форми зумовлена тим, що управління є цілеспрямованою діяльністю певних структур, насамперед, суб'єктів управління. Кожному суб'єкту управління у сфері протидії організованій транснаціональній злочинності відповідає певне місце в структурі системи управління. Сама організаційна структура системи управління має бути побудована відповідно до змісту управління, діяти за характерними цільовій спрямованості принципами, виконуючи певні функції з використанням уповноваженими державними органами та посадовими особами методів управління.

Процесуальна форма державного управління у сфері протидії організованій транснаціональній злочинності реалізується у вигляді певних процедур, які послідовно змінюють одна одну, у певному порядку (процесі). Від того, наскільки правильною є процедура, послідовність, і наскільки точно вона дотримується, у багатьох випадках залежить зміст прийнятих рішень органів державного управління.

Спосіб, за допомогою якого виконуються функції управління протидії організованій транснаціональній злочинності за вищезазначеними формами, у науці дістав назву методу управління. Метод управління визначається як сукупність прийомів, операцій і процедур з підготовки та прийняття, організації й контролю за виконанням управлінських рішень, які приймаються учасниками управлінського процесу [4, с. 38] та являють собою складову управлінського механізму. У свою чергу, серед методів управління можна виділити прямі та непрямі.

Сутність прямих методів управління у сфері протидії організованій транснаціональній злочинності полягає в безпосередньому адміністративному впливі відповідних державних органів (суб'єктів управління) на об'єкт з метою забезпечення його належного функціонування. До прямих методів варто зарахувати: цілеспрямовану державну політику шляхом прийняття відповідних програм; підвищення вимог до ліцензування окремих видів міжнародної економічної діяльності; контроль та нагляд; прийняття відповідних норм; застосування примусових заходів; регулювання умов конкуренції на ринку; регулювання порядку міграції населення та деякі інші.

Непрямі методи управління у сфері протидії організованій транснаціональній злочинності полягають в опосередкованому впливі відповідних державних органів (суб'єктів управління) за допомогою економічних чинників (стимулів) на діяльність об'єкта управління.

До непрямих методів державного управління у сфері протидії організованій транснаціональній злочинності можна зарахувати, зокрема, підвищення заробітної плати та рівня соціальної захищеності службовців, підвищення вимог під час відбору кадрів до відповідних державних органів.

Отже, враховуючи велику суспільну небезпеку організованої транснаціональної злочинності, вважаємо, що протидіяти такому виду злочинності можна лише за умови комплексного використання всіх відомих форм та методів управління.

Крім того, державна регулятивна політика у сфері протидії організованій транснаціональній злочинності повинна здійснюватися з урахуванням двох важливих обставин:

а) світової тенденції розвитку транснаціональної організованої злочинності та досвіду іноземних держав щодо протидії їй. Пріоритетним напрямом вбачається розвиток механізмів, орієнтованих на налагодження ефективної системи накопичення та обміну інформацією з питань протидії транснаціональній злочинності [5, с. 28];

б) існування в умовах становлення ринкової економіки нерозвиненого конкурентного середовища, недосконалих механізмів підприємницької діяльності, неповної й суперечливої законодавчої бази, що зумовлює необхідність активного регулювання економічних відносин з боку держави.

Список використаної літератури

1. Жаровська Г. П. Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / НАВС. Київ, 2019. 593 с.
2. Кресін О., Ткаченко О. Національна держава і право в умовах глобалізації. *Право України*. 2007. № 6. С. 146–149.
3. Проблеми протидії транснаціональній організованій злочинності : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. М. Г. Вербенського. Харків : ХНУВС, 2010. 288 с.
4. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків : Ун-т внутр. справ, 1998. 477 с.
5. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність: кримінологічна характеристика та шляхи запобігання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / ДДУВС. Дніпропетровськ, 2010. 40 с.

Яковець І. С.

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник відділу дослідження
проблем кримінального та кримінально-виконавчого права,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сталіна НАПрН України, м. Харків

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО Й СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ І УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Саме із цього мого виступу на конференції 2007 р. і почалося моє особисте знайомство з Тетяною Андріївною. Вона була першою, хто почав говорити про захисту персоналу системи виконання кримінальних покарань. І це було доволі незвично, оскільки на той момент всюди йшлося суто про

права засуджених та осіб, узятих під варту. Саме Тетяна Андріївна й показала мені, що в будь-якій науковій чи практичній проблемі є завжди дві сторони, і вивчати їх потрібно в комплексі. І віддаючи їй належну шану та повагу, я хочу навести тези свого виступу без змін, а в тому вигляді, в якому ми їх обговорювали з пані професоркою. Тим більше, що, на жаль, ситуація за минулі роки так і не змінилася. Становище персоналу – таке, як і було раніше; змін зазнали лише назви відповідних органів. Але я сподіваюся, що ми продовжимо справу Тетяни Андріївни й спільними зусиллями все ж таки зможемо із часом вплинути на ситуацію та покращити становище працівників органів і установ виконання покарань. Тетяна Андріївна прагнула й робила все можливе для цього.

З 1998 р., тобто із часу виведення кримінально-виконавчої системи з підпорядкування Міністерству внутрішніх справ України, соціальне та правове забезпечення працівників цієї системи набуло іншого організаційно-правового рівня. Це пов'язано передусім з правовим становищем Державного департаменту України з питань виконання покарань, який є самостійним органом виконавчої влади, на який покладається здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. З іншого боку, зміни зумовлені прийняттям 23 червня 2005 р. Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України».

Натомість, у результаті становище персоналу органів і установ виконання покарань жодним чином не поліпшилось, а, навпаки, погіршилось.

По-перше, вищеназваним Законом (п. 19 ч. 1 ст. 18) закріплено обов'язок посадових та службових осіб органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів забезпечувати соціальний захист персоналу ДКВС України та членів їх сімей, хоча в ст. 23 ця функція покладається виключно на державу.

По-друге, незрозумілою видається й тенденція Департаменту та законодавця поширити на персонал ДКВС дію достатньо широкого числа нормативно-правових актів, які регламентують окремі питання діяльності органів внутрішніх справ. У деяких випадках узагалі неможливо чітко та швидко зорієнтуватися, який саме законодавчий акт повинен застосовуватися.

Щодо заробітної плати, то на практиці її рівень продовжує залишатися вельми низьким. Як наслідок: **кадри системою не відбираються, а підбираються.**

Стосовно матеріального забезпечення. *По-перше*, так звані пільги. Закон передбачає поширення на персонал ДКВС ст. 22 та 23 Закону України «Про міліцію», якими визначено пільги при розподілі житла, встановленні квартирних телефонів, влаштуванні дітей у дошкільні заклади, вирішенні інших питань соціально-побутового забезпечення, надання 50-відсоткової знижки по оплаті жилої площі, комунальних послуг, а також палива, компенсації за використання особистого транспорту тощо. Але ж усім відомо, що навіть працівники міліції останніми роками не отримують на практиці забезпечення цих «пільг» через відсутність для їх забезпечення коштів.

По-друге, забезпечення форменим одягом та посвідченнями. Дотепер я не можу зрозуміти: якщо встановлена обов'язкова наявність у кожного працівника відповідного посвідчення, чому проблема винайти кошти на його виготовлення покладається на особу, який воно видається?

Медичне забезпечення та обслуговування. За ч. 7 ст. 23 Закону, персоналу ДКВС гарантується (!) безоплатне медичне забезпечення, яке здійснюється в закладах охорони здоров'я ДКВС. Але на практиці ця норма не дотримується, бо персонал ДКВС отримує необхідне лікування або в поліклініках ОВС на платній основі, або в районних поліклініках за місцем проживання.

Загалом нині виникає доволі абсурдна ситуація: встановлюються обов'язкові медичні огляди, для здійснення яких немає бази – працівники зобов'язані їх проходити в лікувальних закладах ОВС за власні кошти.

Правовий захист. Як уже зазначалося, законодавець має невиправдане тяжіння до зрівняння персоналу ДКВС з працівниками органів внутрішніх справ, але ось при визначенні основ правового захисту це не було використано, хоча в цьому випадку мало б позитивні наслідки.

Правовий захист персоналу ДКВС полягає лише в обмеженні розголошення відомостей про його місце проживання в засобах масової інформації та наданні відомостей про проходження ним служби з дозволу керівництва. На відміну від працівника міліції, персоналу ДКВС держава **НЕ** гарантує у відповідних нормах Закону захист життя, здоров'я, честі, гідності, життя, майна тощо.

Цей перелік незахищеності можна продовжувати доволі довго. Але так не повинно бути. Незахищений працівник не може гарантувати захищеність засуджених. Вважати інакше – нонсенс. Безправність породжує безправність. Й іншої думки просто не може бути.

Потрібно чітко уявити, що перший та найважливіший аспект діяльності ДКВС та забезпечення належного поводження із засудженими та заарештованими – це персонал, його **кадрове забезпечення**. Важливість саме цього аспекту неодноразово відзначали й експерти Ради Європи. Керівництво Департаменту та регіонального управління також завжди наголошує, що саме кадри є найбільшою цінністю в нашій системі. Кадри надають змогу досягти цілей, які ставляться перед органами й установами кримінально-виконавчої системи.

Ми ніколи на навчимося поважати права заарештованих та засуджених, якщо ми не почнемо по-справжньому поважати права персоналу. Персонал не буде ставитись до заарештованих та засуджених, як годиться, коли до нього ставляться непорядно. Тому засадничим є уважне ставлення до персоналу. Ми, безумовно, повинні захищати права заарештованих та засуджених, але водночас дбати й про права персоналу.

Установа – це не лише приміщення для правопорушників. Це не меншою мірою приміщення та певні зручності для персоналу. Тому завжди, коли ми говоримо про поліпшення умов в установах виконання покарань,

повинні мати на увазі й поліпшення умов для персоналу, його соціальний та правовий захист.

Саме тому необхідно невідкладно впровадити такі основні напрями та заходи, спрямовані на корегування політики України у сфері виконання кримінальних покарань:

1. Внести зміни до чинного законодавства, щоб правове становище персоналу Державної кримінально-виконавчої служби визначалося окремими нормативно-правовими актами, з урахуванням специфіки діяльності з виконання кримінальних покарань, із суворим додержанням вимог Конституції України, принципів і норм міжнародного права та вітчизняного законодавства, що регламентує як права і свободи людини та громадянина, так і безпосередньо стосується функціонування й діяльності органів і установ виконання покарань.

2. Правовий статус працівників Державної кримінально-виконавчої служби України має відповідати становищу державних службовців, з урахуванням чого необхідно поширити на них відповідні норми чинного законодавства.

3. Зусилля керівництва Департаменту, його територіальних органів керівництва повинні бути спрямовані на підвищення уваги до питань дотримання прав і поважання гідності не тільки осіб, які відбувають кримінальні покарання, а й персоналу, та не обмежуватись лише гаслами про це.

4. Невідкладним є створення належних умов роботи персоналу кримінально-виконавчої служби України та практична реалізація його соціально-правового захисту, бо без цього зусилля щодо подальшого реформування діяльності органів і установ виконання покарань, запровадження пробації, гуманізація процесу виконання кримінальних покарань й утвердження поважання працівниками прав і свобод людини та громадянина не будуть мати бажаного результату.

5. Необхідно ретельніше підходити до вирішення кадрових питань у системі, упроваджувати практику залучення НУО та спостережних комісій до обговорення й консультацій із цих питань.

Ярешко О. В.

кандидат юридичних наук, суддя,
Господарський суд Запорізької області, м. Запоріжжя

ЮРИДИЧНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Принцип «верховенства права» закріплений у преамбулі Статуту Ради Європи поряд із двома іншими: принципом свободи особи та принципом політичної свободи – як принцип, що лежить в основі справжньої демократії. Відповідно до ст. 3 Статуту, визнання принципу «верховенства права» є обов'язком кожної держави, що стає членом Ради Європи. Поняття «верховенство права» сукупно з поняттями «демократія» та «права людини» – це три підвалини, на яких була заснована Рада Європи.

Ми пам'ятаємо, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) 1950 р. стала інструментом, за допомогою якого на регіональному рівні запроваджено положення Загальної декларації ООН 1948 р., у преамбулі якої проголошено, що «права людини мають бути захищені верховенством права» (*by the rule of law*).

Перед Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) від самого початку його діяльності постала проблема відсутності чіткого визначення поняття «верховенства права», що його можна було б застосовувати уніфіковано – як на рівні різних національних систем права, так і на загальноєвропейському рівні.

Національне законодавство також не надає такого уніфікованого поняття.

Відповідно до ст. 8 Конституції України, в Україні визнається й діє принцип верховенства права. Процесуальні кодекси України прямо зобов'язують суди при розгляді справи керуватися принципом «верховенства права».

Слушним є посилання на рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2004 від 02.11.2004, відповідно до якого верховенство права – це панування права в суспільстві. Право не обмежується лише законодавством, а включає й інші регулятори – мораль, традиції, звичаї тощо.

Для розуміння суті та визначення поняття «верховенство права» важливим є звернення до Доповіді Венеційської комісії (Європейської комісії «За демократію через право») «Верховенство права» 2011 р., відповідно до якої серед шести основних елементів верховенства права названо такі, як: 1) законність; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя; 5) дотримання прав людини; 6) заборона дискримінації та рівність перед законом.

Принцип юридичної визначеності (*legal certainty*) називається «істотно важливим для питання довіри до судової системи та верховенства права». Він є «істотно важливим також і для плідності бізнесової діяльності, щоб генерувати розвиток та економічний поступ».

Ця довіра досягається завдяки таким чинникам.

По-перше, держава повинна зробити текст закону легко доступним, чітким і точним, спрямованим на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини завжди залишались передбачуваними. Норму не можна розглядати як «закон», якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю, щоб кожна особа могла регулювати свою поведінку. Кожен повинен мати можливість – у разі необхідності за належної правової допомоги – передбачити, наскільки це розумно за конкретних обставин, ті наслідки, до яких може призвести певна дія. Поряд із цим пам'ятаємо, наскільки чітко не були б сформульовані правові положення, завжди існує елемент судового тлумачення, оскільки завжди існує потреба в роз'ясненні спірних питань та в пристосуванні до зміни обставин (Ухвала ЄСПЛ щодо прийнятності Заяви «Салов проти України»).

Говорячи про чіткість закону, вважаємо цілком слушним застосовувати це положення й до тексту судового рішення. Для забезпечення юридичної визначеності кожному має гарантуватися зрозуміле для сприйняття, передбачуване за змістом та формою, не обтяжене зайвими посиланнями судового рішення.

На завершення стислого аналізу першого чинника варто також нагадати про те, що зворотна дія юридичних норм (закону) суперечить принципу юридичної визначеності, оскільки суб'єкти права повинні знати наслідки своєї поведінки, як зазначено вище.

По-друге, держава (органи держави) зобов'язана неухильно дотримуватися законів і процедур, які сама запровадила, і застосовувати їх у передбачуваний спосіб та з логічною послідовністю, аби кожна особа могла скерувати свою поведінку. Звичайно, у цій процедурі є місце й дискреції (дискреційним повноваженням), проте обсяг, підстави, умови та спосіб її здійснення мають бути достатньо чітко виписані, аби кожна особа знову ж таки мала можливість відповідним чином захистити себе від можливих свавільних дій держави. У цьому аспекті показовою є відома справа в ЄСПЛ «Олександр Волков проти України».

По-третє, в основі принципу юридичної визначеності – відоме з римського права положення *res judicata* – поваги до остаточного рішення суду, відповідно до якого рішення повноважного суду, яке набрало законної сили, є обов'язковим для кожного й не може переглядатися чи ставитися під сумнів (справа ЄСПЛ «Брумареску проти Румунії»). Жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з метою домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі. Повноваження судів вищого рівня з перегляду мають здійснюватися для виправлення судових помилок і недоліків, а не задля нового розгляду справи. Таку контрольну функцію не потрібно розглядати як замасковане оскарження, і сама лише ймовірність існування двох думок стосовно предмета спору не може бути підставою для нового розгляду справи (справа ЄСПЛ «Христов проти України»).

Відхід від цього принципу можливий лише, коли цього вимагають вагомі й непереборні обставини. Як правило, у таких обмежених випадках має бути достатньо зрозуміла кожному аргументація застосування цієї підстави, мотиви, з яких виходив державний орган, зокрема суд, та висновки щодо наслідків її застосування. Відтак, судові органи мають бути надзвичайно обачними при застосуванні «нововиявлених обставин» як підстави для перегляду судового рішення, яке набрало законної сили. Показовою є справа ЄСПЛ «Желтяков проти України», де Суд констатував, що не було жодної підстави вважати, що втручання в остаточне рішення суду по кримінальній справі стосувалося серйозного порушення процесуальних норм.

Варто зауважити, що це положення принципу «юридичної визначеності» тісно пов'язане також з принципом «належного урядування», відповідно до якого, зокрема, помилки держави (суду) не можуть виправдовуватися чи покладатися надмірним тягарем на добросовісну особу. Завжди має

бути забезпечена, наскільки це можливо, справедлива рівновага між інтересами відповідної особи та необхідністю підтримання ефективності системи судочинства.

На додаток, варто також пам'ятати, що дотримання положення *res judicata* як складової принципу «юридичної визначеності» неможливе без виконання судового рішення – належною особою, ефективною процедурою та в належні строки. Як зауважує Рада Європи, у приватних спорах виконання остаточних судових рішень може потребувати допомоги з боку державних органів, аби уникнути будь-якого ризику «приватного правосуддя», що є несумісним з верховенством права.

Ященко А. М.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ЩОДО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ПОТЕРПІЛОМУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ТА ПРИВАТНО-ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАННЯ

Кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, дізнавачем, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, перелік яких визначений у ч. 1 ст. 477 КПК України, та яке підлягає безумовному закриттю за волею потерпілого у випадку його відмови від обвинувачення (ч. 4 ст. 26, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України).

Ознайомлення зі змістом п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України також дає змогу дійти висновку, що притягнення до кримінальної відповідальності, у тому числі й обвинувачення в суді, може бути здійснено не лише в приватному, а й у приватно-публічному порядку.

Кримінальним провадженням у формі приватно-публічного обвинувачення є провадження, яке також може бути розпочате слідчим, дізнавачем, прокурором лише на підставі заяви потерпілого, однак яке закриттю у випадку його відмови від обвинувачення не підлягає. У цьому випадку йдеться про кримінальні провадження, розпочаті за заявою потерпілих за фактом вчинення щодо них кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. Згідно із ч. 1 ст. 477 КПК України, а також всім відомою правовою позицією вищої судової інстанції (справа № 647/1931/19 [1]), до таких кримінальних правопорушень належить не лише кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК України, але й інші передбачені в ч. 1 ст. 477 КПК України правопорушення, якщо їх вчинення поєднане з насильством фізичного, сексуального, психологічного або економічного характеру щодо одного з інтимних партнерів або близьких осіб. Це, зокрема: 1) кримінальні проступки, передбачені ст. 125, ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 129, ст. 132, ст. 145, ч. 1, 2 ст. 154, ч. 1 ст. 162, ч. 1 ст. 163, ч. 1 ст. 164, ч. 1

ст. 165, ч. 1 ст. 168, ч. 1 ст. 182, ст. 195, ст. 231, ст. 232, ч. 1 ст. 355, ст. 356 КК України; 2) нетяжкі злочини, передбачені ч. 1 ст. 122, ч. 1 ст. 133, ст. 134, ч. 1 ст. 142, ст. 151-2, ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 153, ч. 3 ст. 154, ст. 180, ч. 2 ст. 182, ч. 1 ст. 194 КК України.

У кримінальних провадженнях у формі приватного та приватно-публічного обвинувачення, як, до речі, і публічного обвинувачення, відшкодування шкоди потерпілому від кримінального правопорушення є гарантованим та ефективним засобом захисту його прав та законних інтересів. При цьому такий засіб захисту може призвести до настання різних за своїм сутнісним змістом кримінально-правових наслідків вчиненого кримінального правопорушення.

Так, ст. 479 КПК України декларовано, що відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї. Вказане законодавче положення дає підстави окремим науковцям стверджувати, що відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди є однією з умов закриття провадження у справах приватного обвинувачення при укладенні угоди про примирення з особою, яка вчинила кримінально каране діяння. У предмет доказування в таких провадженнях входить встановлення факту добровільного та вільного волевиявлення потерпілого щодо реалізації ним права на укладення угоди про примирення, а також факту відшкодування шкоди, завданої протиправним посяганням [2, с. 994].

Зазначена доктринальна позиція не позбавлена недоліків, оскільки відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в жодному разі не може бути однією з умов закриття провадження у справах приватного обвинувачення при укладенні угоди про примирення. Угода про примирення – це взаємна добровільна домовленість між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим (підсудним), письмово закріплена у визначені законом формі у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення і згодом затверджена судом. Юридичним наслідком укладення угоди про примирення, обов'язковим змістовним елементом якої є відшкодування шкоди чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням такої шкоди, є не закриття провадження, а або призначення узгодженого сторонами угоди про примирення покарання, або звільнення винного від відбування покарання з випробуванням.

Отже, зі змісту ст. 479 КПК України випливає, що відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може призвести до відмови потерпілого від обвинувачення та, як наслідок, до закриття кримінального провадження на підставі п. 7 ч. 1 ст. 284, тобто до ненастання кримінальної відповідальності або, навпаки, до покладання на винну особу кримінальної відповідальності у формі призначення покарання в загальному порядку, призначення узгодженого пока-

рання на підставі угоди про примирення або звільнення від відбування покарання з випробуванням у зв'язку з укладанням такої угоди з обмеженням правового статусу звільненої особи.

Крім того, зі змісту ст. 479 КПК України впливає те, що відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення водночас з досягненням примирення з потерпілим може призвести й до закриття кримінального провадження судом зі звільненням особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України. У цьому випадку варто зауважити, що примирення з потерпілим як одна з умов звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України відповідно до позиції вищої судової інстанції полягає, з одного боку, у добровільному волевиявленні потерпілого – його проханні (клопотанні) про звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України або у відсутності заперечень щодо такого звільнення, а з іншого – у відсутності заперечень щодо такого звільнення з боку самого підозрюваного, обвинуваченого [3].

У зв'язку із цим доречно зазначити, що звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України, як і призначення узгодженого покарання або звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі угоди про примирення, хоча й можливе в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, але не є сутнісним проявом інституту приватного обвинувачення (ст. 477–479 КПК України). У справах приватного обвинувачення визначальна роль належить потерпілому від кримінального правопорушення, оскільки саме від нього залежить вирішення питання про здійснення подальшого кримінального переслідування особи або, навпаки, про його завершення, тобто про закриття раніше розпочатого ним же кримінального провадження у зв'язку з його відмовою від обвинувачення. Натомість, регламентація ст. 46, ч. 5 ст. 65, ч. 2 ст. 75 КК України зумовлена іншим – ідеєю відновного правосуддя як винятково новітнього уявлення про способи вирішення кримінально-правових конфліктів на засадах публічності кримінального провадження, що є проявом відомого зарубіжному законодавству інституту медіації.

Саме тому колегія суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду справі № 712/1710/19 робить висновок, що відмова потерпілого від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження на підставі відповідної ухвали суду, що виключає одночасне прийняття судом рішення про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності за такою nereабілітуючою підставою, як примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) [4].

Що стосується кримінально-правових наслідків відшкодування шкоди потерпілому в кримінальному провадженні у формі приватно-публічного обвинувачення, то закриття кримінального провадження у зв'язку з відмовою від обвинувачення в такому разі є недопустимим, але не виключається можливість закриття кримінального провадження судом у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 або

ст. 45 КК України. Однак, найбільш імовірним таким наслідком все ж таки може бути призначення судом покарання в загальному порядку або призначення узгодженого покарання у випадку затвердження угоди про примирення, за умови її укладення лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника, або звільнення від відбування покарання з випробуванням у зв'язку з затвердженням такої укладеної угоди про примирення.

Таким чином, відмова потерпілого від обвинувачення, примирення з потерпілим та укладення угоди про примирення, що може відбутися в результаті відшкодування шкоди потерпілому, як самостійні правові явища можуть призвести до настання істотно відмінних один від одного кримінально-правових наслідків вчиненого протиправного діяння. Для потерпілого в кримінальному провадженні у формі приватного або приватно-публічного обвинувачення вони особливого значення не мають. Натомість для підозрюваного, обвинуваченого, навпаки, настання певного кримінально-правового наслідку може мати принциповий характер, оскільки це впливатиме на його майбутній правовий статус.

Список використаної літератури

1. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі ВС від 07.04.2020 у справі № 647/1931/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89035028?Fbclid=iwar0mqtbnz0kjck21htpnjitgj2aizyx9nxqbhu5t6yfcbaz1wuocmktab0> (дата звернення: 12.02.2022).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

3. Постанови колегії суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20.05.2021 у справі № 761/12266/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97175041> (дата звернення: 18.02.2022).

4. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду від 03.06.2020 у справі № 712/1710/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675558> (дата звернення: 18.02.2022).

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОГО ПРАВА В ПРАЦЯХ АСПРАНТІВ І СТУДЕНТІВ

Бабак М. А.

аспірант кафедри конституційного, адміністративного та трудового права,
Національний університет «Запорізька політехніка»;
науковий керівник – Пальченкова В. М., доктор юридичних наук,
професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права,
Національний університет «Запорізька політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ РЕЖИМУ ВІДБУВАННЯ У ВИПРАВНИХ АРЕШТАНСЬКИХ РОТАХ ЦИВІЛЬНОГО ВІДОМСТВА

У першій половині ХІХ ст. в Російській імперії кримінальні закони стали передбачати покарання, виконання яких було пов'язане з покладанням трудових обов'язків на засуджених осіб, зокрема в пенітенціарній системі імперії було запроваджено виправні арештантські роти цивільного відомства. Сутність арештантських рот полягала у використанні праці засуджених для потреб економічного розвитку держави. Кримінальна політика Російської імперії визначала пріоритетне використання праці засуджених, що забезпечувало надходження додаткових коштів до державної скарбниці.

Вивчення наукової літератури дає підстави стверджувати, що науковці незначну увагу приділили тематиці дослідження режиму відбування покарання у виправних арештантських ротах цивільного відомства. Однак, на наш погляд, завдання виправлення антисоціальних ухилів злочинців, будучи однією з пріоритетних у пенітенціарній системі України, вимагає ретельного аналізу не лише практики західних країн, а й національного історичного досвіду, зокрема накопиченого в цій сфері під час перебування українських губерній під владою режиму самодержавства.

Розкриваючи обрану тематику, ми можемо зазначити, що одним з перших нормативних актів, який закріпив режим у виправних арештантських ротах цивільного відомства в Російській імперії, стало Положення для арештантських рот цивільного відомства 1830 р. [1]. Згідно зі ст. 2 Положення, до арештантських рот ув'язнювалися: а) бродяги; б) засуджені до заслання в Сибір за малозначні проступки; в) засуджені до кріпосних робіт на строк за малозначні проступки; г) засуджені до ув'язнення в робітничі будинки. Тобто арештантські роти, відповідно до Положення, ще не стали самостійним видом покарання, а лише альтернативою для осіб, засуджених до заслання, кріпосної роботи, та ув'язнених до робітничих будинків. Також Положення не містило визначених термінів перебування засуджених в арештантських ротах. Лише у 1834 р. було прийнято Указ «Про визна-

чення терміну перебування у цивільних арештантських ротах Новоросійського краю бродяг», яким визначено термін утримання лише для такої категорії, як волоцюги, інші засуджені вважались «всегдашними», тобто не мали визначеного терміну перебування. Бродяги утримувалися в арештантських ротах до 15 років, але вони могли бути звільнені раніше від визначеного терміну за розпорядженням генерал-губернатора, але не менше ніж через 10 років [2].

Засуджені до арештантських рот диференціювалися на два розряди: а) бродяги; б) злочинці. Рота ділилася на відділення, в яких не повинно перебувати більше ніж десять осіб. Також не допускалося, щоб у роті перебували особи різних правових станів. Командування відділення покладалося на унтер-офіцера.

Згідно зі ст. 7 Положення 1830 р. визначалися особливості режиму перебування в арештантських ротах, засуджені підкорювалися суворій військовій дисципліні. Засудженим заборонялося самотійно виходити за межі території арештантської роти без нагляду (ст. 9 Положення). Перед виходом на зовнішні роботи арештанти шикувалися в дві шеренги за військовим зразком, після чого відбувалася перекличка. Біля кожного відділення з лівої сторони повинен був іти унтер-офіцер та конвой. Усі рухи арештанти здійснювали за командними наказами офіцера. Під час виконання робіт конвою заборонялося відпускати арештантів для відправлення особистих потреб. Арештанти мали таке право лише під час «шабашу» та за обов'язкової участі конвоїра. На керівництво арештантської роти держава покладала обов'язок тримати роти в чистоті, а засуджені повинні бути завжди поголені та охайні.

Керівництво державою, оцінивши переваги та визнавши недоліки у функціонуванні арештантських рот у 1845 р. згідно з Уложенням «Про покарання кримінальні і виправні», закріплює арештантські роти цивільного відомства як самотійний вид покарання. Арештантські роти посіли перше місце в системі виправних покарань на загальноімперському рівні [3]. У цьому ж році було розроблено Загальне положення про арештантські роти цивільного відомства, у якому визначено режим відбування покарання [4].

Так, згідно з Положенням 1845 р., у роти засуджені потрапляли не за становими ознаками, а на підставі рішень уповноважених суб'єктів: а) за вироком суду; б) за розпорядженням уряду, бродяги та втікачі; в) за вироком міських і сільських громад; г) за вироком громад і розпоряджень поміщиків. У ротах утримувалися злочинці й бродяги, утікачі та особи, які відпрацьовують недоїмки, люди порочної поведінки за вироком громади. Особливістю вказаного покарання було те, що воно тягло за собою втрату всіх особливих прав і переваг за станом або присвоєним званням (п. 1 ст. 34 Уложення 1845 р.).

За вказаним Уложенням 1845 р. засуджені могли перебувати в арештантських ротах цивільного відомства від одного до десяти років. Перед відправленням засудженого до арештантської роти в обов'язковому порядку

його оглядав лікар, який за результатами надав довідку про придатність перебування в ротах (ст. 9 Положення 1845 р.).

Для осіб, які підлягали тілесним покаранням, потрапляння до арештантської роти починалося з побиття різками. Кількість ударів залежала від терміну покарання у виправних арештантських ротах: від восьми до десяти років – покарання різками від 90 до 100 ударів (ступінь 1); від шести до восьми років – від 80 до 100 ударів (ступінь 2); тимчасово від чотирьох до шести років – від 70 до 80 ударів (ступінь 3); тимчасово від двох до чотирьох років – від 60 до 70 ударів (ступінь 4); на один рік до двох років – від 50 до 60 ударів (ступінь 5).

Результативність праці в арештантських ротах досягалася шляхом особливого режиму утримання засуджених, що був заснований на військової дисципліні. Військова дисципліна за Положеннями 1845 р. мала схожість з Положенням 1830 р. Вона полягала в тому, що арештанти формувалися в підрозділи до десяти чоловік за військовим зразком, дотримувалися стройового порядку та всі рухи виконували за військовим наказом. На зовнішні роботи арештанти вирушали стройовим порядком (ст. 36 Положення 1845 р.).

Згідно зі ст. 45 Положення 1845 р., арештанти працювали з понеділка по суботу, окрім неділі та святкових днів.

Начальницькому складу роти ставилося в обов'язок піклуватися про те, щоб арештанти навчалися певного ремесла (ст. 32 Положення 1845 р.), і моральне виправлення засуджених (ст. 44 Положення 1845 р.). Для морального виправлення засуджених при арештантських ротах вводилася посада священника як духовного отця й наставника роти. Щодня, вранці та ввечері, проповідувалися молитви, у святкові дні арештанти виводилися до церкви на літургії. Для підтримки в арештантах прагнення до виправлення наказувалося читати настанови про обов'язки християнина, підданого та про покараннях і поступове полегшення долі злочинців, які каються у своїй вині (ст. 50, 51, 56 Положення 1845 р.). Під час великого поста арештанти православної віри повинні були готувати самостійно їжу (ст. 53 Положення 1845 р.).

Згідно зі ст. 74 Положення 1845 р., за порушення режиму відбування керівництво рот могло накласти на арештантів такі стягнення: за малозначні провини: 1) догану в присутності інших; 2) арешт у темній камері на дві доби; 3) позбавлення гарячої їжі на період від двох до чотирьох днів; 4) покарання різками до 30 ударів. За більш вагомні порушення могли застосовуватися: 1) посилення тілесного покарання до 100 ударів різками; 2) гоління половини голови засудженого; 3) тимчасове заковування в кайдани.

Персоналу наказувалося щомісяця робити аналіз поведінки арештантів та записувати висновки до спеціального журналу. За наявності належної поведінки й успішної праці режим для таких арештантів міг пом'якшуватися. Такі арештанти допускалися за дозволом ротного командира до нагляду за роботами інших арештантів.

Арештанти вибували з рот: а) після відбуттям призначеного терміну; б) у разі втрати працездатності; в) за вимогою громади або поміщика; г) за рішенням суду (ст. 80 Положення 1845 р.). Під час звільнення арештанту надавалися певні грошові кошти для підтримки звільненого (ст. 85 Положення 1845 р.).

Після відбуття, відповідно до ст. 81, 82, 83 Положення 1845 р., встановлювався чотирирічний нагляд, який передбачав, що звільнений арештант не мав права самостійно змінити та покинути місце свого проживання без дозволу.

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що арештантські роти, за Положеннями 1830 р., не були самостійним видом покарання, лише після 1845 р. вони стали самостійним видом виправних покарань.

Режим в арештантських ротах повинен був позитивно вплинути на формування таких якостей особистості засуджених, як усвідомлення до життя та суспільного устрою, уміння стримувати потяги до вчинення злочинів тощо.

Вказаного досягали за допомогою суворих умов відбування (перебування закритих установах (острог, казарма), наявності військової дисципліни, залучення до важких робіт, можливості застосування тілесних покарань, застосування стягнень за порушення режиму), а також застосування цілеспрямованої виховної роботи (використання священнослужителів, аналіз поведінки засуджених, можливості пом'якшення режиму).

Список використаної літератури

1. Положения о арестантских ротах гражданского ведомства, предполагаемых сформировать в Одессе и других местах Новороссийского края. *ПСЗРИ. Собрание второе*. Т. V (1830). № 3786.

2. Об определении срока бытности в гражданских арестантских ротах Новороссийского края бродяг. *ПСЗРИ. Собрание второе*. Т. IX (1834). № 6904.

3. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года : вебсайт. URL: https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_002889696?Page=19&rotate=0&theme=white (дата обращения: 06.02.2022).

4. О положении исправительных арестантских ротах гражданского ведомства. *ПСЗРИ. Собрание второе*. Т. XX (1845). № 19285.

Барбарош Л. М.

аспірант кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів;
науковий керівник – Пузирьов М. С., доктор юридичних наук,
старший дослідник, начальник відділу наукової діяльності
та міжнародного співробітництва,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В ДОМАШНІЙ СФЕРІ

У сучасній кримінології проблема особи злочинця є однією з ключових. Так, жоден підручник, монографія або дисертація не обходяться без

підрозділу, присвяченого характеристиці особи, що вчиняє кримінальне правопорушення, запобігання якому становить предмет кримінологічного дослідження. Значущість цієї складової предмета кримінології пов'язана з тим, що злочин, будучи актом свідомої людської поведінки, великою мірою зумовлюється сутністю й особливостями особи, яка обирає таку форму поведінки, тому потребує глибокого вивчення для подальшого запобігання індивідуальним злочинним виявам [1, с. 115].

Як зауважував Ю. М. Антонян, успішне запобігання злочинам можливе лише в тому випадку, якщо увага буде сконцентрована на особистості злочинця, оскільки саме особистість – носій причин їх вчинення. Тому можна сказати, що ця особистість є основною та найважливішою ланкою всього механізму злочинної поведінки. Ті її особливості, що породжують таку поведінку, повинні бути безпосереднім об'єктом запобіжного впливу. Тому проблема особистості злочинця належить до головних і водночас найбільш складних у кримінології [2, с. 6].

Відтак, з'ясування системотвірних ознак, які в сукупності утворюють характеристику особи злочинця в домашній сфері, є не самоціллю, а створює передумови для вироблення ефективних індивідуально-профілактичних заходів запобігання прокуратурою домашній злочинності. Водночас детальне вивчення особи злочинця в системі кримінологічної характеристики домашньої злочинності ускладнюється тим, що узагальнену характеристику неможливо отримати лише з вивчення даних про особу кривдника, адже досліджуваний вид злочинності не обмежується лише домашнім насильством (ст. 126-1 КК України).

У юридичній літературі існує багато точок зору щодо поняття особи злочинця. Наприклад, на думку І. М. Даньшина, особа злочинця – це сукупність істотних і стійких соціальних рис і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у цьому особі – ознак суспільної небезпечності, у зв'язку із чим вона й притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [3, с. 65].

Початковий момент появи «особи злочинця» збігається з фактом вчинення кримінального правопорушення. При визначенні моменту появи особи злочинця не можна не враховувати процесуального аспекту цієї проблеми, зокрема принципу презумпції невинуватості [4, с. 17–18]. Отже, можна зробити висновок, що про особу злочинця можна говорити лише тоді, коли така особа вчинила злочин, що констатовано в обвинувальному вирокі суду, котрий набрав законної сили.

На думку О. М. Джужі, особу злочинця потрібно вивчати на трьох рівнях: 1) одиничному, коли визначаються риси певного злочинця; 2) груповому – для характеристики злочинців у певній підсистемі злочинів; 3) на загальному рівні [5, с. 20]. Водночас вивчення особи здійснюється для того, щоб знайти типові риси деформації особи, враховуючи особливості з тієї чи

іншої категорії кримінальних проваджень, що необхідно враховувати при здійсненні заходів запобігання аналогічним злочинам.

Варто зауважити, що із практичної точки зору дані про особу злочинця, який вчиняє кримінальне правопорушення в домашній сфері, не є чітко систематизованими. Адже в практичній діяльності вчиняються різні за родовим об'єктом кримінальні правопорушення, які можуть бути дотичними до домашньої сфери як у широкому, так і вузькому розумінні.

Проте, у будь-якому разі вчені одностайні в тому, що будь-яка особа стає особою злочинця лише після вчиненого нею діяння, яке містить ознаки кримінального правопорушення, і тому така особа вивчається кримінологами саме під цим кутом зору [6, с. 7–48; 7; 8].

Таким чином, ґрунтуючись на загальній теоретичній базі вчення про особу злочинця, кримінологи провели й низку досліджень, що спрямовані на вивчення осіб злочинців певних категорій. Вивчення наукових доробків за цим напрямом засвідчує, що здебільшого наявні дослідження мають загальний характер, і в них не завжди акцентовано увагу на вивченні осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення саме в домашній сфері. На нашу думку, такий стан наукових досліджень є неприйнятним для сучасного розвитку кримінологічної теорії і практики, оскільки суттєво ускладнює вироблення дієвих науково-практичних заходів щодо запобігання прокуратурою домашній злочинності. Адже вважаємо, що особливості домашньої сфери й сімейних і побутових відносин неодмінно накладають певний відбиток на особу та її психологію, що важливо насамперед із позицій індивідуальної профілактики.

Із методологічної точки зору особа злочинця вивчається крізь призму її структури, яку вчені визначають як сукупність кримінологічно значущих особистісних якостей особи, об'єднаних у певні групи [9; 10]. Варто зауважити: якщо саме визначення особи злочинця є відносно сталим у кримінології, то набір характеристик (груп ознак особи злочинця) характеризується певним плюралізмом. Так, у сучасних кримінологічних дослідженнях називають від 4 до 7 основних ознак і від 30 до 40 складових елементів цих ознак, які утворюють теоретичні основи кримінологічної характеристики особи злочинця [11, с. 281–282; 12, с. 66–71].

Серед відповідних ознак та їхніх елементів учені найчастіше виділяють такі, як: соціально-демографічні (стать, вік, освіта, сімейний стан, професія, місце проживання тощо), соціально-рольові (найближче оточення, побутові відносини, сімейні відносини тощо), кримінально-правові (дані про вид кримінального правопорушення, мотивація кримінально-протиправної поведінки, одноособовий чи груповий характер, вид рецидиву тощо), морально-психологічні (світогляд, духовність, погляди, установка, переконання, ціннісні орієнтації тощо) та ін. [11, с. 281–282; 12, с. 66–71]. Однак, проведений аналіз наукової літератури засвідчив, що основні з перерахованих ознак (соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні) неодмінно супроводжують вивчення особи злочинця, незалежно від конкретно взятої сфери вчинення кримінального правопорушення.

Отже, під особою, яка вчиняє кримінальні правопорушення в домашній сфері, потрібно розуміти сукупність її соціально-демографічних, соціально-рольових, кримінально-правових та морально-психологічних ознак і властивостей, що виявляються в злочинній поведінці, детермінованій агресією до сімейного оточення.

Список використаної літератури

1. Закалюк А. П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения. Москва : Юрид. лит., 1986. 192 с.
2. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическое исследование : монография. Москва : Норма : Инфра-М, 2015. 368 с.
3. Криминологія: Загальна і Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд ; за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.
4. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическое исследование : монография. Москва : Норма : Инфра-М, 2015. 368 с.
5. Джужа О. М., Горлач С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21.
6. Абельцев С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия. Москва : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2000. 207 с.
7. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (криминологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків : ФОП Макаренко, 2014. 360 с.
8. Валуйська М. Ю. Криминологічна характеристика особистості злочинців, що вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 17 с.
9. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 2: Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
10. Криминологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. В. В. Чернея, О. М. Джужі. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
11. Криминологія : підручник / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
12. Криминологія. Загальна частина. Альбом схем / авт.-упор.: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик, О. С. Шеремет. Чернігів : ПАТ «ПВК Десна», 2015. 658 с.

Бартош І. І.

аспірантка кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

ПРО ПРИВОДИ ДЛЯ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЗЛОВЖИВАНЬ НА ОПТОВИХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКАХ (СТАТТІ 222-2 ТА 232-3 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

Вітчизняні криминалісти вже неодноразово висловлювали занепокоєння з приводу нетипово високих кількісних показників правотворчості щодо оновлення законодавства України про відповідальність за господарські кримінальні правопорушення (далі – к. Пр.). Пояснювалося це тим, що за час дії чинного КК у стінах ВРУ й на інших владних пагорбах так і не була сформована стратегія розвитку відповідного законодавства, що призвело до того, що для законотворчості у сфері кримінально-правової охорони

господарської діяльності характерним стало внесення численних, непродуманих і нерідко позбавлених практичного сенсу змін, які суперечать чинним приписам КК [1; 2].

Незважаючи на обґрунтовані зауваження науковців, законодавець, вже традиційно ігноруючи останні, поки що не поспішає робити кроки, спрямовані на покращення ситуації. Зокрема, 19 червня 2020 р. ВРУ було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» (далі – Закон від 19 червня 2020 р.), одним із результатів набрання чинності яким стала поява в системі розділу VII Особливої частини КК (далі – розділ VII) двох чергових нових заборон, присвячених регламентації кримінальної відповідальності за зловживання на оптових енергетичних ринках, – ст. 222-2 «Маніпулювання на енергетичному ринку» та ст. 232-3 «Незаконне використання інсайдерської інформації щодо оптових енергетичних продуктів». У цій статті ми спробуємо з'ясувати, чи були в законодавця належні приводи для ухвалення цього рішення.

Якщо ми проаналізуємо ті зміни, яких за час свого існування зазнав розділ VII, то побачимо, що нерідко їхнє ухвалення було продиктовано не наявністю необхідних підстав, а ґрунтувалося саме на наявності «лише окремих подій, що носять випадковий характер», тобто саме приводів для криміналізації. Зокрема, ідеться про рішення щодо доповнення КК:

– ст. 203-2, яке, як на цьому акцентується увага в юридичній літературі, значною мірою було прийнято під впливом нічної пожежі в залі гральних автоматів мережі «Метро-Джекпот» у м. Дніпро, унаслідок якої трагічно загинуло 9 осіб та 13 осіб отримали тяжкі тілесні ушкодження [3];

– ст. 218-1, причиною якого стали факти масового банкрутства вітчизняних банків у 2014 р. – I кварталі 2015 р., які виступили каталізатором постановки питання про криміналізацію такого діяння, як доведення банку до неплатоспроможності [4];

– ст. 201-1, яке було фрагментарним (стосовно вузько визначеного кола предметів) вирішенням певної, однак такої, що набула широкого розголосу, проблеми – забезпечення збереження лісового фонду країни шляхом обмеження внутрішнього споживання необроблених лісоматеріалів і посилення адміністративної та кримінальної відповідальності за незаконну вирубку лісу та подальший його експорт поза митним контролем (контрабанду) [5, с. 123, 125].

Однак, проаналізувавши ситуацію з доповненням КК новими ст. 222-2 та 232-3, можна констатувати, що, на відміну від усіх наведених вище випадків, тут у законодавця не було реальних приводів для криміналізації.

При цьому потрібно визнати, що про певні маніпулювання на енергетичному ринку інколи заявляли:

– як окремі державні інституції. Зокрема, НКРЕКП на своїх нарадах констатувала, що деякі компанії при продажу електричної енергії суттєво

знижують рівень заявлених цін та значно збільшують заявлений обсяг у нічні години доби, що свідчить про маніпулювання ринком. При цьому посадовці НКРЕКП звертали увагу на факт відсутності підтвердження вказаних заявок реальним фізичним/імпортованим обсягом електричної енергії [6]. Паралельно НКРЕКП скаржилося на відсутність покарань суб'єктів господарювання й за торгівлю інсайдерською інформацією на енергетичному ринку, вказуючи на те, що в разі залишення ситуації без змін у відповідних суб'єктів і надалі залишатимуться можливості для отримання неправомірної вигоди або заподіяння збитків;

– так і деякі ЗМІ, які у своїх публікаціях детально описували найпоширеніші схеми зловживання на енергетичному ринку, зокрема, виділяючи такі різновиди маніпуляцій, як «торгівля повітрям», «почекуни», «обдури неухважного» та «прощупування ціни» [7].

Водночас, навіть визнаючи всю значущість окресленої проблематики, яка, без перебільшення, безпосередньо стосується кожного українця, все ж маємо визнати, що вказані події не володіють тим властивостями, які характерні для приводів для криміналізації, адже вони:

– і не набули належного розголосу, в основному будучи відомими лише вузькому колу фахівців у відповідній сфері;

– і не збудили суспільне (громадське) обурення, адже широкий загал переважно цікавить лише ціна на відповідні енергоносії;

– і, відповідно, не призвели до інтенсивного впливу громадян на законодавця, який би виражався у вимозі встановити чи посилити відповідальність за вчинення розглядуваних діянь, адже вимоги громадян, знову ж таки, здебільшого стосуються лише вартості того чи іншого продукту; питання ж про те, в який спосіб вона формується, суспільство цікавить значно менше (порівняно з попереднім).

Крім того, хотілося б зауважити, що згадані представники НКРЕКП переважно апелювали не до відсутності кримінальної відповідальності за відповідні зловживання, а до відсутності належних повноважень щодо застосування та необґрунтовано низьких розмірів фінансових санкцій, які передбачені за вчинення розглядуваних порушень. «На мою точку зору, – зазначає членкиня НКРЕКП О. Бабій, – у нас ринок електроенергії дуже ліберальний. Ми для учасників ринку зробили наднизьку відповідальність, ми не імplementували одночасно із запуском ринку – регламент прозорості та доброчесності REMIT. Саме через відсутність санкції, яка сягає 10% загального товарообігу на ринку e/e за ті чи інші порушення, маємо ту історію, що сьогодні маємо. Нам треба впорядковувати/обмежувати поведінку учасників, робити її більш жорсткою, коли бачимо дефіцити/профіцити. Ми розуміємо, що нам потрібно встановлювати нові критерії ліквідності, які дозволять вводити ті чи інші обмеження, треба посилювати санкції за порушення правил ринку» [8].

Окремо хотілося б звернути увагу й на таку важливу в контексті досліджуваного питання обставину: про відповідні приводи, якими можна було б пояснити необхідність доповнення КК України новими ст. 222-2 та 232-3

КК України, не згадується й у проекті спеціального Закону від 1 квітня 2021 р., присвяченого виключно зловживанням саме не оптових енергетичних ринках.

Відтак, спираючись на всі викладені вище аргументи, можна зробити загальний висновок про те, що у вітчизняних парламентаріїв не було належних приводів для криміналізації діянь, описаних у ст. 222-2 та 232-3 КК України.

Список використаної літератури

1. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Законодавство України про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності – час визначитись зі стратегією розвитку. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2. С. 215–263.

2. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Розвиток законодавства України про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності: проблеми і тенденції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. № 4. С. 120–140.

3. Мовчан Р. О., Драчевський Є. Ю. Оновлення ст. 203-2 КК України як наслідок скасування заборони грального бізнесу: аналіз на предмет відповідності принципу суспільної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 386–390.

4. Мовчан Р. О., Васілін Є. М. Криміналізація доведення банку до неплатоспроможності як черговий прояв безсистемності кримінальної правотворчості в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 4. С. 131–139.

5. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правова заборона щодо контрабанди деревини: сучасний стан і перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 142–148. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/34>.

6. НКРЕКП заявила про маніпулювання на ринку електричної енергії. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/nkrekp-zaiavyla-pro-manipuliuvannia-na-rynku-elektrychnoi-enerhii> (дата звернення: 08.02.2022).

7. Кривешко А. Маніпуляції ціновими заявками та обсягами електроенергії на ринку: як з цим боротися? URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/energetichne-pravo/manipulyaciyi-cinovimi-zayavkami-ta-obsyagami-elektroenergiyi-na-rinku-yak-z-cim-borotися.html> (дата звернення: 08.02.2022).

8. НКРЕКП очікує прийняття законопроекту № 5322 для отримання повноважень яких боїться весь ринок – Бабій. URL: <https://expro.com.ua/novini/nkrekp-ochku-priynuyattu-zakonoproektu-5322-dlya-otrimannya-povnovajen-yakih-botsya-ves-rinok--baby> (дата звернення: 08.02.2022).

Басалюк Н. В.

аспірант кафедри кримінального права,

Національний університет «Одеська юридична академія»

ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І ОГЛЯД ВІТЧИЗНЯНИХ ЗАКОНОДАВЧИХ НОВЕЛ

Рационалізація вітчизняного кримінального права відбувається, зокрема, шляхом узгодження його норм із Рішеннями ЄСПЛ. У різний час незаконність існування довічного позбавлення волі «без права на надію» констатувалося ЄСПЛ як порушення ст. 3 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, що відображалось у рішеннях стосовно різних країн, наприклад Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії (Рішення у справі «Вінтер та ін. проти Сполученого Королівства» від 09 липня

2013 р.), Італії (Рішення у справі «Марчело Віола» від 13 червня 2019 р.), Литви (Рішення у справі «Матіюшайс та ін. проти Литви» від 23 травня 2017 р.), Франції (Рішення у справі «Бодейн проти Франції» від 13 листопада 2014 р.) тощо. Для України ключовим у необхідності перегляду підходу до питання довічного позбавлення волі стало Рішення у справі «Петухов проти України» від 12 березня 2019 р.

Із часів скасування смертної кари багато демократичних країн пішли шляхом її заміни на довічне позбавлення волі, у частині з них передбачено право на умовно-дострокове звільнення – питання про звільнення розглядається через певний строк судом, комісією з умовно-дострокового звільнення чи іншим органом. Строки застосування умовно-дострокового звільнення в зарубіжних країнах відрізняються: у Німеччині заява про дострокове звільнення не буде розглядатися, поки засуджений не відбуде 15 років ув'язнення; в Іспанії – 25 років; у Словаччині – 25 років; у Румунії – 20 років. Якщо відштовхуватися від діяльності Міжнародного кримінального суду, то через 25 років може бути прийнято рішення *про перегляд строку*: відповідно до п. 3 ст. 110 Римського статуту міжнародного кримінального суду, «коли особа відбула дві третини строку покарання чи **25 років** у випадку довічного позбавлення волі, Суд переглядає вирок, для того, щоб вирішити чи варто **зменшити** призначений за цим вирок строк покарання».

У Канаді під час винесення вироку суд вирішує, який строк утримання під вартою необхідний, перш ніж особа, засуджена до довічного позбавлення волі, могла подати заяву про умовно-дострокове звільнення, однак, за деякі злочини встановлено законодавчі строки, наприклад, у разі засудження за вбивство першого ступеня (умисне вбивство) особа повинна провести у в'язниці не менше 25 років, перш ніж подати заяву на умовно-дострокове звільнення, за вбивство другого ступеня необхідно відбутися строк від 10 до 25 років, а у випадку вчинення декількох убивств першого ступеня суддя може призначити сукупні вироки до довічного ув'язнення. У таких випадках особа може чекати понад 50 років, перш ніж подати заяву на умовно-дострокове звільнення в Раду з умовно-дострокового звільнення Канади. Однак, навіть у разі позитивного рішення особа довічно залишається під наглядом Ради. Механізм звільнення є доволі складним (відхиляється приблизно 70% клопотань про умовно-дострокове звільнення, поданих уперше). У ст. 176 КК Італії передбачено у разі засудження до довічного ув'язнення «можливість умовно-дострокового звільнення у разі відбування покарання протягом не менш як 26 років». Умовно-дострокове звільнення скасовується, якщо звільнена особа вчиняє кримінальне правопорушення або порушує обов'язки, встановлені випробувальним терміном. Через 5 років із дати умовного звільнення в разі звільнення особи, що відбувала покарання у виді довічного позбавлення волі, нагляд припиняється, а покарання вважається відбутим.

На розгляді у Верховній Раді України перебувають проекти законів «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо виконання рішень

Європейського суду з прав людини» та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини». Останнім, зокрема, пропонується доповнити п. 3 ч. 3 ст. 81 КК і передбачити можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі: «Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженням... не менше трьох четвертей строку покарання... у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк» і ч. 5 ст. 82 КК «Покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше десяти років призначеного судом покарання». Таким чином, сумарно особа, засуджена до довічного позбавлення волі, реально може провести у в'язниці від двадцяти п'яти до тридцяти років.

Між тим, поки вказані законопроекти не прийнято, згідно з Рішенням Конституційного Суду № 6-р(П)/2021 від 16 вересня 2021 р., ч. 1 ст. 81 КК та ч. 1 ст. 82 КК визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) саме через їх неможливість застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

У разі прийняття зазначених законопроектів пом'якшення вироку відбуватиметься у *два етапи*: 1) після спливу десятирічного терміну особа зможе звертатися з клопотанням про заміну довічного терміну на строк від 15 до 20 років до суду I інстанції, де питання про заміну вирішуватиметься колегією з 3 суддів; 2) після спливу 3/4 цього строку (15–20 років) особа може бути достроково звільнена з місць позбавлення волі. Конкретизація інституту умовно-дострокового звільнення щодо довічного позбавлення волі видається виправданою, оскільки цей інститут перевірений практикою багатьох європейських країн і націлений на заохочення гарної поведінки, ефективної соціальної реабілітації засуджених. Такі зміни підтримуються й вітчизняними дослідниками. Так, О. В. Ткачова, Н. С. Павлов наголошують: «українське законодавство в цій сфері необхідно доповнити нормами, які надаватимуть реальну можливість особам звільнитися й досягти основної мети, яку поставила перед ними держава – виправитися та ресоціалізуватися в суспільство...» [2].

У Проєкті КК [1] довічне ув'язнення може призначатися за вчинення злочинів 9 і 10 ступенів, на відміну від чинного КК, у якому відсутня легальна дефініція «довічного позбавлення волі», у Проєкті КК воно визначається як «примусове обмеження у реалізації права на особисту свободу шляхом безстрокового тримання засудженої особи в місці ув'язнення» (ч. 1 ст. 3.1.5), ні про можливість заміни, ні про умовно-дострокове звільнення у Проєкті КК не йдеться – ці інститути взагалі вилучено з потенційного законодавства. Така позиція видається дещо спірною, на наш погляд, повинна

бути передбачена можливість заміни довічного ув'язнення на строкове у випадках, коли злочинець довів своє виправлення шляхом легально встановленої процедури – підготував особистий план реінтеграції та подав інші докази, які свідчать про обґрунтованість перспективи реінтеграції засудженої особи в суспільство після звільнення. Зауважимо, що обов'язковою умовою для всіх згаданих вище зарубіжних країн є те, що звільнення може наступити після тривалого процесу оцінювання ризиків – висновку органу пробації, психіатричного висновку тощо, в усіх інших випадках довічне ув'язнення означає «життя» в ув'язненні, однак, вітчизняному законодавцю необхідно уточнити перелік умов, за яких буде можлива заміна довічного позбавлення волі, оскільки «подання особистого плану реінтеграції» зводиться до певної формальної умови, яка навряд чи зможе якісно розділити осіб, які готові до життя в суспільстві без загрози для інших, а які – ні (наприклад, заявник із високим рівнем рецидиву у випадку звільнення). Потенційна заміна на строкове позбавлення волі повинна мати ознаки комплексності й залучати велику кількість органів – від адміністрації місць позбавлення волі до психіатрів. Разом з тим, на разі довічне позбавлення волі «без права на надію» супроводжується рядом проблемних аспектів, основні із яких можна розділити на такі групи: 1) з погляду прав людини – умови утримання осіб, яким призначено покарання у виді довічного позбавлення волі, зазвичай гірші, ніж у інших ув'язнених, і частіше не відповідають міжнародним стандартам прав людини, попри те, що ця категорія осіб повинна мати такі самі права, що й інші ув'язнені, їх лікування й догляд у в'язниці повинні визначатися індивідуальними потребами, а не видом покарання, яке вони відбувають; 2) з позиції керівництва в'язницями – так, наприклад, проблема старіння тюремного населення створює серйозні перепони для догляду та лікування злочинців, особливо тих, кому потрібні спеціалісти на постійній основі.

Осмислення співіснування та співвідношення таких цілей і змісту пенітенціарного процесу, як покарання та виправлення особистості злочинця, дають змогу зрозуміти, що у випадку довічного позбавлення волі виправна складова відпадає – однобічно-репресивний характер пенітенціарної політики не залишає можливості цій категорії засуджених довести свою спроможність законослухняного життя в соціумі, виступає антитезою особистої трансформації. Тому процес корегування каральної політики в Україні неможливий без комплексної трансформації моделі довічного позбавлення волі.

Список використаної літератури

1. Проект Кримінального кодексу України: редакція станом на 18.01.2022. *Новий Кримінальний кодекс*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/01/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-01-2022.pdf> (дата звернення: 04.02.2022).
2. Ткачова О. В., Павлов Н. С. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі: українські реалії. *Теорія і практика правознавства*. 2020. Вип. 1 (17). DOI: 10.21564/2225-6555.2020.17.206472.

Безсонов Ю. К.

студент II курсу юридичного факультету,
Національний університет «Запорізька політехніка»;
науковий керівник – Пальченкова В. М., доктор юридичних наук,
професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права,
Національний університет «Запорізька політехніка»

ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ)

Сьогодні Україна активно крокує до членства в ЄС. Цей процес включає багато етапів, але зосередимо увагу на проблемі пенітенціарної системи в Україні. Витрати на утримання всієї кримінально-виконавчої системи України, за даними міністра юстиції Д. Л. Малюська, у 2020 р. становили понад сім мільярдів гривень, а утримання засудженого, за даними незалежних джерел, якого засудили до довічного ув'язнення, коштує нашій державі приблизно десять тисяч гривень. Враховуючи стан місць позбавлення волі, ці витрати є дуже великими для бюджету України. Можливим шляхом зниження витрат може стати більш ефективне використання праці засуджених.

У цьому аспекті цікавим може бути історичний досвід використання праці засуджених. Нами проведений аналіз джерела з історії кримінально-виконавчої системи України – фахового журналу «Тюремний вісник», що містить інформацію про використання праці арештантів у Російській імперії, а саме на територіях українських губерній, що входили на той час до складу цієї держави.

До кінця XIX ст. у Російській імперії була створена певна нормативна база, що регулювала питання використання праці ув'язнених. До основних пам'яток права належать: Інструкція доглядачу губернського тюремного замку (1831 р.); Правила про порядок утримання політичних арештантів у губернські і повітових тюремних замків і пересильної тюрми (1886 р.); Звід установ і статутів про тих, які утримуються під вартою (1890 р.); Положення про виховно-виправні заклади для неповнолітніх (1909 р.); Правила про речове забезпечення арештантів (1912 р.); Загальна тюремна інструкція (1915 р.).

Під час прибуття арештанта до місця позбавлення волі проводили розподільний процес, під час якого враховували стать, вік, тяжкість злочину, пору року, фізичні здібності, стан здоров'я й досвід роботи в будь-яких галузях, а саме «знання і здатність до будь-якого роду занять, ремесла або роботи».

Нормативно-правова база чітко класифікувала дозволені види праці й поділяла їх за статевою належністю:

1. Роботи, які виконували чоловіки: пиляння дошок, пиляння й рубання дров, шліфування мармуру, граніту та інших твердих каменів і плити, розтирання фарб на маслі й скипидарі; приготування сухих фарб, займання кравецьким, шевським, столярним, слюсарним і токарним майстерствами,

виготовлення канатів, мотузок, мотузки, конопляного шнура, теслярські та земляні роботи на дворах і інших місцях, що належать до тюремного замку.

2. Роботи, які виконували жінки: прання білизни, миття підлоги, миття посуду, вищипування пір'я, прядіння льону, пеньки і вовни; в'язання панчіх, фуфайок і всякого іншого роду з паперу, шовку, вовни й ниток, вишивання різного роду шовком, вовною та нитками, шиття, лагодження білизни та сушкі.

Роботи, які не залежали від статі: випікання хліба, приготування їжі, приготування квасу, прислуга за столом під час сніданку, обіду й вечері, на качування та рознесення води, носка дров і топлення печей, виготовлення із смолені каната килимів і постілок, тіпання пеньки та льону, приготування вовни й бавовняного паперу, переробка старого каната на пеньку, виготовлення картонок, корзин та дерев'яних загальноживаних, в'язання сіток, виготовлення личаків, виготовлення з крайки килимків, матів, теплих калош тощо, заняття за змістом чистоти в палатах, кухнях, лазнях, на дворах і садах і взагалі по закладу.

«Звід установ і статутів про тих, які утримуються під вартою» заборонив використовувати працю засуджених в особистих цілях: «Начальникам, у відомстві яких перебувають арештанти, забороняється вживати їх у роботі для своєї власної користі».

Існувала й певна класифікація арештантів, яка визначала, для кого робота є обов'язковою (засуджені до заслання в каторжні роботи або до віддачі у виправні арештантські відділення цивільного відомства; присуджені до заслання на поселення або на оселення; присуджені до тюремного ув'язнення за крадіжку, шахрайство, привласнення або розтрату чужого майна, прохання милостині), а для кого це не було обов'язковим (пересильні арештанти; політичні арештанти; особи, які відбувають арешт або перебувають під вартою під час слідства й суду). Однак, арештанти другої категорії, з дозволу тюремного керівництва, могли обрати будь-які заняття, які не порушували б внутрішній порядок у тюрмі. За добровільну працю такі арештанти отримували винагороду в розмірі шести десятих частин вирученого від їхніх робіт доходу.

«Звід установ і статутів про тих, які утримуються під вартою» також регулював умови праці арештантів. Наприклад, тривалість робіт на добу не повинна була перевищувати одинадцяти годин влітку і десяти годин зимою. У цей час входила також обідня перерва, яка не могла перевищувати двох годин. У недільні та святкові дні арештанти призначаються на роботи лише за власним бажанням. Також, як уже було зазначено раніше, враховувався стан здоров'я ув'язненого, і він міг бути звільненим від роботи на певний термін. Роботи, що шкідливо діють на здоров'я, не допускалися навіть і за вибором самих арештантів. Для жінок, які мали грудних немовлят, обирали інші види роботи, які б не перешкоджали догляду за дитиною.

Окремо варто підкреслити тему неповнолітніх арештантів. Таких арештантів відправляли до виховно-виправних закладів. У таких закладах діяло «Положення про виховно-виправні заклади для неповнолітніх», за яким

обов'язкових робіт не було – арештанти лише навчалися ремісницьких та/або землеробських робіт. Однак, педагогічні ради при цих закладах могли віддавати неповнолітніх у навчання або для занять до благонадійних майстрів, до промислових закладів або на сільські й інші роботи під своїм найближчим наглядом.

Старший наглядач підтримував порядок, стежив за якістю проведених арештантами робіт, а також за чистотою в приміщенні. Усі приміщення, де працювали арештанти, після закінчення робіт оглядав старший наглядач. Усі дані, які стосувалися робіт арештантів, старший наглядач передавав керівнику місця позбавлення волі.

У «Тюремному віснику» продукцію установ виконання покарання регулярно рекламували. У номерах журналу є розцінки на товари для приватних замовлень (наприклад, у 1893 р. письмові столи коштували від 25 крб., врізні замки – 1 крб. 75 коп., а чоловічі черевики – 80 коп.). У 1907 р., згідно зі звітом про дохід від тюремної праці, Харківська губернія посіла третє місце серед усіх губерній і округів у Російській імперії.

Підсумовуючи, зауважимо: хоча в Україні й використовують працю ув'язнених, вона не є масовою та майже не дає користі суспільству. Натомість українській пенітенціарній системі варто перейняла досвід США, Франції й Китаю, де активно використовують працю ув'язнених.

Біланчук Р. В.

аспірантка відділу кримінологічних досліджень,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ДО ПИТАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ НАСИЛЬНИЦЬКИХ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЯНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОСОБАМИ, ЯКІ НЕ ДОСЯГЛИ ВІКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, В УКРАЇНІ

Декларація прав дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р., проголошує, що дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження [1].

Разом з тим, з аналізу чинного кримінального законодавства вбачається, що законодавець, встановлюючи вік, з якого настає кримінальна відповідальність, брав до уваги досягнення особою інтелектуальної та вольової зрілості та здатність дитини адекватно сприймати дійсність, з огляду на це, в Україні особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності з досягненням нею 16 років або 14 років, при вчиненні певної категорії злочинів. Тобто саме фізична й розумова незрілість особи, яка і є підставою для особливого захисту дітей, вважається певним «запобіжником» для вчинення ними суспільно небезпечних діянь. Однак, варто зазначити, що в деяких країнах мінімальний вік кримінальної відповідальності значно нижчий, напри-

клад, 7 років – у Йорданії, Ірландії, Пакистані, 10 років – в Англії, у кримінальних кодексах Колорадо й Луїзіани (США), 13 років – у Франції, Узбекистані, у кодексах низки штатів США тощо [2, с. 186; 3, с. 6–8].

Тож чи не свідчить це про те, що такі малолітні особи також здатні вчиняти цілком усвідомлені умисні суспільно небезпечні діяння.

Мало того, за даними Генеральної прокуратури України та Головних управлінь Національної поліції України в областях та місті Києві, протягом 2015–2019 рр. особами, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність в Україні, було вчинено близько 700 насильницьких суспільно небезпечних діянь, зокрема, серед яких 385 – умисних легких тілесних ушкоджень (ст. 125 КК України), 51 – хуліганство (ст. 296 КК України), 44 – умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст. 122 КК України), 30 – умисних тяжких тілесних ушкоджень (ст. 121 КК України), 19 – умисних вбивств (ст. 115 КК України), 16 – побої та мордування (ст. 126 КК України), 12 – сексуальне насильство (ст. 153 КК України) та ін. [4].

На тлі загального рівня злочинності в Україні ці цифри можуть видаватися незначними, проте, враховуючи особливості осіб, які вчиняють такі діяння, та те, що презюмується взагалі їх «нездатність» вчиняти злочини, зазначені дані кримінально-правової статистики вказують на їх поширеність.

Разом з тим, варто зауважити, що вчинення суспільно небезпечних діянь особами, які не досягли віку кримінальної відповідальності, порівняно зі злочинністю дорослих, характеризується підвищеною латентністю, адже в багатьох випадках діяння, які вчинили такі особи, сприймаються як дитячі пустощі, про які зазвичай не прийнято повідомляти до правоохоронних органів.

З огляду на це можна взяти до уваги думку відомого російського кримінолога А. І. Долгової [5, с. 765] і зробити висновок, що вчинення суспільно небезпечних діянь особами, які не досягли віку кримінальної відповідальності, – це своєрідний «резерв» злочинності майбутніх десятиліть.

Таким чином, актуальність кримінологічного дослідження вчинення суспільно небезпечних діянь особами, що не досягли віку кримінальної відповідальності, в Україні зумовлена тим, що «ціна» таких діянь виражається не лише в шкоді для потерпілих, а й для осіб, які їх вчиняють, адже, враховуючи вікові особливості, недостатню позитивну соціалізацію дітей, це може спричинити для них тяжкі наслідки в подальшому: вчинення злочинів у зрілому віці, проблеми з подальшою адаптацією в суспільстві, ряд психічних, соціальних та матеріальних проблем.

Разом з тим, варто враховувати й те, що значну частину у структурі суспільно небезпечних діянь, вчинених особами, які не досягли віку кримінальної відповідальності, становлять саме насильницькі суспільно небезпечні діяння, зокрема, нерідко, фізичне й психологічне знущання над іншими діти знімають на мобільний телефон з можливістю подальшого психологічного тиску на жертву та поширення принизливих сцен насильства через мережу Інтернет. Тому, вважаємо, що зазначені прояви вчинення насильниць-

ких суспільно небезпечних діянь вимагають швидкого реагування та запобігання як такі, що засновані на антисуспільному ставленні до психофізичної недоторканості особи та свідчать про значну деформацію свідомості та мотиваційних тенденцій особи, яка вчиняє таке діяння, що домінують.

Підсумовуючи, також зауважимо, що специфіка вказаних діянь однозначно потребує вирішення питання запобігання вчиненню таких суспільно небезпечних діянь дітьми, зокрема, потрібне вироблення системи некаральних засобів профілактичної спрямованості, що, у свою чергу, і зумовлює актуальність, теоретичну й практичну значущість такого дослідження.

Список використаної літератури

1. Декларація прав дитини : Резолюція 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 26.01.2022).

2. Аніщук В. В. Вік кримінальної відповідальності: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 186–188.

3. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии) : сб. законодат. материалов / Голованова Н. А., Еремин В. Н., Козочкин И. Д., Крылова Н. Е. и др. ; под ред. И. Д. Козочкина. Москва : Зерцало, 1999. 352 с.

4. Статистична інформація : сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 26.01.2022).

5. Криминология : учебник для вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2005. 912 с.

Браташ Я. М.

студентка,

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка; науковий керівник – Єфремова О. П., кандидат юридичних наук, доцент, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

АНАЛІЗ НАУКОВОЇ СТАТТІ «ПОКАРАННЯ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ»

Денисова Тетяна Андріївна у своїй праці «Покарання в системі протидії злочинності» звертає увагу на проблематику боротьби зі злочинністю, взагалі на її важливість та значущість для сучасності. І, звичайно ж, доводить, наскільки важливе місце посідають покарання в самій системі протидії злочинності. Як зауважувала Т. А. Денисова, «покарання є останнім запобіжним заходом у системі протидії злочинності, оскільки воно призначається за фактом вчинення злочину, після розслідування та судового розгляду справи. Але, незважаючи на останнє місце в ланці заходів запобігання злочинам, цілком справедливо покарання розглядається як один з важливіших засобів боротьби зі злочинністю, передусім в аспекті забезпечення невідворотності покарання, захисту прав, свобод та інтересів людини, а також коли воно не тільки виконує каральну функцію, а й створює умови для формування позитивних рис особи злочинця» [1].

Важко не погодитися з тезою, що метою покарання є сам процес виховання в злочинця поняття про те, щоб не допустити повторення злочину, і звичайно, як приклад для всіх інших потенційних правопорушників. На нашу думку, уже саме поняття покарання несе в собі ту виховну частину,

яка змушує замислитися, чи варто взагалі порушувати, якщо наслідки будуть досить несприятливими для особи порушника.

У своїй праці науковиця розкриває поняття покарання, його мету й головним чином розкриває проблеми зростання злочинності та шляхи їх вирішення на прикладі Фінляндії, а саме: «у недалекому минулому Фінляндія була на одному з останніх місць у країнах Європи за чисельністю засуджених, та завдяки продуманій політиці держави і співпраці суспільства їх чисельність скоротилась із 200 до 59 осіб на 100 тис. жителів. Таке скорочення сталося завдяки переорієнтації кримінальної політики та виробленню нової стратегії запобігання злочинності. Сутність нової ідеології відтворює гасло: “Найкращою кримінальною політикою є добра соціальна політика”. Одночасно були переоцінені мета, сутність та зміст покарання, а також можливості загальної превенції – тобто, полягає у профілактиці (попередженні) злочинів під впливом кримінально-правової заборони. Визначено, що саме покарання повинно впливати на формування моралі та цінностей індивіду. Результатом цього процесу стало те, що норми кримінального права і цінності, які вони виражають, спонукають громадян утримуватись від вчинення злочину не через страх та покарання, а тому, що така поведінка є аморальною і неприпустимою» [1].

На жаль, у сучасній Україні існують великі проблеми в самій системі законодавства та у сфері призначення покарання порушникам.

У ході розгляду справи випливають такі прогалини в системі призначення покарання, як: не виправдана лібералізація міри покарання для осіб, які вчинили тяжкі або особливо тяжкі злочини; прогалини в роботі принципу невідворотності покарання, тобто принципу неможливості уникнути покарання в ході розгляду справи.

Але також варто зазначити, що в ході обрання запобіжного заходу мають дотримуватися принципи гуманності, законності, обґрунтованості та справедливості.

Отже, Т. А. Денисова у своїй статті проводить аналіз ролі та значення для суспільства покарання в процесі протидії злочинності. За своє життя Тетяна Андріївна Денисова зробила значний внесок у розвиток юридичної науки, підготувавши велику кількість наукових публікацій та підручників.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1).

Винник О. О.

студент,

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка;
науковий керівник – Єфремова О. П., кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ФУНКЦІЙ ПОКАРАННЯ В ПРАЦЯХ Т. А. ДЕНИСОВОЇ

Досить складно уявити юридичну науку без значного внеску в її розвиток докторки юридичних наук, професорки Т. А. Денисової. Завдяки зусиллям талановитої вченої сьогодні продовжують удосконалюватися галузі кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права. Т. А. Денисова мала колосальний досвід у науковій та практичній діяльності у сфері кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології.

У своїй науковій діяльності Т. А. Денисова приділяла увагу розробці проблем учення про покарання, а саме розглядала його феномен у кримінальному, кримінально-виконавчому та кримінологічному аспектах. Дослідження функцій і цілей покарання є досить актуальним завданням юридичної науки та практики боротьби зі злочинністю.

Поняття «функцій покарання» є одним із центральних у теорії кримінально-виконавчого права. Поняття «покарання» (у змісті кримінального покарання) зазначено в ч. 1 ст. 50 Кримінального кодексу України, а саме: покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави з вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого [1]. Варто зауважити, що в науці кримінального права існує думка про те, що покарання є карою, а саме мірою державного примусу, який застосовується судом і обов'язково має передбачати певні обмеження та страждання. Проте із цього приводу висловив свою позицію вчений М. І. Бажанов: покарання – це особливий примусовий захід, поєднаний з карою і застосований відповідно до кримінального закону за вчинення злочину. [2] Не можна не сказати про те, що покарання має на меті не лише кару, а й виправлення засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів, але покарання не має на меті завдати певних фізичних страждань або принизити людську гідність.

Провідне місце в науковій діяльності професорки Т. А. Денисової посідає видання «Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика» (2006). Ця праця збагатила теоретичні засади кримінального та кримінально-виконавчого права. Як зауважила авторка, «що стосується функцій покарання, то слід відмітити їх важливу особливість – це те, що в своїй сукупності вони створюють механізм досягнення поставленої мети. Цілі кримінального покарання в рівній мірі належать як до кримінального так і до кримінально-виконавчого законодавства. Це визначені в законі: кара, виправлення засуджених, загальна та спеціальна превенція» [3]. У цьому виданні розкрито значення, цілі та роль функцій покарання в юридичній науці.

Важко не погодитися з тим, що функції покарання мають свою якісну специфіку. Із цього приводу в науковій праці зазначено, що поняття «загальні функції», «кримінально-правові функції», «кримінально-виконавчі» функції» потрібно використовувати в процесі призначення й виконання покарання. Таким чином, якщо розглядати покарання як систему, то функції повинні виражати властивості його внутрішніх структурних елементів та властивий лише покаранню специфічний спосіб впливу на суспільні відносини й зв'язки в процесі призначення та виконання покарання. Через ті чи інші функції покарання виконує свою специфічну роль у колі системи суспільних відносин як на стадії призначення покарання, так і в процесі його виконання [3]. Без сумніву, можна стверджувати, що покаранню властиві як загальні, так і спеціальні функції. Зокрема, зазначено, що загальні функції є невід'ємними на всіх стадіях кримінально-правових відносин, вони починаються з моменту виникнення особою суспільно небезпечних діянь і закінчуються постпенальним періодом. Щодо спеціальних функцій покарання, то виділяють два блоки, а саме кримінально-правові та кримінально-виконавчі функції. Ці блоки функцій є взаємопов'язаними між собою. Досить влучно із цього приводу зауважив учений В. В. Шаблистий, що соціальна функція кримінального права та кримінальної відповідальності визнається об'єктивною необхідністю досягнення певного рівня безпеки в суспільстві [4]. У науковому виданні, зокрема, зроблено акцент на такі функції: захисну, виховну, компенсаційну, ресоціалізацію засуджених та їх соціальну адаптацію після звільнення від покарання тощо. Функціям покарання завжди притаманний реальний, конкретних (адресний) характер, вони виявляють себе в процесі застосування покарання й обов'язково враховують індивідуальний та диференційований підходи до різних суб'єктів суспільних відносин. У науковому виданні «Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика» (2006) чітко зазначено, що для ефективності реалізації функцій покарання необхідно створювати правові умови, які сприяють та впливають на них та, головне, забезпечують їх реалізацію. Якщо проаналізувати юридичну літературу, то можна дійти висновку, що не всі функції можуть одночасно виявляти свою дію. Проте, особливість цих функцій полягає в такому: якщо деякі з них починають діяти, то це неодмінно позначається на їх взаємозалежності та взаємозумовленості. Цілком виправданим є підхід, коли пріоритетними вбачаються соціально-відновлювальна та запобіжна функції покарання, які безпосередньо спрямовані на відновлення в особі законслухняності та запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Тому в цьому аспекті функції покарання слугують досягненню зазначених цілей. Посилаючись на зміст та мету, що закріплені в ст. 50 Кримінального кодексу України, можна вивести такі функції покарання: кара як відплата засудженому за вчинений злочин; виправлення засудженого; запобігання вчиненню злочинів конкретно взятим засудженим; запобігання тортурам та нелюдському, що принижує гідність, поводженню із засудженими тощо. [1].

Як висновок Т. А. Денисова у вищезгаданій науковій праці наголосила, що функції покарання – це основні напрями кримінально-правової та кримінально-виконавчої діяльності покарання, завдяки якій розповсюджується вплив на особу, до якої покарання призначено й виконано, а також на інших осіб із нестабільною поведінкою з метою уникнення вчинення ними нових злочинів. У функціях покарання виявляються його соціальне призначення та сутність, і саме виконання відповідних функцій є реалізацією цілей покарання, що зазначені в кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві [3]. Таким чином, наукова праця «Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика» (2006) Т. А. Денисової є актуальною та містить важливі теоретичні та практичні засади вивчення проблеми покарання і його функцій у кримінальному та кримінально-виконавчому праві.

Список використаної літератури

1. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 1: Загальна частина. 376 с.
2. Українське кримінальне право. Загальна частина / за заг. ред. О. В. Навроцького. Київ : Юрінком, 2013. 712 с.
3. Денисова Т. А. Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1 (17). С. 222–227.
4. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентричне дослідження : монографія. Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

Колоша А. О.

студентка,

Національний університет «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка;
науковий керівник – Єфремова О. П., кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

ПОКАРАННЯ ЯК ЗАСІБ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

У процесі розбудови правової держави та формування громадянського суспільства в Україні вкрай актуальними постають питання щодо поняття покарання. Згідно з українським законодавством, покарання являє собою систему заходів, які спрямовані на покарання винної особи та її перевиховання. Окрім вищезгаданого, покарання відіграє значну роль у боротьбі зі злочинністю та захисті громадського порядку.

Над природою, метою та призначенням покаранням замислювалося не одне покоління філософів і науковців. Скажімо, можна згадати про Платона, Аристотеля, Л. Фейєрбаха, М. С. Таганцева, М. А. Стручкова, М. М. Абрашкевича та ін. Однак, нам хочеться приділити особливу увагу науковим доробкам заслуженої юристки України, докторки юридичних наук, професорки та прекрасної педагогині Тетяни Андріївни Денисової. У своїх наукових статтях та монографіях, а саме «Покарання у системі протидії злочинності», «Визначення ефективності виправного впливу на осіб, засуджених до позбавлення волі», «Протидія злочинності та адаптації кримінального законодавства і права України до законодавства і права Європейського Союзу»

та ін., вона ґрунтовно та майстерно проаналізувала питання щодо значення покарання та його виправного впливу на засуджених осіб.

Після детального ознайомлення з вищезгаданими працями можна дійти висновків, що метою покарання є досягнення позитивних результатів, таких як правомірна поведінка, осуд вчинення злочину й життя без правопорушень [1, ст. 421]. Крім цього, ми погоджуємось з тим, що виправлення засуджених, як ще одна мета покарання, є запорукою їх ресоціалізації, а відтак, найбільшій ефективності покарання, адже саме такий вплив спрямований на засвоєння суспільно схвалюваних норм поведінки, що формує ціннісні орієнтири та свідоме підпорядкування морально-правовим нормам [2 ст. 116].

Варто зауважити ще одну не менш важливу мету покарання – запобігання злочинності. Так, за допомогою запобігання вчиненню злочинної діяльності або ж загальної превенції покарання виконує своєрідну профілактичну функцію, що дає змогу прищепити законослухняну поведінку великому колу осіб. У свою чергу, спеціальна превенція, як наголошувала Т. А. Денисова, передбачає встановлення негативних наслідків уже для осудних осіб, за допомогою чого «злочинець позбавляється фізичної можливості вчинити злочин; злочинець остереігається повторного застосування до нього покарання за скоєний злочин» [3, ст. 379].

На початку нами було сказано, що Україна стоїть на порозі розбудови правової держави, де верховенство закону, захист прав та свобод громадянина, правова рівність тощо. З огляду на це постають питання щодо переосмислення меж покарання. Як влучно зауважила Т. А. Денисова, дивлячись на досвід зарубіжних країн, нам варто переосмислити межі покарання. Так, у більшості країн визнано, що «покарання у виді позбавлення волі на певний строк є суворими способом покарання, який слід призначити нарівні з довічним позбавленням волі тільки як виняток» [4 ст. 415]. Водночас, призначаючи покарання у виді позбавлення волі на певний термін або довічне позбавлення волі, суд повинен довести неминучість його застосування. Тобто для ефективності дії системи покарання потрібно відійти від жорстких способів кари винної особи (лише у виняткових випадках), а перейти до запобіжних засобів, які будуть каталізатором для усунення причин злочину, удосконалять рівень моральності й правової культури, що призведе до рівності всіх перед законом, громадського порядку та виправлення особи, яка стане повноцінним членом соціуму та принесе суспільно корисні дії.

Отже, покарання – важлива складова в системі боротьби зі злочинністю, що характеризується карністю, невідворотністю, виховною та профілактичною спрямованістю. Природа покарання ставали предметом досліджень для багатьох науковців, проте ми приділили увагу науковій спадщині саме Т. А. Денисової. У зазначених вище працях було акцентовано увагу на сутності та меті покарання. Так, метою покарання є виправлення осудних, запобігання злочинності у виді загальної та спеціальної превенції, ресоціалізація осудних тощо. До того ж, згідно з досвідом європейських країн, по-

трібно переосмислити межі покарання, що може призвести до більшої ефективності дії системи покарання та, у свою чергу, запобігання злочинним діянням та захисту громадського порядку.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 409–423. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_24.pdf (дата звернення: 14.02.2022).

2. Денисова Т. А. Визначення ефективності виправного впливу на осіб, засуджених до позбавлення волі. *Право України*. 2019. № 7. С. 108–124. URL: <https://rd.ua/storage/attachments/10535.pdf> (дата звернення: 13.02.2022).

3. Протидія злочинності та адаптація кримінального законодавства і права України до законодавства і права Європейського Союзу : монографія / авт. кол.: В. К. Матвійчук, О. Є. Гіда, Р. Б. Прилуцький та ін. ; за заг. ред. В. К. Матвійчука ; Нац. Академія управління. Київ, 2014. 552 с.

4. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 409–423. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_24.pdf (дата звернення: 14.02.2022).

Коновалова І. О.

аспірантка кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЕЛЕКТРОННОМУ ТОРГОВЕЛЬНОМУ ШАХРАЙСТВУ

Шахрайство відоме людству з давніх-давен, однак унаслідок глобальних трансформацій суспільно-економічного укладу життя людей це кримінальне правопорушення докорінно змінило своє обличчя та частково перемістилося у віртуальну площину, у тому числі у сферу електронної комерції та торгівлі.

Сьогодні шахрайству у сфері електронної торгівлі притаманні такі кримінологічно значущі риси: значний рівень суспільної небезпеки, слабкий контроль з боку суспільства та правоохоронних органів, інтелектуальність, висока латентність, низький ризик для злочинця і при цьому порівняно легкий успіх, конфіденційність дій, анонімність злочинця, значне віктимологічне та психологічне наповнення «віддаленої» моделі взаємодії шахрая й жертви (групової жертви). Інколи цей вид кримінального правопорушення вчиняється в організованих формах співучасті та пов'язаний з корупцією. Тому наша основна мета полягає в тому, щоб розробити наукові та практичні рекомендації щодо запобігання шахрайству у сфері електронної торгівлі.

Під запобіганням злочинності прийнято розуміти теорію та практику випереджального впливу на злочинність шляхом перешкоджання дії чинників, які її детермінують, а також відвернення й припинення злочинних проявів на різних стадіях злочинної поведінки [1, с. 153].

Вітчизняна кримінологічна теорія залежно від природи та сфери дії детермінант злочинності та її злочинних проявів виходить із трирівневої системи запобіжних напрямів: загальносоціальне, спеціально-кримінологічне

та індивідуальне запобігання. У цих тезах ми розглянемо загальносоціальне запобігання електронному торговельному шахрайству.

Основними цілями загальносоціального запобігання злочинності загалом та електронного торговельного шахрайства зокрема є подолання або обмеження криміногенно небезпечних суперечностей у суспільстві, поступове викорінення відомих негативних явищ і процесів, створених політичними, економічними, ідеологічними, психологічними, міжнаціональними та іншими чинниками виникнення й дії криміногенного потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, небезпечне надмірне, навіть злочинне, збагачення певних кіл громадян, безробіття, затримка заробітної плати, існування на межі виживання переважної частини населення, занепад моралі, алкоголізм, наркоманія, проституція, безпритульність, непомірні тарифи на комунальні послуги та інші соціальні потреби).

Ураховуючи той факт, що заходи запобігання злочинності покликані справляти непрямий превентивний вплив на детермінанти, вважаємо необхідним приділити окрему увагу детермінантам шахрайства у сфері електронної торгівлі. Так, до групи соціально-економічних криміногенних детермінант пропонуємо зарахувати: 1) лібералізацію та глобалізацію цифрової економіки; 2) стрімкий перехід в умовах коронавірусної кризи офлайн-торгівлі в роботу онлайн; 3) низький рівень доходів, обмежену купівельну спроможність громадян, високі показники безробіття; 4) марнотратство, звичку витратити більше, ніж заробляєш; 5) крайню нужденність у товарах повсякденного життя, дефіцит окремих категорій товарів [2; 3].

Оскільки основні детермінанти шахрайства у сфері електронної торгівлі впливають з об'єктивних соціально-економічних суперечностей та деформації правової свідомості значної частини населення, на нашу думку, до загальносоціальних заходів запобігання шахрайству у сфері електронної торгівлі потрібно зарахувати:

- 1) зниження рівня бідності та економічної депривації в суспільстві;
- 2) створення умов для реального збільшення доходів;
- 3) розроблення стратегії зменшення рівня безробіття;
- 4) здійснення ефективної культурно-виховної та просвітницької роботи серед споживачів товарів та послуг у сфері електронної торгівлі.

По-перше, розв'язати проблему бідності в Україні, на наш погляд, можна шляхом комплексного втілення таких заходів: 1) створення сприятливих умов для зростання ВВП та забезпечення механізму ефективності його розподілу; 2) забезпечення зниження рівня безробіття; 3) збільшення рівня зайнятості працездатного населення; 4) посилення ефективності соціальної захищеності; 5) збільшення рівня мінімальної заробітної плати; 6) активізації співпраці між державою, громадськими організаціями та бізнесом з метою дотримання принципів соціального партнерства та солідарності.

По-друге, з метою збільшення реального рівня доходів громадян комплексна політика держави повинна включати заходи щодо: 1) запровадження нових механізмів відновлення виробництва, стимулювання економічного

зростання та соціального прогресу, зокрема, забезпечення ефективної зайнятості населення шляхом створення життєспроможних підприємств; 2) забезпечення реформування системи оплати праці, соціального захисту, пенсійного страхування, надання медичної допомоги, медичного обслуговування; 3) запровадження дієвого механізму надання молоді першого робочого місця.

По-третє, для подолання безробіття держава повинна: 1) запровадити механізми захисту внутрішнього ринку праці країни; 2) реалізувати державні та регіональні програми зайнятості населення; 3) знизити податки для підприємств за умови збереження робочих місць; 4) сформувати легалізацію тіньової зайнятості.

По-четверте, до основних завдань культурно-виховної та просвітницької роботи серед споживачів товарів та послуг у сфері електронної торгівлі, яка повинна проводитися правоохоронними органами, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності, закладами освіти, ЗМІ, зараховуємо: 1) інформування населення про появу нових випадків шахрайств у мережі Інтернет; 2) роз'яснення населенню способів захисту від шахраїв у мережі Інтернет; 3) інформування громадян, підприємців та керівників фірм, підприємств про необхідність звертатися до правоохоронних органів при вчиненні щодо них шахрайств при електронній купівлі-продажу [4, с. 95].

Отже, з наведеного вище випливає, що загальносоціальне запобігання явищу шахрайства у сфері електронної торгівлі спрямовано на забезпечення сталого розвитку економіки й добробуту громадян, а також модернізацію політики щодо подолання деструктивних явищ і процесів, пов'язаних із кримінально-правовими посяганнями проти власності.

Список використаної літератури

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Кримінологія. Кримінально-виконавче право / за ред. В. І. Шакун, В. І. Тимошенко. Харків : Право, 2009. Т. 18. 544 с.
2. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.
3. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274–280.
4. Лефтеров Л. В. Загальносоціальні заходи запобігання шахрайству, що вчиняється шляхом використання засобів електронних комунікацій. *Lex Portus*. 2019. № 1 (15). С. 89–101.

Костилєва І. В.

студентка II курсу соціально-правового факультету,
Національний університет «Одеська юридична академія»;
науковий керівник – Дмитрук М. М., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
Національний університет «Одеська юридична академія»

ПОСИЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ (В КОНТЕКСТІ ЗУ № 1684-ІХ ВІД 15.07.2021)

Т. А. Денисовою виокремлено та класифіковано функції покарання, визначено, що саме в них виявляється його соціальне призначення та сутність, і саме виконання відповідних функцій слугує реалізації цілей покарання, що зазначені в кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві [1, с. 227].

Із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу» № 1684-ІХ від 15.07.2021 (далі – ЗУ № 1684-ІХ від 15.07.2021) [2] законодавцем посилено кримінальну відповідальність шляхом передбачення більш тяжких покарань. Це свідчить про активацію більшості функцій покарань, що, у свою чергу, доводить актуальність кримінально-правового захисту та охорони тваринного світу. Зазнали змін і положення законодавства у сфері охорони тваринного світу щодо умови утримання тварин.

Згадка про кримінальну відповідальність за жорстоке поведження з тваринами є в положеннях ст. 63 Закону України «Про тваринний світ» від 13.12.2001 [3].

У ч. 1 ст. 18 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поведження» від 21.02.2006 [4] передбачено, що при поведженні з тваринами не допускається: використання оснащень чи інвентарю, що травмують тварин; примушування тварин до виконання неприродних дій, що призводять до травмувань; використання тварин в умовах надмірних фізіологічних навантажень тощо.

Згідно з доповненими ч. 2–8 ст. 22 цього Закону забороняється: умирення новонароджених тварин; залишати тварину в закритому салоні автомобіля за відсутності людини при температурі повітря від +20°C та менше +5°C; замурування тварин у підвалах; прив'язування домашніх тварин без нагляду у громадських місцях, до транспортних засобів, примушування їх до бігу за транспортними засобами [4].

Також, згідно з доповненими ч. 10–13 ст. 25 цього Закону, забороняється: утримання великих хижих та інших тварин, що становлять загрозу для людини у закладах громадського харчування, готелях, нічних клубах; жебракування з тваринами; надання фотопослуги з дикими тваринами, крім

зоопарків, цирків та дельфінарій; пропаганда та заклики жорстокого поводження з тваринами, оприлюднення таких дій з метою створення зображень, відео- та аудіопродукції [4].

Щодо віку, з якого настає кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, то, згідно зі змінами в ч. 2 ст. 22 КК України, передбачено, що такі особи підлягають кримінальній відповідальності з 14 років. У ст. 299 КК України після прийняття ЗУ № 1684-ІХ від 15.07.2021 запроваджено за вчинення будь-якої форми діяння об'єктивної сторони аналізованого кримінального правопорушення, крім застосування покарань такого заходу, як «конфіскація тварин» [2; 5].

У ч. 1 цієї статті КК України вказано, що за жорстоке поводження з тваринами, що належать до хребетних, у тому числі з безпритульними тваринами, порушення правил транспортування тварин, якщо такі дії призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі тварини, нацьковування тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, пропаганда, публічні заклики до дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій караються обмеженням волі на строк від одного до трьох років або позбавленням волі на строк від двох до трьох років з конфіскацією тварини [5]. Раніше застосовувалися штраф у розмірі від 1 тис. до 3 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт строком до шести місяців.

За ч. 2 ті самі дії, вчинені у присутності малолітнього чи неповнолітнього, караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією тварини. До прийняття ЗУ № 1684-ІХ від 15.07.2021 за такі дії передбачалось покарання у виді обмеження волі від трьох до п'яти років.

У ч. 3 зазначено, що дії, передбачені ч. 1 або ч. 2 цієї статті, вчинені з особливою жорстокістю або щодо двох і більше тварин, або повторно, або групою осіб, або вчинені активним способом, або насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статевої пристрасті, караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією тварини.

Зокрема, зі змінами внесеними ЗУ № 1684-ІХ від 15.07.2021, у ст. 299 КК України з'явилася ч. 4, яка описує, що дії, передбачені ч. 1, ч. 2 або ч. 3 цієї статті, вчинені з метою створення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, або збут чи поширення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції і пропагують жорстоке поводження з тваринами, караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією тварини [2; 5].

За ст. 168 Кримінального процесуального кодексу України, якщо перебування тварини у власника становить загрозу для її життя або здоров'я, уповноважена службова особа зобов'язана тимчасово вилучити таку тварину (на час розслідування і судового процесу) та забезпечити її утримання [6]. До цього необхідне було рішення суду про конфіскацію тварини, та за цей час вона могла загинути.

Якщо будь-яка людина стала свідком жорстокого поводження з твариною, вона повинна звернутися до поліції. Згідно із ЗУ № 1684-ІХ від

15.07.2021, яким доповнено п. 33 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейські в межах своєї компетенції здійснюють нагляд за дотриманням порядку виходу домашніх тварин у громадських місцях, вимог у сфері захисту тварин від жорстокого поводження та у разі порушення законодавства у цій сфері вживають відповідних заходів [7]. У розділі 4 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» вказані повноваження державних органів у сфері захисту тварин від жорстокого поводження. Зокрема, місцеві ради, за новою ст. 32-1, повинні:

– забезпечити дотримання заборони провадження діяльності пересувних звіринців, зоопарків, виставок диких тварин та іншої забороненої діяльності в межах території відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

– здійснювати заходи щодо захисту тварин від жорстокого поводження [4].

Отже, вищезазначені зміни привели до значного посилення кримінально-правової охорони тваринного світу, оскільки передбачено застосування більш суворих покарань щодо осіб, які заподіюють шкоду живим істотам, що не в змозі самі себе захистити, і цей обов'язок покладається не тільки на державу, а й на кожну людину. Жорстока, агресивна поведінка людини щодо тварин деструктивно впливає на духовний розвиток суспільства та майбутніх поколінь, не тільки завдає тваринам тілесних ушкоджень, призводить до каліцтва чи навіть загибелі, а руйнує мораль, сприяє розвитку негативним якостям людини, таким як: байдужість до страждань, небажання допомогти, нещадність.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1 (17). С. 222–227.

2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу» від 15.07.2021 № 1684-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-20#Text> (дата звернення: 04.02.2022).

3. Закон України «Про тваринний світ» від 13.12.2001 № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення: 04.02.2022).

4. Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21.02.2006 № 3447-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (дата звернення: 04.02.2022).

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20220105#Text> (дата звернення: 04.02.2022).

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.04.2010 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 04.02.2022).

7. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 04.02.2022).

Маміна О. В.

аспірантка,

Харківський національний університету внутрішніх справ

СВІТОГЛЯДНА КОМПОНЕНТА ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ НЕНАЛЕЖНОМУ ВИКОНАННЮ ПРОФЕСІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ МЕДИЧНИМ АБО ФАРМАЦЕВТИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ

Злочинність щороку набуває нових форм і особливостей. Відповідно питання протидії їй залишається актуальним. У літературі виділяють низку складових протистояння кримінально протиправним діянням, кожна з яких має значення. Проте, є такі, що посідають головне місце, адже від них залежить подальша практична сторона. У цих тезах йтиметься про суб'єктивну сторону діяльності людини.

Залежно від ієрархії складових об'єкта впливу традиційно виділяють три рівні запобігання: загальносоціальний (загальний), спеціально-кримінологічний (спеціальний) та індивідуальний. До загальносоціального попередження зараховують заходи: соціально-економічного, соціально-демографічного, політичного, ідеологічного, культурно-виховного, організаційно-управлінського, технічного і правового характеру [1, с. 43]. Кожна із цих груп заходів у літературі належно висвітлена, однак звернемо увагу на один з основних компонентів запобігання кримінально протиправній діяльності – світогляд. Мета цієї роботи – надати його сучасний аналіз та вказати на шляхи вдосконалення.

Світогляд – це комплексна система поглядів і уявлень про світ, самоусвідомлення людиною свого місця, оточення та основних зв'язків у всесвіті, відображена в оцінках, принципах, знаннях, поведінкових стереотипах тощо [2].

Світогляд – це фундамент, основа, на якій побудоване будь-яке суспільство. Всесвітня історія довела наявність визначеного його типу в кожній країні. Особливого значення набув світогляд сьогодні завдяки можливостям техніки й технологій. Зараз через інформацію можна швидко та ефективно впливати на поведінку як окремої людини, населення країни, так і людства загалом. Саме інформація на сьогодні, як складова світогляду, є основним знаряддям і засобом впливу на особу. Той, хто володіє інформаційними ресурсами, визначає їх контент, є реальним керівником споживачів інформації, тому вкрай необхідно з'ясувати, що саме сьогодні пропонується користувачам засобів масової інформації.

Якщо говорити про Україну, її західний напрям розвитку, то активно впроваджуються ліберальні цінності, але лібералізм позбавлений головного – любові. У ньому є місце для любові тілесного рівня, однак душевний і духовний – на задньому плані. Його особливість – свобода робити не лише добро, але й зло – введення в норму зміну сексуальних партнерів (на противагу один/одна на все життя), проституції, гомосексуалізму, трансгендери-

зму, абортів, запобігання вагітності, вживання наркотичних та інших шкідливих речовин, поводитися із старшими ніби на одному рівні з ними тощо. Україні важливо звернути увагу на це, тобто взяти для себе корисне від західного зразка й категорично відмовитися від шкідливого чи потенційно небезпечного. На противагу вводити втрачені, але перевірені віками християнські цінності любові: постійного діяльнісного співчуття всім, хто поряд у горі чи радості, у потребах, але з розсудливістю; свободи роботи добро; робити не те, що хочеться, а те, що корисно для себе й оточення. Результатом цього буде не лише зовнішнє благополуччя чи правильність, а тиха мирна радість того, хто так робить, – щастя. Щастя особисте та тих, хто поряд.

Таким чином, світогляд – це ключова компонента загальносоціального запобігання злочинності. Вибір ліберального світогляду західного зразку має частково деструктивних характер, здатний спричинити соціально шкідливі та суспільно небезпечні наслідки для населення України у вигляді руйнування основного інституту – сім'ї через введення в норму зміни сексуальних партнерів (на противагу один/одна на все життя), проституції, гомосексуалізму, трансгендеризму, абортів, запобігання вагітності, поводитися із старшими ніби на одному рівні з ними тощо. Головний недолік ліберального світогляду західного зразка – узаконення зла через права і свободи громадян. Якщо особа має право робити щось, то інші зобов'язані його реалізувати, на додаток, – охороняти. У випадку з ліберальним світоглядом – забезпечити реалізацію руйнівних для особистості й суспільства процесів. Зміна світогляду на християнський тип найбільш прийнятна для населення України, адже більшість визнає себе православними. Упровадження такої основи зможе оздоровити духовний, душевний і тілесний стан населення, у тому числі зменшити злочинність та фонові для неї явища (пияцтво, наркоманію, проституцію, бродяжництво, соціальний паразитизм, безпритульність, суїцидальність, расизм, ксенофобію тощо).

У професії лікарів, фармацевтів, усіх, хто задіяний у медичній та фармацевтичній сферах, зазначена любов – головне. Важливо не просто надавати відповідні послуги, а милосердно служити людям. Тоді суб'єктивна сторона неналежного виконання медичним або фармацевтичним працівником професійних обов'язків буде позбавлена легковажності. Адже, якщо особа передбачатиме можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, то при любові не буде легковажно розраховувати на їх відвернення, сумлінно вживатиме всіх можливих дій, щоб не допустити шкоди.

Список використаної літератури

1. Теоретические основы предупреждения преступности / отв. ред. В. К. Звирбуль, В. В. Клочков, Г. М. Миньковский. Москва : Юрид. лит., 1977. 255 с.
2. Світогляд. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4> (дата звернення: 18.01.2022).

Мацюк О. Л.

Навчально-науковий гуманітарний інститут
Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, м. Київ;
науковий керівник – Катеринчук К. В., завідувачка кафедри публічного
та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту,
Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Київ

ЗАСТОСУВАННЯ КАТУВАНЬ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»[1], тимчасово окупована територія України (далі – тимчасово окупована територія) є невід’ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України та міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України.

Деякі особи, які проживають або перебувають на тимчасових окупованих територіях, можуть зазнавати або зазнають катувань, нелюдського, такого, що принижує гідність, поводження або покарання [2].

Відповідно до звіту Громадської організації Truth Hounds, «застосування тортур та нелюдського поводження задокументоване зі свідчень осіб, що утримувалися в м. Горлівка. Використання засобів впливу, що можуть розглядатися як тортури чи нелюдське поводження (використання «електричного стільця», завдання опіків) використовувалися під час допитів. Їх очевидною метою було отримання зізнань та показань від допитуваних. Застосування електричного струму та побиття були систематичними та тривалими. У будівлі колишнього СБУ в м. Донецьк також застосовувалися тортури у різних формах. За зібраною документаторами інформацією там використовувалися електричний струм, побиття, хімічні препарати, імітації розстрілів. Вплив на здоров’я, фізичний та психологічний стан жертв був серйозним та тривалим. Свідченням цього є чисельні опіки шкіри у багатьох утримуваних, покриті синцями тіла, зламані ребра та інші кістки, мимовільні сечовипускання» [3, с. 16–17].

Прокурор Юрій Рудь зазначив, що за результатами розслідування встановлено близько 200 місць незаконного позбавлення волі на тимчасово окупованій території Донецької й Луганської областей, де впродовж усього збройного конфлікту утримувались і на цей час продовжують утримуватися громадяни України. Лише за даними досудового розслідування, у цих місцях несвободи перебували понад три тисячі людей. Більшість із них зазнавали катувань та інших форм жорстокого й нелюдського поводження [4].

Держава звернула увагу на все вищезазначене й Кабінетом Міністрів України було розроблено Розпорядження «Про схвалення Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації» від 28 жовтня 2021 р. № 1344-р [5]. Ця Стратегія спрямована на створення та забезпечення функціонування ефективного механізму реагування на катування. Стратегічними цілями до 1 січня 2024 р. є зниження рівня замовчування проблеми катування у суспільстві шляхом виконання певних завдань.

Отже, катування – це грубе порушення прав людини, яке посягає на життя і здоров'я, честь і гідність та інші блага, що визнаються в Україні найвищими соціальними цінностями.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 03.02.2022).

2. Катеринчук К. В. Кримінально-правові та кримінологічні заходи запобігання катуванню : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Академія праці і соціальних відносин федерації офіційних спілок України. Київ, 2009. 239 с.

3. Звіт підготувала Громадська організація Truth Hounds за сприяння National Endowment for Democracy у співпраці з Українською Гельсінською спілкою з прав людини в рамках кооперації з Платформою громадянської солідарності та Коаліцією за Міжнародний кримінальний суд. «Говорять застінки». Воєнні злочини проти полонених і факти присутності військовослужбовців РФ на Донбасі. 2018. 50 с. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/Report_Torture_ukr_NED-1.pdf (дата звернення: 03.02.2022).

4. Про катування і утримання на окупованому Донбасі розслідують понад 1000 справ – ОГПУ. URL: <https://suspilne.media/188467-pro-katuvanna-i-utrimanna-na-okupovanomu-donbasi-rozsliduut-ponad-1000-sprav-ogpu/> (дата звернення: 03.02.2022).

5. Про схвалення Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1344-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.02.2022).

Нікітін А. О.

аспірант кафедри кримінального та кримінального процесуального права, Національний університет «Києво-Могилянська академія»;
науковий керівник – Хавронюк М. І., доктор юридичних наук, професор

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЙ ОСОБИ ЗА Ч. 1 СТ. 255-1 КК УКРАЇНИ

Упровадження у 2020 р. до КК України категорії злочинного впливу та, як наслідок, внесення суттєвих змін до Розділу IX Особливої частини КК України небезпідставно викликали значну критику серед юристів. Основним об'єктом цієї критики стали визначення злочинного впливу та суб'єкта підвищеного злочинного впливу в примітці до нової редакції ст. 255 КК України, а також поняття злочинної спільноти та нові склади злочинів, пов'язані з її функціонуванням.

Погоджуючись з тим, що перелічені поняття, безперечно, мають структурно-логічні вади, хотіли би звернути увагу також на деякі проблеми, пов'язані з формулюванням складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255-1 КК України, а отже, які стосуються й усієї статті в цілому.

Диспозиція ч. 1 ст. 255-1 КК України звучить як «умисне встановлення або поширення в суспільстві злочинного впливу за відсутності ознак, зазначених у частині п'ятій статті 255 цього Кодексу» [1]. Нашу увагу привернула саме остання структурна частина цього формулювання: «...за відсутності ознак, зазначених у частині п'ятій статті 255 цього Кодексу».

Одразу зауважимо, що подібні формулювання диспозицій статей Особливої частини КК України не є чимось новим для українського законодавця. Окрім ч. 1 ст. 255-1, в Особливій частині КК України є ряд інших статей (наприклад, ст. 192, 198, 328 КК України), в яких основний склад злочину сформульовано за принципом, так би мовити, виключення з нього іншого злочину. Водночас, якщо проаналізувати ці статті, то можна помітити одну загальну для них рису: таке виключення сформульоване таким чином, що виключає перш за все основний склад іншого злочину («...за відсутності ознак шахрайства» – у ст. 192 КК України, «...за відсутності ознак легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом», – у ст. 198 КК України тощо). Таке формулювання дає змогу автоматично виключити з об'єктивної сторони іншого злочину не лише основний склад початкового злочину, а й усі його кваліфікуючі склади, що є досить логічним кроком.

Повертаючись до ч. 1 ст. 255-1 КК України, щоб визначити, чи є в діях особи склад злочину, передбачений цією нормою, перш за все необхідно визначити, чи є в її діях склад злочину, передбачений ч. 5 ст. 255 КК України. Ч. 5 ст. 255 КК України, у свою чергу, звучить так: «дії, передбачені частинами першою (створення злочинної організації, керівництво нею або її структурними частинами), другою (участь у злочинній організації) або четвертою (створення, керівництво злочинною спільнотою) цієї статті, вчинені особою, яка здійснює злочинний вплив або є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі “вора в законі”».

Таким чином, у випадку із ч. 1 ст. 255-1 КК України, на відміну від згаданих вище норм, з об'єктивної сторони умисного встановлення або поширення в суспільстві злочинного впливу виключено кваліфікуючі склади злочинів, передбачених у ст. 255 КК України, за ознакою спеціальних суб'єктів їх вчинення. Саме в цьому ми вбачаємо ще одну проблему та грубу помилку, допущену українським законодавцем.

По-перше, почнемо з найочевиднішого: визначення поняття «особа, яка здійснює злочинний вплив» у примітці до ст. 255 КК України не надається.

По-друге, саме по собі формулювання «за відсутності ознак...» означає: якщо такі ознаки присутні, то це автоматично виключає можливість кваліфікації дій особи за відповідною статтею КК України. У такому випадку ми досить упевнено можемо стверджувати, що, якщо, наприклад, «вор в законі» створює злочинну організацію чи спільноту, то кваліфікація його дій за ч. 1 ст. 255-1 КК України неможлива на підставі прямого припису про це в ній. Проте, як кваліфікувати дії звичайної особи, яка створила злочинну організацію, спільноту чи бере у них участь? Вбачається, що в такому випадку існує досить висока ймовірність кваліфікації таких дій за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1, 2, 3 чи 4 ст. 255 та ч. 1 ст. 255-1 КК України.

Однак, чи не порушує така кримінально-правова кваліфікація принципу заборони притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, закріпленого у ч. 1 ст. 61 Конституції України [2]? На нашу думку, однозначно порушує. Оскільки, **по-третє**, унаслідок своєї розмитості диспозиція ч. 1 ст. 255-1 КК України фактично може

охоплювати будь-які діяння особи, за винятком передбачених ч. 5 ст. 255 КК України, тому що про це прямо в ній вказано.

А. Вознюк, О. Дудоров та С. Чернявський слушно зауважили, що вчинення особою дій, передбачених ч. 1, 3 та 4 ст. 255 КК України, уже потребує наявності в неї певного злочинного впливу, оскільки без нього вчинити ці дії неможливо, а отже, це означає наявність у такої особи статусу суб'єкта злочинного впливу із самого початку [3, с. 31]. Це, у свою чергу, означає принаймні одночасне поширення такою особою злочинного впливу при вчиненні вказаних злочинів, за що ще раз передбачена кримінальна відповідальність у ст. 255-1 КК України. Імовірно, лише участь особи в злочинній організації чи спільноті може бути не пов'язана з поширенням нею злочинного впливу, а отже, у цьому випадку можлива кваліфікація її дій за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 255 та ч. 1 ст. 255-1 КК України, без порушення принципу заборони подвійного притягнення до кримінальної відповідальності за одне й те саме правопорушення.

На це можна заперечити, що ст. 255-1 та ст. 255 КК України просто мають розглядатися як загальна та спеціальна кримінально-правові норми і, відповідно, ст. 255-1 КК України має застосовуватися до всіх діянь, які не охоплюються ст. 255 КК України. Проте, чому тоді законодавець у диспозиції ч. 1 ст. 255-1 вказав: «...за відсутності ознак, зазначених у частині *п'ятій* статті 255 цього Кодексу», а не виключив з її сфери усю ст. 255 КК України, адже це спростовує підхід до загальної та спеціальної норм.

Можливим варіантом вирішення цієї плутанини могло б стати розмежування злочинів, передбачених ст. 255 та ст. 255-1 КК України, за суб'єктивною стороною. Проте, ч. 1 ст. 255-1 КК України прямо зазначає, що діяння, передбачені в ній, є умисними, а у ст. 255 КК України, хоч і не вказано прямо на форму вини, проте навряд чи хтось буде стверджувати, що створити, керувати або ж брати участь у злочинній спільноті чи організації можна з необережності. Цієї думки дотримуються й українські вчені [4, с. 877].

З вищевикладеного можна зробити єдиний правильний, на нашу думку, висновок: норма ст. 255-1 КК України в її нинішньому вигляді є не лише «мертвою» нормою, але і вносить значну плутанину при застосуванні інших норм КК України, і має бути або цілком виключена з тесту КК України, або суттєво змінена.

Список використаної літератури

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 17.02.2022).

2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 17.02.2022).

3. Вознюк А. А., Дудоров О. О., Чернявський С. С. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255-1, 255-2, 255-3, 256 Кримінального кодексу України) : наук.-практ. коментар. Київ : Норма права, 2021. 130 с.

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

Пулик В. М.

аспірант кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВИХ ОРГАНІВ ВІД ВТРУЧАННЯ: ДОСВІД ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ

Незалежне та неупереджене правосуддя є запорукою сталого розвитку суспільства і держави, гарантією додержання прав і свобод людини та громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави, зростання добробуту та якості життя, створення привабливого інвестиційного клімату, своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права. Ефективне функціонування системи судоустрою України, органів суддівського врядування і самоврядування, подальше впровадження принципу верховенства права стане результатом реалізації Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр., одночасно із забезпеченням незалежності інститутів правосуддя від будь-якого політичного впливу та їх підзвітності суспільству¹.

Одним із найбільш жорстких методів протидії протиправному втручанню в діяльність з відправлення правосуддя справедливо виступає реалізація механізму кримінальної відповідальності, проте правозастосовна практика у цьому плані демонструє недостатню ефективність роботи органів кримінальної юстиції. Згідно з офіційними даними, у 2019 р. обліковано 123 кримінальних правопорушення за ст. 376 КК України, за якими до суду з обвинувальним актом не було передане жодне з проваджень; у 2020 р. – 117 (1 провадження передане до суду); у 2021 р. – 103 (не передане жодне). Привертає увагу високий відсоток кримінальних правопорушень, провадження в яких були закриті: у 2019 р. – 113 з 123 облікованих (91,8%); у 2020 р. – 95 із 117 облікованих (81,1%); у 2021 р. – 60 із 103 облікованих (58,2%) [1].

На таку практику, як видається, впливає ряд чинників, як-от: складність доказування в такого роду категорії справ, латентність злочинних проявів, небажання представників суддівського корпусу звертатися за офіційним реагуванням тощо. Виникають питання й щодо якості норми ст. 376 КК України, її здатності забезпечити повноцінне реагування на криміногенні виклики в сучасних умовах. Процес законодавчого конструювання кримінально-правових норм, їх подальшого вдосконалення, безперечно, передбачає необхідність вивчення відповідного зарубіжного досвіду регламентації кримінальної відповідальності на предмет можливостей до його запозичення. Передусім ідеться про аналіз можливостей кримінального закону держав

---

¹ Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> (дата звернення: 03.02.2022).

пострадянського періоду, зважаючи на доволі велику схожість їх правових систем. Узагальнення зазначеного досвіду (предметом аналізу виступили положення кримінального законодавства Латвії, Литви, Естонії, Білорусі, Молдови, Російської Федерації, Грузії, Казахстану, Вірменії, Азербайджану, Узбекистану, Киргизстану, Таджикистану) у частині протидії кримінально-правовими засобами впливу втручання в діяльність судових органів дало можливість сформулювати такі висновки:

➤ *Сфера охорони.* Норми про відповідальність за втручання в діяльність судових органів у значній своїй частині розміщені в підрозділах, родовим об'єктом кримінально-правової охорони яких виступають відносини з приводу відправлення правосуддя. При цьому КК Грузії деталізує родовий об'єкт вказівкою на видові об'єкти, виділяючи в структурі Розділу 12 «Злочини проти судової влади» глави: ХLI «Злочини проти діяльності судових органів», ХLII «Злочини проти процесуального порядку отримання доказів», ХLIII «Діяння, спрямовані проти своєчасного припинення та розкриття злочинів», ХLIV «Злочини проти виконання судових актів» [5]. Законодавець інших держав (РФ, Вірменії, Азербайджану та ін.) обрав більш широкий шлях, розглядаючи правосуддя/судову владу складовою державної влади, нарівні з конституційним ладом та безпекою держави; інтересами державної служби і служби у органах місцевого самоврядування; порядком управління.

➤ *Коло потерпілих.* На відміну від вітчизняного законодавця, який діяльність судових органів ототожнює виключно з виконанням професійних обов'язків суддею (ст. 376 КК України), як інші потерпілі від аналізованого протиправного впливу також можуть виступати: народний (ст. 390 КК Білорусі), судовий (ч. 1 ст. 295 КК Латвії) чи присяжний засідатель (кандидат у присяжні засідателі) (ч. 2¹ ст. 364 КК Білорусі); прокурор (ст. 390 КК Білорусі, ч. 2 ст. 294 КК РФ, ч. 1 ст. 364 КК Грузії, ч. 2 ст. 407 КК Казахстану та ін.); слідчий чи особа, яка здійснює дізнання (ст. 390 КК Білорусі, ч. 2 ст. 294 КК РФ, ч. 1 ст. 364 КК Грузії, ч. 2 ст. 407 КК Казахстану та ін.); офіцер досудового розслідування (ч. 1 ст. 231 КК Литви); адвокат (ч. 1 ст. 364 КК Грузії, ч. 1 ст. 231 КК Литви); органи кримінального переслідування чи персонал міжнародних судових інстанцій у цілому (ч. 2 ст. 303 КК Молдови); посадова особа Міжнародного кримінального суду (ч. 1 ст. 231 КК Литви); представник учасника процесу, арбітражний керуючий, експерт, перекладач чи інша особа, яка бере участь у відправленні правосуддя (ч. 1 ст. 302 КК Естонії). Зауважимо, що кримінальні закони окремих держав вказують на шкоду для діяльності саме суду (ч. 1 ст. 294 КК РФ, ч. 1 ст. 407 КК Казахстану та ін.) або національних чи міжнародних судових інстанцій (ч. 1 ст. 303 КК Молдови), а не окремо взятого судді. Розширення в національному законодавстві кола потерпілих за рахунок усіх чи більшості перелічених вище категорій видається недоцільним, зважаючи на наявність у структурі розділів XV, XVIII КК України низки норм аналогічного змісту. Проте включення до чинної редакції вказівки на присяжних видається обґрунтованим та необхідним кроком, зважаючи на конституційно-правовий

припис про безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя через присяжних (ст. 124 Конституції України), положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що кореспондують йому в контексті здійснення правосуддя, а також наявні законотворчі ініціативи (наприклад, проект Закону про суд присяжних № 3843 від 14.07.2020). Висловлена пропозиція є тим більш логічною, якщо взяти до уваги норми ст. 378, 379 КК України, що передбачають відповідальність за посягання на народного засідателя чи присяжного саме у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя.

➤ *Характеристика протиправної поведінки.* Абсолютна більшість аналізованих норм, за винятком КК Латвії і Литви, пов'язує втручання у процес відправлення правосуддя із змішаним типом поведінки (дія або бездіяльність), позначаючи його за допомогою термінів, власне, втручання, а також перешкоджання чи впливу. Криміналізованим є втручання у будь-якій формі, що видається абсолютно правильним кроком законодавця, який не пішов шляхом казуїстичного перерахунку всіх можливих способів впливу. Як приклад певного відступу від загального правила можна вказати КК Естонії, ст. 302 якого вплив на здійснення правосуддя обмежує виключно спричиненням тяжкої шкоди здоров'ю потерпілих, а ст. 303 вказує на застосування насильства чи здійснюваний іншим чином вплив [12]. Протиправна поведінка зумовлена метою перешкодити відправленню правосуддя/усебічному, повному й об'єктивному розслідуванню справи/добитися винесення неправосудного судового рішення чи постанови органу кримінального переслідування/здійсненню адвокатом захисту/помсти за виконання обов'язків.

➤ *Суб'єктний склад* абсолютної більшості аналізованих основних складів є загальним, у кваліфікованих є вказівка на спеціальні ознаки (вчинення делікту службовою особою, з використанням відповідних компетенційних можливостей або юридичною особою). Тільки КК Білорусі основний склад втручання у вирішення судових справ чи провадження попереднього розслідування пов'язує виключно із спеціальним суб'єктом – посадовою особою [2–14].

Список використаної літератури

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2019–2021 роки). URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravororushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 03.02.2022).

2. Уголовный кодекс Республики Беларусь. *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*. URL: <https://pravo.by/document/?Guid=3871&p0=hk9900275> (дата обращения: 01.02.2022).

3. Уголовный кодекс Российской Федерации. *Официальный интернет-портал правовой информации*. URL: http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?Start_search&fattrib=1 (дата звернення: 01.02.2022).

4. Уголовный кодекс Республики Молдова. *Информационная система «Континент»: законодательство стран*. URL: http://continent-online.com/Document/?Doc_id=30394923&doc_id2=30394923#pos=452;-108&pos2=3859;-64 (дата обращения: 01.02.2022).

5. Уголовный кодекс Грузии. *Законодательный Вестник Грузии*. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?Publication=236> (дата обращения: 01.02.2022).

6. Уголовный кодекс Республики Казахстан. *Информационные системы «Параграф»*. URL: https://online.zakon.kz/Document/?Doc_id=31575252&sub_id=4070000&pos=5855;-4#pos=5855;-54 (дата обращения: 01.02.2022).

7. Уголовный кодекс Республики Армения. *Национальное Собрание Республики Армения*. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?Sel=show&ID=1349&lang=rus#31> (дата обращения: 01.02.2022).

8. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. *Информационная система «Континент»: законодательство стран*. URL: http://continent-online.com/Document/?Doc_id=30420353&doc_id2=30420353#pos=414;-88&pos2=3432;-82 (дата обращения: 01.02.2022).

9. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. *Законодательная палата Олий Мажлиса Республики Узбекистан*. URL: <https://parliament.gov.uz/upload/files/laws/UGKODEKS.pdf> (дата обращения: 01.02.2022).

10. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. *Централизованный банк данных правовой информации Кыргызской Республики*. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112309?CI=ru-ru> (дата обращения: 01.02.2022).

11. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. *Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан*. URL: <http://ncz.tj/content/уголовный-кодекс-республики-таджикистан> (дата обращения: 01.02.2022).

12. Karistuseseadustik. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019030?Leiakehtiv> (дата звернення: 01.02.2022).

13. Krimināllikums. Latvijas republikas tiesību akti. URL: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums> (дата звернення: 01.02.2022).

14. Lietuvos respublikos baudžiamasis kodeksas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalact/lt/TAD/TAIS.111555> (дата звернення: 01.02.2022).

Ткаченко А. С.

студентка II курсу соціально-правового факультету,
Національний університет «Одеська юридична академія»;
науковий керівник – Дмитрук М. М., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
Національний університет «Одеська юридична академія»

«ВІКНА ЖИТТЯ» – НАЙЕФЕКТИВНІШИЙ СПОСІБ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕЗАКОННИХ АБОРТІВ ТА СКОЄННЯ ВБИВСТВ МАТЕРЯМИ СВОЇХ НОВОНАРОДЖЕНИХ ДІТЕЙ

Сьогодні кримінальна відповідальність за аборти є однією з найактуальніших світових проблем. Аборт – це переривання вагітності, що відбулося мимовільно чи штучно терміном до 22 тижнів при масі плоду до 500 грамів [1]. Статистика в Україні за останній час показує нам, що за 2020 р. – 65 тис. абортів при – 130 тис. народжуваності, велика кількість абортів була у 2011 р. (зафіксовано 164 тис. абортів) [2].

Якщо говорити про європейські держави, у Франції штучне переривання вагітності жінка може зробити лише протягом перших 12 тижнів вагітності, або за медичними показаннями, якщо є загроза життю матері чи плід має захворювання. Також Португалія, Ірландія допускає лише штучне переривання вагітності за наявності медичних показань. Англія, Ісландія, Фінляндія дозволяє переривання вагітності за медичними та соціальними показниками.

Кримінальний кодекс Австрії має норми за незаконне переривання вагітності в окремому розділі «Переривання вагітності». Кримінальна відповідальність передбачена статтею 96 (переривання відбувається незаконним шляхом, тобто без ліцензії, невідповідних умов тощо) та 98 (без згоди жінки відбувається переривання вагітності) [3].

У Кримінальному кодексі Іспанії незаконне переривання вагітності міститься в Розділі 2 «Аборт», який передбачає відповідальність медичного працівника, що вчинив аборт без згоди жінки або за згодою жінки, котра була отримана шляхом насилля, погроз або обману [4].

Кримінальний кодекс Данії містить норми щодо ненадання допомоги вагітній жінці. Тобто якщо чоловік не надає вагітній від нього жінці допомогу, йому грозить позбавлення волі строком до 1 року або штраф. Також будь-який член сім'ї вагітної жінки, який не надасть допомогу, може бути покараний у вигляді взяття під варту [5].

Зазначене вказує, що в зарубіжних країнах виділяють чотири підходи до абортів, а саме: 1) дозволено за бажанням; 2) дозволено за медичним та соціальним показанням; 3) дозволено лише при особливих обставинах (дефект плоду, згвалтування тощо); 4) аборт заборонено, крім випадків, коли вагітність та пологи створюють загрозу для життя породіллі.

Можна зробити висновки, що в деяких країнах ліберальне законодавство у сфері охорони здоров'я щодо абортів, а в деяких країнах аборти заборонено, крім виключних випадків (наприклад, в Іспанії, Португалії, Швейцарії та ін.).

При запровадженні заборони на аборти зарубіжні законодавці ставлять на перше місце захист життя й здоров'я ненародженої дитини та матері. Також можна зауважити, що кримінальне законодавство в багатьох країнах Західної Європи не обмежуються однією статтею в текстах кримінального законодавства, а виділяють окремі розділи, у яких передбачено підстави кримінальною відповідальності за штучне переривання вагітності.

Вважаємо, що запровадження в Україні заборони абортів, крім виключних випадків, призведе до: зниження злочинності; зменшення кількості дітей у дитячих будинках; зменшення кількості неблагополучних сімей; зменшення кількості жінок, які хочуть народити дитину, але їх чоловік проти; усвідомлення персональної відповідальності за людське життя.

Вважаємо що, вирішення цієї проблеми може полягати в одному із двох варіантів формування підстави кримінальної відповідальності: 1) якщо ініціатором виступає жінка за відсутності будь-яких медичних протипоказань або загрози здоров'ю та життю породіллі та плоду, такі дії повинні бути кримінально-караними; 2) якщо чоловік і жінка хочуть цього разом, то і жінка, і чоловік повинні нести спільну відповідальність, як виконавець, а також залежно від ролі чоловіка – як підбурювач, пособник або організатор. Проте в судово-слідчій практиці дуже рідкими є випадки притягнення чоловіків як будь-якого співучасника або особи, яка вчинила діяння, передбачене ч. 2 ст. 134 КК України.

Вважаємо, що найбільш ефективним шляхом протидії незаконному проведенню абортів, а також інших суміжних кримінальних правопорушень є організація «вікон життя» для тих жінок, які опинились у складній ситуації, бо це шанс для тих жінок, які не хочуть або не можуть зберегти дитину. З метою попередження вчинення таких злочинів, як вбивство матір'ю новонародженої дитини (ст. 117 КК України), вбивство малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України) [6] шляхом залишення такої дитини в туалетах, на зупинках, в громадських місцях, де часто знаходять новонароджених дітей, при пологових будинках, лікарнях (можливо інших установах, таких як церкви, благодійні організації), мають бути створені «вікна життя» – «бокси» для залишення дітей із кнопкою виклику працівника такої установи.

Німеччина та Австрія були першими країнами в Європі, які у 2000 р. впровадили бебі-бокси та стали прикладом для багатьох країн, для того, щоб захистити право дитини на життя та зменшити злочинність з боку жінок, які вбивають своїх новонароджених дітей.

Такі бебі-бокси сьогодні є при лікарнях майже всіх великих німецьких міст. Сюди можна покласти свою дитину, яка народилася, таким чином анонімно передавши її на піклування державі. Іноді поряд з матрацом лежить папір та олівець – можна написати ім'я дитини. Іноді – чорнильна подушечка для того, щоб можна було зробити та забрати із собою відбиток ноги малюка. У Німеччині було встановлено громадське об'єднання Sternipark 20 років тому у Гамбурзі. Так ініціатори хотіли допомогти батькам, які опинилися в безвихідній ситуації, або жінкам з небажаною вагітністю; знизити ризик того, що новонароджений не отримає належного догляду або з ним будуть погано поводитися.

Метою діяльності центрів матері та дитини, які працюють в Україні, є зменшення кількості відмов від новонароджених дітей. Наразі працюють вони не так якісно, як раніше. Для жінок такий центр міг бути рятуванням, бо якщо вона відмовляється в пологовому будинку від дитини, то їй потрібна допомога психолога, направлення до центру, де її будуть вчити, як справлятися з її оточенням, вчать її бути матір'ю та самостійного життя [7].

Отже, аналіз незаконного проведення абортів в деяких інших державах Західної Європи свідчить, що в Україні необхідно запровадити заборону на аборт, якщо вагітність та пологи не створюють загрози життю дитини та породіллі. Поряд із цим, з метою попередження вчинення незаконного проведення абортів, вбивств матір'ю новонародженої дитини, вбивств малолітньої дитини необхідно вживати організаційно-матеріальних заходів щодо організації «бебі-боксів для новонароджених» при лікарнях та пологових будинках, проводити просвітницьку діяльність.

Список використаної літератури

1. Визначення абортів – Definitions of abortion. URL: https://uk.wikijaa.ru/wiki/Definitions_of_abortion (дата звернення: 05.02.2022).
2. За останні 10 років кількість абортів в Україні зменшилася майже в три рази: Аналітика: URL: <https://opendatabot.ua/analytics/abortions> (дата звернення: 05.02.2022)

3. Уголовный кодекс Австрии / за ред. Н. Е. Криловой ; пер. с нем. А. В. Серебренникова. Москв; пер. с исп. В. П. Зыряновой, Л. Г. Шнайдер. Москва : Зерцало, 1998. 213 с.

4. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В. Л. Менчинського ; пер. на укр. О. В. Лішевської. Київ : ОВК, 2016. 284 с.

5. Уголовный кодекс Дании / науч. ред. и пред. С. С. Беляева, канд. юрид. наук (МГУ им. М. В. Ломоносова) ; пер. с датск. и англ. канд. юрид. наук С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 230 с.

6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20220105#Text> (дата звернення: 04.02.2022).

7. Касьянова Д. Чи справді «вікна життя» – найкраще рішення проблеми небажаних дітей? URL: <https://kufer.media/dumky/chy-spravdi-vikna-zhyttya-najkrashhe-rishennya-problemy-nebazhanyh-ditej/> (дата звернення: 04.02.2022).

Ферьсва Н. П.

аспірантка кафедри кримінального права,
кримінології, цивільного та господарського права,
ЗВО «Національна академія управління», м. Київ

ДО ПИТАННЯ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОГРОЗУ АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО НАЧАЛЬНИКА

Системний аналіз правової норми, передбаченої ст. 405 Кримінального кодексу України (далі – ст. 405 КК), висвітлив такі актуальні аспекти кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо начальника.

1. Витоки військового злочину – погроза або насильство щодо начальника за ст. 405 КК на теренах нашої держави беруть свій початок ще із часів Київської Русі та в своєму розвитку пройшли тривалий період. Зміст цих правових норм неодноразово змінювався, їх зародження припадає на III період, який охоплює X–XIV ст., коли українські землі були під управлінням князів, у цей час започатковано окремі норми права за окремі незаконні дії «воїв». У подальшому вони змінювались залежно від суспільно-політичного устрою влади, способів їх вчинення та трактування законодавцем, але досі залишаються суспільно небезпечними діями для військової дисципліни, для якої відносини підлеглості разом з іншими принципами військового будівництва є базовими для військового правопорядку як об'єкта кримінально-правової охорони.

2. Суспільна небезпечність військового злочину «погроза або насильство щодо начальника» за ст. 405 КК, як і в цілому військові кримінальні правопорушення, що передбачені нині ст. 402–422, 425–435 КК, характеризуються високим рівнем небезпеки, як для військового середовища, так і для воєнної безпеки держави в цілому, що має бути визначальним для посилення боротьби кримінально-правовими засобами із військовою злочинністю. При цьому питання їх суспільної небезпечності не втрачають своєї актуальності й спонукають до необхідності пошуку подальших шляхів удосконалення як їх змісту, так і здійснення судової практики.

3. Безпосереднім об'єктом цього злочину (ст. 405 КК) є суспільні відносини у військовій сфері, посягання на які порушує відносини субординації між командирами/начальниками й підлеглими їм військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження ними зборів, спрямовані на порушення військового правопорядку й пов'язані з посяганням на відносини підлеглості, а також на життя та здоров'я командирів і начальників усіх рівнів.

Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом, крім життя і здоров'я особи начальника, є його честь, гідність як фізичної особи в разі погрози психологічного чи фізичного посягання на нього, а також статус військовослужбовця, який зобов'язує начальника бути захисником суспільних інтересів, а не потерпілим від злочинного посягання через неможливість належним чином протистояти та припинити злочин.

Іншими словами, додатковим безпосереднім об'єктом є лише ті суспільні відносини, яким паралельно з основним об'єктом завдається чи виникає загроза нанесення шкоди за умови, що вони (суспільні відносини) визначені як такий об'єкт законодавцем у змісті диспозиції правової норми.

4. Структурними елементами суспільних відносин безпосереднього об'єкта військового злочину – погроза або насильство щодо начальника – є *суб'єкти (носії) цих відносин*. З одного боку, це військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, які відповідно до ст. 29–30 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України є підлеглими, а також особи, визначені законом, й інші особи, не зазначені конкретно законодавцем, за співучасть у цьому злочині як організатори, підбурювачі чи пособники. З іншого боку, начальники й командири всіх рівнів, які є єдиною начальниками у відповідних підрозділах органів військового управління та військового командування стосовно підлеглих їм військовослужбовців, наділених безпосередніми (конкретними) повноваженнями згідно з відповідними положеннями статутів Збройних Сил України, інших актів законодавства.

Предметом відносин військового злочину – погроза або насильство щодо начальника – є стосунки (умови), які забезпечують недоторканність особи начальника, командира з боку підлеглих у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби. І в цьому, зокрема, виявляється *соціальний зв'язок* (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин, важливою ознакою якого є обов'язок правомірної поведінки суб'єктів відносин.

5. Назву ст. 405 КК, а також диспозиції ч. 1–2 цієї статті доповнити словом «командир».

6. Суб'єктами військових злочинів, передбачених ч. 1–4 ст. 405 КК, можуть бути за умови їх вчинення громадяни України (військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів), а в окремих випадках, визначених чинним законодавством, іноземці та особи без громадянства, придатні за станом здоров'я і віком до військової служби, а також інші особи, визначені законом, у разі порушення відносин підлеглості, які є одним із базових принципів будівництва і керівництва Збройними Силами

України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України.

7. Суб'єктивна сторона злочину, пов'язаного з погрозою або насильством щодо начальника, характеризується виною у виді прямого умислу, оскільки вчинення зазначених дій можливе лише за умови, що суб'єкт цього злочину усвідомлював суспільно небезпечний характер своєї незаконної дії, передбачав її суспільно небезпечні наслідки для військового правопорядку, посягаючи на особу начальника/командира і бажав спричинення негативних для їх здоров'я або життя наслідків.

8. Диспозицію ч. 4 ст. 405 КК доповнити особливо кваліфікуючими ознаками «повторно», «із застосуванням боєприпасів», «що спричинили тяжкі наслідки» і викласти її в такій редакції:

«4. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб, або повторно, або із застосуванням зброї чи боєприпасів, або спричинили тяжкі наслідки, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, –».

9. Образа або наклеп підлеглого щодо командира або начальника словами, жестами, письмово або іншими діями з метою спричинити шкоду його честі або гідності має передбачати адміністративну відповідальність як за вчинення військового адміністративного правопорушення. Із цією метою пропонуємо доповнити главу 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення такими положеннями:

«Стаття 172-21. Наклеп щодо командира або начальника

Наклеп, тобто поширення у будь-якій формі завідомо неправдивих вигадок, які ганьблять особу командира чи начальника, або іншу особу, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби, –

Карається...

Стаття 172-22. Образа командира або начальника

Образа, тобто умисне приниження честі і гідності командира чи начальника, або іншу особу, яка виконує їх повноваження у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби, –

Карається...».

10. Аналіз судової практики (2014–2021 рр.) за вчинення злочинів за ч. 1–4 ст. 405 КК України свідчить, що в більшості суди виносили покарання щодо 174 засуджених військовослужбовців, які були не співмірними із суспільною небезпекою погроз і насильства проти начальників і не враховували відповідним чином, що вказані злочини вчинялись під час дії на території держави особливого періоду, що є обставиною, яка, відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК, обтяжує покарання, коли проти України здійснюється агресія зі сторони Російської Федерації.

Тому, на нашу думку, кримінальна політика судів при розгляді військових кримінальних правопорушень (злочинів за ст. 405 КК) підлягає коре-

гуванню в бік суворості відбування винесених покарань, більшої їх ефективності (обвинувальних вироків) на запобігання кримінальним правопорушенням серед військовослужбовців.

11. Практика застосування судами України вимог ст. 45–49 КК України свідчить, що зазначені підстави звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців за вчинення злочинів, передбачених ч. 1–4 ст. 405 КК, не застосовувались, оскільки посягають на базовий принцип військової структури – єдиноначальність, який є, поряд з іншими, основою для військової дисципліни.

12. Аналіз судової практики свідчить про необхідність підвищення мінімальної межі покарання у виді позбавлення волі на певний строк за ч. 4 ст. 405 КК України з 5 до 6 років за вчинення погрози або насильства щодо начальника, вчинені групою осіб, або повторно, або із застосуванням зброї чи боєприпасів, або спричинили тяжкі наслідки, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

13. На підставі проведеного аналізу варто зазначити, що на сьогодні необхідно:

- сформулювати поняття, суть і зміст військово-кримінальної політики щодо військовослужбовців, які вчинили військові злочини і, зокрема, за ст. 405 КК України;

- визначити принципи, завдання й основні напрями реалізації військово-кримінальної політики;

- поглибити наукові дослідження індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності військовослужбовців;

- реанімувати систему та структуру органів військової юстиції як інститутів військово-кримінальної політики в Україні.

Шевченко Н. С.

аспірантка кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ЛАТЕНТНІСТЬ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАБРУДНЕННЯМ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Усталеним у сучасній кримінології є розуміння латентної злочинності як сукупності кримінальних правопорушень, які були реально вчинені, однак не знайшли свого відображення в офіційній статистичній інформації правоохоронних органів. При цьому про такі кримінально протиправні діяння правоохоронним органам може бути не відомо взагалі (природна латентність), або ж вони можуть не реєструватися з вини правоохоронних органів (штучна латентність). Існування латентної злочинності в суспільстві зумовлює багато негативних наслідків, які дають підстави вважати латентні посягання більш небезпечними порівняно з виявленими. Кожне nereгування на вчинені кримінальні правопорушення є порушенням принципу законності та невідворотності покарання [1, с. 73–74].

Дослідженню латентної злочинності чи окремих її аспектів були присвячені праці таких учених, як Р. М. Акутаєв, І. М. Даньшин, А. П. Закалюк, О. О. Ковалкін, В. Ф. Оболенцев, В. І. Поклад та ін. Однак, латентність саме кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря, не була предметом наукових досліджень.

У зв'язку із цим варто наголосити на актуальності дослідження рівня латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема забруднення атмосферного повітря. Так, латентна злочинність створює перепони для адекватної боротьби зі злочинними посяганнями проти довкілля. Не маючи об'єктивних відомостей про фактичні її розміри, неможливо визначити потрібні для боротьби з нею кількості сил і коштів правоохоронних та інших органів, їх концентрацію на окремих напрямках цієї діяльності. Не будучи достатньо проінформованим про стан злочинності проти довкілля й не маючи достовірного кримінологічного прогнозу на майбутнє, суспільство й керівництво країни не може уявити всієї гостроти проблеми. Саме тому не залучаються повною мірою соціальні й державні інститути на боротьбу із цим явищем. Немає також можливості для розроблення правильної тактики та стратегії протидії цьому виду злочинності, у тому числі правозастосовної й законодавчої діяльності [3, с. 86].

Саме тому постає питання щодо повноти виявлення та реєстрації вчинених кримінальних правопорушень проти довкілля, у тому числі забруднення атмосферного повітря, адже екологічна ситуація постійно погіршується. Поміж іншого це може бути пов'язано з дуже високим рівнем латентності таких кримінальних правопорушень. Зокрема, їх реальна латентність, за даними окремих фахівців, становить близько 98% [4, с. 17].

Встановлення відомостей про характеристики латентної злочинності – украй необхідне, хоча й дуже складне завдання. Для його вирішення в кримінологічних дослідженнях застосовуються статистичні, соціологічні, логіко-математичні та економічні методи [2, с. 20]. З метою отримання достовірних відомостей щодо рівня латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, у тому числі й забруднення атмосферного повітря, найбільш доцільно застосовувати соціологічний метод – опитування шляхом використання анкет. Використовуючи цей метод, можна з'ясувати кількість невиявлених кримінальних правопорушень, причини неповідомлення про них правоохоронні органи, рівень довіри до них [1, с. 76].

Так, дуже високий рівень латентності підтверджується результатами анонімного опитування населення, в якому взяла участь 131 особа – мешканці різних регіонів України. Встановлено, що 84% респондентів відомі випадки вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема майже 53% були безпосередньо свідками вчинення відповідних кримінальних правопорушень, у тому числі таких, як забруднення атмосферного повітря (майже 43%), незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання або збуту лісу (30%), порушення правил охорони вод, забруднення моря (10%), незаконне полювання (6%), забруднення або псування земель (6%), іншого кримінального правопорушення проти довкілля (5%). При цьому 83% опитаних не повідомляли про відомі їм випадки правоохоронні органи. Основними причинами неповідомлення

були такі: 1) особа не вважає, що правоохоронні органи будуть ефективними (57%); 2) свідок не бажав брати участі в офіційному розслідуванні (13%); 3) свідок вважав, що повідомлять інші особи (9%); 4) протиправні дії були вчинені другом, родичом чи знайомим респондента (9%); 5) особа не вважала дії злочинними (6%); 6) особа боялася повідомити (6%). Таким чином, показники латентності кримінальних правопорушень проти довілля, зокрема, пов'язані з небажанням більшості свідків повідомляти відповідні правоохоронні органи про такі кримінальні правопорушення. Це свідчить, серед іншого, про недостатній рівень правової свідомості громадян.

За результатами опитування населення встановлено, що 95% респондентів негативно ставляться до кримінальних правопорушень проти довілля. При цьому майже 57% респондентів вважають, що кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довілля протягом останніх 5 років збільшилася. Окрім цього, 59% опитаних вказують на те, що санкції за вчинення таких діянь мають бути посилені.

Водночас думки респондентів щодо визначення рівня латентності кримінальних правопорушень проти довілля суттєво різняться. Так, 5% опитаних вважають, що кримінальним правопорушенням проти довілля властивий низький рівень латентності (до 30%); 24% – середній рівень (30–50%); 39% – високий (50–70%); майже 32% – дуже високий (понад 70%). Такий різкий розподіл може свідчити про необізнаність пересічних громадян з питань кримінальних правопорушень проти довілля.

Здебільшого рівень латентності пов'язаний з діяльністю правоохоронних органів та її ефективністю щодо реєстрації кримінальних правопорушень та їх розслідування. Як уже зазначалося, латентність може виникати внаслідок того, що правоохоронним органам невідомо про фактично вчинені кримінальні правопорушення або ж кримінальні правопорушення можуть не реєструватися з вини правоохоронних органів. Шляхом опитування встановлено, що, на думку громадськості, більшість кримінальних правопорушень не обліковується з вини правоохоронних органів. Зокрема, 66% опитаних вважають, що забруднення атмосферного повітря не реєструється саме із цієї причини. Крім того, важливим фактором є низький рівень довіри населення до ефективності діяльності правоохоронних органів щодо протидії кримінальним правопорушенням проти довілля. Так, жоден респондент не визначив таку діяльність як ефективну, натомість 60% опитаних вважають, що вона є недостатньо ефективною, а решта 40% – зовсім неефективною. Тобто в умовах, коли населенню відомо про вчинення таких кримінальних правопорушень, при очевидних негативних наслідках від них та у зв'язку з відсутністю ефективною діяльністю з боку працівників правоохоронних органів, у громадян підвищується рівень недовіри до представників державної влади.

Отже, підсумовуючи наведені міркування, зауважимо, що кримінальним правопорушенням проти довілля, у тому числі й забрудненню атмосферного повітря, властивий дуже високий рівень латентності. Виходячи з

результатів проведеного дослідження, можна припустити, що таким діянням притаманна як природна латентність, зокрема у зв'язку з тим, що більшість свідків з різних причин не повідомляють правоохоронні органи про відомі їм випадки вчинення таких кримінальних правопорушень, так і штучна, яка пов'язана з низькою ефективністю діяльності відповідних органів із запобігання кримінальним правопорушенням проти довілля.

Найвищий рівень латентності значно впливає на об'єктивне відображення реального стану такої злочинності, а отже, і протидію їм. Саме завдяки виявленню латентної складової таких кримінальних правопорушень можна значно підвищити якість протидії їм. У зв'язку із цим дослідження латентності є одним з найважливіших завдань при розробці нових та вдосконаленні чинних заходів боротьби зі злочинністю проти довілля. Такі заходи протидії мають стати одними з пріоритетних напрямів діяльності держави.

Список використаної літератури

1. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Б. М. Головкина. Харків : Право, 2020. 384 с.
2. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії і практики попередження. Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. 128 с.
3. Поліщук Г. С. Чинники, що зумовлюють латентність злочинів проти довілля. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2004. № 5. С. 83–94.
4. Шульга А. М. Злочини проти довілля. Питання кваліфікації : наук.-практ. видання. Харків, 2012. 192 с.

Щербіна М. Г.

аспірант кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права,
Національний університет «Запорізька політехніка»

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У ВИДІ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ АБО ОБІГУ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

Предмет кримінального правопорушення – це факультативна ознака об'єкта кримінального правопорушення, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях (котрі людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та (або) шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється кримінально-протиправне посягання [1, с. 8].

У ст. 321-1 Кримінального кодексу України (далі – КК) передбачена кримінальна відповідальність за фальсифікацію лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів. З буквального тлумачення назви цієї норми предметами цього кримінального правопорушення можуть бути: 1) лікарські засоби щодо їхньої фальсифікації або 2) фальсифіковані лікарські засоби стосовно їхнього обігу. Однак предмети кримінального правопорушення, що визначені в назві ст. 321-1 КК, дещо ширші, ніж предмет, який зазначений у диспозиції ч. 1 цієї статті. Оскільки в цій диспозиції вказаний як предмет цього кримінального правопорушення лише фальсифіковані лікарські засоби. Необхідно уніфікувати предмет досліджуваного кримінального правопорушення, сформулювавши його в назві ст. 321-1 КК, як і в диспозиції ч. 1 цієї статті. Але це, у свою чергу, тягне також необхідність

уодноманітнення суспільно небезпечних діянь, визначених у назві ст. 321-1 КК, з діями, передбаченими в диспозиції ч. 1 цієї статті.

Поняття лікарського засобу передбачено в ч. 1 ст. 2 Закону України «Про лікарські засоби» від 4 квітня 1996 р., яким визнається будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох активних фармацевтичних інгредієнтів та допоміжних речовин), що має властивості та призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, чи будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох активних фармацевтичних інгредієнтів та допоміжних речовин), яка може бути призначена для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії або для встановлення медичного діагнозу [2].

До лікарських засобів належать: 1) готові лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти) – дозовані лікарські засоби у вигляді та стані, в якому їх застосовують, що пройшли всі стадії виробництва (виготовлення), включаючи остаточне пакування; 2) продукція «in bulk» – будь-який лікарський засіб, призначений для виробництва готового лікарського засобу, який пройшов усі стадії технологічного процесу, крім стадії фасування та/або кінцевого пакування й маркування; 3) активні фармацевтичні інгредієнти (лікарська речовина, діюча речовина, субстанція) – будь-яка речовина чи суміш речовин, що призначена для використання у виробництві лікарського засобу й під час цього використання стає його активним інгредієнтом. Такі речовини мають фармакологічну чи іншу безпосередню дію на організм людини, у складі готових форм лікарських засобів їх застосовують для лікування, діагностики чи профілактики захворювання, для зміни стану, структур або фізіологічних функцій організму, для догляду, обробки та полегшення симптомів; 4) лікарські косметичні засоби – суміш речовин природного чи синтетичного походження в певній формі, що застосовується для лікування або профілактики захворювань шкіри та її придатків, слизової оболонки ротової чи носової порожнини, зовнішніх статевих органів тощо; 5) лікарські домішки до харчових продуктів – природні або синтетичні біологічно активні речовини, призначені для введення до складу харчового продукту в кількостях, не більших за фізіологічні потреби, з метою отримання профілактичного та/або лікувального ефекту щодо конкретної нозологічної форми захворювання; 6) гомеопатичні засоби – засоби, що містять одну або декілька субстанцій рослинного, мінерального або тваринного походження та виготовлені методом послідовного динамізованого розведення або диспергування; 7) засоби, які використовуються для виявлення збудників хвороб, а також боротьби із збудниками хвороб або паразитами.

Фальсифікація (лат. falsificatio – підробка): 1) вчинена з корисливих мотивів підробка чогось, зміна вигляду або властивостей предмета й надання йому такого зовнішнього вигляду, який на відповідає його справжній суті; 2) умисне викривлення або неправильне тлумачення тих чи інших явищ, подій, фактів. Фальсифікат (лат. falsificatum – підроблене) – підроблений продукт [3, с. 794].

Фальсифікований лікарський засіб – лікарський засіб, який умисно промаркований неідентично (невідповідно) відомостям (одній або декільком з них) про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України, а так само лікарський засіб, що умисно підроблений у інший спосіб і не відповідає відомостям (одній або декільком з них), у тому числі складу, про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України.

Однак з погляду предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 321-1 КК, необґрунтовано не охоплюється цією кримінально-правовою нормою фальсифікація або обіг фальсифікованих таких предметів, як, наприклад: 1) допоміжні засоби до медичного виробу, частини або матеріали, розроблені та призначені для використання у виробництві й експлуатації медичного виробу і які є важливими для його цілісності; 2) медичні вироби; 3) допоміжні речовини, призначені для використання при виробництві лікарського засобу або ветеринарного препарату; 4) ветеринарні препарати; 5) харчові продукти для спеціальних медичних цілей, дієтичні добавки; 6) реагенти для лабораторного дослідження; 7) програмне забезпечення для медичного виробу.

Закріплене в національному законодавстві визначення фальсифікованого лікарського засобу узгоджується із визначенням фальсифікації, наведеним у ст. 4 Конвенції Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я, де під фальсифікацію (підробленням) розуміється умисне введення в оману стосовно дійсності та/або джерела [4]. Але предметом аналізованого кримінального правопорушення не визнаються пристрої медичного призначення, і в цьому вбачається невідповідність ст. 321-1 КК згаданій Конвенції Ради Європи [5, с. 742].

Пропонується розширити предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 321-1 КК, – фальсифіковані лікарські засоби за рахунок використання терміна «фальсифікована медична продукція», до якої належатиме і предмет досліджуваного злочину в чинній редакції розглядуваної кримінально-правової норми.

Під медичною продукцією у цьому випадку необхідно розуміти: 1) допоміжну речовину, призначену для використання при виробництві лікарського засобу або ветеринарного препарату; 2) лікарські засоби; 3) ветеринарні препарати; 4) допоміжні засоби до медичного виробу, частину або матеріал, розроблені та призначені для використання у виробництві та експлуатації медичного виробу та які є важливими для його цілісності; 5) медичні вироби; 6) харчові продукти для спеціальних медичних цілей, дієтичні добавки; 7) реагенти для лабораторного дослідження; 8) програмне забезпечення для медичного виробу.

Причому фальсифікованою медичною продукцією необхідно вважати медичну продукцію, щодо якої здійснене підроблення її: 1) історії створення, у тому числі даних чи документів про використані шляхи поставок; 2) джерела походження, у тому числі даних про виробника, державу вироб-

ництва, державу походження чи державу, в якій зареєстрований власник маркетингового дозволу на медичне застосування; 3) складу; 4) назви; 5) маркування; 6) пакування; або 7) ідентичності.

Фальсифіковані лікарські засоби можуть бути поділені на кілька видів: 1) так звані муляжі – це засоби, які взагалі не містять діючих речовин та які виробляються шляхом повної заміни належної речовини нейтральними компонентами – тальком, вапном, содою, крейдою, натуральними барвниками тощо; 2) препарати-імітатори – це препарати, що містять інгредієнти, які зазначені на упаковці; при їх виготовленні належну речовину замінюють на більш дешеву і менш ефективну; 3) ліки, що містять інгредієнти, походження яких відрізняється від визначеного на упаковці; 4) препарати-копії – це найбільш якісні підробки, які містять такі ж, як оригінальні ліки, інгредієнти, до того ж у належних кількостях [5, с. 742–743].

Таким чином, пропонується уніфікувати предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 321-1 КК, для того, щоб повністю відповідали між собою такі предмети, визначені в назві цієї статті, та предмет, зазначений у диспозиції її ч. 1, а також розширити цей предмет шляхом заміни терміна «фальсифіковані лікарські засоби» поняттям «фальсифікована медична продукція», до якої належатиме й предмет досліджуваного кримінального правопорушення в чинній редакції досліджуваної кримінально-правової норми.

Список використаної літератури

1. Лащук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 19 с.
2. Про лікарські засоби : Закон України від 04.04.1996 № 123/96-ВР (з наступними змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 22. Ст. 86.
3. Словник іншомовних слів / за ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. Київ : Голов. ред-я Укр. Радянськ. Енциклопедії, 1977. 864 с.
4. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я : Закон України від 07.06.2012 № 4908-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 17. Ст. 160.
5. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

**НАУКОВІ ЧИТАННЯ,
ПРИСВЯЧЕНІ ПАМ'ЯТІ
ПРОФЕСОРА Т. А. ДЕНИСОВОЇ**

Збірник матеріалів

Коректор А. О. Бессараб
Технічний редактор Н. А. Ананьїна

Підписано до друку 11.04.2022.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. арк. 31,58. Обл.-вид. арк. 31,58. Тираж 300 пр. Зам. № 1-2021/22К.

Видавництво
Класичного приватного університету
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008

Виготовлено на поліграфічній базі Класичного приватного університету
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70 б